ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗ ΑΘΗΝΩΝ

THEOLOGIA

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ
ΕΚ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΕΔΡΕΙΑΝ ΤΟΥ Μ. ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ Κ^{ου} ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄ - ΤΟΜΟΣ Α΄ (ΙΗ΄)

18:1-2 ΤΕΥΧΗ Α΄-Β΄ ΕΤΟΣ 1940

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1940

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

† ΙΔΡΥΤΗΣ Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ († 1938)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΔΙΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ
ΕΙΣ ΔΙΠΛΑ ΤΕΥΧΗ

Δι' ἐγγραφὰς καὶ ἐμβάσματα: Πρὸς τὴν Διαχείρισιν τῆς «Θεολογίας» Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν, ὁδὸς Φιλοθέης, Ἀθήνας.

Δι' ἀποστολὴν Πραγματειῶν: Διεύθυνσιν «Θεολογίας» Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀθηνῶν, ὁδὸς Φιλοθέης, Ἀθήνας.

Ἐτησία συνδρομή: Ἐσωτερικοῦ Δραχ. 100. — Ἐξωτερικοῦ Δολλάρια 2.

THÉOLOGIE

REVUE DE L'ARCHEVÉCHÉ D'ATHÈNES PARAISSANT DEUX FOIS PAR AN

Adresse:
Théologie, Archevéché rue Philotheis, Athènes (Grèce).

Prix de l'abonnement:
Pour l'interieur Dr. 100. — Pour l'étranger Dol. 2.

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗ ΑΘΗΝΩΝ

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ
ΕΚ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΕΔΡΕΙΑΝ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄ - ΤΟΜΟΣ Α΄ (ΙΗ΄)

ΤΕΥΧΗ Α΄-Β΄ ΕΤΟΣ 1940

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1940

Ἡ Θεολογία διακόψασα τὴν ἔκδοσιν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου ἱδρυτοῦ αὐτῆς τοῦ ἀοιδίμου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Κυροῦ Χρυσοστόμου, ἐπανεκδίδεται τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι ἀπὸ τῆς σήμερον εἰς δευτέραν περίοδον.

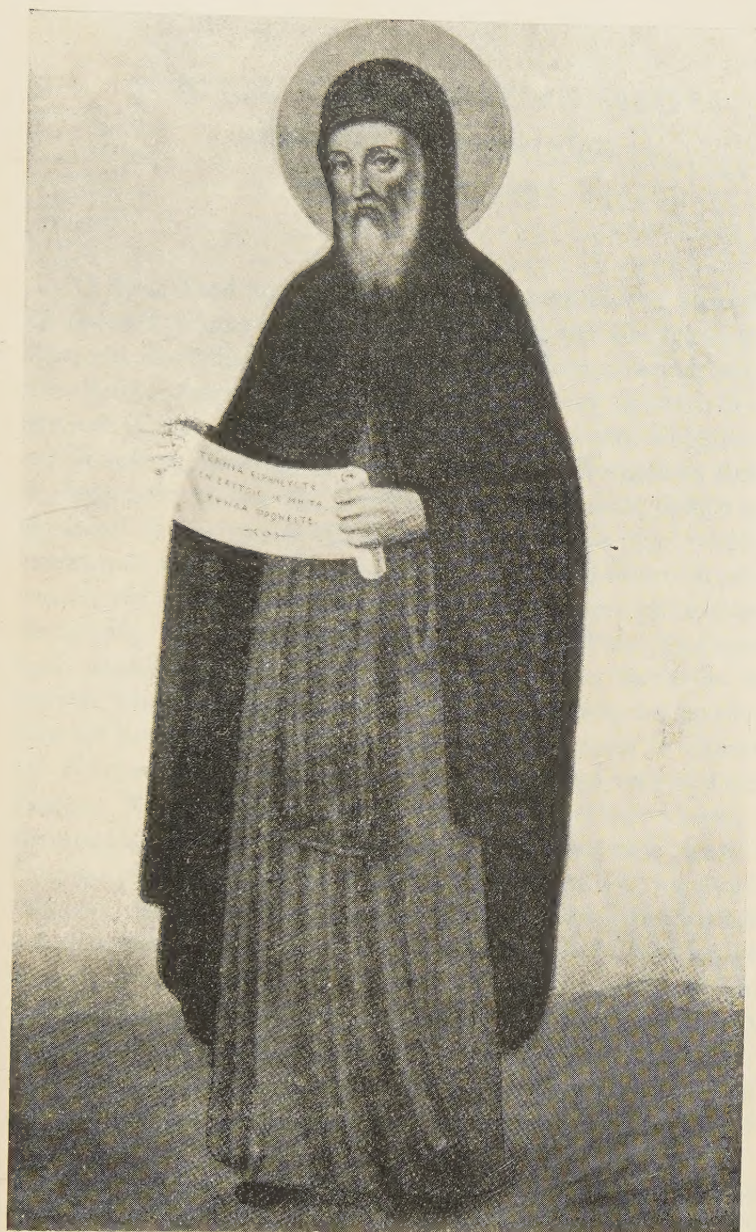
Ἕκαστον τεῦχος θὰ περιλαμβάνῃ αὐτοτελεῖς, αὐστηρῶς ἐπιστημονικὰς μελέτας, σχέσιν ἐχούσας πρὸς δογματικά, ἐξηγητικά, ἱστορικά, κανονικά, ἀρχαιολογικὰ ζητήματα τῆς καθ' ἡμᾶς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ ἐλλόγιμοι καθηγηταὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, ὡς καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες ἐδέχθησαν προθύμως νὰ συνεργασθῶσιν εἰς τὸ ἡμέτερον περιοδικόν, ἐφ' ᾧ ἐκφράζομεν αὐτοῖς θερμὰς εὐχαριστίας. Ἤδη δὲ τὸ πρῶτον τοῦτο τεῦχος τῆς δευτέρας περιόδου τῆς Θεολογίας περιέχει ἀξιολόγους ἐπιστημονικὰς μελέτας αὐτῶν.

Μακαρίζοντες τὴν μνήμην τοῦ ἀειμνήστου προκατόχου ἡμῶν καὶ ἱδρυτοῦ, πεποίθαμεν ὅτι θὰ καταπέμψῃ ὁ Θεὸς τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ πρὸς ἐπιμελῆ καλλιέργειαν καὶ ἄνθησιν καὶ καρποφορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Θεολογικῆς Ἐπιστήμης ἐκδηλουμένην καὶ ἄλλως καὶ δὴ καὶ διὰ τοῦ παρόντος ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Ὀκτωβρίου 1940.

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ

Ὁ Ἅγιος Γεράσιμος ὁ νέος.

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ «Ο ΝΕΟΣ»

ΑΣΚΗΤΗΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

(1509 - 15 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1579)

Ὁ ἅγιος Γεράσιμος, ὁ νέος ἀσκητὴς ἐπικαλούμενος, ἐγεννήθη ἐν τῷ χωρίῳ Τρίκκαλα τῆς Ἐπαρχίας Κορινθίας τοῦ νῦν νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας, ἐκ πατρὸς Δημητρίου Νοταρᾶ καὶ μητρὸς ὀνόματι Καλῆς. Διὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ βίου αὐτοῦ ὡς βάσιν ἀσφαλῆ θέτομεν τὸ ἔτος τῆς τελευτῆς αὐτοῦ 1579. Ἦτο τότε ἑβδομηκοντούτης, ἑπομένως ἐγεννήθη τῷ 1509. Οἰκογένειαι Νοταράδων ὑπῆρχον εἰς διαφόρους τόπους τῆς Πελοποννήσου, τοιαύτη δὲ ὑπῆρχε καὶ ἐν τῷ μικρῷ ἐκείνῳ χωρίῳ τῆς Κορινθίας. Δυστυχῶς δὲν γνωρίζομεν λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὴν νεότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἐξ ἐπιφανοῦς καὶ πλουσίας οἰκογενείας καταγόμενος ἔτυχεν ἐπιμεμελημένης ἀνατροφῆς. Ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ μετέβη εἰς Ζάκυνθον. Εἰκάζομεν ὅτι πρὸς συμπλήρωσιν τῆς στοιχειώδους παιδεύσεως, ἣν ἔλαβεν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖ, διέτριψε δ' ἐν Ζακύνθῳ ἐπὶ ἱκανόν, καὶ τότε καὶ ὕστερον, ὡς θὰ ἴδωμεν, δὲν εἶναι δὲ γνωστὸν ἂν ἐπεσκέφθη καὶ αὖθις τὸ χωρίον ἐξ οὗ κατήγετο. Οὐδεμία περὶ τούτου μαρτυρία ὑπάρχει. Ἐκ Ζακύνθου ὁρμηθεὶς περιώδευσε πολλοὺς τόπους, κατὰ τὰς παραδόσεις τὰς συμπεριληφθείσας ἐν τῇ βιογραφίᾳ αὐτοῦ, ἤτοι διάφορα μέρη τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τὴν Θεσσαλίαν, τὰς παρὰ τὸν Εὔξεινον Πόντον πόλεις, τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Χαλκηδόνα. Διὰ τίνα ἆρά γε λόγον καὶ διὰ τίνα σκοπὸν ἀνέλαβε τὰς περιοδείας ἐκείνας; Ὑποθέτομεν ὅτι ὁ Γεράσιμος ἐν Ζακύνθῳ θὰ ἐγνωρίσθη πάντως μετὰ τοῦ διαπρεποῦς Ζακυνθίου μοναχοῦ Παχωμίου Ρουσάνου, ὅστις εἶναι βέβαιον, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μαρτυρίαν, ὅτι ἐγεννήθη ἐν Ζακύνθῳ τῷ 1508 κατὰ μῆνα Νοέμβριον [1]. Ἑπομένως ὁ Παχώμιος καὶ ὁ Γεράσιμος ἦσαν σύγχρονοι. Ὁ Παχώμιος Ρου-

---

[1] ***Ἰω. Καρμίρη***, Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος καὶ τὰ ἀνέκδοτα δογματικὰ αὐτοῦ ἔργα, καὶ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενα, Ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 4 ἑξ. Πρβλ. ***Νικολάου Κατραμῆ***, Ἀρχιεπ. Ζακύνθου, Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου, Ἐν Ζακύνθῳ 1880, σελ. 231 ἑξ., ἔνθα αἱ χρονολογίαι ἐσφαλμέναι.

σάνος ἐνωρὶς προσῆλθεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, καρεὶς μοναχὸς ἐν τῇ ἐν Ζακύνθῳ Μονῇ τῶν Κρημνῶν, ἐν ᾗ καὶ ἔλαβε τὴν πρώτην μόρφωσιν. Ἀναμφιβόλως ὁ Γεράσιμος μεταβὰς εἰς Ζάκυνθον ἐγνώρισε τὸν Παχώμιον ὅστις, ζηλωτὴς ὢν καὶ πνευματώδης, ἀνέλαβεν ὡς ἱεραπόστολος περιοδείας εἰς τὰς διαφόρους χώρας τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ ἵνα γνωρίσῃ καὶ μελετήσῃ ταύτας, ἐρευνήσῃ τὰς βιβλιοθήκας αὐτῶν, διδαχθῇ καὶ διδάξῃ. Κατὰ σύμπτωσιν ὁ Παχώμιος Ρουσάνος ἐπεσκέφθη τὰς χώρας, ἃς περίπου καὶ ἡ βιογραφία τοῦ ἁγίου Γερασίμου ἀναφέρει, Ἀττικήν, Πελοπόννησον, Θεσσαλίαν, Ἤπειρον, Μακεδονίαν, Θρᾴκην, Ἑπτάνησον, Κρήτην, Κύπρον, Κάρπαθον, Χίον, Λέσβον, Κωνσταντινούπολιν, Εὔξεινον Πόντον, Ἅγιον Ὄρος, ἔτι δὲ καὶ Παλαιστίνην, εἰς τὴν ὁποίαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, μετέβη καὶ ὁ Γεράσιμος. Εἶναι περισσότεραι αἱ χῶραι αἱ ἀναφερόμεναι ἐν τῷ βίῳ τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἡ βιογραφία τοῦ ἁγ. Γερασίμου παρέλειψέ τινας[1]. Τίς δὲ δὲν ἀναγνωρίζει μεγίστην ὁμοιότητα τῶν περιοδειῶν τοῦ ἁγ. Γερασίμου πρὸς τὰς περιοδείας τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου; Ἐφ᾿ ὅσον δὲ ἦσαν σύγχρονοι, δύο τινὰ δέον νὰ ὑποθέσωμεν, ἢ ὅτι ὁμοῦ εἶχον ἀναλάβει τὰς περιοδείας ἐκείνας, ἢ ὅτι ὁ εἷς ἐμιμήθη τὸν ἕτερον, ἀσφαλῶς δὲ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῶν περιοδειῶν τοῦ ἁγ. Γερασίμου ἦτο ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου, ἀλλ᾿ οὗτος διηυκρίνησε τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς καὶ τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ. Τοῦ ἁγ. Γερασίμου δὲν ἐγνώσθη ἐπιστολή τις ἢ συγγραφή.

Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος εὑρίσκετο ἐν Ἁγίῳ Ὄρει κατὰ τὰ ἔτη 1536, 1538, 1539, 1540, 1542 καὶ 1544, ἀλλ᾿ ἀκριβῶς μόνον κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἠδύνατο νὰ μεταβῇ εἰς Ἅγιον Ὄρος καὶ ὁ ἅγ. Γεράσιμος, περιβληθεὶς ἐκεῖ τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ παραμείνας χρονικόν τι διάστημα ἐκεῖ. Διότι ἐξ Ἁγίου Ὄρους μετέβη εἰς Παλαιστίνην, πάντως δὲ ἡ μετάβασις αὐτοῦ ἐγένετο μετὰ τὸ 1537, διότι εὗρεν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριάρχην τὸν ἐξ Ἀραχώβης τῆς Αἰγιαλείας Γερμανὸν (1537 - 1579)[2]. Ὁ Γερμανὸς κατήγετο πιθανῶς ἐκ Νοταράδων.

---

[1] Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος ἐπεσκέφθη καὶ τὴν παρὰ τὰς Ἀθήνας Μονὴν τοῦ ὁσίου Μελετίου (*Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπισκ. Ἀθηνῶν, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι. Β΄. Ὁ Ὅσιος Μελέτιος ὁ «νέος», Ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 30), ἀναμφιβόλως δὲ τοῦτο ἔπραξε καὶ ὁ ὅσιος Γεράσιμος διελθὼν τῶν Ἀθηνῶν.

[2] Περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Γερμανοῦ πρβλ. ***Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*** Ἀρχιμανδρίτου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν

Ἄγνωστον εἶναι ἂν συνέπεσεν ἡ μετάβασις τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου εἰς Παλαιστίνην μετὰ τῆς τοῦ ἁγ. Γερασίμου, ὅστις, κατὰ τὴν βιογραφίαν αὐτοῦ, ἐκ Παλαιστίνης ἐπεσκέφθη τὴν Μονὴν τοῦ ὄρους Σινᾶ, τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Δαμασκόν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Λιβύην Πάντως ἐγνώρισε καὶ τὸν Ἀλεξανδρείας Ἰωακεὶμ τὸν «Πάνυ» τὸν ἐξ Ἀθηνῶν. Ἀλλ' εἶναι πολύτιμος ἡ πληροφορία, καθ' ἣν παρέμεινεν ἐν Παλαιστίνῃ ἐπὶ δωδεκαετίαν ὅλην, μετὰ τὰς τελευταίας ταύτας περιοδείας. Ὅπως δὲ ὁ Γερμανὸς καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Ἰωακείμ, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, εἶχον ὑπηρετήσει ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, οὕτω καὶ ὁ Γεράσιμος ὑπηρέτησεν ἐν αὐτῷ. Περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ὑπηρεσία ἀπέβη βαρεῖα, διότι οἱ Τοῦρκοι ἐπέβαλον φόρον διὰ τοὺς εἰσερχομένους εἰς αὐτόν, ἑπομένως ἔμεινεν οὗτος συνήθως κλειστὸς ἐπὶ ἡμέρας. Ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς ἔν τινι ἐγκυκλίῳ αὐτοῦ περιέγραψε τὰς μεγάλας στενοχωρίας, ἃς διήρχετο ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων. Μετὰ πάροδον χρόνου τινὸς ὁ Γεράσιμος ἐχειροτονήθη Ὑποδιάκονος, Διάκονος καὶ Πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ ἐπὶ τοῦ Παναγίου Τάφου, ἐξελθὼν δ' ἐξ αὐτοῦ παρέμεινεν ἐπὶ ἱκανὸν παρὰ τὸν Ἰορδάνην ἀσκούμενος. Παρὰ τὸν Ἰορδάνην εὑρίσκετο ἡ ἔνδοξος Μονὴ τοῦ ἁγ. Γερασίμου, ἀκμάσαντος κατὰ τὸν ε΄ αἰῶνα καὶ μεγάλως διὰ τῆς ἁγιότητος τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων διακριθέντος [1]. Εἰκάζομεν ὅτι ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς ὠνόμασε τὸν ἁγ. Γεράσιμον, οὗτινος τὸ κοσμικὸν ὄνομα δὲν εἶναι γνωστόν, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ παλαιοῦ ἁγίου Γερασίμου, ἐντεῦθεν δὲ ὁ ἅγιος Γεράσιμος καλεῖται «ὁ νέος ἀσκητής», πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ παρὰ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν ἀσκητοῦ. Ὕπερθεν τῆς Ἱεριχοῦντος καὶ ἀριστερᾷ τῷ πρὸς αὐτὴν ἐξ Ἱεροσολύμων κατερχομένῳ δείκνυται τὸ λεγόμενον Σαραντάριον Ὄρος, ἔνθα ὁ Κύριος ἐνήστευσεν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας. Τὸν Κύριον μιμούμενος καὶ ὁ Γεράσιμος ὁ νέος ἀσκητής, εὐλογίᾳ καὶ ἐγκρίσει τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ, ἐνήστευσεν ἐκεῖ, ἀσκούμενος ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας. Εὔκολον δὲ εἶναι νὰ συμπεράνωμεν ὁποίαν βαθυτάτην ἐπίδρασιν ἤσκησαν οἱ Ἅγιοι Τόποι ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἁγ. Γερασίμου καὶ ὁποῖα πνευματικὰ ἐφόδια οὗτος ἐπορίσθη ἐξ

Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀλεξανδρείᾳ 1910 σ. 466 κ. ἑξ. ***Κυρίλλου Ἀθανασιάδου***, Βίος τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου ἀειμνήστου Πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων Γερμανοῦ, «Εὐαγγελικὸς Κῆρυξ» Β΄. (1870) σ. 143 κ. ἑξῆς.

[1] ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου***, Ἀρχιμ., Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σελ. 177.

αὐτῶν διὰ τὴν περαιτέρω πνευματικὴν σταδιοδρομίαν του. Ἀπέβη δὲ εἰς αὐτὸν τόσον προσφιλὴς ἡ Ἱερουσαλήμ, διὰ τῶν ἱερωτάτων ἀναμνήσεών της, ὥστε βραδύτερον τὴν Μονήν, ἣν ἔμελλε νὰ ἱδρύσῃ ἐν Κεφαλληνίᾳ, ὠνόμασε «Νέαν Ἱερουσαλήμ».

Ἀλλ' ἂς μὴ ἐκπλαγῶμεν, πληροφορούμενοι ἐκ τῆς βιογραφίας αὐτοῦ, ὅτι ἀπελθὼν ἐκ Παλαιστίνης μετέβη ὁ ἅγ. Γεράσιμος εἰς τὴν Ἑνετοκρατουμένην Κρήτην. Ἐκεῖ εἶχε μεταβεῖ καὶ ὁ Παχώμιος Ρουσάνος, ἀλλ' ἄγνωστον πότε. Ἡ ἑλληνικὴ ἐκείνη μεγαλόνησος διήρχετο τότε ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως περίοδον διωγμῶν τῶν ὀρθοδόξων ἐκ μέρους τῶν λατίνων, οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὁποίαν παραμυθίαν ἠδύναντο νὰ αἰσθανθῶσιν οἱ ὀρθόδοξοι Κρῆτες ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ ἐκ τῶν Ἁγίων Τόπων προερχομένου ἁγίου Γερασίμου. Τέλος ἔρχεται ὁ Ἅγιος εἰς Ζάκυνθον, εἰς τὴν ἀφετηρίαν τῶν ἱεραποστολικῶν περιοδειῶν αὐτοῦ. Αὗται ἀποτελοῦσι σπουδαιότατον κεφάλαιον τῆς ζωῆς καὶ δράσεως αὐτοῦ, ἄγνωστον ὅμως, δυστυχῶς, ἐν ταῖς λεπτομερείαις. Εἰς Ζάκυνθον ἐπανέκαμπτεν ὁ Ἅγιος ἀφοῦ ἤδη ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τοὺς τέσσαρας Πατριαρχικοὺς θρόνους τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀρχαίαν καὶ ἔνδοξον Ἐκκλησίαν Κύπρου, τὰ μοναστικὰ κέντρα τοῦ ὄρους Σινᾶ καὶ τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθω, εἶδε τὴν ταλαιπωρίαν τοῦ δουλεύοντος ὑπὸ τοὺς τούρκους ἑλληνικοῦ Γένους, ᾐσθάνθη τὰς κακώσεις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας παρὰ τῶν μουσουλμάνων καὶ παρὰ τῶν ἑτεροδόξων λατίνων, ἰδίως ἐν Κρήτῃ, ἥτις ἀπετέλεσε τὸν τελευταῖον σταθμὸν τῶν περιοδειῶν του.

Μόλις ὅμως ἀφικόμενος εἰς Ζάκυνθον ἐξεδήλωσε τὰς ἀσκητικὰς αὐτοῦ τάσεις διότι, κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ, εὑρὼν ἄγνωστόν τι καὶ ἀπρόσιτον σπήλαιον ἐπὶ δυσβάτου καὶ ἀποκρήμνου τόπου τῶν δυτικῶν μερῶν τῆς νήσου, παρέμεινεν ἐκεῖ ἐπὶ πενταετίαν, παραδιδόμενος εἰς αὐστηροτάτας ἀσκήσεις καὶ τρεφόμενος διὰ κολοκύνθης ἄνευ ἅλατος καὶ δι' ὀσπρίων βεβρεγμένων ἄνευ ἄρτου. Δὲν εἰσῆλθεν εἴς τινα τῶν ὑπαρχουσῶν Μονῶν, ἀλλὰ προὐτίμησε νὰ ζήσῃ ἀναχωρητικὸν βίον. Δυστυχῶς ἡ παράδοσις δὲν διέσωσε τὸν τόπον τοῦτον. Ἠκούσαμεν δ' ἐν τῇ νήσῳ Ζακύνθῳ κατὰ τὴν πρόσφατον ἡμῶν ἐπίσκεψιν [1], παράδοσιν, καθ' ἣν ἐχρημάτισε καὶ ἐφημέριος τοῦ ἱεροῦ

[1] [Περὶ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης πρβλ. ***Ι. Ράμφου***, Ἡ Α. Μ. ὁ Ἀρχιεπίσκοπος εἰς Κεφαλληνίαν καὶ Ζάκυνθον, ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 1937, ἀριθ. 34-35, 22-24 Αὐγ.].

Ναοῦ τοῦ ἁγ. Λαζάρου, καὶ ὅτι ἐξωμολόγει ἐκεῖ τοὺς προσερχομένους πρὸς αὐτόν, ἀναμφιβόλως δὲ μεταξὺ τῶν ἐξομολογουμένων ὑπῆρξε καὶ ὁ νεαρὸς τότε Δραγανῖγος Σιγοῦρος, ὁ μετὰ ταῦτα περιώνυμος ἅγιος Διονύσιος Ἐπίσκοπος Αἰγίνης, († 17 Δεκεμβρίου 1622). Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ πρόθεσις τούτου ὅπως ἐπισκεφθῇ τὴν Παλαιστίνην ἐνεπνεύσθη ὑπὸ τοῦ ἁγ. Γερασίμου [1]. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ζῶν ὁ ἅγιος Γεράσιμος βίον ἀναχωρητικόν, κατήρχετο ἐνίοτε εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Λαζάρου, διότι ὁ ἀσκητικὸς αὐτοῦ χαρακτὴρ δὲν συμβιβάζεται πρὸς διαρκῆ παραμονὴν ἐν τῇ πόλει. Ἂν δεχθῶμεν ὡς ἀκριβῆ τὴν πληροφορίαν τῆς βιογραφίας, ὅτι ἐπὶ πενταετίαν διέμεινεν ἐν Ζακύνθῳ ὁ ἅγ. Γεράσιμος, τότε, ἐκ τοῦ ἔτους τῆς τελευτῆς αὐτοῦ (1579) ὁδηγούμενοι, εὑρίσκομεν ὅτι μετέβη εἰς Ζάκυνθον περὶ τὸ 1553 καὶ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν περὶ τὸ 1558, ὅτε ὁ ἅγ. Διονύσιος ἦτο ἑνδεκαετής.

Ὁ ἅγιος Γεράσιμος ἀπῆλθεν ἐκ Ζακύνθου, μεθ' ἧς ἰδιαιτέρους εἶχε δεσμούς, ἀναμφιβόλως διότι ἡ ἁγιότης τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τὰ τελούμενα θαύματα προὐκάλουν τὴν συρροὴν πλήθους πρὸς αὐτόν. Πρὸς τοῦτο ἔχομεν δύο ἐνδείξεις. Πρῶτον ὅτι τὸ σχέδιον τῆς ἐπισήμου Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς Πράξεως, δι' ἧς ἐκανονίσθη ὡς ἅγιος, καὶ περὶ ἧς περαιτέρω θὰ σημειώσωμεν τὰ δέοντα, φέρει τὴν χαρακτηριστικὴν ἐπιγραφὴν «εἰς τὸν κανονισμὸν τοῦ ἁγίου Γερασίμου τοῦ ἐν Ζακύνθῳ λάμψαντος». Τοιαύτη ἐπιγραφή, προκειμένου περὶ ἁγίου τῆς Κεφαλληνίας, μίαν μόνον ἐξήγησιν ἐπιτρέπει, ὅτι ἤδη ἐν Ζακύνθῳ εἶχεν ἐκδηλωθεῖ ἡ ἁγιότης τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ θαυματουργικὴ αὐτοῦ δύναμις. Δεύτερον δὲ εἰς Κεφαλληνίαν μεταβὰς ὁ ἅγ. Γεράσιμος δὲν παραμένει ἐν πόλει, ἀλλ' ἀποχωρεῖ εἰς ἔρημον τόπον. Προφανῶς λοιπὸν ἐζήτει τὴν μόνωσιν, ἧς εἶχε στερηθεῖ ἐν Ζακύνθῳ.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα, εἰς Κεφαλληνίαν μετέβη περὶ τὸ 1558, ἐξέλεξε δ' ἐρημικὸν σπήλαιον, ἐγγὺς κείμενον τῆς πόλεως Ἀργοστολίου, δεικνύμενον μέχρι σήμερον, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ συνέβη ὅ,τι καὶ ἐν Ζακύνθῳ. Πλήθη λαοῦ συνέρρεον πρὸς αὐτὸν ἑλκυόμενοι ἐκ τῆς ἁγιότητος τοῦ βίου καὶ τῶν θαυματουργιῶν, οὕτως ὥστε, κατὰ τὰς ἀκριβεστέρας πληροφορίας, μόνον ἕνδεκα μῆνας ἠδυνήθη ἐκεῖ

---

[1] Ὡς γνωστὸν δὲν ἐπραγματοποίησε τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ ταύτην ὁ ἅγιος Διονύσιος, διότι κρατηθεὶς ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Νικάνδρου ἐχειροτονήθη Ἐπίσκοπος Αἰγίνης (*Λεωνίδα Ζώη*, ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ ἐκ Ζακύνθου, Ἔκδ. β'. Ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 21).

νὰ παραμείνῃ. Ὅθεν προχωρήσας εἰς τὸ βάθος τῆς νήσου, πρὸς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Αἴνου, παρὰ τὸ χωρίον Βαλσαμάτα τῆς Ἐπαρχίας Κραναίας, ἐν θέσει «Ὁμαλά», εὗρεν ἐκεῖ παλαιάν τινα καὶ ἐγκαταλελειμμένην Μονήν, κατά τινα παράδοσιν κτισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου Νικολάου Βαλσάμου, ὅστις παρεχώρησεν αὐτὴν εἰς τὸν ἅγ. Γεράσιμον μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Ὁ ἅγιος Γεράσιμος

Τὸ σπήλαιον ἐν ᾧ ἠσκήτευσεν ὁ ἅγιος.

μοχθήσας προσωπικῶς ἀνώρυξε φρέαρ, τὸ μόνον κατὰ τὰς περιοδείας τῶν ἀνομβριῶν διατηροῦν ἐν τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ ὕδωρ, καὶ ἐφύτευσε κήπους, ὡς θὰ ἔπραττε πᾶς πεπειραμένος μοναχός. Ὁ Βάλσαμος, παρακινούμενος ὑπὸ τῶν ἐκ φθόνου ὁρμηθέντων χωρικῶν, ἠθέλησε νὰ ἐμποδίσῃ τὰς περαιτέρω ἐργασίας, ἀλλὰ τέλος μετενόησε καὶ ἀφῆκεν ἀνενόχλητον τὸν ἅγ. Γεράσιμον, ὅστις, ἀνακαινίσας τὸν ὑπάρχοντα τότε μικρὸν ναΐσκον τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ οἰκοδομήσας διάφορα κελλία, ἵδρυσε τὴν Μονήν, ἣν ὠνόμασε «Νέαν Ἱερουσαλήμ». Παρακληθεὶς δὲ ἐδέχθη εἰς αὐτὴν περὶ τὰς 25 μοναχάς, θυγατέρας προὐχόντων τῆς νήσου, ἐν αἷς ἦσαν καὶ δύο ἀδελφαὶ τοῦ ἱερομονάχου Νικολάου Βαλσάμου. Ἐδέχθη τὸ βάρος ἐκεῖνο καὶ ἀπέβη ποδηγέτης καὶ διδάσκαλος τῶν μοναχῶν.

Οὕτως ἵδρυσεν ὁ ἅγ. Γεράσιμος τὴν περιώνυμον αὐτοῦ Μονήν, ἥτις βραδύτερον ἔμελλε νὰ τιμᾶται διὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ ὀνόματος. Διότι ἐπὶ δέκα καὶ ἐννέα ἔτη ὁσίως διαβιώσας ἐν αὐτῇ, κατέστησεν αὐτὴν μέγα θρησκευτικὸν κέντρον διὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ βίου, τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν θαυμάτων, ἅτινα ἐπετέλει διὰ τῆς πλουσίως κατασκηνωσάσης ἐν αὐτῷ θείας χάριτος. Ἡ δρᾶσις ὅμως τοῦ ἁγίου

Τὸ παρὰ τὴν μονὴν τῶν Ὁμαλῶν φρέαρ ἀνορυχθὲν ὑπὸ τοῦ Ἁγίου καὶ ὁ πλάτανος φυτευθεὶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου.

δὲν περιωρίσθη μόνον ἐν τῇ γυναικείᾳ Μονῇ. Ἔκ τινος ἐνδείξεως πολυτιμοτάτης τοῦ ἐγγράφου, δι᾿ οὗ ἐζητήθη παρὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὁ «κανονισμὸς» αὐτοῦ ὡς ἁγίου, μανθάνομεν ὅτι ὁ ἅγιος εἶχε μαθητάς. Διότι τὸ ἔγγραφον ὑπογράφουσιν ἐκτὸς ἄλλων, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, καὶ οἱ ἑξῆς: «Ἰωάννης Τζιμάρας μαθητὴς τοῦ ἁγίου, Πέτρος Κώμης μαθητὴς τοῦ ἁγίου, Θεόδωρος Χαλκιόπουλος μαθητὴς τοῦ ἁγίου, Ἀντώνιος Βάλσαμος μαθητὴς τοῦ αὐτοῦ ἁγίου». Εἶχε λοιπὸν «μαθητὰς» ὁ ἅγιος. Ἀλλ᾿ ἐν τίνι ἐννοίᾳ οὗτοι ἦσαν μαθηταί, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Πιθανῶς ὅμως πρόκειται περὶ μαθητῶν Σχολείου, ἐν ᾧ ἐδίδασκεν ὁ ἅγιος καὶ οὐχὶ

ἁπλῶς περὶ ἀκροατῶν τῆς διδασκαλίας του. Ὁ μέγας αὐτοῦ ζῆλος περὶ ἐπικρατήσεως τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν ἐν τῇ ζωῇ καὶ τοῦ φωτισμοῦ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἀφῆκεν αὐτὸν ὅπως περιορισθῇ μόνον εἰς τὴν ποδηγέτησιν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν τῶν μοναχῶν. Διὰ νὰ ὑπογράφωσι δὲ οἱ ἀνωτέρω τέσσαρες «μαθηταὶ» αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου Παχωμίου, ὀκτὼ ἱερέων καὶ ἄλλων ἐξεχόντων προσώπων τῆς νήσου τοιοῦτο ἐπίσημον ἔγγραφον, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, σημαίνει ὅτι

Ἡ ἱ. μονὴ τοῦ ἁγίου Γερασίμου

δὲν ἦσαν μικροὶ μαθηταί, ἀλλ᾽ ἄνδρες ἀνεπτυγμένοι ἤδη· σημαίνει, ἐπὶ πλέον, ὅτι ὁ ἅγιος ἤρξατο διδάσκων ἀφ᾽ ὅτου ἐγκατεστάθη εἰς Ὁμαλά. Ὡς μαθηταὶ δὲ αὐτοῦ χρηματίσαντες οἱ ὑπογράφοντες ἐγίνωσκον κάλλιστα τὰ κατ᾽ αὐτόν, ἅτε ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρακολουθήσαντες τὸν ἅγιον αὐτοῦ βίον καὶ τὰς θαυματουργίας. Τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφον ὁμιλεῖ περὶ τριάκοντα ἐτῶν διαμονῆς αὐτοῦ ἐν τῇ Μονῇ καὶ ἐν ἄλλῳ τόπῳ, ἀλλ᾽ εἶναι προφανὲς ὅτι πρόκειται περὶ γενικῆς ἐκφράσεως, φαίνεται δὲ ἀκριβεστέρα ἡ πληροφορία, καθ᾽ ἣν ἐν Κεφαλληνίᾳ ἔζησε περὶ τὰ εἴκοσι ἔτη, ἤτοι ἕνδεκα μόνον μῆνας εἰς τὸ σπήλαιον τὸ πρῶτον καὶ δέκα ἐννέα ἔτη ὕστερον εἰς τὰ Ὁμαλά. Ἐν τῷ ἐγγράφῳ ὑπάρχει σπουδαία χρονολογικὴ ἔνδειξις, ἡ ἑξῆς: «Πιστεύεται βεβαίως παρὰ πᾶσι τοῖς ἐνταῦθα (ἐν Κεφαλληνίᾳ) χριστιανοῖς

διαφυλαχθῆναι τὴν νῆσον ταύτην ἀναιχμαλώτιστον ἐν τῷ καιρῷ τῆς τῶν ἀγαρηνῶν μάχης, διὰ προσευχῆς τοῦ αὐτοῦ πατρός». Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ 1570 ἤρξαντο ἐπιθέσεις τῶν τούρκων κατὰ τῆς νήσου καὶ ὅτι αὕτη ἐκινδύνευσε νὰ πάθῃ ὅ,τι εἶχε πάθει πρὸ τεσσαράκοντα δύο ἐτῶν (1538), λεηλατηθεῖσα καὶ καταστραφεῖσα ὑπὸ τῶν Τούρκων. Δεκατρεῖς χιλιάδες αἰχμάλωτοι Κεφαλλῆνες εἶχον τότε ἀπαχθεῖ ὑπ' αὐτῶν. Διὰ τῶν νέων ἐπιθέσεων ἠδύνατο τελείως νὰ καταστραφῇ ἡ νῆσος, ἀλλ' ἐσώθη διὰ τῶν δεήσεων τοῦ ἁγίου. Μετά τινα χρόνον (7 Ὀκτωβρίου 1571) ἐγένετο ἡ καταστροφὴ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐν Ναυπάκτῳ καὶ δὲν ἐπανελήφθησαν πλέον αἱ ἐπιθέσεις τῶν ἀγαρηνῶν κατὰ τῆς νήσου. Κοινὴ πεποίθησις τῶν Κεφαλλήνων ἦτο, κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἔκφρασιν τοῦ ἐγγράφου, ὅτι αἱ δεήσεις τοῦ ἁγίου ἔσωσαν τὴν νῆσον.

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου μανθάνομεν καὶ τὰς ἑξῆς λεπτομερείας περὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ὅτι χάριν ἀσκήσεως δὲν ἔτρωγεν ἄρτον «ἀλλὰ διέζη ὀσπρίοις μόνον ὀλίγοις, ὕδατι βεβρεγμένοις καὶ συνεχῶς δακρύοις καὶ προσευχαῖς ἑαυτὸν καθήγνιζε. Καί ποτε τῆς νήσου ὑπ' ἀνομβρίας πασχούσης διὰ προσευχῆς ὑετὸν καταγαγὼν αὐτὴν ἐθεράπευσεν. Οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἀσθενεῖς καὶ δαιμονῶντας ἰάσατο, ὧν τὰ πάθη καὶ τὰ ὀνόματα μακρὸν ἂν εἴη λέγειν». Οἴκοθεν ἐννοεῖται ὁποία πνευματικὴ κίνησις εἶχε παραχθεῖ περὶ τὸν ἅγιον, ἕνεκα τῶν γεγονότων ἐκείνων, ἐπιμαρτυρουμένων ὑπὸ τῶν συγχρόνων, αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκόων γενομένων.

Ἡ πολιτικῶς καὶ θρησκευτικῶς ξενοκρατουμένη νῆσος Κεφαλληνία εὗρεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἁγίου μέγιστον πνευματικὸν προστάτην, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ διδάσκαλον καὶ ὁδηγὸν πρὸς τὴν ἀρετήν, ἀσφαλὲς στήριγμα ἐν ταῖς δοκιμασίαις τοῦ βίου. Διὰ τὴν Κεφαλληνίαν ὑπῆρξεν εὐλογία Θεοῦ ἡ ἐν αὐτῇ διαβίωσις τοῦ ἁγίου Γερασίμου.

Τῇ 15 Αὐγούστου 1579 ἐτελεύτησε τὸν βίον ὁ ὅσιος Γεράσιμος ἑβδομηκοντούτης ἐπὶ Ἐπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου Φιλοθέου Λοβέρδου (1567-1580) Κεφαλλῆνος[1]. Ἀλλὰ δὲν ἔπαυσεν ἐκδηλῶν τῆς θείας χάριτος τὰς δωρεάς. Ἀναφέρονται θαύματα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τελεσθέντα, ἰδίως δὲ ἕν, καθ' ὃ γυνή τις δαιμονῶσα, μεταβᾶσα εἰς τὴν Μονήν, θεραπείας χάριν, ἀλλὰ διαφυγοῦσα τὴν προσοχὴν τῶν περὶ αὐτὴν ἔπεσεν εἰς φρέαρ βαθύτατον. Ἐπιφανέν-

[1] ***Νικολάου Κατραμῆ***, Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου, σ. 76.

τος τοῦ ἁγίου, οὐ μόνον διεσώθη τοῦ πνιγμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐθεραπεύθη. Τοιαῦτα γεγονότα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ζητῆται ἡ ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου. Αὕτη δὲ ἐγένετο τῇ 20 Ὀκτωβρίου 1581 ἐπὶ Ἐπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου τοῦ Νεοφύτου Κολοκυθᾶ (1581-1591) Κεφαλλῆνος[1]. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπισκόπου Φιλοθέου Λοβέρδου τὴν θέσιν τοῦ Ἐπισκόπου διεξεδίκησεν ὁ ἅγιος Διονύσιος Συγοῦρος[2], ἀλλ' οἱ Κεφαλλῆνες ἐπέμενον νὰ ἐκλέγηται πάντοτε Κεφαλλὴν Ἐπίσκοπος, ἀπεκρούσθη δὲ ὁ ἅγ. Διονύσιος ὡς Ζακύνθιος καὶ ἐξελέγη ὁ Κεφαλλὴν Νεόφυτος Κολακυθᾶς. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Γερασίμου παρίστατο ἐν τῇ νήσῳ καὶ Ἔξαρχος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου β΄ (1570-79, 1580-84), ἄγνωστον ὅμως τίς ἦτο οὗτος. Κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν τὸ σκῆνος τοῦ ὁσίου εὑρέθη ἄφθαρτον, ἀναλλοίωτον καὶ εὐωδιάζον. Τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο προὐκάλεσε τὴν ἀνεκλάλητον μὲν χαρὰν τῶν ὀρθοδόξων Κεφαλλήνων, τὴν ἐξέγερσιν δὲ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ λατινικοῦ Κλήρου, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐκφράσεων τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου, «ἀλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν ἐναντίων ***πρὸς κατηγορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν*** κινούμενοι ἐλάλουν ἀσέβειαν, ἠναγκάσθημεν προσταγῇ τοῦ μακαρίτου Φιλαδελφείας κυρίου Γαβριὴλ αὖθις ἐνταφιάσαι, ὃ καὶ γέγονεν, ἐάσαντες τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο λείψανον ἐν τῇ γῇ μέχρι τῆς τοῦ Φιλαδελφείας διορίας». Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ λατινικὸς Κλῆρος, ἔχων τὴν παράλογον γνώμην ὅτι μετὰ τὸ Σχίσμα δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν ἅγιοι ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ[3], προὐκάλεσε τὴν ταραχὴν κατὰ τοῦ ἀναφανέντος ἁγίου Γερασίμου. Τὸ «πρὸς κατηγορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν» σημαίνει ὅτι προὔκειτο περὶ ἑτεροδόξων ἐχθρῶν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Φαίνεται δὲ ὅτι ἰσχυρίζοντο οἱ λατῖνοι ὅτι δὲν ἐπρόφθασε ν' ἀποσυντεθῇ τὸ σκῆνος, ἐπειδὴ ἡ ἀνακομιδὴ ἐγένετο ἐνωρίς. Ἡ Ἑνετικὴ Ἀρχὴ ἔφερε τὸ ζήτημα ἐνώπιον τοῦ προϊσταμένου τῆς ἐν Ἑνετίᾳ Ἑλληνικῆς Κοινότητος Γαβριὴλ Σεβήρου (1541-1616), ὅστις ἀπεφάνθη ὅτι ἔδει νὰ ταφῇ ἐκ νέου τὸ σκῆνος καὶ νὰ γίνῃ ἡ ἀνακομιδὴ αὐτοῦ μετὰ πάροδον ὡρισμένου χρονικοῦ διαστήματος. Ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ ἀνάμιξις τοῦ Γαβριὴλ

---

[1] ***Ν. Κατραμῆ,*** ἔνθ' ἀν. σ. 77.

[2] ***Λ. Χ. Ζώη,*** Ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ ἐκ Ζακύνθου, σ. 34-37.

[3] ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*** Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Περὶ τῆς ἀνακηρύξεως ἁγίων ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, μετ' ἐπιμέτρου περὶ τοῦ πολέμου τῶν λατίνων κατὰ τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἀθῆναι 1934, σ. 17 ἑξ.

Σεβήρου εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἐκείνην. Ἐτάφη λοιπὸν καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων τῆς νήσου τὸ ἱερὸν λείψανον τοῦ ἁγίου καὶ ἐκπνευσάσης τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλαδελφείας ὁρισθείσης διορίας, πάντως μετὰ τὸ 1616, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Φιλαδελφείας, διότι ἐν τῷ ἐγγράφῳ ὀνομάζεται «μακαρίτης», μετὰ νέαν παραμονὴν τοῦ λειψάνου ἐντὸς τῆς γῆς ἐπὶ δύο ἔτη καὶ μῆνας ὀκτὼ ἐγένετο νέα ἀνακομιδὴ αὐτοῦ, ὅτε εὑρέθη «τὸ αὐτὸ λείψανον ἀκέραιον, πᾶσαν εὐωδίαν ἐκπέμπον καὶ ἰάματα» ἐπιτελοῦν, ὡς λέγεται ἐν τῷ εἰρημένῳ ἐγγράφῳ.

Τὸ ἱερὸν σκῆνος τοῦ ἁγίου

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, οὗτινος πολλάκις ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, εἶναι αἴτησις τοῦ Κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Κεφαλληνίας πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Κύριλλον Λούκαριν (†1638) περὶ «κανονισμοῦ», ἤτοι περὶ ἐπισήμου ἀνακηρύξεως τοῦ Γερασίμου ὡς ἁγίου. Ἀρχιερεὺς τότε τῆς νήσου ἦτο ὁ Παχώμιος Ἀναλυτὴς (1610-1622) Κεφαλλήν. Ἡ αἴτησις διεβιβάσθη διὰ τοῦ πρώην Μαΐνης Ἱερεμίου, δὲν φέρει δὲ χρονολογίαν. Ἀλλὰ πάντως διεβιβάσθη πρὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1622, ὅτε ἐγένετο ἡ ἀνακήρυξις. Διατί ὅμως τὴν αἴτησιν διεβίβασεν ὁ πρώην Μαΐνης Ἱερεμίας καὶ οὐχὶ ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ τόπου, ὁ καὶ πρῶτος ὑπογραφόμενος; Οὗτος εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπέθανε κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος 1622. Μήπως λοιπὸν πρὸ τῆς ἐκλογῆς διαδόχου

2

αὐτοῦ ἐγένετο ἡ ἀποστολὴ τῆς αἰτήσεως; Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ Ζακύνθιος Παχώμιος Δοξαρᾶς (1622-1628) τέως πρωτοπαπᾶς Ζακύνθου, ὅστις, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, μετωνομάσθη Παρθένιος[1]. Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ἐπετεύχθη ἡ ἐκλογὴ Ζακυνθίου Ἐπισκόπου Κεφαλληνίας—Ζακύνθου, ἀλλ' ἕνεκα τῶν ἀντιδράσεων μετὰ ἑξαετίαν ὁ Δοξαρᾶς ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ. Ἡ αἴτησις «ὡς ἐκ προσώπου τῆς περιφήμου νήσου Κεφαλληνίας» πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Κύριλλον ἀναγράφει γενικῶς τὰ κατὰ τὸν βίον τοῦ ἁγίου καὶ ἀπαριθμεῖ ὡρισμένα θαύματα αὐτοῦ, ὑπογράφουσι δὲ αὐτὴν ὡς «μάρτυρες», ἐκτὸς τοῦ Ἐπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου Παχωμίου καὶ τῶν τεσσάρων μαθητῶν τοῦ ἁγίου, εἷς ἱερομόναχος, ἑπτὰ ἱερεῖς καὶ δύο λαϊκοί.

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία διὰ τὴν ἀνακήρυξιν ἑνὸς ἁγίου ἐστηρίζετο ἢ ἐπὶ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἢ ἐπὶ τῆς ἁγιότητος τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων. Διὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀπῃτεῖτο ἁπλῶς ἡ πιστοποίησις τοῦ γεγονότος τοῦ μαρτυρίου, διὰ δὲ τὴν δευτέραν ἔκθεσις μαρτύρων ἀξιοπίστων βεβαιούντων τὸν ἅγιον βίον καὶ τὰ θαύματα[2]. Ἀκριβῶς ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει ἐτηρήθη ὁ ὅρος οὗτος. Ὁ πρώην Μαΐνης Ἱερεμίας διεβίβασεν ἔκθεσιν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Γερασίμου βεβαιουμένην ὑπὸ δέκα καὶ πέντε αὐτοπτῶν καὶ μαρτύρων. Ἑπομένως τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον εἶχεν ὅ,τι ἀπῃτεῖτο ὅπως προβῇ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας τοῦ εὐσεβοῦς λαοῦ τῆς Κεφαλληνίας, ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ὁποίου ὁ Γεράσιμος ἦτο ἅγιος καὶ πρὸ τῆς ἐπισήμου ἀνακηρύξεως αὐτοῦ.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις, λαβὼν τὴν αἴτησιν ταύτην τῶν Κεφαλλήνων, ἀπεφάσισε νὰ «κανονίσῃ» τὸν ἅγιον Γεράσιμον, ἀνέθηκε δὲ εἰς τὸν ἐξ Ἀθηνῶν διαπρεπῆ λόγιον σοφὸν διδάσκαλον Θεόφιλον Κορυδαλλέα († 1646), διδάσκοντα τότ' ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ συντάξῃ τὸ σχέδιον τῆς ἐπισήμου Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς πράξεως. Ὁ Κορυδαλλεὺς πρὸ μικροῦ, ἤτοι περὶ τὸ 1620, εὑρίσκετο ἐν Ζακύνθῳ, διδάξας ἐν τῇ Σχολῇ αὐτῆς. Ἀπὸ Ζακύνθου δὲ συνεχάρη τῷ 1621 τὸν Κύριλλον Λούκαριν, γενόμενον Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην. Ἔτι δ' ἐν Ζακύνθῳ, μοναχὸς ὢν τότε

[1] ***Ν. Κατραμῆ***, ἔνθ' ἀν. σ. 77. 315. 321.

[2] ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου***, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Περὶ τῆς ἀνακηρύξεως ἁγίων ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, σ. 4 ἑξ. 15 ἑξ.

καὶ Θεοδόσιος ὀνομαζόμενος, ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐξάρχου καὶ ἐλάμβανε τὰ ἐκ Ζακύνθου Πατριαρχικὰ δικαιώματα[1]. Ἐν Ζακύνθῳ ὁ Κορυδαλλεὺς ἠδύνατο ν' ἀρυσθῇ πληροφορίας περὶ τοῦ ἁγίου, τοῦ καὶ ἐν Ζακύνθῳ καὶ ἐν τῇ γείτονι Κεφαλληνίᾳ ἀσκήσαντος. Ἠδύνατο νὰ συναντήσῃ πολλοὺς τοὺς προσωπικῶς γνωρίσαντας τὸν ἅγιον. Εἰς τοιοῦτον λόγιον ἄνδρα ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ἀνέθηκε τὴν σύνταξιν τοῦ σχεδίου, ὅπερ ἐν κώδικι τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἱερᾶς Μονῆς τῶν Ἰβήρων ἀνευρόντες πρό τινων ἐτῶν ἐδημοσιεύσαμεν[2]. Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν, ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ σχεδίου παρίσταται ὁ ἅγιος «ἐν Ζακύνθῳ λάμψας», ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἐτέθη μεταγενεστέρως, οὐδεμία δὲ μνεία τῆς Ζακύνθου γίνεται ἐν τῷ κειμένῳ, ἀλλ' οὔτε καὶ τῆς Κεφαλληνίας. Τὸ σχέδιον ἔφερε γενικὸν χαρακτῆρα, διότι οὔτε τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου Γερασίμου ἐγίνετο ρητὴ μνεία, οὔτε τῆς νήσου ἐν ᾗ ἤσκησεν. Ἀλλ' ἁπλῶς μετὰ τὸ προοίμιον λόγος ἐγίνετο περὶ ἁγίου, ὁσίως καὶ θεαρέστως βιώσαντος «ἐν τοῖς χωρίοις τῆς νήσου», ὅτι τὰ θαύματα αὐτοῦ οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων θαυμάζονται, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπιβεβαιοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς, ὅσα συμπεριέλαβεν ἡ Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Πρᾶξις, ὀνομάσασα ρητῶς καὶ τὰ Ὁμαλὰ καὶ τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὸν «θεῖον Γεράσιμον». Ἐν τῷ σχεδίῳ λέγεται ὅτι ὁ Πατριάρχης ἀποφαίνεται συνοδικῶς καὶ διορίζεται ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι «γνώμῃ καὶ τῶν ἐκ τοῦ ἀρχιερατικοῦ καταλόγου», ἀλλ' ἐν τῇ ἐπισήμῳ Πράξει λέγεται «γνώμῃ καὶ τῶν παρευρεθέντων Μακαριωτάτων Πατριαρχῶν τοῦ τε Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν Ἀρχιεπισκόπων τε καὶ Ἐπισκόπων καὶ τιμιωτάτων κληρικῶν». Προσετέθη δὲ καὶ ἡ χρονολογία ἡ μὴ ὑπάρχουσα ἐν τῷ σχεδίῳ («Ἐν ἔτει ἑπτάκις χιλιοστῷ ἑκατοστῷ τρίτῳ (7103 = 1622) μηνὶ Ἰουλίῳ, ἰνδικτιῶνος πέμπτης»).

Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1622, ὅτ' ἐξεδόθη ἡ ἐπίσημος Πρᾶξις τοῦ «κανονισμοῦ» τοῦ ἁγίου Γερασίμου, εὑρίσκετο ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ Ρωσίας ἐπανακάμψας ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεοφάνης

---

[1] ***Ν. Κατραμῆ***, ἔνθ' ἀν. σ. 121 ἑξ. Πρβλ. ***Μ. Γεδεών***, Χρονικὰ Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1883, σ. 74.

[2] ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου***, Ἀρχιμ., Δύο ἔγγραφα ἐπισήμου ἀνακηρύξεως (κανονισμοῦ) ἁγίων ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, «Ἐκκλησιαστικὸς Κῆρυξ» Κύπρου, Ε, 1915, σ. 397 - 398.

(1608—1644), ἀφωσιωμένος φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως[1]. Ἡ Ἐκκλησία Ἀντιοχείας ὑφίστατο διαταραχὴν ἐκ τῆς ὑπάρξεως τότε δύο Πατριαρχῶν, τοῦ Κυρίλλου δ΄ (1620-1634) καὶ τοῦ Ἰγνατίου γ΄ (1620-1634), μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀθανασίου β΄ (1612-1620) ἀμφισβητούντων τὸν θρόνον[2]. Γνωρίζομεν ὅτι ὁ Κύριλλος εὑρίσκετο ἐν Κωνσταντινουπόλει κατ᾽ Ἀπρίλιον τοῦ 1622, συνυπογράψας Συγίλλιον τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως μετὰ τοῦ Θεοφάνους Ἱεροσολύμων[3]. Προφανῶς εὑρίσκετο ἐκεῖ καὶ κατὰ Ἰούλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὅτε ἐξεδόθη ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Γερασίμου ἐπίσημος πρᾶξις, διότι ρητῶς λέγεται ἐν αὐτῇ ὅτι γνώμῃ καὶ τοῦ Ἀντιοχείας αὕτη ἐξεδόθη. Ἀλλ᾽ ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον ὁ Κύριλλος δὲν ὑπέγραψε τὴν πρᾶξιν. Μήπως διότι ἐκηρύχθη ἔκπτωτος ὑπό τινος Συνόδου, συνελθούσης ἐν Συρίᾳ, ἢ μήπως διότι πρὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς Πράξεως ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως; Βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ὑπέγραψε τὴν πρᾶξιν ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας. Ὑπέγραψεν αὐτὴν ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος, ὁ Ἱεροσολύμων Θεοφάνης καὶ δώδεκα Μητροπολῖται, ἐκ τῶν παρευρεθέντων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ συνοδικῶς διασκεψαμένων. Διὰ τῆς Πράξεως ταύτης ἀπεφασίσθη «ἵνα ὁ προρρηθεὶς ἐν ἁγίοις Γεράσιμος ἐτησίοις ἱεροτελεστείαις καὶ ἁγιστείαις τιμῷτο καὶ ὕμνοις ἐγκωμίοις γεραίροιτο καὶ ἐν ἀριθμῷ τῶν ὁσίων καὶ ἁγίων ἀνδρῶν καταλέγοιτο ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, οὐ μόνον ἐν τῇ νήσῳ τῶν Κεφαλληνέων, ἀλλ᾽ ἐπὶ πάσης τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης τῶν εὐσεβῶν Ἐκκλησίας». Ἡ μνήμη δὲ τοῦ ἁγίου ὡρίσθη ἀντὶ τῆς 15ης τὴν 16ην Αὐγούστου, ἵνα μὴ συμπίπτῃ μετὰ τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, καὶ τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου, ἡμέραν τῆς πρώτης ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ ἔκτοτε ἀπετέθη ἐν τῷ ναῷ τῆς Μονῆς, ἥτις ἀπὸ τῆς ὁσίας τελευτῆς αὐτοῦ ἤρξατο ὀνομαζομένη «Μονὴ τοῦ ἁγίου Γερασίμου». Τὸ ἱερὸν λείψανον μετὰ πάροδον τοσούτων αἰώνων σώζεται ἀκέραιον μετ᾽ αναλ-

---

[1] *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀρχιμ., Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 492.

[2] *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπισκ. Ἀθηνῶν, Εἰδήσεις περὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιστ΄ μέχρι τῶν μέσων τοῦ ιζ΄ αἰῶνος, Ἐν Ἀθήναις 1938, σ. 12.

[3] *Σωφρονίου Εὐστρατιάδου*, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἄθω, Περιοδ. «Ἑλληνικὰ» Γ, 1930, σ. 51.

λοιώτων χαρακτήρων τῆς ἱερᾶς φυσιογνωμίας τοῦ ἁγίου καὶ λιτανεύεται ὄρθιον κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν.

Τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἀνακήρυξιν αὐτοῦ ὡς ἁγίου κείμενα ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον μετὰ τριετίαν (1625) ἐν Λονδίνῳ, ἐν τῷ ἑξῆς τεύχει: ***«Βιβλίον τοῦ ὀρθοῦ λόγου βεβαίωσις καλούμενον, τυπωθὲν διὰ δαπάνης καὶ ἐπιμελείας τοῦ θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου πρώην Μαΐνης, κυρίου Ἱερεμίου. Ἐν Λωνδείνῃ παρὰ Ἰωάννῃ τῷ Ἄβιλανδ, κατὰ τὸ αχκε΄ ἔτος τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας»***. Ἐν ἀρχῇ τοῦ τεύχους, ἀποτελουμένου ἐκ 32 σελίδων 4ου σχήματος, δημοσιεύεται ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ἱερομονάχου καὶ Πατριαρχικοῦ Πρωτοσυγκέλλου Παϊσίου Μεταξᾶ πρὸς τὸν Θεόφιλον Καρυδαλλέα, μετὰ τοῦτο παρατίθεται ἡ αἴτησις τῶν Κεφαλλήνων πρὸς τὸν Πατριάρχην, ἐπακολουθεῖ ἡ ἐπίσημος Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Πρᾶξις («Συνοδικὴ ἔκθεσις τοῦ Πατριάρχου») εἶτα «Ἀναστασίου τοῦ ἁγιωτάτου Πατρὸς ἡμῶν Πατριάρχου Ἀντιοχείας καὶ Κυρίλλου ἔκθεσις σύντομος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως», τέλος κανὼν εἰς τὸν ἅγιον Γεράσιμον, ποίημα τοῦ ἐκ Ναυπλίου Μητροφάνους Ἱερομονάχου καὶ στίχοι τούτου, σχετικοὶ πρὸς τὸν κανόνα [1]. Ἡ Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Πρᾶξις προσυπογράφεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ζακύνθου Παρθενίου Δοξαρᾶ ὡς ἑξῆς «ταπεινὸς Ἐπίσκοπος Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου Παρθένιος μαρτύρομαι εἶναι ἀντίγραμμα ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ ἐνταῦθα εὑρισκομένου». Δυστυχῶς ἡ μαρτυρία αὕτη δὲν εἶναι ἀκριβής. Διότι ὁ Δοξαρᾶς, ἰδὼν ἐν τῷ κειμένῳ τῆς Πράξεως μνείαν Πατριάρχου Ἀντιοχείας, προσέθηκεν αὐθαιρέτως τὴν ὑπογραφὴν «Ἰωακεὶμ ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης Ἀντιοχείας». Τοιαύτη ὑπογραφὴ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα. Ἐν τῷ Ἀρχειοφυλακείῳ τοῦ Ἀργοστολίου, κατὰ τὴν πρόσφατον ἡμῶν ἐπίσκεψιν εἰς Κεφαλληνίαν [2], ἀνεύρομεν τὸ πρωτότυπον, οὗτινος παρατιθέμεθα ἐν τέλει τῆς πραγματείας πανομοιότυπον [3], ἐξ οὗ σαφέστατα καταφαίνεται ὅτι μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου ἀκολουθεῖ ὑπογραφὴ τοῦ Θεοφάνους Ἱεροσολύμων.

---

[1] ***Μ. Γεδεών***, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σ. 81. **E. Legrand**, Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle, I, Paris 1894, σ. 188-193.

[2] Ἰδὲ «Ἐκκλησίαν» 1937 ἀριθ. 34-35.

[3] Τῇ παρακλήσει ἡμῶν ἐφωτογράφησε τὸ πρωτότυπον τῆς Πράξεως ὁ Διευθυντὴς τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους κ. Δ. Α. Ζακυθηνός, ᾧ τινι ἐκφράζομεν θερμὰς εὐχαριστίας.

Οὔτε, ἄλλως τε, ὑπῆρχε τότε Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακείμ. Προσετέθη δὲ καὶ ἄλλη ἀνακρίβεια εἰς τὸ δημοσιευθὲν ἐν Λονδίνῳ κείμενον τῆς Πράξεως μετὰ τὴν τελευταίαν ὑπογραφὴν τοῦ Ἐπισκόπου Ἀγαθουπόλεως: «καὶ ἄλλοι πλεῖστοι». Μόνον τέσσαρες ὑπογραφαὶ παρελείφθησαν, πιθανῶς διὰ τὸ δυσανάγνωστον, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ πρωτοτύπου τῆς Πράξεως. Εἰς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἀδριανουπόλεως Ἀνθίμου προσετέθη «ὁ μετέπειτα Πατριάρχης χρηματίσας». Πράγματι δὲ ἐχρημάτισεν ἐπί τινας μῆνας (25 Ἰουνίου-2 Ὀκτωβρίου 1623) ὁ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως Ἄνθιμος β´ μετὰ τὴν πρώτην πτῶσιν τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἔθηκεν ὁ ἴδιος τὴν προσθήκην εἰς τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ. Αἱ ἀνωτέρω προσθῆκαι καὶ ἰδίως ἡ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Ἰωακεὶμ Ἀντιοχείας ἀταλαιπώρως ἐπανελήφθησαν ὑπὸ τῶν μετὰ τὸ 1625 ἐκδόντων τὴν ἐπίσημον Πατριαρχικὴν καὶ Συνοδικὴν Πρᾶξιν τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἁγίου Γερασίμου [1].

Πρῶτος συνέταξε κανόνα, ὡς εἴπομεν, εἰς τὸν ἅγιον καὶ ἀκολουθίαν ὁ ἐκ Ναυπλίου Ἱερομόναχος Μητροφάνης, σύγχρονος τοῦ ἁγίου, ζήσας πιθανῶς ἐν Κεφαλληνίᾳ. Ἐκ τοῦ βιβλίου του «Ὀρθοῦ λόγου βεβαίωσις» ἡ ἀκολουθία αὕτη μετετυπώθη ἐν Ἑνετίᾳ τῷ 1704, ἀλλὰ μετά τινα ἔτη ἀκολουθίαν συνέταξε καὶ ὁ Ζακύνθιος Νικόλαος Γαβριηλόπουλος, δημοσιευθεῖσαν ὡσαύτως ἐν Ἑνετίᾳ τῷ 1718. Πλειστάκις ὅμως ἔκτοτε ἐξεδόθη ἐν Ἑνετίᾳ, ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ ἡ ἀκολουθία τοῦ Μητροφάνους, τελευταίως δ᾽ ἐν Ἀθήναις (1925), ὡς καὶ τοῦ Γαβριηλοπούλου. Πληθὺς δ᾽ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἐκδόσεων τοῦ βίου καὶ τῶν ἀκολουθιῶν ἐγένετο, ἕνεκα τοῦ ἰδιαιτέρου σεβασμοῦ πρὸς τὸν θαυματουργὸν τῆς Κεφαλληνίας ἅγιον.

Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ (†)

---

[1] [Πρβλ. ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*** Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Κύριλλος Λούκαρις, ἔκδ. Β´ ἐπιμελείᾳ Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Ἀθῆναι 1939 σ. 74 ι].

Η ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΠΡΑΞΙΣ ΤΟΥ «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ» ΤΗΣ ΑΝΑΚΗΡΥΞΕΩΣ ΕΙΣ ΑΓΙΟΝ

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΕΛΕΩι ΘΕΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ

Τοῖς κατὰ Χριστὸν πολιτευομένοις χάρις καὶ ἔλεος παρὰ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὅσιον ἅμα, καὶ τῷ κοινῷ τῆς ἐκκλησίας πληρώματι, εἴπερ τι ἄλλο λυσιτελέστατον φαίνεται, τοὺς ἀρετῇ διαπρέψαντας ἐν τῷ μετὰ σώματος βίῳ, καὶ μετὰ τὴν ἀποβίωσιν, τελεταῖς ἐτησίοις καὶ ὕμνοις ἐγκωμίων γεραίρεσθαι. Ἐκεῖνο μέν, ὅτι ἡ πρὸς τοὺς ἀγαθοὺς τῶν ὁμοδούλων τιμή, ἀπόδειξιν ἔχει τῆς πρὸς τὸν κοινὸν δεσπότην εὐνοίας, ὥς που κάλλιστα φιλοσοφῶν ὁ καισαρείας διδάσκει Βασίλειος. Καὶ ὅτι, ὁ τοῖς κατ᾽ ἀρετὴν βεβιωκόσιν ἀπονεμόμενος ἔπαινος, δι᾽ ἀρετῆς εἰς Θεὸν ἀναφέρεται, παρ᾽ οὗ πᾶσα ἀρετὴ εἰς ἀνθρώπους, οἷά που θεολογῶν ἀποφαίνεται γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος. Πρόσθες δέ, ὅτι καὶ ὡς χρέος ἡμῖν, τοῖς τοιούτοις ἀφοσιωτέος ὁ ἔπαινος, ἵνα μηδενὶ μηδὲν ὀφείλωμεν κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον. Λυσιτελέστατον δὲ τοῖς πᾶσιν ὁμοίως, ἐπειδὴ ὁ περὶ τὰ καλὰ ἔπαινος τοὺς μὲν ραθυμοτέρους ἐγείρειν τε πέφυκε καὶ παραθήγειν εἰς ζῆλον καὶ μίμησιν τῶν αὐτῶν, τοὺς δὲ φιλοπονωτέρους ἀκμαιοτέρους ἐργάζεσθαι· οἶδεν γὰρ οὕτως εἶδε πόθον ψυχαῖς τήν τε ἀρχὴν παραγαγεῖν παρηγμένον, ὡς εὐφημία περὶ τὰ εὐφημούμενα τοῖς μὴ παντάπασι βεβλακευμένοις, καὶ νωθροῖς τὴν διάνοιαν. Ὅσοι δὲ ἐπὶ ποσὸν ἀρετῆς ἤδη προβεβηκότες τυγχάνουσι, τούτοις καὶ εὐφροσύνην οὐ τὴν τυχοῦσαν χαρίζεται ἡ περὶ τοὺς ἀγαθοὺς εὐφημία, εἰ δεῖ σολομῶντι πείθεσθαι, ἐγκωμιαζομένου δικαίου, λέγοντι, εὐφραί-

νεσθαι τοὺς λαούς. Πρόσθες δέ, ὡς οὐδὲ μικρὰ συμβάλλεται εἰς ἀντίληψιν ἡμῶν ἐν περιστάσεσιν ἡ πρὸς τοὺς σεβασμίως τελευτήσαντας ἄνδρας τιμή, εἰ χρὴ τοῖς ὁρωμένοις ἐξεικάζειν τὰ ἀόρατα τῆς μεγαλουργίας τοῦ Θεοῦ. εἰ γὰρ οὐκ ἄχρηστος τῇ ἀγαθοδότιδι τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ τῶν ὑλικῶν αἰτίων ἡ τάξις ἐπὶ τῶν ὁρωμένων εἰς διεξαγωγὴν καὶ διοίκησιν τοῦ παντός, εἰκός ἐστι καὶ πρὸς διαμονὴν τῶν ὑπὲρ φύσιν χαρισμάτων τοῦ τελεταρχικοῦ πνεύματος, μὴ παντάπασιν ἀχρήστους εἶναι τὰς τῶν θείων ἀνδρῶν πρεσβεύσεις καὶ μεσιτείας. Πρὸς δὴ ταῦτα καὶ ἀπιδοῦσα ἀνέκαθεν ἡ τῶν εὐσεβῶν ὁμήγυρις, ἐν εἰκόσι καὶ λόγοις τῶν θεαρέστως πολιτευσαμένων τὰς πράξεις καὶ κατορθώματα ἐκτίθεσθαι εἴωθε, πρὸς οὓς ἀπευθύνειν τε καὶ ῥυθμίζειν τῶν πιστῶν ἕκαστος ἔχει τὸν ἑαυτοῦ βίον. Ἐπειδὴ οὖν καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ηὐδόκησεν ὁ Θεὸς ὁσίως καὶ θεαρέστως βιώσαντα τὸν ἐν τοῖς ὁμαλοῖς καλουμένοις χωρίοις τῆς νήσου Κεφαληνίας θεῖον γεράσιμον, τύπον γενέσθαι τοῦ κατὰ χριστὸν πολιτεύματος, καὶ θείας ἀρετῆς χαρακτῆρα, οὗπερ αἱ ἐν βίῳ ἀρεταί τε καὶ κατορθώματα οὐ μόνον ὑπ' ἀνθρώπων θαυμάζονται καὶ πανταχοῦ κηρύττονται παρὰ τῶν εἰδότων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ Θεοῦ πολλῷ μᾶλλον ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ἐπισφραγίζονται καθ' ἑκάστην τοῖς θαύμασιν, ὅσα εἰς ὠφέλειαν τῶν δεομένων καὶ καταφευγόντων εἰς τὸ θεῖον αὐτοῦ τέμενος, ἡ μεγαλόδωρος τοῦ ἀγαθαρχικοῦ πνεύματος ἀπεργάζεται χάρις. ἡμεῖς καὶ εὐσεβεῖν προθυμούμενοι τὰ πρὸς τὸν Θεὸν ἐν τῷ τὴν προσήκουσαν ἀπονέμειν τοῖς θείοις ἀνδρᾶσι τιμήν, καὶ τῆς κοινῆς τῶν πιστῶν ὠφελείας προνοούμενοι, συνῳδὰ τοῖς πρὸ ἡμῶν θείοις πατρᾶσι τῷ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας ἔθει κατακολουθοῦντες, συνοδικῶς θεσπίζομεν, διοριζόμεθα, καὶ ἐν ἁγίῳ διακελευόμεθα πνεύματι, γνώμῃ καὶ τῶν παρευρεθέντων μακαριωτάτων πατριαρχῶν, τοῦ τε ἀντιοχείας, καὶ τοῦ ἱεροσολύμων, ἱερωτάτων μητροπολιτῶν, καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἀρχιεπισκόπων τε καὶ ἐπισκόπων, τιμιωτάτων καὶ λογιωτάτων κληρικῶν, ἵνα ὁ προρρηθεὶς ἐν ἁγίοις γεράσιμος, ἐτησίοις ἱεροτελεστείαις καὶ ἁγιστείαις τιμῷτο, καὶ ὕμνοις ἐγκωμίων γεραίροιτο, καὶ ἐν ἀριθμῷ τῶν ὁσίων καὶ ἁγίων ἀνδρῶν καταλέγοιτο ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, οὐ μόνον ἐν τῇ νήσῳ Κεφαληνέων, ἀλλ' ἐπὶ πάσης τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης τῶν εὐσεβῶν ἐκκλησίας. ὁ δὲ μὴ προσδεξάμενος τὴν συνοδικὴν ταύτην ἀπόφασιν, ἢ ὅλως ἀντειπεῖν τολμήσας, μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νουθεσίαν,

ἀποκοπτέος τῆς τῶν εὐσεβῶν ὁμηγύρεως καὶ τοῖς πᾶσιν ἔστω ὡς ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης κατὰ τὴν τοῦ εὐαγγελίου φωνήν. Εἰς γὰρ ἀΐδιον μνήμην καὶ διηνεκῆ τοῖς πᾶσιν ἀσφάλειαν τὰ παρόντα κανονικῶς τε καὶ συνοδικῶς ἀποφηνάμενοι ἐπιδεδώκαμεν.

Ἐν ἔτει ͵ζρλῷ μηνὶ Ἰουλίῳ Ἰνδικτιῶνος Ε^ης^.

† ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΕΛΕΩι ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ

† ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΕΛΕΩι ΘΕΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ

Ἕπονται αἱ ὑπογραφαὶ τῶν Ἀρχιερέων.

Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἀποκείμενον ἐν τῷ Ἀρχειοφυλακείῳ Κεφαλληνίας.

ΤΟ ΚΑΝΟΝΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

[Σύντομος περίληψις τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας συγγραφεῖσα γερμανιστὶ ὡς ἓν τῶν μερῶν τοῦ συλλογικοῦ συγγράμματος «Ekklesia» τοῦ ἐκδιδομένου ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ D. F. Siegmund — Schultze ἐν τῷ τεύχει αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφομένῳ Die Griechische Kirche.— Μετάφρασις ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέως].

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία πρεσβεύουσα, ἀκριβῶς ὡς καὶ ἡ Ρωμαϊκή, ὅτι τὸ ὁρατὸν αὐτῆς μέρος ἀποτελεῖ ἀνθρωπίνην ὀργάνωσιν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ὑφισταμένην, δέχεται κατ᾽ ἀνάγκην ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὕτη ὀργάνωσις βασίζεται ἐπὶ κανονικῆς τάξεως, ἀναγκαίας καὶ ἀπαραιτήτου δι᾽ αὐτὴν τὴν ἐπὶ τῆς γῆς ὕπαρξιν καὶ συντήρησιν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ τάξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αὐτὸ τὸ λεγόμενον Κανονικὸν ἢ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, οὗτινος ἡ γνῶσις εἶναι ἀπαραίτητος οὐ μόνον διὰ τὴν σαφῆ κατανόησιν τῆς οὐσίας τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ (ἐκ μέρους τῶν ἁρμοδίων) διὰ τὴν πρέπουσαν αὐτῆς διοίκησιν καὶ διακυβέρνησιν.

Ποῖαι ὅμως εἶναι αἱ γενικαὶ γραμμαὶ κατευθύνσεως τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, αἱ τὸ ὁρατὸν μέρος αὐτῆς εἰς αὐθύπαρκτον τακτικὴν ὀργάνωσιν ἀναδεικνύουσαι;

Ἡ Ἐκκλησία ἐξ ἐπόψεως τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ἐξεταζομένη θὰ ἠδύνατο νὰ ὁρισθῇ ὡς τὸ ἄθροισμα τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων ἢ πληρέστερον, τὸ ἄθροισμα τῶν διὰ τοῦ ἱεροῦ βαπτίσματος ἀποδεξαμένων καὶ ἀποδεχομένων τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν καὶ τηρούντων αὐτὴν ὀρθοδόξως.

Κατὰ ταῦτα ἡ Ἐκκλησία διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, τὸ πρῶτον, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν διὰ τοῦ θανάτου εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν εἰσελθόντων πιστῶν (ἀόρατος καὶ θριαμβεύουσα Ἐκκλησία) καὶ τὸ δεύτερον τὸ ἐκ πάντων τῶν ζώντων ὀρθοδόξων πιστῶν συνιστώμενον. Τὸ δεύτερον τοῦτο τμῆμα σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τάξιν, ἥτις καὶ δι᾽ αὐτοῦ ἐξασφαλίζεται.

Διὰ τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος ἰδίᾳ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἅμα τῇ ἱδρύσει του καὶ ἡ ἀπαρχὴ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, εἶπεν ὁ Κύριος τοὺς ἱδρυτικοὺς αὐτοῦ περὶ αὐτῆς λόγους: «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν, καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ᾽ ὑμῶν εἰμὶ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ὑμῶν μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων» (Ματθ. κη΄ 19, 20), «Ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς ἐν τῷ ἐμῷ ὀνόματι κἀγὼ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν» (Ματθ. κή΄ 20), «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ μου τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσι τῆς Ἐκκλησίας» (Ματθ. ις΄ 18), «Καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν Οὐρανῶν, ὅ,τι ἂν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται δεδημένον ἐν οὐρανοῖς καὶ ὅ,τι ἂν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται λελυμένον ἐν οὐρανοῖς» (Ματθ. ις΄ 19), «...Εἰρήνη ὑμῖν, καθὼς ἀπεσταλκέ με ὁ πατήρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐνεφύσησε καὶ λέγει αὐτοῖς, λάβετε πνεῦμα ἅγιον, ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς. ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται» (Ἰωάν. κ΄ 23), «Σίμων Ἰωνὰ βόσκε τὰ ἀρνία μου,... βόσκε τὰ πρόβατά μου... βόσκε τὰ ἀρνία μου» (Ἰωάν. κα΄ 15 - 17), ἐν οἷς σαφῶς γίνεται λόγος περὶ τοῦ τόπου («οὗ»), τῶν μελῶν (δύο ἢ τρεῖς» καὶ «πάντες οἱ λαοὶ» καὶ «τὰ πρόβατά μου» καὶ «τὰ ἀρνία μου»), τῆς κεφαλῆς («ἐγὼ ἐν μέσῳ ὑμῶν» καὶ «ἐγὼ μεθ᾽ ὑμῶν εἰμὶ» καὶ «ἡ Ἐκκλησία μου») καὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ εἴδους τῆς ἑνότητος καὶ τῆς ὀργανώσεως («βάπτισμα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος», «τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν», «ἐν τῷ ἐμῷ ὀνόματι», «βόσκε τὰ ἀρνία μου, καὶ «ὅ,τι ἂν λύσῃς ἔσται λελυμένον» κλπ.).

Ὁ ζῶν οὗτος καὶ αὐτάρκης καὶ ἀληθὴς καὶ αἰώνιος καὶ ὁρατὸς ὀργανισμός, ἡ Ἐκκλησία, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἱδρυτικῶν τούτων λόγων, ἀκριβῶς διότι εἶναι ὁρατὸς ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τοῦ Κανονικοῦ ἢ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, τοῦτο δ᾽ ἐξ ἄλλου εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὸν πρῶτον.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Κύριος ὡς βασικὸν κανόνα τοῦ βίου τοῦ ὁρατοῦ τῶν πιστῶν ἀθροίσματος ἔδωκε τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, ἥτις καὶ τὸ κύριον καὶ ἀποκλειστικὸν σχεδὸν γνώρισμα τῶν γνησίων μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ (Ἰωάν. ιγ΄ 34, 35), ἡ φύσις ὅμως τοῦ οὕτως ἱδρυθέντος ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ προὐκάλεσε κατ᾽ ἀνάγκην τὴν δημιουργίαν διατάξεων, αἵτινες δι᾽ αὐτὴν τὴν ὀργανικὴν ὕπαρξιν τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς μεγάλης

καθολικῆς (ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν τῆς λέξεως ἔννοιαν) Ἐκκλησίας ἦσαν, καὶ εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ ἀπαραίτητοι.

Τοῦτο παρατηρεῖται ἤδη ἐν τῇ πρωτογενεῖ Ἐκκλησίᾳ, παρ' ᾗ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς Κ. Δ., ὑπῆρχον ἤδη ἐν χρήσει διάφοροι διατάξεις, θεωρούμεναι καὶ σήμερον ἀκόμη βασικαί.

Ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἀριθμητικὴ αὐτῆς ἐξάπλωσις συνετέλεσαν εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων, αἵτινες ἀναφερόμεναι εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως καὶ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἀπετέλεσαν τὸ σῶμα τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, τὸ corpus juris canonici, δι' οὗ ἐκυβερνᾶτο καὶ κυβερνᾶται ἡ Ἐκκλησία.

Αἱ φυσικῶς ἀναπτυχθεῖσαι σχέσεις μεταξὺ τῆς ἐν τῷ πολιτειακῷ κύκλῳ ἱδρυθείσης καὶ ἀναπτυχθείσης Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας ἐδημιούργησαν νέας διατάξεις ἀποτελούσας οἱονεὶ παράρτημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου. Αἱ διατάξεις αὗται ἀναλόγως τοῦ χαρακτῆρος τῶν ὑφισταμένων σχέσεων μεταξὺ Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας ἐγένοντο εὐχερῶς ἢ δυσχερῶς δεκταὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, οὕτω δὲ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον εἰς τὰ διάφορα αὐτῆς τμήματα (τὰς αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας) δὲν δύναται νὰ νοηθῇ, καὶ γνωρισθῇ ἄνευ τῶν διατάξεων τούτων, αἵτινες προερχόμεναι ἐκ τῆς πολιτειακῆς, κρατικῆς πλευρᾶς καθορίζουσι τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἢ τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ πολιτικὰς σχέσεις. Ὡς πάντες οἱ κανόνες, οἱ ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας προερχόμενοι, οὕτω καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι πολιτειακῆς καθαρῶς προελεύσεως εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν κατανόησιν καὶ πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου. Αἱ πολιτειακῶς θεσπισθεῖσαι ἐκκλησιαστικαὶ διατάξεις ἢ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὴν αὐστηρὰν κανονικὴν τάξιν ὑπάρχουσαι ἐγένοντο δεκταὶ ἢ ἔστω καὶ ἀνεκταὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας (ἢ ἀκριβέστερον ὑπὸ τῶν ἐπὶ μέρους τοπικῶν [αὐτοκεφάλων] ἐκκλησιῶν), οὕτω δὲ οἱονεὶ ἐνεσωματώθησαν εἰς τὸ δίκαιον αὐτῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀκατανόητον ἄνευ τούτων. Διὰ τοῦτο σήμερον δὲν ὑφίσταται διαφορά τις μεταξὺ τῶν ὅρων «Κανονικὸν» καὶ «Ἐκκλησιαστικὸν» Δίκαιον, διότι οὐδέτερον τούτων δύναται νὰ ἐξετασθῇ μονομερῶς ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῶν κανόνων ἢ ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῶν ἐκκλησιαστικῶν (πολιτειακῶν) διατάξεων, καθ' ὅσον οἱ πρῶτοι ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῶν δευτέρων καὶ αἱ δεύτεραι ἀναγκαῖα τῶν πρώτων συμπληρώματα. Αἱ δεύτεραι θὰ ἦσαν ἀκατανόηται ἄνευ τῶν πρώτων καὶ οὗτοι ἐν πολλοῖς ἀνεφάρ-

μοστοι ἄνευ τῶν δευτέρων. Διὰ τοῦτο σήμερον «Κανονικὸν» καὶ «Ἐκκλησιαστικὸν» Δίκαιον εἶναι ὅροι σχεδὸν συνώνυμοι.

I. ΠΗΓΑΙ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Αἱ πηγαὶ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου (εἴτε δηλαδὴ τοῦ συνόλου τῶν κανονικῶν διατάξεων δι᾿ ὧν κυβερνᾶται ἡ Ἐκκλησία, εἴτε τῆς ἐκ τούτων προερχομένης ἐπιστήμης τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου) εἶναι μεγίστης σημασίας οὐ μόνον διότι ὁλόκληρος ἡ ἐπιστήμη τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ἐπὶ τούτων βασίζεται καὶ ἐκ τούτων ἀπορρέει, ἀλλὰ καὶ διότι αὗται εἶναι τοῦτ᾿ αὐτὸ ζῶσαι διατάξεις δικαίου ἰσχὺν καὶ ἐφαρμογὴν ἔχουσαι ἐν τῷ καθ᾿ ἡμέραν ἐκκλησιαστικῷ βίῳ καὶ τῇ ἄλλως λεγομένῃ ἐκκλησιαστικῇ πράξει μέχρι σήμερον.

Ἀνεξαρτήτως δὲ τῶν καθαρῶς ἱστορικὴν σημασίαν ἐχουσῶν κανονικῶν διατάξεων (τῶν νόθων, φερ᾿ εἰπεῖν, καὶ τῶν μὴ ἀπὸ Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐπικεκυρωμένων κανόνων τοπικῶν συνόδων), αἱ κυρίως πηγαὶ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι αἱ ἑξῆς:

1. Ἡ ἁγία Γραφὴ καὶ ἰδίᾳ ἡ Κ. Δ., ὡς περιλαμβάνουσα τὰς γενικὰς καὶ βασικὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς καὶ διατάξεις (ἵδρυσις τῆς Ἐκκλησίας, διοίκησις - ἱερατικὴ τάξις, μυστήρια, γάμος κλπ.).

2. Ἡ ἱερὰ Παράδοσις, ἡ ἐν τῇ ἐννοίᾳ δηλ. τῆς διδασκαλίας τοῦ Βικεντίου τοῦ ἐκ Ληρίνου πίστις, ἡ γενικῶς ὑφ᾿ ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας ἀναγνωριζομένη, ἐν οὐδεμιᾷ ἀπολύτως διαφωνίᾳ πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν εὑρισκομένη καὶ οὐδὲν πλέον ἐκείνης νέον στοιχεῖον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Ἐκκλησίας εἰσάγουσα. Ὡς τοιαύτη δὲ ἡ ἱερὰ Παράδοσις θεωρεῖται ὡς ἀπαραίτητος ἑρμηνεία καὶ συμπλήρωμα τῆς Ἁγίας Γραφῆς· (ἀντίθετον περὶ τῆς ἱ.Π. διδασκαλίαν ἔχει ἡ παπικὴ Ἐκκλησία ἡ ἀναγνωρίζουσα αὐτῇ καὶ τὴν δύναμιν εἰσαγωγῆς νέων καὶ τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἀγνώστων στοιχείων, ὡς τοῦ ἀλαθήτου τοῦ Πάπα, τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῆς Θεοτόκου κλπ.). Διὰ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως καθωρίσθησαν πολλαὶ λεπτομέρειαι τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως, ἐξ ἀποφάσεως ἰδίᾳ τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων.

3. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔθιμον, ἐφ᾿ ὅσον δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ἱερὰν παράδοσιν.

Ἔθιμα ἀντιτιθέμενα πρὸς τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ἱερὰν Παράδοσιν (ὡς φέρ᾿ εἰπεῖν ἡ ὅλως μεταγενεστέρως καθιερωθεῖσα μακρὰ

κώμη τῶν κληρικῶν) δύνανται νὰ διατηρηθῶσιν, ἐφ᾿ ὅσον δὲν προσβάλλεται τὸ ἀσύστατον αὐτῶν καὶ μέχρις ἀποτροπῆς τοῦ τυχὸν διὰ τῆς ἄρσεως αὐτῶν προκληθησομένου σκανδαλισμοῦ τῶν ἀμαθῶν. Ἄλλως ταῦτα εἶναι ἅμα τῇ προσβολῇ αὐτῶν ἀμέσως καὶ ἀσυζητητεὶ καταργητέα.

4. Οἱ κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, αἵτινες κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν εἶναι μόνον ἑπτὰ (πρώτη ἐν Νικαίᾳ τῷ 325, δευτέρα ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 381, τρίτη ἐν Ἐφέσῳ τῷ 431, τετάρτη ἐν Χαλκηδόνι τῷ 451, πέμπτη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 553, ἕκτη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 681 καὶ ἑβδόμη ἐν Νικαίᾳ τῷ 787) αἱ ὑπὸ τῆς ἀδιαιρέτου Καθολικῆς Ἐκκλησίας συγκληθεῖσαι καὶ ἐν αὐτῇ συγκροτηθεῖσαι. Αἱ μετέπειτα σύνοδοι αἱ ὀνομαζόμεναι οἰκουμενικαὶ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ (ὡς ἡ ἐπὶ Φωτίου 8η λεγομένη οἰκουμενικὴ σύνοδος) μονομερῶς συγκροτηθεῖσαι δὲν ἀναγνωρίζονται ὡς Οἰκουμενικαί. Παρεκτὸς τῶν δογματικῶν ἀποφάσεων τῶν ἑπτὰ τούτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, αἵτινες περιέχονται εἰς τοὺς λεγομένους ὅρους αὐτῶν, οὐχὶ πᾶσαι αἱ ἑπτὰ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι ἐξέθεντο κανόνας, διατάξεις δηλ. ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν καὶ εὐταξίαν. Κανόνας ἐξέθεντο μόνον ἡ Α΄, ἡ Β΄, ἡ Γ΄, ἡ Δ΄, καὶ ἡ Ε΄. Συμπλήρωμα δ᾿ ὡς πρὸς τὴν ἔκδοσιν τῶν κανόνων τῆς Ε΄, καὶ ϛ΄, Οἰκουμενικῆς Συνόδου, αἵτινες οὐδένα κανόνα ἐξέθεντο, θεωρεῖται ἡ Πενθέκτη λεγομένη ἐν Τρούλλῳ Σύνοδος, συνελθοῦσα ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 691/692.

5. Οἱ λεγόμενοι κανόνες τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, οἱ κανόνες ὀκτὼ τοπικῶν συνόδων καὶ οἱ κανόνες δέκα τριῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καθ᾿ ὅσον ἐνεκρίθησαν ὑπὸ τοῦ 2ου κανόνος τῆς ἐν Τρούλλῳ Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ἀπέκτησαν οὕτω κῦρος οἰκουμενικόν.

6. Εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησιας περιλαμβάνονται καὶ ὡρισμέναι ἀποφάσεις μεταγενεστέρων τοπικῶν τινων καὶ πατριαρχικῶν συνόδων ἰδίᾳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος μέχρι τῶν καθ᾿ ἡμᾶς χρόνων διὰ τὰς κρατούσας δυσμενεῖς συνθήκας τῆς ζωῆς τῆς ὅλης Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπέκτησε μέγα κῦρος — εἰ καὶ οὐχὶ βεβαίως ἀπόλυτον — ἐν ὁλοκλήρῳ τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ.

7. Ὁμοίως εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου περιλαμβάνονται γνῶμαι καὶ ἀποφάσεις καὶ ἑρμηνεῖαι τῶν κανόνων σπουδαίων κανονολόγων ἰδίᾳ τῶν μέσων χρόνων (ἰδιαιτέρως τοῦ Βαλσαμῶνος,

Ζωναρᾶ καὶ Ἀριστηνοῦ). Περιττὸν νὰ τονίσω ὅτι τὸ κῦρος τῶν πηγῶν τῶν δύο τελευταίων κατηγοριῶν (6 καὶ 7) δὲν ἐξισοῦται πρὸς τὸ κῦρος τῶν προηγουμένων, αἵτινες μόναι ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς οἰκουμενικότητος.

8. Αἱ μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας δημιουργηθεῖσαι σχέσεις ὑπηγόρευσαν εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς κυρίως αὐτοκράτορας, καὶ εἰς νεωτέραν εἰς διαφόρους κυβερνήσεις, κυρίως τῶν κατὰ μεγίστην πλειονότητα τοῦ λαοῦ ὀρθοδόξων χωρῶν καὶ κρατῶν, τὴν ἔκδοσιν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν νόμων ῥυθμιζόντων τὰς διαφόρους ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις, αἵτινες εἶναι μεγίστης σημασίας διὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον. Κατὰ τὴν ἑκάστοτε κρατοῦσαν τῶν διαφόρων τούτων πολιτικῶν ἀρχῶν στάσιν καὶ θέσιν ἔναντι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ οἱ νόμοι οὗτοι εὑρίσκονται ἐν συμφωνίᾳ ἢ ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἱ. κανόνας καὶ τὴν καθόλου ἐκκλησιαστικὴν τάξιν.

Οἱ παλαιότεροι ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι τῶν βυζαντινῶν ἰδίᾳ αὐτοκρατόρων ἔχουσι νῦν καθαρῶς ἱστορικὴν σημασίαν. Οἱ νεώτεροι ὅμως ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι, ὡς φερ᾽ εἰπεῖν, οἱ ἰσχύοντες ἐν Ἑλλάδι ἢ ἄλλαις ὀρθοδόξοις χώραις παρὰ τὴν τυχὸν ἀπὸ τῶν κανονικῶν διατάξεων παρέκκλισιν αὐτῶν, ἀποτελοῦσι τὸ κυρίως ἰσχύον Κανονικὸν ἢ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον.

Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ἱ. κανόνων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων καθιστᾷ ἀναγκαίαν καὶ ἐπιτακτικὴν τὴν κωδικοποίησιν αὐτῶν. Ἀλλ᾽ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀξιέπαινον ἐν προκειμένῳ ἐνέργειαν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἕνεκα ὑφισταμένων διαφόρων πρὸς τοῦτο δυσχερειῶν δὲν προῆλθεν εἰσέτι εἰς τὴν ἀναγκαίαν καὶ ἀπαραίτητον κωδικοποίησιν τῶν ἱ. κανόνων.

Ἀνέκαθεν ἐχρησιμοποιήθησαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διάφοροι συλλογαὶ περιέχουσαι τοὺς κανόνας (κανονικαὶ συλλογαὶ) ἢ τούς τε κανόνας καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς νόμους (νομοκάνονες), ὡς αἱ παλαιότεραι (ἰδίᾳ ὁ λεγόμενος νομοκάνων τοῦ Φωτίου) καὶ μεταγενέστεραι καὶ νεώτεραι (Πηδάλιον, Ράλλη καὶ Ποτλῆ καὶ Ἀλιβιζάτου). Οὐδεμία ὅμως ὑπάρχει ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὴ συλλογή. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Πηδάλιον κακῶς θεωρεῖται τοιαύτη, εἰ καὶ διὰ τὴν εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν ἑρμηνείαν τῶν κανόνων κυρίως ὀφειλομένην μεγάλην αὐτοῦ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ διάδοσιν, σιωπηρῶς ἀνεγνωρίσθη ὡς ἡμιεπίσημος ἐκκλησιαστικὴ συλλογή.

II. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΕΝ ΤΗι ΙΣΤΟΡΙΚΗι ΑΥΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙ

Ἐπὶ τῇ βάσει νῦν τοῦ νομοκανονικοῦ τούτου ὑλικοῦ παρέχομεν ἐν τοῖς ἑξῆς σύντομον ἔκθεσιν τῆς βασικῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἐξελίξει.

Ἐν πρώτοις ὁ καθορισμὸς τοῦ χαρακτῆρος τῆς βάσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως, ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς μορφὴν εἶναι θεμελειώδους ὅλως σημασίας. Κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν, ὡς ἤδη ἐλέχθη ἐν ἀρχῇ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωσις βασίζεται ἐπὶ ὅλως δημοκρατικῶν, οὕτως εἰπεῖν, ἀρχῶν. Οὐχὶ εἷς, ἀλλὰ πολλοὶ εἶναι οἱ κυβερνῶντες τὴν Ἐκκλησίαν ἐν οἷς συγκεντροῦται ἡ ἀνωτάτη αὐτῆς αὐθεντία. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία παραδέχεται μὲν τὴν μοναρχικὴν ἀρχήν, ἀλλ᾽ ἐφ᾽ ὅσον πρόκειται περὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας (ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου) ἐχούσης τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς ὁδηγὸν καὶ μοναδικήν αὐτῆς κεφαλήν. Ἡ μοναρχικὴ ὅμως αὕτη ἀρχὴ οὐδεμίαν εὑρίσκει ἐφαρμογὴν ἐν τῇ ὁρατῇ Ἐκκλησίᾳ ἢ μᾶλλον ἐν τῇ ὀργανικῇ αὐτῆς μορφῇ, ἥτις βασίζεται ἐπὶ καθαρῶς δημοκρατικῶν ἀρχῶν. Διότι εἰς οὐδὲν μέλος τῆς Ἐκκλησίας ἀναγνωρίζεται ἀνωτέρα τις θέσις ἢ ὑπεροχὴ ὑπὲρ τὰ λοιπὰ μέλη αὐτῆς. Ἀκόμη καὶ ἡ τάξις τῶν κληρικῶν ἀνεξαρτήτως τοῦ δυνάμει τῆς ἱερωσύνης ἀνήκοντος αὐτῇ δικαιώματος τῆς διακυβερνήσεως τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲν ἄλλο κέκτηται ὑπὲρ τοὺς λαϊκοὺς δικαίωμα ἢ προνόμιον. Ἐν αὐτῇ τῇ τάξει τῶν κληρικῶν καὶ ἐπίσης ἐν αὐτῇ τῇ ἐπισκοπικῇ ἱεραρχίᾳ οὐδαμῶς ἀναγνωρίζεταί τινι τῶν ἀποτελούντων ταύτην ὑπερτέρα τις θέσις ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ. Ὡς πάντες οἱ Ἀπόστολοι ἄνευ οἱασδήποτε ἐξαιρέσεως ἴσην κατέχουσιν αὐθεντίαν καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν (συνεπῶς οὐδὲ ὁ Πέτρος) ὑπερτέραν τινα θέσιν ἔναντι τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων διεκδικεῖ (Ματθ. κγ´ 8, 12, Μάρκ. ι´ 36-38, 42-45), οὕτω καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῶν οἱ ἐπίσκοποι πάντες ἴσην κατέχουσιν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐξαιρέσεως αὐθεντίαν. Ὅσον ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Πέτρος ὑπῆρξεν ὁ κατ᾽ ἐξοχὴν ἡγεμὼν τῆς Ἐκκλησίας (πρβλ. Πράξ. ιε´ καὶ Γαλατ. β´), τόσον εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὑπάρχει τυχὸν ἐπίσκοπος ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ ἀνωτέραν κατέχων ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους θέσιν. Ἐκ τούτου ἡ ὀξεῖα ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑψίστην αὐθεντίαν τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ρώμης, ἥτις

βασίζεται ἐπὶ τῆς ἁπλούστατα μηδέποτε ὑπαρξάσης ὑψίστης αὐθεντίας τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου. Ἡ δημοκρατικὴ ἀρχὴ ἐφ' ἧς ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία στηρίζει τὴν περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ ἀντίληψιν αὐτῆς καὶ ἥτις ἀνάγεται ἄνευ ἀμφισβητήσεως εἰς τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν ἔχει περαιτέρω τὴν ἔννοιαν ὅτι οὐδὲ κἂν ἡ ὁλότης τῶν ἐπισκόπων ἀντιπροσωπεύει τὴν ὑψίστην ἐκκλησιαστικὴν αὐθεντίαν, ἀλλὰ ταύτην ἀποτελεῖ ἡ συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁμόφωνος δηλαδὴ κοινὴ γνώμη κληρικῶν (ἐχόντων ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς ἐπισκόπους) καὶ λαϊκῶν, ἀκριβῶς ὡς καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἀποστόλων (Πράξ. ιε΄ 22-29).

Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὡς ἀπὸ σταθερᾶς ἀφετηρίας, ἀπορρέει ἡ περαιτέρω ἀρχή, ὅτι πάντα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ἔχουσιν ἴσα ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ δικαιώματα καὶ ὅτι ταῦτα θεωρούμενα συγχρόνως καὶ καθήκοντα εἶναι κατὰ τὴν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ θέσιν αὐτῶν διαφόρου χαρακτῆρος.

Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ὀργανισμὸς ἀποτελεῖται τουτέστιν ἐκ δύο μερῶν, ἐκ τῆς τάξεως τῶν κληρικῶν καὶ τῆς τάξεως τῶν λαϊκῶν. Ἡ τάξις τῶν κληρικῶν εἶναι ἡ κυβερνῶσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τάξις. Ἡ διακυβέρνησις ὅμως αὕτη, ἀνεξαρτήτως τῶν προσηκόντων τῇ κυβερνώσῃ τάξει δικαιωμάτων τιμῆς καὶ σεβασμοῦ δὲν παρέχει αὐτῇ προνόμια ὑπὲρ τὴν κυβερνωμένην τάξιν (τῶν λαϊκῶν), ἀκριβῶς ὡς ἐν τῇ Πολιτείᾳ τὰ μέλη τῶν κυβερνήσεων οὐδὲν ἔχουσιν ἔναντι τῆς ὑφισταμένης νομικῆς τάξεως ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς πολίτας προνόμιον. Ἡ τάξις τῶν λαϊκῶν εἶναι ἐξ ἄλλου ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κυβερνωμένη τάξις, ἥτις διὰ τοῦτο δὲν κατέχει ἔναντι τῆς πρώτης τάξεως θέσιν κατωτερότητός τινος, τοῦ καθήκοντος τῆς ἐκ μέρους τῆς κυβερνώσης τάξεως διακυβερνήσεώς της ὄντος συγχρόνως καὶ ἀπολύτου πρὸς τοῦτο δικαιώματος. Ἡ τάξις τῶν κληρικῶν ἔχει θείῳ δικαίῳ τό τε **καθῆκον** καὶ δικαίωμα τοῦ κυβερνᾶν τοὺς λαϊκοὺς πνευματικῶς, ἡ δὲ τάξις τῶν λαϊκῶν ἐπίσης θείῳ δικαίῳ τὸ **δικαίωμα** καὶ καθῆκον τοῦ κυβερνᾶσθαι ὑπὸ τῶν κληρικῶν. Ὁ Χριστὸς πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ποιμαντορικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς κατέστησεν ἀναμφισβητήτως τοὺς Ἀποστόλους καὶ οὗτοι τοὺς ἐπισκόπους, οἵτινες ὁμοῦ μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ὀφείλουσι νὰ κυβερνῶσι πνευματικῶς τὸν λαόν, τοὺς λαϊκούς. Ἀμφοτέρων τῶν τάξεων ἡ ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ θέσις ὡς κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων δικαιολογεῖται ἐπὶ τῇ βάσει δικαιωμάτων συγχρόνως καὶ καθηκόντων. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοὶ ὁμοῦ δὲν ἔχουσιν ἁπλῶς δικαίωμα

ἀλλὰ κυρίως καθῆκον νὰ κυβερνῶσι πνευματικῶς τοὺς λαϊκούς, οὗτοι δὲ δὲν διακυβερνῶνται ἁπλῶς κατὰ καθῆκον, ἀλλὰ κυρίως καὶ κατὰ δικαίωμα· (ὁ πιστὸς φερ᾽ εἰπεῖν, ἔχει δικαίωμα νὰ βαπτισθῇ, νυμφευθῇ, κηδευθῇ, ἁγιασθῇ καθόλου ἐκκλησιαστικῶς, ὁ δὲ κληρικὸς ἔχει καθῆκον νὰ τελέσῃ τὰ ἐκκλησιαστικῶς καθωρισμένα ταῦτα νόμιμα, ὡς ὑπηρέτης τοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς ὄργανον τῆς Ἐκκλησίας, μηδὲν ἐν προκειμένῳ ἴδιον καὶ ἐξ ἑαυτοῦ κατὰ βούλησιν παρέχων).

Οἱ ἐπίσκοποι ἀκριβῶς ὡς οἱ Ἀπόστολοι ἦσαν πάντες πρὸς ἀλλήλους ἄνευ ἐξαιρέσεως ἴσοι, κατὰ φυσικὸν ὅμως λόγον ἡ κοσμικὴ θέσις τῆς πόλεως καὶ ἰδίᾳ τῆς πρωτευούσης τῆς (ῥωμαϊκῆς) ἐπαρχίας (τῆς μητροπόλεως) προσέδωκε τῷ ἐπισκόπῳ αὐτῆς ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ ὄνομα (μητροπολίτης) ἐξέχουσαν ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας θέσιν. Ἡ θέσις αὕτη ἐπ᾽ οὐδενὶ λόγῳ ἐπηρέασε βαθύτερον τὴν οὐσίαν τοῦ κληρικοῦ βαθμοῦ, περιωρίσθη δ᾽ ἡ ἔννοια αὐτῆς εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς φυσικῶς ὀφειλομένης τιμῆς εἰς τὸν ***πρῶτον*** μεταξὺ ἴσων. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης τῆς ἐπαρχίας (τῆς μητροπόλεως) ὁ μητροπολίτης (=ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης, ὁ πρωτευουσιάνος, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἐπίσκοπος) καὶ βραδύτερον ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης τοῦ θέματος, μεγαλυτέρας δηλ. διοικητικῆς περιφερείας, καὶ ἔτι περισσότερον ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης τοῦ κράτους (τῆς Ῥώμης), ὁ Πατριάρχης δηλ. καὶ Πάπας, ὡς οὗτος μεταγενεστέρως ὠνομάσθη, ἀνεγνωρίζοντο ὡς πρῶτοι μεταξὺ ἴσων, primi inter pares, εἶχον δηλ. ἔναντι τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας, τοῦ θέματος, τοῦ κράτους τὴν ἐξέχουσαν θέσιν τοῦ πρώτου ἀδελφοῦ, χωρὶς ἡ θέσις αὕτη νὰ παρέχῃ αὐτοῖς οἱαδήποτε ἀνώτερα δικαιώματα ἢ προνόμια οὐσιαστικὰ ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν ἐπισκόπους.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ οὕτω παρέμειναν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δύσιν, ὅπου ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης (τῆς πρωτευούσης τῆς ἐπαρχίας, τοῦ θέματος καὶ τοῦ κράτους ὁλοκλήρου) ἀνυψώθη μεταγενεστέρως καὶ ἀνεγνωρίσθη οὐχὶ ἁπλῶς ὡς primus inter pares, ἀλλ᾽ ὡς ὁ μοναδικὸς κύριος καὶ ἡγεμὼν τῆς Ἐκκλησίας συγκεντρῶν ἐν ἑαυτῷ μοναρχικῶς ὁλόκληρον τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐθεντίαν. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ τοὐναντίον ὁ πλέον διακεκριμένος ἐπίσκοπος, παρὰ τὸν πομπώδη αὐτοῦ τίτλον, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως πρῶτος ἐν ἴσοις. Οὗτος οὐδεμίαν ἔχει ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους δύναμιν καὶ ἐπὶ συνόδου ἔχει καὶ

οὗτος μίαν ψῆφον ἀκριβῶς ὥς καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι, καίτοι προεδρεύει αὐτῶν. Ἂν δὲ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἤθελεν ἐπισκεφθῇ ἄλλην τινα ἐπισκοπὴν καὶ τὴν ἀσημοτέραν ἀκόμη, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο οὐδὲ νὰ ἱερουργήσῃ κἂν ἐν αὐτῇ ἄνευ ἀδείας τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου, πλήρη τηροῦντος τὰ ἐπισκοπικὰ αὐτοῦ δικαιώματα ἔναντι τοῦ πρώτου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ὅλως ἀντιθέτως ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ ὁ Πάπας ὥς κύριος τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ ἰδίᾳ αὐθεντίᾳ ἐπισκέπτεται πάντα τὰ τμήματα τῆς Ἐκκλησίας **του** καὶ ἱερουργεῖ ἐν αὐτοῖς καὶ διατάσσει τὰ κατ᾽ αὐτήν, μηδαμῶς, κατὰ θεωρίαν βεβαίως, προσέχων ἐπὶ τῶν ἁπλῶς ἀντιπροσωπευόντων αὐτὸν ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν.

Ἐν πλήρει ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἢ οἱοσδήποτε Πατριάρχης ἢ Ἀρχιεπίσκοπος καὶ Μητροπολίτης αὐτοκεφάλου τινος ἐκκλησίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατάστασιν ἢ ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν οὐδὲν ἐπὶ πλέον ἔχει δικαίωμα ἢ οἱοσδήποτε ἄλλος ἐπίσκοπος τῆς Ἐκκλησίας ἔστω καὶ τῆς ἀσημοτέρας ἐπισκοπῆς.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς θέσεως τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἐπεξετάθη μέχρι πλήρους ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ συγκεντρώσεως ὁλοκλήρου τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας ἐπὶ τελείᾳ σχεδὸν καὶ οὐσιαστικῇ καταργήσει καὶ αὐτοῦ τοῦ θεσμοῦ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Τὰ πράγματα προὐχώρησαν ἔτι περαιτέρω μέχρι κοσμικοποιήσεως τοῦ παπικοῦ θεσμοῦ, καθ᾽ ὅσον ὥς γνωστὸν διὰ διαφόρους κακῶς ἢ καλῶς κειμένους λόγους, ὁ Πάπας ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων καὶ μέχρι σήμερον ἀνεγνωρίσθη καὶ ἀναγνωρίζεται καὶ ὥς κοσμικὸς συγχρόνως βασιλεὺς τοῦ ἄλλοτε μὲν ἐκτεταμένου νῦν δὲ λίαν περιωρισμένου παπικοῦ κράτους, θέσις, ἥτις ἀποκρούεται ἀπολύτως καὶ ἐμφαντικῶς ὑπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὥς ἀντικειμένη εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ.

Οἱ ἐπίσκοποι διοικοῦντες τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπισκοπὰς ἀνεξαρτήτως ἀπ᾽ ἀλλήλων, συνεσκέπτοντο καὶ συναπεφάσιζον μετ᾽ ἀλλήλων ἐπὶ γενικωτέρων ζητημάτων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, λαμβάνοντες πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὰς ἀνάγκας καὶ τὴν γνώμην τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος, ἀκριβῶς ὥς καὶ οἱ Ἀπόστολοι (πραξ. ιε'). Οὕτω προῆλθε κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἀποστολικῆς Συνόδου, ὁ θεσμὸς τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων, ἔπειτα τῶν τοπικῶν καὶ μετέπειτα (ἐπὶ γενικωτάτων καὶ τὴν ὅλην Ἐκκλησίαν ἀφορώντων ζητημάτων) τῶν Οἰκουμενικῶν, θεσμὸς παραμείνας μὲ τὰς ἐκ τῶν τοπικῶν συνθηκῶν

ἐπιβληθείσας παραλλαγὰς ἀμετακίνητος ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, μέχρι σήμερον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ρωμαϊκήν, ὅπου τὰ πάντα ἀποφασίζει ὁ Πάπας. Ἡ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων κατασταθεῖσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν τοῖς τρισὶ βαθμοῖς τῆς ἱερωσύνης τάξις τῶν κληρικῶν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς βάσεως ἐξειλίχθη εἰς τὸ μέχρι τοῦδε κρατοῦν λεπτομερειακὸν σύστημα, ἐπιβληθὲν ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς ἐμφανισθεισῶν συνθηκῶν καὶ περιστάσεων καὶ ἀναγκῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς εὐχερεστέραν ἐπιτυχίαν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀποστολῆς αὐτοῦ.

Ἐν πᾶσι τούτοις πρόκειται περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ. Ὅτι ἡ ἐξέλιξις ἔλαβε καὶ λαμβάνει χώραν οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ, εἶναι δὲ σφαλερὸν καὶ ἄδικον νὰ διισχυρίζεταί τις, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν ὑπόκειται εἰς ἐξωτερικὴν ἐξέλιξιν, ἐφ᾿ ὅσον πρόκειται περὶ κατ᾿ ἐξοχὴν ζῶντος ὀργανισμοῦ, παρακολουθοῦντος διηνεκῶς τὴν διαρκῶς ἐξελισσομένην ἀνθρωπίνην ζωήν, τὴν ὁποίαν ὀφείλει καὶ πρέπει νὰ ἐπηρεάζῃ. Τὸ ζήτημα λοιπὸν δὲν εἶναι ἂν ἡ Ἐκκλησία ὑφίσταται ἐξέλιξιν, ἀλλ᾿ ἂν ἡ κατὰ καιροὺς διενεργουμένη ἐξωτερικὴ ἐξέλιξις ἐπηρεάζει σπουδαίως καὶ δὴ ἀνατρεπτικῶς τὰς βάσεις καὶ τὰ θεμέλια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, ὡς ταῦτα ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων. Ἂν ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον πλουσίως καὶ ἂν ἀνεπτύχθη αὕτη, ἀφῆκεν ἀνεπάφους τὰς βάσεις καὶ τὰς θεμελειώδεις ἀρχάς, ἐφ᾿ ὧν αὕτη στηρίζεται, τότε ἡ ἐξέλιξις οὐδὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιον καὶ κώλυμα διὰ τὴν περαιτέρω αὐτῆς ζωήν. Ἂν ὅμως ἡ ἐξέλιξις παρὰ τὴν δεδικαιολογημένην ἢ μὴ ἱστορικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν ἐπηρεάζῃ ἀνατρεπτικῶς τὰς βάσεις ἐκείνης, τότε αὕτη καὶ τὰ ἀνατρεπτικά της ἀποτελέσματα δὲν δύνανται νὰ γίνωσι ἀνεκτὰ καὶ ἀποδεκτὰ ἄνευ κινδύνου, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, παραμορφώσεως τῆς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ πλήρους παρεκκλίσεως ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῆς προορισμοῦ. Ἐν ἀληθείᾳ ἡ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ συντελεσθεῖσα μέχρι τοῦδε ἐξέλιξις οὐδαμῶς ἔθιξε τὰς βάσεις περὶ ὧν ἀνωτέρω, αἱ δὲ ἀρχαὶ ἐφ᾿ ὧν ἐστηρίχθη ἡ Ἐκκλησία ἐπὶ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς παρέμειναν ἀπαρασάλευτοι. Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις οὔτε τὴν δημοκρατικὴν ἀντίληψιν μετέβαλε, οὔτε παρήλλαξε τὴν θέσιν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ. Ὅλως τοὐναντίον ἡ συντελεσθεῖσα ἐν τῇ Δύσει καὶ τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ ἐξέλιξις μετεκίνησε ριζικῶς τὰς βάσεις ταύτας, εἰς τρόπον ὥστε μετὰ δυσκολίας νὰ ἀναγνωρίζωνται αὗται κάτωθεν τῆς σημερινῆς

μορφῆς τῆς ἐξελίξεως, ἥτις δὲν ὑπῆρξε μόνον ἐξωτερικὴ ἀλλὰ καὶ βαθύτατα ἐσωτερική. Ἀρκεῖ δὲ ἡ ἑξῆς σκέψις διὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ παρεκτροπὴ τῆς ἐξελίξεως παρὰ τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ. Παρ' αὐτῇ ἐν σχέσει πρὸς τὴν τάξιν τοῦ κλήρου, σχεδὸν παντελῶς ἐκτοπίσασαν τὴν τάξιν τῶν λαϊκῶν, δύναται νὰ διισχυρισθῇ τις, ἢ ὅτι ὑπάρχει εἷς μόνον ἐπίσκοπος, ὁ Ρώμης, τῶν λοιπῶν ὄντων ἄνευ οἱασδήποτε ἀξίας ἁπλῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ, ἢ τέσσαρες ἀντὶ τρεῖς βαθμοὶ ἱερωσύνης, ὁ τοῦ διακόνου, πρεσβυτέρου, ἐπισκόπου καὶ πάπα, τοῦ τελευταίου ἀνταποκρινομένου πως πρὸς τὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θέσιν αὐτῶν τῶν Ἀποστόλων. Φανερὸν εἶναι, ὅτι οἱαδήποτε ἐκδοχὴ εἶναι ἀπαράδεκτος, ὡς ἀπαράδεκτος εἶναι καὶ ἡ ὅλη θέσις τοῦ κλήρου ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ ἐπὶ καταπιέσει τῶν δικαιωμάτων τῶν λαϊκῶν ἐν αὐτῷ.

Περιττὸν νὰ ἀναφέρω ὅτι περὶ τῆς σημασίας τῆς ἐξελίξεως ἐν τῷ προτεσταντικῷ κόσμῳ δὲν δύνατα νὰ γίνῃ λόγος, καθ' ὅσον ἡ ἱστορικῶς ἀκατανόητος ἐπιστροφὴ δῆθεν εἰς τὴν πρώτην ἀποστολικὴν ἐποχὴν καὶ ἀσύστατος εἶναι καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ σοβαρὸς κἂν ὁ ἰσχυρισμὸς τῆς ἀγνοίας τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως δέκα πέντε περίπου αἰώνων! Ἄλλως αὐταὶ αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι κατ' ὀξύμωρον σχῆμα ἀρίστους ἔχουσαι αἱ περισσότεραι ἐπὶ μέρους ὀργανισμοὺς ἀρνοῦνται τὸν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ὁρατὸν ὀργανισμὸν τῆς Ἐκκλησίας.

III. ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἡ Ἐκκλησία ὡς ὀργανισμὸς δικαίου ἀποτελεῖται ἐκ δύο μερῶν. Τὸ ἓν περιλαμβάνει τὴν τάξιν τῶν κληρικῶν, τὸ δ' ἕτερον τὴν τάξιν τῶν λαϊκῶν. Κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς μέση μεταξὺ τῶν δύο τούτων τάξεων—χωρὶς νὰ εἶναι ἀρχικῶς ὀργανικὴ – προῆλθε τρίτη τις τάξις ἡ τῶν μοναχῶν.

Ἡ τάξις τῶν κληρικῶν ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο κατηγορίας τὴν τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν (ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων) τῶν καθισταμένων ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ διὰ χειροτονίας, καὶ τὴν τῶν κατωτέρων κληρικῶν (ὑποδιακόνων, ψαλτῶν νεωκόρων κλπ.) οἵτινες καθίστανται διὰ χειροθεσίας. Εἰς τὴν πρώτην τάξιν κατατάσσονται οἱ κανονικῶς πρὸς τοῦτο ἐκλεγόμενοι λαϊκοὶ καὶ (ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ τῶν βαθμῶν τῶν διακόνων καὶ πρεσβυτέρων) διορίζονται ὑπὸ τῶν κανονικῶς κατεστημένων ἐπισκόπων ἐγκύρως χειροτονούμενοι.

Ἡ ἔγκυρος καὶ κανονικὴ χειροτονία ἐξαρτᾶται ἐξ ὡρισμένων καὶ ἀπαραιτήτων προϋποθέσεων τόσον ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ χειροτονοῦντος, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ χειροτονουμένου. Ὅταν πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ προϋποθέσεις ὑφίστανται, καθίσταται ὁ κληρικὸς νομίμως καὶ κανονικῶς ἐν τῇ ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ θέσει αὐτοῦ. Ἡ παράλειψις ὡρισμένων προϋποθέσεων (πλὴν τῶν βασικῶν, ὅτε οὐδὲ κἂν περὶ χειροτονίας καὶ καταστάσεως δύναται νὰ γίνῃ λόγος) καθιστῶσιν ἐνδεχομένως τὴν χειροτονίαν ἰσχυρὰν ἀλλ᾽ ἄκυρον, τῆς ἰσχύος αὐτῆς ἀνακυπτούσης ***μόνον*** μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀναγνώρισιν αὐτῆς ὡς ἐγκύρου «κατ᾽ οἰκονομίαν».

Ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προϋποθέσεων τῆς χειροτονίας γινομένη κατάστασις τῶν κληρικῶν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ ἔχει χαρακτῆρα ἰσόβιον ὡς πρὸς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἱερατικῆς ἐξουσίας, τῆς ἐν τῇ τριττῇ αὐτῆς μορφῇ ἐκφαινομένης (διδασκαλίας, τελετουργίας, διοικήσεως). Ἀνεξαρτήτως τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἀρχικὴν βάσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως, οἱ κληρικοὶ εἶναι ὠργανωμένοι ἱεραρχικῶς κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν ὡς ἀκολούθως.

Τὴν ὑψίστην βαθμίδα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας κατὰ τὴν τονισθεῖσαν δημοκρατικὴν ἀρχὴν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατέχει ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. Αὕτη ἔχει τὴν ὑψίστην αὐθεντίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ὁ ἐπίσημος ἐκπρόσωπος ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τούτου καὶ ὁ ὅρος «οἰκουμενικὸς» ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ὁλόκληρος ἡ οἰκουμενικὴ ἢ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία ἐκπροσωπεῖται δι᾽ αὐτῆς. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διὰ χειροτονίας ἀποκτηθείσης ἱερατικῆς ἐξουσίας ἕκαστος κανονικῶς κεχειροτονημένος καὶ κατεστημένος ἐπίσκοπος δικαιοῦται νὰ συμμετάσχῃ — ἄνευ περαιτέρω ἀδείας τῆς ἰδίας αὐτοῦ διοικητικῆς ἀρχῆς — τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἥτις οὕτω συγκροτεῖται ἐκ πάντων — δυναμικῶς — τῶν ἐχόντων ἐπισκοπὰς ἐπισκόπων, παρισταμένων εἴτε αὐτοπροσώπως εἴτε δι᾽ ἀντιπροσώπων — ἀνάθεσις ἀντιπροσωπείας εἰς ἕτερον ἐπίσκοπον —, χωρὶς ν᾽ ἀποκλείηται ἡ συμμετοχὴ — πρὸς τοῦτο προσκαλουμένων — καὶ ἐπισκόπων μὴ ἐχόντων πλέον ἐπισκοπὰς καὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων καὶ διακεκριμμένων ἀκόμη — ὡς πρὸς τὰ θεολογικὰ — λαϊκῶν, τῶν τριῶν τελευταίων ἄνευ δικαιώματος ψήφου. Αὐτὴ δὲ ἡ συμμετοχὴ πάντων ἐν γένει τῶν ἐπισκόπων δίδει τὸν χαρακτῆρα τῆς οἰκουμενικότητος Ἀνεξαρτήτως τυπικῶν καὶ τεχνικῶν ζητημάτων (ὡς τεχνικὴ ἐπέμβασις πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ἡ ἀνάμιξις τῶν βυζαντινῶν αὐτο-

κρατόρων κατὰ τὴν σύγκλησιν τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων) ὑπαγομένων εἰς τὴν ἁρμοδιότητα, τοῦ πρώτου τῶν ἐπισκόπων (σήμερον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου), ἡ σύγκλησις Οἰκουμενικῆς Συνόδου πραγματοποιεῖται μόνον μετὰ κοινὴν πρὸς τοῦτο συνεννόησιν πάντων τῶν αὐτοκεφάλων τμημάτων τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐχὶ ἐξ ἀποκλειστικῆς πρωτοβουλίας ἑνὸς ἐξ αὐτῶν. Ἡ πρόθεσις ἐπὶ μέρους τινος Ἐκκλησίας ἔστω καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου δὲν ἀρκεῖ διὰ τὴν σύγκλησιν Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος συγκαλεῖται ἐφ᾽ ὅσον ὑπάρχουσι γενικὰ ζητήματα ὑψίστης καὶ θεμελιώδους σημασίας δι᾽ ὁλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν (δογματικὴ ἰδίᾳ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία). Ἡ Οἰκ. Σύνοδος συνερχομένη ἐκτὸς τῶν ἐν τοῖς «ὅροις» διατυπουμένων ἀποφάσεων αὐτῆς ἐπὶ ζητημάτων δογματικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας ἐκδίδει καὶ «κανόνας» ἐν οἷς διατυποῦνται αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν διευθέτησιν ζητημάτων διοικήσεως καὶ τάξεως ἐκκλησιαστικῆς. Ἐφ᾽ ὅσον παρίσταται ἀνάγκη δι᾽ ὑπαρχούσας συγκεκριμένας περιπτώσεις ἡ Οἰκ. Σύνοδος δύναται νὰ ἐνεργήσῃ καὶ ὡς ἀνώτατον ἀναθεωρητικὸν ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον. Αἱ ἀποφάσεις τῆς Οἰκ. Συνόδου αἱ ἐν τοῖς ὅροις διατυπούμεναι εἶναι ἀμετάβλητοι καὶ θεωροῦνται ἀκόμη καὶ ἀλάθητοι — τῆς δογματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀληθείας μὴ ἐπιδεχομένης μεταβολὴν — αἱ δ᾽ ἐν τοῖς κανόσι διατυπούμεναι ἀποφάσεις δὲν εἶναι ἀλάθητοι, μεταβαλλόμεναι, τροποποιούμεναι ἢ καταργούμεναι κατὰ τὰς ἑκάστοτε ὑπαρχούσας ἀνάγκας, ἀλλὰ μόνον δι᾽ ἀποφάσεως νεωτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ ἀποφάσεις τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου εἶναι ὑποχρεωτικαὶ δι᾽ ὁλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν, ἑκάστη δ᾽ αὐτοκέφαλος ἐκκλησία ἐπὶ κινδύνῳ ἐνδεχομένης ἀπωλείας τῆς Ὀρθοδοξίας αὐτῆς ἀναλαμβάνει ὑπευθύνως τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν εἶναι ἀνήκουστος ἡ μὴ τοπικὴ ἐφαρμογὴ δευτερευούσης τινος ἀποφάσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀντικειμένης τυχὸν εἰς τὴν τοπικὴν ἐκκλησιαστικὴν πρᾶξιν καὶ μακρὰν συνήθειαν. Ὁ ὁριστικὸς χαρακτηρισμὸς συνόδου τινὸς ὡς Οἰκουμενικῆς δὲν ἐξαρτᾶται τόσον ἐκ τῆς συγκλήσεως αὐτῆς ὡς τοιαύτης, ὅσον ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεώς της ὡς Οἰκουμενικῆς ὑπὸ τῆς ***συνειδήσεως*** τῆς Ἐκκλησίας (ὁμοθύμου κοινῆς γνώμης κλήρου καὶ λαοῦ). Ἀρνητικὴ ἀπόφανσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ***συνειδήσεως*** (τεραστία ἐντεῦθεν ἡ εὐθύνη τῶν κληρικῶν ὡς πρὸς τὴν ἔγκυρον καὶ ἀπολύτως καθαρὰν καὶ εὐθεῖαν διαφώτισιν τῆς κοινῆς γνώμης ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων) ὡς

πρὸς τὴν ἀναγνώρισιν **συνόδου** τινος ὡς Οἰκουμενικῆς ἀποτελεῖ ὁπωσδήποτε τὴν τελικὴν τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν. (πρβλ. ληστρικὴν Σύνοδον, τὴν ἐν Σαρδικῇ καὶ τὴν ἐν Φερράρᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ). Ἡ ὑψίστη αὕτη δύναμις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ***συνειδήσεως*** ὑπὲρ τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους, ἡ ἀπορρέουσα ἐκ τῆς καθαρῶς δημοκρατικῆς βάσεως τῆς ὀρθοδόξου περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀντιλήψεως εἶναι ὅλως χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς Ὀρθοδόξου σήμερον Ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ***συνείδησις*** δὲν δύναται βεβαίως νὰ καθορισθῇ εἰς ὀργανικήν τινα ἔκφανσιν, ἀλλ' ἡ ἀκρίβεια τῆς Ὀρθοδοξίας εὕρηται ἐν τῇ διαχύτῳ διαισθήσει πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἧς ἡ διαμόρφωσις ἐξαρτᾶται πάλιν ἐκ τοῦ ἐγκαίρου καὶ πρέποντος ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων διαφωτισμοῦ. Πλὴν τῶν ἄλλων πνευματικῶν εὐθυνῶν ἡ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔναντι Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων εὐθύνη τῶν κληρικῶν εἶναι ἀφάνταστος. Οὐχὶ σπανίως ἀσυνείδητος ἀδιαφορία ἢ καὶ μοχθηρὰ μονομερὴς διάθεσις ἀσυνειδήτων ἐπιτηδείων, συνετέλεσεν εἰς τὴν παραπλάνησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ***συνειδήσεως*** ἐπὶ κινδύνῳ τῆς γνησιότητος τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας καὶ τῆς οἰκουμενικότητος γνησίων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἢ ἀναγνωρίσεως οἰκουμενικότητος νόθων συνοδικῶν συγκροτημάτων. Ἐν τέλει παρὰ τὰς ἀντιξόους ἐπιβολὰς καὶ ἐπιρροὰς ἐπεκράτησεν ὁριστικῶς καὶ θετικῶς ἡ ἐν πᾶσι πραγματικῶς ὀρθόδοξος ἀντίληψις, ἀποδοτέα εἰς τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Ἐκτὸς τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων οὐδεμία ἄλλη ἀνεγνωρίσθη ὡς Οἰκουμενική. Παρὰ δὲ τὸ γεγενὸς ὅτι πλεῖστα ζητήματα διοικήσεως καὶ ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας παραμένοντα ἀπὸ αἰώνων ἄλυτα ἀπαιτοῦσι τὴν σύγκλησιν Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἡ ἔλλειψις γενικωτέρας σημασίας δογματικῶν ἰδίᾳ ζητημάτων καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς ἐπακολουθήσασα πολλαπλῆ διάσπασις τῆς Ἐκκλησίας, ἐπὶ τῆς σημασίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος (αἵρεσις ἢ σχίσμα) τῆς ὁποίας δὲν ὑπάρχει ἀπόφασις Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καὶ ἐπὶ πλέον πλεῖσται ὅσαι τεχνικαὶ δυσκολίαι πολιτικῆς ἀκόμη σημασίας καθιστῶσι, τό γε νῦν ἔχον, δύσκολον ἢ μᾶλλον ἀδύνατον τὴν σύγκλησιν Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἐκκρεμῆ ζητήματα δευτερευούσης σημασίας (ζητήματα διοικήσεως καὶ τάξεως) ἠδύναντο ἐλλείψει Οἰκ. Συνόδου νὰ διευθετηθῶσιν, ὡς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, μετὰ γενικὴν συμφωνίαν καὶ συνεννόησιν πασῶν τῶν ἐπὶ μέρους αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν δι' ἀνταλλαγῆς ἐπιστολῶν καὶ ὑπὸ τὴν αἵρεσιν ἐγκρίσεως ἐν καιρῷ τῶν ἀποφασισθησομένων ὑπὸ τῆς

μελλούσης νὰ συνέλθῃ 9ης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁψέποτε θὰ συνεκαλεῖτο αὕτη.

Ἡ ἑπομένη μετὰ τὴν Οἰκουμ. Σύνοδον βαθμὶς τῆς ἱεραρχικῆς τάξεως εἶναι ἡ Σύνοδος τῶν ἐπὶ μέρους αὐτοκεφάλων, ὡς λέγομεν σήμερον, ἐκκλησιῶν. Αὗται ἐν ἀρχῇ ἦσαν ἕξ, ἡ Ρώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου. Μετὰ τὴν ἀποκοπὴν τῆς Ρώμης κατὰ τὸν Θ´ καὶ ΙΑ´ αἰῶνα, παρέμειναν πέντε. Ἀπὸ δὲ τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ 20ον ἐσχηματίσθησαν αἱ νεώτεραι αὐτοκέφαλοι ἐκκλησίαι ἐξ ἀποσπάσεως αὐτῶν ἰδίᾳ ἐκ τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Αἱ αὐτοκέφαλοι ἐκκλησίαι τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι σήμερον 1) τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον 2) τὸ Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας 3) τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας 4) τὸ Πατριαρχεῖον Ἱερουσολύμων 5) ἡ Ἐκκλησία Κύπρου 6) τὸ Πατριαρχεῖον Ρωσσίας 7) ἡ Ἐκκλησία Ἑλλάδος 8) τὸ Πατριαρχεῖον Σερβίας 9) τὸ Πατριαρχεῖον Ρουμανίας 10) ἡ Ἐκκλησία Πολωνίας 11) ἡ Ἐκκλησία τῆς Γεωργίας καὶ 12) ἡ Ἐκκλησία Ἀλβανίας. Αἱ ἀπό τινων τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἐξαρτώμενοι ***αὐτόνομοι*** ἐκκλησίαι δὲν ἀναφέρονται, ὡς ὑπαγόμενοι εἰς αὐτάς.

Ἡ ἵδρυσις τῶν αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν ὑπαγορεύεται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως. Ὁλόκληρα γεωγραφικὰ τμήματα αὐτοκεφάλου τινος ἐκκλησίας ἀνήκοντα τέως πολιτικῶς εἰς ὡρισμένην κρατικὴν ἑνότητα ἀποχωρίζονται διὰ πολιτικοὺς λόγους καὶ ἰδίᾳ δι᾽ ὑπάρχουσαν τυχὸν ἐθνικὴν ἑνότητα καὶ σχηματίζουσι νέαν ἐπικράτειαν ἢ προσκολῶνται εἰς ἑτέραν ταιαύτην. Ἐὰν ἡ διάθεσις τῆς νέας ἐπικρατείας ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας τὰ ὁποῖα τοπικῶς εἶναι ἐγκατεστημένα εἰς τὰ γεωγραφικὰ ταῦτα τμήματα ἀπαιτοῦσι τὴν ἵδρυσιν αὐτοκεφάλου ἐκκλησίας, τότε ἐφ᾽ ὅσον συντρέχουσιν αἱ πνευματικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ δυναμικότητες καὶ προϋποθέσεις ἱδρύσεως αὐτῆς ἱδρύεται αὕτη. Οἱ λόγοι οὗτοι ἐκτιμώμενοι καταλλήλως ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς αὐτοκεφάλου ἐκκλησίας, ἐξ ἧς μέχρι τοῦδε ἐξηρτᾶτο ἐκκλησιαστικῶς τὸ γεωγραφικὸν τοῦτο τμῆμα ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς ἀνακυρήξεως τῆς νέας αὐτοκεφάλου ἐκκλησίας, ἥτις τῇ εὐλογίᾳ τῆς τέως μητρὸς ἐκκλησίας διὰ τοῦ σχετικοῦ τόμου ἀναγνωρίζεται τοῦ λοιποῦ ὡς ἀνεξάρτητος ἀπ᾽ ἐκείνης καὶ ἰσότιμος ἀδελφὴ ἐκκλησία, ἔχουσα κατὰ τὴν κανονικὴν διάταξιν τῆς Ἐκκλησίας ἰδίαν αὐτοτελῆ καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν καὶ παραμένουσα μετὰ τῆς τέως μητρὸς

ἐκκλησίας ὡς καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτοκεφάλων ἀδελφῶν ἐκκλησιῶν ἡνωμένη διὰ τῶν κοινῶν δεσμῶν τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἀγάπης. Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν τὸ μεταβάλλον πολιτικῶς ὑπόστασιν γεωγραφικὸν τμῆμα λόγῳ ἀριθμοῦ πιστῶν καὶ χαμηλοτέρας πνευματικῆς ἀναπτύξεως δὲν ἀποτελεῖ στερεὰν βάσιν πρὸς δημιουργίαν αὐτοκεφάλου ἐκκλησίας, ὀρθῶς δέον νὰ ἀποφεύγηται ἡ ἵδρυσις ταύτης, προκρινομένης ἐν ἀπολύτῳ (πολιτικῇ) ἀνάγκῃ τῆς ἱδρύσεως αὐτονόμου ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ. Αἱ αὐτόνομοι ἐκκλησίαι εἶναι σχεδὸν αὐτοκέφαλοι ἐξαρτώμεναι ψιλῷ τῷ ὀνόματι (ἔγκρισις ἐκλογῆς ἐπισκόπων κυρίως) εἴτε ἀπὸ τῆς τέως μητρὸς ἐκκλησίας, εἴτε ὁσάκις πολιτικοὶ λόγοι ἀποκρούουσι τοῦτο παρὰ τοῦ πρώτου τῇ τάξει Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, παρ' οὗ ὡς γνωστὸν ἐξαρτῶνται καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι καὶ κοινότητες τῆς διασπορᾶς.

Ἡ σύνοδος πάντων τῶν ἐπισκόπων ἑκάστης τῶν αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην διοικητικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν τῶν ἐκκλησιῶν τούτων, διοικεῖ δ' αὐτὰς ὅλως ἀνεξαρτήτως ἀπὸ οἱασδήποτε ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῶν πολιτειακῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων τοῦ κράτους ἐν ᾧ ὑφίσταται. Ὑπάρχουσι δὲ διάφορα εἴδη συνοδικοῦ συστήματος, αἱ περιοδικαὶ σύνοδοι (αἱ κανονικώτεραι πασῶν), αἱ μόνιμοι, (αἱ ἀντικανονικώτεραι) καὶ αἱ ἐνδημοῦσαι. Εἰς ταύτας παρίστανται δικαιωματικῶς εἴτε πάντες ὁμοῦ οἱ ἐπίσκοποι εἴτε ἀντιπροσωπευτικῶς τινὲς μόνον ἐξ αὐτῶν κατὰ περιόδους καὶ ἐκ περιτροπῆς καλούμενοι ὅπως συμμετάσχωσι τῆς μικρᾶς συνόδου. Εἰς τὰς πλείστας αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας ὡς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, κρατεῖ μικτὸν σύστημα τῶν δύο συνόδων τῆς τῆς ἱεραρχίας καὶ τῆς μικρᾶς διοικούσης συνόδου. Τὸ ἐν Ἑλλάδι σύστημα κατηγορεῖται διὰ πολλὴν ἀντικανονικότητα.

Ἡ ἀνακήρυξις τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὀρθὴ κατ' ἀρχὴν καὶ ἀπαραίτητος, ἐγένετο ἀντικανονικῶς, ἡ δὲ ὑπὸ τῆς ἀντιβασιλείας (Μάουρερ) γενομένη πρώτη αὐτῆς ὀργάνωσις ἐστηρίχθη ἐπὶ στενοτάτων πολιτειοκρατικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ μετέπειτα ὀργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι (Νόμος Σ΄ καὶ ΣΑ΄), παρὰ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ καθιερωθεῖσαν συνταγματικὴν τάξιν, καθ' ἣν ὀρθότατα καὶ κανονικώτατα ἐρυθμίσθησαν τὰ τῆς Ἐκκλησίας (1ον καὶ 2ον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος), ἠκολούθησε παραδόξως ἀντισυνταγματικώτατα τὴν προτέραν ὑπὸ τοῦ Μάουρερ καθιερωθεῖσαν τάξιν. Μόλις δὲ τὸ ἐπαναστατικὸν Ν. Δ. τοῦ 1923 ἀπέδωκε τὴν ἐν τῇ πρε-

πούση μετὰ τῆς Πολιτείας συνεργασίᾳ τῆς Ἐκκλησίας πολυπόθητον αὐτῆς αὐτοτέλειαν, ἥτις ὅμως κατηργήθη ἀπὸ τοῦ 1925 μὴ ἀνθέξασα εἰς τὴν ἐκ τῆς μεταγενεστέρας ἐκκλησιαστικῆς (ἀπὸ τοῦ Μάουρερ) παραδόσεως ἀναπτυχθεῖσαν καὶ κρατοῦσαν ἐν πολλοῖς ἀντικανονικὴν τάξιν καὶ ἀντίληψιν.

Τὴν ἑπομένην μετὰ τὴν σύνοδον ἱεραρχικὴν βαθμίδα κατέχει ὁ ἐπίσκοπος, ὅστις ἐν τῇ ἐπισκοπῇ του ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς προϊσταμένης αὐτοῦ συνόδου κυβερνᾷ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ μοναρχικῶς βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ὑπ᾽ αὐτοῦ καθισταμένων πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, οἵτινες θεωροῦνται ὡς οἱ κυρίως αὐτοῦ ἐκπρόσωποι καὶ ὑπὸ τῶν λαϊκῶν ἐπιτρόπων τῶν διαφόρων ἐνοριῶν. Οἱ ἐπίσκοποι καθίστανται δι᾽ ἐκλογῆς ὑπὸ τῆς συνόδου ἢ κατὰ τὸ ἑκασταχοῦ κρατοῦν ἐκλογικὸν σύστημα ὑπὸ τῆς ἐκλογικῆς συνελεύσεως ἢ καὶ παρ᾽ ἀμφοτέρων, ἐν εὐρυτέρᾳ ἢ στενωτέρᾳ συμμετοχῇ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου.

Οἱ ἐπίσκοποι δυνάμει τῆς ἱερατικῆς των ἐξουσίας ἣν ἀποκτῶσι διὰ τῆς χειροτονίας κηρύττουσιν ἐν ταῖς ἐπισκοπαῖς αὐτῶν καὶ ὑπευθύνως ἐπιβλέπουσι τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὸ προφορικὸν ἢ γραπτὸν θεῖον κήρυγμα, τελετουργοῦσι παραστατούμενοι ὑπὸ τοῦ κλήρου τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐπισκοπῆς καὶ διοικοῦσι πνευματικῶς καὶ ποιμαντορικῶς ταύτην, δικαιούμενοι εὐρύτερον τῆς συμμετοχῆς των εἰς τὴν Σύνοδον τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας καὶ τῆς Οἰκουμενῆς Συνόδου ἐὰν συγκροτηθῇ τοιαύτη. Πολλοὶ ἐπίσκοποι διὰ τὴν κοσμικὴν-κρατικὴν σημασίαν τῆς ἐπισκοπῆς των φέρουσι τιμητικοὺς τίτλους ὡς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, τοῦ Πατριάρχου, τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, τοῦ Ἐξάρχου, τοῦ Μητροπολίτου κλπ., οἵτινες πάντοτε καὶ δὴ σήμερον ἀποτελοῦσι ψιλὰς τιμητικὰς διακρίσεις, ἄνευ οἱασδήποτε ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τοῦ κυρίως ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ. Μετὰ τοὺς ἐπισκόπους οἱ πρεσβύτεροι ὡς προϊστάμενοι τῶν ἐνοριῶν τῶν ἀποτελουμένων ἐξ 20, 25—500 καὶ 1000 καὶ πλέον οἰκογενειῶν καθίστανται ἰσοβίως δι᾽ ἐκλογῆς τῆς ἐνορίας καὶ χειροτονίας καὶ διορισμοῦ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου. Οὗτοι δυνάμει τῆς διὰ τῆς χειροτονίας αὐτῶν ἀποκτηθείσης ἱερατικῆς ἐξουσίας ἐκπροσωποῦσι τὸν ἐπίσκοπον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, τελετουργίᾳ καὶ πνευματικῇ διοίκησει καὶ ποιμαντορίᾳ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐνορίας των. Τὴν τελευταίαν τέλος βαθμίδα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν κατέχουσιν οἱ διάκονοι καθιστάμενοι ἐν ταῖς ἐνορίαις, ὡς καὶ οἱ πρεσβύτεροι, δι᾽ ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου, ὡς βοηθοὶ

τούτου καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς ἱερατικῆς ἐξουσίας. Οἱ διάκονοι σπουδαίαν ἔχοντες εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν θέσιν καὶ δρᾶσιν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων περιωρίσθησαν σήμερον εἰς τὰ ἁπλᾶ τελετουργικὰ καθήκοντα. Παρὰ ταῦτα ἡ θέσις τοῦ διακόνου καὶ σήμερον εἶναι μεγάλης σπουδαιότητος καὶ διὰ τὴν δυνατότητα τῆς ἀποκαταστάσεώς του εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς αὐτοῦ ἀποστολῆς καὶ διότι ὁ βαθμὸς τοῦ διακόνου ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον καὶ ἀποκλειστικὴν θύραν εἰσόδου εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν. Πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι λαμβάνουσι παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τιμητικοὺς (σήμερον) τίτλους (ὡς τοῦ οἰκονόμου, σακελλαρίου, ἀρχιδιακόνου κλπ.), οἵτινες ὡς καὶ οἱ τῶν ἐπισκόπων κατ᾽ οὐδὲν ἐπηρεάζουσι τὸν βασικὸν αὐτῶν ἱερατικὸν βαθμόν. Ἐπίσκοποι πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι δύνανται ἐνδεχομένως νὰ μετατεθῶσιν εἰς ἀνωτέρας διοικητικῶς ἐκκλησιαστικὰς θέσεις ἐπὶ ἀποκλειστικῇ ὠφελείᾳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ.

Ἡ δευτέρα κατηγορία τῶν κατωτέρων κληρικῶν (ὑποδιακόνων, ψαλτῶν, νεωκόρων κλπ.) καθίσταται ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ διὰ χειροθεσίας καὶ εὐχῆς μετὰ πρότασιν τῆς ἁρμοδίας ἐνοριακῆς ἐπιτροπῆς, ἔχουσι δὲ σήμερον περισσότερον λαϊκὸν ἢ ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα.

Ἡ δευτέρα ὁμὰς ἡ ἀποτελοῦσα τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ἡ τάξις τῶν λαϊκῶν, τῶν βεβαπτισμένων δηλ. χριστιανῶν, οἵτινες δυνάμει τοῦ βαπτίσματος αὐτῶν ἀποβαίνουσι μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου τίμια μέλη τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, δικαιοῦχα τῆς παρ᾽ αὐτοῦ οἰκονομουμένης θείας χάριτος καὶ τῶν μυστηρίων. Ἐκ τούτου ἕπεται ὅτι εἶναι δικαιωματικὴ ἡ συμμετοχὴ τῶν λαϊκῶν εἰς πάντα τὰ μυστήρια (ἐνεργητικῶς ἢ παθητικῶς) καὶ τὰς ἱερὰς τελετάς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ εἰς τὴν ὅλην διοίκησιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ λαϊκοὶ δὲν ἀποτελοῦσιν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθόλου τὸ πᾶν, ὡς κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησιῶν τῶν ἀπορριψασῶν τὴν ἱερωσύνην, ἀλλ᾽ οὔτε εἶναι καὶ ἡ ἁπλῶς καὶ παθητικῶς δεχομένη τὰς εὐλογίας καὶ τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κλήρου μάζα, ὡς ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ διεκδικεῖ ἐξαιρετικῆς σημασίας θέσιν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ, ἐξικνουμένην μέχρι συμμετοχῆς τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἐκφάνσεις τῆς ἱερατικῆς ἐξουσίας ἐπὶ ἀπολύτῳ ἐμφανίσει ἐν τούτῳ τοῦ δημοκρατικοῦ τῆς Ἐκκλησίας πνεύματος καὶ συστήματος. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται

ἡ Ἐκκλησία νὰ νοηθῇ ἄνευ τῶν λαϊκῶν. Μόνοι δὲ οἱ κληρικοὶ δὲν ἀποτελοῦσι τὴν Ἐκκλησίαν (ὡς περίπου ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ). Οἱ κληρικοὶ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ δὲν δύνανται νὰ τελετουργῶσιν ἄνευ τῶν λαϊκῶν. Οἱ κληρικοὶ δύνανται νὰ προσεύχωνται, ὡς καὶ οἱ λαϊκοὶ κατ᾿ ἰδίαν, δὲν δύνανται ὅμως νὰ ἱερουργῶσιν ἀπὸ σκοποῦ κεκλεισμένων τῶν θυρῶν δι᾿ ἑαυτοὺς ἀποκλειστικῶς (ὡς ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ), ἄνευ τῆς δυναμικῆς παρουσίας τῶν λαϊκῶν, οἱ ὁποῖοι λαμβάνουσιν οὐσιῶδες μέρος εἰς τὸ ᾆσμα καὶ τὴν προσευχήν. Οἱ λαϊκοὶ δύνανται τῇ ἀδείᾳ καὶ ἐπιβλέψει τῶν κληρικῶν νὰ κηρύττωσι. Τέλος οἱ λαϊκοὶ ἔχουσιν ἐξαιρετικῆς σημασίας συμμετοχὴν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας, οὐ μόνον διὰ τῆς ὑπ᾿ αὐτῶν διοικήσεως τῶν ἐνοριακῶν ὀργανισμῶν καὶ τῆς δι᾿ αὐτῶν ἐνεργουμένης ἐκλογῆς τῶν κληρικῶν, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς ἀπαραιτήτου συμμετοχῆς αὐτῶν (ἔστω καὶ ἀορίστως) εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν τῆς ὑπερτάτης καὶ ὑπὲρ τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους αὐθεντίαν ἐχούσης ***συνειδήσεως*** τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις εἶναι ἔκφανσις τῆς κοινῆς ὀρθοδόξου ὁμοφώνου γνώμης κληρικῶν συγχρόνως καὶ λαϊκῶν. Ἀνωτέρω ἐτονίσθη ἡ δικαιωματικὴ ὑπὲρ τὴν καθηκοντολογικὴν σημασία τοῦ κυβερνᾶσθαι τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου ἔναντι τῆς καθηκοντολογικῆς μᾶλλον ἢ δικαιωματικῆς σημασίας τοῦ κυβερνᾶν τοῦ κληρικοῦ στοιχείου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν ὀργανισμὸν ὡς τρίτον αὐτοῦ μέρος καὶ μέσον τῶν δύο ἄλλων ὑπάρχει ἡ τάξις τῶν μοναχῶν. Ἡ μοναχικὴ τάξις, ἀνεξαρτήτως τῆς προελεύσεως καὶ ἱστορικῆς αὐτῆς ἐξελίξεως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν καθιερωθέντων μοναχικῶν θεσμῶν (καὶ παρὰ τὴν σημερινὴν κατάστασιν τοῦ παρ᾿ ἡμῖν μοναχικοῦ βίου) ἀπέβη οὐσιῶδες, ἂν καὶ οὐχὶ ἀπαραίτητον (ὑπάρχουσι τμήματα τῆς Ἐκκλησίας ἄνευ μοναστηρίων) συμπλήρωμα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἤδη ἀπὸ τοῦ γ´ αἰῶνος καθιεροῦται ὁριστικῶς πλέον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὁ μοναχικὸς βίος. Τὰ μοναστήρια προσέλαβον τὰς μορφὰς τοῦ κοινοβίου (κοινὴ κατὰ πάντα συμβίωσις τῶν μοναχῶν) καὶ τοῦ ἰδιορρύθμου (κατ᾿ ἰδίαν συμβίωσις ἑνὸς ἑκάστου μοναχοῦ ἐν τῷ ἑνὶ μοναστηρίῳ). Ὁ δεύτερος τύπος εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ πρώτου, ἀλλ᾿ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ αὐστηροῦ ἀναχωρητισμοῦ καὶ ἐρημιτισμοῦ, ἀποτελεῖ ὅμως ὡς ἔχει σήμερον πλήρη ἐκφυλισμὸν τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ ἰδεώδους.

Οἱ μοναχοὶ διαιροῦνται ὡς πρὸς τὴν μοναχικὴν αὐτῶν ἰδιότητα εἰς τρεῖς τάξεις α) τοὺς δοκίμους, οἵτινες δὲν εἶναι κυρίως μοναχοί, δοκιμαστικῶς μετέχοντες τοῦ μοναχικοῦ βίου, δυνάμενοι δὲ νὰ ἐγκα-

ταλείψωσι τὸ μοναστήριον β) τοὺς μικροσχήμους μοναχούς, οἵτινες μετὰ τριετῆ καρτερίαν καὶ δοκιμασίαν ἀναλαμβάνουσι τὸ «μικρὸν σχῆμα» ὑφιστάμενοι τὴν μοναχικὴν κουρὰν καὶ πανηγυρικῶς ἐνώπιον τῆς μοναστηριακῆς ἀδελφότητος ὁμολογοῦντες τήρησιν τῶν τριῶν μοναχικῶν ἀρετῶν καὶ ὑποχρεώσεων, τῆς παρθενίας, τῆς ὑπακοῆς καὶ ἀκτημοσύνης καὶ γ) τοὺς μεγαλοσχήμους, οἵτινες κατὰ τὸν αὐτὸν πανηγυρικὸν τρόπον ὑπόσχονται τὴν τῶν ἀνωτέρω ἀρετῶν σκληροτέραν ἔτι, καὶ αὐστηροτέραν τήρησιν. Ἡ κυρίως μοναχικὴ ἀδελφότης ἀποτελεῖται ἐκ τῆς τάξεως τῶν μικροσχήμων καὶ μεγαλοσχήμων μοναχῶν. Οἱ κυρίως μοναχοὶ χειροτονούμενοι εἰσέρχονται εἰς τὴν τάξιν τῶν κληρικῶν καὶ ὀνομάζονται ἱερομόναχοι. Ὁ τιμητικὸς τίτλος τοῦ ἀρχιμανδρίτου προσήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς πνευματικῶς ἡγουμένους τῶν μοναστηρίων.

Τὰ μοναστήρια διοικοῦνται ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἐπισκόπων εἴτε μοναρχικῶς διὰ τῶν ἡγουμένων, εἴτε ὀλιγαρχικῶς διὰ τῶν ἡγουμενοσυμβουλίων, ἐκλεγομένων καθ᾽ ὡρισμένας περιόδους ὑπὸ τῆς μοναχικῆς ἀδελφότητος καὶ ἀποτελοῦσι αὐτοτελεῖς ἐκκλησιαστικοὺς ὀργανισμοὺς δημοσίου δικαίου. Προσευχή, αὐτοσυγκέντρωσις καὶ παντὸς εἴδους ἐργασία εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν καὶ ἡ ἄσκησις παντοειδοῦς φιλανθρωπίας πληροῦσι τὸν βίον τῶν μοναχῶν ἐν τοῖς μοναστηρίοις. Ὁ μοναχικὸς βίος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εὑρίσκεται σήμερον δυστυχῶς ἐν καταπτώσει καὶ ἡ μεγίστης σημασίας διὰ τὴν σημερινὴν Ἐκκλησίαν ἀναδιοργάνωσις καὶ ἀνόρθωσις αὐτοῦ ἀποτελεῖ καθῆκον τῶν τὴν Ἐκκλησίαν ἰθυνόντων.

IV. Η ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἡ διοίκησις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ διενεργεῖται ὑπὸ τῶν κληρικῶν δυνάμει τῆς διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερωσύτης παρεχομένης αὐτοῖς ἱερατικῆς ἐξουσίας τῆς ἀναλυομένης εἰς τὰς τρεῖς ἐνεργείας, τὴν διδασκαλίαν, τὴν τελετουργίαν καὶ τὴν κυρίως διοίκησιν καὶ ποιμαντορίαν. Ἡ πρώτη ἐνέργεια ἡ διδασκαλία περιλαμβάνει α) τὸ ἱεραποστολικὸν κήρυγμα, β) τὴν θρησκευτικὴν κατήχησιν καὶ διδασκαλίαν καὶ γ) τὸ ἀπ᾽ ἄμβωνος κήρυγμα. Ἐκτὸς τούτων περιλαμβάνει καὶ τὴν ἐπί τε τοῦ προφορικοῦ καὶ τοῦ γραπτοῦ λόγου ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας ἐπίβλεψιν. Ἡ τελευταία δὲν ἔχει τὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐστηροῦ καὶ καταπιεστικοῦ ἐλέγχου (cen-

sura) τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ὅστις ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς Ὀρθοδοξίας εἶναι ἐντελῶς ξένος καὶ ἄγνωστος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τελετουργίαν, φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ κανονικῶς κατεστημένοι κληρικοὶ τελοῦσι τὰ τῆς λατρείας κατὰ τὴν κρατοῦσαν καὶ καθιερωμένην ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τελετουργικὴν τάξιν ἐπ᾽ εὐλογίᾳ καὶ ἁγιασμῷ τῶν πιστῶν καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ χριστιανικοῦ αὐτῶν βίου ἐν πάσαις αὐτοῦ ταῖς λεπτομερείαις.

Ἡ ποιμαντορία ἀσχολεῖται ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν παρακολούθησιν καὶ πνευματικὴν καθοδήγησιν ἑνὸς ἑκάστου χριστιανοῦ ἐπὶ ῥυθμίσει τοῦ χριστιανικοῦ βίου κατὰ τρόπον ἐξασφαλίζοντα τὴν ψυχικὴν σωτηρίαν.

Ἡ δὲ διοίκησις τέλος ἀναλύεται πρῶτον μὲν εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν καὶ τάξιν (ἔκδοσις κανόνων κλπ.) τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν τοποθέτησιν καὶ κατάστασιν τῶν κληρικῶν πάντων τῶν βαθμῶν, τὴν διευθέτησιν πασῶν τῶν προσωπικῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, εἰς τὴν πνευματικὴν ἔπειτα καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐξάσκησις τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ οἱονεὶ τὴν ἀρνητικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς τήρησιν τῆς ἐν αὐτῷ τάξεως καὶ τέλος εἰς τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἱκανὰ ἤδη ἐλέχθησαν εἰς τὸ III. μέρος, ἐπίσης δ᾽ ἱκανὰ θέλουσι λεχθῇ καὶ εἰς τὸ V. καὶ VI. μέρος τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου. Ἀπομένει ἑπομένως ἡ λεπτομερεστέρα ἀνάπτυξις τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς διοικήσεως καὶ διαχειρίσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας.

Ἡ ἐκκλησία εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατ᾽ ἀβίαστον τρόπον καὶ ἐπὶ ἐφαρμογῇ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης ἀπένεμε μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς τὸ δίκαιον. Εἶναι δὲ γνωστὸν πόσον δριμέως ἔψεξεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος τοὺς χριστιανοὺς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι κατέφευγον εἰς τὰ κοσμικὰ — πολιτικὰ δικαστήρια πρὸς διευθέτησιν τῶν μεταξύ των διαφορῶν. (Α΄. Κρθ. ς΄ 6). Ἡ γενικὴ δικαστικὴ αὕτη ἐνέργεια τῆς Ἐκκλησίας ἐξησκεῖτο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προσωπικῆς αὐθεντίας τῶν κληρικῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐπισκόπων, δὲν ἔπαυσε δὲ εἴς τινα μέρη καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη ἐξασκουμένη, ὁσάκις ἡ προσωπικὴ ἐπέμβασις καὶ ἐπιβολὴ τοῦ εἰς τὸ ὕψος αὐτοῦ εὑρισκομένου ἐπισκόπου κατὰ τὰς ἐν τοῖς χωρίοις ἰδίᾳ περιοδείας αὐτοῦ οἱονεὶ ἀχρηστεύει τὴν πολιτικὴν δικαιοσύνην. Οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες — ἔστω καὶ σιωπηρῶς — ἀνεγνώρισαν τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν καὶ δρᾶσιν τῆς Ἐκκλησίας, μόλις δ᾽ ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ (6ος αἰὼν) καὶ ἰδίᾳ τοῦ αὐτοκράτο-

ρος Ἡρακλείτου (7ος αἰὼν) ἐγένετο ἀπαρχὴ χωρισμοῦ τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων καὶ τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν. Κυρίως ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1086) ὁ χωρισμὸς καθωρίσθη ὁριστικῶς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ δικαστικαὶ ὑποθέσεις ἐξεδικάζοντο ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, ἐνῷ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ (τοῦ κοινοῦ δικαίου) ὑπὸ τῶν πολιτικῶν. Παρὰ ταῦτα εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν περιελήφθησαν καὶ περιλαμβάνονται καὶ σήμερον ἀκόμη καὶ πᾶσαι αἱ ὑποθέσεις τοῦ κοινοῦ δικαίου ἐφ᾿ ὅσον τὰ ἀδικήματα διαπράττονται ὑπὸ κληρικῶν χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ αἴρεται ἡ ἐπὶ τῶν αὐτῶν ὑποθέσεων δικαιοδοσία τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας αἱ ὑποθέσεις ἐξετάζονται ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστῶν δικαστηρίων ἀπὸ καθαρῶς ἐκκλησιαστικῆς (ἠθικῆς) ἐπόψεως καὶ ἐπιβάλλονται ἐν ἀνάγκῃ αἱ προσήκουσαι πνευματικαὶ ἐκκλησιαστικαὶ ποιναί, καὶ δὴ ὅλως ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων ἐπιλήψεως τῶν αὐτῶν ὑποθέσεων ἐξ ἐπόψεως τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ χωρὶς μάλιστα ἡ ἀπόφασις ἑκατέρου τῶν δικαστηρίων νὰ ἀποτελῇ πρόκριμα διὰ τὸ ἕτερον. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια οὐδεμίαν δικαιοδοσίαν καὶ ἁρμοδιότητα ἔχουσιν ἐπὶ τῶν λαϊκῶν ὑποπιπτόντων εἰς παραπτώματα τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου, παρεκτὸς ἐπὶ τῶν καθαρῶς ἐκκλησιαστικῶν παραπτωμάτων τῆς ἀποστασίας, αἱρέσεως καὶ τοῦ σχίσματος, δι᾿ ἃ ὅλως ἀναρμόδια εἶναι τὰ πολιτικὰ δικαστήρια. Ἐξαίρεσιν παρουσιάζουσι καὶ δὴ οὐχὶ εἰς πάσας τὰς ὀρθοδόξους αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας αἱ περιπτώσεις τοῦ διαζυγίου, ἐφ᾿ ὧν κρίνουσι ὁριστικῶς καὶ τελεσιδίκως τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια, ἔστω καὶ ὑπὸ τὸν τύπον τῶν μικτῶν (κληρικῶν καὶ λαϊκῶν) δικαστηρίων.

Τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια ἀνεξαρτήτως τῶν λεπτομερειακῶν μορφῶν ἃς ἔχουσι παρὰ ταῖς διαφόροις αὐτοκεφάλοις ἐκκλησίας ὀργανοῦνται κυρίως εἰς τέσσαρας βαθμίδας 1ον) τὸ ἐπισκοπικόν, ἁρμόδιον πρὸς ἐκδίκασιν τῶν ὑποθέσεων τῶν κληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς. Εἰς τοῦτο ὁ κυρίως ὑπεύθυνος δικαστὴς ὁ καὶ μόνος ἔχων ἀποφασιστικὴν ψῆφον εἶναι ὁ ἐπίσκοπος 2ον) τὸ συνοδικὸν, ἀναθεωρητικὸν τοῦ πρώτου καὶ πρωτοβάθμιον ὡς πρὸς βαρέα παραπτώματα δι᾿ ἃ κηρύσσεται ἀναρμόδιον τὸ πρῶτον, ὡς ἐπίσης καὶ πρωτοβάθμιον διὰ παραπτώματα ἐπισκόπων 3ον) τὸ συνοδικόν, ἀναθεωρητικὸν τοῦ δευτέρου καὶ 4ον) αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, δυνάμεναι νὰ μετατραπῶσιν εἰς ἀνώτατα ἀναθεωρητικὰ δικαστήρια δι᾿ ὑποθέσεις τυχὸν κατὰ τὴν συγκρότησιν αὐτῶν ἐφεσιβαλλομένας εἰς αὐτάς. Ἐν

Ἑλλάδι νῦν ἔχομεν τὸ ἐπισκοπικόν, τὸ συνοδικὸν ἀναθεωρητικὸν τοῦ πρώτου καὶ πρωτοβάθμιον διὰ τοὺς εἰς βαρέα παραπτώματα ὑποπίπτοντας κληρικούς, τὸ συνοδικὸν ἀναθεωρητικὸν τοῦ δευτέρου ὡς πρὸς τὰς εἰς πρῶτον βαθμὸν παρ' ἐκείνου κρινομένας ὑποθέσεις, τὸ πρωτοβάθμιον καὶ δευτεροβάθμιον συνοδικὸν διὰ τοὺς ἐπισκόπους καὶ τὸ ἀνώτατον διὰ τοὺς συνοδικοὺς καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν.

Ἡ ἐνώπιον τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων διεξαγομένη διαδικασία ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἐπὶ μέρους αὐτοκεφάλων ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν εἶναι πρωτογενοῦς μᾶλλον μορφῆς, δὲν παρέχει δὲ διὰ τὴν ἔλλειψιν οὐσιωδῶν δικονομικῶν τύπων σπουδαίαν ἐγγύησιν διὰ τὸν κατηγορούμενον. Ὁ καθαρῶς πνευματικὸς χαρακτὴρ τοῦ ποινικοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας ἐν ἀρχῇ συνετέλεσεν εἰς τὴν καθιέρωσιν τῆς ἁπλότητος ταύτης. Εἰς νεωτέραν ἐν τούτοις ἐποχὴν ἐδόθη μεγαλυτέρα προσοχὴ ὑπὸ τῶν ἐπὶ μέρους ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἐνώπιον τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων διαδικασία προσαρμόζεται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πρὸς τὴν κατὰ πολὺ ἀκριβεστέραν πρὸς τοῦτο τάξιν τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων, ὧν πάλιν τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν δικονομικῶν τύπων θὰ ἦτο ἀπροσάρμοστον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοσύνην διὰ τὸ ἄκρως παρελκυστικὸν αὐτῶν.

Τὰ συνήθη ἐκκλησιαστικὰ παραπτώματα κοινὰ μὲν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν εἶναι ἡ ἀποστασία, ἡ αἵρεσις καὶ τὸ σχίσμα, τῶν δὲ κληρικῶν ἡ σιμωνία (ἐν τῇ εὐρυτάτῃ αὐτῆς ἐννοίᾳ), ἡ ἀναχειροτόνησις, ἡ ὑπὸ καθῃρημένων καὶ ὑπὸ μὴ κανονικῶς κατεστημένων κληρικῶν ἱεροπραξία, ἡ παρ' ἐνορίαν ἱεροπραξία, ἡ παραμέλησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως, ἡ παραβίασις τοῦ ἀπορρήτου τῆς ἐξομολογήσεως, ἡ ἀνάμιξις εἰς κοσμικὰς φροντίδας (εἰς πολλὰς ἐκκλησίας ὀρθῶς καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν) κ.ἄ. Διὰ τὰ ὡς ἄνω παραπτώματα ἐπιβάλλονται αἱ ποιναὶ τῆς νουθεσίας, ἐπιπλήξεως, ἀργίας διαφόρων τύπων, ἀφαιρέσεως ὀφφικίων, ἐκπτώσεως ἐκ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου, καθαιρέσεως καὶ ἀφορισμοῦ (ἡ τελευταία καὶ εἰς λαϊκούς). Πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ ποιναὶ ἔχουσιν ἐπανορθωτικὸν χαρακτῆρα καὶ δύνανται συντρεχουσῶν τῶν ἀναγκαίων προϋποθέσεων καὶ ἰδίᾳ πραγματικῆς μετανοίας καὶ καταλλήλου ταύτης παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐκτιμήσεως νὰ μετριασθῶσι καὶ ἀρθῶσι εἴτε δι' ἀναθεωρήσεως εἴτε δι' ἀπονομῆς χάριτος. Ἡ παρά τισι αὐτοκεφάλοις ἐκκλησίαις καθιερωμένη πολιτειακὴ ἔγκρισις τῶν ἀποφάσεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἔχει χαρακτῆρα ἐντελῶς τυπικόν, μηδαμῶς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ veto δυναμένη νὰ ἐπηρεάσῃ

τὴν οὐσίαν τῶν ἐπιβαλλομένων ποινῶν, τινὲς τῶν ὁποίων (ἀφορισμός, καθαίρεσις) θίγουσι τὰ ὅρια τοῦ δόγματος.

Ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν, τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρισιν αὐτῆς εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ἐκκλησία εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς συνέλεγε περιουσίαν ἐξ ἑκουσίων προσφορῶν τῶν πιστῶν. Ἀφ' ἧς ἡ Ἐκκλησία ἐπισημοποιήθη, ἐλήφθη πρόνοια ἀναγνωρίσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱδρυμάτων (ἐνορίας, ἐπισκοπῆς, μοναστηρίου) ὡς νομικῶν προσώπων δυναμένων κτᾶσθαι περιουσίαν καθ' ὅλους τοὺς νομίμους τρόπους αἰτίᾳ θανάτου ἢ διὰ δικαιοπραξιῶν μεταξὺ ζώντων. Ἡ περιουσία αὕτη ἐχρησιμοποιεῖτο ἀρχικῶς διὰ τὴν εὐποιΐαν καὶ τὴν παντὸς εἴδους φιλανθρωπίαν, βραδύτερον δὲ κατὰ πρῶτον λόγον διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱδρυμάτων (ναῶν κλπ.). Ἡ κατὰ τοὺς μέσους ἰδίᾳ χρόνους πρόνοια τῶν αὐτοκρατόρων καὶ προὐχόντων ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱδρυμάτων συνετέλεσεν εἰς τὴν καταπληκτικὴν αὔξησιν τῆς περιουσίας διαιρουμένης εἰς δύο κατηγορίας ὡς πρὸς τὸ ποιὸν αὐτῆς, εἰς ἱερὰ πράγματα, (τὰ διὰ τὴν θείαν λατρείαν χρησιμοποιούμενα εὐτελῆ ἢ πολύτιμα ἀντικείμενα) καὶ ἅγια πράγματα (πᾶν ἄλλο εἶδος περιουσιακοῦ στοιχείου), καὶ ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἱδρύματος εἰς ὃ ἀνήκει, εἰς ἐνοριακὴν καὶ μοναστηριακὴν περιουσίαν.

Τὴν διαχείρισιν τῆς ἐνοριακῆς περιουσίας ἔχουσιν οἱ ἐνοριακοὶ ἐπίτροποι ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἀρχῆς, παρ' ἡμῖν τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου καὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Θρησκευμάτων. Τὴν διαχείρησιν τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας ἔχουσιν αἱ μοναστηριακαὶ ἀρχαὶ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν ἐπισκόπων, παρ' ἡμῖν τοῦ ΟΔΕΠ (ὀργανισμοῦ διοικήσεως ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας). Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας σχέσεις, ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία ὑπόκειται ἑκάστοτε εἰς μερικὴν ἢ ὁλικὴν δήμευσιν ἢ καὶ εἰς ἐνίσχυσιν ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας. Διάφοροι ἀνώτεροι οἰκονομικοὶ ὀργανισμοὶ (εἶδος μικτῶν συμβουλίων ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν), ἀναλαμβάνουσι σήμερον, ὡς παρ' ἡμῖν, τὸν ἔλεγχον τῆς διοικήσεως καὶ διαχειρήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ἣν εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν εἶχεν ὁ ἐπίσκοπος μετὰ τοῦ οἰκονόμου αὐτοῦ. Ἡ μισθοδοσία τοῦ κλήρου σήμερον διενεργεῖται κατὰ διάφορα κατὰ τὰς ὑφισταμένας ἐκκλησίας συστήματα, εὐκταία δ' εἶναι, ὡς θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ παρ' ἡμῖν, ἡ διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ἀποκλειστικὴ λύσις τοῦ ζητήματος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀπαραίτητον σήμερον ἀνωτέραν μόρφωσιν τοῦ κλήρου.

V. Η ΕΝ ΤΩι ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩι ΒΙΩι ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΚΑΙ ΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἡ Ἐκκλησία συμφώνως τῷ σκοπῷ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ αὐτῆς ἀποστολῆς παρακολουθεῖ ὡς φιλόστοργος μήτηρ τὰ πιστὰ αὐτῆς τέκνα εἰς πάσας τὰς λεπτομερείας τῆς καθημερινῆς αὐτῶν ζωῆς, εὐλογοῦσα καὶ ἁγιάζουσα αὐτὴν διὰ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς εὑρισκομένων πνευματικῶν μέσων. Ἡ παρακολούθησις αὕτη ἐκφαίνεται οὐ μόνον ἐν τῇ ἀγρύπνῳ καὶ ἀδιακόπῳ ποιμαντορικῇ φροντίδι δι᾽ ἕκαστον τῶν πιστῶν (τεραστία ἡ ἐκ τῆς παραλήψεώς της εὐθύνη τῶν πρὸς τοῦτο τεταγμένων κληρικῶν), ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς τελέσεως τῶν διαφόρων μυστηρίων καὶ τῶν λοιπῶν ἁγιαστικῶν τελετῶν δι᾽ ὧν παρέχεται ἡ θεία χάρις καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ εὐλογία. Πᾶσαι δ᾽ αὗται αἱ ἱεραὶ τελεταὶ τότε μόνον εἶναι πραγματικῶς μεταδοτικαὶ χάριτος καὶ εὐλογίας, καὶ συνεπῶς ἔγκυροι, ὅταν ἔχουσι κανονικὴν βάσιν, ὁπότε καὶ μόνον δύνανται νὰ ἀναγνωρισθῶσιν ὡς ἔγκυροι καὶ κανονικαὶ καὶ συνεπῶς ὡς ἔχουσαι ἔγκυρα καὶ κανονικὰ τὰ προσδοκώμενα παρ᾽ αὐτῶν ἀποτελέσματα. Τὴν κανονικὴν αὐτὴν βάσιν ἀποτελεῖ ὁ κανών, ὅτι μόνον ἐκεῖναι αἱ ἱερατικαὶ πράξεις εἶναι ἔγκυροι καὶ κανονικαὶ αἵτινες τελοῦνται πρῶτον μὲν ὑπὸ κανονικῶς κεχειροτονημένων καὶ κατεστημένων ἁρμοδίων κληρικῶν, καὶ δεύτερον ὅτι αἱ ὑπὸ τούτων τελούμεναι πράξεις δέον νὰ τελῶνται ἀπαρεγκλίτως κατὰ τὴν καθιερωμένην τυπικὴν διάταξιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ παραμέλησις καὶ παραβίασις τῆς τάξεως ταύτης καὶ τὸ ἀμφίβολον ὡς πρὸς τὴν κανονικὴν ἱκανότητα τοῦ τελετουργοῦντος κληρικοῦ, θέτουσιν ἐν ἀμφιβολίᾳ τὸν χαρακτῆρα τῶν τελουμένων, ἅτινα, ἐξακριβουμένων τυχὸν ἐλλείψεων ὡς πρὸς τὰ δύο ταῦτα σημεῖα, καθίστανται ἄκυρα καὶ ἀντικανονικὰ καὶ θεωροῦνται ὡς μὴ γενόμενα.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων τούτων μυστηρίων καὶ ἁγιαστικῶν τελετῶν ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῷ Κανονικῷ Δικαίῳ κατέχει τὸ μυστήριον τοῦ γάμου. Αἱ νομικαὶ μάλιστα προϋποθέσεις καὶ τὰ ἐπακολουθήματα αὐτοῦ ἐξ ἐπόψεως τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, ἔχουσιν ἰδιαιτέραν ὅλως σημασίαν, καὶ ἀποτελοῦσιν ὡς γνωστὸν ἰδιαίτερον κλάδον τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, συμπίπτοντα πρὸς παρόμοιον κλάδον τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, τὸ δίκαιον δηλαδὴ τοῦ γάμου ἢ εὐρύτερον τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον. Ἡ ὅλη ἀνάπτυξις τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου ἐξηγεῖται ἐκ τῆς διπλῆς πραγματικότητος πρῶτον, ὅτι ὁ γάμος ἐν ἀρχῇ (ἀνε-

ξαρτήτως τῆς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων τονισθείσης ἱερότητος τοῦ δεσμοῦ) δὲν ἦτο ποσῶς θεσμὸς ἐκκλησιαστικός, ἀλλὰ πολιτειακός, ἡ δὲ Ἐκκλησία μεταγενεστέρως, ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἤδη ὠργανομένου ρωμαϊκοῦ κράτους ἱδρυθεῖσα καὶ ἀναπτυχθεῖσα, ἀνεγνώρισεν ἁπλῶς τὸ ἤδη ὑφιστάμενον πολιτειακῶς οἰκογενειακὸν δίκαιον, τοὺς δὲ κατὰ τὰς διατάξεις αὐτοῦ συνισταμένους γάμους ἠνείχετο, ἀνεγνώριζε καὶ μεταγενεστέρως μάλιστα ἐπευλόγει. Δεύτερον, ὅτι ἡ Πολιτεία ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει μόλις κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα ἐνεπιστεύθη τὴν σύστασιν τοῦ γάμου τῇ Ἐκκλησίᾳ (ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἤρξατο ἡ Ἐκκλησία ἐλαφρῶς ἀναμιγνυομένη κατὰ τὴν σύναψιν τοῦ γάμου). Ἡ ἀνάμιξις αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι τὸ μέχρι τότε ὡς κύριον συστατικὸν τοῦ γάμου θεωρούμενον στοιχεῖον (ὡς καὶ ἐν τῷ παλαιοτέρῳ ρωμαϊκῷ δικαίῳ), ἡ ἀμοιβαία δηλονότι πρὸς συμβίωσιν συγκατάθεσις τῶν μελλονύμφων, μετετράπη ἀπὸ τοῦ νῦν (τοῦ 11ου αἰῶνος) εἰς τὴν κυρίαν καὶ βασικὴν τοῦ γάμου προϋπόθεσιν, ἐνῷ ὡς κύριον καὶ ἀποκλειστικὸν αὐτοῦ συστατικὸν ἀναγνωρίσθη ἡ λεγομένη ἱερολογία τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου. Περαιτέρω ἡ μεταγενεστέρως καθιερωθεῖσα αὕτη καθαρῶς καὶ ἀποκλειστικῶς ἐκκλησιαστικὴ ἐνέργεια διὰ τὴν σύστασιν τοῦ γάμου ἐγκριθεῖσα καὶ υἱοθετηθεῖσα, οὕτως εἰπεῖν, ὑπὸ τῆς Πολιτείας καὶ λαβοῦσα οἱονεὶ καὶ πολιτειακὸν χαρακτῆρα ἐξηκολούθησεν ἔχουσα πάντα τὰ ἐπακολουθήματα τῆς δι᾿ ἄλλου τρόπου γενομένης πρότερον συστάσεως αὐτοῦ. Διὰ τὴν ἔγκυρον σύστασιν τοῦ γάμου διὰ τῆς ἱερολογίας τοῦ μυστηρίου, ἀπολύτου σημασίας εἶναι ἡ ὕπαρξις καὶ ἐξακρίβωσις τῶν ἀναγκαιουσῶν πρὸς τοῦτο προϋποθέσεων (ὧν πρώτη ἡ ἀμοιβαία καὶ ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως συγκατάθεσις) καὶ ἡ ἀπουσία τῶν τε ἀπολύτων (τῶν κωλυόντων τὸν γάμον μὲ οἱονδήποτε πρόσωπον) καὶ τῶν σχετικῶν (τῶν κωλυόντων αὐτὸν μὲ ὡρισμένα μόνον πρόσωπα) κωλυμάτων. Τὰ πρῶτα ἔχουσι γενικὸν χαρακτῆρα, ὡς φερ᾿ εἰπεῖν, ὁ ἤδη ὑφιστάμενος γάμος, ἡ μετὰ τὸν γ´ γάμον χηρεία, ἡ χειροτονία, ἡ διαφορὰ θρησκεύματος κλπ., τὰ δὲ δεύτερα προκύπτουσιν ἐκ τῶν ὑφισταμένων δεσμῶν συγγενείας. Ἡ συγγένεια διακρίνεται εἰς τέσσαρα εἴδη τὴν ἐξ αἵματος, τὴν ἐξ ἀγχιστείας (καὶ μνηστείας) τὴν πνευματικὴν (ἐκ τοῦ θείου βαπτίσματος) καὶ τὴν ἐξ υἱοθεσίας. Τὰ ὅρια τῶν κωλυμάτων τούτων καθορίζονται διὰ τῶν βαθμῶν τῆς συγγενείας (γενικὸς κανών, ἑκάστη γέννησις εἷς βαθμός), οὓς καθώρισεν ἐπακριβῶς ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος διὰ τῶν νγ´. καὶ νδ´. κανόνων αὐτῆς. Μεταγενεστέρως ἐξ ἀποφάσεως διαφόρων

αὐτοκρατόρων καὶ πατριαρχῶν τὰ ὅρια ταῦτα ηὐρύνθησαν ἐπὶ τὸ αὐστηρότερον, ἕνεκα τοῦ ὁποίου δημιουργοῦνται πλεῖστα ὅσα ἔκτροπα κατὰ τὴν σύναψιν γάμων χαρακτηριζομένων διὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν μεταγενεστέρως θεσπισθέντων τούτων κωλυμάτων εἴτε ὡς κεκωλυμένων, εἴτε ἐν περιπτώσει τελέσεως αὐτῶν παρὰ ταῦτα, ὡς παρανόμων καὶ ἀκύρων. Εὐτυχῶς παρ᾽ ἡμῖν ὁ νεώτερος ἀστικὸς κῶδιξ καταργήσας τὰς μεταγενεστέρας ταύτας διατάξεις ἐπανέφερεν ἐν ἰσχύϊ τὴν ὡς ἄνω διάταξιν τῆς Ϛ΄. Οἰκομενικοῦ Συνόδου.

Ὁ γάμος συντρεχουσῶν τῶν ὡς ἄνω προϋποθέσεων καὶ ἐπὶ τῇ ἐξακριβώσει τῆς ἀπουσίας τῶν τε ἀπολύτων καὶ σχετικῶν κωλυμάτων ἱερολογεῖται τῇ ἀδείᾳ τοῦ ἐπισκόπου (οὐχὶ κατὰ πάντα ἀπαραιτήτου) καὶ οὕτω μόνον θεωρεῖται ἔγκυρος, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ ἀποτελέσματα καὶ ἐπακολουθήματα αὐτοῦ (σχέσεις — ἀστικοῦ δικαίου — συζύγων, τῶν ἐκ τοῦ γάμου προερχομένων τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ πρὸς ἄλληλα κλπ.) ἔγκυρα καὶ νόμιμα.

Οἱαδήποτε ἀνωμαλία ὡς πρὸς τὰς προϋποθέσεις καὶ τὰ κωλύματα τοῦ ἤδη τελεσθέντος γάμου, ἢ ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὴν κανονικότητα τῆς τελετουργικῆς αὐτοῦ ἱερολογίας δημιουργεῖ ζήτημα ἀκυρότητος αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτοῦ.

Ὡς προκειμένου περὶ συστάσεως τοῦ γάμου οἱ ἀρχικῶς πολιτειακῶς καθιερωθέντες γαμικοὶ θεσμοὶ ἀνεγνωρίσθησαν καὶ υἱοθετήθησαν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, μεταγενεστέρως ὅλως ἐπεμβάσης εἰς τὸ γαμικὸν δίκαιον, οὕτως ἐγένετο προκειμένου καὶ περὶ τῆς διαλύσεως αὐτοῦ. Ἡ Ἐκκλησία δηλ. παρὰ τὴν βιβλικὴν τοῦ διαζυγίου ἀπαγόρευσιν (τὴν αὐστηρότατα τηρουμένην ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ καὶ τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ) ἀνεγνώρισε τὸ διαζύγιον ὡς εἶχε τοῦτο πολιτειακῶς καθορισθῇ. Διὰ τοῦτο ἡ ἀνάμιξις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ ζήτημα τῆς διαλύσεως τοῦ γάμου παρὰ ταῖς πλείσταις ὀρθοδόξοις αὐτοκεφάλοις ἐκκλησίαις εἶναι λίαν περιωρισμένη. Τὸ διαζύγιον, ἡ πρὸς τοῦτο διαδικασία καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ (εἰς τὸ σύνολον αὐτῶν, σχεδὸν ἀστικῆς φύσεως) καθορίζονται διὰ πολιτειακῶν νόμων, οἵτινες ἀναθέτουσι τὴν ἐξέτασιν τοῦ πράγματος εἰς τὰ πολιτικὰ δικαστήρια ὑποχρεούμενα νὰ ἐκδίδωσιν ἀπόφασιν διαζυγίου μετ᾽ ἐξακρίβωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου καθωριζομένων λόγων αὐτοῦ, ἡ δ᾽ Ἐκκλησία διὰ τῶν ἐπισκόπων ἐπεμβαίνει οἱονεὶ ἐπεισοδιακῶς εἰς τὸ ὅλον ζήτημα εἴτε προσπαθοῦσα πρὸ τῆς διαδικασίας ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων νὰ συμβιβάσῃ τοὺς ἐν διαστάσει συζύγους, εἴτε δεχομένη τὴν ὁριστικὴν περὶ διαζυγίου ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου καὶ τυπικῶς κηρύτ-

τουσα καὶ αὕτη τὸν γάμον διαλελυμμένον καὶ ἐκκλησιαστικῶς. Οἱ διαζευχθέντες σύζυγοι πλὴν τῶν ὑπὸ τῆς δικαστικῆς ἀποφάσεως καθοριζομένων πρὸς ἀλλήλους ὑποχρεώσεων—ἀστικῆς μορφῆς—εἶναι ἐλεύθεροι ὅπως ἔλθωσιν εἰς νέαν κοινωνίαν γάμου.

Οἱ μικτοὶ γάμοι διαφόρου δόγματος γίνονται ἀνεκτοὶ καὶ ἐπιτρέπονται ὑπὸ τὸν μὴ πάντοτε τηρούμενον ὅρον τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων εἰς τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, χωρὶς διὰ τὴν μὴ τήρησιν τοῦ ὅρου νὰ ὑφίσταται πραγματικὴ κύρωσις, οἱ δὲ μικτοὶ γάμοι διαφόρου θρησκεύματος ἀπαγορεύονται ἀπολύτως καὶ δὲν ἱερολογοῦνται. Ὡς ἀλλαχοῦ, καὶ εἰς πλείστας ὀρθοδόξους χώρας ἔχει καθιερωθῆ ὁ πολιτικὸς γάμος, ὅστις ὀρθῶς κρίνεται παρ᾽ ἡμῖν περιττός, ἐφ᾽ ὅσον ὁ ἐκκλησιαστικὸς γάμος υἱοθετηθεὶς ὑπὸ τῆς πολιτείας ἔλαβεν οἱονεὶ καὶ τὴν μορφὴν τοῦ πολιτικοῦ γάμου, διότι μετὰ τὴν τέλεσιν αὐτοῦ δημιουργοῦνται πολιτειακῶς τὰ κατὰ τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐπακολουθήματα αὐτοῦ. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς συνεπῶς γάμος ἐκ πολιτειακῆς ἐπόψεως εἶναι οἱονεὶ ἓν εἶδος μορφῆς πολιτειακοῦ γάμου, τῆς πολιτείας φρονίμως θεωρούσης περιττὴν τὴν καθιέρωσιν δευτέρας μορφῆς καὶ σοφώτατα συνδιαζούσης ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ γάμῳ τὸν ἐκκλησιαστικὸν καὶ ἀστικὸν χαρακτῆρα τοῦ κυρίως τοῦ γάμου συστατικοῦ. Ἐφ᾽ ὅσον ὅμως ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ὡς μόνον ἔγκυρον γάμον θεωρεῖ κατ᾽ ἀρχὴν τὸν ὀρθοδόξως ἱερολογηθόντα, ὁ πολιτικὸς γάμος, κατ᾽ ἐμὲ κριτήν, εἶναι ἀπαραίτητος, διὰ τὴν γενικωτέραν εὐστάθειαν τοῦ θεσμοῦ, διὰ τοὺς μικτοὺς γάμους.

Ἡ εἰς πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἁγιαστικὴ ἐπέμβασις τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ, ὡς ἐλέχθη ἐν ἀρχῇ, ἔκφανσιν καὶ τῶν ἔναντι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ δικαιωμάτων τῶν τιμίων αὐτοῦ μελῶν, εἰς ἃ ἐπ᾽ οὐδενὶ λόγῳ δύναταί τις νὰ ἀρνηθῇ ταύτην. Μόνον εἰς τοὺς διὰ τῆς ποινῆς τοῦ ἀφορισμοῦ τιμωρηθέντας ἀρνεῖται ἡ Ἐκκλησία τὴν ἁγιαστικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν καὶ ὀρθῶς, καθ᾽ ὅσον οὗτοι ἔπαυσαν νὰ ἀποτελοῦν μέλη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐπίσης εἰς τοὺς αὐτοκτονοῦντας — κατὰ μεταγενεστέραν διάταξιν πρὸς φρονιματισμὸν τῶν ζώντων — ἀρνεῖται ἡ Ἐκκλησία τὴν κηδείαν.

VI. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου καὶ ἁρμονικῆς συνεργασίας τῶν δύο ὀργανισμῶν ἢ τῆς συναλληλίας. Ἡ Ἐκκλησία ἐργάζεται διὰ

τῶν ὑπ᾽ αὐτῆς ἐφαρμοζομένων πνευματικῶν μέσων πρὸς ἠθικὴν τῶν μελῶν αὐτῆς τελειοποίησιν, ἅτινα οὕτω μέλη ὄντα συγχρόνως καὶ τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ ἀναπτύσσονται εἰς ἀρίστους πολίτας. Ἔναντι τούτου ἡ Ἐκκλησία οὐδὲν ἄλλο ἀπαιτεῖ παρὰ τῆς Πολιτείας ἢ ἡσυχίαν, εἰρήνην καὶ σεβασμὸν τῆς κρατούσης ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ ἰδία δὲν ἀναμιγνύεται ἐμμέσως ἢ ἀμέσως εἰς τὰ πολιτειακὰ καὶ πολιτικὰ ζητήματα, καθ᾽ ὅσον ἰσχυρῶς ἔχεται τοῦ χαρακτῆρος ὃν ὁ Κύριος ἔδωκεν αὐτῇ τονίσας ὅτι ἡ βασιλεία Του (ἣν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν τῷ κόσμῳ τοῦτο ἐκπροσωπεῖ ἡ Ἐκκλησία) δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου καὶ οὐδεμίαν ἔχει συνεπῶς σχέσιν μὲ τὴν κοσμικὴν τῶν πραγμάτων τάξιν. Πᾶσα ἐκτροπὴ ἐκ τοῦ μέσου τούτου κανόνος τῆς ἐν τῷ ὡς ἄνω πνεύματι συνεργασίας καὶ συναλληλίας εἴτε ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς πολιτειοκρατίας ἢ τοῦ καισαροπαπισμοῦ, εἴτε τῆς θεοκρατίας, εἴτε τῆς ἐχθρικῆς καὶ πολεμικῆς διαθέσεως καὶ στάσεως τῆς Πολιτείας ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας κλπ. ἀποκρούεται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν. Ἰδεῶδες εἶναι, ὡς ἐλέχθη, τὸ σύστημα τῆς συνεργασίας ἢ συναλληλίας, ὡς τοῦτο ἰδίᾳ ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, τούτου ὅμως μὴ ὄντος δυνατοῦ τὸ ἀμέσως ἰδανικὸν σύστημα σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας εἶναι τὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν, ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἀθρήσκου κράτους, καθ᾽ ὃ ἡ Πολιτεία ἀδιαφοροῦσα διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ θρησκευτικῆς ἐπόψεως θεωρεῖ ταύτην ἀντικείμενον ἰδιωτικῆς ὑποθέσεως καὶ δημοσίας τάξεως μόνον, ἡ δ᾽ Ἐκκλησία εἶναι ὅλως ἐλευθέρα νὰ κανονίζῃ τὰ ἑαυτῆς θρησκευτικῶς κατὰ τὴν κανονικὴν αὐτῆς ἀποκλειστικῶς τάξιν. Τὸ σύστημα τοῦτο δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐπ᾽ ἀγαθῷ ἀμφοτέρων τῶν ὀργανισμῶν μὲ τὴν ἀποκλειστικὴν προϋπόθεσιν ὅτι τὸ μὲν κράτος ἔχει φθάσει τὴν ὑψίστην βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ δ᾽ Ἐκκλησία κατέχει ὑψίστης μορφώσεως (ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς) ὄργανα, δι᾽ ὧν νὰ δύναται νὰ ἐπιβάλληται ἀπολύτως ἐπὶ τῶν πιστῶν αὐτῆς, ἐπὶ ἐφαρμογῇ ἐν πᾶσι τοῦ θελήματος τοῦ Χριστοῦ.

ΑΜΙΛΚΑΣ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ
ΕΙΣ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

I. 2, 1. «Γαλέριος, ἐπιβὰς τῆς Ἰταλίας, δύο κατέστησε καίσαρας, Μαξιμῖνον καὶ Σεβῆρον... Ὁ (Μαξιμιανὸς) Ἡρκούλιος ἐπεχείρησεν ἀπολέσαι τὸν υἱὸν Μαξέντιον». Τοὺς δύο τούτους καίσαρας δὲν ἀνεκήρυξεν ὁ Γαλέριος ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλ᾽ ὁ αὐτοκράτωρ Διοκλητιανὸς ἐν Νικομηδείᾳ. Ἀμφότεροι ὅμως ἦσαν οἰκεῖοι τοῦ Γαλερίου καὶ προὐτιμήθησαν καθ᾽ ὑπόδειξιν αὐτοῦ. Ὁ Γαλέριος εὑρίσκετο ἐπίσης ἐκεῖ. Ἡ ἀνακήρυξις ἔγινε δημοσίᾳ, ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ (1 Μαΐου 305). Ὁ Μαξιμῖνος ἐγκαθιδρύθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ διὰ τῆς περιβολῆς τῆς πορφύρας. Ὁ Σεβῆρος ἐγκαθιδρύθη δι᾽ ὁμοίας τελετῆς ἐν Μεδιολάνοις ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιανοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν. Ὁ Μαξιμιανὸς δὲν ἐπεχείρησε νὰ φονεύσῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μαξέντιον, ἀλλὰ νὰ ὑποβιβάσῃ αὐτὸν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ καίσαρος. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τοῦ Λακταντίου (Le mortibus persecutorum κεφ. 18 καὶ 19) καὶ ἄλλων [1].

«Κωνσταντίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ (τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου), τεθνηκότος τῷ πρώτῳ ἐνιαυτῷ τῆς διακοσιοστῆς ἑβδομηκοστῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος». Ἡ φράσις «τῷ πρώτῳ ἐνιαυτῷ» εἶναι ἐσφαλμένη. Τὸ λάθος ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν τέλει τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Σωκράτους (VII. 48, 8). Ἡ μνημονευθεῖσα Ὀλυμπιὰς ἤρχισεν ἀπὸ τῆς ἡλίου τροπῆς τοῦ Ἰουνίου τοῦ ἔτους 305, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ πρῶτον ἔτος μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Διοκλητιανοῦ (1 Μαΐου 305), ἐνῷ ὁ Κωνστάντιος ἀπέθανε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος (25 Ἰουλίου 306), ἤτοι τὸ δεύτερον ἔτος τῆς Ὀλυμπιάδος ταύτης. Ἕνεκα τοῦ μνημονευθέντος λάθους, ὁ Σωκράτης δέχεται, ὅτι Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μαξέντιος ἔγιναν αὐτοκράτορες κατὰ τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον

[1] **R. Hussey**, Socratis Eccl. Historia, 1853, τόμος 3, σελ. 3. **Otto Seeck**, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, τόμ. 1, 1921, σελ. 39 κ. ἑξ. 464-488. **H. Grégoire**, ἐν Revue de l'Université de Bruxelles, 1931, σελ. 238 κ. ἑξ.

παρῃτήθησαν ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Μαξιμιανός, ἐνῷ πράγματι ἔγιναν ἓν ἔτος βραδύτερον. Ὁ μὲν Μ. Κωνσταντῖνος, τὸν Ἰούλιον τοῦ 306, ὁ δὲ Μαξέντιος, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους τούτου [1].

«Ὁ (Μαξιμιανὸς) Ἡρκούλιος ὕστερον ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας ἐτελεύτα τὸν βίον». Ὁ παραιτηθεὶς αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως Μαξιμιανὸς δὲν ἀπέθανεν ἐν Ταρσῷ. Θέλων νὰ ἀνακτήσῃ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν, εἶχεν ὀχυρωθῇ ἐν Μασσαλίᾳ τῆς Γαλλίας, ὁ δὲ Μέγας Κωνσταντῖνος μετὰ στρατοῦ ἵστατο πρὸ αὐτῆς. Οἱ ἐντὸς εὑρισκόμενοι στρατιῶται ἤνοιξαν τὰς πύλας τῆς πόλεως. Ὁ Μαξιμιανὸς ἠχμαλωτίσθη καὶ μετ᾽ ὀλίγον ἠναγκάσθη νὰ αὐτοκτονήσῃ, κρεμασθεὶς ἔν τινι δωματίῳ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐν Ἀρελάτῃ τῆς Γαλλίας. Ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας ἀπέθανε δύο ἔτη βραδύτερον ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Μαξιμῖνος. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τοῦ Λακταντίου (αὐτ. κεφ. 29 καὶ 30) καὶ ἄλλων [2].

I. 3, 4. «Νόμῳ δὲ ἐκέλευσε (ὁ Λικίνιος) τοὺς ἐπισκόπους μὴ φοιτᾶν παρ᾽ Ἕλλησιν, ὡς ἂν μὴ ἔχῃ πρόφασιν αὔξασθαι τὰ χριστιανῶν». Ὁ Σωκράτης ἐνταῦθα παρεξηγεῖ χωρίον τοῦ Εὐσεβίου (Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου I. 51, 1), τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Νόμον ἐκπέμπει (ὁ Λικίνιος) διακελευόμενον· μηδαμῇ μηδαμῶς ἀλλήλοις ἐπικοινωνεῖν τοὺς ἐπισκόπους, μηδ᾽ ἐπιδημεῖν αὐτῶν ἐξεῖναί τινι τῇ τοῦ πέλας ἐκκλησίᾳ». Ἡ τελευταία φράσις ἀπαγορεύει εἰς τοὺς ἐπισκόπους νὰ διατρίβωσιν ἐν πλησιοχώρῳ ἐπαρχίᾳ. Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως ἐξέλαβεν αὐτήν, ὡς ἀπαγορεύουσαν εἰς τοὺς ἐπισκόπους νὰ φοιτῶσι παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς. Ὄχι ὁ αὐτοκράτωρ Λικίνιος, ἀλλ᾽ ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης ἐξέδωκεν, ὡς γνωστόν, βραδύτερον νόμον, ἀπαγορεύοντα εἰς τοὺς χριστιανοὺς νὰ φοιτῶσιν ἐν τοῖς σχολείοις τῶν ἐθνικῶν [3].

I. 5, 1. «Μετὰ Πέτρον, τὸν γενόμενον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας, τὸν καὶ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ μαρτυρήσαντα, διαδέχεται τὴν ἐπισκοπὴν Ἀχιλλᾶς». Ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος δὲν ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ (284-306). Ὁ Σωκράτης τὰ περὶ τῆς διαδοχῆς τῶν ἐπι-

---

[1] **Valesius**, παρὰ **Migne**, τόμ. 67, στ. 35, καὶ παρὰ Hussey, αὐτ., σελ. 2. **Fr. Geppert**, Die Quellen des Kirchenhistorikers Socrates Scolasticus, 1898, σελ. 44 κ. ἑξ. Ἐνταῦθα (σελ. 45) ἡ ὀρθὴ Ὀλυμπιὰς σημειοῦται ἐσφαλμένως ὡς 272, 4 ἀντὶ 271, 2.

[2] Valesius παρὰ Migne, αὐτ. στ. 35 κ. ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτ. σελ. 3. Seeck, αὐτ. σελ. 107 κ. ἑξ. καὶ 491. Geppert, αὐτ. σελ. 69.

[3] Geppert, αὐτ., σελ. 113.

σκόπων τῆς Ἀλεξανδρείας παρέλαβεν ἐκ τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Ρουφίνου (Χ. [1]), ἀλλ' ἐκεῖνος δὲν ἀναφέρει, ἐπὶ τίνος αὐτοκράτορος ἐμαρτύρησεν ὁ Πέτρος. «Cum apud Alexandriam post Achillam, qui Petro martyri successerat, Alexander sacerdotium suscepisset». Ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Γαλερίου (311. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 32, 31) [1].

I. 6, 2 καὶ 3. «Συνελαμβάνοντο τῇ Ἀρείου δόξῃ πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι, μάλιστα δὲ Εὐσέβιος (ὁ Νικομηδείας) αὐτῆς ἀντείχετο.... Ταῦτα ἀκούων καὶ ὁρῶν τε γινόμενα ὁ (Ἀλεξανδρείας) Ἀλέξανδρος, συνέδριον πολλῶν ἐπισκόπων καθίσας, τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς ἀποδεχομένους τὴν δόξαν αὐτοῦ καθαιρεῖ». Κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Σωκράτους, ἡ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Ἀρείου ἀνάμιξις ἐπισκόπων, εὑρισκομένων ἔξω τῆς Αἰγύπτου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος, προηγήθη τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου πολλῶν Αἰγυπτίων ἐπισκόπων καὶ τῆς καταδίκης τοῦ Ἀρείου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καθίσταται ἀναγκαία ἄλλη προηγουμένη σύνοδος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἄλλη καταδίκη τοῦ Ἀρείου, ἡ ὁποία προὐκάλεσε τὴν ἀνάμιξιν τῶν ἔξω τῆς Αἰγύπτου ἐπισκόπων (πρβλ. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, I. 15, 6). Ἀλλ' ἡ ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου λέγει τὰ ἑπόμενα: «Ἡμεῖς μὲν μετὰ τῶν κατ' Αἴγυπτον ἐπισκόπων καὶ τὰς Λιβύας, ἐγγὺς ἑκατὸν ὄντων, συνελθόντες ἀνεθεματίσαμεν (τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ). Οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον παρεδέξαττο (αὐτούς)». Κατὰ ταῦτα, ἡ σύγκλησις τῆς συνόδου πολλῶν Αἰγυπτίων ἐπισκόπων καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς καταδίκη τοῦ Ἀρείου προηγήθη τῆς ἀναμίξεως τῶν ἔξω τῆς Αἰγύπτου ἐπισκόπων, αὐτὴ προκαλέσασα τὴν ἀνάμιξιν ταύτην [2].

I. 6, 36. «Συνανεμίγνυντο δὲ τοῖς Ἀρειανίζουσι Μελιτιανοί». Οἱ Μελιτιανοὶ δὲν ὑπεστήριξαν τοὺς Ἀρειανοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἀλλὰ βραδύτερον μετὰ τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (325). Ὁ Ἐπιφάνιος μάλιστα ἐδέχθη, ὅτι ὁ Μελίτιος κατήγγειλε τὸν Ἄρειον εἰς τὸν Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρον (Κατὰ αἱρέσεων 68, 4). Ἡ Α΄ Οἰκουμ. Σύνοδος μετεχειρίσθη τοὺς Μελετιανοὺς μετ' εὐμενείας (τὸ σχετικὸν

[1] Αὐτ. σελ. 113. Ἴδε κατωτέρω διόρθωσιν εἰς I. 6, 37.

[2] **Eduard Schwartz**, ἐν Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, 1905, σελ. 290 κ. ἑξ. **H. G. Opitz**. ἐν Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft, 1934. σελ. 146 κ. ἑξ. **H. Lietzmann**, Kirchengeschichte, τόμ. 3. (1938), σελ. 97.

ἔγγραφον ἐν Σωκράτους, Ἐκκλη. Ἱστορίᾳ 1. 9 καὶ Θεοδωρήτου, Εκκλ. Ἱστορίᾳ, 1. 8). Δὲν θὰ ἐφέρετο οὕτως, ἂν οἱ Μελιτιανοὶ εἶχον ἤδη συμμαχήσῃ μετὰ τῶν Ἀρειανῶν[1].

Ι. 6, 37. «Ὑπὸ Πέτρου τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, τοῦ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ μαρτυρήσαντος». Ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη (Ι. 5, 1), δὲν ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ (284-306). Ἐνταῦθα ὁ Σωκράτης παρεξήγησε χωρίον τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν Ἀπολογητοῦ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου «Πέτρος παρ' ἡμῖν πρὸ μὲν διωγμοῦ γέγονεν ἐπίσκοπος, ἐν δὲ τῷ διωγμῷ καὶ ἐμαρτύρησεν» (κεφ. 59). Ὁ Πέτρος ἔγινεν ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας πρὸ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Διοκλητιανοῦ (τῷ 300), ἐμαρτύρησε δὲ ἐπὶ τοῦ Γαλερίου (311. Εὐσεβίου Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 32, 31). Τὸν διωγμὸν τοῦ Γαλερίου δύναταί τις βεβαίως νὰ θεωρήσῃ ὡς συνέχειαν τοῦ διωγμοῦ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ ἑπομένως ἀμφοτέρους ὡς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν διωγμόν. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος. Δὲν δύναταί τις ὅμως νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Πέτρος ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ, ὁ ὁποῖος πρὸ πενταετίας εἶχεν ἐγκαταλείψῃ τὸν θρόνον. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ Σωκράτης παρεξηγῶν τὸν Μ. Ἀθανάσιον[2].

Ι. 8, 31 καὶ 32. «Πέντε δὲ μόνοι οὐ προσεδέξαντο (τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας), τῆς λέξεως τοῦ ὁμοουσίου ἐπιλαβόμενοι, Εὐσέβιος τε ὁ Νικομηδείας καὶ Θέογνις Νικαίας, Μάρις Χαλκηδόνος, Θεωνᾶς Μαρμαρικῆς, Σεκοῦνδος Πτολεμαΐδος... (Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος) τοὺς περὶ Εὐσέβιον καὶ Θέογνιν εἰς ἐξορίαν ἀπέστειλεν». Οἱ μνημονευθέντες πέντε ἐπίσκοποι μετέσχον μὲν τῆς ἐν Νικαίᾳ Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἠρνήθησαν ὅμως νὰ δεχθῶσι τὸ σύμβολον αὐτῆς ὄχι ὅλοι, ὡς λέγει ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ μόνον δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ Θεωνᾶς καὶ ὁ Σεκοῦνδος, ἀμφότεροι ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου. Οἱ ἄλλοι ἐδέχθησαν τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας καὶ τοὺς ἐν τέλει αὐτοῦ προσαρτιθέντας ἀναθεματισμοὺς τῶν κυριωτέρων ἀρειανικῶν φράσεων. Ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ ὁ Νικαίας Θέογνις δὲν ἐδέχθησαν τὸν προσωπικὸν ἀναθεματισμὸν τοῦ Ἀρείου. Εἰς ἐξορίαν ἐπίσης ἐστάλησαν ὄχι ὅλοι (καὶ οἱ πέντε), ἀλλὰ μόνον οἱ τέσσαρες. Οὗτοι δὲ δὲν ἐξωρίσθησαν ὁμοῦ καὶ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Κατ' ἀρχὰς ἐστάλησαν

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτ. σελ. 17. **Herzog—Hauck,** Realencyklopädie für protestant. — Theologie und Kirche, τόμ. 2, σελ. 7 καὶ 20. Τόμ. 12, σελ. 561.

[2] Geppert, αὐτ. σελ, 114.

οἱ δύο ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου, ὡς μὴ δεχθέντες τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, μετὰ τρεῖς δὲ μῆνας, ὁ Εὐσέβιος καὶ ὁ Θέογνις, ὄχι τόσον, διότι δὲν ἐδέχθησαν τὸν προσωπικὸν ἀναθεματισμὸν τοῦ Ἀρείου, ἀλλ' ἕνεκα προσθέτων ἀφορμῶν. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τῶν ἑπομένων πηγῶν. Μεγάλου Ἀθανασίου, περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, 3, 2. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία 1. 9, 4. 14, 3 καὶ 7 Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία 1, 21. 4. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία 1, 7, 15. 20, 8 κ. ἑξ. Φιλοστοργίου Ἐκκλ. Ἱστορία 1, 9 καὶ 10[1].

I. 9, 15. «Τὸν αἱρεσιάρχην Μελίτιον». Ὁ Λυκοπόλεως τῆς Αἰγύπτου Μελίτιος δὲν ἦτο ἀρχηγὸς αἱρέσεως, ἀλλὰ σχίσματος (ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος). Οἱ τελευταῖοι καὶ ἀσθενεῖς κυματισμοὶ τῆς μοντανιστικῆς κινήσεως. Ἐπεζήτουν τὸ μαρτύριον καὶ ἦσαν αὐστηροὶ ἀπέναντι τῶν κατὰ τοὺς διωγμοὺς ἐκπεσόντων χριστιανῶν. Ὁ Μελίτιος προέβη καὶ εἰς παρ' ἐνορίαν χειροτονίας πρεσβυτέρων ἐν Αἰγύπτῳ. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τῶν ἑπομένων μαρτυριῶν. Ἐπιφανίου. Κατὰ αἱρέσεων, κεφ. 68. Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Πέτρου πρὸς τοὺς Ἀλεξανδρεῖς καὶ Αἰγυπτίων ἐπισκόπων πρὸς τὸν Μελίτιον (Migne, τόμ. 10 καὶ 18). Ἀλεξανδρείας Πέτρου, Κανόνες 9, 11 καὶ 12[2].

I. 9, 30. Ἐπιστολὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ λαούς. Ὁρίζει, ἵνα οἱ Ἀρειανοὶ ὀνομάζωνται Πορφυριανοί, αἱ συγγραφαὶ τοῦ Ἀρείου καῶσι καὶ ὁ ἔχων τοιαύτην συγγραφὴν τιμωρῆται διὰ θανάτου. Ὁ Ἑρρῖκος Valesius (1668) ὀρθῶς ᾐσθάνθη, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χρονολογικῶς δὲν κεῖται εἰς τὸ ἁρμόζον μέρος. Παρετήρησεν, ὅτι ἡ προηγουμένη καὶ ἡ ἑπομένη ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος ἀναφέρονται εἰς τὴν Α' Οἰκουμ. Σύνοδον (326), ἐνῷ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστολὴ οὐδεμίαν μνείαν κάμει αὐτῆς. Ἐπρότεινε νὰ τεθῇ μετὰ τὴν ἑπομένην ἐπιστολὴν καὶ λάβῃ αὕτω τὴν τρίτην θέσιν. Ὁ Otto Seeck (τῷ 1896) ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι νόθος, ὡς μὴ ἁρμόζουσα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὡς μὴ ἐφαρμοσθεῖσά ποτε καὶ ὡς μὴ ἀναφε-

[1] Valesius παρὰ Migne, αὐτ. στ. 68, καὶ παρὰ Hussey, αὐτ. σελ. 29 κ. ἑξ. Herzog — Hauck, αὐτ. 2,15. **Ad. Lichtenstein,** Ensebius von Nikomedien, 1903, σελ. 11 κ. ἑξ.

[2] Valesius παρὰ Migne, αὐτ. στ. 83 κ. ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτ. σελ. 40. Herzog — Hauck, αὐτ. τομ. 12, σελ. 558 κ. ἑξ. **F. Kettler,** Der melitianische Streit in Aegypten, ἐν Zeitschrift f. d. neutestam. — Wissenschaft, 1936, σελ. 155 κ. ἑξ., ὅπου καὶ ἡ καλλιτέρα ἔκδοσις τῶν μνημονευθεισῶν ἐπιστολῶν.

ρομένη ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις συγγράμμασι τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Ὁ Eduard Schwartz (τῷ 1904) ἐκ Παρισινοῦ κώδικος ἐδημοσίευσε σημειώματα, τὰ ὁποῖα ἔκειντο ἐν ἀρχῇ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστολῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἄλλης τινὸς ἐπιστολῆς αὐτοῦ, ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς Ἀρειανοὺς (Γελασίου Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 3, 19. Ἐπιφανίου. Κατὰ αἱρέσεων, κεφ. 69, 9, πρβλ. καὶ Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορίαν Ι. 9, 64, Σωζουμένου, Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, Ι. 21, 4). Ἐκ τῶν σημειωμάτων τούτων ἔγινε γνωστόν, ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ αὗται διὰ τῶν μαγιστριανῶν Συγκλητίου καὶ Γαυδεντίου ἐκομίσθησαν εἰς Αἴγυπτον, ὅτε ἔπαρχος αὐτῆς ἦτο ὁ Πατέριος, καὶ ἀνεγνώσθησαν ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ ἐπάρχου. Οὕτως ὄχι μόνον ἐπιστοποιήθη ἡ γνησιότης τῆς ἐπιστολῆς, περὶ τῆς ὁποίας πραγματευόμεθα, ἀλλ' ἐκ τοῦ χρόνου τῆς ἐξουσίας τοῦ ἐπάρχου Πατερίου ὡρίσθη καὶ ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς αὐτῆς (333 ἢ τέλη τοῦ 332). Ἐγράφη ἑπομένως ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμ. Σύνοδον καὶ τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν σύνοδον ταύτην ἐπιστολάς. Χρονολογικῶς πρέπει νὰ τοποθετηθῇ πολὺ βραδύτερον, μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας (330), τὴν καθαιρέσασαν τὸν Ἀντιοχείας Εὐστάθιον, ὅτε ἐξεδόθη τὸ κατὰ τῶν αἱρετικῶν διάταγμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (Εὐσεβίου, Βίος τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου, 3, 63 καὶ 64. Σωζουμένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, Ἱστορία, 2, 32). Ἀλλὰ κατὰ τὴν διάταξιν τῆς ὕλης, τὴν ὁποίαν ἐτήρησεν ὁ Σωκράτης, ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δύναται νὰ τηρηθῇ εἰς τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται, πάντως ὅμως πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ὡς τρίτη εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου [1].

Ι. 9, 46. Ἐπιστολὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Εὐσέβιον. Εἶναι ἐγκύκλιος ἐπιστολή, σταλεῖσα εἰς ὅλους τοὺς μητροπολίτας. Δι' αὐτῆς δίδεται ἐντολή, ἵνα διὰ κυβερνητικῶν χρημάτων ἐπιδιορθωθῶσιν ἢ ἐπαυξηθῶσιν οἱ χριστιανικοὶ ναοὶ ἢ κατασκευασθῶσιν ἐξ ὑπ' ἀρχῆς νέοι τοιοῦτοι. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χρονολογικῶς δὲν κεῖται ἐπίσης εἰς τὸ ἁρμόζον μέρος. Ὁ Σωκράτης παρέλαβεν αὐτὴν ἐκ τοῦ Εὐσεβίου (Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, 2, 46), ὁ ὁποῖος εἶχε τοποθετήσῃ τὴν ἐπιστολὴν ὀρθῶς, μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ Λικινίου (323 ἢ 324) καὶ πρὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμ.

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτ. στ. 87 κ. ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτ σελ. 41 κ. ἑξ. Seeck, ἐν Zeitschrift f. Kirchengeschichte, 1896, σελ 48 κ. ἑξ. Schwartz, αὐ. 1904, σελ. 393 κ. ἑξ.

Συνόδου (325). Ὁ Σωκράτης ἐτοποθέτησεν αὐτὴν μετὰ τὴν σύνοδον ταύτην. Ἕνεκα τῆς ὑπ᾽ αὐτοῦ τηρηθείσης ἀλλοίας διατάξεως ἐν γένει τοῦ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ, δὲν δύναταί τις νὰ εὕρῃ κατάλληλον μέρος, ἵνα τοποθετήσῃ τὴν ἐπιστολήν. Ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ διορθώσει λεχθέντων καταφαίνεται, ὁ Σωκράτης μετὰ τὴν Α΄ Οἰκουμ. Σύνοδον, ἐξ ἀφορμῆς τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὴν ἐπιστολῶν τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου, παρέθεσε καὶ ἄλλας ἐπιστολὰς αὐτοῦ, ἀσχέτους πρὸς αὐτήν, μὴ τηρήσας μάλιστα τὴν χρονολογικὴν σειρὰν αὐτῶν[1].

I. 13, 12. «Ἁρποκρατίων Κύνων... ὁ χρόνος δὲ τῆς (ἐν Νικαίᾳ) συνόδου ὡς ἐν παρασημειώσεσιν εὕρομεν, ὑπατείας Παυλίνου καὶ Ἰουλιανοῦ, τῇ εἰκάδι τοῦ Μαΐου μηνός». Ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ὡς μετασχὼν τῆς Α΄ Οἰκουμ. Συνόδου ἀναφέρεται «Ἁρποκρατίων Κυνῶν» (ὄχι Κύνων). Ὁ Ἁρποκρατίων δὲν ἦτο ἐπίσκοπος Κυνῶν, ἀλλ᾽ Ἀλφοκράνων. Ὁ ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν μελῶν τῆς συνόδου ταύτης μετὰ τὸν Ἁρποκρατίωνα μνημονευόμενος Ἀδαμάντιος ἦτο ἐπίσκοπος Κυνῶν. Ἐκ παραδρομῆς τοῦ Σωκράτους ἢ τοῦ κώδικος, τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίει, παρελήφθη ἡ ἐπισκοπὴ τοῦ πρώτου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου καὶ οὕτως ὁ Ἁρποκρατίων συνεδέθη μετὰ ξένης ἐπισκοπῆς. Ὁ Σωκράτης ὡς ἡμερομηνίαν τῆς συγκλήσεως τῆς Α΄ Οἰκουμ. Συνόδου (325) δέχεται «τῇ εἰκάδι τοῦ Μαΐου μηνός». Ἄλλοι ἀναφέρουσι «πρὸ ιγ΄ Καλανδῶν Ἰουλίων», ἤτοι 19 Ἰουνίου. Ὁ Ἑρρῖκος Valesius (1668) ἰσχυρίσθη, ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ ἐσφαλμένον κείμενον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀντὶ Καλανδῶν Ἰουλίων ἔκειτο Καλανδῶν Ἰουνίων, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν 20 Μαΐου. Τὰ αὐτὰ ἐπανέλαβε καὶ ὁ Ἀντώνιος Pari (1689). Ὁ Σωκράτης πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι τὴν ὑπ᾽ αὐτοῦ παρεχομένην ἡμερομηνίαν εὗρεν «ἐν παρασημειώσεσιν». Ὁ Eduard Schwartz (1904), ἐδημοσίευσε πολλὰς τοιαύτας σημειώσεις ἐξ ἐντύπων καὶ ἐκ χειρογράφων, ἐξ ἑλληνικῶν πρωτοτύπων καὶ ἐκ λατινικῶν καὶ συριακῶν μεταφράσεων. Τῶν σημειώσεων τούτων αἱ μὲν ἀναφέρονται εἰς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, αἱ δὲ εἰς τοὺς κανόνας αὐτῆς. Ὅλαι ὅμως ὡς ἡμερομηνίαν ἔχουσι «πρὸ ιγ΄ Καλανδῶν Ἰουλίων». Μόνον μία συριακὴ μετάφρασις ἔχει «ιγ΄ Ἰουν. Ἰουλίων». Πρόκειται προφανῶς περὶ λάθους διορθωθέντος. Ἡ καθ᾽ ἑαυτὴν πιθανὴ εἰκασία τοῦ Valesius, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐνώπιον αὐτοῦ εἶχεν ἐσφαλμένον κείμενον, καθίσταται οὕτω πιθανωτάτη. Ὁ Σωκράτης μετέδωκεν εἰς ἡμᾶς ἐσφαλ-

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτ. στ. 93, καὶ παρὰ Hussey, αὐτ., σελ. 46.

μένως τὴν ἡμερομηνίαν, ἡ ὁποία συχνὰ ἀπαντᾷ μετὰ τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας καὶ τῶν κανόνων αὐτῆς. Δὲν πρέπει οὗτος νὰ θεωρῆται ὡς ἄλλη πηγή, παρέχουσα ἄλλην, διάφορον ἡμερομηνίαν. Τὸ ζήτημα, πότε ἔγινεν ἡ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς παρούσης διατριβῆς[1].

I. 17. 7. «Ἡ δὲ τοῦ βασιλέως μήτηρ οἶκον μὲν εὐκτήριον ἐν τῷ τοῦ μνήματος τόπῳ πολυτελῆ κατεσκεύασεν, Ἱερουσαλήμ τε νέαν ἐπωνόμασεν, ἀντιπρόσωπον τῇ παλαιᾷ ἐκείνῃ καὶ καταλελειμένῃ ποιήσασα». Ὁ Σωκράτης παρέλαβε ταῦτα ἐκ τοῦ Εὐσεβίου (Βίος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, 3, 33), ἀλλὰ παρενόησε τὰ λεγόμενα αὐτοῦ τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: «Καὶ δὴ κατ' αὐτὸ τὸ σωτήριον μαρτύριον ἡ νέα κατεσκευάζετο Ἱερουσαλὴμ ἀντιπρόσωπος τῇ πάλαι βοωμένῃ, ἣ μετὰ τὴν κυριοκτόνον μιαιοφονίαν ἐρημίας ἐπ' ἔσχατα περιτραπεῖσα δίκην ἔτισε δυσσεβῶν οἰκητόρων». Δὲν ὠνομάσθη ὁ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Χριστοῦ κτισθεὶς ναὸς νέα Ἱερουσαλήμ, ὡς φρονεῖ ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ πρόκειται περὶ τῆς διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τρόπον τινὰ ἐκπληρώσεως τῆς προφητείας τῆς Ἀποκαλύψεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξ οὐρανοῦ μέλει νὰ κατέλθῃ ἡ «καινὴ Ἱερουσαλὴμ» (3, 2 καὶ 21, 2). Τοῦτο φαίνεται ἐξ ἄλλων φράσεων τοῦ κεφαλαίου ἐκείνου τοῦ Εὐσεβίου· «τάχα που ταύτην οὖσαν τὴν διὰ προφητικῶν θεσπισμάτων κεκηρυγμένην καινὴν καὶ νέαν Ἱερουσαλήμ, ἧς πέρι μακροὶ λόγοι μυρία δι' ἐνθέου πνεύματος θεσπίζοντες ἀνυμνοῦσιν»[2].

I. 17, 13. «Καὶ τὸ σῶμα αὐτῆς (τῆς μητρὸς τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου Ἑλένης) εἰς τὴν βασιλεύουσαν νέαν Ῥώμην διακομισθὲν ἐν τοῖς βασιλικοῖς μνήμασι ἀπετέθη». Ὁ Σωκράτης παρέλαβε ταῦτα ἐπίσης ἐκ τοῦ Εὐσεβίου (Βίος τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου, 3, 47), ἀλλὰ παρενόησε τὰ λεγόμενα αὐτοῦ, προσθέσας τὴν φράσιν «νέαν Ῥώμην». Ὁ Εὐσέβιος λέγων «βασιλεύουσαν πόλιν» δὲν ἐνόει τὴν νέαν Ῥώμην (τὴν Κωνσταντινούπολιν), ἀλλὰ τὴν παλαιὰν Ῥώμην. Τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Εὐσέβιος ὀνομάζει «τῆς βασιλέως πόλεως», ἢ «ἡ βασι-

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτ. στ. 108, 109, καὶ παρὰ Hussey, αὐτ. σελ. 54 καὶ 55. **Pagi** Critica historicochronologica in Annales Baronii, ann, 325. N⁰ 3. Hussey, αὐτ. σελ. 54 Schwartz αὐτ. 1904, σελ. 395 κ. ἑξ. Opitz, αὐτ. σελ. 154, σημ. 119, **Gelzer, Hilgenfeld, Cuntz**, Patrum Nicaenorum Nomina, σελ. XLVIII. **Schwartz,** Über die Bischofalisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Kon/pel, 1937, σελ. 63.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτ. στ. 119, παρὰ Hussey, αὐτ. 61.

λέως ἐπώνυμος πόλις» (ἀμφότερα ἐν 3, 54). Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τῆς Ἑλένης δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστόν. Θεωρεῖται πιθανόν, ὅτι ἀπέθανε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 327 καὶ 330. Βραδύτερον ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μετέφερε τὰ ὀστᾶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἐκ Ρώμης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (Νικηφόρου Καλλίστου, Ἐκκλ. Ἱστορία 8, 30)[1].

Ι. 18. 4. «Ἐκείνους (Σαρμάτας καὶ Γότθους) τε ἐκπεπληγμένους τῷ παραλόγῳ τῆς (ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου) ἥττης πιστεῦσαι τότε πρῶτον τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ». Ὁ Σωζόμενος διορθοῖ τὸν Σωκράτην, ἰσχυριζόμενος, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς τῶν Γότθων καὶ ἄλλων βαρβάρων λαῶν δὲν ἤρχισε πρώτην φορὰν ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀλλὰ προηγουμένως, ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Γαλλιηνοῦ (260 - 268) καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ (Ἐκκλησ. Ἱστορία, 2, 6, 1 - 2) Ὁ οὐσιαστικώτερος ἐκχριστιανισμὸς τῶν Γότθων ὑπὸ τοῦ Οὐλφίλα ἐπίσης δὲν ἤρχισεν ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἀλλὰ βραδύτερον ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου (337 - 361)[2].

Ι. 19. 12. «Φρουμέντιος δὲ καταλαβὼν τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τῷ ἐπισκόπῳ Ἀθανασίῳ τότε νεωστὶ τῆς ἐπισκοπῆς ἀξιωθέντι, ὑπαναφέρει τὸ πρᾶγμα». Ὅτε ὁ Φρουμέντιος μετέβη εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τῆς Ἀβησσυνίας ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, οὗτος δὲν εἶχε νεωστὶ καταλάβῃ τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὑπολογίζεται, ὅτι εἶχε παρέλθῃ τοὐλάχιστον δεκαετία, ἤτοι περὶ τὸ 341. Ἀκριβέστερον ὀλίγον πρὸ τοῦ 340 (ἢ 339) ἢ μετὰ τὸ 346 (ἢ περὶ τὸ 346)[3].

Ι. 20, 1-19. Περὶ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ἰβήρων τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ὁ Σωκράτης παρέλαβε ταῦτα ἐκ τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Ρουφίνου (Χ, 11). Αἱ σπουδαιότεραι παρεξηγήσεις τοῦ Σωκράτους εἶναι αἱ ἑπόμεναι. Ὁ Ρουφῖνος δὲν δέχεται, ὅτι πρὸς τὴν χριστιανὴν αἰχμάλωτον ἤχθη νοσῶν ὁ παῖς τοῦ βασιλέως τῶν Ἰβήρων, ἀλλ᾽ ἄλλος τις (ἔκδοσις Mommsen, σελ. 974). Δὲν ἀναφέρει, ὅτι κατὰ τὸ κυνήγιον κατέλαβε τὸν βασιλέα ἐν τῷ δάσει ὁμίχλη, ἀλλ᾽ ὑπερφυσικὸν σκότος· «obscurari densissimis tenebris diem et per taetrae

---

[1] Baronius καὶ Valesius, παρὰ Hussey, αὐτ. σελ. 65 κ. ἑξ. **Ivar Heikel**, ἐν τῇ ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐκδόσει τῆς τοῦ Εὐσεβίου Βιογραφίας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, 1902, σελ. 287, στήλη δευτέρα ἐν τέλει.

[2] Hussey, αὐτ. σελ. 67 κ. ἑξ Herzog - Hauck, αὐτ. τόμ. 6, σελ. 772 κ. ἑξ.

[3] Valesius, παρὰ Hussey, αὐτ. σελ. 70 κ. ἑξ. Herzog - Hauck, αὐτ. τόμ. 1, σελ. 85. **G. Krüger**, Kirchengeschichte, τόμ. I. 1923. σελ. 224. **I. Kirsch**, Kirchengeschichte, τόμ. I. 1930, σελ. 434.

noctis horrorem luce subducta caecis iter gressibus denegari· alius alio diversi ex comitibus oberrant, ipse solus densissima obscuritate circumdatus quid ageret, quo se verteret, nesciebat» (αὐτ. σελ. 975). Ὁ βασιλεὺς δὲν ἦτο «ἔμφρων» διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ κίονος, ἀλλ᾽ ἔμφροντις («anxius» αὐτ. σελ. 976). 20, 20 «Ὃς (Βακούριος) πρότερον μὲν ἦν βασιλίσκος Ἰβήρων, ὕστερον δὲ Ρωμαίοις προσελθών, ταξίαρχος τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ στρατιωτικοῦ κατέστη, καὶ μετὰ ταῦτα στρατηλατῶν, τὸν κατὰ Μαξίμου τοῦ τυράννου πόλεμον τῷ βασιλεῖ Θεοδοσίῳ συνηγωνίσατο». Ὁ Σωκράτης ὑπέπεσεν ἐνταῦθα εἰς δύο λάθη. Ὁ Ρουφῖνος λέγει, ὅτι ὁ Βακούριος κατέστη «Palestini limitis dux» (αὐτ. σελ. 976), ἤτοι ἡγεμὼν εἰς τὰ σύνορα τῆς Παλαιστίνης. Ὁ Σωκράτης ἀντὶ limitis ἀνέγνωσε militis (στρατιωτικοῦ). Ὁ Βακούριος ἐβοήθησε τὸν Μέγαν Θεοδόσιον ὄχι εἰς τὸν κατὰ τοῦ Μαξίμου, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Εὐγενίου πόλεμον (Ρουφίνου, XI, 33, 15, ἔκδοσις Mommsen, σελ. 1038. Ζώσιμος, 4, 58)[1].

I. 22. Περὶ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ. Τὰ περὶ αὐτοῦ λεγόμενα ὁ Σωκράτης, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ (22, 13), παρέλαβεν ἐκ τοῦ διαλόγου τοῦ ἐπισκόπου Κασχάρων τῆς Μεσοποταμίας Ἀρχελάου μετὰ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς αἱρέσεως ταύτης Μανιχαίου (Μάνητος). Ὁ διάλογος εἶναι φανταστικὸς καὶ συγγραφεὺς αὐτοῦ εἶναι ὁ Ἡγεμόνιος πιθανῶς ἐν Συρίᾳ, πρὸ τῶν μέσων τῆς 4ης ἑκ)ρίδος. Παραλλαγαὶ ἀπαντῶσι παρ᾽ Ἐπιφανίῳ (Κατὰ αἱρέσεων κεφ. 66). Εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη, ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ Ἡγεμονίου παρεχόμεναι (κεφ. 51 κ. ἑξ.) καὶ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐπαναλαμβανόμεναι περὶ τοῦ Μάνητος πληροφορίαι εἶναι μυθώδεις, καὶ ὅτι ὑπ᾽ αὐτὰς κρύπτονται ἐλάχιστα στοιχεῖα τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τοῦ Μάνητος. Ἄλλη γνώμη νεωτέρα ἔχει τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι μένει περισσότερον πιστὴ εἰς τὰς μνημονευθείσας πληροφορίας. Κατ᾽ αὐτήν, ὑπὸ τὰς πληροφορίας ταύτας κρύπτονται ἱστορικὰ στοιχεῖα ὄχι τοῦ βίου τοῦ Μάνητος, ἀλλὰ τῆς μεταφορᾶς τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ διὰ τῆς Ἀραβίας εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τῆς ἐκεῖ μεταφράσεως αὐτῶν εἰς τὸ κοπτικόν. Τὰ πρόσωπα Σκυθιανὸς καὶ Τερέβινθος σχετίζονται μὲ τὴν μεταφορὰν ταύτην καὶ μετάφρασιν. Ὁ Μανιχαῖος ἱεραπόστολος Σκυθιανὸς ἴσως διὰ τοῦ γάμου μετὰ τῆς Αἰγυπτίας ἔλαβε τὸ δικαίωμα νὰ ἐγκατασταθῇ ἐν Αἰγύπτῳ[2].

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτ. στ. 133 κ. ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτ. τόμ. II, σελ. 122, σημ. καὶ τόμος III, σελ. 75. Geppert, αὐτ. σελ. 116.

[2] **K. Kessler,** Mani, τόμ. I. 1889, σελ. 14 κ. ἑξ. Ὁ αὐτὸς ἐν Herzog-Hauck, αὐτ. τόμ. 12, σελ. 193 κ. ἑξ. **C. Schmidt,** Ein Mani—Fund in Ägyp-

Ι. 24, 5 κ. ἑξ «Τότε δὲ ἐν τῇ Ἀντιοχείᾳ δεινὴ στάσις ἐπὶ τῇ αὐτοῦ (τοῦ Εὐσταθίου) καθαιρέσει γεγένηται· καὶ μετὰ ταῦτα πολλάκις περὶ ἐκλογῆς ἐπισκόπου τοσοῦτος ἐξήφθη πυρσός, ὡς μικροῦ δεῆσαι τὴν πᾶσαν ἀνατραπῆναι πόλιν, εἰς δύο τμήματα διαιρεθέντος τοῦ λαοῦ· τῶν μὲν Εὐσέβιον τὸν Παμφίλου ἐκ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Καισαρείας μεταφέρειν φιλονεικούντων ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν... Ἐφεξῆς οὖν ἐπὶ ἔτη ὀκτὼ λέγεται τὸν ἐν Ἀντιοχείᾳ θρόνον τῆς ἐκκλησίας σχολάσαι», Ὡς ὁ Σωκράτης ἐκθέτει τὰ πράγματα, νομίζει τις, ὅτι μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀντιοχείας Εὐσταθίου (330) ἐπροτάθη ἡ ὑποψηφιότης τοῦ Καισαρείας Εὐσεβίου, ἐνῷ εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐμεσολάβησαν εἷς ἢ δύο ἐπίσκοποι Ἀντιοχείας (ὁ Τύρου Παυλῖνος; καὶ ὁ Εὐλάλιος), οἱ ὁποῖοι ὅμως ὀλίγον χρόνον παρέμενον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει. δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι, ἀρνηθέντος τοῦ Εὐσεβίου τὴν ὑποψηφιότητα αὐτοῦ, ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος τῆς Ἀντιοχείας ἔμεινε κενὸς ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη. Ὁ μνημονευθεὶς Εὐλάλιος ἀπέθανε τῷ 332, ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν (ἀντὶ τοῦ Εὐσεβίου) Εὐφρόνιος ἀπέθανε τῷ 333 καὶ ὁ διαδεχθεὶς τοῦτον Φλάκιλλος ἀπέθανε περὶ τὸ 341 [1].

Ι. 25. Περὶ τῆς ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνακλήσεως τοῦ Ἀρείου. Ὁ Hussey ψέγει τὸν Σωκράτην, διότι ἐνταῦθα ἐτοποθέτησε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Ἀρείου, ἐνῷ πολὺ προηγουμένως (Ι. 14) ἐδιηγήθη τὴν ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνάκλησιν τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου καὶ τοῦ Νικαίας Θεόγνιδος. Μήπως πρῶτον ἀνεκλήθησαν οἱ δύο οὗτοι ἐπίσκοποι καὶ ἔπειτα ὁ Ἄρειος; Τοῦτο δέχονται ἀρκετοὶ ἱστορικοί. Ἀλλ᾽ ἐπιστολὴ τῶν μνημονευθέντων ἐπισκόπων βεβαιοῖ τὸ ἀντίθετον. «Ἄτοπον δέ, τοῦ δοκοῦντος εἶναι ὑπευθύνου ἀνακεκλημένου καὶ ἀπολογησαμένου, ἐφ᾽ οἷς διεβάλλετο, ἡμᾶς σιωπᾶν, καθ᾽ ἑαυτῶν διδόντας τὸν ἔλεγχον» (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 146). Ἡ γνησιότης τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἄλλοτε προσεβάλλετο περισσότερον, ἀλλὰ σήμερον δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι θεωρεῖται ἐξησφαλισμένη. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σωκράτης ἐκ τῆς μνημονευθείσης ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν αὐτὸς παραθέτει, ἐγνώριζε τὴν ἐκδοχὴν ταύτην καὶ ἐδέχετο αὐτήν. «Ἄρειος πρὸ τούτων

ten (Sitzungsberichte der Berliner Akademie, 1933). Τοῦ αὐτοῦ, Neue original—quellen des Manichäsmus aus Ägypten (Zeitschrift f. Kirchengeschichte, 1933).

[1] Valesius, παρὰ Hussey, αὐτ. σελ. 84. Hussey, αὐτ. σελ. 85, **I. Hefele,** Conziliengeschichte, τόμ. I. σελ. 452. πρβλ. γαλλ. μετάφρ. Leclercq, I, 2. 645 σημ. 2. Herzog—Hauck, αὐτ. τόμ. 12. σελ. 155. **L. Duchesne,** Histoire ancienne de l'Eglise, τόμ. II, 1910, σελ. 164 κ. ἑξ.

(τῶν δύο ἐπισκόπων) φαίνεται ἀνακληθεὶς (14, 7). Τὸ σφάλμα ἑπομένως τοῦ Σωκράτους εἶναι ἄλλο. Ἐνόμισε, δηλαδή, ὅτι τὰ αἴτια καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Ἀρείου (ἄμεσος ἢ ἔμμεσος ἐπίδρασις διαφόρων προσώπων ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου [κεφ. 25] καὶ ὑποβολὴ συγκεκαλυμμένης ὁμολογίας ὑπὸ τοῦ Ἀρείου [κεφ. 26]) δὲν σχετίζονται μὲ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Ἀρείου ἐκ τῆς ἐξορίας, ἀλλὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως εἰς τὸν ἱερατικὸν αὐτοῦ βαθμόν. «Ὕστερον ἑαυτῷ κάθοδον ἐπενόησεν, ἐπιπλάστῳ μετανοίᾳ χρησάμενος, ὡς κατὰ χώραν ἐροῦμεν» (14, 7). Μάλιστα ἐνόμισεν, ὅτι τὰ μνημονευθέντα ἔχουσι σχέσιν ὄχι μὲ τὴν πρώτην ἀπόπειραν ἐπανόδου καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἀρείου, ἐπὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου, τὴν ὁποίαν ὁ Σωκράτης παρέλειψεν, ἀλλὰ μὲ τὴν δευτέραν ὁμοίαν ἀπόπειραν ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Διὰ τοῦτο μετέθεσεν αὐτὰ κατωτέρω, ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς ἀποπείρας ταύτης (μεταξὺ τοῦ 24, 9 καὶ 27, 1). Κατὰ τὸν Σωκράτην, ὁ Ἄρειος λαβὼν προσκλητήρια γράμματα τοῦ αὐτοκράτορος ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (25, 10) καὶ ἐκεῖ ὑπέβαλεν εἰς αὐτὸν συγκεκαλυμμένην ὁμολογίαν. Ἡ κτίσις τῆς πόλεως ταύτης δὲν εἶχεν ἀκόμη λήξῃ. Τὰ ἐγκαίνια αὐτῆς ἔγιναν τῷ 330. Πιθανώτατα ὁ Ἄρειος ἦλθεν εἰς τὴν Νικομήδειαν. Δύο πρεσβύτεροι τῆς Ἀλεξανδρείας ὀλίγον βραδύτερον ἐν Νικομηδείᾳ συνήντησαν τὸν αὐτοκράτορα (27, 8)[1].

I. 27. 20. «Ταῦτα γνοὺς ὁ βασιλεὺς γράφει τῷ κήνσορι Δαλματίῳ, τῷ ἀδελφιδῷ ἑαυτοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας διάγοντι, ἀγωγίμους ποιῆσαι τοὺς κατηγορουμένους». Πρόκειται περὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν κατὰ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ κατηγοριῶν (333). Ὁ μνημονευόμενος Δαλμάτιος, ὁ ἔχων τὸ ἀξίωμα τοῦ κήνσωρος, δὲν ἦτο ἀνεψιός, ὡς φρονεῖ ὁ Σωκράτης, ἀλλ' ἑτεροθαλὴς ἀδελφὸς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ὁ υἱὸς Δαλματίου τοῦ κήνσωρος καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὀνομαζόμενος ἐπίσης Δαλμάτιος, ἦτο νεανίας, δυνάμενος μὲν μετὰ ἓν ἔτος κάλλιστα νὰ ὀνομασθῇ Καῖσαρ (335. Πασχάλιον Χρονικόν, ἔκδ. Migne τόμ. 92, στ. 713), δὲν ἦτο ὅμως δυνατὸν νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ἡ διευκρίνισις τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος κατηγοριῶν. Ὁ Σωκράτης, ἀκολουθῶν τὸν

[1] Hussey, αὐτ. σελ. 89. B. Στεφανίδου, ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν, 1929, σελ. 49 κ. ἑξ. Opitz, αὐτ. σελ. 155 κ. ἑξ. Lietzmann, αὐτ. σελ. 111 κ. ἑξ.

Μέγαν Ἀθανάσιον (Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 65), ὁμιλεῖ περὶ ἁπλοῦ δικαστηρίου τοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ κήνσωρος Δαλματίου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ παρίστατο καί τινες ἐπίσκοποι, τοὐλάχιστον ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ ὁ Νικαίας, Θέογνις (27, 21). Ὁ Σωζόμενος (Ἐκκλ. Ἱστορία 2, 25) καὶ ὁ Θεοδώρητος (Ἐκκλ. Ἱστορία 1, 28), ἀκολουθοῦντες τὴν ἐκ Φιλιππουπόλεως τῷ 343 διαμαρτυρίαν τῶν Ἀρειανῶν (κεφ. 7, παρ' Ἱλαρίῳ ἐπισκόπῳ Πικταύων, Migne P. L τόμ. 10 στ. 663 κ. ἑξ. ἔκδοσις Βιέννης, τόμ. 65, σελ. 54), διὰ τὴν ἰδίαν περίστασιν ὁμιλοῦσι περὶ συνόδου ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης. Ἑκατέρα τῶν γνωμῶν τούτων γίνεται δεκτὴ μέχρι σήμερον ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν εἶναι ἀληθὲς τὸ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐν τέλει τοῦ 27 κεφαλαίου λεγόμενον «παύει δὲ ὁ βασιλεὺς τὸ ἐπὶ κήνσορος δικαστήριον δι' αἰτίαν τοιαύτην» (27, 21), ἤτοι, ἵνα συγκαλέσῃ τὴν σύνοδον τῆς Τύρου (335), περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ τὸ 28 κεφάλαιον. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐγκατέλειψε τὴν προηγουμένην ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, διότι ὁ Μ. Ἀθανάσιος δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἔδειξε τὸ ἀσύστατον τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν. Νέα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου προὐκάλεσε τὴν σύγκλησιν τῆς συνόδου τῆς Τύρου[1].

Ι. 29, 1-4. Περὶ τοῦ Μελετιανοῦ ἐπισκόπου Ἀρσενίου, Τὰ αὐθαίρετα τῆς διηγήσεως τοῦ Σωκράτους καταφαίνονται, ἂν συγκρίνῃ τις αὐτὴν πρὸς τὴν σχετικὴν διήγησιν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ κατὰ Ἀρειανῶν (κεφ. 65). Κατὰ τὸ σύγγραμμα τοῦτο, ὁ Ἀρσένιος, τοῦ ὁποίου τὸν φόνον (κατὰ τὴν ψευδῆ κατηγορίαν τῶν Ἀρειανῶν) προὐκάλεσεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου εἰς Τύρον καὶ ἐξηκολούθει καὶ ἐκεῖ κρυπτόμενος, ἵνα οὕτω πιστευθῇ ἡ μνημονευθεῖσα ψευδὴς κατηγορία. Ὁ Ἀρσένιος ἐξηκολούθει νὰ μένῃ πιστὸς εἰς τὴν μετὰ τῶν Ἀρειανῶν συμμαχίαν, ἀλλ' ἀνακαλυφθεὶς ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ταὐτότητα αὐτοῦ. Ἐκ τῶν λεγομένων τοῦ Μ. Ἀθανασίου δὲν φαίνεται σαφῶς, ἂν ἡ μετάβασις τοῦ Ἀρσενίου εἰς Τύρον ἔγινε, καθ' ἣν ἐποχὴν ἔμελλε ἐκεῖ νὰ συνέλθῃ ἡ κατὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου σύνοδος (335), ἢ προηγουμένως, ὅτε

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτ. στ. 157 κ. ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτ. σελ. 91 κ. ἑξ. Hussey, αὐτ. σελ. 92. Hefele, αὐτ. τόμ. I. σελ. 458 κ. ἑξ. πρβλ. γαλλ. μετάφρ. Leclercq, I, 2. 653 κ. ἑξ. Herzog - Hauck, αὐτ. τόμ. 2, σελ. 20. Duchesne, αὐτ. τόμ. II. σελ. 74. Ὁ Lietzmann διακρίνει ἑκάτερα (τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ δικαστήριον τοῦ κήνσωρος καὶ τὴν ἐν Καισαρείᾳ σύνοδον) καὶ δέχεται ἀμφότερα (αὐτ. σελ. 120 καὶ 121).

ἔμελλε νὰ λειτουργήσῃ τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ δικαστήριον τοῦ κήνσωρος Δαλματίου (334). Ὁ Σωκράτης δέχεται τὸ πρῶτον καὶ αὕτη εἶναι ἡ καθιερωμένη γνώμη, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐμμείνωμεν καὶ ἡμεῖς. Εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Μεγ. Ἀθανασίου μένουσι σκοτεινὰ δύο σημεῖα. 2) Διατὶ ὁ Ἀρσένιος μετέβη εἰς Τύρον, ἀφοῦ συμφέρον τῆς συμπαιγνείας ἦτο, νὰ μείνῃ αὐτὸς μακρὰν τῆς πόλεως ταύτης, ὅπου σύνοδος (335) θὰ ἐδίκαζε τὰς κατὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου κατηγορίας. 2) Ὑπὸ τίνος καὶ κατὰ τίνα τρόπον ἀνεκαλύφθη ὁ Ἀρσένιος ἐν Τύρῳ. Ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν διήγησιν ταύτην τοῦ Μεγ. Ἀθανασίου, συνεπλήρωσεν αὐθαιρέτως τὰ δύο ταῦτα σημεῖα. Εἰς τὸ πρῶτον σημεῖον διετύπωσε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ περιέργεια τοῦ Ἀρσενίου, νὰ μάθῃ τὰ μέλλοντα ἐν Τύρῳ νὰ συμβῶσιν, ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὴν πόλιν ταύτην. «Καθ' ἱστορίαν τῶν γενησομένων κεκρυμμένως παρῆν» (29, 1). Τοῦτο εἶναι ἁπλῆ εἰκασία τοῦ Σωκράτους. Ὁ Ρουφῖνος, πρὸ τοῦ Σωκράτους, προὐτίμησεν ἄλλως νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα. Κατ' αὐτόν, ὁ Ἀρσένιος εἶχεν ἤδη ἀποχωρισθῆ τῶν πρώην συμμάχων αὐτοῦ καὶ ἦλθεν εἰς Τύρον, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν Μ. Ἀθανάσιον. «Athanasio sese Arsenius obtulit» (Ἐκκλ. Ἱστορία, X, 18). Ἵνα ὁ Σωκράτης συμπληρώσῃ τὸ δεύτερον σημεῖον, τίς δηλονότι καὶ κατὰ τίνα τρόπον ἀνεκάλυψε τὸν κρυπτόμενον Ἀρσένιον, ἔπλασεν ὁλόκληρον μύθον. Ἐν καπηλείῳ τῆς Τύρου μεταξὺ τῶν ἐκεῖ θαμώνων ἔγινε λόγος περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Ἀρσενίου ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Ὑπηρέται τοῦ ὑπατικοῦ Ἀρχελάου εὑρεθέντες ἐκεῖ ἤκουσαν τὰ λεγόμενα, ἐσημείωσαν τὰ ὀνόματα τῶν γνωριζόντων τὸ καταφύγιον τοῦ Ἀρσενίου καὶ κατέστησαν τὸ πρᾶγμα γνωστὸν εἰς τὸν κύριον αὐτῶν. Ἡ διήγησις αὕτη εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον καὶ τὸν Ρουφῖνον. Ὁ Ρουφῖνος ὀλίγον ἀνωτέρω τοῦ παρατεθέντος χωρίου, ὁμιλῶν περὶ τῆς συγκλήσεως τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου, ἀναφέρει ἁπλῶς, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ (ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος) ἀντεπροσωπεύθη εἰς αὐτὴν ὑπό τινος τῶν κομήτων (τοῦ Διονυσίου), βοηθοῦντος καὶ τοῦ Ἀρχελάου, κόμητος τῆς Ἀνατολῆς («adnitente quoque Archelao tunc comite orientis» X. 17, ἔκδ. Mommsen, σελ. 983). Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρχελάου τούτου, ἔδωσε τὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ Σωκράτης ἐστήριξε τὴν ὑπ' αὐτοῦ πλασθεῖσαν εἴδησιν [1].

[1] Geppert, αὐτ. σελ. 13 κ. ἑξ. Ὁ Lietzmann δέχεται, ὅτι ὁ Ἀρσένιος μετέβη εἰς τὴν Τύρον προηγουμένως, ὅτε ἔμελλε νὰ λειτουργήσῃ τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ δικαστήριον τοῦ κήνσωρος Δαμαλτίου (333). Ἐν τῷ δικαστηρίῳ τούτῳ θὰ ἐξητάζετο ἡ περὶ τοῦ φόνου τοῦ Ἀρσενίου κατηγορία. Γνωσθέντος ὅμως, ὅτι

Ι. 30, 1. «Ἀχαὰβ δέ, ὁ καὶ Ἰωάννης, ὁ κατήγορος, τοῦ δικαστηρίου διαδύς, ἐν τῷ θορύβῳ διέφυγε». Πρόκειται περὶ τοῦ κατηγόρου τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Τύρου (335). Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ὀνομάζει αὐτὸν Ἀρχὰφ (Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν κεφ. 65. Ἐπιστολὴ τοῦ Θεσσαλονίκης Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, αὐτ. κεφ. 66). Ὁ Ἀρχὰφ ἦτο ἀρχηγὸς τῶν Μελιτιανῶν, διαδεχθεὶς τὸν ἱδρυτὴν τοῦ σχίσματος τούτου Μελίτιον[1].

Ι. 35, 2. «Ἀλλ' ἐπὶ ἑτέραν χωροῦσι διαβολήν, διδάξαντες τὸν βασιλέα, ὡς εἴη Ἀθανάσιος ἀπειλήσας κωλύσειν πεμφθῆναι τὸν σῖτον τὸν ἐξ ἔθους ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κομιζόμενον· καὶ τούτων λεγομένων παρὰ Ἀθανασίου ἀκηκοέναι Ἀδαμάντιον, Ἀνουβίωνα, Ἀρβαθίωνα καὶ Πέτρον, τοὺς ἐπισκόπους». Ταῦτα ὁ Σωκράτης παρέλαβεν ἐκ τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν Ἀπολογητικοῦ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (κεφ. 87), ἀλλὰ παρανόησε καὶ διέστρεψε τὸ νόημα αὐτῶν. Ἐκεῖ ἀναφέρεται καὶ ἄλλος ἐπίσκοπος ὁ Ἀγαθάμμων, τὸν ὁποῖον ὁ Σωκράτης παρέλειψεν. Ἐκτὸς τούτου, οἱ πέντε οὗτοι ἐπίσκοποι δὲν ἤκουσαν τὴν μνημονευθεῖσαν ἀπειλὴν τοῦ Μ. Ἀθανασίου (ὅτι τάχα θὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐξ Αἰγύπτου μεταφορὰν τοῦ σίτου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν) καὶ δὲν κατήγγειλαν αὐτὴν εἰς τοὺς Ἀρειανούς, ἀλλ' ἀντιθέτως, ἤκουσαν τὴν νέαν ταύτην κατὰ τοῦ Μεγ. Ἀθανασίου συκοφαντίαν τῶν Ἀρειανῶν καὶ κατήγγειλαν αὐτὴν εἰς τὸν Μέγ. Ἀθανάσιον. Οἱ Ἀρειανοὶ τὴν κατὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου συκοφαντίαν ἔκαμον εἰς τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον, ἔτυχον δὲ ἐκεῖ παρόντες οἱ μνημονευθέντες πέντε ἐπίσκοποι. Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἄλλην δὲ πλάσαντες κατηγορίαν εἰς βασιλέα φθάνουσαν, εἰρήκασιν αὐτῷ τῷ βασιλεῖ, ὅτι ἠπείλησεν Ἀθανάσιος κωλύσειν τὸν σῖτον εἰς τὴν πατρίδα σου πεμπόμενον ἀπὸ Ἀλεξανδρείας. Καὶ τοῦτο παρόντες μὲν Ἀδαμάντιος καὶ Ἀνουβίων, Ἀγαθάμμων, Ἀρβεθίων, Πέτρος, οἱ ἐπίσκοποι, ἤκουσαν· ἔδειξε δὲ καὶ ὁ θυμὸς τοῦ βασιλέως» (Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 87). Οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἦσαν φίλοι τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν Αἰγύ-

οὗτος ζῇ, ἐματαιώθη τὸ δικαστήριον. Ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Τύρου (335) ἐδικάσθησαν αἱ ὑπόλοιποι κατηγορίαι καὶ κυρίως ἡ κατὰ τοῦ Ἰσχύρα βιαιοπραγία τοῦ πρεσβυτέρου Μακαρίου, ἀπεσταλμένου τοῦ Μ. Ἀθανασίου (Kirchengeschichte, τόμ. 3, σελ. 120 κ. ἑξ. 122 κ. ἑξ.). Πρβλ. Hefele—Leclercq, Histoire des Conciles, I, 2. 660, σημ. 4.

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτ. στ. 161, καὶ παρὰ Hussey, αὐτ. σελ· 95.

πτιοι ἐπίσκοποι, ἐλθόντες εἰς Τύρον, ἔστειλαν πρὸς τὸν Διονύσιον, ἀντιπρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ συνόδῳ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ διὰ τῆς ὁποίας ὑπεστήριζον τὸν Μ. Ἀθανάσιον. Ἐν τέλει τῆς ἐπιστολῆς ταύτης μεταξὺ τῶν ἄλλων ὑπογραφῶν ἀναφέρονται καὶ τὰ ὀνόματα τῶν πέντε ἐπισκόπων (αὐτ. κεφ. 79. Migne τόμ. 25, στήλη 392)[1].

I. 37, 4. «Εὐσέβιος ὁ Νικομηδείας πολλὰ διηπείλει αὐτῷ (τῷ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλεξάνδρῳ), λέγων ὅσον οὐδέπω καθαιρήσειν αὐτόν, εἰ μὴ εἰς κοινωνίαν δέξηται τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς ἀμφ᾽ αὐτόν»· Ὁ Σωκράτης προτάσει ἐνταῦθα τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου, ἀπαιτοῦντος παρὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλεξάνδρου, νὰ δεχθῇ τὸν Ἄρειον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν, ἐν δὲ τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ ἀναφέρει τὴν συνάντησιν τοῦ αὐτοκράτορος (Μεγ· Κωνσταντίνου 336) καὶ τοῦ Ἀρείου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἄρειος ἐκ δευτέρου ἠναγκάσθη νὰ διαβεβαιώσῃ, ὅτι δὲν ἐφρόνει αἱρετικῶς (I. 38, 1 κ. ἑξ.). Ὁ Σωκράτης παρέλαβεν ἀμφότερα ἐκ τῆς πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῆς τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (Migne 25, στ. 685 κ. ἑξ.). Ἐκεῖ ὅμως τηρεῖται ἀντίθετος σειρά. Προηγεῖται ἡ συνάντησις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Ἀρείου καὶ ἕπεται ἡ ἀνάμιξις τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου, ἀπαιτοῦντος παρὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλεξάνδρου νὰ δεχθῇ τὸν Ἄρειον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἐλθὼν οὕτως εἰς δύσκολον θέσιν, εἰσῆλθεν εἰς τὸν ναὸν καὶ προσηυχήθη. Τὴν διάρκειαν τῆς προσευχῆς ὁ Σωκράτης ὥρισεν ἐν τῷ ἑπομένῳ χωρίῳ. 37, 8 «Νύκτας τε πολλὰς ἐφεξῆς καὶ ἡμέρας τοῦτο ποιῶν διετέλει (ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλέξανδρος)». Οὐδαμόθεν ἄλλοθεν εἶναι γνωστόν, ὅτι τόσον πολὺ διήρκεσεν ἢ ἐπανελήφθη ἡ προσευχὴ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλεξάνδρου, ἐξ ἄλλων δὲ ἐνδείξεων φαίνεται, ὅτι ἡ προσευχὴ αὕτη ἔγινεν ἅπαξ μόνον, τὸ Σάββατον (Μεγάλου Ἀθανασίου, αὐτ. Τοῦ αὐτοῦ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, 19. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία 2, 29, 3). Ὁ Μ. Ἀθανάσιος δὲν ὠνόμασε τὸν ναόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Ἀλέξανδρος προσηυχήθη. Ὁ Σωκράτης ἀνεπλήρωσε τὴν ἔλλειψιν ταύτην, δεχθείς, ὅτι ἦτο ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Εἰρήνης[2].

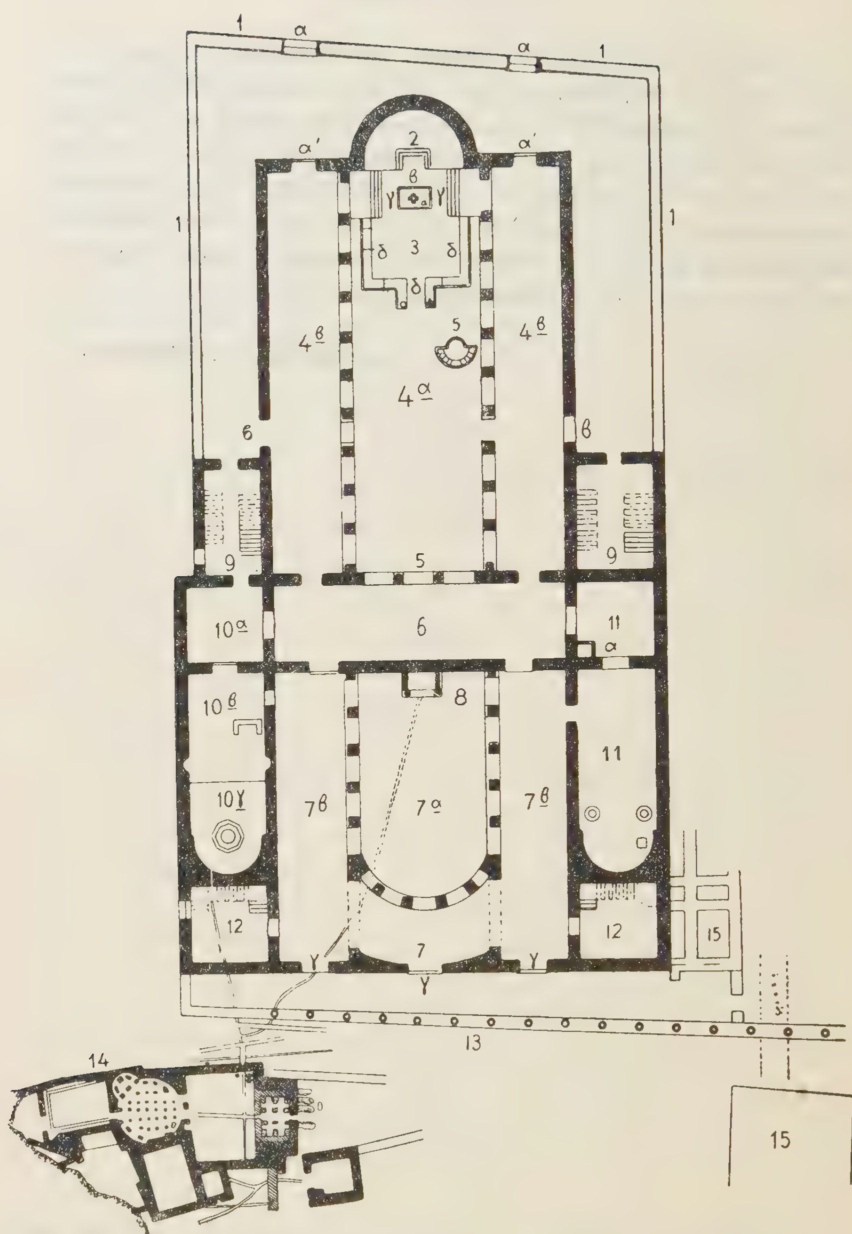
[1] Annotationes Variorum παρὰ Migne, τόμ. 67, στ. 170 κ. ἑξ. καὶ τόμ. 25' στ. 405 κ. ἑξ. Reading παρὰ Hussey, αὐτ. σελ. 102 καὶ Hussey, αὐτ.

[2] Hussey, αὐτ. σελ. 106 καὶ 107. Hefele, αὐτ. I. σελ. 477. κ. ἑξ.

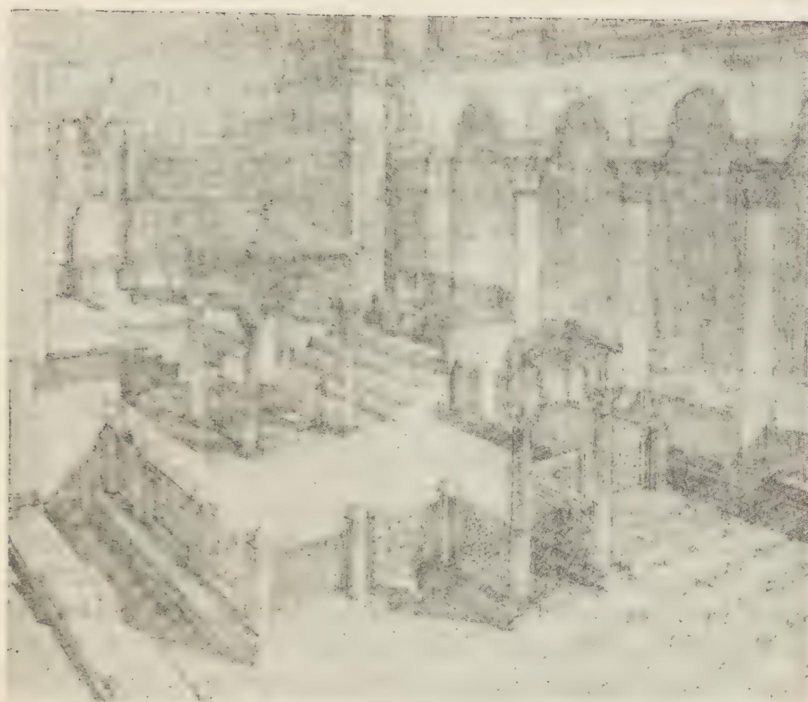
I. 40. 3. «Ἐβασίλευσε δὲ (ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος) ἔτη τριάκοντα ἕν· ἐτελεύτησε δέ...δεύτερον ἔτος τῆς διακοσιοστῆς ἑβδομηκοστῆς ὀγδόης Ὀλυμπιάδος. Ὁ ὑπολογισμὸς τῆς Ὀλυμπιάδος εἶναι ἐσφαλμένος. Ἡ βασιλεία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἤρχισε τῷ 306 μ. Χ. ἤτοι, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν (σελ. 59 κ. ἑξ.), τὸ δεύτερον ἔτος τῆς 271ης Ὀλυμπιάδος. Τὰ 31 ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ ἀποτελοῦσιν ἑπτὰ Ὀλυμπιάδας (28 ἔτη) καὶ τρία ἐπὶ πλέον ἔτη. Ἑπομένως ἀπέθανε κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς 279 Ὀλυμπιάδος (337 μ. Χ.)[1].

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτ. στ. 180, καὶ παρὰ Hussey, αὐτ. σελ. 108 κ. ἑξ. Ὁ Valesius σφάλλεται ἐπίσης δεχόμενος, ὅτι τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (337) ἦτο τὸ τέταρτον τῆς 378 Ὀλυμπιάδος. Τὸ ὀρθὸν παρὰ Geppert, αὐτ. σελ. 44.

Εἰκ. 1. Γενικὴ κάτοψις τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Α τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας - Νέας Ἀγχιάλου (τὴν ἑρμηνείαν τῶν δι᾽ ἀριθμῶν καὶ γραμμάτων σημειουμένων μερῶν τοῦ ναοῦ βλέπε εἰς σελ. 85 σημ. 2).

Εἰκ. 2. Ἡ μορφὴ τοῦ ἱεροῦ Βήματος παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ τοῦ 5ου αἰῶνος (ἀποκατάστασις τοῦ ἱεροῦ Βήματος τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς Νέας Ἀγχιάλου τῆς εἰκ. 1).

Η ΠΡΟΘΕΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΑΚΟΝΙΚΟΝ ΕΝ ΤΗι ΑΡΧΑΙΑι ΕΚΚΛΗΣΙΑι

(Συμβολὴ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἱεροῦ Βήματος κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς καὶ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους).

Μεταξὺ τῶν λειτουργικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς χριστιανικῆς τέχνης ἐπικρατεῖ ἀντιγνωμία περὶ τοῦ χρόνου τῆς εἰσαγωγῆς τῆς Προθέσεως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, ὡς καὶ περὶ τῆς θέσεως ἣν κατεῖχε τὸ Διακονικὸν ἢ Σκευοφυλάκιον εἰς τοὺς ἀρχαίους χριστιανικοὺς ναοὺς (τὰς μέχρι τοῦδε ἐξενεχθείσας γνώμας βλέπε κατωτέρω).

Πρόθεσιν καὶ Διακονικὸν (ἢ Σκευοφυλάκιον) λέγοντες σήμερον ἐννοοῦμεν, ὡς γνωστόν, ἴδια διαμερίσματα, ἐκτεινόμενα ἑκατέρωθεν

τοῦ κυρίως ἱεροῦ Βήματος, ἔνθα εὑρίσκεται ἡ ἁγία Τράπεζα, καὶ ἀπολήγοντα κατὰ τὴν ἀνατολικήν των πλευρὰν εἰς κόγχην, μικροτέραν πάντοτε τῆς ἐν τῷ μέσῳ τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ ἔναντι τῆς ἁγίας Τραπέζης μεγάλης κόγχης, τῆς καλουμένης Ἁψῖδος τοῦ ναοῦ.

Ἐκ τῶν διαμερισμάτων τούτων ἡ μὲν Πρόθεσις χρησιμεύει διὰ τὴν προετοιμασίαν τῶν τιμίων δώρων, τὸ δὲ Διακονικὸν διὰ τὴν διαφύλαξιν τῶν ἀμφίων καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν τοῦ ναοῦ [1].

Ἡ διαμόρφωσις ὅμως αὕτη προσήκει εἰς ναοὺς βυζαντινῶν χρόνων, ἦτο δὲ κατὰ πολὺ διάφορος εἰς τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς ναούς, τοὺς ἱδρυμένους κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς ρυθμὸν βασιλικῆς ἢ δρομικοῦ ναοῦ [2].

Α΄. ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαί, ἑλληνιστικοῦ κυρίως τύπου, διακρίνονται εἰς ἁπλᾶς βασιλικάς, ἤτοι ἐπιμήκη ὀρθογώνια μετὰ ὑπερῴων (Γυναικωνίτου) ξυλόστεγα οἰκοδομήματα, διαιρούμενα ἐσωτερικῶς δι᾽ ἐπαλλήλων κιονοστοιχιῶν εἰς τρία συνήθως κλίτη ἢ στοάς, ἐξ ὧν ἡ μέση εἶναι ὑπερυψωμένη καὶ εὐρυτέρα τῶν πλαγίων (εἰκ. 1), καὶ εἰς μεγαλοπρεπεστέρας βασιλικὰς μετ᾽ ἐγκαρσίου κλίτους, ἤτοι ὁμοίου ρυθμοῦ οἰκοδομήματα — συνήθως πεντάκλιτα, ἀλλὰ καὶ τρίκλιτα — εἰς τὰ ὁποῖα προστίθεται κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα (ἑκατέρωθεν τοῦ κυρίως ἱεροῦ Βήματος) τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος (εἰκ. 3) [3]. Τὸ κλῖτος τοῦτο ἢ ἐγγράφεται εἰς τὸ ὀρθογώνιον ἄνευ κιόνων, ἢ τὰ ἄκρα αὐτοῦ ἐξέρχονται τοῦ σώματος τοῦ ναοῦ οὕτως, ὥστε νὰ σχηματίζεται σταυρὸς

[1] Βλέπε *Π. Ρομπότη*, Λειτουργικήν, Ἀθῆναι, 1869, σελ. 174, 366 κ.ἑ. Πρβ. καὶ **Cabrol**, Dict. d'arch. chret. et de liturgie, IV, σ. 733 κ.ἑ.

[2] Τὴν ἐπικρατοῦσαν παρ᾽ ἡμῖν ἑρμηνείαν περὶ τῆς ἐξελίξεως Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ (Σκευοφυλακίου) βλέπε καὶ ἐν *Κ. Καλλινίκου*, Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ, Ἀλεξάνδρεια, 1921, σ. 158 κ.ἑ. καὶ 378 κ.ἑ. (πρβλ. αὐτόθι σ. 160 «κατ᾽ ἀρχὰς μὲν ἀμφότερα συνεχέοντο, ὀλίγον δ᾽ ἔπειτα ἡ Πρόθεσις ἀπετέλει παράρτημα τοῦ Σκευοφυλακίου, πολὺ δὲ ἀργότερον κατέλαβον ἑκάτερα τὴν ἰδιαιτέραν θέσιν των»). Βλέπε καὶ *Π. Τρεμπέλα*, Αἱ τρεῖς λειτουργίαι, Ἀθῆναι, 1935, σ. 19 κ.ἑ. ἔνθα ἑρμηνεύεται «ἡ εὐχὴ τοῦ σκευοφυλακίου ἐπὶ τὸ ἅγιον ποτήριον», ἀπαντῶσα εἰς κανόνα τοῦ Νικηφόρου.

[3] Πλὴν τῶν βασιλικῶν ἑλληνιστικοῦ τύπου, τὰ γνωρίσματα τῶν ὁποίων παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, ὑπάρχουν κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν καὶ αἱ λεγόμεναι βασιλικαὶ ἀνατολικοῦ τύπου, διαφέρουσαι τῶν πρώτων κυρίως κατὰ τὴν στέγασιν, ἥτις εἶναι εἰς ταύτας θολωτὴ ἔχουσα ἰσοϋψῆ τὰ κλίτη μὲ ὁμοίως εὐρύτερον τὸ μέσον κλῖτος.

εἰς σχῆμα Τ. Ἐνίοτε τὸ τελευταῖον τοῦτο σχῆμα κοσμεῖται διὰ περιστυλίων ἢ *πτερυγίων* (ὡς εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης), ἄλλοτε δὲ τὰ ἐξέχοντα τμήματα σχηματίζονται διὰ κογχῶν (ὡς εἰς τὴν βασιλικὴν λ.χ. τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεέμ), αἵτινες προσδίδουν εἰς τὸν ναὸν τὴν μορφὴν τρικόγχου. Τὰ οὕτω σχηματιζόμενα ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος τμήματα καλοῦνται εἰς τὰς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικὰς πηγὰς *παστοφόρια* [1] (πρβλ. κάτοψιν βασιλικῆς τῆς Νικοπόλεως εἰς εἰκ. 3 τῆς σελ. 87).

Εἰς τὰς βασιλικὰς τοῦ πρώτου τύπου τὸ ἱερὸν Βῆμα κατελάμβανε τὸ ἓν τρίτον περίπου τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐκτεινόμενον εἰς τὸ πλάτος τοῦ μέσου μόνον κλίτους καὶ ἀπολῆγον εἰς τὴν Ἁψῖδα. Τὸ ἱερὸν Βῆμα ἦτο κεχωρισμένον τοῦ λοιποῦ ναοῦ διὰ κιγκλίδων (Τέμπλου) μετὰ προεξεχούσης συνήθως πύλης καὶ εἶχε τὰ πλάγια κλίτη ἐλεύθερα, προεκτεινόμενα δηλ. ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος μέχρι τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τῶν κλιτῶν, ὅπου ἵσταντο οἱ πιστοὶ κατὰ τὰς ἱεροτελεστίας, ὡς ἵσταντο καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κυρίως ναοῦ (βλ. τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 2· πρβλ. καὶ τὴν κάτοψιν εἰς εἰκ. 1 τῆς βασιλικῆς, τὸ ἱερὸν Βῆμα τῆς ὁποίας ἔχει ἀναπαρασταθῆ εἰς τὸ σχέδιον).

Εἰς τὰς βασιλικὰς τοῦ δευτέρου τύπου ἀπεκλείετο τοῦ λοιποῦ ναοῦ ὁλόκληρον τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος (βλ. εἰκ. 3), ἢ μέρη αὐτοῦ διαμορφούμενα ποικιλοτρόπως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ὁ λόγος τῆς δημιουργίας τοῦ ἐγκαρσίου τούτου κλίτους καὶ τῶν παστοφορίων παραμένει εἰσέτι ἀκαθόριστος [2]. Κατὰ τὴν ἐπικρατε-

[1] Βλ. Ἀποστολικὰς Διαταγάς, Βιβλ. II, 57 «καὶ πρῶτον μὲν ὁ οἶκος ἔστω ἐπιμήκης κατ' ἀνατολὰς τετραμμένος, (ἔχων) ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τὰ *παστοφόρια* πρὸς ἀνατολήν», πρβλ. καὶ Βιβλ. VIII, 13 «καὶ ὅταν πάντες μεταλάβωσι καὶ πᾶσαι, λαβόντες οἱ διάκονοι τὰ περισσεύματα εἰσφερέτωσαν εἰς τὰ *παστοφόρια*», Migne P. G., I, σ. 742 καὶ 1109. Παστοφόρια εἰς ἐθνικοὺς ναοὺς ἐλέγοντο προσηρτημένοι θάλαμοι, ἔνθα ἐφυλάσσοντο ἀγαλμάτια ἢ εἰδώλια θεοτήτων, οἱ φυλάσσοντες δὲ αὐτὰ ἐκαλοῦντο παστοφόροι. Ὁ ὅρος ἐλήφθη καὶ εἰς χριστιανικοὺς ναοὺς πρὸς δήλωσιν τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος μερῶν, ἔνθα ἐφυλάσσοντο τὰ τίμια δῶρα.

[2] Περὶ ἐγκαρσίου κλίτους καὶ παστοφορίων βλέπε τὸν ἐσχάτως ἐξετάσαντα τὸ ζήτημα **Th. Klauser**, Das Querschiff den römischen Basiliken des 4ten Jahrh. (ἐν Forschungen u. Fortschritte 13-1937-No 5, ἔνθα ἐκτίθενται συντόμως μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας καὶ πᾶσαι αἱ περὶ προελεύσεως τῶν παστοφορίων γνῶμαι). Νεωτέραν μελέτην ἐδημοσίευσεν ὁ **J. P. Kirsch**, Das Querschiff in d. stadt-römischen christl. Basiliken des Altertums (ἐν Antiken u. Christentum, Ergänzungsband I Münster i. W. 1939, σ. 148 κ.ἑ. δεχόμενος

στέραν γνώμην προσετέθησαν τὰ παστοφόρια ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος εἰς ναοὺς μεγάλων ὁπωσδήποτε διαστάσεων, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν κληρικῶν καὶ ἑπομένως ἐκ τῆς ἀνάγκης δημιουργίας χώρου πρὸς κυκλοφορίαν τοῦ κλήρου ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἵνα χρησιμεύσουν ταῦτα ὡς σκευοφυλάκια τοῦ ναοῦ, ὅπου ἐφυλάσσοντο — πλὴν τῶν μαρτυρουμένων «περισσευμάτων» τῆς Μεταλήψεως — καὶ τὰ κειμήλια τοῦ ναοῦ καὶ κατ᾽ ἐξοχὴν τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, ἐκεῖθεν δὲ ἐλαμβάνετο τοῦτο, τελουμένης τῆς καλουμένης «μικρᾶς εἰσόδου».

Ὡς σκευοφυλάκια τῶν βασιλικῶν τοῦ πρώτου τύπου προβάλλονται στρογγύλα ἢ τετράγωνα ἴδια κτίσματα ἔξω τοῦ ναοῦ, σπανιώτατα συναντώμενα, ὡς εἶναι τὸ σκευοφυλάκιον τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, στρογγύλον οἰκοδόμημα, ἐκτισμένον παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς καὶ τὸ ὁποῖον φαίνεται ἀρχαιότερον τοῦ κτίσματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ [1].

Τὸ πρόβλημα τῆς Προθέσεως τῶν ἀρχαίων ναῶν, τὸ συνδεόμενον ἀμεσώτερον πρὸς τὴν θείαν Λειτουργίαν, ἐπεκράτησε νὰ θεωρῆται λελυμένον διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς γνώμης, ὅτι εἰσάγεται, ἕνεκα λειτουργικῶν λόγων, ἡ Πρόθεσις κατὰ πρῶτον εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Συρίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος, εἰς δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰς ἐξαρτωμένας ἐξ αὐτῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος, ὡς θὰ εἴπωμεν κατωτέρω [2].

μίμησιν παλαιῶν προτύπων). Εἰς ἐνδιαφέρουσαν νεωτάτην μελέτην του ὁ Δανὸς ἀρχιτέκτων - ἀρχαιολόγος **E. Dyggve,** Probleme des altchristlischen Kulthaus (ἐν Zeitschr. für Kirchengeschichte, LIV, 1940, σ. 112 κ.ἑ.) σχετίζει τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος πρὸς τὰ τελούμενα εἰς τοὺς ἀρχαίους χριστιανικοὺς τάφους, ἔχων ὑπ᾽ ὄψει τὰ εὑρήματα τῶν Σαλώνων τῆς Δαλματίας.

[1] Βλ. **A. Schneider,** Der vorjustinianische Sophienkirche (ἐν Byz. Zeitschr. 36 - 1936, σ. 77 κ.ἑ.).

[2] Περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς Προθέσεως εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Συρίας βλέπε **H. Bayer,** Das syrische Kirchenbau, Berlin, 1925, σ. 34 κ.ἑ. ἔνθα ὑποστηρίζεται ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 401 ὑπάρχει Πρόθεσις εἰς μορφὴν ἰδίου διαμερίσματος ἀριστερὰ τοῦ Βήματος εἰς συριακοὺς ναούς. Τὴν περὶ τοῦ ζητήματος βιβλιογραφίαν βλέπε ἐν **O. Wulff,** Entwicklungsläufe der altchr. Basilika (ἐν Byz. Neugr. Jahrb. 12 - 1936 - σ. 64 κ.ἑ.). Παραμένει βεβαίως τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιδράσεως τῶν κατὰ τόπους λειτουργιῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἱεροῦ Βήματος· ἀλλὰ καὶ αἱ δοθεῖσαι ἑρμηνεῖαι ὑπὸ **K. Liesenberg,** Der Einfluss der Liturgie auf die frühchristliche Basilika, Neustadt a. d. Haardt, 1928 (Diss.), βασίζονται ἐπὶ τῶν παλαιοτέρων προϋποθέσεων καὶ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς λύουσαι τὸ ζήτημα.

Εἰς πάσας ἐν τούτοις τὰς δοθείσας μέχρι τοῦδε ἑρμηνείας διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς Προθέσεως καὶ τὴν θέσιν τοῦ Σκευοφυλακίου - Διακονικοῦ, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν δὲν ἐξητάσθησαν ἐπαρκῶς αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν πηγῶν καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου δὲν ἐλήφθησαν ὑπ᾽ ὄψει τὰ παλαιοχριστιανικὰ ἐκεῖνα μνημεῖα, τὰ διατηρήσαντα ἀμετάβλητον τὴν μορφὴν τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ἕνεκα τῆς ἐρειπώσεώς των μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ τὰ ὁποῖα ἔφερον ἐσχάτως εἰς φῶς νεώτεραι ἀνασκαφαί.

Προτοῦ ἑπομένως προβῶμεν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν μερῶν τούτων τοῦ ἱεροῦ Βήματος τῶν ἐξ ἀνασκαφῶν γενομένων γνωστῶν ἀρχαίων χριστιανικῶν βασιλικῶν, θὰ ἐξετάσωμεν τί παραδίδουν εἰς ἡμᾶς αἱ παλαιότεραι ἐκκλησιαστικαὶ πηγαί [1].

1. ***Ἐκκλησιαστικαὶ πηγαί.*** Πηγὰς τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος, πρὸς κατανόησιν τῶν μερῶν τοῦ ναοῦ καὶ ἑρμηνείαν τῶν διασωθεισῶν ἢ εἰς ἀνασκαφὰς ἀνευρισκομένων παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, ἔχομεν κυρίως — πλὴν τῶν γενικῶν περιγραφῶν ναῶν τῆς Ἁγίας Γῆς, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πλείστων ἄλλων τόπων ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Εὐσεβίου, ὑπὸ παλαιῶν εὐσεβῶν προσκυνητῶν κ.ἄ. — τὰς *Ἀποστολικὰς Διαταγὰς* (βιβλίον τοῦ 4ου αἰῶνος) καὶ ἀπόκρυφον βιβλίον ἐπιγραφόμενον: *Ἡ Διαθήκη τοῦ Κυρίου Ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ* (Testamentum Domini), χρονολογούμενον εἰς τὸν 5ον αἰῶνα, ἀνευρεθὲν εἰς συριακὸν κείμενον καὶ μεταφρασθὲν λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ κόπτου Πατριάρχου Rahmani (Maguntiae, 1889).

1. Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (Migne, P. G. 1, σ. 1092) «*οἱ διάκονοι προσαγαγέτωσαν τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ Θυσιαστήριον καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων στηκέτωσαν, ὡς οἱ μαθηταὶ παρεστῶτες διδασκάλῳ*».

Ἐνταῦθα δὲν λέγεται οὔτε ὁ τόπος ἔνθα προετίθεντο τὰ δῶρα, ἵνα προσκομισθῶσι κατὰ τὴν ὡρισμένην στιγμὴν τῆς λειτουργίας ὑπὸ τῶν διακόνων εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, οὔτε τὸ μέρος ἐξ οὗ

[1] Ἡ μονομερὴς μέχρι τοῦδε ὑπὸ λειτουργικῶν ἐξέτασις τοῦ ζητήματος τῆς ἐμφανίσεως ἐν τῇ παλαιᾷ Ἐκκλησίᾳ τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ, γενομένη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραδεδομένων λειτουργιῶν καὶ τῶν ἑκάστοτε διαφόρως ἑρμηνευομένων ἐκκλησιαστικῶν μαρτυριῶν, ὡδήγησεν εἰς ἀσαφῆ κατὰ τὸ πλεῖστον συμπεράσματα. Ἡ μελέτη ἡμῶν, ὡς ἔχουσα ἀρχαιολογικὸν χαρακτῆρα, περιορίζεται εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας μόνον ἐκκλησιαστικὰς πηγάς, δὲν εἰσέρχεται δὲ εἰς συζήτησιν τῶν ἐξενεχθεισῶν ἐπ᾽ αὐτῶν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀντιμαχομένων γνωμῶν.

ἐλαμβάνοντο ταῦτα[1]. Περὶ τούτων συμπεραίνομεν ἐκ τῶν λεγομένων εἰς τὴν Διαθήκην τοῦ Κυρίου Ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ περὶ τῶν προσφορῶν τῶν πιστῶν.

Κατὰ τὴν Διαθήκην (Βιβλ. Α΄. κεφ. 29), «*τὸ Διακονικὸν* (δέον) *νὰ εἶναι ἐκ δεξιῶν τῆς δεξιᾶς εἰσόδου τοῦ ναοῦ, ὥστε νὰ δύνανται αἱ εὐχαριστίαι, ἤτοι αἱ προσφοραί, αἵτινες προσφέρονται, νὰ εἶναι ὁραταί. Τὸ διακονικὸν τοῦτο νὰ ἔχῃ καὶ Αἴθριον μετὰ περιστυλίου*»[2].

Καὶ κατωτέρω: «*Ἵνα μνημονεύωνται οἱ προσφέροντες νὰ καθιερωθῇ τόπος, ὅπου ὁ ἱερεύς, καθήμενος μετὰ τοῦ πρώτου τῶν διακόνων καὶ μετὰ τῶν ἀναγνωστῶν, νὰ γράφῃ τὰ ὀνόματα τῶν ὅσων προσκομίζουν τὰς προσφοράς. Ὁ ἀναγνώστης ἢ ὁ πρῶτος τῶν διακόνων νὰ μνημονεύῃ αὐτούς, ὅπερ οἱ ἱερεῖς καὶ ἡ συνάθροισις νὰ ἐπαναλαμβάνωσι, ποιούμενοι ὑπὲρ αὐτῶν δεήσεις· διότι τοιοῦτος εἶναι καὶ ὁ τύπος ἐν τῷ Οὐρανῷ. Ἡ θέσις δὲ τῶν πρεσβυτέρων νὰ εἶναι ἐντὸς τοῦ βήλου πλησίον τοῦ τόπου ἔνθα γίνονται αἱ ὑπὲρ αὐτῶν δεήσεις*»[3].

Συμφώνως πρὸς τὰ λεγόμενα ἐν τῇ Διαθήκῃ, αἱ προσφοραὶ ἐγίνοντο εἰς τὸ *Διακονικόν*, ὅπερ προσδιορίζεται ὅτι ἔκειτο δεξιὰ τοῦ Αἰθρίου καὶ τοῦ νάρθηκος τῶν ναῶν. Ἐκεῖ—προφανῶς εἰς τραπέζας—κατετίθεντο αἱ προσφοραὶ (ἄρτος, οἶνος, ἔλαιον, κηρός, μέλι, ὀπῶραι κλπ.)[4], ἡ καταγραφὴ δὲ τῶν ὀνομάτων καὶ αἱ ὑπὲρ αὐτῶν δεήσεις

[1] Προσδιορίζεται μόνον ὁ χρόνος τῆς προσαγωγῆς τῶν δώρων διὰ τῆς προτασσομένης φράσεως «ὧν γενομένων», ἤτοι εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν κατηχουμένων.

[2] Ἡ ὑφ' ἡμῶν ἀποδιδομένη ἑλληνιστὶ λατινικὴ ἐκ τοῦ συριακοῦ μετάφρασις ἔχει οὕτω: «Diaconicon sit e regione dextera ingressus qui a dextris est, ut eucharistiae sive oblationes, quae offeruntur, possint cerni. Habeat Diaconicon Atrium cum porticu circumambiente».

[3] «Commemorationis causa aedificetur locus, in quo considens sacerdos cum prododiacono et lectoribus inscribat nomina eorum, qui offerunt oblationes; lector vel protodiaconos nominet illos in commeratione, quam pro illis sacerdotes coetusque supplicantes faciunt. Talis est enim et typus in coelo. Locus presbyterorum sit *intra velum* prope locum commemorationis».

[4] Περὶ τῶν προσφορῶν τῶν πιστῶν πρβλ. Ἀποστολικὰς Διαταγὰς II 25, 2 κ.ἑ., 27, 6, 34, 6 (ἐν Migne, P. G. I, σ. 660, 669, 682 κ.ἀλλ. «Προσήκει οὖν καὶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, τὰς θυσίας ὑμῶν, ἤτοι *προσφοράς*, τῷ ἐπισκόπῳ προσφέρειν ὡς ἀρχιερεῖ ἢ δι' ἑαυτῶν ἢ διὰ τῶν διακόνων» καὶ ἀλλαχοῦ «τὸν ἐπίσκοπον στέργειν ὀφείλετε ὡς πατέρα, προσφέροντες αὐτῷ τὰς ἀπαρχὰς ὑμῶν καὶ τὰς δεκάτας ὑμῶν καὶ τὰ ἀφαιρέματα ὑμῶν καὶ τὰ δῶρα ὑμῶν, διδόντες αὐτῷ, ὡς ἱερεῖ Θεοῦ, ἀπαρχὴν σίτου, οἴνου, ἐλαίου, ὀπώρας, ἐρέας καὶ πάντων ὧν Κύριος

ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, ὡς ἐκ τῶν συμφραζομένων ἐξάγεται, ἐγίνετο παρὰ τὸ ἱερὸν Βῆμα, τῶν πρεσβυτέρων ἱσταμένων «ἐντὸς τοῦ βήλου» [1].

Ὁ χρόνος τῶν δεήσεων δὲν δηλοῦται σαφῶς ἐν τῇ Διαθήκῃ· ἂν λάβωμεν ὅμως ὑπ' ὄψει τὰ λεγόμενα εἰς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς περὶ προσαγωγῆς πρὸς τὸ Θυσιαστήριον τῶν δώρων (καὶ ἐνταῦθα ἐννοεῖται τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου) πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ δεήσεις προηγοῦντο τῆς λειτουργικῆς πράξεως, καθ' ἣν ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν καταγεγραμμένων ἤδη καὶ ἀποκειμένων παρὰ τὸ ἱερὸν Βῆμα, ἵνα κατὰ τὴν ὡρισμένην στιγμὴν (μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν κατηχουμένων) προσαχθῶσιν ὑπὸ τῶν διακόνων εἰς τὸν ἐπίσκοπον πρὸς τὸ Θυσιαστήριον· τὰ οἱονεὶ *προτιθέμενα* ἐκεῖ χρήσιμα διὰ τὴν θείαν εὐχαριστίαν δῶρα εἶχον προφανῶς ληφθῆ ἐκ τῶν εἰς τὸ Διακονικὸν κατατεθειμένων πολλῶν προσφορῶν.

Κατὰ ταῦτα συνάγεται ἐκ μὲν τῆς Διαθήκης, ὅτι ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησίαν: *τὸ Διακονικὸν* εἰς τὰς εἰσόδους τοῦ ναοῦ, ὅπου κατετίθεντο ὑπὸ τῶν πιστῶν εἰς τραπέζας αἱ προσφοραὶ [2] καὶ ὅτι

ὁ Θεὸς ἐπιχορηγεῖ ὑμῖν· καὶ ἔσται σοι ἡ προσφορά σου δεκτὴ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου καὶ εὐλογήσει Κύριος τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου καὶ πληθυνεῖ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς σου»). Αἱ προσαγόμεναι εἰς τοὺς ναοὺς προσφοραὶ παρεδίδοντο εἰς τοὺς διακόνους παρισταμένου τοῦ ἐπισκόπου.

[1] Τὴν θέσιν τοῦ Διακονικοῦ καὶ τὴν θέσιν τῶν δεήσεων μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐν ἀραβικῇ μεταφράσει διασωθεῖσα Διδασκαλία (βλέπε ἐν **F. X. Funk,** Didascalia et Constitutiones apostolorum, Paderborn, 1905, τομ. Β΄ σ. 124, XXXV, τὰ ἐν λατινικῇ μεταφράσει παρατιθέμενα χωρία: «Diaconicum sit ad dexteram (portae) australis ne populus videat oblata, quae offeruntur»· πρβλ. αὐτόθι καὶ σ. 125 «supra ecclesiam e loco septemtrionali sit domus oblatorum, et diaconi nomica eorum, qui singulis diebus donna afferunt, describant, sive sit pro vivis sive pro motruis, ut saderdos, quando orat, eos commemoret»).

[2] Ἡ ὑπόθεσις ὅτι αἱ προσφοραὶ τῶν πιστῶν ἀπετίθεντο πρότερον εἰς τὸ Θυσιαστήριον (πρβλ. ***Π. Τρεμπέλα,*** Αἱ τρεῖς λειτουργίαι, ἔ.ἀ. σ. 18 κ.ἑ.) προῆλθε καὶ ἐκ παρανοήσεως τῶν λεγομένων εἰς μεταγενεστέρας πηγάς, ὅτι οἱ διάκονοι εἰσφέρουσι τὰς προσφορὰς εἰς altaria («levitae offerunt oblationes in altaria»), ὅπου ὅμως altaria εἶναι αἱ τράπεζαι τῶν προσφορῶν, αἱ τοποθετημέναι ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὸ παρὰ τοὺς νάρθηκας καὶ τὸ Αἴθριον Διακονικόν, καὶ οὐχὶ ἡ παρὰ τὸ ἱερὸν Βῆμα τράπεζα τῆς προθέσεως, ἐξ ἧς ἐλαμβάνετο ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, προσκομιζόμενα εἰς τὸ Θυσιαστήριον ὑπὸ τῶν διακόνων, ὅπως ἀναγράφουν τοῦτο αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ («οἱ διάκονοι προσαγάγωσιν τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ Θυσιαστήριον»).

ἐγίνετο ἡ καταγραφὴ τῶν ὀνομάτων καὶ αἱ ὑπὲρ τῶν προσφερόντων δεήσεις εἰς τόπον εὑρισκόμενον παρὰ τὸ ἱερὸν Βῆμα· ἐκ δὲ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, ὅτι «προσήγοντο» τὰ διὰ τὴν θείαν Εὐχαριστίαν προωρισμένα δῶρα (ἄρτος καὶ οἶνος) εἰς τὸ Θυσιαστήριον ὑπὸ τῶν διακόνων ἔκ τινος τόπου, ὃν δυνάμεθα, κατ᾽ ἀναλογίαν πρὸς τὸ μετὰ ταῦτα ἐπικρατῆσαν ὄνομα, νὰ ὁρίσωμεν ὡς τὴν *Πρόθεσιν* τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, ὑπάρχουσαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἴτε παρὰ τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ἔνθα ἦτο ἡ ἁγία Τράπεζα, εἴτε καὶ ἀμέσως πρὸ τοῦ ἱεροῦ Βήματος [1].

Ἔχομεν ἑπομένως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος: *τὸ Διακονικὸν* (ἢ Σκευοφυλάκιον) [2] καὶ τὴν *Πρόθεσιν*, συνδεομένην κατά τινα τρόπον μὲ τὸν τόπον τῶν δεήσεων.

2. ***Παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα.*** Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων.

Ἡ ἔρευνα τῶν μέχρι τοῦδε μελετηθεισῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν βαίνει ὁλοὲν συμπληροῦσα καὶ διαφωτίζουσα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀρχαίαν χριστιανικὴν λατρείαν, τὰ παραμείναντα ἀκαθόριστα μέχρι τοῦδε διὰ τὴν ἔλλειψιν σαφῶν μαρτυριῶν εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς πηγάς. Ἐνταῦθα προσάγομεν παραδείγματα κυρίως ἐκ τῶν ἐσχάτως δι᾽ ἀνασκαφῶν ἀνακαλυφθεισῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος, χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος, ἡ σημασία τῶν ὁποίων δὲν ἔχει ἀκόμη παρ᾽ ἡμῖν κατανοηθῇ. Εἶναι τὰ μόνα σχεδὸν παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τὰ διατηρήσαντα τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τοῦ ἱεροῦ Βήματος, τὴν σύμφωνον πρὸς τὰς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικὰς πηγάς. Τὸ ἱερὸν Βῆμα τῶν πλείστων ἐκ τῶν διασωθεισῶν βασιλικῶν τοῦ ἀρχαίου χριστιανικοῦ κόσμου ὑπέστη τὰς ἀναγκαίας μεταβολὰς μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν εὐθὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνων εἰσαγωγὴν καὶ γενίκευσιν τῆς βυζαντινῆς λειτουργίας ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ καὶ τὸν ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος ἐπικρατήσαντα—καὶ πλείστας σὺν τῷ χρόνῳ λαβόντα

[1] Ἡ διάκρισις τριῶν προσφορῶν τῶν θείων δώρων (πρόθεσις, προσκομιδή, ἀναφορὰ) ἀναφαίνεται προφανῶς βραδύτερον (βλ. κατωτέρω).

[2] Τὸ Διακονικὸν τοῦτο δὲν δύναται νὰ νοηθῇ μόνον ὡς τόπος καταθέσεως τῶν προσφορῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸ κειμηλιαρχεῖον τοῦ ναοῦ, ἔνθα ἐφυλάσσοντο τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰ διὰ τὰς ἱεροτελεστίας χρησιμεύοντα ἱερὰ κείμενα, κατ᾽ ἐξοχὴν δὲ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον· ἦτο δηλαδὴ καὶ *Σκευοφυλάκιον* τοῦ ναοῦ.

προσθήκας—canon missae τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας[1]. Τὰ ἐσχάτως ἐρευνηθέντα ἐν Ἑλλάδι παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα, ὡς ἐρειπωθέντα κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους ἕνεκα βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, διέσωσαν τὴν ἀρχαίαν μορφὴν τοῦ ναοῦ χωρὶς νὰ ὑποστῶσι μεταβολάς, οὕτω δὲ ἔχομεν σήμερον ζωηρὰν τὴν εἰκόνα τοῦ ἱεροῦ Βήματος τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ. Πρὸς σύγκρισιν τέλος παραθέτομεν καὶ πορίσματα νεωτέρων ἐρευνῶν ἑτέρων τόπων.

Ἐν Ἑλλάδι, πλὴν μεμονωμένων βασιλικῶν ἀνευρεθεισῶν εἰς πάντα τἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ κέντρα, ἔχομεν προσδιορίσει δι᾽ ἀνασκαφῶν μέχρι τοῦδε δύο μεγάλας χριστιανικὰς πόλεις: *τὰς Θήβας τῆς Θεσσαλίας* (τὴν σημερινὴν Νέαν Ἀγχίαλον παρὰ τὸν Βόλον) καὶ *τὴν Νικόπολιν τῆς Ἠπείρου* (παρὰ τὴν Πρέβεζαν). Εἰς τὴν Νέαν Ἀγχίαλον ἀνευρέθησαν τέσσαρες μεγαλοπρεπεῖς τρίκλιτοι βασιλικαὶ τοῦ 5ου αἰῶνος, εἰς τὴν πρὸ μακροῦ δὲ ἐρημωθεῖσαν ἱστορικὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἠπείρου Νικόπολιν, ἔνθα διασῴζονται εἰσέτι: τὸ Ἰουστινιάνειον τεῖχος, τὸ θέατρον καὶ ἄλλα δημόσια ἑλληνο-ρωμαϊκὰ κτήρια, ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς βασιλικαί, ἐξ ὧν αἱ δύο εἶναι σπουδαιότατα μνημεῖα τοῦ τέλους τοῦ 4ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος, διασώσασαι καὶ τὰ θαυμάσια μωσαϊκά των δάπεδα.

Διακονικὸν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ. Ἡ βασιλικὴ Α τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν (Ν. Ἀγχιάλου), τρίκλιτος ναὸς τοῦ πρώτου τύπου, ἔχων νάρθηκα, Αἴθριον καὶ λουτρῶνα — τὴν γενικὴν κάτοψιν τοῦ ὁποίου βλέπε εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ παρατεθεῖσαν εἰκ. 1 καὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν σημειουμένων δι᾽ ἀριθμῶν μερῶν αὐτῆς ἐνταῦθα[2] — εἶναι κτίσμα μήκους 60 μ.

[1] Πρβλ. **H. Lietzmann,** Messe und Herrenmahl, Bonn, 1926, σ. 261 κ.ἑ.

[2] Διάταξις τῶν μερῶν τῆς βασιλικῆς τῆς εἰκ. 1: 1. Ἐξωτερικὸς περίβολος τοῦ ναοῦ (α, α, πύλαι τοῦ περιβόλου, α′, α′, πυλίδες τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ β, β, πύλαι βορείας καὶ νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. — 2. Ἁψὶς ἢ κόγχη τοῦ ἱεροῦ Βήματος. — 3. Ἱερὸν Βῆμα (α, ἁγία Τράπεζα, β-γ, Σύνθρονον, ἤτοι: β, θρόνος τοῦ ἐπισκόπου, γ, γ, θρόνοι τῶν ἱερέων, δ, δ, δ, κιγκλίδες ἢ τέμπλον).— 4. Κυρίως ναὸς (α, μέσον κλῖτος, 5. Ἄμβων, β, β, πλάγια κλίτη).—5α Τρίβηλον (τριπλῆ εἴσοδος ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναόν).—6. Νάρθηξ.—7. Αἴθριον (α, ὕπαιθρος χῶρος, β, β, πλάγιαι στοαὶ τοῦ Αἰθρίου, γ, γ, γ, δυτικαὶ κύριαι εἴσοδοι εἰς τὸ Αἴθριον τοῦ ναοῦ). — 8 Φιάλη (εἰς ἑτέρας βασιλικὰς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Αἰθρίου). — 9. Κλιμακοστάσια ὁδηγοῦντα εἰς τὰ ὑπερῷα τοῦ ναοῦ. — 10. Βαπτιστήριον εἰς σχῆμα παρεκκλησίου (α, αὔλειος οἶκος ἢ τῶν ἐξορκισμῶν, β, ἀποδυτήριον μετὰ τοῦ θρόνου τοῦ ἐπισκόπου καὶ δύο κογχῶν διὰ τὴν φύλαξιν τοῦ ἐλαίου καὶ τοῦ μύρου, γ, Φωτιστήριον μετὰ τῆς κολυμβήθρας). — 11. Δια-

καὶ πλάτους 34 μ. καὶ διακρίνεται διὰ τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν ἑνιαίαν διάταξιν τῶν κτηρίων τῶν ἀποτελούντων τὸ συγκρότημα τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ διὰ τὴν ὡραιότητα τοῦ ἀνευρεθέντος πλουσιωτάτου γλυπτικοῦ διακόσμου, ἐκ τῆς τέχνης κυρίως τοῦ ὁποίου ἀνάγεται ἡ βασιλικὴ αὕτη εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος[1].

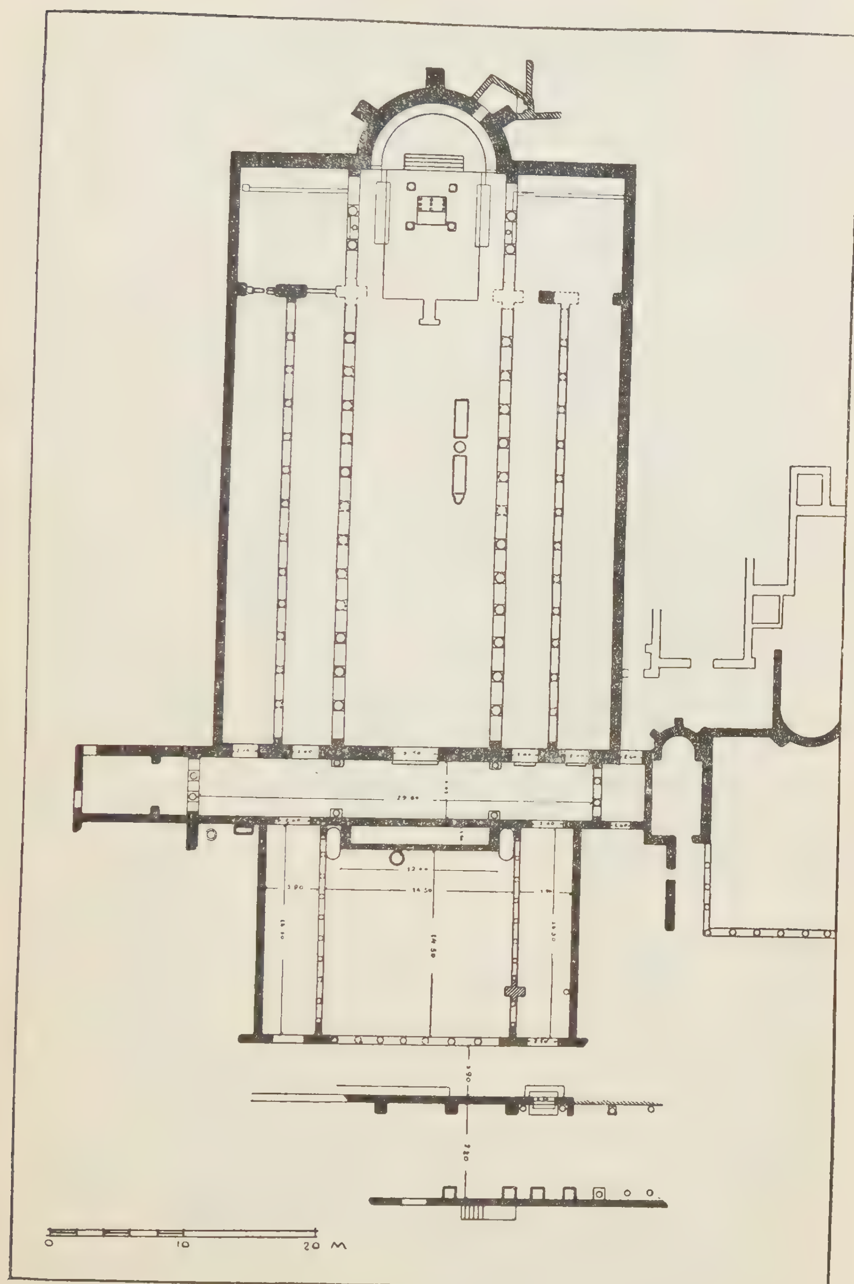
Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ διάταξις τοῦ Αἰθρίου τοῦ ναοῦ· ἀριστερὰ τούτου εἶναι προσηρτημένον εἰς σχῆμα παρεκκλησίου τὸ Βαπτιστήριον μετὰ προθαλάμου συγκοινωνοῦντος πρὸς τὸν νάρθηκα, καὶ δεξιὰ ὁμοίας μορφῆς διαμέρισμα, ἔχον εἰς τὸν προθάλαμον αὐτοῦ χωνευτήριον, εἰς δὲ τὸ ὀρθογώνιον κύριον διαμέρισμα, τὸ ἀπολῆγον εἰς κόγχην καὶ ἔχον ὁμοίαν τοῦ Βαπτιστηρίου μορφήν, φρέαρ καὶ πίθους ἐμπεπηγμένους ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τοῦτο εἶναι τὸ Διακονικὸν τοῦ ναοῦ.

Εἰς ἑτέραν μάλιστα βασιλικὴν τῆς Ν. Ἀγχιάλου (τὴν βασιλικὴν Δ) ἀνευρέθησαν ἐπὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος μωσαϊκοῦ δαπέδου τοῦ παρὰ τὸν νάρθηκα προθαλάμου πέντε βάσεις τραπεζῶν, ἔνθα ἐναπετίθεντο αἱ προσφοραί[2]. Τὸ διαμέρισμα μόνον τοῦτο εἶναι ἀριστερὰ τοῦ νάρ-

κονικὸν ἢ Σκευοφυλάκιον εἰς σχῆμα παρεκκλησίου σύμμετρον πρὸς τὸ Βαπτιστήριον (α, χωνευτήριον εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ Διακονικοῦ). — 12. Πύργοι ἑκατέρωθεν τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ (σπανιώτεροι εἰς ἑτέρας βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος). — 13. Πρόπυλον. — 14. Λουτρὼν (ἐξ οὗ διοχετεύεται θερμὸν καὶ ψυχρὸν ὕδωρ εἰς τὸ Βαπτιστήριον καὶ τὴν Φιάλην). — 15. Προσκτίσματα περὶ τὴν βασιλικὴν (μὴ ἀποκαλυφθέντα εἰσέτι).

[1] Βλέπε λεπτομερῆ περιγραφὴν τῆς βασιλικῆς ταύτης εἰς τὸ ἔργον μου: Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, Ἀθῆναι, 1930, σ. 19-110. Ἡ βασιλικὴ αὕτη τῆς Ν. Ἀγχιάλου εἶναι καὶ ἓν τῶν σπουδαιοτέρων γνωστῶν μέχρι τοῦδε παραδειγμάτων, ὅπερ παρουσιάζει πάντα σχεδὸν τὰ παραδιδόμενα ὑπὸ τῶν πηγῶν γνωρίσματα· περιβάλλεται ὑπὸ ἰσχυροῦ περιβόλου κατὰ τὰς τρεῖς αὐτῆς πλευράς, ἐκτείνεται δὲ δυτικῶς μέγα πρόπυλον, τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ εἰς τὸ Αἴθριον τῆς βασιλικῆς, ἀνοιγομένων εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τριῶν μεγαλοπρεπῶν εἰσόδων (πρβλ. περιγραφὴν τῆς βασιλικῆς τῆς Τύρου εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου παρατιθέμενον ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ λόγον του ἐπὶ τοῖς ἐγκαινίοις τῆς βασιλικῆς: «πρῶτον μὲν τὸν ἔξωθεν ὠχυροῦτο (ὁ ἐπίσκοπος Παυλῖνος) περίβολον τῷ τοῦ παντὸς περιτοιχίσματι, ὡς ἂν ἀσφαλέστερον εἴη τοῦ παντὸς ἕρκος» καὶ καὶ κατωτέρω «πρόπυλον δὲ μέγα καὶ εἰς ὕψος ἐπηρμένον ἀναπετάσας ἤδη καὶ τοῖς μακρὰν περιβόλων ἔξω ἱερῶν ἑστῶσι τῆς τῶν ἔνδον παρέσχεν ἀφθονίαν θέας» (Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Βιβλ. 10, 37 ἐν ἐκδ. Schwartz, Leipzig, σ. 380).

[2] Πρβλ. ***Γ. Σωτηρίου***, Ἀνασκαφαὶ Νέας Ἀγχιάλου κατὰ τὰ ἔτη 1935-1937 εἰς Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἀθῆναι, 1935, σ. 52-65, 1936, σ. 57-67 καὶ 1937, σ. 58-66. Τὰς χριστιανικὰς βασιλικὰς Ν. Ἀγχιάλου ἀριθ-

Εἰκ. 3. Κάτοψις τῆς μεγάλης μετὰ παστοφορίων πενταχλίτου βασιλικῆς τῆς Νικοπόλεως τῆς Ἠπείρου.

θηκος, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἦτο κανὼν ἡ διάταξις τῆς Διαθήκης νὰ εὑρίσκεται τὸ Διακονικὸν πάντοτε δεξιά.

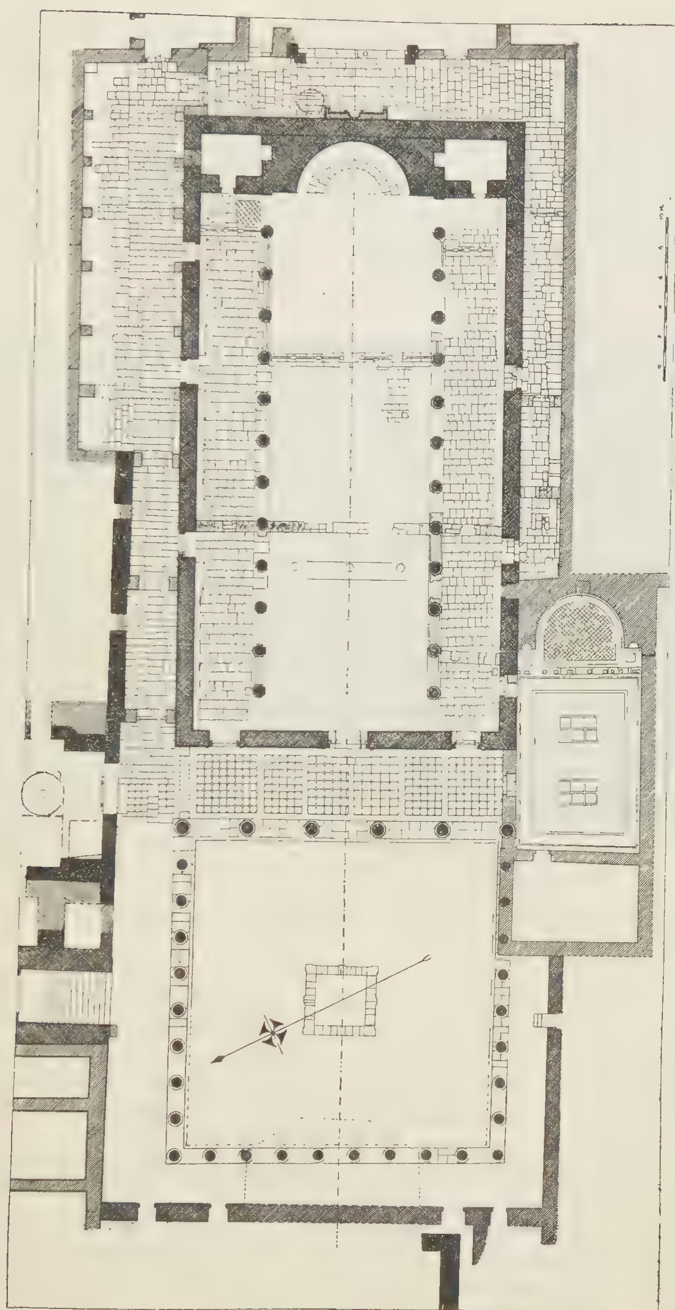
Ἡ μεγάλη ἀφ' ἑτέρου μετὰ παστοφορίων βασιλικὴ ἐν Νικοπόλει τῆς Ἠπείρου (εἰκ. 3), ἡ ἀνευρεθεῖσα εἰς τὸ κέντρον τῆς χριστιανικῆς πόλεως (μητροπολιτικὴ ἐκκλησία τῆς Νικοπόλεως, λεγομένη νῦν βασιλικὴ τοῦ Ἀλκίσονος, ἕνεκεν ἀνευρεθείσης ἐπιγραφῆς ἐπὶ τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου διαμερίσματος εὑρισκομένου δεξιὰ τοῦ ναοῦ), εἶναι μεγάλη πεντάκλιτος βασιλικὴ τοῦ δευτέρου τύπου, ὁλικοῦ μήκους 80 μ. καὶ πλάτους 32 μ. μὲ εὐρὺ ἐγκάρσιον κλῖτος, νάρθηκα ἐκτεινόμενον πέραν τοῦ ναοῦ καὶ Αἴθριον μετὰ ἰδιορρύθμου Φιάλης καὶ λουτήρων[1]. Δεξιὰ τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ Αἰθρίου τοῦ ναοῦ τούτου ὑπάρχει διαμέρισμα εἰς σχῆμα παρεκκλησίου ἔχον μάλιστα καὶ τὸ ὑπὸ τῆς Διαθήκης διαγραφόμενον περιστύλιον, ὅπερ ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη τελείως ἀποκαλυφθῆ.

Τὰ διαμερίσματα ὅθεν ταῦτα τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι τὸ *Διακονικὸν* τῆς Διαθήκης, ἔνθα προσεφέροντο ἢ ἀκριβέστερον κατετίθεντο αἱ προσφοραὶ τῶν πιστῶν καὶ ἐφυλάσσοντο τὰ κειμήλια τοῦ ναοῦ καὶ ἰδιαιτέρως τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον. Ἡ εἴσοδος τοῦ Εὐαγγελίου, εὐνόητον εἶναι, ὅτι ἐγίνετο ἐκ τοῦ Διακονικοῦ τούτου· πράγματι δὲ οὕτω παρέχεται σαφεστέρα ἰδέα τῆς εἰσόδου τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὸν ναόν, συμφώνως ἄλλως τε καὶ πρὸς τὰς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικὰς πηγάς. Ἡ πομπικὴ εἴσοδος ἐκκινοῦσα ἐκ τῶν μεγαλοπρεπῶν τούτων Διακονικῶν διὰ μέσου τῶν ἐν τῷ Αἰθρίῳ καὶ τῷ νάρθηκι κατηχουμένων, μετανοούντων, ὑποπιπτόντων κλπ. εἰσήρχετο εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἔνθα ἵσταντο οἱ πιστοί[2].

μοῦμεν διὰ τῶν γραμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, καθόσον δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε ἐπιγραφικὰ μνημεῖα δυνάμενα νὰ προσδιορίσουν εἴτε τὸν κτίτορα εἴτε τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου ἁγίου.

[1] Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς ταύτης· ὁ νάρθηξ ἐκτείνεται ἑκατέρωθεν τοῦ σώματος τοῦ ναοῦ, σχηματιζομένων τριβήλων ἀνοιγμάτων. Ἡ τριμερὴς αὕτη διαίρεσις τοῦ νάρθηκος, ἣν συναντῶμεν καὶ εἰς συριακοὺς ναούς, ἔχει πιθανώτατα σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς τάξεις: κατηχουμένων, μετανοούντων καὶ ὑποπιπτόντων, οἵτινες παρέμενον εἰς τὸν νάρθηκα καὶ διὰ μέσου τῶν ὁποίων ἤρχετο ἡ εἴσοδος τοῦ Εὐαγγελίου. Περιγραφὴν τῆς βασιλικῆς ταύτης βλέπε εἰς Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1938, σελ. 112-117 (***Γ. Σωτηρίου***, Ἀνασκαφαὶ Νικοπόλεως).

[2] Περὶ τῆς διακρίσεως τῆς εἰσόδου τοῦ Εὐαγγελίου, ἥτις βαθμηδὸν προσέλαβε λιτανευτικὸν χαρακτῆρα, προστεθείσης τῆς ἐκφωνήσεως «Σοφία ὀρθοί», πρβλ. ***Π. Τρεμπέλα***, Αἱ τρεῖς λειτουργίαι, ἔ.ἀ. σ. 37 κ.ἑ. Ἐνταῦθα μόνον πρέπει

Εἰκ. 4. Κάτοψις τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ εἰς Γέρασα τῆς Παλαιστίνης.

Ὁμοίαν διάταξιν τοῦ Διακονικοῦ παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης. Ὡς παράδειγμα παραθέτω τὴν ἐσχάτως ἐρευνηθεῖσαν καθεδρικὴν ἐκκλησίαν εἰς Γέρασα, πόλιν ἀνήκουσαν εἰς τὴν Δεκάπολιν τῆς Ὑπεριορδανίας (εἰκ. 4). Καὶ ἐνταῦθα βλέπομεν ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος τὰ συριακῆς μορφῆς παστοφόρια, δεξιὰ δὲ τοῦ Αἰθρίου καὶ τοῦ νάρθηκος τὸ Διακονικόν, εἰς δύο ὁμοίως διαμερίσματα διῃρημένον ὡς τῆς βασιλικῆς Α τῆς Ν. Ἀγχιάλου. Εἰς Γέρασα μάλιστα εἰς ἕτερον συνεχόμενον ναόν, τὸν λεγόμενον τῶν Προπυλαίων, ἀνεγνώσθη ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Διακονικοῦ ἐν τέλει στίχου τοῦ 86ου ψαλμοῦ, ἡ λίαν διαφωτιστικὴ ἐπιγραφή: «*Εὐδοκίᾳ Θεοῦ συνέστη ἡ Διακονία*» [1].

Οὕτως ἔχομεν μεμαρτυρημένα διὰ μνημείων: τὴν θέσιν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἔνθα κατετίθεντο αἱ προσφοραὶ καὶ συγχρόνως τοῦ Σκευοφυλακίου τοῦ ναοῦ, ἑρμηνευομένης ἄριστα καὶ τῆς εἰσόδου τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου.

Τόπος τῶν δεήσεων καὶ Πρόθεσις. Ἂς ἴδωμεν νῦν πῶς πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν, συμφώνως πρὸς τὰς πηγὰς καὶ τὰ μνημεῖα, τὴν Πρόθεσιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ τὴν μετ᾽ αὐτῆς συνδεομένην τελετὴν τῶν δεήσεων ὑπὲρ τῶν προσφερόντων τὰ δῶρα πιστῶν.

Εἰς τοὺς ἔχοντας ἐγκάρσιον κλῖτος ναούς, ὡς εἶναι ἡ μεγάλη βασιλικὴ τῆς Νικοπόλεως (εἰκ. 3), ὑπάρχουν εὐρύχωρα διαμερίσματα ἑκατέρωθεν τοῦ κυρίως βήματος, τὰ παστοφόρια, συγκοινωνοῦντα διὰ τριβήλων ἀνοιγμάτων πρὸς τὸ ἱερὸν Βῆμα καὶ διαιρούμενα ἕκαστον εἰς μέγα τετράγωνον (ἐκτεινόμενον δυτικῶς) καὶ εἰς ἕτερον στενὸν διαμέρισμα (εὑρισκόμενον ἀνατολικῶς) ἐπιμελῶς διὰ θωρακίων κεχωρισμένον (βλέπε εἰκ. 5) [2].

νὰ διευκρινισθῇ ὅτι κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους ὡς σκευοφυλάκιον, ἐξ οὗ ἐλαμβάνετο τὸ Εὐαγγέλιον, δέον νὰ ἐννοηθῇ τὸ δεξιὰ τοῦ Αἰθρίου καὶ τοῦ νάρθηκος Διακονικὸν καὶ οὐχὶ τὸ δεξιὸν διαμέρισμα τοῦ ἱεροῦ Βήματος.

[1] Πρβλ. **J. W. Crowfoot**, Gerasa, City of the Decapolis, New Haven, 1938, σελ. 228 κ.ἑ.

[2] Εἰς τὰς συριακὰς μετ᾽ ἐγκαρσίου κλίτους βασιλικὰς — καὶ μάλιστα τὰς ἐχούσας τὴν Ἀψῖδα ἐγγεγραμμένην ἐντὸς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς — τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος παστοφόρια (εἰκ. 4), ἅτινα ἔδωκαν μέχρι τοῦδε ἀφορμὴν νὰ ἑρμηνευθῶσιν ὡς Πρόθεσις καὶ Διακονικόν, ἔχουν τὴν μορφὴν διαμερισμάτων βατῶν μόνον ἐκ τῶν κλιτῶν τοῦ ναοῦ, ὡς ἔχουν τὴν αὐτὴν περίπου μορφὴν καὶ τὰ παστοφόρια μικρασιατικῶν βασιλικῶν (τῆς ἀνευρεθεί-

Τὸ πρῶτον διαμέρισμα ἐχρησίμευε προφανῶς διὰ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ κλήρου, τὸ δεύτερον εἶναι ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον «εἰσέφερον (πρὸς φύλαξιν) οἱ διάκονοι τὰ περισσεύματα τῆς Μεταλήψεως» κατὰ τὰ λεγόμενα εἰς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγάς, ἤτοι τὸν περισσεύσαντα ἡγιασμένον ἄρτον καὶ τὰ κύπελλα [1]. Ἵνα διατηρῶνται μάλιστα τὰ κύπελλα καθαρά, ὑπῆρχε συνήθως καὶ χωνευτήριον παρὰ τὴν Ἁψῖδα, ὡς ἀνευρέθη τοιοῦτον ἐν Νικοπόλει, τῶν διακόνων ἐπι-

Εἰκ. 5. Τὸ ἀριστερὸν παστοφόριον τῆς μεγάλης βασιλικῆς τῆς Νικοπόλεως ἐν Ἠπείρῳ.

τελούντων τὴν διακονίαν ταύτην μέσῳ τοῦ περὶ τὴν Ἁψῖδα ὑπάρχοντος διαδρόμου τοῦ ἔχοντος ἀριστερὰ πυλῖδα (βλ. εἰκ. 3) (χωνευ-

σης λ. χ. βασιλικῆς ἐν Γκιοὺλ - Μπαξὲ παρὰ τὴν Σμύρνην, τῶν βασιλικῶν Κωρύκου, Πέργης, Μιλήτου), ἀλλὰ καὶ χριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος (ὡς εἶναι αἱ ἐν Λέσβῳ ἀποκαλυφθεῖσαι βασιλικαί).

[1] Ὅτι δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν ἓν μόνον Ποτήριον μεταλήψεως δηλοῦται καὶ ἐκ τῶν λεγομένων εἰς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (Βιβλ. VIII 12, Migne, P. G, I, σ. 1092: «δύο δὲ διάκονοι ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τοῦ Θυσιαστηρίου κατεχέτωσαν ἐξ ὑμένων λεπτῶν ριπίδιον ἢ πτερὸν ταῶνος ἢ ὀθόνης καὶ ἠρέμα ἀποσοβείτωσαν τὰ μικρὰ τῶν ἱπταμένων ζῴων, να μὴ ἐγχρίμπτωνται *εἰς τὰ κύπελλα*»).

τήρια ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸ Διακονικὸν τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ Αἰθρίου πρβλ. εἰκ. 1 - 11α -).

Τὰ εὐρύχωρα ὅμως διαμερίσματα τῶν παστοφορίων ἐχρησίμευον πιθανώτατα καὶ διὰ τὴν καταγραφὴν τῶν ὀνομάτων καὶ τὰς ὑπὲρ τῶν προσφερόντων δῶρα δεήσεις. Κατὰ τὴν Διαθήκην, ὁ ἱερεὺς ἔγραφε τὰ ὀνόματα, καθήμενος μετὰ τοῦ πρώτου τῶν διακόνων καὶ μετὰ τῶν ἀναγνωστῶν, εἷς δὲ ἀναγνώστης ἐμνημόνευεν αὐτὰ καὶ ἡ συνάθροισις ἐπανελάμβανε τὰς ὑπὲρ αὐτῶν δεήσεις. Ἡ Διαθήκη προσθέτει ὅτι «ἡ θέσις τῶν πρεσβυτέρων δέον νὰ εἶναι ἐντὸς τοῦ βήλου, πλησίον τοῦ τόπου ὅπου γίνονται αἱ δεήσεις». Ἐνταῦθα προφανῶς ἐννοεῖται — ἂν λάβῃ τις ὑπ᾽ ὄψει τὴν ἀρχαίαν μορφὴν τοῦ Τέμπλου (πρβλ. εἰκ. 2) — ὅτι αἱ δεήσεις ἐγίνοντο ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ πρώτου τῶν διακόνων εὑρισκομένων ἔσωθεν τῶν κιγκλίδων, τῶν ἀναγνωστῶν δὲ ἱσταμένων πρὸ τοῦ Τέμπλου καὶ ἔναντι τῆς ἐπαναλαμβανούσης τὰς δεήσεις συναθρυίσεως, ἤτοι τῶν πιστῶν.

Εἰς βασιλικὰς ἀφ᾽ ἑτέρου στερουμένας παστοφορίων ἡ καταγραφὴ τῶν ὀνομάτων καὶ αἱ ὑπὲρ τῶν προσφερόντων δεήσεις ἐγίνοντο ὁμοίως πρὸ τοῦ Τέμπλου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς μὲν τοὺς πρώτους ναοὺς ἐγίνοντο εἰς τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος (εἰκ. 3), εἰς τὰς ἁπλᾶς δὲ βασιλικὰς ἑκατέρωθεν ἢ ἀριστερὰ τῆς πύλης τοῦ Τέμπλου τοῦ εὑρισκομένου εἰς τὸ μέσον κλῖτος (πρβλ. εἰκ. 1 καὶ 2).

Ὁ λόγος, δι᾽ ὃν εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἐγίνοντο αἱ δεήσεις, πρέπει ν᾽ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν «πρόθεσιν τῶν δώρων» (τοῦ ἄρτου δηλ. καὶ τοῦ οἴνου), τῶν λαμβανομένων ἐκ τῶν προσφορῶν τοῦ Διακονικοῦ καὶ προτιθεμένων πρὸ τοῦ βήματος, ἵνα — κατὰ τὴν ὡρισμένην στιγμὴν — προσαχθῶσι ταῦτα εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν ὑπὸ τῶν διακόνων, ὡς ὑποδηλοῦται τοῦτο εἰς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς («οἱ διάκονοι προσαγαγέτωσαν τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ Θυσιαστήριον»).

Τὸ πρόβλημα τοῦ τόπου, ἔνθα προετίθεντο ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος (κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς καὶ τὸ ὕδωρ), λύουν τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν.

Παρὰ τὰ παστοφόρια καὶ τὰς κιγκλίδας τοῦ Τέμπλου ἀνευρίσκονται συνήθως, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς χριστιανικῶν βασιλικῶν, ἓν ἢ πλείονα μαρμάρινα στηρίγματα, ὡς καὶ στρογγύλαι ἢ τετράγωνοι τράπεζαι, τὰς ὁποίας σπανίως προσέχουν ἢ καὶ παρερμηνεύουν οἱ ἀνασκάπτοντες. Αὗται ἀνευρίσκονται κατὰ τὸ πλεῖστον παρὰ τὴν ἀριστε-

ρὰν πλευρὰν τῶν κιγκλίδων, ἐπίσης δὲ καὶ εἰς τοὺς νάρθηκας ἢ τὰ Αἴθρια.

Αἱ ἀνευρισκόμεναι βάσεις ἢ εἶναι χαμηλοὶ τετράγωνοι μαρμάρινοι μικροὶ πεσσοί, ἐν οἷς ἀναγράφονται ἐνίοτε καὶ ὀνόματα χορηγῶν μετὰ τοῦ μονογράμματος τοῦ Χριστοῦ (ὡς τῆς εἰκ. 6), ἢ εἶναι μαρμάρινοι ὑψηλοὶ πεσσίσκοι ἐπιμελῶς λαξευμένοι καὶ φέροντες ἐγκοπὰς δηλωτικὰς τῆς τοποθετήσεως αὐτῶν παρὰ τοὺς διαχωρίζοντας τὰς κιγκλίδας κιονίσκους τοῦ Τέμπλου ἢ τὰς κιγκλίδας κιονοστοιχιῶν τοῦ Αἰθρίου (ὡς τῆς εἰκ. 7)· ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῶν πεσσίσκων τούτων, φαίνεται, ὅτι ἐτοποθετεῖτο εἶδόστι τραπέζης ἢ μεταλλίνου πιθανῶς δίσκου, ὡς δεικνύει ἡ κοίλη ἄνω ἐπιφάνεια αὐτῶν καὶ ἡ ἐν τῷ μέσῳ ὀπή.

Μετὰ τῶν βάσεων τούτων πολλάκις ἀνευρίσκονται τεμάχια μαρμαμαρίνων στρογγύλων ἢ τετραγώνων τραπεζῶν, κοσμουμένων μετ᾽ ἐγχαράκτων σταυρῶν, κληματίδων, κυνηγετικῶν σκηνῶν κλπ. κατέχει δὲ ἱκανὰ τούτων παραδείγματα τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον προερχόμενα ἐκ χριστιανικῶν ἀνασκαφῶν διαφόρων τόπων [1].

Αἱ τράπεζαι αὗται εἶναι *τράπεζαι προθέσεως*, τοποθετημέναι ἀριστερὰ τοῦ Τέμπλου, ἢ καὶ τράπεζαι Διακονικοῦ.

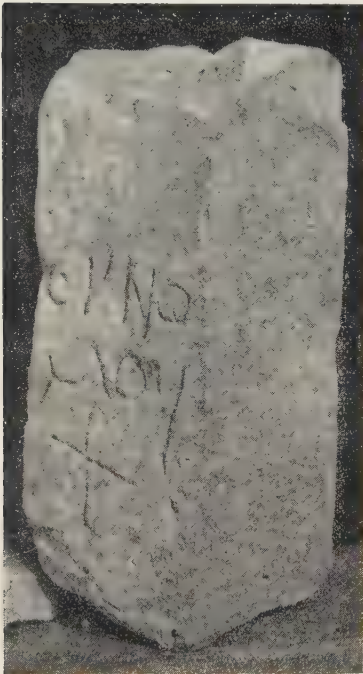
Ἂν θελήσωμεν νῦν ν᾽ ἀναπαραστήσωμεν τὴν ἀρχαίαν πρᾶξιν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ἐκ τῶν προσφερομένων δώρων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὸ Διακονικὸν τοῦ Αἰθρίου, ἐλαμβάνοντο ὑπ᾽ αὐτῶν ἴσως τῶν πιστῶν τὰ διὰ τὴν θείαν Λειτουργίαν χρήσιμα δῶρα (ἀνὰ εἷς ἄρτος καὶ ἀνὰ ἓν κύπελλον μετ᾽ οἴνου) καὶ ἐναπετίθεντο εἰς τράπεζαν ἢ τραπέζας, εἴτε ἀνεξαρτήτους εἴτε προσκεκολλημένας εἰς τὸ Τέμπλον καὶ εὑρισκομένας κατὰ τὸ πλεῖστον ἀριστερὰ τῶν κιγκλίδων, καλουμένας δὲ «τραπέζας προθέσεως», κατ᾽ ἀναλογίαν πρὸς τὴν τράπεζαν ἐφ᾽ ἧς κατετίθεντο οἱ «ἄρτοι τῆς προθέσεως» τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ.

---

[1] Βλέπε τὰ παρατιθέμενα παραδείγματα καὶ τὴν ἑρμηνείαν αὐτῶν ἐν ***Γ. Σωτηρίου***, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1930, σ. 253 κ.ἑ. Πρβλ. καὶ ***Ι. Μπάρνεα***, Τὸ παλαιοχριστιανικὸν Θυσιαστήριον, Ἀθῆναι, 1940, σ. 209 κ.ἑ. Οἱ πεσσίσκοι οἱ χρησιμεύοντες ὡς βάσεις τραπεζῶν (πλεῖστα δείγματα δὲ τοιούτων τραπεζῶν ἀνευρέθησαν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῶν βασιλικῶν τῆς Ν. Ἀγχιάλου, περισυλλεγέντα καὶ ἀποκείμενα εἰς τὴν καταρτισθεῖσαν ἐν Ν. Ἀγχιάλῳ ἀρχαιολογικὴν συλλογήν), εἰς μὲν τὰς ἁπλᾶς βασιλικὰς φαίνονται τοποθετημένοι ἀριστερὰ καὶ ἔξω τῶν κιγκλίδων τοῦ Τέμπλου, εἰς δὲ τὰς ἐχούσας παστοφόρια βασιλικὰς ἦσαν τοποθετημένοι πιθανώτατα ἐντὸς τοῦ εὐρυχώρου τμήματος τοῦ ἀριστεροῦ παστοφορίου, ὡς δεικνύουν τοῦτο ἐμβαθύνσεις εἰς σημεῖα τοῦ δαπέδου (πρβλ. εἰκ. 5) καὶ μαρμάριναι βάσεις ἀνευρισκόμεναι κατὰ τὰς ἀνασκαφάς τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ναοῦ.

Ἡ τελετὴ τῶν δεήσεων, καὶ ἡ μετ᾽ αὐτῆς συνδεομένη καταγραφὴ τῶν ὀνομάτων εἰς δίπτυχα, ἐγίνετο κατὰ τὴν κατάθεσιν ἑκάστης προσφορᾶς, ἐπηκολούθει δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς λειτουργίας τῶν πιστῶν ἡ τελετὴ τῆς προσαγωγῆς μέρους τῶν προσφορῶν ὑπὸ τῶν διακόνων «τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ Θυσιαστήριον», ὡς ἀναγράφεται εἰς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγάς.

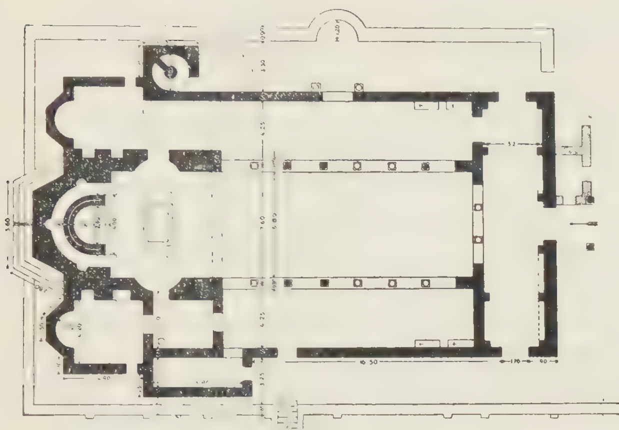
Οὕτω νομίζομεν ὅτι δύναται καλύτερον νὰ προσδιορισθῇ τὸ Διακονικὸν καὶ ἡ Πρόθεσις τοῦ ἀρχαίου χριστιανικοῦ ναοῦ, ἂν ληφθῶσι μάλιστα ὑπ᾽ ὄψει, τὰ ἀποκαλυφθέντα διὰ τῶν ἀνασκαφῶν παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα, δι᾽ ὧν ἑρμηνεύονται σαφέστερον αἱ ὁμολογουμένως ἀσαφεῖς ἀρχαῖαι ἐκκλησιαστικαὶ πηγαί.

Εἰκ. 6. Χαμηλὴ βάσις «τραπέζης προθέσεως» μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ χορηγοῦ (Εὐνόμου) καὶ μονογράμματος τοῦ Χριστοῦ, εὑρεθεῖσα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἀριστεροῦ παστοφορίου τῆς βασιλικῆς τῆς Νικοπόλεως.

Εἰκ. 7. Ὑψηλὴ βάσις «τραπέζης προθέσεως» ἢ τραπέζης Διακονικοῦ μετ᾽ ἐγκοπῶν, εὑρεθεῖσα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Γ τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας (Νέας Ἀγχιάλου).

Εἰκ. 8. Κάτοψις τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς τοῦ ὁσίου Νίκωνος ἀνευρεθείσης ἐν παλαιᾷ Σπάρτῃ.

Β΄ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

Κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους ἄρχεται νὰ μεταβάλεται ἡ ἀρχαία διάταξις Διακονικοῦ καὶ Προθέσεως τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, προσλαβοῦσα βαθμηδὸν τὴν σημερινὴν μορφήν.

Αἱ προϋποθέσεις καὶ ὁ χρόνος τῆς μετατροπῆς Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ. Οἱ λόγοι τῆς μετατροπῆς ταύτης δέον ν' ἀναζητηθῶσιν εἰς τὴν κατὰ διάφορον τρόπον συνεχισθεῖσαν συνήθειαν τῶν προσφορῶν τῶν πιστῶν καὶ εἰς τὴν βαθμηδὸν διαμορφωθεῖσαν ἐν Βυζαντίῳ θείαν Λειτουργίαν.

Ἡ εἰς τὸ Διακονικὸν ἀφ' ἑνὸς κατάθεσις προσφορῶν, διανεμομένων κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς πτωχοὺς τῆς κοινότητος, φαίνεται ὅτι βαθμηδὸν ἐξέλιπεν, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἤρχισαν νὰ ἀνεγείρωνται αὐτοτελῆ μεγάλα φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα ἐκτὸς τῶν πόλεων (ὡς ἡ Βασιλειάς), πληθυνθέντα ἀπὸ τοῦ 6ου καὶ τοῦ 7ου αἰῶνος (πρβλ. τὰ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, τοὺς ξενῶνας καὶ τὰ νοσοκομεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως κ.ἄλλ).

Ἡ διαμόρφωσις ἀφ' ἑτέρου τῆς θείας Λειτουργίας, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ, ὁπότε ἡ λειτουργία τῶν κατηχουμένων ἀπέβη τυπική, προσέδωκε μεγαλυτέραν βαρύτητα εἰς τὴν

Πρόθεσιν. Ἡ ἁπλῆ προσαγωγὴ τῶν δώρων πρὸς τὸ Θυσιαστήριον ἤρχισε νὰ μετατρέπεται εἰς προπαρασκευὴν διὰ τὴν θείαν Λειτουργίαν τῶν τιμίων δώρων. Εἰς τὴν ἐκ τῆς παραδιδομένης εἰς τὸ Η´ βιβλίον τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν συριακῆς (ἀντιοχειανῆς) λειτουργίας ἐκπηγάσασαν βυζαντινὴν λειτουργίαν, τὴν εἰς δύο τύπους διαμορφωθεῖσαν (Λειτουργίαν τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ Λειτουργίαν τοῦ Χρυσοστόμου), προσετέθη ἐν ἀρχῇ ἡ εὐχὴ τῆς Προθέσεως, διεκρίθησαν σαφέστερον τρεῖς προσφοραὶ (Πρόθεσις, Προσκομιδή, Ἀναφορὰ) καὶ προσετέθη ἴδιος ᾀσματικὸς κύκλος (ὁ χερουβικὸς ὕμνος), οὕτω δὲ ἡ εἴσοδος τῶν τιμίων δώρων εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν ἀπέβη πομπική, κληθεῖσα «μεγάλη εἴσοδος».

Κατὰ τὰς βυζαντινὰς πηγὰς ἡ μετατροπὴ αὕτη ἐγένετο ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Β´ (565 - 578), μαρτυρεῖται δὲ ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 574 ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου «ἐτυπώθη ψάλλεσθαι καὶ ὁ χερουβικὸς ὕμνος». Κατὰ τὸν παραδίδοντα τὴν πληροφορίαν ταύτην Κεδρηνὸν (ἐν ἐκδ. Βόννης Ι, σ. 684) ἐγένετο τοῦτο τὸ 9ον ἔτος τῆς βασιλείας Ἰουστίνου τοῦ Β´ ἤτοι τὸ 574 (πρβλ. αὐτόθι καὶ τοὺς ἐν ὡρισμέναις ἑορταῖς καθορισθέντας ὕμνους ἀντὶ τοῦ χερουβικοῦ).

Ἡ προσαγωγὴ τῶν δώρων εἰς τὸ Θυσιαστήριον ἔλαβεν οὕτω διὰ τῆς Μ. εἰσόδου πομπικὴν μορφήν, ἥτις ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐτελεῖτο μεγαλοπρεπέστατα, ἰδίᾳ ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας, ὅπου, κατὰ τὸν Κεδρηνὸν (de officiis σελ. 93) «ἀρχομένου ψάλλεσθαι τοῦ ἐν τῇ Μ. εἰσόδῳ ὕμνου, ἐρχόμενοι οἱ ἐντιμότεροι τῶν διακόνων, προσκαλοῦνται τὸν βασιλέα, ὁ δὲ ἔρχεται μετ᾽ αὐτῶν εἰς τὴν λεγομένην Πρόθεσιν ἔνθα κεῖνται τὰ ἅγια· (ἐκεῖ ἐνδύεται) καὶ προηγεῖται τῆς εἰσόδου πάσης. Ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν συμπαρακολουθοῦσιν αὐτῷ οἵ τε Βάραγγοι πάντες πελεκυφοροῦντες καὶ νέοι εὐγενεῖς ἔνοπλοι περὶ τοὺς ἑκατόν. Οὗτοι μὲν ἀκολουθοῦσιν ἐκ πλαγίων... εὐθὺς δὲ ἔρχονται οἵ τε ἱερεῖς σκεύη τε ἄλλα κρατοῦντες καὶ δὴ καὶ αὐτὰ τὰ ἅγια».

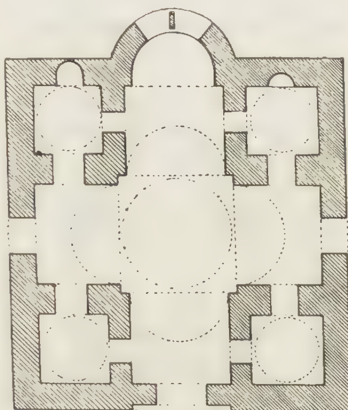
Τὴν ἐξέλιξιν τῆς Μ. εἰσόδου, κατὰ τοὺς ἀπὸ τοῦ 13ου ἴσως αἰῶνος βυζαντινοὺς χρόνους, ἥτις παραμένει ἡ αὐτὴ περίπου μέχρι σήμερον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ, βλέπομεν εἰς τὸν Συμεὼν Θεσσαλονίκης, καθ᾽ ὃν «ἡ τῶν τιμίων δώρων δορυφορία καὶ εἴσοδος μετὰ λαμπρότητος γίνεται ἀναγνωστῶν, διακόνων, ἱερέων, μετὰ λαμπάδων, μετὰ σκευῶν ἱερῶν, προπορευομένων, ἐφεπομένων... Διὸ καὶ ἔμπροσθεν μὲν τὸ ὠμοφόριον ἔρχεται... μεθ᾽ ὃ καὶ οἱ ἑξῆς διάκονοι, τῶν ἀγγέλων ἐπέχοντες τάξιν· εἶτα οἱ τὰ θεῖα δῶρα κατέχον-

τες, μεθ' οὓς οἱ λοιποὶ πάντες καὶ οἱ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ ἱερὸν κατέχοντες ἔπιπλον, ὃ γυμνὸν ἔχει καὶ νεκρὸν εἰκονισμένον τὸν Ἰησοῦν»[1].

Ἡ μορφὴ τοῦ ἱεροῦ Βήματος τῶν βυζαντινῶν ναῶν.

Εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς ἱδρυμένους πρωτοβυζαντινοὺς καὶ κυρίως βυζαντινοὺς τρουλλωτοὺς — ὡς καὶ εἰς τοὺς σπανιώτερον διατηρήσαντας τὸ σχῆμα βασιλικῆς — ναούς, παρακολουθοῦμεν σαφέστατα τὴν τοιαύτην μετατροπήν.

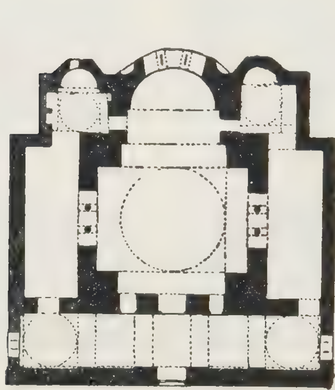
Ἐκ τῶν διασωθέντων παλαιοτέρων βυζαντινῶν σταυροειδῶν μετὰ τρούλλου ναῶν, ὡς πρῶτον παράδειγμα μὲ διαμορφωμένα ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἴδια διαμερίσματα, ἔχοντα δηλ. διπλῆν εἴσοδον (μίαν ἐκ τοῦ κυρίως ἱεροῦ Βήματος καὶ ἑτέραν ἐκ τῶν πλαγίων κλιτῶν, ὡς εἶναι ἡ σημερινὴ μορφὴ Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ), δύναται νὰ προβληθῇ ὁ ἐσχάτως ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐρευνηθεὶς ναός, ὁ λεγόμενος τοῦ ὁσίου Δαβίδ — πράγματι δὲ καθολικὸν τῆς βυζαντινῆς μονῆς τοῦ Λατόμου, τὸν ὁποῖον οἱ Τοῦρκοι εἶχον μετατρέψει εἰς Τζαμίον (Σουλιτζὲ ἢ Κεραμεντὶμ-Τζαμὶ) (εἰκ. 9). Ὁ ναὸς οὗτος δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος, ἕνεκα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του μορφῆς καὶ τοῦ ἀποκαλυφθέν-

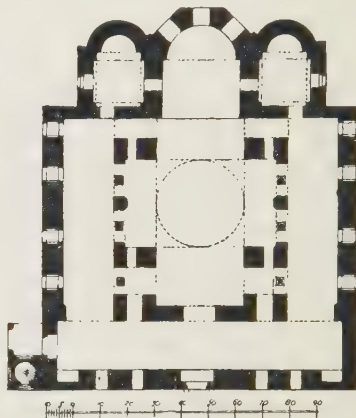
Εἰκ. 9. Κάτοψις τοῦ λεγομένου ναοῦ τοῦ ὁσίου Δαβὶδ ἐν Θεσσαλονίκῃ (ἀποκατάστασις).

[1] *Συμεὼν Θεσσαλονίκης*, Περὶ τοῦ θείου ναοῦ, ἐν ἐκδ. Ἰασίου, 1683, σ. 282. Τὸ ἱερὸν τοῦτο ἔπιπλον (ἐπέχον τὴν θέσιν τοῦ ἔχοντος μακρὰν ἱστορίαν σημερινοῦ Ἀέρος) ἦτο, κατὰ τοὺς κυρίως βυζαντινοὺς χρόνους, ἐπίμηκες χρυσοκέντητον ἄμφιον, μαρτυρούμενον καὶ ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου (τὸν 9ον αἰῶνα), ὅστις ἀποκαλεῖ τοῦτο καὶ «ἀνώτατον πέπλον», δι' οὗ ἐπεκαλύπτοντο τὰ δῶρα· διὸ καὶ ἐξηγεῖ αὐτὸ ὡς τὸν παλαιότερον «Ἀέρα» («ὁ ἱερεὺς τῷ ἀνωτάτῳ πέπλῳ, ὃ καὶ Ἀέρα οἶδεν ὁ λόγος καλεῖν, τὰ δῶρα ἐπικαλύπτει»). Ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἀλλαχοῦ τὸν Ἀέρα ἑρμηνεύει ὡς τὴν Σινδόνα καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὸν Ἐπιτάφιον «εἶτα τελευταῖον θεὶς ὁ ἱερεὺς τὸν Ἀέρα, ὃς δὴ καὶ τὸ Στερέωμα, ἐν ᾧ ὁ Ἀστὴρ καὶ τὴν Σινδόνα σημαίνει· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἐσμυρνισμένον νεκρὸν πολλάκις περιφέρει τὸν Ἰησοῦν καὶ Ἐπιτάφιος λέγεται» (ἔ. ἀ. σ. 107). Εἶναι τὸ αὐτὸ ἄμφιον, ὅπερ ὁ ἴδιος, ὡς εἴδομεν, ὀνομάζει «ἱερὸν ἔπιπλον» καὶ τὴν μορφὴν τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν ἐκ τοῦ διασῳζομένου εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον πολυτίμου Ἐπιταφίου ἐκ Θεσσαλονίκης, τοῦ φέροντος

τος μωσαϊκοῦ τῆς Ἁψῖδος, ἔνθα εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς ἀγένειος καθήμενος ἐπὶ οὐρανίου τόξου μεταξὺ τῶν τεσσάρων συμβολικῶν ζῴων καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ οἱ προφῆται Ἰεζεκιὴλ καὶ Ἀββακούμ, ἀτενίζοντες ὡς ἐν ὁράματι τὸν Σωτῆρα[1]. Τὸ ἱερὸν Βῆμα τοῦ ναοῦ τούτου σχηματίζει τὴν Πρόθεσιν καὶ τὸ Διακονικὸν μὲ κόγχας εἰς τὸ πάχος τῶν τοίχων καὶ εἶναι τὸ ἀρχαιότατον παράδειγμα — ἂν ἀποδειχθῇ ὅτι τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος διαμερίσματα δὲν ὑπέστησαν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους μετατροπήν τινα.

Εἰκ. 10. Κάτοψις τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ τῆς μονῆς τῆς Χώρας ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Εἰκ. 11. Κάτοψις τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Δεύτερον ἀσφαλέστερον μνημεῖον, εἶναι τὸ ἄλλοτε καθολικὸν τῆς μονῆς τῆς Χώρας ἐν Κωνσταντινουπόλει (τὸ σημερινὸν Καχριὲ Τζαμί), ἀρχικῶς τρουλλωτὸς μετὰ περιστῴου ναὸς (εἰκ. 10). Οὗτος ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ πατρικίου Πρίσκου ἐπὶ Ἡρακλείου τῷ 620 μ.Χ. καὶ ἔχει ὑποστῇ μεταγενεστέρας προσθήκας (ἀνῳκοδομήθη τὸν 11ον αἰῶνα, ἐπεσκευάσθη δὲ ἐκ νέου καὶ ηὐξήθη τῷ 1313 ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου, ὁπότε καὶ ἐκοσμήθη διὰ τῶν περιφήμων μωσαϊκῶν). Παρὰ τὰς ἐπισκευὰς ὅμως διετηρήθη ἡ ἀρχαία μορφὴ τοῦ ἱεροῦ Βήματος τοῦ

ἑκατέρωθεν τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ τὰς παραστάσεις: «Λάβετε φάγετε» «Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες» (τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἀμφίου τούτου, εἰκονιζομένου καὶ εἰς τοιχογραφίας βυζαντινῶν ναῶν, βλ. εἰς ***Γ. Σωτηρίου***, Ὁδηγὸν Βυζαντινοῦ Μουσείου, Ἀθῆναι, 1931, σ. 112-115).

[1] Περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ μωσαϊκοῦ τοῦ ναοῦ (χρονολογηθέντος κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν 5ον αἰ.) βλ. ***Α. Ξυγγόπουλον*** (ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ τοῦ ἔτους 1922 σ. 142 κ.ἑ.).

ναοῦ τοῦ 7ου αἰῶνος (τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ὁποίου παρέχει ἡ εἰκ. 10)[1] μὲ τὴν Πρόθεσιν καὶ τὸ Διακονικὸν οἱονεὶ προστιθεμένα εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν· τὰ διαμερίσματα ταῦτα ἀπολήγουν εἰς τριπλεύρους ἐξωτερικῶς ἁψῖδας, καὶ ἔχουν ἀσυμμέτρους ἀπὸ τῶν κλιτῶν εἰσόδους.

Ὁμοίαν ἐντύπωσιν προξενεῖ καὶ τὸ ἱερὸν Βῆμα τοῦ ἔχοντος ὅμοιον ρυθμὸν ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ἐν Θεσσαλονίκῃ (εἰκ. 11), μνημείου κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεύνας τῆς ἐποχῆς τῆς Εἰκονομαχίας[2], ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του καὶ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ διακόσμου τῆς Ἁψῖδος μὲ ἁπλοῦν σταυρὸν ἐκ μωσαϊκοῦ, ἀντικατασταθέντα μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων διὰ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Πλατυτέρας. Καὶ ἐνταῦθα τὸ τριμερὲς Βῆμα φαίνεται οἱονεὶ ὡς χωριστὸν τμῆμα μὴ συνενούμενον ἐν πλήρει ἑνότητι πρὸς τὸν λοιπὸν ναόν.

Ἐν Ἑλλάδι ὅμως ἔχομεν καὶ σπάνιον δεῖγμα βυζαντινοῦ ναοῦ διατηροῦντος στοιχεῖα παστοφορίων, ἤτοι στοιχεῖα τῶν παλαιοχριστιανικῶν μετ' ἐγκαρσίου κλίτους βασιλικῶν. Τοιοῦτος ναὸς εἶναι ἡ ἐσχάτως ἐρευνηθεῖσα βασιλικὴ τοῦ ὁσίου Νίκωνος ἐν παλαιᾷ Σπάρτῃ, ἱδρυθεῖσα τὸν 10ον αἰῶνα (πρβλ. εἰκ. 8)[3]. Τὸ ἱερὸν Βῆμα τοῦ ναοῦ τούτου σχηματίζεται μὲν τριμερὲς μὲ Πρόθεσιν καὶ Διακονικὸν βυζαντινῆς μορφῆς καὶ διασῴζει μοναδικὸν μέχρι τοῦδε παράδειγμα συνθρόνου βυζαντινοῦ ναοῦ, ἡ ἐκ τοῦ κυρίως ὅμως Βήματος εἰς τὴν Πρόθεσιν καὶ τὸ Διακονικὸν εἴσοδος γίνεται μέσῳ αἰθουσῶν δυτικῶς τούτων ἐκτεινομένων εἰς σχῆμα ἐγκαρσίου κλίτους. Εἰς τὸ πρὸ τῆς Προθέσεως διαμέρισμα, ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου, ἀνευρέθη μάλιστα κατὰ χώραν καὶ βάσις «τραπέζης τῆς προθέσεως», (χαμηλὸς κορμὸς κίονος μεγάλου πάχους μὲ ὀπὴν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας διὰ τὴν στήριξιν τραπέζης)· ἡ βάσις αὕτη διαφωτίζει καὶ τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τῆς «τραπέζης τῆς προθέσεως» εἰς τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς μετὰ παστοφορίων ναούς, τὴν διάταξιν τῶν ὁποίων προφανῶς μιμεῖται τὸ μνημεῖον τῆς Σπάρτης. Ὁμοίαν μορφὴν Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ διακρίνομεν καὶ εἰς ἕτερον βυζαντινὸν μνημεῖον τῆς αὐτῆς περίπου ἐποχῆς ἐν Ἀμπόμπα Πλίτσκα τῆς Βουλγαρίας[4].

---

[1] Πρβλ. **A. van Millingen**, Byzantines churches in Constantinopel, London, 1912, σ. 288 κέ.

[2] Βλ. **M. Kalliga**, Die Hagia Sophia von Thessalonike, Würzburg, 1935.

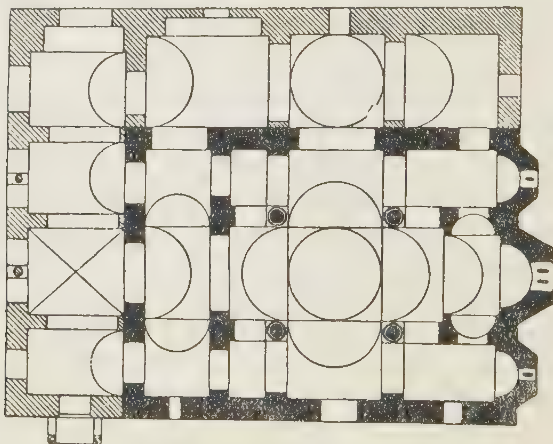
[3] Βλ. ***Γ. Σωτηρίου***, Ἀνασκαφαὶ ἐν παλαιᾷ Σπάρτῃ (Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1939, σ. 107-118).

[4] Βλ. **B. Filow**, Die altbulgarische Kunst, Bern, 1919 σ. 8 κέ.

Τὰ τελευταῖα ταῦτα μνημεῖα εἶναι ἱκανὴ μαρτυρία ὅτι παλαιοχριστιανικαὶ συνήθειαι καὶ πιθανῶς στοιχεῖα τῆς παλαιοχριστιανικῆς Λειτουργίας εἶχον σποραδικῶς παραμείνη καὶ μόλις ἀπὸ τοῦ τέλους ἴσως τοῦ 10ου ἢ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 11ου αἰῶνος ἐπεκράτησεν ὁμοιομορφία, ἐπεβλήθη δηλ. πανταχοῦ τὸ τυπικὸν τῆς βυζαντινῆς λειτουργίας, ὡς παραμένει τοῦτο μέχρι σήμερον.

Κατὰ τὸν 11ον καὶ τὸν 12ον αἰῶνα βλέπομεν νὰ κατασκευάζεται εἰς πάσας τὰς χώρας τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁμοιόμορφον τὸ ἱερὸν Βῆμα. Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς μάλιστα ναοὺς τῆς Ἑλλάδος (πρβλ. λ. χ. τὸν ναὸν τῆς Καπνικαρέας, ἄριστον παράδειγμα βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ 12ου αἰῶνος (εἰκ. 12), τὸ ἱερὸν Βῆμα ἐμφανίζεται ἡνωμένον ὀργανικῶς μὲ τὸ κύριον σῶμα τοῦ ναοῦ, χωριζόμενον ἀπὸ τούτου διὰ παραστάδων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τοποθετεῖται τὸ Τέμπλον, καὶ ἔχον ἑκατέρωθεν τοῦ κυρίως ἱεροῦ Βήματος διόδους ὁδηγούσας εἰς τὰ διαμερίσματα τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ, τὰ ἀπολήγοντα εἰς ἐξεχούσας κόγχας κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ. Τὸ τοιοῦτον Διακονικὸν τῶν βυζαντινῶν ναῶν ἀντικατέστησε τὸ ἀπὸ τοῦ τέλους ἴσως τοῦ 6ου αἰῶνος ἐκλεῖψαν Διακονικὸν ἢ Σκευοφυλάκιον τοῦ Αἰθρίου τῶν παλαιοχριστιανικῶν ναῶν, προσέλαβε δὲ ἐκ λόγων συμμετρίας κόγχην, ὁμοίαν τῆς κόγχης τῆς Προθέσεως.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Εἰκ. 12. Κάτοψις τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ τῆς Καπνικαρέας (διὰ μέλανος σημειοῦται τὸ ἀρχικὸν κτίσμα τοῦ 12ου αἰῶνος).

Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΩΝ ΜΝΗΣΤΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

Διὰ τὴν μετὰ χεῖρας κριτικὴν ἔκδοσιν, ἥτις ἀποτελεῖ μέρος ἑτοίμου ἤδη ἐργασίας ἀναφερομένης καὶ εἰς τὰς ἀκολουθίας τοῦ βαπτίσματος, τῶν χειροτονιῶν, τοῦ εὐχελαίου, τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ μύρου, τῶν ἐγκαινίων, τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ ἁγιασμοῦ καὶ τῶν ἀκολουθιῶν ἑσπερινοῦ καὶ ὄρθρου, εἴχομεν ὑπ᾽ ὄψει ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν τεσσαράκοντα καὶ ἓξ χειρόγραφα μεγάλων καὶ μικρῶν εὐχολογίων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, τὸ πρῶτον ὑφ᾽ ἡμῶν δημοσιευόμενα, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ὑπερτριάκοντα ἄλλα εὐχολόγια τοῦ Σινᾶ, τῆς Πάτμου, τοῦ ἁγίου Ὄρους καὶ ἀλλαχοῦ, ἅτινα ἔχουσι δημοσιευθῇ ὑπὸ τοῦ Δμητριέβσκη. Διὰ τῶν δαψιλῶν παραπομπῶν, αἵτινες γίνονται εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα εὐχολόγια, θὰ προληφθῇ, ἐλπίζομεν, ἡ μετ᾽ ἄλλων εὐμενῶν κρίσεων συνδυασθεῖσα παρατήρησις, ἡ διατυπωθεῖσα διὰ τὴν ἐν ἔτει 1935 δημοσιευθεῖσαν κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν Τριῶν Λειτουργιῶν. Ἐκρίθη τουτέστι αὕτη ὡς μειονεκτοῦσά πως κατὰ τὸ ὅτι εἴχομεν περιορισθῆ μόνον εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας, χωρὶς ν᾽ ἀνατρέξωμεν καὶ εἰς ἄλλους ἀλλαχοῦ ἀποκειμένους.

Δὲν ἐλήφθη ἐν τούτοις ὑπ᾽ ὄψει ἡ ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ σελίδι τῆς Εἰσαγωγῆς τῶν Τριῶν λειτουργιῶν γενομένη καὶ ὑφ᾽ ἡμῶν παρατήρησις, καθ᾽ ἣν εἰς τὰ εἰλητάρια καὶ τοὺς παλαιοτέρους λειτουργικοὺς κώδικας δὲν ἀνευρίσκομεν εἰ μὴ μόνον στερεοτύπους καὶ πενιχροτάτας τυπικὰς διατάξεις, αἵτινες πλατύνονται καὶ ἀποβαίνουσι δαψιλεῖς εἴς τινας τῶν ἀπὸ τοῦ ΙϚ^ου^ αἰῶνος λειτουργικῶν κωδίκων, μόλις δὲ εἴς τινα τῶν ἀπὸ τοῦ ΙΓ^ου^ αἰῶνος εὐχολογίων, ἀπαντῶμεν ἧττον πενιχράς, ἀλλ᾽ οὐχὶ καὶ ἐπαρκῶς δαψιλεῖς τυπικὰς διατάξεις[1]. *Τὰ κυριώτερα τῶν εὐχολογίων τούτων ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Δμητριέβσκη*

[1] *Ἴδε σελ. θ-ια τῶν Τριῶν Λειτουργιῶν.*

καὶ εἴχομεν ταῦτα ὑπ᾿ ὄψει καὶ κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν τριῶν Λειτουργιῶν, περιλαβόντες εἰς αὐτὴν ἐκεῖθεν ὅ,τι σοβαρὸν ἀνεύρομεν ἐν αὐτοῖς. Ὡς πρὸς δὲ τὴν πρὸ τοῦ ΙΓου αἰῶνος περίοδον εἴχομεν ὑπ᾿ ὄψει τὸν Βαρβερινὸν κώδικα, ὡς ἐδημοσιεύθη οὗτος ὑπὸ τοῦ Brightman καὶ τοῦ Goar, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἓξ εἰλητάρια τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Ἐκ τούτων, καὶ πρὸ παντὸς ἐκ τοῦ Βαρβερινοῦ κώδικος, διαπιστοῦται, ὅτι τὸ κείμενον τῶν εὐχῶν οὔτε οὐσιώδεις οὔτε καὶ πολυαρίθμους διαφορὰς παρουσιάζει πρὸς τὸ ἐν χρήσει σήμερον κείμενον. Ἡ χρησιμοποίησις δὲ καὶ ἄλλων εἰληταρίων ἢ παλαιοτέρων τοῦ ΙΓου αἰῶνος λειτουργικῶν κωδίκων εἰς οὐδὲν ἕτερον θὰ ἐξυπηρέτει εἰ μὴ μόνον εἰς τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἄλλων διαφόρων γραφῶν ἐν ταῖς εὐχαῖς, οὐ μόνον δευτέρου λόγου ἀξίων, ἀλλὰ καὶ γνωστῶν ἐξ ἄλλων μεταγενεστέρων κωδίκων. Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονῆται, ὅτι ἡ παράθεσις διαφόρων γραφῶν δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐπὶ λειτουργικῶν χειρογράφων, ἣν καὶ ἐπὶ κωδίκων τῆς Βίβλου, καὶ ἰδίᾳ τῆς Κ. Δ. Διότι τὰ λειτουργικὰ κείμενα δὲν παρεδόθησαν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὥς τι ἀμετάβλητον καὶ ἀναλλοίωτον, ὡς τὸ κείμενον τῆς Κ. Δ. Συνετάγησαν ταῦτα βαθμηδὸν καὶ διεμορφώθησαν κατ᾿ ἐξέλιξιν, ἡ ὁποία διέκρινε διαφόρους λειτουργικοὺς τύπους, μόλις δ᾿ ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, ἀφ᾿ οὗ χρονολογεῖται ὁ Βαρβερινός, δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν κώδικας λειτουργικοὺς τῶν ὁποίων οἱ ἀπὸ τοῦ δεκάτου καὶ ἑνδεκάτου αἰῶνος χρονολογούμενοι εἶνε εὐαριθμότατοι, ἴσως καὶ εἰς τὰ δάκτυλα τῆς μιᾶς χειρὸς ἀριθμούμενοι.

Ἀφ᾿ ἑτέρου δὲν ἐλήφθη ὑπ᾿ ὄψει, ὅτι ἡ ἔκδοσις τοῦ Goar ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει εὐαριθμοτάτων χειρογράφων ἀπὸ μόνων τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Ρώμης προερχομένων. Τοῦτο δὲν ἠμπόδισεν ἀπὸ τοῦ ν᾿ ἀποβῇ ἡ ἔκδοσις αὕτη κλασική, μοναδικὴ καὶ μέχρι σήμερον, οὐ μόνον διότι τὰ χειρόγραφα, ἐφ᾿ ὧν ἐστηρίχθη, τυγχάνουσι δοκιμώτατα ἀλλὰ καὶ διότι ὁ Goar ἐβασίσθη μάλιστα ἐπὶ τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ τύποις δεδημοσιευμένων ἐν Βενετίᾳ εὐχολογίων, ἅτινα κατὰ κώδικας σοβαροὺς ἐπιμεμελημένως ἐκδοθέντα δὲν ἐστεροῦντο καὶ κριτικῆς σημασίας. Εἶναι περιττὸν ἴσως νὰ σημειώσωμεν καὶ ἐνταῦθα, ὅτι τοῦ τε Goar τὴν ἔκδοσιν καὶ ἄλλας δοκίμους ἐντύπους ἐκδόσεις εἴχομεν ὑπ᾿ ὄψει καὶ ἡμεῖς, ὡς ἄλλως ἐν τῷ οἰκείῳ καταλόγῳ τῶν ἐκδόσεων, βοηθημάτων καὶ κωδίκων ἐσημειώθη.

Ταῦτα διά τε τὴν μετὰ χεῖρας καὶ τὴν τῶν Τριῶν Λειτουργιῶν ἔκδοσιν, καθὼς καὶ δι᾿ ἐκείνας, αἵτινες σὺν Θεῷ θὰ ἐπακολουθήσωσι,

καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπάρκειαν τῶν κωδίκων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων συνετάγησαν.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν μέθοδον τῆς διαθέσεως τῆς ὕλης δὲν θὰ ἦτο ἴσως περιττὸν νὰ ὑπομνησθῇ, ὅτι, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ἔκδοσις αὕτη εἰς κύριον σκοπὸν ἀποβλέπει νὰ διευκολύνῃ τὴν γενικωτέραν μελέτην πρὸς κατάρτισιν ἐν καιρῷ λειτουργικοῦ κειμένου δυναμένου νὰ ἐγκριθῇ πρὸς κοινὴν χρῆσιν πασῶν τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, ἡ κυρία ἡμῶν προσπάθεια ἔδει νὰ στραφῇ περὶ τὸ πῶς θὰ ἠδύνατο καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ἐκδόσει τὸ λειτουργικὸν ὑλικόν, ὅπερ εἴχομεν ὑπ' ὄψει, νὰ τεθῇ καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν παντὸς ἀναγνώστου ἡμῶν. Ἡ κατάταξις λοιπὸν αὐτοῦ ἐγένετο κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ εἶνε εὐχερὴς ἐν τῇ μετὰ χεῖρας ἐκδόσει οὐ μόνον ὁ διαχωρισμὸς τοῦ ὑλικοῦ, ὅπερ ἕκαστος κώδιξ περιέχει, ἀλλὰ καὶ ἡ πλήρης ἀνασύνταξις ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου τῶν κωδίκων τούτων.

Κώδικας είχομεν ὑπ᾽ ὄψει τοὺς κάτωθι:

		Κῶδιξ ὑπ᾽ ἀριθ.	Αἰὼν	Σημειοῦται ὑφ᾽ ἡμῶν
Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης	(τεῦχος περγαμηνὸν)	713	ΙΒ	Γ
»		670	ΙΓ	**Δ**
»	Supplem.	14	ΙΔ	**Ζ**
»		662	ΙΒ-ΙΔ	**Η**
»	Suppl.	742	ΙΔ	**Θ**
»	(τεῦχος περγαμ.)	661	ΙΕ	Ι
»	Suppl.	690	ΙΔ	**Ι**
»	(τεῦχος περγαμ.)	685	ΙΕ	Κ
»	Suppl.	573	ΙΔ	**Κ**
»		877	ΙΕ	Λ
»	Suppl.	724	ΙΔ-ΙΕ	**Λ**
»		703	ΙϚ	Μ
»	Suppl.	696	ΙΕ	**Μ**
»		663	ΙΕ-ΙϚ	**Ν**
»		781	ΙϚ	Ξ
»		848	ΙΕ	**Ξ**
»		664	ΙΕ	**Ο**
»		851	ΙΣΤ	**Π**
»		798	»	Υ
»		759	»	Χ
»	Suppl.	473	ΙΕ	**Χ**
»	»	64	ΙΣΤ	**Ψ**
»		1910	»	Ω
»		2086	ΙΒ-ΙΔ	L
»		665	ΙΣΤ	α̃
»		675	ΙΖ	ἁ
»		674	»	ἅ
»		672	»	ἇ
»		667	»	ἇ
»	Suppl.	438	»	**α**
»		706	»	**ἁ**
»		669	ΙΣΤ	**α̃**
»		710	ΙΖ	**ἅ**
»		716	»	**ἇ**
»		849	»	**γ**

	Κῶδιξ ὑπ' ἀριθ.	Αἰὼν	Σημειοῦται ὑφ' ἡμῶν.
Εθνικῆς Βιβλιοθήκης	813	ΙΖ	δ
»	829	»	ε
»	718	ΙΗ	έ
»	734	»	ὲ
»	749	ΙΣΤ	μ
»	750	ΙΖ	ϱ
»	754	»	υ
»	760	»	χ
»	771	»	c
»	668	»	e
»	836	»	r
Ἐκ τῶν Εὐχολογίων τοῦ Δμητριέβσκη			
Βιβλιοθήκης Σινᾶ	957	Θ-Ι	Σ
»	956	Ι	$Σ_1$
»	958	Ι	$Σ_2$
	959	ΙΑ	$Σ_3$
»	962	ΙΑ-ΙΒ	$Σ_4$
»	961	»	$Σ_5$
»	973	»	$Σ_6$
»	1036	ΙΒ-ΙΓ	$Σ_7$
»	960	ΙΓ	$Σ_8$
»	966	»	$Σ_9$
»	982	»	σ
»	991	ΙΔ	$σ_1$
»	981	»	$σ_2$
»	968	ΙΕ	$σ_3$
»	984	»	$σ_4$
»	974	ΙΣΤ	$σ_5$
» Παντελεήμονος Ἄθω	162	ΙΑ-ΙΒ	$Π_1$
» Πάτμου	713	ΙΒ-ΙΓ	$Π_2$
» »	104	ΙΓ	$Π_3$
» »	105	»	$Π_4$
» Ἁγίου Ἀθανασίου Λαύρας Ἄθω	189	»	$Π_5$
» Παντοκράτορος Ἄθω	149	ΙΕ	$Π_6$
» Ἀθανασίου Λαύρας Ἄθω	105	»	$Π_7$

	Κώδιξ ὑπ' ἀριθ.	Αἰὼν	Σημειοῦται ὑφ' ἡμῶν
Βιβλιοθήκης Διονυσίου Λαύρας Ἄθω	489	ΙΕ	**Π**8
» Λαύρας »	21	ΙϚ	**Π**9
» Πατριαρχείου Ἀλεξανδ.	149-104 (94)	ΙΔ	**α**1
» Ἁγ. ταφ. μετοχ. ἐν Κων/λει	8 (182)	ΙΕ	**Κ**1
» Παρισίων Κοισλιανὸς	213	ΙΑ	**Ρ**

Εἰς τὸν Βαρβερινὸν κώδικα παραπέμπομεν κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Goar δημοσιευομένας ἐν τῷ Εὐχολογίῳ αὐτοῦ διαφόρους γραφάς. Ἔντυπον δ' Εὐχολόγιον εἴχομεν ὑπ' ὄψει τὴν ἐν Βενετίᾳ ἔκδοσιν τρίτην τοῦ ἔτους 1869, σπουδῇ καὶ ἐπιστασίᾳ Σπυρίδωνος Ἱερομονάχου Ζερβοῦ, κατὰ ταύτην δὲ γίνεται καὶ ἡ παράθεσις τοῦ κειμένου τῶν εὐχῶν. Τὰ εὐχολόγια Δμητριέβσκη σημειοῦμεν διὰ τοῦ λατινικοῦ D, τὸν Βαρβερινὸν δὲ διὰ τοῦ B. Ἔνθα ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει συμφωνία κωδίκων ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν διατάξεων, οὐχὶ ὅμως καὶ πλήρης τοιαύτη περὶ τὸ λεκτικόν, σημειοῦμεν τοὺς τοιαύτην συμφωνίαν παρουσιάζοντας κώδικας ἐντὸς παρενθέσεως. Διὰ τοῦ C σημειοῦμεν τὴν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν μετάφρασιν τοῦ Σλαβωνικοῦ εὐχολογίου τὴν ὑπὸ τοῦ J. King.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Α΄

Αἱ ἀκολουθίαι τῶν μνήστρων καὶ τοῦ γάμου παρουσιάζονται κατὰ τοὺς παλαιοτέρους καὶ μᾶλλον αὐθεντικοὺς κώδικας ἐξόχως σύντομοι καὶ βραχεῖαι.

1. Οὕτως ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τῶν μνήστρων ὁ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ὀγδόου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐνάτου αἰῶνος χρονολογούμενος Βαρβερινὸς κώδιξ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἀρραβῶνος παραθέτει μόνον τὰς δύο βραχυτάτας καὶ ὀλιγοστίχους εὐχάς, τὰς γενικῶς εἰς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς κώδικας ἀπαντώσας, ἤτοι τὴν εὐχὴν «Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος....» καὶ τὴν εὐχὴν «Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν προμνηστευσάμενος ἐκκλησίαν....» ἄνευ οὐδενὸς ἑτέρου. Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ κώδικος τούτου μαρτυρουμένην διάταξιν πιθανώτατα θὰ προηγεῖτο καὶ συναπτή τις, θὰ διενηργεῖτο δὲ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπίδοσις τῶν δακτυλίων, ἀλλὰ περὶ τούτων οὐδὲν ἀναφέρεται.

2. Τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν Βαρβερινὸν κώδικα σειρὰν μετὰ προτάξεως ὅμως τῆς συναπτῆς καὶ μετὰ τυπικῶν διατάξεων βραχυτέρων ἢ πλατυτέρων πως, ἐν αἷς καὶ ἡ περὶ ἐπιδόσεως τῶν δακτυλίων, ἀκολουθοῦσι καὶ οἱ κώδικες (ἐξ ὧν εἴχομεν ὑπ᾽ ὄψει) Κοισλιανὸς τῶν Παρισίων ὑπ᾽ ἀριθ. 213 (***Ρ***) ἀπὸ τοῦ 1027 χρονολογούμενος καὶ κατὰ τὴν τάξιν τῆς Μ. Ἐκκλησίας συντεταγμένος, τοῦ Σινᾶ ὑπ᾽ ἀριθ. 957 τοῦ Θ΄ ἢ Ι΄ αἰῶνος (***Σ***) καὶ 1036 τοῦ ΙΒ΄ ἢ ΙΓ΄ αἰ. (***Σ***7) καὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης οἱ σημειούμενοι ὑφ᾽ ἡμῶν διὰ τῶν στοιχείων ***Η Κ Ι Ο Μ Ϙ Π ε***. Πάντως ἡ εὐχὴ τοῦ ἐντύπου «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τῷ παιδὶ τοῦ πατριάρχου Ἀβραάμ....» δὲν ἀπαντᾷ εἰς οὐδένα ἐκ τῶν ὡς ἄνω κωδίκων, ἀλλ᾽ οὔτε καὶ εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος χρονολογουμένους κώδικας Ι, Κ.

3. Συντομωτέρα παρουσιάζεται ἡ ἀκολουθία τῶν μνήστρων ἐν τῷ ὑπ᾽ ἀριθ. 780 κώδικι Παντελεήμονος (Ἄθω), ἐν τῷ ὁποίῳ παραλείπονται μὲν ρητῶς τὰ εἰρηνικὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι εὐχαί, καὶ αὐταὶ ἔτι αἱ γενικῶς εἰς πάντας τοὺς κώδικας ἀπαντῶσαι, ὑπάρχει δὲ μία καὶ μόνη εὐχή, σύντομος καὶ αὕτη, μεθ᾽ ἣν ἐπακολουθεῖ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν δακτυλίων. Τέλος ἐν τῷ ἀπὸ τοῦ ΙΓ^ου^ αἰῶνος χρονολογουμένῳ κώδικι Ἀθανασίου Λαύρας (Ἄθω) ὑπ᾽ ἀριθ. 189 (***Π***5) ἀπαντῶμεν πρὸς τῇ ἀνωτέρω εὐχῇ τοῦ κώδικος τοῦ Παντελεήμονος καὶ τὰς δύο

βραχείας εὐχάς, τὰς ἐν τῷ Βαρβερινῷ καὶ τῷ Κοισλιανῷ ἀπαντώσας.

4. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου παρουσιάζεται ἐν τῷ Βαρβερινῷ βραχύτατη. Εἰς εὐαρίθμους αἰτήσεις εἰρηνικῶν ἐπακολουθεῖ ἡ ἐν τῷ ἐντύπῳ τρίτη εὐχὴ «Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας...» παραλειπομένων τῶν πρὸ αὐτῆς δύο ἐκτενεστέρων, μετ᾿ αὐτὴν δ᾿ ἐπακολουθεῖ ἡ στέψις καὶ ἡ εἰς ἀλλήλους παράδοσις τῶν νεονύμφων. Παραλειπομένων δὲ καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων καὶ τῆς ἐκτενοῦς ἐπισυνάπτεται ἡ βραχυτάτη εὐχὴ Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου οἰκονομίᾳ... καὶ ἡ εὐχὴ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Οὐδὲν ἕτερον.

5. Τὴν αὐτὴν σειρὰν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Κοισλιανὸς καὶ οἱ μνημονευθέντες δύο κώδικες τοῦ Σινᾶ (**Σ**, **Σ**7) καὶ οἱ ὑφ᾿ ἡμῶν σημειούμενοι **Π**1, **Π**4. Ὁ ὑπ᾿ ἀριθ. 104 τοῦ ΙΓ^{ου} αἰῶνος τῆς Πάτμου (**Π**3) ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν καὶ οἱ ἀνωτέρω σειράν, παραλείπων καὶ τὰ ἀναγνώσματα, μετὰ τὴν δευτέραν ὅμως εὐχὴν παραθέτει καὶ τὴν ἐν τῷ ἐντύπῳ εὐχήν: Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος. Τὴν εὐχὴν ταύτην μετὰ τῆς ἑτέρας ὡσαύτως μακρᾶς τοῦ ἐντύπου («Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν..») παραλείπουσι καὶ οἱ κώδικες τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης 661 (Ι), 662 (**Η**), 663 (**Ν**), 664 (*Ο*), 665 (**ᾱ**), 685 (Κ) 829 (**ε**). Suppl. 573 (**Κ**), Suppl. 64 (**Ψ**).

6. Παραλλήλως πρὸς τὸν βραχὺν τοῦτον τύπον τῶν ἀκολουθιῶν μνήστρων καὶ στεφανώματος φαίνεται ἤδη ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος μαρτυρούμενος καὶ διαμορφούμενος καὶ ἐκτενέστερός τις τύπος. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ τύπος οὗτος οὔτε τοσοῦτον δαψιλῶς μαρτυρεῖται, ὅσον ὁ βραχύτερος, ἀλλ᾿ οὔτε καὶ σταθερὰς καὶ ἀμεταβλήτους παρ᾿ ἅπασι τοῖς κατ᾿ αὐτὸν χειρογράφοις γραμμὰς ἀκολουθεῖ. Πάντως ὅμως ἡ παλαιότης τῶν ὀλίγων, ἔστω, κωδίκων, παρ᾿ οἷς ἀπαντᾷ, ἀποδεικνύει, ὅτι ἐνωρὶς ἐξεδηλώθη ἡ τάσις πρὸς διαμόρφωσιν καὶ ἐκτενεστέρου τινὸς τύπου, ὁ ὁποῖος ἐκράτησεν εἰς ὡρισμένας περιοχὰς καὶ μὴ ἐκτοπισθεὶς ὅλως ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ τύπου ἐπέδρασε κατὰ τὴν μετὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα περίοδον, ὅπως προσλάβωσιν αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀκολουθίαι τὸν σημερινὸν αὐτῶν τύπον.

7. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ἀκολουθίαν τῶν μνήστρων συνάγονται ἐκ τῶν ὑπ᾿ ὄψει ἡμῶν κωδίκων τὰ ἑπόμενα:

Μέρος τῆς ἐκτενεστέρας εὐχῆς τοῦ ἀρραβῶνος («Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τῷ παιδὶ τοῦ πατριάρχου ....»), τῆς παραλειπομένης ἀπὸ τοὺς κώδικας τοῦ Βυζαντινοῦ τύπου, εὕρηται ἐν τῷ ἀπὸ τοῦ ΙΒ´ αἰῶνος χρονολογουμένῳ ὑπ᾿ ἀριθ. 973 κώδικι τοῦ Σινᾶ (**Σ**6) πρὸ τῆς ἀκολουθίας ἐπὶ μνηστείας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Εὐχὴ εἰς ἀρρα-

βῶνα γάμου». Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ τοιαύτη πρόταξις τῆς εὐχῆς ὑπὸ ἴδιον τίτλον καὶ κεχωρισμένως «τῆς ἀκολουθίας ἐπὶ μνηστείας» ὑποδηλοῖ, ὅτι ἡ εὐχὴ μόλις εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεται δεκτή, χωρὶς εἰσέτι νὰ πλαισιωθῇ μονίμως ἐν τῷ ἤδη κρατοῦντι βραχυτέρῳ τύπῳ. Ἐξ ἄλλου εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι οἱ κώδικες οἱ περιλαμβάνοντες τὴν εὐχὴν ταύτην εἶνε πάντες μεταγενέστεροι ἤτοι ὁ ***Λ*** (ΙΔ-ΙΕ αἰ.), ὁ ***Ν*** (ΙΕ-ΙΣΤ αἰ.) καὶ ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 849 τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης (***γ***) χρονολογούμενος ἀπὸ τοῦ ΙΖ αἰ.· καὶ ἐπὶ πλέον ὅτι ἡ εὐχὴ δὲν παρουσιάζεται ἀπαράλλακτος, ἀλλὰ σημειοῦνται παρ᾽ ἑκάστῳ κωδίκι πλεῖσται διάφοροι γραφαί. Τέλος ὁ κώδιξ ***γ*** περιλαμβάνει ταύτην ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ στεφανώματος καὶ οὐχὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν μνήστρων, ἔνθα ἀντὶ ταύτης μετὰ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 149 κώδικος τοῦ Παντελεήμονος (***Π*** 6) τοποθετεῖ τὴν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ στεφανώματος συμπεριλαμβανομένην εὐχὴν «Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος....», ἡ ὁποία, ὡς εἴπομεν ἤδη, δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὰ χειρόγραφα, τὰ ἀκολουθοῦντα τὴν βραχυτέραν διάταξιν τοῦ γάμου.

8. Ἀφ᾽ ἑτέρου οἱ κώδικες τοῦ ἐκτενεστέρου τούτου τύπου παρουσιάζουσι πρὸς ἀλλήλους ἀνομοιότητας καὶ ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τῶν εὐχῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν θέσιν, εἰς ἣν παρ᾽ ἑκάστῳ τούτων τοποθετοῦνται αὗται. Οὕτω παρὰ μὲν τῷ ὑπ᾽ ἀριθ. 8 (182) κώδικι τοῦ ἁγιοταφικοῦ μετοχίου (***Κ*** 1) πρὸ τῶν εἰρηνικῶν τοποθετεῖται εὐχή τις, ἀπαντῶσα, μετὰ διαφόρων ὅμως γραφῶν, καὶ εἰς ἄλλους κώδικας («Δέσποτα, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀποστείλας τὴν ἀλήθειάν σου...»), εἶτα δὲ καὶ ἑτέρα τις εὐχὴ βραχυτάτη, μεθ᾽ ὃ ἐπακολουθοῦσι τὰ εἰρηνικά. Τὴν αὐτὴν διάταξιν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ κώδιξ ***γ***. Μετὰ τὰ εἰρηνικὰ ὅμως ὁ μὲν ***Κ*** 1 παραθέτει τὴν εὐχὴν «Δέσποτα φιλάνθρωπε, ὁ διὰ τῆς προφητικῆς φωνῆς ἐνηχήσας...» καὶ τὴν εὐχὴν «Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διῃρημένα...»· ὁ δὲ ***γ*** παραθέτει τὴν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου εὐχὴν «Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος,...» καὶ μετ᾽ αὐτὴν ἐπαναλαμβάνει τὴν πρὸ τῶν εἰρηνικῶν παρατιθεμένην ὑπ᾽ αὐτοῦ καὶ τοῦ ***Κ*** 1 δευτέραν βραχυτάτην εὐχήν. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀπὸ τοῦ ΙΕ´ αἰ. χρονολογούμενος ὑπ᾽ ἀριθ. 968 κώδιξ τοῦ Σινᾶ (***σ*** 3) μετὰ τὰ εἰρηνικὰ παραθέτει τὴν ἣν καὶ ὁ ***Κ*** 1 εὐχὴν («Δέσποτα φιλάνθρωπε...»), μετὰ ταύτην ὅμως τοποθετεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ ***Κ*** 1 προταχθεῖσαν εὐχὴν («Δέσποτα, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν....») καὶ μετ᾽ αὐτὴν τὰς δύο εὐχὰς τῶν χειρογράφων τοῦ βραχυτέρου τύπου («Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος....» καὶ «Κύριε ὁ Θεός, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν προμνηστευσάμενος....»). Ὁ ***Λ*** προτάσσει τὰς δύο ταύτας εὐχὰς τῶν χειρογράφων τοῦ βραχυτέρου

τύπου, ἐπιτάσσει δὲ καὶ δύο ἄλλας εὐχάς, ἐξ ὧν ἡ μία μὲν ὁμοιάζει, ὡς εἴπομεν, πρὸς τὴν ἐν τῷ ἐντύπῳ ἐκτενεστέραν, ἡ ἄλλη δὲ προσιδιάζει εἰς αὐτόν. Τέλος ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 149 τοῦ ΙΕ αἰ. κώδιξ τοῦ Παντοκράτορος Ἄθω (**Π**6) ἀκολουθεῖ μὲν τὸν **σ**3, διαφέρει ὅμως τούτου κατὰ τὸ ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτην εὐχὴν καὶ πρὸ τῶν δύο εὐχῶν τοῦ βραχυτέρου τύπου τοποθετεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ ἐντύπου ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου ὑπάρχουσαν εὐχήν, ἣν καὶ ὁ **γ** περιλαμβάνει ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν μνήστρων.

9. Ἡ ἀσυμφωνία αὕτη τῶν κωδίκων τοῦ ἐκτενεστέρου τύπου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συμφωνίαν τῶν χειρογράφων τοῦ βραχυτέρου τύπου ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ ἐκτενέστερος τύπος διεμορφώθη πολὺ μετὰ τὸν δέκατον αἰῶνα, ἠκολούθησεν δ᾽ ἐν τῇ ἐξελίξει του γραμμὰς ἀσταθεῖς καὶ κυμαινομένας. Ἀξιοσημείωτον ἐν τούτοις εἶνε, ὅτι ἡ ἐκτενεστέρα εὐχὴ τοῦ ἐντύπου ἐμπεριλαμβάνεται ὡς δευτέρα εὐχὴ καὶ ἐν τῷ Σλαβωνικῷ εὐχολογίῳ. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ εἴπωμεν, ἐὰν ἡ εὐχὴ αὕτη ἐλήφθη ἐκ τῆς παλαιᾶς πράξεως τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἢ ἐκ τῶν πρώτων ἐντύπων εὐχολογίων τῆς Βενετίας κατὰ χρόνους συμπίπτοντάς που πρὸς τὴν μεταγενεστέρως σημειωθεῖσαν διόρθωσιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Ρωσσικῆς ἐκκλησίας.

10. Αἱ ἀνομοιότητες, αἱ μεταξὺ τῶν κωδίκων τοῦ ἐκτενεστέρου τύπου, παρουσιάζονται μεγαλείτεραι ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου. Οὕτω (1) ὁ ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος χρονολογούμενος ὑπ᾽ ἀριθ. 958 κώδιξ τοῦ Σινᾶ (**Σ**2) μετὰ τὴν συναπτὴν τοποθετεῖ τὴν εὐχὴν «Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος....» καὶ μετ᾽ αὐτὴν ἰδίαν ἀρκούντως ἐκτενῆ εὐχήν, μεθ᾽ ἣν ἀκολουθεῖ ἡ εὐχὴ «Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος...» ἤτοι ἡ πρώτη ἐκ τῶν ἐκτενεστέρων τοῦ ἐντύπου, μεθ᾽ ὃ ἐπακολουθεῖ ἡ στέψις καὶ ἑτέρα ἰδία σύντομος εὐχή, ᾗ τινι ἕπονται τὰ ἀναγνώσματα καὶ ἡ εὐχὴ «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου...». Ἐπακολουθεῖ ἡ θεία κοινωνία καὶ ἡ εὐχὴ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου (2). Ὁ **Σ**6 μετὰ τὰ εἰρηνικὰ ἔχει ἰδίαν σύντομον εὐχήν, μεθ᾽ ἣν ἡ εὐχὴ «Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας...», παραλειπομένων τῶν δύο μεγάλων εὐχῶν τοῦ ἐντύπου. Μετὰ τὴν στέψιν καὶ πρὸ τῶν ἀναγνωσμάτων σημειοῖ τὴν εὐχὴν «Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει...» καὶ δύο ἑτέρας ἰδίας, ὧν ἡ δευτέρα ἀρκούντως ἐκτεταμένη. Μετὰ δὲ τὰ ἀναγνώσματα ἡ θεία λειτουργία. (3) Ὁ **σ**3 μετὰ τὰ εἰρηνικὰ ἀναφέρει τὴν εὐχὴν «Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος ὁ πλάσας...». Εἶτα τὴν εὐχὴν «Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος...» καὶ τὴν εὐχὴν «Εὐλογητὸς εἶ, δέσποτα παντοκράτορ,

ὁ τῆς ζωῆς...» (ἣν καὶ ὁ **Κ**1). Μετὰ δὲ τὴν παράδοσιν εἰς ἀλλήλους ἐπακολουθοῦσι δύο σύντομοι εὐχαὶ καὶ ἡ στέψις· εἶτα δὲ αἱ εὐχαὶ «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἔκτεινον...» (ἣν καὶ ὁ **γ**) καὶ «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου....». Τὰ ἀναγνώσματα. Ἡ εὐχὴ «Ἐπικαλοῦμαί σε...» (ἣν καὶ ὁ **Δ**) καὶ τὸ κοινὸν ποτήριον. (4) Ὁ **Κ**1 προτάσσει τὰς εὐχάς· «Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος...», «Εὐλογητὸς εἶ δέσποτα παντοκράτορ, ὁ τῆς ζωῆς....». Μεθ᾽ ἃς ἡ παράδοσις εἰς ἀλλήλους τῶν συζύγων καὶ αἱ εὐχαί· «Δέσποτα, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν...» (ἴδε ἐν **γ**) καὶ «ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος...», μεθ᾽ ἃς ἡ στέψις. Καὶ ἀκολούθως αἱ εὐχαί· «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ δόξῃ...» (ἴδε ἐν **Π**1)· «Κύριε ὁ Θεός, ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου...» (ἴδε ἐν **γ**)· «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ κατὰ σάρκα οἰκονομίᾳ τὸν γάμον τὸν ἐν Κανᾶ...». Τὰ ἀναγνώσματα. Ἐκτενής. Ἡ εὐχή· «Ἐπικαλούμεθά σε...» Καὶ ἡ κοινωνία. (5) Ὁ **Π**7 προτάσσει τὰς εὐχὰς «Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος...»· «ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος...»· «Δέσποτα, δέσποτα τῶν ἁπάντων, ὁ λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας...». «Εὐλογητὸς εἶ, δέσποτα παντοκράτορ, ὁ τῆς ζωῆς...» (ἴδε **Κ**1). Καὶ μετ᾽ αὐτὰς ἡ παράδοσις τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους καὶ ἡ εὐχὴ «Δεξιὰ ἄχραντε τοῦ Πατρός...» (ἴδε ἐν **γ**)· ἡ εὐχὴ τῶν στεφάνων (ἴδε ἐν **Π**5), εἶτα δὲ ἡ στέψις. Ἕπονται δύο ἔτι εὐχαί· «Δοξάζομέν σε, δέσποτα παντοκράτορ, ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι...» καὶ «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου οἰκονομίᾳ» Καὶ τὰ λοιπὰ ὡς ἐν τῷ **Κ**1. (6) Ὁ **Δ** προτάσσει δύο εὐχάς· ἤτοι τὴν «Ὁ Θεός, ὁ ἅγιος...» καὶ τὴν «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν...» (συναφὴς πρὸς τὴν «Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος...»). Ἐπακολουθεῖ τὸ πρῶτον ἀντίφωνον τῆς λειτουργίας. Εἶτα ἕτεραι δύο εὐχαί· ἤτοι ἡ εὐχὴ «Κύριε ὁ Θεός, ὁ τὴν σωτηριώδη...» καὶ ἡ «Ὁ ὢν, δέσποτα, ὁ κτίσας...». Μεθ᾽ ὃ τὸ δεύτερον ἀντίφωνον Ἡ εὐχή: Ἐπικαλοῦμαί σε... Καὶ ἡ στέψις, μεθ᾽ ἣν τὸ τρίτον ἀντίφωνον τῆς λειτουργίας. Ἀπολυτίκιον. Κοντάκιον. Τρισάγιον. Ἀναγνώσματα. Ἐκτενής. Καὶ αἱ εὐχαί: «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν...» καὶ «Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος...».

11. Κατὰ ταῦτα οἱ μὲν κώδικες **Σ**2 καὶ **Σ**6 φαίνονται ἀκολουθοῦντες ἰδίαν ἑκάτερος διάταξιν, ἥτις ἐκ πρώτης ὄψεως τοὐλάχιστον παρουσιάζεται ἄσχετος καὶ πρὸς τὰς τῶν λοιπῶν κωδίκων, μόνον δὲ κοινὸν ἡ τοῦ **Σ**2 ἔχει, ὅτι ἐμπεριλαμβάνει καὶ τὴν εὐχὴν «Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος...». Ὡς πρὸς δὲ τὰς τῶν λοιπῶν κωδίκων διατάξεις αὗται παρουσιάζουσι τὰ ἑξῆς κοινά: Ἡ εὐχὴ «Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος....» ἀπαντᾷ παρ᾽ ἅπασιν. Αὕτη εὕρηται καὶ ἐν τοῖς χειρογράφοις **Π**3 **Π**5

Μ γ καὶ e. Εἰς τρεῖς ἐξ αὐτῶν ἀπαντᾷ καὶ ἡ εὐχή. «Εὐλογητὸς εἶ, δέσποτα παντοκράτορ, ὁ τῆς ζωῆς...». Δὲν συμφωνοῦσιν ὅμως πρὸς ἀλλήλους οὔτε ὡς πρὸς τὴν θέσιν, εἰς ἣν παρ᾽ ἑκάστῳ τοποθετοῦνται αἱ εὐχαί, οὔτε ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν εὐχῶν, τὰς ὁποίας εἷς ἕκαστος κώδιξ περιέλαβεν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ. Ἐπὶ πλέον καὶ ἐν ταῖς κοιναῖς παρὰ τούτοις εὐχαῖς σημειοῦνται γραφαὶ διάφοροι, ποῦ μὲν δευτέρου λόγου ἄξιαι, ποῦ δὲ σημαντικώτεραι. Τέλος ἕκαστος τῶν κωδίκων τούτων περιέχει καὶ εὐχὰς ἰδίας, μὴ ἀπαντώσας παρ᾽ ἄλλῳ τινὶ τῶν μνημονευομένων. Οὕτω ἐκ τῶν ὑπ᾽ ὄψει ἡμῶν χειρογράφων δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἴδιόν τινα τύπον, καθ᾽ ἅπάσας τὰς γραμμὰς συμπίπτοντα, ἀλλὰ μόνον εἰς γενικήν τινα διάκρισιν δυνάμεθα νὰ χωρήσωμεν: Ἤτοι εἰς τὴν διάκρισιν κωδίκων τοῦ βραχυτέρου τύπου, παρουσιαζόντων ἀπόλυτον, δύναταί τις εἰπεῖν, συμφωνίαν καὶ ὁμοιομορφίαν, καὶ κωδίκων ἐκτενεστέρου τύπου, οὓς δὲν δυνάμεθα, ἐξ ὅσων ἔχομεν ὑπ᾽ ὄψει, νὰ εἰδοποιήσωμεν καὶ νὰ κατατάξωμεν κατὰ συγγενεστέρας ὁμάδας λόγῳ τῶν σοβαρῶν μετ᾽ ἀλλήλων διαφορῶν.

12. Τίθεται ἤδη τὸ ἐρώτημα: Πόθεν προέρχεται ὁ ἐκτενέστερος οὗτος τύπος καὶ ποία ἡ κοιτὶς αὐτοῦ; Εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἐρωτήματος τούτου θὰ ἔπρεπε πρωτίστως νὰ σημειωθῇ, ὅτι αἱ πρὸς ἄλληλα ἀνομοιότητες τῶν χειρογράφων τούτων ἀλλὰ καὶ αἱ διάφοροι γραφαὶ ἐν ταῖς εὐχαῖς μαρτυροῦσι καὶ ἐξέλιξιν συνεχισθεῖσαν καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας, δὲν συνηγοροῦσι δὲ ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς, ὅτι παλαιόθεν ἐμορφώθη καὶ δεύτερος λειτουργικὸς τύπος, διατηρηθεὶς ἔστω καὶ κατὰ τὰς κεντρικὰς αὐτοῦ γραμμὰς εἰς τὰ ὑπ᾽ ὄψει χειρόγραφα. Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὴν προέλευσιν τοῦ τύπου τούτου δύνανται ἴσως νὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς ἐνδείξεις τινὲς ἐξ αὐτῶν τῶν χειρογράφων. Οὕτως ὁ ***σ***3 ἔχει γραφῇ διὰ τὸ Σινᾶ ὑπὸ Κρητὸς ἱεροδιακόνου. Ἐξ ἄλλου ὑπάρχει ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Σινᾶ καὶ ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 966 κώδιξ Νοτιοϊταλικῆς προελεύσεως, τὸ χειρόγραφον Ροπέρτου ρηγὸς καὶ Γουλιέλμου ρηγός. Ὡς δὲ διαπιστοῦται ἐκ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 21 κώδικος τῆς Λαύρας (***Π***9), τοῦ ἀπὸ τοῦ Ις αἰῶνος χρονολογουμένου καὶ ἐκ Μεσσήνης τῆς Ἰταλίας μετενεχθέντος εἰς Κύπρον, ὁ Νοτιοϊταλικὸς τύπος ἐμπεριεῖχεν ἐξόχως μακρὰς ἀκολουθίας. Δεδομένου δ᾽ ὅτι καὶ λόγῳ τῆς προτέρας σχέσεως, ἥτις συνέδεε τὰς ἐκκλησίας Ἰλλυρικοῦ, Θεσσαλονίκης, Ἑλλάδος, Κρήτης καὶ Αἰγαίου συναποτελεσάσας καὶ πρὸ τοῦ σχίσματος μετὰ τῶν ἐν κάτω Ἰταλίᾳ ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν ἐκκλησιαστικὴν περιφέρειαν ὑπαγομένην εἰς τὴν Ρώμην, καὶ λόγῳ

τῆς μετέπειτα ἐγκαθιδρυθείσης ἀνὰ τὰς νήσους καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος Ἑνετοκρατίας, ἑπόμενον ἦτο ὁ Νοτιοϊταλικὸς λειτουργικὸς τύπος νὰ εἰσαχθῇ βαθμηδὸν καθ' ἅπαν τὸ Αἰγαῖον, καθὼς καὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὴν Κύπρον, δυνάμεθα ἐντεῦθεν νὰ συναγάγωμεν, ποία εἶναι ἡ κοιτὶς τοῦ ἐκτενεστέρου τύπου. Τὰ ἐν Σινᾷ χειρόγραφα προέρχονται μᾶλλον ἐκ Κύπρου. Ἐν τῷ κώδικι σ 3 ρητῶς σημειοῦται ὅτι ἐγράφη ὑπὸ **Κρητὸς** ἱεροδιακόνου. Καὶ ἐπὶ πλέον δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅτι τὰ πρῶτα ἔντυπα εὐχολόγια ἐδημοσιεύθησαν ἐν Βενετίᾳ, ὡς ἐκ τούτου δὲ φυσικὸν ἦτο νὰ ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν καὶ σοβαρὰ χειρόγραφα ἀνήκοντα εἰς τὸν Νοτιοϊταλικὸν ὀρθόδοξον τύπον. Τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο ἐξηγεῖ πῶς εἰς τὸν βραχὺν Βυζαντινὸν τύπον περιελήφθησαν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου καὶ αἱ δύο ἐκτενέστεραι εὐχαί, αἵτινες, ὡς εἴπομεν, δὲν ἀπαντῶνται παρ' ἅπασι τοῖς χειρογράφοις.

13. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερός τις παράγων ἐξελίξεως, εἰς τὸν ὁποῖον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὀφείλονται καὶ αἱ ὑπὸ τῶν δύο παλαιοτέρων κωδίκων τοῦ Σινᾶ (**Σ** 2 καὶ **Σ** 6) μαρτυρούμεναι μορφαί. Καὶ ὁ παράγων οὗτος εἶνε ἡ συνύφανσις τῆς τελεσιουργίας τοῦ γάμου μετὰ τῆς τελεσιουργίας τῆς θείας εὐχαριστίας, ἥτις ἐνωρίτατα ἀπετέλεσε τὸ κέντρον, περὶ τὸ ὁποῖον, ἂν μὴ πάντα, τοὐλάχιστον ὅμως τὰ κυριώτερα τῶν μυστηρίων ἐκινήθησαν. Οὕτως εἶνε ἀναντίλεκτον, ὅτι τόσον αἱ χειροτονίαι, ὅσον καὶ τὸ βάπτισμα, ἄρα δὲ καὶ τὸ χρῖσμα, ἐτελοῦντο συνδεδεμένως πρὸς τὴν θείαν λειτουργίαν. Τὸ αὐτὸ ἐσημειώθη καὶ ὡς πρὸς τὸν γάμον.

14. Πράγματι· ἐὰν ἐξετάσωμεν τὸν σημερινὸν τύπον τῆς τελεσιουργίας τοῦ γάμου, δὲν θὰ δυσκολευθῶμεν νὰ διακρίνωμεν, ὅτι παρουσιάζει συνύφανσιν τῆς τελετουργίας τοῦ γάμου μετὰ τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων. Οὕτω τὸ πρὸ τῆς εἰσόδου καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων μέρος τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων ἀντικαθίσταται ὑπὸ τοῦ μέχρι τῆς στέψεως μέρους τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ μεγάλη μὲν συναπτὴ ταυτίζεται πρὸς τὴν ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῶν Προηγιασμένων, αἱ εὐχαὶ δὲ τοῦ γάμου ἀντικαθιστῶσι τὰς τῶν ἀντιφώνων εὐχὰς καὶ ἐπακολουθοῦσι τὰ ἀναγνώσματα μετὰ προκειμένων καὶ ἀλληλουαρίων σχετιζομένων πρὸς τὴν εὐφρόσυνον ὑπόθεσιν τοῦ γάμου. Μετὰ τὰ ἀναγνώσματα ἐπακολουθεῖ ἡ αὐτὴ ἀκριβῶς διάταξις τῶν Προηγιασμένων, παραλειπομένων μόνον τῶν κατηχουμένων. Ἔχομεν δηλαδὴ τὴν ἐκτενῆ καὶ μετ' αὐτὴν τὰς ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῶν Προηγιασμένων αἰτήσεις, μεθ' ἃς τὴν

ἐκφώνησιν «Καὶ καταξίωσιν...» μετὰ τῆς Κυριακῆς προσευχῆς. Κατὰ πολλοὺς δ᾽ ἐκ τῶν κωδίκων (**Δ** Ι Κ **Δ** **Ο** **Ψ** e κλπ.) ἔχομεν καὶ τὴν ἐκφώνησιν. Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἁγίοις, τοῦ λαοῦ ψάλλοντος τὸ Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος... Κατὰ τὸν κώδικα δὲ **Σ**2 μετὰ τὸ Πάτερ ἡμῶν καὶ τὸ Ὅτι σοῦ ἐστιν ἐπακολουθεῖ «Εἰρήνη πᾶσι. Εὐχή· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου.... Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς... ὁ ἱερεὺς Πρόσχες, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐξ ἁγίου κατοικητηρίου σου... Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἁγίοις». Δηλαδὴ ἔχομεν ἐν αὐτῷ σαφέστατα τὴν κατὰ τὸ τμῆμα τοῦτο διάταξιν τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων.

15. Εἶνε ἀληθές, ὅτι οἱ δύο παλαιοὶ καὶ αὐθεντικώτατα μαρτυροῦντες περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τελετουργικῆς πράξεως κώδικες, ὁ Βαρβερινὸς δηλαδὴ καὶ ὁ Κοισλιανός, δὲν λέγουσί τι περὶ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου. Ἀλλὰ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι οἱ παλαιοὶ κώδικες, ὡς γνωρίζομεν καὶ ἄλλοθεν, βασιζόμενοι ἐπὶ τῆς κατὰ παράδοσιν γνωστῆς καὶ ἐν ἀσκήσει πράξεως, ἣν πάντοτε προϋποθέτουσι, παρουσιάζονται λίαν πτωχοὶ περὶ τὴν ἀναγραφὴν τυπικῶν διατάξεων. Ὑπάρχει ἐν τούτοις καὶ σημεῖόν τι ὑποδηλοῦν καὶ εἰς τοὺς κώδικας τούτους τὴν συνύφανσιν τῆς τελεσιουργίας τοῦ γάμου μετὰ τῆς θείας λειτουργίας. Καὶ τοῦτο εἶνε ἡ ἔλλειψις ἀναγνωσμάτων, ἡ καὶ παρ᾽ ἄλλοις σοβαροῖς χειρογράφοις παρατηρουμένη. Ὁπόσον δὲ σοβαρὰ ἔνδειξις τυγχάνει ἡ ἔλλειψις αὕτη τῶν ἀναγνωσμάτων, δύναταί τις ν᾽ ἀντιληφθῇ, ἐὰν λάβῃ ὑπ᾽ ὄψει, ὅτι καὶ προκειμένου περὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Βαπτίσματος κατὰ γενικὸν κανόνα οἱ παλαιοὶ καὶ οἱ ἐξ ἀντιγραφῆς παλαιῶν νεώτεροι κώδικες παραλείπουσι τὰ ἀναγνώσματα. Τοῦτο δέ, διότι κατὰ τοὺς παλαιοτέρους αἰῶνας μετὰ τὸ πέρας τοῦ βαπτίσματος ἐπηκολούθει ἡ μικρὰ εἴσοδος καὶ ἡ συνέχισις τῆς λειτουργίας, τῆς ὁποίας μέρος ἀπετέλουν καὶ τὰ ἀναγνώσματα. Ὁ Βαρβερινὸς λοιπὸν καὶ ὁ Κοισλιανὸς κώδιξ παραθέτουσι μόνον τὰ προσιδιάζοντα εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ γάμου, προϋποθέτοντες γνωστὸν ἀπὸ τῆς ἤδη κρατούσης καὶ ἐφαρμοζομένης πράξεως, ὅτι τὸ μέχρι καὶ τῆς στέψεως τμῆμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου ἐλάμβανε τὴν θέσιν τοῦ πρὸ τῆς μικρᾶς εἰσόδου τμήματος τῆς θείας λειτουργίας, τοῦ κοινοῦ ποτηρίου παρεχομένου μετὰ τὴν θείαν κοινωνίαν.

16. Ἔχουσι δὲ περισωθῆ εἰς τοὺς κώδικας τύποι συνενώσεως τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου οὐ μόνον μετὰ τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων, ἀλλὰ καὶ μετὰ λειτουργίας πλήρους. Ἡ μνημονευθεῖσα διάταξις τοῦ κώδικος **Σ**2 μαρτυρεῖ, ὅτι ἤδη κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα,

ἀφ᾽ οὗ χρονολογεῖται ὁ κώδιξ οὗτος, εἶχε κρατήσει ἡ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων ἔνταξις τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου. Ἐξ ἄλλου ὅμως οἱ κώδικες **Σ**6 καὶ **Π**7 διέσωσαν τύπους συνενώσεως μετὰ πλήρους λειτουργίας. Παρ᾽ αὐτοὺς ὁ κῶδιξ **Δ** ὁμιλεῖ μὲν ἐν τέλει περὶ Προηγιασμένων, διέσωσεν ὅμως τάξιν πλήρη καὶ σαφῶς διαγεγραμμένην συνδέσεως τῆς τελεσιουργίας τοῦ γάμου μετὰ τῆς θείας λειτουργίας. Καὶ κατὰ μὲν τὸν **Σ**6 μετὰ τὴν στέψιν ἐπακολουθεῖ ἡ ἰδιάζουσα εἰς τὸν κώδικα τοῦτον ἐκτενὴς εὐχὴ καὶ μετ᾽ αὐτὴν τὰ ἀναγνώσματα καὶ ἡ ἐκτενής. «Καὶ ἄρχεται ἡ θεία Λειτουργία. Καὶ ὅτε ἔρχονται εἰς τὴν ὥραν τῆς ζωοποιοῦ κοινωνίας ἐπιδίδει αὐτοῖς τῶν θείων ἁγιασμάτων». Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι τὸ πέρας τῆς ἐκτενοῦς ἔδιδε τὸ σύνθημα τῆς ἐνάρξεως τοῦ Χερουβικοῦ, καθ᾽ ὃν ἐλάμβανε χώραν ἡ Μεγάλη Εἴσοδος καὶ ἡ ἀναφορά. Ὁ δὲ κώδιξ **Π**7 ἀποσαφεῖ τὸ πρᾶγμα ἐπὶ μᾶλλον. Μετὰ τὴν στέψιν δηλαδὴ καὶ τὰς ἐπακολουθούσας κατὰ τὸν κώδικα τοῦτον εὐχὰς ἕπεται ἡ διάταξις: «Καὶ εἰ μὲν ἔστιν ἐν τῇ λειτουργίᾳ... λέγει ὁ ἱερεὺς ἀπολυτίκιον καὶ κοντάκιον τῆς ἡμέρας. Εἶτα λέγει πάλιν ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ διάκονος. Καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Καὶ ὁ λαὸς τὸ Τρισάγιον καὶ καθεξῆς ἡ θεία λειτουργία». Ἐπακολουθοῦσι τὰ ἀναγνώσματα καὶ ἡ ἐκτενής. Τέλος κατὰ τὸν κώδικα **Δ** μετὰ τὰ εἰρηνικὰ ἐπακολουθεῖ ἓν ζεῦγος εὐχῶν «Καὶ εὐθὺς λέγεται τὸ πρῶτον ἀντίφωνον τῆς λειτουργίας». Μετ᾽ αὐτὸ ἐπακολουθεῖ δεύτερον ζεῦγος εὐχῶν, μετὰ τὸ ὁποῖον λέγεται τὸ δεύτερον ἀντίφωνον τῆς λειτουργίας. Εἶτα ἡ εὐχὴ Ἐπικαλοῦμαί σε... καὶ ἡ στέψις. Καὶ μετ᾽ αὐτὴν «τὸ τρίτον ἀντίφωνον τῆς λειτουργίας. Καὶ εὐθὺς τὸ ἀπολυτίκιον καὶ τὸ κοντάκιον τῆς ἡμέρας καὶ τῆς Θεοτόκου.

17. Οἱ κώδικες **Πε** χωροῦσι κατ᾽ ἄλλην σύνδεσιν (μετὰ λειτουργίας Προηγιασμένων). Παρ᾽ ἀμφοτέροις μετὰ τὰ ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολουθίας εἰρηνικὰ τοποθετεῖται ἡ ἐκφώνησις Ὅτι ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν..., μεθ᾽ ἣν ἐπακολουθεῖ τὸ Τρισάγιον, τὰ ἀναγνώσματα καὶ ἡ ἐκτενής. Μετὰ τὴν ἐκτενῆ ἐπακολουθεῖ ἡ εὐχὴ Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος..., ἡ ἅρμοσις τῶν νεονύμφων καὶ ἡ στέψις, δύο εὐχαί, ἡ Κυριακὴ προσευχὴ καὶ ἡ ἐκφώνησις Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἁγίοις.

18. Ἐὰν ἤδη μεθ᾽ ὅσα ἐλέχθησαν, ἐξετάσωμεν ἐκ νέου τοὺς δύο κώδικας **Σ**2 καὶ **Σ**6, θὰ ἴδωμεν, ὅτι δύνανται νὰ τοποθετηθῶσιν ἐπὶ ἑνιαίου τινὸς καὶ ἐν πολλοῖς συμπίπτοντος σχεδιαγράμματος. Πράγματι ἀμφότεροι οἱ κώδικες κινοῦνται ἐντὸς τῶν γραμμῶν τοῦ πρὸ τῶν ἀναγνωσμάτων τμήματος τῆς θείας λειτουργίας. Διότι, ὡς γνω-

στόν, ἡ θεία λειτουργία πρὸ τῆς μικρᾶς εἰσόδου ἔχει τρεῖς εὐχὰς ἀντιφώνων καὶ τετάρτην τινὰ εὐχὴν τῆς εἰσόδου. Τέσσαρας πρὸ τῶν ἀναγνωσμάτων ἔχει ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου καὶ ὁ **Σ**2. Ὁ **Σ** 6 φαίνεται ἔχων πέντε, ἀλλ᾽ αἱ μὲν δύο τελευταῖαι ἐπισυνάπτονται ἄνευ παρεμβολῆς τινος ὥστε ν᾽ ἀποτελῶσι μίαν, ἡ δὲ τρίτη εὐχὴ εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν ἄλλων κωδίκων καὶ αὐτοῦ τοῦ **Σ** 2 πρὸ τῆς θείας κοινωνίας καὶ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τοποθετουμένη («Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου....»). Δεδομένου δ᾽ ὅτι ὁ **Σ** 6 ἐπισυνάπτει εἰς τὰ ἀναγνώσματα τὴν θείαν λειτουργίαν, ἐξηγεῖται ἡ πρὸ τῶν ἀναγνωσμάτων τοποθέτησις τῆς εὐχῆς ταύτης, ἡ ὁποία παρὰ πᾶσι σχεδὸν τοῖς χειρογράφοις ἀπαντῶσα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραλειφθῇ καὶ ὑπὸ τοῦ κώδικος τούτου. Ἐτοποθετήθη λοιπὸν εἰς τὴν θέσιν τῆς εὐχῆς τοῦ τρίτου ἀντιφώνου καὶ ἡ πρότερον τὴν θέσιν ταύτην κατέχουσα εὐχὴ ἐπισυνήφθη μετὰ τῆς ἑπομένης. Ἴσως δὲ καὶ ὁ παρὰ τοῖς ἄλλοις χειρογράφοις μείζων ἀριθμὸς εὐχῶν τὴν αὐτὴν ἐξήγησιν νὰ ἐπιδέχηται. Ὡς εἴδομεν ἐν τῷ **Δ** αἱ εὐχαὶ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου ἀντιφώνου τῆς λειτουργίας τοποθετοῦνται κατὰ ζεύγη. Ἐνδέχεται κατ᾽ ἀρχάς, ἐνῷ ἀνεγινώσκετο ἡ εὐχὴ τοῦ γάμου, νὰ μὴ παρελείπετο ἐνιαχοῦ καὶ ἡ συνήθης εὐχὴ τοῦ ἀντιφώνου. Ἐδημιουργήθησαν οὕτω ζεύγη εὐχῶν, τὸ κατ᾽ ἀρχὰς ἐκ μιᾶς εὐχῆς τῆς θείας λειτουργίας καὶ ἐκ μιᾶς εὐχῆς τοῦ γάμου ἀποτελούμενα, μετέπειτα δὲ καὶ ἡ εὐχὴ τοῦ ἀντιφώνου τῆς λειτουργίας ἀντικατεστάθη ἐνιαχοῦ ὑπ᾽ ἄλλων εὐχῶν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ γάμου ἀναφερομένων, καὶ προῆλθον οὕτως αἱ πολυπληθεῖς καὶ πολλαχοῦ κατὰ ζεύγη τοποθετούμεναι εὐχαὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου.

Τοσαῦτα καθ᾽ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ πορίσματα, τὰ ἐκ τῶν γενικῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν ὑπ᾽ ὄψει ἡμῶν κωδίκων συναγόμενα.

Β΄.

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τῶν ἐπὶ μέρους κωδίκων σημεῖα ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας τυγχάνουσι τὰ ἑπόμενα:

α΄.

1. Ἀξιοσημείωτος ἡ ἐπιγραφὴ τῶν κωδίκων **Η Q Ρ** «τάξις γινομένη ἐπὶ μνήστροις βασιλέως καὶ λοιπῶν ἀνθρώπων». Ἡ εἰδικὴ μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως ἐμβάλλει τὴν σκέψιν, μήπως τὸ κατ᾽ ἀρχὰς ἡ ἱερολογία τοῦ ἀρραβῶνος διὰ τοὺς ἰδιώτας ἦτο ἁπλου-

στάτη, περιοριζομένη εἰς τὴν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῆς ἁγίας Τριάδος ἀνταλλαγὴν τῶν δακτυλίων, ὡς τελεῖται καὶ σήμερον γενικῶς, εἰσήχθη δὲ τὸ πρῶτον, ὡς ἔχει ἐν τοῖς χειρογράφοις, προκειμένου περὶ ἀρραβώνων βασιλικῶν, καὶ βαθμηδὸν ἐκράτησεν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει γενικώτερον. Τοῦτ᾽ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου.

2. Τόπος, ἐν ᾧ ἐτελεῖτο ὁ ἀρραβών, ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ ὁ οἶκος (**ε**), προετιμᾶτο ὅμως ὁ ναός, καὶ δὴ ὁ νάρθηξ (ἢ τὸ διακονικὸν e) μέν, ἐὰν ἐπρόκειτο εὐθὺς μετὰ τὸν ἀρραβῶνα νὰ ἐπακολουθήσῃ ὁ γάμος, ὅστις ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἐτελεῖτο ἐν τῷ κυρίως ναῷ, ὁ κυρίως ναὸς δὲ ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ τελεσθῇ μόνον ὁ ἀρραβὼν (**Σ**9 e). Κατὰ τὸν ὑπ᾽ ἀριθ. 88 κώδικα τῆς Λαύρας τελουμένης λειτουργίας οἱ μέλλοντες νὰ ἀρραβωνισθῶσιν ἀνέμενον μετὰ τῶν συνοδευόντων αὐτοὺς ἐν τῷ νάρθηκι μέχρι πέρατος τῆς λειτουργίας, μεθ᾽ ὃ ὑποδεχομένου αὐτοὺς τοῦ ἱερέως μετὰ θυμιατοῦ καὶ προπορευομένου μανουαλίου μετὰ κηροῦ εἰσήγοντο ἐν πομπῇ εἰς τὸν κυρίως ναόν.

3. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν, ἣν κατελάμβανον ἐν τῷ ναῷ οἱ μνηστευόμενοι, πλεῖστοι κώδικες καθορίζουσιν αὐτὴν ὡς τὴν πρὸ τῶν ἁγίων θυρίων τοῦ βήματος, τοῦ μὲν ἀνδρὸς ἱσταμένου ἐκ δεξιῶν, τῆς δὲ γυναικὸς ἐξ ἀριστερῶν καὶ τοῦ ἱερέως ἑστῶτος ἐντὸς τοῦ ἱερατείου, ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μέρους τῆς ἁγίας τραπέζης ἀποτιθεμένων τῶν δύο δακτυλίων, ἐνῷ ἐν τῷ κέντρῳ αὐτῆς ἐπίκειται τὸ εὐαγγέλιον ἢ κατὰ τὸν **Σ**6 οἱ μὲν δακτύλιοι τίθενται «ἐν τῇ τῶν καγκέλων τραπέζῃ, στέκει δὲ καὶ τὸ ποτήριον τῆς ἁγίας κοινωνίας ἐν τῇ τραπέζῃ».

4. Οἱ δακτύλιοι ὁρίζονται ἀπὸ τῆς ὕλης, ἐξ ἧς κατεσκευάσθησαν, ὑπ᾽ ἄλλων μὲν κωδίκων ὡς χρυσοῦς ὁ εἷς καὶ ὡς ἀργυροῦς ὁ ἕτερος (**Δ Σ**9 e), ὑπ᾽ ἄλλων δὲ ὡς χρυσοῦς καὶ ὡς σιδηροῦς (**Η Ο Q Π γ**) καὶ ὑπό τινος μόνου κώδικος ὡς χρυσοῦς καὶ χαλκοῦς (ὑπ᾽ ἀριθμὸν 322/934 τοῦ Βατοπαιδίου). Ὁ **Σ**2 μνημονεύει ἑνὸς μόνου δακτυλίου ὃν ὁ νεώτερος ἐγχειρίζει εἰς τὸν ἱερέα, ἵνα οὗτος κατὰ τὸν ἀρραβῶνα παραδώσῃ αὐτὸν εἰς τὴν γυναῖκα. Πλείονες τοῦ ἑνὸς κώδικες μνημονεύουσιν, ὅτι τοὺς δακτυλίους λαμβάνει ὁ ἱερεὺς ἀπὸ τοῦ νεωτέρου (Κ **Σ**2 **Σ**6). Εἰς τοὺς μνηστευομένους δίδεται καὶ ἀνὰ ἓν κηρίον. Τὰ κηρία δὲ ταῦτα κατὰ τὸν κώδικα **σ**3 ἀνταλλάσσουσιν οὗτοι ἐκ τρίτου πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀκολουθίας. Τὴν ἀνταλλαγὴν ταύτην τῶν κηρῶν οἱ **Π**6 **σ**4 συγχρονίζουσι πρὸς τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν δακτυλίων.

5. Κατὰ τὸν **Λ** ὁ ἱερεὺς πρωτίστως ὤφειλε νὰ ὁρκίσῃ τοὺς μνηστευομένους ζητῶν τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν περὶ τοῦ ἐὰν ἦσαν ἐλεύθεροι παντὸς κωλύματος συγγενείας, ἢ ὑποσχέσεως ἀγαμίας, καὶ περὶ τοῦ ἐὰν ἦσαν ἀμφότεροι χριστιανοὶ καὶ δὲν ἦτό τις τούτων σκύθης ἢ βάρβαρος. Ἐν συνεχείᾳ ἀπηυθύνετο καὶ ἡ ἐρώτησις, ἐὰν ἀμφότεροι οἱ μνηστευόμενοι συγκατετίθεντο νὰ μνηστευθῶσι (**Π**6). Ἀξιοσημείωτος ἡ διατύπωσις τῆς ἐρωτήσεως ταύτης κατὰ τὸν 1070 (N^{e} 207) κώδικα τῶν Πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας: «Θέλεις, γαμβρέ, ὀρέγεσαι, ἀγαπᾷς ἐπάραι τὴν κερὰ (δεῖνα) γυναῖκα ἐν τῷ φωτὶ τῆς ἡμέρας, καθὼς γέγονεν ἀπ᾿ ἀρχῆς κόσμου; κλπ.». Ἰδίᾳ ἡ φράσις ***ἐν τῷ φωτὶ τῆς ἡμέρας*** εἶνε ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς, διότι ἐν αὐτῇ δηλοῦται ρητῶς, ὅτι ἡ μνηστεία καὶ ὁ γάμος ἀποτελοῦσι δημοσίας καὶ ὑπὸ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος τελουμένας πράξεις, ἀπαγορευομένης τῆς κατὰ ἱερολογίαν ἐν κρυπτῷ γενομένην λαθραίας συμβιώσεως τῶν συζύγων.

6. Κατὰ τὸν ὑπ᾿ ἀριθ. 780 κώδικα τῆς μονῆς Παντελεήμονος (Ἄθω) ὁ ἱερεὺς ἐγχειρίζει εἰς τοὺς μνηστευομένους μετὰ τῶν δακτυλίων καὶ ἄρτους δύο, οὓς καὶ ἀλλάσσουν μετὰ τῶν δακτυλίων. Ἡ ἀλλαγὴ αὕτη, ἣν μαρτυρεῖ καὶ ὁ **Π**6, συμβολίζει τὴν μεταξὺ τῶν συζύγων κοινωνίαν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Τὰ ὑλικὰ καὶ πρὸς συντήρησιν ἀγαθὰ εἶνε δι᾿ ἀμφοτέρους κοινὰ καὶ τὰ τοῦ ἑνὸς ἀνήκουσι καὶ εἰς τὸν ἕτερον.

7. Ἡ ἐπίδοσις καὶ τριττὴ ἀνταλλαγὴ τῶν δακτυλίων γίνεται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὸ χρυσοῦν ἐν τέλει νὰ περιέρχηται εἰς τὸν ἄνδρα, τὸ ἀργυροῦν δὲ ἢ σιδηροῦν ἢ χαλκοῦν εἰς τὴν γυναῖκα. Καὶ ἀναφέρει μὲν ὁ **ε**, ὅτι ὁ ἱερεὺς «τὸ μὲν ἀργυροῦν φορένει τῷ γαμβρῷ, τὸ δὲ χρυσοῦν τῆς νύμφης». Ἀλλ᾿ ἐκ τούτου δὲν δύναταί τις νὰ συναγάγῃ, ὅτι τὸ ἀργυροῦν ἐν τέλει καὶ ὁριστικῶς θὰ παρέμενεν εἰς τόν γαμβρόν· διότι καὶ κατὰ τὸν μνημονευθέντα κώδικα τοῦ Βατοπαιδίου ὁ ἱερεὺς «δίδει πρῶτον τῷ ἀνδρὶ τὸ χαλκοῦν, εἶτα τῇ γυναικί, καὶ ἀλλάσσουν αὐτὰ ἀμφότερα ἕως τρίτου καὶ πάλιν ἔρχεται τὸ χρυσοῦν εἰς τὸν ἄνδρα».

8. Ὡς πρὸς δὲ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ ἱερέως κατὰ τὴν ἐπίδοσιν τῶν δακτυλίων δὲν συμφωνοῦσιν οἱ κώδικες. Ὁ σημερινὸς δὲ τύπος: «ἀρραβωνίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ κτλ.» φαίνεται μᾶλλον μεταγενέστερος, διότι ὑπ᾿ οὐδενὸς τῶν παλαιῶν κωδίκων μαρτυρεῖται. Οὕτω κατὰ πολλοὺς κώδικας (***Η*** Κ ***Κ Ο Π Ρ*** Q ᾶ e) ὁ ἀρχιερεὺς ἢ ὁ ἱερεὺς ἐπιδίδωσι τοὺς δακτυλίους χωρὶς νὰ εἴπῃ τι. Κατὰ τὸν **Σ**2 ἁπλῶς

ἐπιδίδει τὸν δακτύλιον ὁ ἱερεὺς τῷ νεωτέρῳ καὶ οὗτος ἐπιδίδει τῷ κορασίῳ. Κατὰ κώδικας ἄλλους (**Δ Ν Σ**9 σ4) ὁ ἱερεύς, ὅταν ἐναλλάσσῃ τοὺς δακτυλίους, λέγει: Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Κατὰ τὸν **Π**5 ὁ ἱερεὺς «σφραγίζων τὰ δακτυλίδια γ΄. λέγει οὕτως: Χριστὸς ἐν Τριάδι ὑμνούμενος, εὐλόγησον, ἁγίασον τὴν ζωὴν ἡμῶν πάντοτε». Καὶ ἐπιδίδων τὰ δακτυλίδια ἐπαναλαμβάνει τοὺς ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀσώτου λόγους: «Δότε δακτύλιον...καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν». Κατὰ τὸν **Σ**7 «βάλλων αὐτοῖς δακτυλίδια λέγει: Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφράνθη ὁ βασιλεὺς κλπ.». Κατὰ τὸν **Π**9 ὁ ἱερεὺς ἐπιδίδων μὲν τοὺς δακτυλίους οὐδὲν λέγει, λαμβάνων δ' αὐτοὺς πάλιν καὶ ἀνταλλάσσων λέγει: «Ἐπιδίδωμι τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον εἰς πίστωσιν καὶ βεβαίωσιν τῶν ὑποτεταγμένων τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ. Καὶ λέγει ψαλμ. η΄• ἐκ τρίτου Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου...» Κατὰ τὸν ὑπ' ἀριθ. 69 κώδικα τοῦ Πρωτάτου ἐπιδίδων τοὺς δακτυλίους λέγει: «Καὶ ἐπὶ τὰς δεξιὰς αὐτῶν ἔβαλον κλήρους». Ὁ **Ν** μετὰ τὴν ἐπίδοσιν τῶν δακτυλίων εὐθὺς καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς...ἐπισυνάπτει καὶ τὸ Ἁρμόζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (Δ) τὴν δούλην τοῦ Θεοῦ (Δ). Καὶ παραδίδωσι τὰς χεῖρας καὶ συνάπτει ἀλλήλοις.

9. Ἡ διὰ τῶν δακτυλίων σφράγισις σταυροειδῶς τῶν μετώπων τῶν μνηστευομένων δὲν μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν κωδίκων. Μόνον ὁ **Π**6 (πιθανῶς δὲ καὶ ὁ σ4) σημειοῖ, ὅτι «ἐπιδίδει τῷ μὲν ἀνδρὶ τὸ χρυσοῦν... ποιῶν σταυρὸν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ τοῦ ἀνδρός...Ὁμοίως καὶ τῇ γυναικί.» Τοῦτο δὲ εἶνε καὶ τὸ μᾶλλον προσῆκον, ἐφ' ὅσον εἰς τὰς χεῖρας καὶ οὐχὶ εἰς τὰς κεφαλάς, ὡς οἱ στέφανοι, πρόκειται νὰ τεθῶσιν οἱ δακτύλιοι.

10. Εἰς τοὺς κώδικας (**Δ** ᾱ **ε** e) μνημονεύεται ῥητῶς καὶ ὁ ἐπακολουθῶν τῇ ἀνταλλαγῇ τῶν δακτυλίων ἀσπασμός. «Ποιῆσαι ἀσπασμὸν νόμου ἀπόφασίς ἐστιν αὕτη. Οὗ γενομένου λύειν αὐτῶν τὴν συμπλοκὴν τῶν χειρῶν» (**ε**). «Κατασπάζεται ὁ νυμφίος τὴν μνηστὴν» (**Δ**). Κατὰ τοὺς κώδικας **Σ**2 **Σ**6 «ὁ νεώτερος φιλεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ κορασίου κἀκείνη φιλεῖ τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῦ νεωτέρου».

11. Τέλος κατὰ τοὺς κώδικας **Σ**2 Κ ὁ ἱερεὺς ἐκφωνῶν: «Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἁγίοις» μεταδίδει τοῖς μνηστευθεῖσι τῆς ζωοποιοῦ κοινωνίας καὶ κατασφραγίζει αὐτοὺς καὶ ἀπολύει.

Τοσαῦτα περὶ τοῦ ἀρραβῶνος.

β´

Ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος θὰ ἐσημειοῦμεν τὰ ἑπόμενα:

12. Ἡ ἐν πομπῇ εἴσοδος τῶν μελλονύμφων εἰς τὸν ναόν, ἡγουμένου τοῦ ἱερέως μετὰ θυμιάματος καὶ ψαλλομένου τοῦ ψαλμοῦ Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, καὶ ἡ στάσις αὐτῶν πρὸ τῶν ἁγίων θυρῶν τοῦ θυσιαστηρίου μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν κωδίκων. Ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης ἀπόκεινται ποτήριον μετὰ προηγιασμένων, στέφανα δύο καὶ ποτήριον ὑάλου πλῆρες οἴνου, κατὰ δὲ τὸν **Π**7 καὶ «κλάσματα ἓξ μικρὰ πάνυ» ἄρτου, «εἰ οὐκ εἰσιν ἄξιοι κοινωνῆσαι τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Εἰ δέ εἰσιν ἄξιοι, οὐ χρὴ ποιῆσαι κοινὸν ποτήριον». Τὴν τελευταίαν ταύτην διάταξιν μόνον ἐν τῷ κώδικι τούτῳ ἀπαντῶμεν. Κατὰ τὸν **Σ**9 μετὰ τῶν στεφάνων καὶ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου «φέρουσι τῷ ἱερεῖ καὶ γεῦσιν τοῦ κονδίτου», ἅτινα πάντα «ἵστησιν (ὁ ἱερεὺς) ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ ἐξ ἀριστερῶν τοῦ θυσιαστηρίου». Ἐπὶ πλέον κατὰ τὸν ᾱ «προσφέρουσι κηροὺς τέσσαρας Τὰ μὲν δύο κόκκινα καὶ τὰ δύο λευκά». Καὶ τὰ μὲν κόκκινα ἐγχειρίζονται εἰς τοὺς μελλονύμφους, τὰ δὲ λευκὰ «τὸ ἓν τῷ ἱερεῖ καὶ τὸ ἕτερον τῷ ἀρχιτρικλίνῳ».

13. Κατὰ τὸν **Σ**6 (καὶ κατὰ τὸ Σλαβωνικὸν) ἀπευθύνεται ἡ ἐρώτησις, ἐὰν οἱ μελλόνυμφοι συγκατατίθενται εἰς γαμικὴν ἕνωσιν. Μετὰ τὴν καταφατικὴν ἀπάντησιν καὶ μετὰ σύντομόν τινα εὐχὴν ὁ ἱερεὺς κατὰ τὸν αὐτὸν κώδικα «ζώννυσι τὸν νεόνυμφον τὸν σπάθον καὶ λέγει. Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ...». Καὶ ὁ **Σ**9 σημειοῖ ὅτι «εἰ ὁ ἀνὴρ ἐστι λαϊκὸς ζώννει αὐτῷ σπάθην». Ἡ ἀξιοπερίεργος αὕτη διάταξις δέον νὰ συνδυασθῇ καὶ πρὸς τοὺς κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν τε μνήστρων καὶ τοῦ γάμου ψαλλομένους κατά τινας κώδικας (**Η** Κ **Κ Μ Ν Π**5 **Σ**2 **Ψ** σ3) ψαλμοὺς εἰκοστὸν («Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεὺς...») καὶ ὄγδοον («Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστόν..»), ἐξ ὧν ἐλήφθησαν καὶ οἱ ἐπαναλαμβανόμενοι κατὰ τὴν στέψιν στίχοι «Ἔθηκας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ στέφανον ἐκ λίθων τιμίων» καὶ «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτούς». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ κυριαρχία, ἣν ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει ἐπὶ πάσης τῆς κτίσεως καὶ ἥτις τόσον παραστατικῶς περιγράφεται ἐν τῷ ὀγδόῳ ψαλμῷ, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ δοθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐξουσίαν «κατακυριεύσατε τῆς γῆς» ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐντολὴν «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε», παρου-

σιάζεται οἱονεὶ παραδιδομένη εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ γάμου, ὅτε οὗτος συμπληρούμενος διὰ τοῦ ἑτέρου ἡμίσεος πρόκειται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐντεῦθεν καὶ ἀναγνωριζόμενος κυρίαρχος προσφωνεῖται διὰ τῶν ψαλμῶν βασιλεύς, περιβάλλεται δὲ καὶ τὰ ἐμβλήματα τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, τὴν σπάθην καὶ τοὺς στεφάνους, εἰς οὓς ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ σχήματος ὅπερ προσέλαβον παρά τισι μεταγενεστέρως (εἶδος στεμμάτων ἰδίᾳ ἐν τῇ Ρωσσικῇ ἐκκλησίᾳ) καὶ ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἐπίθεσιν αὐτῶν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν νεονύμφων ψαλλομένων στίχων, προσεδόθη καὶ ὁ χαρακτὴρ στεμμάτων βασιλικῶν. Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι καὶ παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις ὁ γαμβρὸς προσφωνεῖται ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας ἀπὸ τοῦ γάμου αὐτοῦ τακχαβὸρ = βασιλεύς[1]. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι, ἐφ᾽ ὅσον θὰ ἐδεχόμεθα, ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τοῦ γάμου, ὡς ἔχει σήμερον, συνετάγη τὸ πρῶτον διὰ τοὺς βασιλεῖς, παρουσιάζεται εὐεξήγητον ὅτι κατ᾽ ἐπίδρασιν ἐκεῖθεν ἐγενικεύθησαν καὶ διατάξεις εἰς τοὺς βασιλεῖς ἁρμόζουσαι (οἷαι ἡ περίζωσις τῆς σπάθης καὶ ἡ χρῆσις τοῦ καθαρῶς βασιλικοῦ εἰκοστοῦ ψαλμοῦ). Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ὅτι τὰ βασιλικὰ ἐμβλήματα ἐπετίθεντο εἰς τὸν νυμφευόμενον βασιλέα ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς τελέσεως τοῦ γάμου, δὲν ἦτο ἄνευ σημασίας καὶ συμβολισμοῦ. Μόνος δ᾽ εὐαπόδεκτος συμβολισμὸς ἐν προκειμένῳ τυγχάνει ὁ ἀνωτέρω σημειωθείς.

14. Ἕτερον ἄξιον παρατηρήσεως σημεῖον τυγχάνει ὁ τύπος τοῦ στεφανώματος. Ὡς ὁ τύπος τῶν μνήστρων Ἀρραβωνίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ κτλ. παρουσιάζεται μεταγενέστερος, οὕτω φαίνεται νὰ εἶνε μεταγενέστερος καὶ ὁ τύπος τῆς στέψεως· Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ κτλ. Παρ᾽ οὐδενὶ τῶν ὑπ᾽ ὄψει ἡμῶν παλαιῶν κωδίκων ἀπαντᾷ ὁ τύπος οὗτος. Ἐξ ἄλλου δὲ οἱ κώδικες παρουσιάζουσι καὶ ἐν προκειμένῳ χαρακτηριστικὴν ἀσυμφωνίαν πρὸς ἀλλήλους. Οὕτω ὁ μὲν **Σ** ἁπλῶς σημειοῖ «εἶτα στέφει ἀμφοτέρους», χωρὶς νὰ προσθέτῃ ἄλλο τι. Κατὰ δὲ τὸν **Σ**2 ὁ ἱερεὺς «σφραγίζει τὰς κεφαλὰς αὐτῶν γ΄.» καὶ εἶτα «λαμβάνει τὰ στεφάνια καὶ λέγει οὕτως· Ἔθηκας ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στέφανον ἐκ λίθων τιμίων. Καὶ στέφει.» Κατὰ τοὺς **Π**5 **Σ**6 «λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὰ στέφανα ἐκ τῆς ἁγίας τραπέζης λέγει τὸν ψαλμὸν Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς...». «Εἶτα στέφει ἀμφοτέρους». Καὶ προσθέτει ὁ **Π**5 «Καὶ σφραγίζει ὁ ἱερεὺς καὶ λέγει· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ

---

[1] Κ. Καλλινίκου, Χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ σελ. 652.

στεφάνωσον αὐτόν». Τὸν εἰκοστὸν ψαλμὸν ἀναφέρει καὶ ὁ **σ**3. Κατὰ τοὺς **Η Κ Μ Ο Π**3 **Ψ** Ω «στέφει ἀμφοτέρους λέγων ἐν τῷ νυμφίῳ· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτόν. Καὶ ἐπὶ τὴν νύμφην. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτήν». Προσθέτει δὲ χαρακτηριστικώτατα ὁ **Π**3· «Καὶ ψάλλουσιν οἱ παριστάμενοι· Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτοὺς καὶ κατέστησας αὐτοὺς ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου». Κατὰ τὸν **ε** «λαβὼν τὸν ἕνα στέφανον (ὁ ἱερεὺς) ἵσταται ἔμπροσθεν τοῦ γαμβροῦ καὶ λέγει· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ σφραγίσας σταυροειδῶς ἐπὶ τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ λέγει εἰς ἐπήκοον πάντων· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ...ἐκ γ΄. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τὴν νύμφην λαβὼν τὸν δεύτερον στέφανον λέγει· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε ὁ Θεὸς... στεφάνωσον αὐτήν, ἐκ γ΄ Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτοὺς λέγων· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτούς. Καὶ τίθησιν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν τοὺς στεφάνους καί φησιν· Ἔθηκας ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους τιμίους· ζωὴν ᾐτήσαντό σε καὶ ἔδωκας αὐτοῖς». Κατὰ δὲ τὸν **Π**1 «στέφει ἀμφοτέρους καὶ λέγει· Χριστὸς στεφανοῖ». Καὶ κατὰ τὸν **Σ**9 «στεφανοῖ αὐτοὺς λέγων· Ὁ Πατὴρ εὐλογεῖ, ὁ Υἱὸς στεφανοῖ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παραγίνεται καὶ τελειοῖ». Ἢ ὡς σημειοῖ κατὰ συνδυασμὸν ἐκ πάντων τῶν παλαιοτέρων κωδίκων ὁ **Δ**: «λαμβάνει τὰ στέφανα ὁ ἱερεὺς ὁμοῦ καὶ τὰ δύο τῇ δεξιᾷ χειρὶ καὶ στέφει αὐτοὺς σταυροειδῶς μὲ τὰς δύο αὐτοῦ χεῖρας ἐκ τρίτου λέγων· Ὁ Πατὴρ εὐλογεῖ, ὁ Υἱὸς στεφανοῖ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνευδοκεῖ καὶ συμμαρτυρεῖ. Τὸ αὐτὸ ἀποκρίνεται καὶ ὁ λαὸς ἐκ τρίτου. Εἶτα λέγει ὁ ἱερεύς· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτούς. Τοῦτο μὲν λέγει ἐκ δευτέρου. Τὸ δὲ τρίτον λέγει· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτόν. Ἐπὶ δὲ τῇ γυναικὶ λέγει· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτήν. Καὶ εὐθὺς λέγει· Ἔθηκας ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους ἐκ λίθων τιμίων· ζωὴν ᾐτήσαντό σε καὶ ἔδωκας αὐτοῖς μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος». Οἱ μεταγενέστεροι κώδικες συνδυάζουσι παλαιοτερόν τινα τύπον μετὰ τοῦ νεωτέρου. Ἐπὶ παραδείγματι κατὰ τὸν α̅ «στέφει αὐτοὺς (ὁ ἱερεὺς) λέγων. Ὁ Πατὴρ εὐλογεῖ, ὁ Υἱὸς στέφει, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπισκιάζει αὐτούς. Λέγει αὐτὸ ἐκ γ΄. Εἶθ' οὕτως στέφει τὰς κεφαλὰς αὐτῶν λέγων· Στεφανοῦται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα τὴν δούλην τοῦ Θεοῦ δεῖνα. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ...» Κατὰ δὲ τὸν ε «λαβὼν τοὺς στεφάνους ὁ ἱερεὺς τίθησιν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτῶν λέγων· Ἔθηκας ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν... Εἶτα στεφανῶν

αὐτὸν λέγει· Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα στέφανον ἀγαλλιάσεως. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς,..Ὁμοίως καὶ τῇ γυναικὶ τὰ αὐτά. Εἶθ' οὕτω ψάλλει τοῦτο ἐκ τρίτου· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτοὺς καὶ κατέστησας αὐτοὺς ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου. Καὶ ἔθηκας ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στέφανον.» Τὰ αὐτὰ περίπου κατὰ διάφορον σειρὰν καὶ μετά τινων διαφόρων γραφῶν καὶ ὁ **γ**.

15. Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὸ κοινὸν ποτήριον. Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει ἡ διάταξις τοῦ **Σ**6, καθ' ἣν ἀντὶ ἑνὸς «φέρει ὁ ἱερεὺς ποτήρια δύο...καὶ βάλλει εἰς ἀμφότερα οἶνον» καὶ λέγων τὸν ψαλμὸν οδ'. «μετακινεῖ τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο καὶ λέγει: Ἔκλινεν ἐκ τούτου εἰς τοῦτο [φράσις ἐκ τοῦ ψαλμοῦ]. Καὶ δίδει τὰ ποτήρια τοῖς παρανύμφοις» οἵτινες «καὶ ἐπιδιδόασι τοῖς νεονύμφοις καὶ πίνουσι.» Διὰ τῶν δύο ποτηρίων καὶ τῆς ἀναμίξεως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν συμβολίζεται ἐπὶ τὸ ἐκδηλότερον ἡ κοινωνία τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ κοινότης τῆς ἀπολαύσεως πάντων τῶν εὐφροσύνων τοῦ βίου. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ κατὰ τὸν **Π**3 λόγοι τοῦ ἱερέως ποτίζοντος τοὺς νεονύμφους τὸ κοινὸν ποτήριον: «Ζήσατε οἱ νεόνυμφοι· ἡ ἁγία Τριὰς φυλάξει ὑμᾶς ἀχωρίστους». Ἡ διάταξις δὲ τοῦ **Π**5, καθ' ἣν ὁ οἶνος τοῦ κοινοῦ ποτηρίου δέον νὰ ᾖ ἄκρατος, θὰ ἠδύνατο νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς συμβολίζουσα τὴν εὐχήν, ὅπως ἄκρατος καὶ ἀμιγὴς θλίψεως εἶνε καὶ ἡ ἐν τῷ συζυγικῷ βίῳ εὐτυχία τῶν νεονύμφων. Ἡ ὑπὸ διαφόρων δὲ κωδίκων (**Π σ**4 **Π**4, ὑπ' ἀριθ. 88 τῆς Λαύρας) μαρτυρουμένη συντριβὴ τοῦ ποτηρίου θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς σύμβολον τοῦ εὐθραύστου τῆς ἀνθρωπίνης εὐτυχίας, ἡ ὁποία κοινὴ οὖσα εἰς τοὺς συζύγους, κοινὸν ἔχει καὶ τὸ τέλος δι' αὐτούς. Ἡ τοῦ **Π**3 διάταξις, καθ' ἣν ὁ ἱερεὺς «χύνει τὸ ἐναπολειφθὲν» περιεχόμενον τοῦ ποτηρίου, ὑποδηλοῖ ἴσως εὐχήν, ὅπως ἡ εὐτυχία τῶν νεονύμφων πλεονάζουσα ὑπερεκχυθῇ σκορπιζομένη καὶ εἰς τὸ περιβάλλον αὐτῶν. Παρόμοιόν τι συμβολίζει καὶ ὁ κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ **σ**4 ραντισμὸς τῶν κεφαλῶν τῶν νεονύμφων διὰ τοῦ οἴνου τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Ἡ διὰ τῶν παρανύμφων δ' ἐπίδοσις τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ἐξηγεῖται, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ὅτι οἱ παράνυμφοι ἐλάμβανον ἐνεργὸν μέρος καὶ εἰς τὴν σύναψιν τοῦ συνοικεσίου, χρησιμεύοντες ὡς οἱ μεσάζοντες, δι' ὧν συνήπτετο ὁ συζυγικὸς δεσμὸς τῶν νεονύμφων, ἐν ᾧ καθίστανται τὰ εὐφρόσυνα πάντα κοινὰ δι' αὐτούς.

16. Ἀξιολογωτάτη τυγχάνει καὶ ἡ διάταξις κωδίκων τινῶν, καθ' ἣν μετὰ τὸ κοινὸν ποτήριον «πολλάκις τινὲς δίδωσιν ἄρτου κλάσματα

μετὰ μέλιτος» (**Ψ**) ἢ (κατὰ τὸν **Π**9) «λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὸ ποτήριον εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ οὐ τοῦ οἴνου, ἀλλὰ πρῶτον τοῦ μέλιτος καὶ ἀμυγδάλων καὶ λαμβάνει ἓν ἀμύγδαλον μετὰ τοῦ μέλιτος καὶ ἐπιδίδει πρῶτον τῷ ἀνδρὶ ἐκ τρίτου, ἔπειτα τῇ γυναικὶ καὶ αὐτῇ ἐκ γ΄. καὶ πληροῖ τὸ ἓν ἀμύγδαλον εἰς τοὺς δύο»· ἢ (κατὰ τὸν **Π**7) εὐθὺς μετὰ τὴν στέψιν «εἴπερ ἐστὶ μέλι καὶ κάρυα εὐπρεπισμένα γεύει αὐτοὺς λεπτομερῶς ἐκ γ΄.». Ἡ διάταξις αὕτη παρέχουσα συμβολισμὸν ἐκδηλότερον τῆς ἐν ἡδύτητι καὶ εὐτυχίᾳ κοινωνίας τῶν ἀγαθῶν τῶν συζευγνυμένων, ἰδίᾳ δὲ ἡ τοῦ ἑνὸς ἀμυγδάλου διανομὴ εἰς ἀμφοτέρους, ἔχει ἴσως ληφθῇ κατ' ἀπομίμησιν παλαιόθεν καὶ ὑπὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ[1] καὶ τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἱππολύτου φερόμενων κανόνων μαρτυρουμένης πράξεως[2], καθ' ἣν ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ προσεφέρετο εὐθὺς μετὰ τὴν θείαν κοινωνίαν εἰς τοὺς νεοφωτίστους καὶ κρατὴρ ἐμπεριέχων μέλι καὶ γάλα, δι' ὧν ὑπεμιμνήσκετο εἰς αὐτοὺς ἡ ἡδύτης τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν καὶ ἡ ἀναγέννησις αὐτῶν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ ὡς τῶν γάλακτι ἐκτρεφομένων νηπίων. Ἐπὶ πλέον ἐξ αὐτῆς κατανοεῖται ἔνθεν μὲν ἡ προέλευσις τῶν ἐν τοῖς γάμοις διανεμομένων σακχαροπήκτων, ἅτινα κατασκευάζονται μετ' ἀμυγδάλων καὶ σακχάρεως ἀντὶ μέλιτος, ἔνθεν δέ, ὅτι ἡ καὶ σήμερον κρατοῦσα συνήθεια, τοῦ νὰ θέτωσιν ἐν τῷ δίσκῳ τῶν στεφάνων καὶ σακχαρόπηκτα, δὲν εἶνε ἄνευ στηρίγματός τινος καὶ ἐν τῇ παλαιοτέρᾳ πως πράξει.

17. Τέλος ἀξιοσημείωτος τυγχάνει καὶ ὁ κατά τινας κώδικας σχηματισμὸς πομπῆς, συνοδευούσης τοὺς νεονύμφους ἀπὸ τοῦ ναοῦ εἰς τὸν οἶκον. Κατὰ τοὺς **Π**4 καὶ **σ**4 μετὰ τὸ κοινὸν ποτήριον ὁ ἱερεὺς «ἀναλαμβάνει τὰ κηρία καὶ δίδει αὐτὰ προπορεύεσθαι ἔμπροσθεν τῶν νεονύμφων». «Καὶ εὐθὺς ἐκφωνεῖ. Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν. Καὶ σφραγίζει αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς λέγων· Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε. Καὶ εὐθὺς ἐξέρχονται ἀπὸ τοῦ ἁγίου ναοῦ». «Καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν ἐκ τοῦ ναοῦ, προσθέτει ὁ **Π**9, ψάλλει θεοτοκίον ἦχ. δ΄. Ὁ καθαρώτατος ναός... Εἶτα ἐν τῇ ὁδῷ τὰ τῶν ὀκτὼ ἤχων θεοτοκία». Οἱ ᾱ καὶ ε ἔχουσιν ἐκτὸς τοῦ Ἠσαΐα χόρευε καὶ ἄλλα τροπάρια, ψαλλόμενα, ὡς ὑπεμφαίνεται ἐν τῷ ε, καὶ ταῦτα καθ' ὁδόν. «Καὶ ὅτε ἐγγίσουν ἐν τῇ οἰκίᾳ, προσθέτει ὁ **Π**3, ἐντὸς αἴρει ὁ ἱερεὺς τοὺς στεφάνους», τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ, ὅτι ἀπὸ τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ οἴκου οἱ νεόνυμφοι

---

[1] De corona 3, adversus Marc. I, 14.
[2] Κανόνες 144-145.

ἔφερον τοὺς στεφάνους αὐτῶν. «Καὶ ὅτε ἔλθωσιν εἰς τὸν παστὸν» (**Δ**), «αἴρει τὰ στέφανα» (e) καὶ ἀναγινώσκει τὴν σχετικὴν εὐχήν, ἥν τινες τῶν κωδίκων (**ΚΛ**) ἐπιγράφουσιν «εὐχὴ εἰς τὸ λῦσαι παστόν», ἢ «εὐχὴ εἰς τὸ λῦσαι στέφανα» (I), ἢ ὀρθότερον «εὐχὴ ἐπιθαλάμιος ἐν τῷ αἴρειν τοὺς στεφάνους» (**Δ**). «Καὶ ἀποθεὶς τὰ στέφανα εἰς τὸν παστὸν ἀπέρχεται», ἵνα ἀρχίσῃ ὁ ἐν τῷ οἴκῳ ἑορτασμὸς τοῦ γάμου. Πράγματι, τὰ καθ᾽ αὐτὸ παστολύσια ἐλάμβανον χώραν ἢ τὴν ὀγδόην ἡμέραν (**Π**e) ἢ μετὰ ἑπτὰ ἡμέρας (**Δ**) ἢ «μετὰ τριῶν ἡμερῶν παρέλευσιν» (**Π**3), ὅτε καὶ πάλιν ἤρχετο ὁ ἱερεὺς εἰς τὸν οἶκον καὶ ἀνεγίνωσκεν εἰδικὴν ἐπὶ τοῖς παστολυσίοις εὐχήν. Οὕτω ἐστεμμένοι ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Κυρίου συνωδεύοντο ἐπισήμως οἱ νεόνυμφοι, ἵνα ἐγκαθιδρυθῶσι κυρίαρχοι καὶ βασιλεῖς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῶν.

Τοσαῦτα καὶ περὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου.

Δ ΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΓΙΝΟΜΕΝΗ ΕΠΙ ΑΡΡΑΒΩΝΑΣ ΚΑΙ ΜΝΗΣΤΡΑ*

Δ Ὀφείλει ὁρκίσαι αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς περὶ συγγενείας ἢ σκύθης ἢ βάρβαρος ἢ ἄλλο τι οὖν, καὶ ἐὰν ᾖ ὀρθόδοξος χριστιανός, καὶ τοῦ μὴ ἔχειν μεθ᾽ ἑτέρου πρόσωπον, ὡσαύτως καὶ παρθένον ἀναθήσαντα ἑαυτὴν τῷ Θεῷ, καθ᾽ ὥσπερ ἐν τῷ ΙΣΤ κεφαλαίῳ τῆς; Δ^ης^ συνόδου ἀποφήνεται λέγων οὕτως: «Παρθένον ἢ παρθένον γυναῖκα ἀναθήσαντα ἑαυτὴν τῷ δεσπότῃ Θεῷ, ὡσαύτως δὲ καὶ μονάζοντας μὴ ἐξεῖναι γάμῳ προσομιλεῖν. Εἰ δέ γε εὑρεθεῖεν τοῦτο ποιοῦντες ἔστωσαν ἀκοινώνητοι καὶ ἐν τῷ ἐπιτιμίῳ τοῦ ἀφορισμοῦ». Εἰ δὲ μὴ οὕτως (*γ Ο*) ***Η Ϙ Π*** μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν τοῦ ἀρχιερέως [ἢ τοῦ ἱερέως] ἑστῶτος ἐν τῷ ἱερατείῳ παρίστανται οἱ μέλλοντες ζεύγνυσθαι πρὸ τῶν ἁγίων θυρῶν, ὁ μὲν ἀνὴρ ἐκ δεξιῶν, ἡ δὲ γυνὴ ἐξ ἀριστερῶν. Ἀπόκεινται δὲ ἐν τῷ δεξιῷ μέρει τῆς τραπέζης δακτύλιοι δύο,

* ***Ν*** *Εἰς ἀρραβῶνα.* *Ι Κ* ***Κ*** *Ἀκολουθία εἰς μνῆστρα.* ***Κ*** 1 *Ἀκολουθία εἰς μνῆστρα. Ἀρχὴ τοῦ ἀρραβῶνος.* ***Πε*** *Ἀκολουθία τῆς μνήστρας.* ***Π*** 9 *Ἀκολουθία εἰς μνῆστρα ἤγουν χάρτομαν.* ***Σ*** 9 *Ἀκολουθία καὶ τάξις εἰς μνῆστρα.* ***Σ*** 2 *κανὼν ἐκκλησιαστικὸς ἠκριβωμένος εἰς μνῆστρα.* ***ε*** *Ἀκολουθία γινομένη εἰς μνῆστρα γάμου.* ***Ψ*** *Ἀκολουθία εἰς μνηστίαν γάμου.* *γ Ἀκολουθία γινομένη ἐπὶ μνήστροις ἤγουν τοῦ ἀρραβῶνος.* ***Π*** 6 *Ἀκολουθία εἰς παρθενικὴν μνηστείαν. Ἀρχὴ τοῦ ἀρραβῶνος.* ***Μ*** *Ἀκολουθία τῆς εὐλογήσεως τοῦ γάμου ἤτοι εἰς μνῆστρα.* ***Η*** *Ϙ* ***Ρ*** *Τάξις γινομένη ἐπὶ μνήστροις βασιλέως καὶ λοιπῶν ἀνθρώπων.* ***Ο*** *Τάξις γινομένη ἐπὶ μνήστροις νεοζύγων καὶ ἱερολογίᾳ.*

Κατὰ τὸν ὑπ᾽ ἀριθ. 88 τῆς Λαύρας (D 441) «Γενομένης λειτουργίας ἵστανται οἱ νεόνυμφοι ἐν τῷ νάρθηκι ὁ δὲ ἱερεὺς μετὰ τὸ ποιῆσαι τὴν θείαν μετάληψιν, ἤγουν μετὰ τὸ εἰσκομίσαι τὸν ἅγιον ἄρτον ἐν τῷ ἁγίῳ ποτηρίῳ καὶ σκεπάσας αὐτὸ συνήθως λέγει τὴν εὐχὴν τῆς μεταλήψεως καὶ οὕτως ἀνοίξας τὸ βηλόθυρον καὶ τὰ ἅγια θύρια καὶ λαβὼν θυμιατὸν ἐξέρχεται διὰ τῶν ἁγίων θυρῶν καὶ ἀπέρχεται ἕως τὰς ὡραίας πύλας, προπορευομένου μανουαλίου μετὰ κηροῦ καὶ φθάσαντες εἰς τὰς ὡραίας πύλας εἰσέρχονται οἱ νεόνυμφοι μετὰ τῶν ὀψικευόντων εἰς τὸν ἐντὸς ναόν· προπορεύονται δὲ ἡ γυνὴ ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀπαντᾷ αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς καὶ θυμιᾷ τοὺς νεονύμφους καὶ λέγει Εὐλογημένη ἡ βασιλεία . . . .».

Δ «Εἰ δὲ μὴ οὕτως, εὐθὺς ὁ ἱερεὺς ἵσταται ἐν τῷ ἱερατίῳ, παρίστανται καὶ οἱ μέλλοντες ζεύγνυσθαι πρὸ τῶν βασιλικῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ. Τίθενται δὲ παρὰ τοῦ ἱερέως ἐν τῇ τραπέζῃ δακτύλιοι δύο, χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς. Καὶ σφραγίσας ἐκ τρίτου τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὁ ἱερεύς, καὶ ὁ διάκονος λέγει . . . .».

χρυσοῦς καὶ σιδηροῦς· ὁ μὲν σιδηροῦς ἀπονεύων πρὸς τὰ δεξιά, ὁ δὲ χρυσοῦς πρὸς τὰ ἀριστερά, σύνεγγυς ἀλλήλων. Καὶ σφραγίσας ἐκ γ΄. τὰς κεφαλὰς τῶν συμπαρόντων νυμφίων ὁ ἀρχιερεὺς

Ψ καὶ λαβὼν κηροὺς ἁπτομένους δίδωσι τῷ ἀνδρὶ καὶ τῇ γυναικί, καὶ τὸν μὲν ἄνδρα ἵστησιν ἐκ δεξιῶν, τὴν δὲ γυναῖκα ἐξ ἀριστερῶν.

Π 6 Καὶ ἐρωτᾷ αὐτοὺς ὁ ἱερεύς, ἐὰν θέλῃ ἡ νύμφη τὸν νυμφίον·

Κ «Ἵσταται ὁ ἱερεύς, οἱ δὲ μνηστευόμενοι ὄπισθεν. Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια ἐκ τοῦ νεωτέρου καὶ τίθησιν αὐτὰ ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ, ἐν ᾗ ἀπόκειται καὶ τὸ ἅγιον ποτήριον. Καὶ εἶθ' οὕτω λέγει: Ἐν εἰρήνῃ...».

Σ 9 (περίπου τὰ αὐτὰ καὶ ὁ e) «Δεῖ εἰδέναι, ὅτι ἐάν ἐστιν εὐλόγημα καὶ στεφάνωμα, ἡ μὲν εὐλόγησις γίνεται ἐν τῷ νάρθηκι (εἰς τὸ διακονικὸν e), ἡ δὲ στεφάνωσις ἐν τῷ ναῷ Εἰ δὲ ἓν ἐκ τῶν δύο εἰς τὸν ναόν. Πρῶτον τίθεται σέλλιον καὶ ματειππίδιον (;) καὶ εἶθ' οὕτως τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον τίθησιν ἐπάνω τοῦ ματειππιδίου καὶ δύο δακτυλίδια, τὸ μὲν χρυσοῦν, τὸ δὲ ἕτερον ἀργυροῦν καὶ τὰ μνῆστρα, καὶ προσέρχονται οἱ μέλλοντες στεφανωθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου καὶ ἵστησι τὸν μὲν νεώτερον ἐκ δεξιῶν, τὴν δὲ κόρην ἐξ εὐωνύμων καὶ δίδωσι πρὸς ἕνα κηρόν, λέγει πρὸς ἕνα ἕκαστον· Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ εἶθ' οὕτως συναπτή...». Ὁ e «...χρυσοῦν καὶ ἀργυροῦν καὶ τίθησιν αὐτὰ ἐπάνω τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου. Καὶ εὐλογεῖ ὁ ἱερεύς. Καὶ ἄρχονται τὰ εἰρηνικά. Ὁ ἱερεὺς Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...».

ε «Εἰσαγομένων τῶν νεονύμφων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν οἴκῳ κἀκεῖσε εὐτρεπισθέντος τετραπόδου, τιθεμένου ἐπάνω τοῦ εἰκονίσματος μετὰ δύο λαμπάδων ἐκ δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν. Προσφέρουσι δὲ τοὺς νεονύμφους καὶ ἵσταται ὁ γαμβρὸς ἐπὶ τὰ δεξιὰ μέρη, ἡ δὲ νύμφη ἐξ ἀριστερῶν. Καὶ τίθησιν ὁ ἱερεὺς δακτυλίδια δύο ἐπάνω τοῦ τετραπόδου. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἐνδύεται πετραχήλιον κρατοῦντος κηρὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Προστίθησι δὲ καὶ θυμιατὸν καὶ θυμιᾷ τὴν ἁγίαν εἰκόνα καὶ τοὺς νεονύμφους καὶ τοὺς παρατυχόντας. Εἶτα ποιεῖ εὐλογητόν».

Ψ «Ἀλλάξας ὁ ἱερεὺς τὴν στολὴν αὐτοῦ κατὰ τὴν συνήθειαν καὶ λαβὼν κηρούς...».

Σ 2 Ἵστανται ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ ἱερατείῳ, οἱ δὲ ἁρμοζόμενοι πρὸ τῶν θυρῶν τοῦ θυσιαστηρίου. Λαμβάνων ὁ ἱερεὺς δακτυλίδιον ἐκ τοῦ νεωτέρου τίθησιν αὐτὸ ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ καὶ ὁ διάκονος ἐγγὺς τοῦ πρεσβυτέρου ποιεῖ εὐχὴν οὕτως. Ἐν εἰρήνῃ καὶ τὰ ἑξῆς...» Ὁ *Σ* 6 περίπου τὰ αὐτὰ μετὰ τῶν ἑπομένων διαφορῶν. «...πρὸ τῶν θυρῶν, καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια ἐκ τοῦ νεωτέρου, καὶ τίθησιν αὐτὰ ἐν τῇ τῶν καγκέλων τραπέζῃ, στέκει δὲ καὶ τὸ ποτήριον τῆς ἁγίας κοινωνίας ἐν τῇ τραπέζῃ. Ἐν εἰρήνῃ...».

Q «...ἐκ δεξιῶν τῆς γυναικός, ἡ δὲ γυνὴ ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἀνδρός. Ἐπιδίδεται αὐτοῖς ἀνὰ κηροῦ ἑνός. Ἀπόκεινται δὲ ἐν τῷ δεξιῷ....

H Q «...συμπαρόντων νυμφίων ὁ ἀρχιερεὺς λέγοντος τοῦ διακόνου συναπτήν. Ἐν εἰρήνῃ....».

ᾱ «...ἡ δὲ γυνὴ ἐξ ἀριστερῶν σύνεγγυς ἀλλήλων καὶ σφραγίζει ἐκ τρίτου τὰς κεφαλὰς αὐτῶν».

ὁμοίως καὶ ὁ νυμφίος τὴν νύμφην. Καὶ ὁμολογήσαντες ἑκουσίως εὐλογεῖ αὐτοὺς ὁ ἱερεύς.

Ι *Λ Π* Ὁ διάκονος Εὐλόγησον, δέσποτα.

Λ Καὶ ὁ ἱερεὺς μεγαλοφώνως.

Ψ Ο Ν Κ Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ διάκονος. Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὁ χορός. Κύριε, ἐλέησον.

---

*σ*³ «Καὶ εὐθὺς δίδει ὁ ἱερεὺς τοὺς κηροὺς τῶν νεονύμφων καὶ ἀλλάσσουν αὐτοὺς ἐκ τρίτου καὶ λέγει». Ἐπακολουθεῖ ἡ συναπτή.

Ἐν τῷ κώδ. 1070 (Nº 207) τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας (D 902) εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν μνήστρων, μετὰ τὰ εἰρηνικὰ καὶ τὴν ἐκφώνησιν Ὅτι πρέπει... «Καὶ ἐρωτᾷ αὐτοὺς καὶ λέγει· Θέλεις γαμβρέ, ὀρέγεσαι, ἀγαπᾷς ἐπάραι τὴν κερά, ἡ δεῖνα, γυναῖκα ἐν τῷ φωτὶ τῆς ἡμέρας, καθὼς γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου; Καὶ ἀποκρίνεται ὁ γαμβρός· Ναί, τίμιε παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις. Εἶτα ἐρωτᾷ καὶ τὴν νύμφην καὶ λέγει· Θέλεις κερὰ ἡ δεῖνα ἐν τῷ φωτὶ τῆς ἡμέρας, καθὼς ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἀρχῶν κόσμου ἐγένετο; Ναί, ἅγιε τοῦ Θεοῦ. Καὶ εὐθὺς ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχήν· Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος....».

γ «Καὶ εἰσάξας αὐτοὺς ἔνδω τοῦ ναοῦ θυμιᾷ σταυροειδῶς καὶ λέγεται παρὰ τοῦ διακόνου: Εὐλόγησον, δέσποτα. Καὶ ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. Τρισάγιον, τὸ Παναγία Τριάς, τὸ Πάτερ ἡμῶν. Ὅτι σοῦ ἐστιν. Ἀπολυτίκιον καὶ κοντάκιον τῆς ἡμέρας.

Ψ Ν «Καὶ ποιεῖ εὐλογητὸν ὁ ἱερεύς. Εἶτα Τρισάγιον...Ὅτι σοῦ ἐστιν. Τὸ τροπάριον τῆς ἡμέρας.» Τὰ αὐτὰ καὶ ὁ *ε* μετὰ τῆς διαφορᾶς. «Τοῦ Σταυροῦ σου... μόνε φιλάνθρωπε. Καὶ τὸ Κοντάκιον Κωνσταντῖνος σήμερον...» Ὁ ***Ψ*** «Καὶ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου Ἦχος πλ. δ. Τοῦ Σταυροῦ σου... Καὶ εὐθὺς. Ἐν εἰρήνῃ...»

Οἱ Ι *Λ Π* ᾱ e Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ν Μετὰ τὸ τροπάριον τῆς ἡμέρας τὴν ἐν τῷ Παραρτήματι ὑπ' ἀριθ. 1 εὐχήν.

Μεθ' ὃ ὁ ***Ν*** συνεχίζει: «Ἀκολουθία εἰς τὸ τοῦ δακτυλίου σύνδεσμον. Ἀναλαμβάνει τὴν ἄνω ἀκολουθίαν. Εἶτα λέγει τὴν εὐχήν. Ὁ Θεός, ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διῃρημένα... (ἴδε κατωτέρω).

Κ 1 *γ*. Πρὸ τῶν εἰρηνικῶν καὶ μετὰ τὸ ἀπολυτίκιον καὶ κοντάκιον τῆς ἡμέρας τὰς ἐν τῷ Παραρτήματι ὑπ' ἀριθ. 2 εὐχάς. Μεθ' ὃ ἐπακολουθοῦσι τὰ εἰρηνικά.

Ὁ ὑπ' ἀριθ. 780 κώδιξ τῆς μονῆς Παντελεήμονος Ἄθω (D 828) «... Πρῶτον συμφωνεῖ αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς ἕτερον πρὸς ἕτερον καὶ ἵστησι...» Εὐθὺς τὴν εὐχήν. Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀποστείλας τὴν ἀλήθειάν σου εἰς κληρονομίαν σου τοῖς πατράσιν ἡμῶν, τοῖς καθ' ἑκάστην ἡμων γενεὰν ἐκλεκτοῖς σου... «Εἶτα δίδει αὐτοῖς καθ' ἓν κηρὸν ἕνα καὶ ἄρας τὰ δακτυλίδια ὁ ἱερεὺς

Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν εἰρήνης.

Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου.

Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου.

Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν (τοῦ δεῖνος).

Ὑπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ (τοῦδε) καὶ τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ (τῆς δε) τῶν νῦν μνηστευομένων ἀλλήλοις καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι αὐτοῖς τέκνα εἰς διαδοχὴν γένους καὶ πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι αὐτοῖς ἀγάπην τελείαν, εἰρηνικὴν καὶ βοήθειαν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι αὐτοὺς ἐν ὁμονοίᾳ καὶ βεβαίᾳ πίστει τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

λέγει· Μνηστιάζεται καὶ ἀρραβωνιάζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός... Λέγει ἐκ γ'. Καὶ δίδει τῷ μὲν ἀνδρὶ τὸ χρυσοῦν καὶ τῇ γυναικὶ τὸ ἀργυροῦν. Ὁμοίως καὶ ἄρτους δύο καὶ ἀλλάσσουν».

Π 6 Ἐπακολουθοῦσιν αἱ εὐχαὶ 1) Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀποστείλας τήν ἀλήθειάν σου... 2) Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πάσης κτίσεως. (Ἴδε ἀκολ. γάμου). Ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν δακτυλίων καὶ αἱ εὐχαὶ 3) Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διῃρημένα... 4) Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν...

Ὁ ***Ο*** ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν (Δ.) ἱερωσύνης, ἀντιλήψεως, διαμονῆς καὶ τοῦ ἔργου τῶν χειρῶν αὐτοῦ.

Ὁ ***Δ*** Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης... τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ***ὀρθοδόξων*** ἐκκλησιῶν καὶ τῆς τῶν πάντων... Μετὰ δὲ τὴν αἴτησιν Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου... ἐπακολουθοῦσιν Ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων ἡμῶν... Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὰ μνῆστρα ταῦτα τῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν νυνὶ μνηστευομένων ἀλλήλοις καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ (δεῖνα) καὶ τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ (δεῖνα) καὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἀγαπήσεως αὐτῶν τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι αὐτοῖς καρπὸν κοιλίας εἰς διαδοχὴν γένους καὶ πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν συμπαραγενομένων καὶ συνευδοκούντων ταύτῃ τῇ θεϊκῇ νομοθεσίᾳ τοῦ Κ. δεηθ. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι αὐτοὺς καὶ ἡμᾶς...»

Οἱ ***Η Ω Ο*** μετὰ τὴν αἴτησιν Ὑπὲρ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, τὰς αἰτήσεις Ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων. Ὑπὲρ τοῦ συμπολεμῆσαι. Ὑπὲρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ τοῦ Δ. καὶ τῆς Δ. τῶν νυνὶ μνηστευομένων.

Οἱ ***Η Ο*** μετὰ τὸ Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι, παραλείποντες τὰς ἐνδιαμέσους

Ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι αὐτοὺς ἐν ἀμέμπτῳ βιοτῇ καὶ πολιτείᾳ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν χαρίσηται αὐτοῖς τίμιον τὸν γάμον καὶ τὴν κοίτην ἀμίαντον τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς.

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον. Τῆς Παναγίας, ἀχράντου.

Ὁ χορὸς Σοί, Κύριε.

προχωροῦσιν εἰς τὴν Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι. Ὁ Q μετὰ τὸ Ὑπὲρ τῶν δούλων. «Ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι αὐτοὺς ἐν ἀμέμπτῳ... Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὰ μνῆστρα ταῦτα τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι αὐτοῖς τέκνα εἰς διαδοχὴν γένους τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι». Ὁ **M** «... Ὑπὲρ τοῦ οἴκου τούτου καὶ τῶν ἐν πίστει (οἰκούν;)των ἐν αὐτῷ. Ὑπὲρ τῶν μνηστευομένων ἀλλήλοις εἰς ἕνωσιν συζυγείας τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Δ. καὶ τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Δ καὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἀγαπήσεως καὶ σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν πάντα τὰ πρὸς σωτηρ. αἰτήμ. τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι αὐτούς τε καὶ ἡμᾶς». Ὁ Ι «... Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου καὶ τῶν νῦν μνηστευομένων εἰς ἕνωσιν συζυγίας καὶ συμβιώσεως τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ τοῦδε καὶ τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ τῆσδε καὶ τῆς ἐν Θεῷ συζεύξεως καὶ ἀγάπης καὶ σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν πάντα... Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὰ μνῆστρα ταῦτα τῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι αὐτούς τε καὶ ἡμᾶς...» Ὁ Κ «...Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου. Ὑπὲρ τῶν μνηστευομένων ἀλλήλοις εἰς ἕνωσιν συζυγίας τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ δούλου... καὶ τῆς ἐν Θεῷ ἀγαπήσεως καὶ σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν πᾶσι τοῖς παροῦσι πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα τοῦ Κ. δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι». Ὁ **Ψ** «Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὴν μνηστίαν ταύτην τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ δούλου... ἀλλήλοις τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι αὐτοὺς ἀπὸ πάσης...Ὅτι πρέπει σοι.» Ὁ **Κ** «... ὑπὲρ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὰ μνῆστρα εἰς ἕνωσιν συζυγίας τοῦ Κ. δεηθ. Ὑπὲρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ... καὶ τῆς ἐν Θεῷ συζεύξεως καὶ ἀγάπης αὐτῶν τοῦ Κ. δεηθ. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι».

Π Η Q Ι ***Ο*** Κ ***Κ***e εὐθὺς μετὰ τὸ τῆς Παναγίας, ἀχράντου,.. παραλείποντες τὴν παρεμπίπτουσαν ἐκφώνησιν συνεχίζουσι. «Καὶ τούτων λεγομένων εὔχεται ὁ ἱερεύς. Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος...»

M μετὰ τὸ τῆς Παναγίας ἀχράντου «Ἔπειτα πέρνεις τὰ δακτυλίδια τοῦ τε γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης καὶ εὐλογεῖς αὐτὰ καὶ ἀλλάζεις τα ἐκ τρίτου (λέγων;) οὕτως. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος.

P μετὰ τὴν συναπτὴν καὶ διαρκούσης ταύτης εὔχεται ὁ ἀρχιερεὺς Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος... καὶ μετ' αὐτὴν ἡ εὐχὴ Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν...«Καὶ μετὰ τὸ Ἀμήν...»

Ὁ ἱερεὺς ἐκφώνως.

Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ψ Καὶ λέγει τὴν εὐχήν.

ε **Μ Ψ Ο** τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διῃρημένα συναγαγὼν ***εἰς ἑνότητα καὶ σύνδεσμον*** διαθέσεως τιθεὶς ἄρρηκτον· ὁ εὐλογήσας Ἰσαὰκ καὶ Ῥεβέκκαν καὶ ***κληρονόμους*** αὐτοὺς ***τῆς*** σῆς ***ἐπαγγελίας*** ἀναδείξας· αὐτός, εὐλόγησον καὶ τοὺς δούλους σου τούτους, ***ὁδηγῶν αὐτοὺς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.***

Γενεσ. κα 23, Ἠσ. κς 4, Ἰαν. Σωσ. 42. Ἐφεσ. δ 3 Ἑβρ. στ 17, ια 9. ψαλμ οθ1, ρλη 23, Κολοσ. α, 10.

Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ τὰ διῃρ. **Ψ** *Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος καὶ αἰώνιος* **Ν** *ἐνάγων εἰς ἑνότητα* **Ν** *κληρονόμους τῆς σῆς* **Κ** *τῆς σῆς ἐπαγγελίας καὶ βασιλείας* **Λ** *τῆς σῆς ἀναδείξας ἐπαγγελίας* **Η Ϙ Ο** *εὐλόγησον καὶ τούτους τοὺς δούλους σου* **ΗϘΟ** *δούλους σου ὁδηγῶν* **Κ** *τούτους τόνδε καὶ τήνδε καὶ ὁδήγησον αὐτοὺς εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν* **Μ**

Λ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν: «Εἰρήνη πᾶσι. Τοῦ Κ. δεηθῶμεν. Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος. . .

Κ1 μετὰ τὰ εἰρηνικὰ τὴν ἐν τῷ Παραρτήματι ὑπ' ἀριθ. 3 εὐχήν.

Μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ ἡ εὐχή. Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διῃρημένα... Ὡσαύτως καὶ ὁ *σ* 3 τὴν αὐτὴν εὐχήν: Δέσποτα φιλάνθρωπε, Κὺριε, ὁ ἐν τῇ προφητικῇ φωνῇ ἐνισχύσας. . . «Καὶ ἄρας τὰ δακτυλίδια ἐκ τῆς ἁγίας τραπέζης δίδει τὸ μὲν χρυσοῦν τῷ ἀνδρί, τὸ δὲ ἀργυροῦν τῇ γυναικὶ καὶ ἀλλάσσουν αὐτὰ ἐκ τρίτου. Εἶτα λέγει ὁ ἱερεὺς τοῦ Κου δεηθῶμεν. Δότε δακτυλίδιον... ἐνδύσατε αὐτόν». Ἕπονται αἱ εὐχαί: Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀποστείλας τὴν ἀλήθειάν σου καὶ τὴν ἐπαγγελίαν σου...Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος... Κύριε ὁ Θεός, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν..

γ Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν: Ὅτι πρέπει σοι. . . τὴν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου εὐχήν. «Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος καὶ πάσης κτίσεως δημιουργός...» μετά τινων διαφορῶν. Καὶ μετ' αὐτήν: «Εἶτα τὴν εὐχὴν τοῦ δακτυλιδίου: Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν· Σωτὴρ ἀγαθὲ καὶ φιλάνθρωπε· τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον ἰσχυρὸν καὶ βέβαιον διατήρησον, ἵνα γένηται αὐτοῦ τὸ συνάλλαγμα εἰς πολυχρόνιον καὶ ἀδιάλειπτον· πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Εἶτα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια ἀπὸ τῆς ἁγίας Τραπέζης, ἀποδίδωσι...»

ε Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκφώνησιν, Ὅτι πρέπει σοι. . . «Ὁ δὲ ἱερεὺς στραφεὶς πρὸς τοὺς νεονύμφους λέγει μεγαλοφώνως. Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος...» Καὶ μετὰ τὸ πέρας τῆς εὐχῆς: «Ὁ δὲ ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτοὺς ἐκ γ'. Εἶτα λέγει τὴν ἐκφώνησιν Ὅτι ἐλεήμων. Εἶτα λαβὼν τὸ δακτυλίδιον καὶ ἐναλλάσσει αὐτοῖς ἐκ γ'.

Ὅτι ἐλεήμων καὶ φιλάνθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ χορὸς Ἀμήν.

Ὁ ἱερεὺς Εἰρήνη πᾶσι.

ΟΩΗ Καὶ τοῦ διακόνου λέγοντος

Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ

ὁ ἀρχιερεὺς (ὁ ἱερεὺς) ἐπεύχεται

Καὶ φορένει ἐν τοῖς δεξιοῖς ἄκροις δακτύλοις. Καὶ τὸ μὲν ἀργυροῦν φορένει τῷ γαμβρῷ, τὸ δὲ χρυσοῦν τῆς νύμφης. Καὶ εὐλογεῖ αὐτοὺς Γ'. Καὶ συμπλέκει τοῖς δεξιοῖς ἄκροις τοῖς δακτύλοις αὐτῶν. Φορεμένων δὲ τῶν δακτυλιδίων λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην. Τοῦ Κ. δεηθῶμεν. Κύριε ὁ Θεός, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν...». Τὴν αὐτὴν σειρὰν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ ***Κ*** 1.

Π 5 μετὰ τὴν εὐχὴν ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος... Ἀντιλαβοῦ... Ὅτι ἐλεήμων... Εὐχὴ τοῦ δακτυλιδίου: Δέσποτα, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀποστείλας τὴν ἀλήθειάν σου... Καὶ σφραγίζων τὰ δακτυλίδια γ'. λέγει οὕτως: Χριστὸς ἐν Τριάδι ὑμνούμενος, εὐλόγησον, ἁγίασον τὴν ζωὴν ἡμῶν πάντοτε νῦν... Καὶ εἶθ' οὕτως δίδει αὐτοῖς τὰ δακτυλίδια καὶ λέγει· Δότε δακτυλίδιον εἰς τὰς δεξιὰς αὐτῶν καὶ ἐξενέγκαντες τὴν στολὴν τὴν πρώτην ἐνδύσατε αὐτόν, θύσαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν· καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν· ὅτι διὰ τοῦ λόγου σου, Κύριε, τοῦ ἀληθινοῦ οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν καὶ ἡ γῆ ἐθεμελιώθη, καὶ τῇ δεξιᾷ σου τῇ κραταιᾷ εὐλογηθήσεται. Ἄγγελος Κυρίου στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτῶν λυτρούμενος αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἐπιβουλῆς τοῦ ἀντικειμένου. Ὅτι σὸν τὸ κράτος· Εἰρήνη πᾶσι. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν... Καὶ γυρίζει αὐτοὺς γ'. Καὶ λέγει ψαλμόν· Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι. Καὶ ἀπολύει.

Ἐν τῷ C. τὸ Σλαβωνικὸν δύο εὐχὰς μόνον ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἀρραβῶνος, τὴν ἀνωτέρω, μεθ' ἣν ἐπακολουθεῖ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν δακτυλιδίων, καὶ τὴν εἰς τὸ τέλος παρατιθεμένην ἐν τῷ ἐντύπῳ: «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τῷ παιδὶ τοῦ πατριάρχου Ἀβραὰμ συμπορευθείς...»

Σ Μετὰ τὴν συναπτὴν τὰς εὐχὰς «ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος... 2) Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν... Οὐδὲν ἕτερον. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ ***Σ*** 7 προστιθεμένου μετὰ τὴν εὐχὴν Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν... «Καὶ παραδίδωσιν αὐτοὺς τὰς δεξιὰς χεῖρας βάλλων αὐτοῖς δακτυλίδια. Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφράνθη ὁ βασιλεύς· ἕως ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος. Καὶ λέγει αὐτοῦ γ'».

Ψ εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτην συνεχίζει «Ἀμήν. Καὶ λαβὼν δακτυλίους δύο ὁ ἱερεὺς ἀνταλλάττει αὐτοὺς ἐκ τρίτου καὶ βαλὼν αὐτοὺς ἐν τοῖς δεξιοῖς αὐτῶν» (Μεθὸ λείπει ἓν φύλλον μέχρι τοῦ...τῶν καρπῶν σου φάγεσαι).

Κ μετὰ τὴν πρώτην εὐχήν: «Καὶ ἐπιδίδει αὐτοῖς τὰ δακτυλίδια τῷ μὲν ἀνδρὶ τὸ χρυσοῦν, τῇ δὲ γυναικὶ τὸ σιδηροῦν καὶ ἐναλλάττουσιν αὐτὰ ἐκ τρίτου· Καὶ ὁ ἱερεὺς Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν. Κύριε ὁ Θεός, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν» Καὶ εὐθὺς περατοῦται ἡ ἀκολουθία τῶν μνήστρων.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν ***προμνηστευσάμενος*** ἐκκλησίαν ***παρθένον ἁγνήν,*** εὐλόγησον τὰ μνῆστρα ταῦτα καὶ ἕνωσον καὶ διαφύλαξον τοὺς δούλους σου τούτους ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ.

Ψαλμ. ζ 1 καὶ ἀλλ. Ὠσηὲ β 19, Β΄ Κορινθ. ιβ 2.

Η Λ Ν Ο Ἐκφώνησις.

Σοὶ γὰρ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

μνηστευσάμενος ἑαυτῷ ἐκκλ. ***Λ Ι Κ Ο*** *προμνηστευσάμενος ἑαυτῷ* ***Q Ν Κ Η*** *ἐκκλησίαν ἑαυτῷ παρθένον* ***Μ*** *αὐτὸς καὶ νῦν εὐλόγησον* ***Κ*** *αὐτὸς εὐλόγησον* ***Ν Ι*** *καὶ τὰ μνῆστρα* ***Λ*** *καὶ ταῦτα τὰ μνῆστρα* ***Ν*** *διαφύλαξον αὐτοὺς ἐν εἰρήνῃ* Ι *καὶ φύλαξον τοὺς* ***Μ*** *τοὺς δούλους τούσδε* ***Ν*** *τοὺς δούλους σου ἐν εἰρήνῃ* ***Η Q Μ Κ Κ.***

Ἐκφών. Ὅτι πρέπει σοι ***Ν Κ ε.***

Ν μετὰ τὴν πρώτην εὐχὴν ἐπακολουθεῖ καὶ ἐν αὐτῷ ἡ δευτέρα.

Μ μετὰ τὸ τέλος τῆς δευτέρας εὐχῆς δίδει πέρας εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν μνήστρων καὶ συνεχίζει: «Ἀρχὴ τοῦ στεφανώματος...» Ὡσαύτως καὶ ὁ Ι.

Κ[1] μετὰ τὴν δευτέραν εὐχὴν ἐπισυνάπτει τὰς εὐχὰς τοῦ γάμου παραθέτων πρώτην τὴν ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον...Ὁ ***ε*** μετὰ τὴν δευτέραν εὐχὴν «Εἶτα λαβὼν αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς ἐκ τῶν χειρῶν ὥς εἰσι πεπλεγμένοι σύρει αὐτοὺς ἔμπροσθεν αὐτοῦ βαδίζοντας κατὰ σχολὴν ἔσω εἰς τὸν ναόν, λέγων τὸν ψαλμὸν τοῦτον εἰς ἐπήκοον πάντων· Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον...εἰρήνη ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ. Ποιῆσαι ἀσπασμόν, νόμου γὰρ ἀπόφασίς ἐστιν αὕτη. Οὗ γενομένου λύειν αὐτῶν τὴν συμπλοκὴν τῶν χειρῶν. Καὶ μνημονεύσας αὐτοὺς ἀπολύει οὕτως: Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ Μητρός.

Μετὰ δὲ τὴν τάξιν ταύτην λαβὼν ὁ ἱερεὺς κηρία, ἅπτει δὲ καὶ δίδει τοῖς νεονύμφοις· λαμβάνει γὰρ καὶ αὐτός. Καὶ εὐλογεῖ αὐτούς. Λαμβάνει γὰρ καὶ ποτήριον μετὰ οἴνου καὶ τίθησιν εἰς τὸ τετράποδον». Ἐπακολουθεῖ ἡ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος. Οἱ ***Ρ Η Q Π*** μετὰ τὴν δευτέραν εὐχήν. «Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν ἐπιδίδωσι τῷ ἀνδρὶ τὸν χρυσοῦν δακτύλιον, τὸν σιδηροῦν δὲ τῇ γυναικί. Ἐκεῖνοι ἀντιδιδόασι τούτους ἀλλήλοις. (Καὶ ἀσπάζεται ὁ ἀνὴρ τὴν γυναῖκα ***Π***). Καὶ οὕτω κρατήσας ὁ ἀρχιερεὺς συμπλέκει τὰς δεξιὰς ἀλλήλων καὶ κρατοῦντες ἐξέρχονται. Εἰ δὲ βούλονται ἐν ταὐτῷ στεφανωθῆναι...» (Ἐπακολουθεῖ ἡ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος). Τὰ αὐτὰ περίπου καὶ ὁ ***Ο*** ὁ ὁποῖος μόνον τοποθετεῖ τὴν ἐπίδοσιν τῶν δακτυλίων καὶ τὴν συμπλοκὴν τῶν χειρῶν μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας εὐχῆς. Ὁ e μετὰ τὴν δευτέραν εὐχήν. «Καὶ δίδωσιν ὁ ἱερεὺς τῷ ἀνδρὶ δακτυλίδιον χρυσοῦν καὶ τῇ γυναικὶ ἀργυροῦν καὶ ἐναλλάσσουν αὐτά. Εἶθ᾽ οὕτως ἀσπάζονται ἀλλήλους. Καὶ γίνεται ἀπόλυσις.»

Ὁ χορὸς Ἀμήν.

Κ Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια καὶ τίθησιν αὐτὰ ἐπάνω τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου καὶ πάλιν ἐπάρας αὐτὰ δίδωσι τῷ νεωτέρῳ τὸ χρυσοῦν, τὸ δὲ σιδηροῦν τῷ κορασίῳ καὶ καταλλάσσουσιν αὐτὰ ἀμφότεροι.

Ν Καὶ βάλλει τοὺς δακτυλίους ἐν τοῖς δακτύλοις αὐτῶν λέγων Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Ἀμήν. Καὶ αὖθις Ἁρμόζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (Δ) τὴν δούλην τοῦ Θεοῦ (Δ) εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ παραδίδωσι τὰς χεῖρας καὶ συνάπτει ἀλλήλους, ἀλλάσσονται δὲ οἱ δακτύλιοι παρὰ τῶν ἀναδόχων.

[Κατὰ τὸ ἔντυπον].

Λαβὼν ὁ ἱερεὺς τοὺς δακτυλίους τοὺς ἐν τῷ δισκελίῳ ἐπιδίδωσι **πρῶτον** τῷ ἀνδρὶ τὸν χρυσοῦν καὶ λέγει αὐτῷ:

Ἀρραβωνίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (ὁ δεῖνα) τὴν δούλην τοῦ Θεοῦ (τὴν δεῖνα), εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν. Τρίς.

Ὁ α̅ μετὰ τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν... «Καὶ εἶθ' οὕτως δακτυλοδένει αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς καὶ ἀλλάσσει ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια αὐτῶν, εἶτα ὁ ἀνάδοχος καὶ ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν (Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 4 ἐν τῷ Παραρτήματι).

Καὶ γίνεται ὁ ἀσπασμός. Καὶ ἀπόλυσις».

Λ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τῆς πρώτης εὐχῆς «Εὐχὴ ἑτέρα τοῦ Κ. δεηθῶμεν, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν... Εἶτα λαμβάνει τὰ δακτυλίδια ὁ ἱερεὺς ἀπὸ τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ ἐπεύχεται τὴν εὐχὴν ἐπάνω εἰς τοὺς ἀρραβῶνας (Ἴδε τὴν ἐν τῷ Παραρτήματι ὑπ' ἀριθ. 5 εὐχήν).

Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν ἐπιδίδει τῷ ἀνδρὶ τὸ χρυσοῦν δακτυλίδιον, τὸ δὲ ἀργυροῦν τῇ γυναικί. Καὶ ἐναλλάσσει αὐτὰ ἐκ τρίτου καὶ λέγει: Εἰς τὸ ὄνομα... νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Καὶ οὕτω κρατήσας ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιὰς συμπλέκει ἀλλήλοις. Κατασπάζεται ὁ νυμφίος τὴν μνηστήν. Καὶ εὐθὺς λέγει τὴν εὐχήν. Εἰρήνη πᾶσι. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν (Ἴδε τὴν ἐν τῷ Παραρτήματι ὑπ' ἀριθ. 6 εὐχήν).

Καὶ εὐθὺς ποιεῖ ἀπόλυσιν καὶ πολυχρονοῦν τοὺς νεονύμφους καὶ τοὺς λοιποὺς καὶ ἐξέρχονται.»

Π 9 «...Καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὰ τοῦ ἀρραβῶνος δακτυλίδια καὶ δίδει αὐτὰ ἑνὶ ἑκάστῳ τὸ ἴδιον, καὶ μετὰ τοῦτο πάλιν λαμβάνει αὐτὰ ὁ ἱερεὺς καὶ καταλλάσσει αὐτὰ ἀλλήλοις, τὸ μὲν τοῦ ἀνδρὸς δίδει τῇ νύμφῃ, τῇ δὲ νύμφῃ δίδει τοῦ νυμφίου ἤγουν τοῦ γαμβροῦ καὶ λέγει· Ἐπιδίδωμι τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον εἰς πίστωσιν καὶ βεβαίωσιν τῶν ὑποτεταγμένων τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ. Καὶ λέγει ψαλμ. η΄. ἐκ τρίτου· Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμα-

Καὶ ποιεῖ σταυρὸν μετὰ τοῦ δακτυλιδίου ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Εἶτα καὶ τῇ γυναικὶ λέγει, λαβὼν τὸν ἀργυροῦν·

Ἀρραβωνίζεται ἡ δούλη τοῦ Θεοῦ (ἡ δεῖνα) τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ (τὸν δεῖνα) εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν. Τρίς.

στὸν τὸ ὄνομά σου... Λέγει καὶ τὸ παρὸν ἐκ τρίτου· Σῶτερ ἀγαθὲ καὶ φιλάνθρωπε, τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον ἰσχυρὸν καὶ βέβαιον διατήρεις, ἵνα γένηται τὸ συνάλλαγμα τοῦτο εἰς πολυχρόνιον βίον καὶ ἀσκανδάλιστον».

Ὁ ὑπ' ἀριθ. 69 κώδιξ τοῦ ἐν Ἄθῳ Πρωτάτου (D 808) «... τὸ δὲ ἀργυροῦν τῇ γυναικὶ καὶ ἀλλάσσουσιν ἀμφοτέρως ἐκ τρίτου λέγων. Καὶ ἐπὶ τὰς δεξιὰς αὐτῶν ἔβαλον κλήρους.

Κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 322 (934) εὐχολόγιον τοῦ Βατοπαιδίου (D 420). «Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια καὶ δίδει πρῶτον τῷ ἀνδρὶ τὸ χαλκοῦν, εἶτα τῇ γυναικί, καὶ ἀλλάσσουν αὐτὰ ἀμφότερα ἕως τρίτου καὶ πάλιν ἔρχεται τὸ χρυσοῦν εἰς τὸν ἄνδρα».

Σ 9 «Λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια ἀπὸ τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου δίδωσι τῷ ἀνδρὶ καὶ οὕτω τιθέντων ἐν τοῖς δακτύλοις αὐτῶν λέγει ὁ ἱερεὺς Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς... Καὶ ἀπολύει.

σ 4 «... ἀργυροῦν τῇ γυναικί, ποιῶν ἐν σχήματι σταυροῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ λέγων: Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν καὶ ἀεί... καὶ ἀλλάσσουσιν αὐτὰ ἐκ τρίτου. Ὁμοίως καὶ τὰ κηρία».

Π 6 «Καὶ ἄρας τὰ δακτυλίδια ὁ ἱερεὺς ἐπιδίδει τῷ μὲν ἀνδρὶ τὸ χρυσοῦν, τῇ δὲ γυναικὶ τὸ ἀργυροῦν. Καὶ λέγει ὁ ἱερεὺς ποιῶν σταυρὸν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ τοῦ ἀνδρός· Ἀρραβωνίζεται καὶ μνηστειάζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός. Ὁμοίως καὶ τῇ γυναικί. Εἶτα ἀλλάσσουν αὐτὰ φορὰς γ'. Ὁμοίως καὶ τοὺς ἄρτους καὶ τοὺς κηρούς».

γ «Ἀποδίδωσι πρῶτον τῷ ἀνδρὶ τὸ χρυσοῦν καὶ τὸ ἀργυροῦν τῇ γυναικὶ καὶ λέγει τῷ ἀνδρί· Ἀρραβωνίζεται... Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός ... [οὐχὶ τρίς]. Καὶ ποιεῖ σταυρὸν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν μετὰ τῶν δακτυλιδίων. Καὶ ἐπιβάλλουν ἐπὶ τοῖς δεξιοῖς δακτύλοις. Εἶτα ἀλλάσσουν ἐκ τρίτου. Ὁμοίως καὶ τὰ κηρία». Ἐπακολουθοῦσιν αἱ εὐχαί: Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος... καὶ Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν... Καὶ ἀπόλυσις».

Σ 2 «Εἶθ' οὕτως λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὸ δακτυλίδιον ἐκ τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ ἐπιδίδει τῷ νεωτέρῳ καὶ ὁ νεώτερος ἐπιδίδει τῷ κορασίῳ καὶ φιλεῖ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, κἀκείνη φιλεῖ τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῦ νεωτέρου. Καὶ λέγει ὁ διάκονος. Πρόσχωμεν. Καὶ ὁ ἱερεὺς ὑψοῖ τὸ ἅγιον ποτήριον, λέγει Τὰ προηγιασμένα... Καὶ μετὰ τὸ λαβεῖν αὐτοὺς λέγει ὁ διάκονος· Ὀρθοὶ οἱ μεταλαβόντες... Καὶ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ πρεσβυτέρου κατασφραγίζει αὐτοὺς καὶ ἀπολύει».

Σ 6 «Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια ἐκ τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ ἐπιδίδει τῷ νεωτέρῳ... χεῖρα τοῦ νεωτέρου καὶ ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς λέγει: Ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης καὶ ἀγάπης ἔστω μεθ' ὑμῶν...»

Καὶ ὅταν εἴπῃ εἰς ἕκαστον τρίς, ποιεῖ σταυρὸν μετὰ τοῦ δακτυλιδίου ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν καὶ ἐπιτίθησι τοὺς δακτυλίους ἐν τοῖς δεξιοῖς αὐτῶν δακτύλοις. Εἶτα ἀλλάσσει τὰ δακτυλίδια τῶν νεονύμφων ὁ σύντεκνος. Ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ψαλμ. οζ 1 καὶ ἀλλ. Γενεσ. κδ 1, 4 ***Κύριε ὁ Θεὸς*** ἡμῶν, ***ὁ τῷ παιδὶ τοῦ*** πατριάρχου ***Ἀβραὰμ*** συμπορευθεὶς ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, στελλομένῳ νυμφεύσασθαι τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ***Ἰσαὰκ γυναῖκα*** καὶ διὰ μεσιτείας ὑδρεύσεως ἀρραβωνίσασθαι τὴν Ρεβέκκαν ἀποκαλύψας· αὐτὸς εὐλόγησον τὸν ἀρραβῶνα τῶν δούλων σου (τοῦ δε) καὶ (τῆς δε) καὶ στήριξον τὸν παρ᾽ αὐτοῖς λαληθέντα λόγον. Βεβαίωσον αὐτοὺς τῇ παρὰ σοῦ ἁγίᾳ ἑνότητι· *Γενεσ. α 27, ε 2.* σὺ γὰρ ἀπ᾽ ἀρχῆς ἐδημιούργησας ***ἄρσεν καὶ θῆλυ*** καὶ

Κ μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν δακτυλίων «Καὶ μετὰ τοῦτον ὑψοῖ τὰ δῶρα ὁ ἱερεὺς λέγων. Ἐκφών. Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ μεταδίδει αὐτοὺς τῆς ζωοποιοῦ κοινωνίας καὶ κατασφραγίζει αὐτοὺς ἐκ τρίτου καὶ ἀπολύει λέγων. Ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀγάπης ἔσται μεθ᾽ ὑμῶν».

Κατὰ τὸν Β «Εὐχὴ ἐπὶ μνηστείας. Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος... Καὶ τοῦ διακόνου λέγοντος τὰς κεφαλάς, ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν...» Οὐδὲν ἕτερον.

Ἡ ἀνωτέρω εὐχὴ δὲν ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς ***Ρ Η*** Ι ***Π*** Κ ***Κ*** Ϙ ***Μ Ο***, πιθανώτατα καὶ παρὰ τῷ ***Ψ***.

Ἡ εὐχὴ ἀπαντᾷ καὶ παρὰ τῷ ***γ*** ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ στεφανώματος μετὰ διαφόρων γραφῶν καὶ μέχρι τῆς φράσεως «... διαδοχὴν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τοὺς παρόντας ἁγίασον καὶ φύλαξον εὐχαῖς τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Σὺ γὰρ φύλαξ καὶ σκέπη πάντων ἡμῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν...»

Ὁ ***Σ*** 6 πρὸ τῆς «Ἀκολουθίας ἐπὶ μνηστείας» ἔχει μέρος τῆς εὐχῆς ταύτης ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Εὐχὴ εἰς ἀρραβῶνα γάμου» μετὰ τῶν ἑπομένων διαφόρων γραφῶν: νυμφεύσασθαι Ἰσαάκ... ἀρραβωνίσασθαι αὐτῷ τὴν... αὐτός, φιλάνθρωπε Κύριε, εὐλόγησον τοὺς δούλους σου καὶ στήριξον παρ᾽ αὐτοῖς τὸν λαληθέντα λόγον καὶ βεβαίωσον τῇ τελειότητι τῆς παρὰ σοῦ ἁγίας αὐτῶν ἑνώσεως· σὺ γάρ... καὶ θῆλυ ἐποίησας αὐτοὺς καὶ παρὰ σοῦ... ἀνθρώπων, τοὺς συμπαρόντας δὲ καὶ συνευχομένους ἁγίασον καὶ διαφύλαξον εὐχαῖς καὶ πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας. Ὅτι σὺ εἶ φύλαξ καὶ σκέπη πάντων ἡμῶν, ὁ Θεός, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν.

Παρὰ τῷ ***Λ*** ἀπαντᾷ συναφής τις εὐχὴ (Παράρτ. ὑπ᾽ ἀριθ. 5) καὶ παρὰ τῷ ***Ν*** ἔνθα ἀναγινώσκομεν αὐτὴν μετὰ τῶν ἑπομένων διαφόρων γραφῶν «Κύριε ὁ Θεὸς... αὐτὸς ἐξαπόστειλον τὴν βοήθειάν σου καὶ τὴν εὐλογίαν σου ἐπὶ τοὺς δούλους σου τούσδε καὶ στήριξον καὶ διατήρησον τὸν ἀρραβῶνα αὐτῶν

παρὰ σοῦ ἁρμόζεται ἀνδρὶ γυνὴ εἰς βοήθειαν καὶ διαδοχὴν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸς οὖν, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ***ἐξαποστείλας τὴν ἀλήθειαν*** ἐπὶ τὴν κληρονομίαν σου καὶ τὴν ἐπαγγελίαν σου ἐπὶ τοὺς δούλους σου, τοὺς πατέρας ἡμῶν, εἰς ***καθ'*** ἑκάστην ***γενεὰν καὶ γενεὰν*** τοὺς ἐκλεκτούς σου, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου (τόν δε) καὶ τὴν δούλην σου (τήν δε), καὶ στήριξον τὸν ἀρραβῶνα αὐτῶν ***ἐν πίστει*** καὶ ὁμονοίᾳ ***καὶ ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ.*** Σὺ γάρ, Κύριε, ὑπέδειξας δίδοσθαι τὸν ἀρραβῶνα καὶ στηρίζεσθαι ἐν παντί. Διὰ δακτυλιδίου ἐδόθη ἡ ἐξουσία τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ· διὰ δακτυλιδίου ἐδοξάσθη Δανιὴλ ἐν χώρᾳ Βαβυλῶνος· διὰ δακτυλιδίου ἐφανερώθη ἡ ἀλήθεια τῆς Θάμαρ· διὰ δακτυλιδίου ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος οἰκτίρμων γέγονεν ἐπὶ τὸν ἄσωτον υἱόν. ***Δότε*** γάρ, φησί, ***δακτυλίδιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ· καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν, θύσατε· καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν.*** Αὕτη ἡ ***δεξιά σου, Κύριε,*** τὸν Μωϋσῆν ἐστρατοπέδευσεν ἐν Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ· διὰ γὰρ ***τοῦ λόγου σου*** τοῦ ἀληθινοῦ ***οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν*** καὶ ***ἡ γῆ ἐθεμελιώθη·*** καὶ ἡ δεξιὰ τῶν δούλων σου εὐλογηθήσεται τῷ λόγῳ σου ***τῷ κραταιῷ καὶ τῷ βραχίονί σου τῷ ὑψηλῷ.*** Αὐτὸς οὖν καὶ νῦν, δέσποτα, εὐλόγησον τὸ δακτυλοθέσιον τοῦτο εὐλογίαν οὐράνιον· ***καὶ ἄγγελος Κυρίου προπορευέσθω*** ἔμπροσθεν αὐτῶν ***πάσας***

Παροιμ. ιθ 11 — *Ψαλμ. μ63, νς5* — *Ἐσθὴρ θ 27, ψαλμ. λ6 11 κλπ.* — *Α'. Τιμ. 6 1' Β'. Ἰωάν. 3.* — *Λουκ. ιε 22, 23.* — *Ἐξοδ. ιε 6.* — *Ψαλμ. λ6 6, ρ1η 90.* — *Ψαλμ. ρλε 12.* — *Ψαλμ. λγ7 καὶ ἀλλ. Γεν. λ6 34. Ψαλμ. κ6 8 καὶ ἀλλ.*

ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ. Διὰ δακτυλιδίου γάρ, ὅς ἐστιν ὁ ἀρραβὼν τοῦ βαπτίσματος, οἱ θησαυροὶ τῶν οὐρανῶν ἀνοιχθήσονται καὶ εὐφρανθήσονται οἱ τοῦτον καθαρῶς κτησάμενοι. Διὰ δακτυλιδίου ἐδοξάσθη Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Δανιὴλ εἰς Βαβυλῶνα. Διὸ καὶ ὁ ἐλεήμων Σωτὴρ τοῖς λειτουργοῖς αὐτοῦ ἐπέταττε λέγων δοῦναι τῷ υἱῷ τοῦτον τὸν φύλακα· δότε γάρ, φησί, δακτύλιον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Διὸ καὶ ἡμεῖς, δέσποτα, τοῖς δούλοις σου τούτοις δακτυλίους ἐν τῇ χειρὶ ἐπιδέντες τὸν εἰς ὁμόνοιαν πρός σε πόθον ἀνεθήκαμεν καὶ τὰς δεξιὰς αὐτῶν ἐν τῇ δεξιᾷ σου ὑπετάξαμεν καὶ ἐν τῇ δεξιᾷ σου τῇ κραταιᾷ στηριχθήσονται. Καὶ εὐφροσύνη καὶ χαρμοσύνη στήτω ἐνώπιον αὐτῶν. Καὶ ἄγγελος εἰρήνης σου... (δυσανάγνωστα) Ἐκφ. Ὅτι σὺ εἶ ὁ φύλαξ τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν. Καὶ γίνεται ἀσπασμὸς τοῖς νεογάμοις. Καὶ ἀπόλυσις».

τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῶν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων τὰ σύμπαντα καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἶτα ἐκτενὴς καὶ ἀπόλυσις

Τὸ ἔντυπον εἰς τὰ ἐν ἀρχῇ εἰρηνικὰ ἐπαναλαμβάνει δὶς τὴν αὐτὴν αἴτησιν ὡς ἕπεται: Ὑπὲρ τοῦ φυλαχθῆναι αὐτοὺς ἐν ὁμονοίᾳ καὶ βεβαίᾳ πίστει τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι αὐτοὺς ἐν ὁμονοίᾳ καὶ βεβαίᾳ πίστει τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Π Ι *Κ Ν γ* e ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΩΜΑΤΟΣ

Δ Ο (***Η Ϙ Π Ρ***) Εἰ δὲ βούλονται ἐν ταυτῷ στεφανωθῆναι εἰσέρχονται διὰ μέσου ναοῦ (ἐν τῷ ναῷ ***Δ***, ἔσω τοῦ ναοῦ ***Ο***) προηγουμένου τούτων τοῦ ἱερέως μετὰ θυμιάματος καὶ συμπλεκομένων τῶν νεονύμφων τὰς χεῖρας ψάλλει ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ λαὸς ψαλμὸν ρκζ, τὸ Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον.

Δ Ἀκολουθία γάμου ἤγουν στεφανώματος. ***Μ*** *Ἀρχὴ τοῦ στεφανώματος.* ***Σ*** 9 *Ἀκολουθία εἰς γάμους. Κ Τάξις ἑτέρα τοῦ στεφανώματος.* ***Σ*** 2 ***Σ*** 6 *Κανὼν ἐκκλησιαστικὸς εἰς γάμον.* ***Σ*** 7 *Ἀκολουθία εἰς στεφάνους τοὺς νομίμῳ γάμῳ συναπτομένους.*

Ὁ ***Κ*** ἄρχεται «ἵστανται ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ διάκονος ἔσωθεν τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τίθενται τὰ στέφανα ἐν τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ καὶ τὸ ποτήριον τῆς ἁγίας Κοινωνίας καὶ οἱ μέλλοντες εὐλογεῖσθαι ἵστανται πρὸ τῶν θυρῶν τοῦ ἱερατείου καὶ λέγει ὁ διάκονος τὰ διακονικά».

Ὁ α̃ «...Καὶ προσφέρουσι κηροὺς δ'. Τὰ μὲν δύο κόκκινα καὶ τὰ δύο λευκά. Καὶ τὸ ἓν κόκκινον δίδωσι τῷ ἀνδρί, τὸ δὲ ἕτερον τῇ γυναικί. Καὶ τὸ μὲν ἓν λευκὸν τῷ ἱερεῖ καὶ τὸ ἕτερον τῷ ἀρχιτρικλίνῳ».

Ὁ ***Π*** 7 «... ἵστανται οἱ νεόνυμφοι ἔξω τῶν πυλῶν καὶ ἐξελθὼν ὁ ἱερεὺς μετὰ φελωνίου αὐτοῦ καὶ μετὰ θυμιατοῦ καὶ λαμπάδων καὶ κρατῶν αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων ταῖς χερσὶν εἰσάγει αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ ψάλλων... ἀπόκεινται δὲ ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ στέφανα δύο καὶ ποτήριον μετ' οἴνου καὶ ἄρτου, κλάσματα ἓξ μικρὰ πάνυ, εἰ οὔκ εἰσιν ἄξιοι κοινωνῆσαι τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Εἰ δέ εἰσιν ἄξιοι, οὐ χρὴ ποιῆσαι κοινὸν ποτήριον».

Ὁ ***Σ*** 2 ἵστανται ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ διάκονος ἔσωθεν τοῦ ἱερατείου καὶ τίθενται τὰ στέφανα ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ καὶ τὸ ἅγιον ποτήριον τῆς θείας κοινωνίας καὶ οἱ μέλλοντες εὐλογεῖσθαι πρὸ τῶν θυρῶν τοῦ ἱερατείου. Καὶ λέγων ὁ διάκονος Ἐν εἰρήνῃ. Περίπου τὰ αὐτὰ καὶ ὁ ***Σ*** 4 «... οἱ δύο οἱ ἁρμοζόμενοι ἔμπροσθεν εἰς τὰ ἅγια θύρια...»

Παρὰ τοῖς Ϙ ***Δ Ο*** παρατίθεται ὁ ψαλμὸς ὁλόκληρος. Ὡσαύτως καὶ παρὰ τοῖς Ι καὶ ***Ψ*** ἄνευ τοῦ ἐν τῷ ἐντύπῳ ἐφυμνίου· Δόξα σοι, ὁ Θεὸς ἡμῶν δόξα σοι. Οἱ Ι καὶ e παραθέτουσι τὸν ψαλμὸν μετὰ τὸ Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...

Ὁ e «Εἰσέρχονται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς φορῶν τὴν ἱερατικὴν στολὴν εἰσερχομένων τῶν νεονύμφων μετὰ τῶν ὀψικευόντων εἰς τὰς ὡραίας πύλας καὶ ὑπαντᾷ αὐτῶν. Εὐλογημένη ἡ βασιλεία... Εἰσερχομένων οὖν αὐτῶν ψάλλεται ὁ ψαλμὸς παρὰ τῶν ψαλτῶν. Ἦχ. δ'. Μακάριοι... Εἰρήνη ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ. Δόξα καὶ νῦν τὸ αὐτό. Ἐν εἰρήνῃ...»

Κατὰ τὸν *γ* «...εἰσέρχονται ἐν τῷ ναῷ μετὰ κηρῶν ἁπτομένων προπορευομένου τοῦ ἱερέως μετὰ θυμιατοῦ καὶ ψάλλει τὸν ψαλμὸν οὗτος· ὁ δὲ λαὸς

Π Η Ω Λ Ο Καὶ ἐλθόντες πρὸ τοῦ θυσιαστηρίου (καὶ ἀπαγαγὼν αὐτοὺς ἵστησιν ἐν μέσῳ τοῦ ναοῦ *Ο*) ἀπολύουσιν ἀλλήλων τὰς χεῖρας καὶ ἵστανται πρὸ τῶν ἁγίων θυρῶν. Ἀπόκειται ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ ποτήριον ἔχον προηγιασμένα (εἰ ἔστιν ἄξιοι τοῦ μεταλαβεῖν αὐτοὺς *Λ*) καὶ στέφανα δύο καὶ ποτήριον ὑάλου πλῆρες οἴνου.

Λ Εἶτα θυμιᾷ ὁ ἱερεὺς ποιῶν σταυροῦ τύπον πρὸ τῶν ἁγίων θυρῶν. Εἶτα τὸν νυμφίον καὶ τὴν νύμφην καὶ τοὺς λοιπούς. Καὶ ἄρχεται ὁ διάκονος ἢ αὐτὸς ὁ ἱερεύς.

ἐν ἑκάστῳ στίχῳ λέγει Δόξα σοι ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι. Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον. Δόξα σοι, ὁ Θεὸς ἡμῶν δόξα σοι» (Ἕπεται ὁλόκληρος ὁ ψαλμός, μεθ' ἕκαστον δὲ στίχον αὐτοῦ τὸ Δόξα σοι...)... Θυμιᾷ σταυροειδῶς καὶ ἐκφωνεῖ κατὰ ἀνατολὰς τὸ Εὐλογητὸς ὁ Θεός. Τὸ Τρισάγιον, ἀπολυτίκιον καὶ κοντάκιον τῆς ἡμέρας. Συναπτήν...»

Ὁ *Σ* 7 Εἰσέρχονται οἱ νυμφίοι καὶ οἱ παρανυμφίοι βαστάζοντες τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν καὶ ἐπιδιδόασι τῷ ἱερεῖ καὶ ἄρχεται ὁ ἱερεύς. Εὐλογημένη ἡ βασιλεία. Καὶ εὐθὺς ἄρχεται θυμιῶν αὐτοὺς καὶ πάντα τὸν λαὸν ψάλλων τὸ Τρισάγιον καὶ Δόξα καὶ λέγει κάθισμα θεοτοκίον ἦχος πλ. δ. Ἡ νοητὴ πύλη καὶ διακονικά...

Ὁ *Σ* 9 Προσέρχονται οἱ μέλλοντες στεφανωθῆναι τῷ ἱερεῖ καὶ ἵστησιν αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου βήματος καὶ φέρουσι τῷ ἱερεῖ τὰ στεφάνια καὶ τὸ κοινὸν ποτήριον (καὶ) γεῦσιν τοῦ κονδίτου, καὶ ἵστησιν αὐτὰ ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου. Καὶ εἰ μέν ἐστιν ὁ ἀνὴρ λαϊκὸς ζώννει αὐτῷ σπάθην, εἰ δὲ κληρικὸς τίθησιν αὐτῷ στιχάριον. Καὶ ἵστησι τὸν μὲν νεώτερον ἐκ δεξιῶν, τὴν κόρην ἐξ εὐωνύμων. Καὶ δίδωσιν αὐτοῖς πρὸς ἕνα κηρόν. Λέγει ὁ ἱερεύς· Εὐλογημένη...

Ὁ *Σ* 6 Ἵσταται ὁ ἱερεὺς ἔσωθεν τοῦ ἱερατείου καὶ οἱ ἁρμοζόμενοι πρὸ τῶν θυρῶν καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὴν χεῖρα τοῦ νεωτέρου τὴν δεξιὰν καὶ τὴν χεῖρα τῆς κόρης ἐκ τῶν παρανύμφων, καθ' ὅτι οἱ γονεῖς τῶν νεονύμφων παραδιδόασι τὰς δεξιὰς χεῖρας τῶν ἁρμοζομένων τοῖς παρανύμφοις, οἱ δὲ παράνυμφοι τῷ ἀρχιερεῖ. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἐπισφραγίσας αὐτοὺς παραδίδωσιν αὐτῶν τὰς δεξιάς, λέγει· Θέλοντα καὶ θελομένην. Καὶ τῶν παρόντων ἀποκρινομένων· Ναί, ἂν θέλῃ ὁ Θεός. Τοῦτο ἐρωτᾷ ἐκ τρίτου, πάντων ἀποκρινομένων. Τίθησι δὲ καὶ τὰ στέφανα ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ καὶ τὸ ποτήριον ὁμοίως τῆς ἁγίας κοινωνίας. Καὶ ἱσταμένων τῶν νεονύμφων πρὸ τῶν θυρῶν τοῦ ναοῦ λέγει ὁ διάκονος: Ἐν εἰρήνῃ...

Ἐν τῷ Ρωσσ. κατὰ τὸν C. Μετὰ τὸ Μακάριοι οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον.

«Μετὰ τοῦτο ἐπακολουθεῖ ὁ λόγος, εἰς ὃν ὁ ἱερεὺς ἐκθέτει τὴν φύσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ τὸ καθῆκον τῶν εἰσερχομένων εἰς τὴν ἔγγαμον ζωήν. Ὅταν δὲ ὁ λόγος τελειώσῃ ὁ ἱερεὺς ἐρωτᾷ τὸν νυμφίον λέγων: Ἔχεις καλὴν καὶ ἀπεριόριστον θέλησιν καὶ σταθερὰν πρόθεσιν νὰ λάβῃς ὡς σύζυγον τὴν υναῖκα ταύτην, ἣν βλέπεις ἐνώπιόν σου; Ὁ νυμφίος ἀποκρίνεται. Ἔχω, αἰδε-

Ι *Λ* Εὐλόγησον, δέσποτα.

Ο Καὶ στραφεὶς (ὁ ἱερεὺς) κατὰ ἀνατολὰς λέγει:

Ι *Ο Λ Κ Μ* Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Η Εἶτα λέγει ὁ διάκονος.

Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν εἰρήνης.

Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου.

Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου.

σιμώτατε. Ὁ ἱερεύς: Μήπως ὑπεσχέθης εἰς ἄλλην τινὰ γυναῖκα; Ὁ νυμφίος. Δὲν ὑπεσχέθην εἰς ἄλλην.

Ὁ ἱερεὺς τότε στρεφόμενος πρὸς τὴν νύμφην ἐρωτᾷ αὐτήν: Ἔχεις καλὴν θέλησιν καὶ σταθερὰν διάθεσιν νὰ λάβῃς...

Τότε ὁ διάκονος λέγει. Εὐλόγησον δέσποτα.

Οἱ *Η* Ω παραλείπουσι τὸ Εὐλογημένη ἢ τὸ Εὐλογητός, ἐπειδὴ ἴσως ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου ἐπισυνάπτεται τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἀρραβῶνος. Ὡσαύτως φαίνεται, ὅτι καὶ ἐν τῷ *Ψ* ἡ αὐτὴ παράλειψις. Εὐθὺς μετὰ τὸν ρκζ ψαλμὸν ἀναγινώσκομεν: «Καὶ τούτων λεγομένων μεθίστανται ὀλίγον τὰ νεόνυμφα ἤγουν ἐν τῷ συνήθει τόπῳ καὶ εὐθὺς ὁ ἱερεὺς τὰ εἰρηνικά».

Ὁ *Ν* «Εὐλογεῖ ὁ ἱερεύς. Τὸ τρισάγιον καὶ τὰ λοιπά. Τὸ τροπάριον τῆς ἡμέρας καὶ τοῦ κατὰ τὴν μονὴν ἁγίου. Εἶτα ἄρχεται ὁ διάκονος Ἐν εἰρήνῃ...».

Ἡ σειρὰ καὶ αἱ διάφοροι γραφαὶ τῶν εἰρηνικῶν παρὰ τοῖς κώδιξιν ὡς ἕπεται:

Ἐν τῷ *Η* «...Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν (δεῖνος) ἱερωσύνης, ἀντιλήψεως, διαμονῆς. Ὑπὲρ τῶν δούλων... τῶν συναπτομένων μετ' ἀλλήλων... Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὸν γάμον αὐτῶν ὡς τὸν ἐν... Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι... σωφροσύνην, ὁμοφροσύνην καὶ καρπὸν... Ὑπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι... (λείπει τὸ Ὑπὲρ τοῦ δωρηθ. αὐτοῖς εὐτεκνίας). Ὑπὲρ τοῦ δωρηθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν. Καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν χρῃζόντων τῆς παρὰ τοῦ Κυρίου βοηθείας τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν (Λείπει τὸ Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι). Τῆς Παναγίας» Ἐν τῷ Ω ὡς ἐν τῷ *Η* ἀλλὰ μετὰ τὸ Ὑπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι «Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν χαρίσηται αὐτοῖς τίμιον τὸν γάμον καὶ τὴν κοίτην ἀμίαντον τοῦ Κ. δ. Τῆς Παναγίας ἀχράντου...».

Ἐν τῷ Ι παραλείπεται ἡ Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου «...Ὑπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ (δεῖνα) καὶ τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ (δεῖνα) καὶ τῆς ἐν Θεῷ συζεύξεως αὐτῶν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι... Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι... σωφροσύνη, ὁμοφροσύνην καὶ καρπὸν κοιλίας τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν.

Ὑπὲρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ τοῦ δε καὶ τῆς δε τῶν νῦν συναπτομένων ἀλλήλοις εἰς γάμου κοινωνίαν καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὸν γάμον τοῦτον, ὡς τὸν ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι αὐτοῖς σωφροσύνην καὶ καρπὸν κοιλίας πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι αὐτοὺς ἐν ὁράσει υἱῶν καὶ θυγατέρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι. Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν... Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι. Ἀντιλαβοῦ».

Ἐν τῷ Κ «... Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου. Ὑπὲρ τῶν νυνὶ συναπτομένων πρὸς γάμου κοινωνίαν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὸν γάμον αὐτῶν... Ὑπὲρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ τοῦδε καὶ τῆσδε καὶ τῆς ἐν Χριστῷ συζεύξεως αὐτῶν τοῦ Κ. δεηθῶμεν. Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς χαρίσηται... Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι σωφρ. και καρπὸν τέκνων πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ δωρηθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν... Καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν χρῃζόντων. Ἀντιλαβοῦ».

Ἐν τῷ ***Κ*** «.. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τῶν νυνὶ... πρὸς... κοινωνίαν καὶ συμβίωσιν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι... ὡς ἐν Κανᾶ... Υπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ... καὶ τῆς ἐν Θεῷ συζεύξεως καὶ σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι... σωφροσ. ὁμοφρ. καρπὸν τέκνων πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι... υἱῶν αὐτῶν καὶ θυγατέρων. Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς διατηρήσῃ αὐτοῖς τίμιον... Ὑπὲρ τοῦ δωρηθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν... Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι».

Ἐν τῷ ***Σ*** ὡς ἐν τῷ ***Κ*** μετὰ τῶν διαφορῶν: Ὑπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι... Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι.

Ἐν τῷ ***Λ*** «...Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου. Ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων...Ὑπὲρ τοῦ συμπολεμῆσαι. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι. Ὑπὲρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ... τῶν νυνὶ συναπτ. εἰς κοινωνίαν καὶ συμβίωσιν τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ τῶν νεονύμφων καὶ τῆς ἐν Χριστῷ συζεύξεως αὐτῶν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ ἄμεμπτον καὶ ἀκατάγνωστον αὐτῶν τὴν συμβίωσιν διατηρῆσαι τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι... υἱῶν αὐτῶν. Ὑπὲρ τοῦ δωρηθῆναι αὐτοῖς εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν καὶ πάντα τά πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογῆσαι αὐτοὺς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ὡς τὸν Ἀβραὰμ καὶ τὴν Σάρραν, ὡς τὸν Ἰακὼβ καὶ τὴν Ραχήλ, ὡς τὸν Ἰωσὴφ καὶ τὴν Ἀσινέθ, ὡς τὸν Ἰωακεὶμ καὶ τὴν Ἄνναν, ὡς τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ καὶ ὡς τοὺς δώδεκα πατριάρ-

Ὑπὲρ τοῦ δωρηθῆναι αὐτοῖς εὐτεκνίας ἀπόλαυσιν καὶ ἀκατάγνωστον διαγωγὴν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ δωρηθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι αὐτούς τε καὶ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως ὀργῆς...

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον. Τῆς Παναγίας ἀχράντου.

Ὁ χορὸς Σοί, Κύριε.

χας τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν χαρίσηται αὐτοῖς... ἀμίαντον διαφυλάξαι τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι...».

Ἐν τῷ **Μ** ὡς ἐν τῷ **Κ** μετὰ τῶν διαφόρων γραφῶν ὡς τὸν ἐν Κανᾶ... καρπὸν κοιλίας τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὅπως Κύριος χαρ. αὐτοῖς... Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι αὐτούς τε καὶ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως.

Ἐν τῷ **Ν** «Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου. Ὑπὲρ τῶν νυνὶ συναπτ. εἰς συζυγίας ἕνωσιν. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι. Ὑπὲρ τοῦ δούλου... τῆσδε καὶ τῆς ἐν Χριστῷ αὐτῶν ἀγαπήσεως. Ὑπὲρ τοῦ χορηγῆσαι αὐτοῖς Κύριος ὁ Θεὸς τίμιον τὸν γάμον... Ὑπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι. Ὑπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν πάντα τὰ πρὸς σωτηρ. αἰτήμ. τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι αὐτούς τε καὶ ἡμᾶς».

Ἐν τῷ **Ψ** «Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ὑπὲρ τοῦ δούλου...πρὸς γάμου κοινωνίαν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι. Ὑπὲρ τοῦ δωρηθῆναι αὐτοῖς σωφρ., ὁμοφρ., καρπὸν κοιλίας, εὐτεκνίας ἀπόλαυσιν καὶ ἀκατάγνωστον διαγωγὴν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι. Ὑπὲρ τοῦ δωρηθῆναι αὐτοῖς πάντα τὰ πρὸς σωτ. αἰτήμ. καὶ ζωὴν αἰώνιον τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι».

Ὁ **Β** «Εὐχὴ εἰς γάμους. Ποιεῖ ὁ διάκονος εὐχὴν λέγων. Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὸν γάμον τοῦτον, ὡς τὸν ἐν Κανᾷ Γαλιλαίας. Ὑπὲρ τῆς συζυγίας καὶ ὁμονοίας τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν τοῦ δεῖνος καὶ τῆς δεῖνος καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κυρίου. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὰ στέφανα ταῦτα τῇ δυνάμει, τῇ ἐπιφοιτήσει καὶ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Κυρίου. Τῆς Παναγίας.

Καὶ μετὰ τὸ πληρῶσαι αὐτὸν ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς λέγων. Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν...

Εἶτα στέφει ἀμφοτέρους καὶ κρατήσας αὐτῶν τὰς δεξιὰς χεῖρας παραδίδωσιν ἀλλήλοις. Καὶ λέγει ὁ ἱερεὺς Εἰρήνη πᾶσι καὶ τοῦ διακόνου λέγοντος Τὰς κεφαλὰς ἐπεύχεται ὁ ἱερεύς·

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει.

Εὐχὴ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Ὁ Θεὸς ὁ τὰ πάντα ποιήσας».

Οἱ **Πe** μετὰ τὸ τῆς Παναγίας ἀχράντου...«Ὅτι ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν. Τὸ Τρισάγιον. Εἶτα ὁ ἀπόστολος. Προκειμ. ἦχ. δ' Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας. Στίχ. Πάντα τὰ ἔθνη. Πρὸς Ἐφεσίους. Ἀδελφοί, ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε.

Ἐκφώνως ὁ ἱερεύς.

Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

1 Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος καὶ **πάσης κτίσεως** δημιουργὸς ὁ
Ἰουδ. θ 13 **τὴν πλευρὰν τοῦ** προπάτορος **Ἀδὰμ** διὰ τὴν σὴν φιλανθρω-
Γενεσ. β 21, 22 πίαν **εἰς γυναῖκα** μεταμορφώσας καὶ εὐλογήσας αὐτοὺς καὶ

Οἱ **Ο Η Ϙ Ι Κ Ν Μ** *παραλείπουσι τὴν ἐκφώνησιν.*

1 Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν προπάτορα Ἀδὰμ οἰκείαις σου παλάμαις πλάσας καὶ τὴν τούτου πλευρὰν διὰ τὴν σὴν φιλανθρωπ. **Λ** *ὁ πάσης κτίσεως* **Μ Λ**$_2$ *- 2 τοῦ πρωτοπλάστου Ἀδὰμ διὰ τῆς σῆς φιλανθρωπίας* **Λ**$_2$. *τοῦ πρωτοπλάστου Ἀδὰμ εἰς γυναῖκα* **Σ**$_2$ *- 3 εἰς γυναῖκα μορφώσας* **Λ Λ**$_2$. *εἰς γυναῖκα μεταποιήσας καὶ μορφώ-*

Ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ. Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε... Τὰ τέκνα ὑμῶν... Καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ» [Ἐφεσ. ε 8 - 19, 25 - 33 καὶ ς 1 - 9]. Ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην (τὸ θαῦμα τοῦ ἐν Κανᾶ γάμου). Μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ ἐκτενὴς καὶ ἡ εὐχή. Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον.

Οἱ **Π**$_1$ **Π**$_3$ **Π**$_4$ **Ρ Σ Σ**$_4$ **Σ**$_7$ μετὰ τὴν συναπτὴν παραθέτουσι τὴν εὐχὴν ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος... Καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ στέψις. Σημειωτέον ὅτι ὁ **Ρ** ἀκολουθεῖ γενικῶς τὸ τῆς Κρυπτοφερράτας τοῦ Βησσαρίωνος.

Καὶ οἱ **Η** Ϙ Ι Κ **Κ Λ Ν Ψ Ο** ᾶ *ε* παραθέτουσι μετὰ τὴν συναπτὴν τὴν εὐχὴν ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος... παραλείποντες τὰς ἐν τῷ ἐντύπῳ παρεμπιπτούσας δύο εὐχὰς ἤτοι· Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος καὶ Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν...

Ὁ **Σ**$_6$ μετὰ τὰ εἰρηνικὰ «Ἀντιλαβοῦ, σῶσον... Καὶ λέγει τὴν εὐχὴν τῆς συζεύξεως. Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος, ὁ διδοὺς εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ καὶ εὐλογήσας ἔτη δικαίου, ἐπάκουσον ἡμῶν δεομένων σου καὶ προσκυνούντων. Ἔπιδε ἐπὶ τῶν συναπτομένων τὸν γάμον τοῦτον καὶ ἐπὶ τῇ συζεύξει τῶν χειρῶν αὐτῶν σκέπασον αὐτοὺς τῇ δεξιᾷ σου τῇ κραταιᾷ καὶ τῷ βραχίονί σου τῷ ὑψηλῷ. Καὶ φύλαξον αὐτοὺς πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῶν, ὁδηγῶν αὐτοὺς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ. Ὅτι σὸν τό κράτος καὶ σοῦ ἐστιν. Εὐθὺς λέγει τὸν ψαλμὸν τοῦτον· Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθὸν... διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα. Ὁ δὲ ἱερεὺς τὸν νεόνυμφον ζώννυσι τὸν σπάθον καὶ λέγει. Περίζωσαι τὴν ρομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου... ἡ δεξιά σου. (Coar σελ. 48). Καὶ ἐπισφραγίζων λέγει εὐχήν. Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον...».

Ὁ **Λ** μετὰ τὴν εὐχὴν· Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος ἔχει καὶ τὴν ἀνωτέρω εὐχήν, ἔπειτα δὲ καὶ αὖθις ἐπαναλαμβάνει αὐτὴν μετὰ τῶν διαφόρων γραφῶν, τῶν σημειουμένων διὰ τοῦ **Λ**$_2$. Ὁ ε τοποθετεῖ τὴν εὐχὴν ταύτην μετὰ τὸ Πάτερ ἡμῶν. Ὅτι σοῦ ἐστιν. Εἰρήνη πᾶσι... Ἡ εὐχὴ ἀπαντᾷ καὶ ἐν τοῖς **Κ**$_1$ **Π**$_3$ **Π**$_5$ **ΠΜ**$_7$

εἰπών: ***Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ κατακυριεύσατε*** *Γενεσ. α 28*
τῆς γῆς· καὶ ἀμφοτέρους αὐτοὺς ἓν μέλος ἀναδείξας διὰ
τῆς συζυγίας· ***ἕνεκεν*** γὰρ ***τούτου καταλείψει ἄνθρωπος***
τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθή- *Γενεσ. β 24*
σεται τῇ ἰδίᾳ γυναικί, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα *Ματθ. ιθ 5,6*
μίαν· καί· ***Οὓς ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρι-***
ζέτω· ὁ τὸν θεράποντά σου Ἀβραὰμ εὐλογήσας καὶ ***δια-***
νοίξας τὴν μήτραν Σάρρας καὶ ***πατέρα πλήθους ἐθνῶν*** *Ἐξοδ. ιγ 11*
ποιήσας· ὁ τὸν Ἰσαὰκ τῇ Ρεβέκκᾳ χαρισάμενος καὶ τὸν *Ρωμ. δ 19* *Γενεσ ιζ 5*

σας **M** *εὐλογήσας καὶ εἰπὼν* **Λ**$_2$ **Σ**$_2$ *- 4 πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν* **M Λ Λ**$_2$ **Σ**$_2$ *- 5 αὐτοὺς εἰς ἓν μέλος* **Σ**$_2$ *- 6 ἀναδείξας διὰ τῆς συζυγίας ταύτης* **M** *ἀναδείξας διὰ τῆς σῆς παρουσίας* **Λ**$_2$ *διὰ τῆς συζυγίας ταύτης· ὁ τὸν θεράποντά σου Ἀβραὰμ* **M** *διὰ τῆς σῆς παρουσίας ὁ τὸν θεράποντά σου* **Λ**$_2$ *- 10 διὰ τῆς συζυγίας· ὁ τὸν θεράποντά σου* **Σ**$_2$ *τὴν γῆν· ὁ τὸν θεράποντά σου* **Λ** *- 11 εὐλογήσας καὶ πατέρα λαοῦ ἀναριθμήτου καὶ ἐθνῶν ποιησάμενος· ὁ τὸν...* **Λ** *πλήθους ἐθνῶν καὶ ἀναριθμήτου λαοῦ ποιήσας* **M Σ**$_2$ *ποιήσας καὶ τὸν Ἰσαὰκ* **M** *πατέρα πλήθους καὶ ἀναριθμήτου...* **Λ**$_2$ *ἀναριθμήτου λαοῦ ποιήσας· ὁ τὸν Ἰακὼβ τὴν Ραχὴλ συζεύξας καὶ τὸν καρπὸν αὐτῶν εὐλογήσας· ὁ τὸν Ἰωσὴφ τὴν Ἀσ. στεφανώσας· ὁ τὸν Ζαχαρίαν* **Λ**$_2$ *- 12 ὁ τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὴν Ρεβέκκαν* **Λ** *Ἰσαὰκ καὶ τὴν Ρεβέκκαν συζεύξας*

Σ$_2$ **σ**$_3$ **e** ***γ***. Ἐν τῷ ***γ*** καὶ τῷ ***Π***$_6$ εὕρηται καὶ εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν μνήστρων. Η εὐχὴ προτάσσεται παρὰ τῷ ***M***. Ἐν τῷ ***σ***$_3$ μετὰ τὰ εἰρηνικὰ καὶ τὴν ἐκφώνησιν. Ὅτι πρέπει σοι, ἡ εὐχὴ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἀνοικοδομήσας γυναῖκα... Εἶτα ἡ εὐχὴ ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος... Ὅτι εὐλόγηται καὶ δεδόξασται... Εὐλογητὸς εἶ, δέσποτα παντοκράτορ, ὁ τῆς ζωῆς ἀρχηγὸς καὶ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν δοτὴρ... (Ἴδε Παραρ. ὑπ' ἀριθ. 8).

Ὁ ***Π***$_7$ μετὰ τὰ εἰρηνικά. Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος... Καὶ εἶτα ἡ εὐχή· Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος... Καὶ μετ' αὐτὴν Δέσποτα, δέσποτα τῶν ἁπάντων, ὁ λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας ἔργον τίμιον τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰπών... Καὶ μετ' αὐτὴν Εὐλογητὸς εἶ, Δέσποτα παντοκράτορ, ὁ τῆς ζωῆς χορηγὸς καὶ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν δοτήρ... Μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ ἡ παράδοσις τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν ἄνδρα.

Ὁ ***Σ***$_2$ μετὰ τὰ εἰρηνικὰ τὴν εὐχήν. Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον... «Καὶ πάλιν εὔχεται». Τὴν ἐν Παραρτημ. 7 εὐχὴν καὶ μετ' αὐτὴν Ο Θεὸς ὁ ἄχραντος.

Ὁ ***γ*** μετὰ τὴν ἐκφώνησιν ἐπαναλαμβάνει τὰς εὐχὰς τῶν μνήστρων:

Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διῃρημένα... Εἰρήνη πᾶσι· τὰς κεφαλὰς... Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν... Εἶτα δίδει ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια εἰς τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας... Σωτὴρ ἀγαθὲ καὶ φιλάνθρωπε (ἴδε ἀκολουθίαν μνήστρων κατὰ ***γ***). Καὶ ἕπεται ἡ εὐχή:

Δεξιὰ τοῦ ἀχράντου Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ

τόκον αὐτῆς εὐλογήσας· ὁ τὸν Ἰακὼϐ τῇ Ραχὴλ συνάψας καὶ ἐξ αὐτοῦ τοὺς δώδεκα πατριάρχας ἀναδείξας· ὁ τὸν Ἰωσὴφ καὶ τὴν Ἀσυνὲθ συζεύξας, καρπὸν παιδοποιΐας αὐτοῖς τὸν Ἐφραὶμ καὶ τὸν Μανασσῆν χαρισάμενος· ὁ τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ προσδεξάμενος καὶ Πρόδρομον
Ἡσ. ια 1 τὸν τόκον αὐτῶν ἀναδείξας· ὁ ***ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ*** τὸ κατὰ σάρκα βλαστήσας τὴν ἀειπάρθενον καὶ ἐξ αὐτῆς σαρκωθεὶς καὶ τεχθεὶς εἰς σωτηρίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων· ὁ διὰ τὴν ἄφραστόν σου δωρεὰν καὶ πολλὴν ἀγαθότητα παραγενόμενος ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ τὸν ἐκεῖσε γάμον εὐλογήσας, ἵνα φανερώσῃς, ὅτι σὸν θέλημά ἐστιν ἡ ἔννομος

καὶ καρπὸν αὐτοῖς τὸν Εὐφραὶμ καὶ τὸν Μανασ. χαριζόμενος· ὁ τὸν Ἰακὼϐ καὶ τὴν Ραχὴλ συναρμόσας καὶ τὸν καρπὸν αὐτῶν ἐπ' εὐλογίᾳ πληθύνας· ὁ τὸν Ζαχαρίαν σὺν τῇ Ἐλισάβετ **M** *13-16 ..εὐλογήσας· ὁ τὸν Ἰωσὴφ...καὶ καρπὸν αὐτοῖς κοιλίας δοὺς τὸν Εὐφραὶμ καὶ τὸν Μαν. ὁ τὸν τόκον Ζαχ. καὶ Ἐλισ. προσδεξάμενος* **Λ** *τῇ Ρεϐέκκᾳ συζεύξας καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῖς τὸν Εὐφραὶμ... χαρισάμενος, οἱ ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ τὸ κατὰ σάρκα βλαστήσαντες· ὁ τὸν Ζαχαρίαν εὐλογήσας καὶ τὴν Ἐλισάβετ.* $\mathbf{\Sigma}_2$ *- 18 ἀναδείξας· ὁ ἐν μήτρᾳ τῆς ἀπειρογάμου Μαρίας καὶ θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου οἰκήσας καὶ ἐξ αὐτῆς* **M** *τὸν τόκον αὐτῶν ἀναδείξας, ὁ ἐν μήτρᾳ τῆς ἀπειρογ. θεοτόκου οἰκήσας καὶ ἐξ αὐτῆς* $\mathbf{\Lambda}_2$ *ὁ ἐν μήτρᾳ τῆς ἀπειρογάμου δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας χωρήσας καὶ ἐξ αὐτῆς* **Λ** $\mathbf{\Lambda}_2$ *- 20 γεννηθεὶς εἰς σωτηρίαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ γένους* **Λ** *καὶ ἐξ αὐτῆς σαρκωθεὶς καὶ τεχθεὶς εἰς σωτηρίαν ἡμῶν* $\mathbf{\Sigma}_2$ *- 21 ἄφατόν σου δωρεὰν* **M** *ὁ διὰ τὴν ἄφατόν σου καὶ πολλὴν* $\mathbf{\Lambda}_2$ *ὁ διὰ τὴν ἄφραστόν σου καὶ πολλὴν εὐσπλαγχνίαν παραγενόμενος* **Λ** *- 23-26 εὐλογήσας καὶ*

πλάσασα τὸν Ἀδὰμ κατ' εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν· αὕτη ἡ δεξιά σου, Κύριε, τὸν Μωϋσῆν ἐστρατοπέδευσε καὶ δι' Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ᾠδὴν καὶ ὕμνον προσκομίζειν ἐδίδαξεν. Ὑψωθήτω ἡ χείρ σου· κραταιωθήτω ἡ δεξιά σου. Σὺ γὰρ εἶπας διὰ τοῦ ψαλμῳδοῦ σου Δαβίδ· Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν· δεξιὰ Κυρίου ὕψωσέ με. Αὐτὸς οὖν, φιλάνθρωπε βασιλεῦ, παραγενοῦ ἐνταῦθα καὶ στήριξον τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας σώας καὶ ἀϐλαβεῖς. Ὅτι σὸν τὸ κράτος. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ τῷ παιδί σου (ἴδε σελ. 136 ἀρραβῶν.). Μετ' αὐτὴν τὴν εὐχήν. Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον.

Ἐν τῷ $\mathbf{K}_1$ μετὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν μνήστρων ἐπακολουθεῖ ἡ εὐχὴ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος... Καὶ μετ' αὐτὴν ἡ ἐν τῷ Παραρτημ. ὑπ' ἀριθ. 8 εὐχή. Καὶ μετ' αὐτήν. «Καὶ παραδίδει ἀλλήλοις τὰς χεῖρας τὰς δεξιὰς λέγων· Παράλαβε Μαρίαν τὴν γυναῖκά σου. Καὶ εὔχεται Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ τῶν ἁπάντων πατὴρ...(συναφῆς πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 9 τοῦ γ). Εὐχὴ ἑτέρα ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος... Καὶ ἄρας τὰ στέφανα στέφει τὸν νεόνυμφον λέγων. Δόξη...Εἶτα»

συζυγία καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς παιδοποιΐα· αὐτός, δέσποτα πανάγιε, πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν τῶν ἱκετῶν σου, ὡς ἐκεῖσε, καὶ ἐνταῦθα παραγενόμενος τῇ ἀοράτῳ σου ἐπιστασίᾳ· εὐλόγησον τὸν γάμον τοῦτον, καὶ παράσχου τοῖς δούλοις σου τούτοις (τῷ δεῖνι) καὶ (τῇ δεῖνι) ζωὴν εἰρηνικήν, μακροημέρευσιν, σωφροσύνην, ***τὴν εἰς ἀλλήλους ἀγάπην ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης, σπέρμα μακρόβιον,*** τὴν ἐπὶ τέκνοις χάριν, ***τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον.*** Ἀξίωσον αὐτοὺς ἰδεῖν ***τέκνα τέκνων,*** τὴν κοίτην αὐτῶν ἀνεπιβούλευτον διατήρησον· καὶ δὸς αὐτοῖς ***ἀπὸ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ ἄνωθεν καὶ ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς. Ἔμπλησον τοὺς οἴκους*** αὐτῶν ***σίτου, οἴνου καὶ ἐλαίου*** καὶ ***πάσης ἀγαθωσύνης,*** ἵνα ***μεταδιδῶσι καὶ τοῖς χρείαν***

Ἰωαν. ιγ 35 Ἐφεσ. δ 3 Ἡσ. νγ 10 Α΄. Πέτ. ε4 Παρ. ιζ 6 Γενεσ. κζ 28, 39 Ἰὼβ κϛ 18 Δευτερ. κη 51 Γενεσ. κζ 28 Ψαλ. δ 8 Β΄. Βασ. ζ 21 Κριτ. η 35 Ἐφεσ. δ 38.

ἐν αὐτῷ θαυματουργήσας, ἵνα φανερώσῃς **M** $\mathbf{\Lambda}_2$ *εὐλογήσας καὶ θαυματουργήσας τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον εὔχρηστον μεταβαλών, αὐτός, δέσποτα πανάγιε, παντοδύναμε βασιλεῦ, καὶ διὰ τῶν ἡμετέρων εὐχῶν καὶ χειρῶν εὐλόγησον τὸν γάμον τοῦτον* Q **Λ** *εἰς σωτηρίαν ἡμῶν· εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε, καὶ ἀξίωσον αὐτοὺς ἰδεῖν τέκνα τέκνων, ἔμπλησον τοὺς οἴκους αὐτῶν σίτου καὶ οἴνου καὶ ἐλαίου καὶ πάσης ἀγαθότητος νῦν καὶ ἀεί. . . Ὅτι σὺ εἶ ὁ στέφανος τῶν ἁγίων σου καὶ σοὶ τὴν δόξαν* $\mathbf{\Sigma}_2$ *θέλημα ἦν ἡ ἔννομος* **M** *προσδεξάμενος ἡμῶν τῶν οἰκετῶν σου τὴν δέησιν* **M** *προσδεξάμενος ἡμῶν τὴν δέησιν τῶν ἱκετῶν σου* $\mathbf{\Lambda}_2$ *- 27 εὐλόγησον τοῦτον τὸν γάμον. . . τοῖς δούλοις σου ζωὴν . . . ἀγάπην, τὸν σύνδεσμον τῆς ἀγάπης, σπέρμα. . . τέκνα τέκνων· ἔμπλησον τὸν οἶκον αὐτῶν. . . ἐλαίου ἅμα καὶ τοῖς συμπαροῦσιν αὐτοῖς πάντα... Ὅτι ἐλεήμων καὶ φιλάνθρωπος. . . τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ σὺν τῷ μονογενεῖ σου Υἱῷ καὶ τῷ. . .* **M** *τοῦτον καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου τούτοις εἰρήνην καὶ ἀγάπην τὴν πρὸς ἀλλήλους, σωφροσύνην τε καὶ σύνδεσμον φιλοφροσύνης καὶ ζωὴν μακρόβιον· καὶ ἀξίωσον αὐτοὺς ἰδεῖν τέκνων χαράν· ἔμπλησον τὰ ταμεῖα αὐτῶν σίτου καὶ οἴνου καὶ ἐλαίου· χάρισαι αὐτοῖς πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον. Ἐκφ. ὅτι σὺ εἶ πάντων ἡμῶν σωτὴρ καὶ κύριος καὶ βασιλεὺς καὶ σοὶ τὴν δόξαν . . .* **Λ** *τοῖς δούλοις σου ζωὴν* $\mathbf{\Lambda}_2$ *- 29 ἀγάπην τῷ συνδέσμῳ τῆς σῆς ἀγάπης, τὸν ἀμαράντινον* $\mathbf{\Lambda}_2$ *- 32 τέκνα τέκνων αὐτῶν ὡς Ἰακὼβ καὶ Ἰωσὴφ οἱ θεράποντές σου· ἔμπλησον τὸν οἶκον αὐτῶν. . . ἀγαθωσύνης δωρούμενος ἅμα καὶ τοῖς παροῦσι. . . αἰτήματα καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον. Ἐκφών. Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων τὰ σύμπαντα Χριστὲ ὁ Θεὸς καὶ . . .* $\mathbf{\Lambda}_2$ *Ὅτι σὸν τὸ κράτος γ.*

Ὁ $\mathbf{\Sigma}_2$ **μετὰ τὴν ἀνωτέρω εὐχήν: «Καὶ σφραγίζων ὁ ἱερεὺς τὰς κεφαλὰς αὐτῶν γ΄ καὶ λαμβάνει τὰ στεφάνια καὶ λέγει οὕτως Ἔθηκας ἐπὶ τὰς κεφαλὰς . . . Καὶ στέφει».**

ἔχουσι, δωρούμενος ἅμα καὶ τοῖς συμπαροῦσι πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα.

Ὅτι Θεὸς ἐλέους, οἰκτιρμῶν καὶ φιλανθρωπίας ὑπάρχεις καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν κ.τ.λ.

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Ψαλμ. ριη 12, ***Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε ὁ Θεὸς*** ἡμῶν, ὁ τοῦ μυστικοῦ
Γενεσ. θ, 26 κ. ἀλλ. καὶ ἀχράντου γάμου ἱερουργὸς καὶ τοῦ σωματικοῦ νομο-
θέτης, ὁ τῆς ἀφθαρσίας φύλαξ καὶ τῶν βιωτικῶν ἀγαθὸς
Γενεσ. α 1, β 7. οἰκονόμος· αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα, ***ὁ ἐν ἀρχῇ πλάσας τὸν***
Ἰουδ. θ 13, ***ἄνθρωπον*** καὶ θέμενος αὐτὸν ὡς ***βασιλέα τῆς κτίσεως***
Σοφ. Σολ. θ 2, Γενεσ. β 18. καὶ ***εἰπών· Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον ἐπὶ***
Αὐτοθ. 21. ***τῆς γῆς· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν·*** καὶ λαβὼν
μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ ἔπλασας ***γυναῖκα,*** ἣν ἰδὼν
Ἀδὰμ εἶπε· Τοῦτο νῦν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστῶν μου καὶ
Αὐτοθ. 23, 24. ***σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου· αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ***
τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη· ἕνεκεν τούτου κατα-
Ματθ. ιθ 5, 6. ***λείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα***
καὶ προσκολληθήσεται τῇ ἰδίᾳ γυναικὶ καὶ ἔσονται οἱ
δύο εἰς σάρκα μίαν· καὶ οὓς ὁ Θεὸς ἔζευξεν ἄνθρωπος

Ἡ ἀνωτέρω εὐχὴ ἐν τῷ γ. Συναφὴς εὐχὴ μετὰ τὴν προηγηθεῖσαν καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 715 κώδικι τῆς Πάτμου τοῦ XV αἰ. (D 656) περιλαμβάνουσα μόνον τὰ εὐλόγησον...

*Διάφοροι γραφαὶ κατὰ τὸν **γ**: καὶ ἀφθάρτου γάμου **γ** σωματικοῦ γάμου ἀγαθὸς νομοθέτης **γ** καὶ τοῦ βίου ἀγαθὸς **γ** καὶ νῦν, δέσποτα, εὐλόγησον τοῦτον τὸν γάμον, ὁ ἐν ἀρχῇ **γ** εἰς βασιλέα **γ** ἐν τῇ κτίσει καὶ εἰπὼν **γ** ἀνοικοδόμησας γυναῖκα ἐξ αὐτῆς καὶ εἰσήγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν Ἀδάμ, ἣν ἰδὼν εἶπε **γ** τοῦτο ἦν ὀστοῦν **γ** ἀνδρὸς ἐλήφθη **γ** χωριζέτω τοῦτο τὸ μυστ. μέγα ἐστί· σὺ γὰρ εἶπας Κε· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτήν· αὐτὸς οὖν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν εὐλόγησον τὰ στέφανα ταῦτα καὶ τὴν συζυγίαν ταύτην. Δὸς αὐτοῖς ὁμόνοιαν καὶ καλλιτεκνίαν καὶ λαμπρότητα τέκνων. Δὸς αὐτοῖς Κε ἀπὸ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς. Ἵνα τὴν πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες μεταδίδωσι καὶ τοῖς χρείαν ἔχουσιν. Εὐλόγησον αὐτοὺς Κύριε ὁ Θεός, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἐνώχ, τὸν Σήμ, τὸν Ἠλίαν· εὐλόγησον αὐτοὺς ὁ Θεὸς ὡς εὐλόγησας τοὺς ἁγίους*

μὴ χωριζέτω· αὐτὸς καὶ νῦν, ***δέσποτα, Κύριε ὁ Θεὸς*** ἡμῶν, κατάπεμψον τὴν χάριν σου τὴν ἐπουράνιον ἐπὶ τοὺς δούλους σου τούτους (τὸν δεῖνα) καὶ (τὴν δεῖνα), καὶ δὸς τῇ παιδίσκῃ ταύτῃ ***ἐν πᾶσιν ὑποταγῆναι τῷ ἀνδρὶ*** καὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον εἶναι εἰς ***κεφαλὴν τῆς γυναικός,*** ὅπως βιώσωσι κατὰ τὸ θέλημά σου. Εὐλόγησον αὐτούς, ***Κύριε ὁ Θεὸς*** ἡμῶν, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἀβραὰμ καὶ τὴν Σάρραν. Εὐλόγησον αὐτούς, ***Κύριε ὁ Θεὸς*** ἡμῶν, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὴν Ρεβέκκαν. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς πατριάρχας. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἰωσὴφ καὶ τὴν Ἀσυνέθ. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς εὐλόγησας Μωσέα καὶ Σεπφόραν. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς εὐλόγησας Ἰωακεὶμ καὶ τὴν Ἄνναν. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς εὐλόγησας Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ. Διαφύλαξον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς διεφύλαξας τὸν Νῶε ἐν τῇ κιβωτῷ. Διαφύλαξον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς διεφύλαξας ***τὸν Ἰωνᾶν ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους.*** Διαφύλαξον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς διεφύλαξας τοὺς ἁγίους τρεῖς παῖδας ἐκ τοῦ πυρός, καταπέμψας αὐτοῖς δρόσον οὐρανόθεν· καὶ ἔλθοι ἐπ᾽ αὐτοὺς ἡ χαρὰ ἐκείνη, ἣν ἔσχεν ἡ μακαρία Ἑλένη, ὅτε εὗρε τὸν τίμιον

Γενεσ. ιε 2, Ἱερ. α 6 κ.ἀλλ. Ψαλ. ζ 1.
Ἐφεσ. ε 24,
Ἐφεσ. ε 23, Α΄. Κορ. ια 3.
Ψαλμ. ζ 1 καὶ ἀλλ.
Ματθ. ιβ 40, Ἰωνᾶ β 1.

τεσσαράκοντα μάρτυρας καταπέμψας οὐρανόθεν αὐτῶν, ὅτι εὐχαὶ γονέων στηρίζουσιν οἴκους καὶ θεμέλια τέκνων. Μνήσθητι, Κύριε, καὶ τῶν δούλων σου τῶν παρανύμφων καὶ τῶν συνελθόντων εἰς τὴν χαρὰν ταύτην. Καὶ δὸς αὐτοῖς Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν δουλεύειν τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῶν. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐν ὁράσει υἱῶν καὶ θυγατέρων· ἵνα ἴδωσιν υἱοὺς τῶν υἱῶν αὐτῶν, ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλῳ τῆς τραπέζης αὐτῶν· καὶ παράσχου τὸν δοῦλον σου (τόνδε) καὶ τὴν δούλην σου (τήνδε) ζωὴν εἰρηνικήν, μακροημέρευσιν. ὁμόνοιαν καὶ σωφροσύνην· τὴν εἰς ἀλλήλους ἀγάπην ἔχοντες καὶ δὸς αὐτοῖς σπέρμα μακρόβιον· πορευόμενοι κατὰ τὰς ἐντολάς σου· καὶ ἔμπλησον τὰ ταμεῖα αὐτῶν παντὸς ἀγαθοῦ, εὐλαβουμένους καὶ τηροῦντας τὰς ἐντολάς σου. Πρέπει γὰρ τῷ πατρὶ τῶν ἁπάντων Θεὸν τὸν πάντας ἐλεοῦντα καὶ ὑπὸ πάντων δοξάζεσθαι. Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ... γ.

σταυρόν. Μνημόνευσον αὐτῶν, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς ἐμνημόνευσας τοῦ Ἐνώχ, τοῦ Σήμ, τοῦ Ἠλία. Μνημόνευσον αὐτῶν, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς ἐμνημόνευσας τῶν ἁγίων σου Τεσσαράκοντα μαρτύρων, καταπέμψας αὐτοῖς οὐρανόθεν τοὺς στεφάνους. Μνημόνευσον, Κύριε ὁ Θεὸς *Σειρὰχ γ 9.* ἡμῶν, καὶ τῶν ἀναθρεψάντων αὐτοὺς γονέων· ὅτι ***εὐχαὶ γονέων στηρίζουσι θεμέλια οἴκων.*** Μνημόνευσον, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, τῶν δούλων σου τῶν παρανύμφων, τῶν συνελθόντων εἰς τὴν χαρὰν ταύτην. Μνημόνευσον, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, τοῦ δούλου σου (τοῦδε) καὶ τῆς δούλης σου *Γενεσ. λ 2,* (τῆς δε) καὶ εὐλόγησον αὐτούς. Δὸς αὐτοῖς ***καρπὸν κοι-*** *Ψαλ. ρλα 11.* ***λίας,*** καλλιτεκνίαν, ὁμόνοιαν ψυχῶν καὶ σωμάτων. ***Ὕψω-*** *Σειρὰχ κδ 14, Ψαλ. λς 37.* ***σον*** αὐτοὺς ***ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου,*** ὡς ***ἄμπελον***

Ὁ γ μετὰ τὴν ἀνωτέρω εὐχήν· «Καὶ παραδίδει αὐτοὺς τῆς δεξιᾶς χειρὸς λέγων: Παράλαβε ἀνὴρ τὴν γυναῖκά σου, ἣν ὁ Θεὸς σοὶ ἐχαρίσατο». Μεθ' ὃ ἐπακολουθοῦσι δύο εὐχαὶ ἃς ἴδε ἐν τῷ Παραρτήματι ὑπ' ἀριθ. 9, 10. Καὶ μετ' αὐτὰς «λαβὼν τὰ στέφανα ὁ ἱερεὺς...»

Ἐν τῷ Σλαβωνικῷ κατὰ τὸν C μετὰ τὰ εἰρηνικὰ ἐπακολουθοῦσι κατὰ σειρὰν αἱ εὐχαί· Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος... Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τοῦ μυστικοῦ... Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, καθ' ἣν καὶ ἐν τῷ ἐντύπῳ σειράν, μεθ' ὃ ἡ στέψις, τὰ ἀναγνώσματα, ἡ ἐκτενὴς καὶ ἡ εὐχή· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου..., αἱ αἰτήσεις καὶ τὸ κοινὸν ποτήριον.

Ἐν τοῖς **Σ**4 **Π**5 μετὰ τὰ εἰρηνικὰ ἡ εὐχή. Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος. Καὶ κατὰ μὲν τὸν **Σ**4 «Εἶτα στεφανοῖ ἀμφοτέρους καὶ δίδωσιν αὐτοῖς δακτυλίδια, τὸ μὲν χρυσοῦν τῷ ἀνδρί, τῇ δὲ γυναικὶ τὸ σιδηροῦν καὶ καταλλάσσουσιν ἀμφότεροι καὶ κρατήσας αὐτῶν τὰς δεξιὰς χεῖρας παραδίδωσιν ἀλλήλοις λέγει· Εἰρήνη πᾶσιν. Ὁ διάκονος: Τὰς κεφαλάς» Καὶ ἐπακολουθεῖ εὐχή, (ὑπ' ἀριθ. 11 ἐν τῷ Παραρτήματι), μεθ' ἣν «Καὶ καταξίωσον...Ὁ ἱερεὺς ὑψοῖ τὰ προηγιασμένα ἅγια. Ὁ λαός. Εἷς ἅγιος. Εὐχὴ τοῦ ποτηρίου. Ὁ Θεὸς ὁ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου... Καὶ ποτίζει αὐτοὺς καὶ ἀπολύει». Κατὰ δὲ τὸν **Π**5 «Καὶ παραδίδει ἀλλήλοις τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας καὶ λέγει. Ὅτι παρὰ σοὶ ἁρμόζεται ἀνδρὶ γυνή, σύζευξον αὐτοὺς ἐν ὁμοφροσύνῃ, στεφάνωσον αὐτοὺς ἐν ἀγάπῃ, ἕνωσον αὐτοὺς εἰς σάρκα μίαν, χάρισαι αὐτοῖς καρπὸν κοιλίας, εὐτεκνίας ἀπόλαυσιν καὶ ἀκατάγνωστον διαγωγήν. Ὅτι πρέπει σοι. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος... Καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὰ στέφανα ἐκ τῆς ἁγίας τραπέζης λέγει τὸν ψαλμόν· Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται...».

Ὁ **Σ**6 μετὰ τὴν ἀνωτέρω εὐχήν, τὴν ἐν τῷ Παραρτήματι ὑπ' ἀριθ. 12 μεθ' ἣν «Καὶ λέγει, Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται... Εἶτα στέφει

εὐκληματοῦσαν. Δώρησαι αὐτοῖς **σπέρμα στάχυος,** ἵνα *Ὡσηὲ ιδ.*
πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύσωσιν εἰς πᾶν *Ἠσ. ιζ 5, Β΄.*
ἔργον ἀγαθὸν καὶ σοὶ **εὐάρεστον·** καὶ **ἴδωσιν υἱοὺς τῶν** *Κορινθ. θ8, Ρωμ. ιβ1 καὶ*
υἱῶν αὐτῶν, **ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλῳ τῆς τραπέζης** *ἀλ.*
αὐτῶν· καὶ **εὐαρεστήσαντες ἐνώπιόν** σου, **λάμψωσιν ὡς** *Ψαλ. ρκζ 6, 3. Ψαλ. ριδ 9,*
φωστῆρες ἐν οὐρανῷ, ἐν σοὶ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· ᾧ πρέπει *Ματθ. ιγ 43.*
πᾶσα δόξα, κράτος, τιμὴ καὶ προσκύνησις, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ *Φιλιπ. β 15.*
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Κ Ὁ ἱερεὺς ἐπεύχεται

Κ Ψ Μ Δ Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ **πλάσας ἐκ χοὸς τὸν ἄνθρωπον,** *Γενεσ. 6 7*
καὶ **ἐκ τῆς πλευρᾶς** αὐτοῦ ἀνοικοδομήσας **γυναῖκα** καὶ *αὐτόθ. 21, 18.*

---

*Κατὰ τοὺς **Η Ϙ** «καὶ τούτων [τῶν εἰρηνικῶν] λεγομένων ὁ ἀρχιερεὺς εὔχεται οὕτως, ὁ Θεός, ὁ ἅγιος. . .». Ὁ **Ψ** «Καὶ στραφεὶς πρὸς τὰ νεόνυμφα ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην: Τοῦ Κυρίου δεηθ. Ὁ Θεὸς. . .». Ὁ **Δ** «Εἰρήνη πᾶσι. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ ἡ εὐχή. Ὁ Θεὸς. . .».*

*ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον **Η Ι Κ Κ Ϙ Δ Μ Ο** ἐπὶ γῆς **Μ** τὴν χεῖρά σου καὶ*

ἀμφοτέρους. Ὁ δὲ γ μετὰ τὴν ἀνωτέρω εὐχὴν τὴν ἐν τῷ Παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 13 καὶ μετ' αὐτὴν τὴν εὐχὴν ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος. Καὶ μετ' αὐτὴν τὴν Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τοῦ μυστικοῦ...

Ὁ **Δ** μετὰ τὴν ὡς ἄνω εὐχὴν καὶ ἐκφώνησιν τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν προπάτορα Ἀδάμ. . .Μετ' αὐτὴν τὴν ἐκφώνησιν Ὅτι σὺ εἶ πάντων ἡμῶν Σωτήρ. «Καὶ εὐθὺς λέγεται τὸ πρῶτον ἀντίφωνον τῆς λειτουργίας. Εἶτα τὴν εὐχήν. Εἰρήνη πᾶσι τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου οἰκονομίᾳ... » Εἶτα τὴν ἐν τῷ Παραρτήματι ὑπ' ἀριθ. 14 εὐχὴν Μεθ' ἣν «Καὶ εὐθὺς λέγει τὸ δεύτερον ἀντίφωνον τῆς λειτουργίας. Εἶτα τὴν εὐχὴν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν» τὴν ἐν τῷ Παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 15.

Κατ' ἄλλους μὲν τῶν κωδίκων ἡ παράδοσις τῶν δεξιῶν χειρῶν τῶν συζύγων εἰς ἀλλήλους προηγεῖται τῆς στέψεως, κατ' ἄλλους δὲ ἕπεται ταύτῃ. Οὕτω κατὰ τὸν **Σ** μετὰ τὴν εὐχὴν Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας... «Εἶτα στέφει ἀμφοτέρους καὶ κρατήσας αὐτῶν τὰς δεξιὰς χεῖρας παραδίδωσιν ἀλλήλοις. Καὶ λέγει Εἰρήνη πᾶσι... Πάλιν ἐπεύχεται ὁ ἱερεύς. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει οἰκονομίᾳ... Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν μεταδιδοὺς αὐτοῖς ζωοποιοῦ κοινωνίας ἀπολύει». Ὡσαύτως καὶ κατὰ τὸν **Σ**2. Στέφει «ἀμφοτέρους καὶ λέγει: Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ δόξῃ καὶ τιμῇ στεφανώσας τοὺς ἁγίους σου... Καὶ κρατήσας ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας παραδίδει ἀλλήλοις καὶ λέγει Εἰρήνη πᾶσι...» Ἐπακολουθεῖ ἡ ἐν τῷ Παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 16 σύντομος εὐχή, μεθ' ἣν τὰ ἀναγνώσματα. Καὶ κατὰ τὸν **Π**1 «Εἶτα στέφει ἀμφοτέρους καὶ λέγει·

συζεύξας αὐτῷ ***βοηθὸν κατ᾽ αὐτόν,*** διὰ τὸ οὕτως ἀρέσαι
αὐτοθ. 18. τῇ σῇ μεγαλειότητι, ***μὴ μόνον εἶναι τὸν ἄνθρωπον*** ἐπὶ
Ψαλ. ρμγ 8, λ6 34, Β'. Παραλ. ς, 30, λ 27. τῆς γῆς· αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα, ***ἐξαπόστειλον τὴν χεῖρά***
σου ἐξ ἁγίου κατοικητηρίου σου, καὶ ἅρμοσον τὸν δοῦλόν
σου (τόνδε) καὶ τὴν δούλην σου (τήνδε), ὅτι ***παρὰ σοῦ***
Παρ. ιθ 14. ***ἁρμόζεται ἀνδρὶ γυνή.*** Σύζευξον αὐτοὺς ἐν ὁμοφροσύνῃ·
Γενεσ. β 24. στεφάνωσον αὐτοὺς ***εἰς σάρκα μίαν·*** χάρισαι αὐτοῖς ***καρπὸν***
Γενεσ. λ 2, Ψαλ. ρλα 11. ***κοιλίας,*** εὐτεκνίας ἀπόλαυσιν.

Ὅτι σὸν τὸ κράτος καὶ σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν κτλ.

ἅρμοσον ***Ψ*** *τῷ δούλῳ σου τῷδε τὴν δούλην σου* ***H I Q O*** *τῷ δούλῳ σου ὁ δεῖνα καὶ τῇ δούλῃ σου τῇδε* ***K*** *ἐν ὁμονοίᾳ καὶ ὁμοφροσύνῃ* ***Ψ*** *ἀνδρὶ γυναικὶ* ***O*** *ὁμοφροσύνῃ· ἕνωσον αὐτοὺς εἰς σάρκα* ***O*** *Ὅτι παρὰ σοὶ* ***K M*** *στεφάνωσον ἐν ἀγάπῃ* ***I K*** *καρπὸν κοιλίας αὐτῶν* ***Q K M*** *ἀπόλαυσιν καὶ ἀκατάγνωστον διαγωγὴν* ***O H I K K Q Λ Ψ M Λ*** *διαγωγήν. Καὶ ἔστω ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὡς στέλεχος ἀνειμένος ἐπιδιδοὺς ἐν καιρῷ αὐτοῦ, ἡ δὲ γυνὴ ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα ἐν ταῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας αὐτῆς. Ἐκφ. Ὅτι.* K *Ὅτι σὸν τὸ κράτος καὶ σοὶ τὴν δόξαν* ***M*** *καὶ τὴν δούλην σου (δεῖνα). Καὶ συμπλέκει αὐτῶν τοῖς δεξιοῖς ἄκροις δακτύλοις ὡς τὸ πρῶτον. Ὅτι παρὰ σοὶ...* ***ε*** *ἀνδρὶ γυνή. Καὶ εὐλογεῖ αὐτοὺς ὁ ἱερεύς. Σύζευξον αὐτοὺς* ***ε*** *καὶ τὴν δούλην σου (δ). Καὶ πέρνεις τὸ δεξιὸ χέρι τῆς νύμφης καὶ δίδεις το εἰς τοῦ γαμβροῦ τὸ δεξιὸ χέρι. Ὅτι παρὰ...* ***M*** *τήνδε. Καὶ συμπλέκεις πάλιν τὰς δεξιὰς χεῖρας αὐτῶν. Ὅτι παρὰ* ***O*** *Ἐκφ.* ***K N Λ.***

Χριστὸς στεφανοῖ. Καὶ κρατήσας αὐτῶν τὰς δεξιὰς χεῖρας παραδίδωσιν ἀλλήλοις καὶ λέγει· Χριστὸς παραγίνεται. Εἶτα λέγει ὁ ἱερεὺς Εἰρήνη πᾶσιν. Ὁ διάκονος τὰς κεφαλάς. Ἐπεύχεται ὁ ἱερεύς· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου κοινωνίᾳ... Εὐχὴ ὅτε θέλῃ θήσειν τὸν στέφανον, ἐπαίρει αὐτὸν καὶ ἄρχεται λέγειν. Ὁ Θεός, ὁ δόξῃ καὶ τιμῇ στεφανώσας τοὺς ἁγίους μάρτυρας, αὐτὸς δώρησαι τοὺς δούλους σου τόνδε καὶ τήνδε στέφανον εἰρήνης, στέφανον ἀγαλλιάσεως, στέφανον δόξης καὶ τιμῆς εἰς αἴνεσίν σου καὶ δόξαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ... Εὐχὴ ἄλλη τοῦ κοινοῦ ποτηρίου». Καὶ κατὰ τὸν Σ_7 προηγεῖται ἡ στέψις καὶ ἡ εἰς ἀλλήλους παράδοσις καὶ εἶτα ἡ εὐχὴ Κύριε ὁ Θεὸς ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει... Καὶ ἡ θεία κοινωνία. Καὶ κατὰ τὸν Π_4 «Καὶ στεφανοῖ πρῶτον τὸν ἄνδρα λέγων· Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς... Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν... αὐτὸν καὶ ἔθηκας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ... εἰς αἰῶνα αἰῶνος. Εἶτα στεφανοῖ καὶ τὴν γυναῖκα λέγων. Στέφεται ἡ δούλη τοῦ Θεοῦ... Καὶ συμπλέκων τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας λέγει ὁ ἱερεύς· Παράλαβε αὐτὴν ἐκ ναοῦ Κυρίου. Καὶ αὖθις σφραγίζει τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἐκ γ' λέγων οὕτως· Ὁ Πατὴρ εὐλογεῖ, ὁ Υἱὸς στεφανοῖ, τὸ Πνεῦμα τὸ

Κ Ν Καὶ κρατήσας τὰς χεῖρας αὐτῶν τὰς δεξιὰς παραδίδωσιν ἀλλήλοις.

Δ Εἶτα λαμβάνει τὰ στέφανα ὁ ἱερεὺς ὁμοῦ καὶ τὰ δύο τῇ δεξιᾷ χειρὶ καὶ στέφει αὐτοὺς σταυροειδῶς μὲ τὰς δύο αὐτοῦ χεῖρας ἐκ τρίτου λέγων· Ὁ Πατὴρ εὐλογεῖ, ὁ Υἱὸς στεφανοῖ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνευδοκεῖ καὶ συμμαρτυρεῖ. Τὸ αὐτὸ ἀποκρίνεται καὶ ὁ λαὸς ἐκ τρίτου. Εἶτα λέγει ὁ ἱερεύς· Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτούς. Τοῦτο μὲν λέγει ἐκ δευτέρου. Τὸ δὲ τρίτον λέγει· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτόν. Ἐπὶ δὲ τῇ γυναικὶ λέγει· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτήν. Καὶ εὐθὺς λέγει· Ἔθηκας ἐπὶ τὰς κεφα-

---

ἅγιον ἁγιάζει». Καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ εὐχή· Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει. . . Κατὰ τὸν ***Π***3 «. . . στέφει ἀμφοτέρους λέγων ἐν τῷ νυμφίῳ Κύριε. . . στεφάνωσον αὐτόν. Καὶ ἐπὶ τὴν νύμφην Κύριε ὁ Θεὸς. . . αὐτήν. Καὶ ψάλλουσιν οἱ παριστάμενοι. Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτοὺς καὶ κατέστησας. . . Καὶ κρατήσας αὐτῶν τὰς δεξιὰς παραδίδωσιν ἀλλήλοις. . . Ἐπακολουθοῦσιν αἱ εὐχαὶ Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει. . . καὶ ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος καὶ πάσης κτίσεως δημιουργός. . . Καὶ καταξίωσον Πάτερ ἡμῶν, ἡ εὐχὴ τοῦ ποτηρίου καὶ ἡ θεία Κοινωνία.

Κατὰ τὸν ***Σ***9 ἡ ἅρμοσις τῶν χειρῶν εἰς τὸ τέλος κατὰ τὴν ἑπομένην σειράν: Αἱ εὐχαὶ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος. . . Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου. . . «Εἶθ' οὕτως στεφανοῖ αὐτοὺς λέγων· Ὁ Πατὴρ εὐλογεῖ, ὁ Υἱὸς στεφανοῖ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παραγίνεται καὶ τελειοῖ. Τούτων δὲ γενομένων οἱ ψάλται ἦχος βαρύς· Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας. . . Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα. .» Ἀκολουθεῖ ἡ θεία κοινωνία καὶ τὸ κοινὸν ποτήριον. «Εἶθ' οὕτως ποτίζει αὐτοὺς ἐκ τρίτου καὶ καταχλᾷ τὸ ποτήριον εἰς τὴν γῆν. . . Καὶ πλέξας τὰς χεῖρας αὐτῶν τὰς δεξιὰς λέγων· Πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ».

Κατὰ τὸν σ3 μετὰ τὴν εὐχὴν Εὐλογητὸς εἶ δέσποτα «Καὶ κρατήσας αὐτῶν τὰς δεξιὰς χεῖρας παραδίδει ἀλλήλους λέγει· Παράλαβε Μαρίαν τὴν γυναῖκα σου» Ἕπονται δύο σύντομοι εὐχαὶ (Παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 17) μεθ' ἃς ἡ στέψις.

Ὁ ***Π*** μετὰ τὴν ἐκφώνησιν Ὅτι σὸν τὸ κράτος. . . «Καὶ ἐξελθὼν ὁ ἱερεὺς ζευγνύει αὐτῶν τὰς δεξιὰς χεῖρας καὶ λέγει· Παράλαβε αὐτὴν ἐκ ναοῦ Κυρίου. Λαβὼν δὲ στεφάνους στέφει αὐτοὺς λέγων· Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δ. εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ . . . Ὁμοίως στέφει τὴν γυναῖκα λέγων αὐτά, ψάλλουν δὲ Κύριε ὁ Θεός. . . ἐστεφάνωσας αὐτοὺς ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου καὶ ἔθηκας ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στέφανον ἐκ λίθου τιμίου» Μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ ἡ εὐχὴ Ἐπικαλούμεθά σε, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν. . . (ἴδε ἐν ***Δ***).

Ἐν τῷ ᾱ μετὰ τὴν εὐχὴν καὶ τὴν ἐκφώνησιν· «Καὶ κρατήσας ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας παραδίδωσιν ἀλλήλοις. Καὶ λέγει· Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν, δεξιὰ Κυρίου ὕψωσέ με. Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλάς. Καὶ ἡ εὐχὴ Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου οἰκονομίᾳ. . . Μετ' αὐτὴν δὲ «Εἶτα στέφει αὐτοὺς λέγων ὁ Πατὴρ εὐλογεῖ, ὁ Υἱὸς στέφει, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον

λὰς αὐτῶν στεφάνους ἐκ λίθων τιμίων· ζωὴν ᾐτήσαντό σε καὶ ἔδωκας αὐτοῖς μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος.

N Εἶτα θέτει τὰ στέφη εἰς τὰς κεφαλάς. Στεφανοῦται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὅδε τὴν δούλην τοῦ Θεοῦ ὅδε· εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

(Κατὰ τὸ ἔντυπον).

ἐπισκιάσει αὐτούς. Λέγει αὐτὸ ἐκ γ'. Εἶθ' οὕτως στέφει τὰς κεφαλὰς αὐτῶν λέγων· Στεφανοῦται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα τὴν δούλην τοῦ Θεοῦ δεῖνα. Εἰς τὸ ὄνομα...νῦν καὶ ἀεὶ» Καὶ εὐθὺς τὸ προκείμενον καὶ τὰ ἀναγνώσματα.

Ἐν τῷ e μετὰ τὴν ἐκφώνησιν «Καὶ ἁρμόζει αὐτῶν τὰς δεξιάς. Εἶτα λαβὼν τοὺς στεφάνους ὁ ἱερεὺς τίθησιν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτῶν λέγων «Ἔθηκας...» Εἶτα στεφανοῖ αὐτὸν λέγων Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα στέφανον ἀγαλλιάσεως εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός... Ὁμοίως καὶ τῇ γυναικὶ τὰ αὐτά. Εἶθ' οὕτω ψάλλει τοῦτο ἐκ τρίτου Κύριε... ἐστεφάνωσας αὐτοὺς... χειρῶν σου. Καὶ ἔθηκας... τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στέφανον». Μεθ' ὃ ἡ εὐχὴ Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει...

Ἐν τῷ ***Π***7 μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς γυναικὸς ἡ εὐχὴ Δεξιὰ ἄχραντε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν... Καὶ εἰσελθὼν ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ ἁγίῳ βήματι ἐπεύχεται μυστικῶς ἐπάνω τῶν στεφάνων λέγων... Ἐπακολουθεῖ ἡ εὐχὴ τῶν στεφάνων (ἣν ἴδε ἐν ***Π***5) καὶ ἡ στέψις.

Ὁ ***Π***5 μετὰ τὸν ψαλμὸν Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου... «Καὶ σφραγίζει ὁ ἱερεὺς λέγων «Κύριε...στεφάνωσον αὐτόν..» Ἐπακολουθεῖ ἡ εὐχὴ Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου... Καὶ ἡ εὐχὴ τῶν στεφάνων (Παράρτημ. ὑπ' ἀρ. 19).

Κατὰ τὸν ***Π***7 «Καὶ κρατήσας ὁ ἱερεὺς τὰ στέφανα ἐξέρχεται ἐκ τοῦ ἁγίου βήματος, πιάσας δὲ τὸ ἓν χαράττει σταυρὸν ἐν τῇ κορυφῇ καὶ τῷ μετώπῳ τοῦ ἀνδρὸς λέγων. Τοῦ Κου δεηθῶμεν· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν... ἐκ γ'. Καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν τὴν εὐχὴν τίθησι τὸν στέφανον εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ νεονύμφου λέγων Ἔθηκας.. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τὴν νεόνυμφην ὁμοίως».

Ὁ σ3 «..στεφάνωσον τὴν δούλην σου τήνδε... Εἶτα τὸν ψαλμὸν Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς... Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου καὶ εὐλόγησον (ἴσως ἡ ἐν *γ*) ὅτι ἅγιον ὑπάρχει τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός... Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου...» Καὶ τὰ ἀναγνώσματα. Ὁ ***Σ***6 «... Εἶτα στέφει ἀμφοτέρους ποιῶν σταυροῦ τύπον ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν λέγων γ'. Δόξῃ... ἐστεφάνωσας αὐτούς. κεφαλὴν αὐτῶν... τιμίων. Λέγει ἐκ τρίτου καὶ στέφει αὐτούς. Καὶ μετὰ τὸ στέψαι ἐπισφραγίσας λέγει· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ... Πρόσχωμεν. Εἰρήνη... Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει..»

Ὁ *γ* «λαβὼν τὰ στέφανα ὁ ἱερεὺς στέφει αὐτοὺς λέγων Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα, τὴν δούλην τοῦ Θεοῦ (δεῖνα) εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς Ἀμήν. Καὶ τοῦ Υἱοῦ Ἀμήν. Καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Ἀμήν. Νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ὁμοίως καὶ τὴν γυναῖκα Στέφεται... Ὁ Πατὴρ στέφει,

Λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὰ στέφανα στέφει πρῶτον τὸν νυμφίον λέγων·

Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (ὁ δεῖνα) τὴν δούλην τοῦ Θεοῦ (τήνδε), εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν.

Τοῦτο δὲ λέγει ἐκ τρίτου, ποιῶν σχῆμα σταυροῦ.

Εἶτα στέφει καὶ τὴν νύμφην λέγων·

ὁ Υἱὸς εὐλογεῖ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπισκιάζει αὐτοὺς πάντοτε, νῦν καὶ ἀεί. Κύριε ὁ Θεὸς... ἐστεφάνωσας αὐτοὺς καὶ κατέστησας αὐτοὺς ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου.» Ἐπακολουθοῦσι δύο σύντομοι εὐχαὶ (Παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 18 καὶ τὰ ἀναγνώσματα.

Ὁ $Π_9$ «...Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ στέφανα καὶ στέφει αὐτοὺς ἀμφοτέρους ποιῶν σταυροῦ τύπον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, τοῦτ' ἔστιν ἀντικατάλληλα τὰς χεῖρας αὐτοῦ σταυροειδῶς ἤγουν δεξιὰν χεῖρα εἰς τὸν ἄνδρα καὶ τὴν ἀριστερὰν εἰς τὴν γυναῖκα. Καὶ λέγει Κύριε... στεφάνωσον αὐτοῦ ἐκ γ'. Ἔθηκας... μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος, ἅπαξ. Καὶ μετὰ τὴν τούτων πλήρωσιν σήκου τὰς χεῖράς σου καὶ ἀντικατάλλαξε τὰς χεῖράς σου καὶ οὐ τοὺς στεφάνους, τοῦτ' ἔστι τὸ ἀποπάνω χέριν θὲς ὑποκάτω. Καὶ πρόσεχε πάντα νὰ εἶνε τὸ δεξιὸν χέριν εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀνδρός. Καὶ ποίησον τοῦτο ἐκ γ'. λέγων τὸ κατὰ συνήθειαν· Ὁ Πατὴρ εὐλογεῖ, ὁ Υἱὸς στεφανοῖ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνευδοκεῖ καὶ διαμένει πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ... ἐκ γ'. Καὶ παραδίδει ταῖς χερσὶ τῶν παρανύμφων τὰ στέφανα ὄπισθεν καὶ κρατοῦσιν αὐτὰ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν...»

Ὁ ***Ο*** μετὰ τὴν εὐχὴν ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος ὁ πλάσας... «Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν εἰσελθὼν ἐντὸς τοῦ βήματος ἐπαίρνει στέφανον ἕνα ἐκ τῆς θείας τραπέζης καὶ ἐξελθὼν λέγει τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ χαράξας μετὰ τοῦ στεφάνου σταυρὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνδρὸς λέγει Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν... αὐτόν. Καὶ τίθησιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸν στέφανον· ὁ δὲ σύντεκνος ὄπισθεν κρατεῖ τους. Καὶ ὁ ἱερεὺς εἰσελθὼν αὖθις ἐν τῷ βήματι καὶ λαβὼν τὸν ἕτερον στέφανον ἐξέρχεται καὶ ποιεῖ τῇ γυναικὶ ὁμοίως λέγων Κύριε... αὐτήν. Εἶτα καὶ αὖθις τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ εὐλογῶν κοινῶς ἀμφοτέρους λέγει Κύριε... αὐτοὺς πάντοτε νῦν καὶ ἀεί. Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλάς. Καὶ ἐπεύχεται Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει...».

Ὁ ***ε*** μετὰ τὴν αὐτὴν εὐχήν· «Εἶτα λαβὼν τὸν ἕνα στέφανον ἵσταται ἔμπροσθεν τοῦ γαμβροῦ καὶ λέγει τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ σφραγίσας σταυροειδῶς ἐπὶ τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ λέγει εἰς ἐπήκοον πάντων Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν δόξῃ... αὐτὸν ἐκ Γου. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τὴν νύμφην λαβὼν τὸν δεύτερον στέφανον λέγει τοῦ Κ. δεηθ. Κύριε... αὐτὴν ἐκ Γου. Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτοὺς λέγων Κύριε, ὁ Θεὸς... αὐτούς. Καὶ τίθησιν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν τοὺς στεφάνους καί φησιν Ἔθηκας ... αὐτῶν στεφάνους ... ᾐτήσαντο... αὐτοῖς... αἰῶνος».

K_1 τὴν νύμφην λέγων· Ἔθηκας... ἡμερῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. Εὐχὴ ἑτέρα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ δόξῃ καὶ τιμῇ στεφανώσας (ἴδε $Π_1$) Εὐχὴ ἑτέρα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου *(γ)* Εὐχὴ ἑτέρα. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν

Στέφεται ἡ δούλη τοῦ Θεοῦ (ἡ δεῖνα) τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ (τόνδε) εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν.

Καὶ τοῦτο τρίς, ὁμοίως. Εἶτα εὐλογεῖ αὐτοὺς λέγων ἐκ γ΄.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτούς.

τῇ κατὰ σάρκα σου οἰκονομίᾳ τὸν γάμον, τὸν ἐν Κανᾷ.... (Τὰ ἀναγνώσματα Εἴπωμεν πάντες.

Καὶ ὁ ***N*** τὴν εὐχὴν «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου οἰκονομίᾳ...», τοποθετεῖ πρὸ τῆς στέψεως καὶ πρὸ τῶν ἀναγνωσμάτων. Μεθ' ὃ «Εἶτα στέφει αὐτοὺς λέγων ἐκ τρίτου τάδε· Ὁ πατὴρ εὐλογεῖ, ὁ υἱὸς στεφανοῖ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπισκιάσαι αὐτούς. Εἶτα θέτει τὰ στέφη...».

Ὁ ***Λ*** μετὰ τὰ ἀνωτέρω συνεχίζει· «...μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. Εἶτα λέγει τὸ τρίτον ἀντίφωνον τῆς λειτουργίας. Καὶ εὐθὺς τὸ ἀπολυτίκιον καὶ τὸ κοντάκιον τῆς ἡμέρας καὶ τῆς Θεοτόκου· Ὁ καθαρώτατος ναὸς τοῦ Σωτῆρος. Καὶ μετὰ τὸ Τρισάγιον τῆς λειτουργίας λέγει ὁ ἱερεύς· Πρόσχωμεν. Εἰρήνη πᾶσι. Σοφία. Τὸ προκείμενον τοῦ ἀποστόλου τῆς ἡμέρας».

Ὁ ***Η*** «Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν στέφει ἀμφοτέρους λέγων ἐπὶ μὲν τῷ ἀνδρὶ Κύριε...ἐστεφάνωσας αὐτόν. Ἐπὶ δὲ τῇ γυναικί· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτήν. Καὶ συμπλέξας ἀλλήλων τὰς δεξιὰς λέγει· Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν. Ὁ ἀρχιερεὺς εὔχεται οὕτως· Κύριε Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου...». Τὰ ἀναγνώσματα καὶ ἡ ἐπακολουθοῦσα αὐτοῖς ἐκτενὴς παραλείπονται ὡς καὶ ἐν τοῖς ΩΙΚ ***ΚΨΔ***. Κατὰ τὸν Ω «Καὶ λαβὼν τὸν στέφανον καὶ σταυροειδῶς σχηματίσας τὴν χεῖρα ἤτοι σταυρὸν τυπώσας στέφει πρῶτον τὸν γαμβρὸν λέγων Κύριε... αὐτόν. Εἶτα λαβὼν καὶ τὸν στέφανον στέφει καὶ τὴν νύμφην λέγων Κύριε... αὐτήν. Καὶ κρατεῖ ὄπισθεν;;; Εἶθ' οὕτω;; Κύριε... στεφάνωσον αὐτούς. Καὶ συμπλέξας... (ὡς ἐν τῷ ***Η***)». Κατὰ τὸν Ι «Καὶ λαμβάνει τὰ στέφη καὶ ἄρχεται ψάλλειν τὸ Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν. Εἶτα στέφει αὐτούς. Καὶ κρατήσας τὰς δεξιὰς χεῖρας αὐτῶν. Καὶ λέγει Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν...». Κατὰ τὸν Κ «Εἶτα στέφει ἀμφοτέρους καὶ κρατήσας αὐτῶν τὰς δεξιὰς χεῖρας παραδίδωσιν ἀλλήλους καὶ λέγει Εἰρήνη πᾶσι... Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν». Κατὰ τὸν ***Κ*** «Καὶ παραδίδωσιν ἀλλήλαις ταῖς δεξιαῖς χερσίν. Εἶθ' οὕτως στέφει ἀμφοτέρους. Ἐν μὲν τῷ ἀνδρὶ λέγει Κύριε... στεφάνωσον αὐτόν. Ἐν δὲ τῇ γυναικὶ Κύριε... αὐτήν. Ἐκ τρίτου. Εἶθ' οὕτως λέγει Ἔθηκας ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν... αἰῶνος, πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Εἰρήνη πᾶσι... Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν». Κατὰ τὸν ***Ν*** μετὰ τὴν εὐχὴν Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος... «Καὶ κρατήσας ὁ ἱερεὺς τὰς χεῖρας αὐτῶν τὰς δεξιὰς παραδίδωσιν ἀλλήλοις. Εἶτα λέγει Εἰρήνη πᾶσι... Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν... Ἐπακολουθεῖ ἡ στέψις καὶ μετ' αὐτὴν τὰ ἀναγνώσματα. Κατὰ τὸν ***Ψ*** «Καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸν στέφανον καὶ εὐλογήσας στέφει τὸν ἄνδρα λέγων Κύριε... στεφάνωσον τὸν δοῦλόν σου τόνδε, ἐκ τρίτου. Καὶ τίθησι τὸν στέφανον εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀνδρός. Εἶτα τῇ γυναικὶ Κύριε... τὴν δούλην σου. Εἶτα λέγει τὴν εὐχὴν ...Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν». Κατὰ τὸν ***Μ*** «Εἶτα πέρνει ὁ ἱερεὺς τὰ στέφανα καὶ

Προκείμενον Ἦχος πλ. δ΄.

Ἔθηκας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν στεφάνους ἐκ λίθων τιμίων.

Στιχ. Ζωὴν ᾐτήσαντό σε καὶ ἔδωκας αὐτοῖς.

Πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῆς Παύλου (ε 20-33).

20 Ἀδελφοί, εὐχαριστεῖτε πάντοτε ὑπὲρ πάντων ἐν
ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Θεῷ καὶ
πατρί, 21 ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Χριστοῦ. 22
Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε ὡς τῷ Κυ-
ρίῳ, 23 ὅτι ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ

θέτει αὐτὸ εἰς τοῦ γαμβροῦ τὸ κεφάλι καὶ λέγει Κύριε... στεφάνωσον τὸν δοῦλόν σου (δεῖνα). Πάλιν λαμβάνει τὸ ἕτερον στέφανον καὶ θέτει το εἰς τῆς νύμφης τὸ κεφάλι καὶ λέγει Κύριε... στεφάνωσον τὴν δούλην σου (δεῖνα). Καὶ ἀφοῦ θέσεις καὶ τὰ δύο στέφανα καὶ εἰς τοὺς δύο λέγε· Κύριε... στεφάνωσον αὐτούς. Ἔθηκας... εἰς αἰῶνα αἰῶνος. Εὐφρανεῖς αὐτῶν ἐν χαρᾷ μετὰ τοῦ προσώπου σου πάντοτε νῦν. Προκείμενον...». Τὰ ἀναγνώσματα.

Ὁ ***Μ*** «Προκείμενον Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, οἱ πορευόμενοι ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Τοὺς πόνους τῶν καρπῶν σου φάγεσαι. Μακάριος εἶ καὶ καλῶς σοι ἔσται. Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα ἐν ταῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας. Οἱ υἱοὶ ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλῳ τῆς τραπέζης σου. Ἰδοὺ οὕτως εὐλογηθήσεται ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον. Εὐλογήσαι σε Κύριος ἐκ Σιὼν καὶ ἴδοις τὰ ἀγαθὰ Ἱερουσαλὴμ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου καὶ ἴδοις υἱοὺς τῶν υἱῶν σου. Πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς (δ 4-7)». Ὁ ***Λ*** «Τὸ προκείμενον τοῦ ἀποστόλου τῆς ἡμέρας. Καὶ αὐτά. Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα. Στιχ. Κύριε ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς». Ἀπόστολος κατὰ παραδρομὴν ἐπιγράφεται πρὸς Ἑβραίους, ἐνῷ πρόκειται περὶ τῆς ἀνωτέρω ἐκ τῆς πρὸς Ἐφεσίους περικοπῆς. Ὁ α̅ προκείμενον Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας. Στίχ. Ἔθηκας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν... Ὁ ***Σ***6 Ἀπόστολον ἀπὸ τοῦ «Ὑποτασσόμενοι... Τέλος· ἀλλ᾽ ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου. Ὁ ***ε*** μετὰ τὴν στέψιν περικοπὴ τοῦ ἀποστόλου τὸ ἀλληλουάριον καὶ εὐαγγελικὸν ἀνάγνωσμα τὰ ἐν τῷ ἐντύπῳ. Ὁ ***Σ***2 Προκείμενον ἦχος βαρὺς Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν. Στίχ. Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν ὡς θαυμαστόν. Ἀπόστολος πρὸς Ἑβραίους κεφ. ιβ 28-ιγ 8 Εὐαγγέλιον τὸ ἐν τῷ ἐντύπῳ. Ὁ ***Π***7 μετὰ τὴν στέψιν τὴν εὐχήν: Δοξαζομέν σε, δέσποτα παντοκράτορ, ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι, δοξαζομέν σε, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐπὶ τῇ ἀνεξιχνιάστῳ αἰνέσει σου...καθὼς καὶ τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐπὶ τῇ σωτηριώδει σου οἰκονομίᾳ... Καὶ εἰ μὲν ἐστὶ λειτουργία λέγει τρισάγιον προκείμενον ἀποστόλου». Ἐπακολουθοῦσι τὰ ἀναγνώσματα καὶ ἡ ἐκτενής· Ὅτι ἐλεήμων... Ἐπικαλούμεθά σε Κύριε Θεὲ παντοκράτορ, ἐπικαλούμεθά σε... (ἴδε ***Λ***). «Καὶ εἰ μέν ἐστιν

Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας, καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ
σώματος. 24 Ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χρι-
στῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί.
25 Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ
Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν
ὑπὲρ αὐτῆς, 26 ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ καθαρίσας τῷ λουτρῷ
τοῦ ὕδατος ἐν ρήματι, 27 ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ
ἔνδοξον τὴν ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπίλον ἢ ρυτίδα ἤ τι τῶν
τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος. 28 Οὕτως ὀφείλου-
σιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν
σώματα. Ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἑαυτὸν ἀγαπᾷ· 29
οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει
καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν. 30
Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ
καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ. 31 Ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄν-
θρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολλη-
θήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς
σάρκα μίαν. 32 Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, ἐγὼ δὲ
λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν. 33 Πλὴν καὶ ὑμεῖς
οἱ καθ' ἕνα ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς
ἑαυτόν, ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.

ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ εἰσὶν οἱ νεόνυμφοι ἄξιοι κοινωνῆσαι λέγει ὁ ἱερεὺς ἀπολυτίκιον καὶ κοντάκιον τῆς ἡμέρας. Εἶτα λέγει πάλιν ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος. Καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Καὶ ὁ λαὸς τὸ Τρισάγιον καὶ καθεξῆς ἡ θεία λειτουργία καὶ οἱ νεόνυμφοι κοινωνοῦσιν, ὅταν ὁ ἱερεὺς εἴπῃ· Μετὰ φόβου Θεοῦ. Καὶ μετὰ τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν λέγει ὁ ἱερεὺς καὶ τὰς ἄλλας εὐχὰς τῆς εὐλογήσεως ἕως τέλους καὶ τό· Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου καὶ τὰ ἑξῆς· Εἰ δὲ οὐκ ἔστι λειτουργία, ἀλλ' οὐδ' ἄξιοι κοινωνῆσαι, λέγει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος· Πληρώσωμεν...» καὶ ἡ εὐχὴ τοῦ ποτηρίου...

Ὁ Σ_6 μετὰ τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει..., πρὸ τῶν ἀναγνωσμάτων καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν στέψιν τὴν ἐν τῷ Παραρτήμ. ὑπ. ἀριθ. 20 ἐκτενῆ εὐχήν. Μεθ' ἣν ἐπακολουθοῦσι τὰ δύο ἀναγνώσματα καὶ ἀκολούθως: «Εἴπωμεν πάντες. Καὶ ἄρχεται ἡ Θεία Λειτουργία. Καὶ ὅτε ἔρχονται εἰς τὴν ὥραν τῆς ζωοποιοῦ κοινωνίας, ἐπιδίδει αὐτοῖς τῶν θείων ἁγιασμάτων». Οὐδὲν ἕτερον ὡς πρὸς τὴν κοινωνίαν.

Ἀλληλούϊα ἦχος πλ. α.

Σύ, Κύριε, φυλάξαις ἡμᾶς καὶ διατηρήσαις ἡμᾶς.

Μ Σοφία ὀρθῆ ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου.

Ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην (β 1-11).

1 Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλι-
λαίας, καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ ἐκεῖ· 2 ἐκλήθη δὲ καὶ
ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον. 3 Καὶ ὑστε-
ρήσαντος οἴνου λέγει ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτόν·
Οἶνον οὐκ ἔχουσι. 4 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· Τί ἐμοὶ καὶ σοί,
γύναι; Οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου. 5 Λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς
διακόνοις· Ὅ,τι ἂν λέγῃ ὑμῖν, ποιήσατε. 6 Ἦσαν δὲ ἐκεῖ
ὑδρίαι λίθιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν Ἰου-
δαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς. 7 Λέγει αὐτοῖς
ὁ Ἰησοῦς· Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος. Καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς
ἕως ἄνω. 8 Καὶ λέγει αὐτοῖς· Ἀντλήσατε νῦν καὶ φέρετε
τῷ ἀρχιτρικλίνῳ. Καὶ ἤνεγκαν. 9 Ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχι-
τρίκλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον—καὶ οὐκ ᾔδει πόθεν
ἐστίν· οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν, οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ—
φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρίκλινος 10 καὶ λέγει αὐτῷ·
Πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν
μεθυσθῶσι, τότε τὸν ἐλάσσω· σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον
ἕως ἄρτι. 11 Ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ
Ἰησοῦς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν
αὐτοῦ, καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Λ Δόξα σοι, Κύριε. Καὶ εὐθὺς τὴν ἐκτενῆ.

Λ Εἴπωμεν πάντες ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς.

Κύριε παντοκράτορ, ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων.

---

*Ὁ **Μ** «Ἀλληλουάριον Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτούς». Ὁ **Λ** «Ἀλλη-λουάριον Ἦχος πλ. δ. Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα. Στιχ. Δόξῃ ... ἐστεφά-νωσας αὐτούς». Ὁ ᾱ Ἀλλην. ἦχ. πλ. δ. Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκήνωμα αὐτοῦ.*

*Ὁ **Μ** μετὰ τὸ εὐαγγέλιον «Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν ... κλίνατε». Εὐχὴ ἣν λέγει ὁ ἱερεὺς μυστικῶς.*

Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου.

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὸν γάμον τοῦτον ὡς τὸν ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν νεονύμφων τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ (δεῖνα) καὶ (δεῖνα) καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς χαρίσηται αὐτοῖς τίμιον τὸν γάμον καὶ τὴν κοίτην ἀμίαντον τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι αὐτοὺς ἐν ὁράσει υἱῶν αὐτῶν καὶ θυγατέρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ ὑπὲρ τοῦ περιεστῶτος λαοῦ καὶ ἀπεκδεχομένου τὸ παρὰ σοῦ πλούσιον ἔλεος.

Καὶ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεύς:

Ὅτι ἐλεήμων καὶ φιλάνθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

Τὴν ἐκτενῆ οἱ *H Q* τοποθετοῦσιν εἰς τὸ τέλος.

Οἱ *N* ᾱ μετὰ τὰ ἀναγνώσματα τὴν ἐκτενῆ. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν «Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Καὶ κλινάντων τὰς κεφαλὰς τῶν νεογάμων εὔχεται ὁ ἱερεὺς εἰς ἐπήκοον πάντων· Ἐπικαλούμεθά σε, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ἐπικαλούμεθά σε... (ἴδε ἐν τοῖς ὄπισθεν)». Μετ' αὐτὴν δὲ Ἀντιλαβοῦ. Τὴν ἡμέραν πᾶσαν. Καὶ καταξίωσον...

Ὁ Κ 1 μετὰ τὴν ἐκτενῆ τὴν εὐχήν· Ἐπικαλούμεθά σε μετά τινων διαφόρων γραφῶν ὡς ὁ *Λ* καὶ μετὰ προσθήκης τινὸς ἣν ἴδε ἐν Παραρτημ. ὑπ' ἀριθ. 21. Μετ' αὐτὴν ἐπακολουθεῖ τὸ Πάτερ ἡμῶν καὶ ἡ κοινωνία.

Ὁ *ε* μετὰ τὴν ἐκτενῆ καὶ τὴν ἐκφώνησιν «Καὶ αὖθις ὁ ἀνάδοχος ὄπισθεν ἀναδέχεται τοὺς στεφάνους. Οὕτω γὰρ ἐπεκράτησε. Καὶ ὁ ἱερεύς· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου...».

Ὁ *Σ* 6 τὴν ἐκτενῆ ὡς ἕπεται: «Εἴπωμεν πάντες... Κύριε, παντοκράτορ... Ὁ μὴ βουλόμενος... Ὁ πλούσιος ἐν ἐλέει... Ἐλέησον ἡμᾶς... Ἔτι ὑπὲρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ τοῦδε καὶ τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ... Ὅτι ἐλεήμων Εἰρήνη...». Ἐπακολουθεῖ ἡ ἐν τῷ Παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 22 εὐχή, μεθ' ἣν «Καὶ ἄρχεται ἡ Θεία Λειτουργία».

Ὁ *Λ* μετὰ τὴν ἐκτενῆ· «Καὶ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν λέγει τὴν εὐχήν: Εἰρήνη πᾶσι. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν...» (ἴδε ἐν Παραρτήμ. ὑπ' ἀριθ. 23). Καὶ μετ' αὐτὴν τὴν εὐχήν· Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος... Μεθ' ὃ «Καὶ εἰ μὲν ἄξιοί εἰσι μεταλαμβάνουσι. Τῆς Παναγίας...».

Ὁ *γ* μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τὴν εὐχήν· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηρίῳ σου οἰκονομίᾳ... Καὶ μετ' αὐτὴν εὐχὴ λεγομένη εἰς παρθενικοὺς γάμους.

Ι Κ ***Κ Μ Π Ο*** Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν.
Κ ***Ο*** Ὁ ἱερεὺς εὔχεται.
Ψ Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου ***οἰκονομίᾳ*** καταξιώσας ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας ***τίμιον*** ἀναδεῖξαι ***τὸν γάμον*** διὰ τῆς σῆς παρουσίας· αὐτὸς καὶ νῦν τοὺς δούλους σου (τὸν δεῖνα καὶ τὴν δεῖνα), οὓς εὐδόκησας συναφθῆναι ἀλλήλοις, ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ διαφύλαξον· ***τίμιον*** αὐτοῖς ***τὸν γάμον*** ἀνάδειξον· ***ἀμίαντον*** αὐτῶν ***τὴν κοίτην*** διατήρησον· ἀκηλίδωτον αὐτῶν τὴν συμβίωσιν διαμεῖναι εὐδόκησον καὶ καταξίωσον αὐτοὺς ***ἐν γήρει πίονι*** καταντῆσαι, ***ἐν καθαρᾷ τῇ καρδίᾳ*** ἐργαζομένους τὰς ἐντολάς σου.

Ψαλμ. ζ 1 καὶ ἀλλ. Ἐφεσ. α 10, Ἑβρ. ιγ 4.
Ἑβρ. ιγ 1.
Ψαλ. ϟα 11, Α΄. Τιμοθ. α 5, Β΄. Τιμοθ. 6 22.

Κύριε, ὁ ἐν τῇ ἐνσάρκῳ σου οἰκονομίᾳ. Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν καταξιώσας ***Μ*** *ὁ ἐν τῇ κατὰ σάρκα σωτηριώδει σου* ***Ν*** *σωτηρίῳ σου Κ Γαλιλαίας κληθῆναι καὶ τὸν ἐκεῖ γάμον τιμήσας καὶ εὐλογήσας διὰ τῆς παρουσίας σου* ***Ν*** *ἀλλήλοις· τίμιον* ***Λ*** *αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα, τὸν δοῦλόν σου τόνδε καὶ τὴν δούλην σου τήνδε Κ* ***Κ Μ Ν Ο*** *τοὺς δούλους σου τόνδε καὶ τήνδε* ***Η*** *Q* ***Ο*** *τοὺς δούλους σου τούτους τόνδε καὶ τήνδε Ι αὐτὸς καὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε καὶ τὴν δούλην σου τήνδε* ***Λ*** *τίμιον αὐτῶν τὸν γάμον Ι διαφύλαξον· ἀμίαντον* ***Μ*** *ὁμονοίᾳ διατήρησον* ***Ψ*** *ἀνάδειξον καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ διατήρησον ἀμίαντον* ***Λ*** *τὴν κοίτην διαφύλαξον* ***Ψ Λ*** *αὐτοῖς τὴν κοίτην* ***Λ*** *συμβίωσιν διαβῆναι* ***Μ*** *ἐν γήρᾳ Ο καθαρᾷ καρδίᾳ Ι Κ* ***Κ Μ Λ*** *τὰς ἐντολάς σου. Σὺ γὰρ εἶ ὁ τοῦ πνευματικοῦ νυμφῶνος νυμφοστόλος καὶ τοῦ βιοτικοῦ γάμου ἀγαθὸς οἰκονόμος. Ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου δὸς αὐτοῖς ἀναλάμψαι ἐν ἔργοις φωτοειδέσιν. Ὑπὲρ τὰς ἀρχὰς τῆς σελήνης θοῦ αὐτοὺς κατακυριεύειν τῶν τῆς ἀτιμίας παθῶν, ἀπὸ θαλάσσης ἁμαρτιῶν ἕως θαλάσσης καὶ ἀπὸ ποταμῶν πειρασμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. Ἐκφών. Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων τὰ σύμπαντα καὶ σοὶ τὴν δόξαν …* ***Ν.*** *Ὁ ᾱ ἔχων μετά τινων διαφορῶν τὴν συνέχειαν τῆς εὐχῆς τὴν ἐν τῷ* ***Ν,*** *προσθέτει καὶ τὰ ἑπόμενα: «…οἰκουμένης συναφθῆναι αὐτοὺς πρὸς παιδοποιΐαν· τότε Μιχαὴλ τὸν νυμφῶνα ηὐτρέπιζε· Γαβριὴλ τοὺς στεφάνους ἔπλεκεν, ὁ δὲ πάντων Πατὴρ ἔλεγε· Χριστὸς στεφανοῖ τὸν γάμον, Πνεῦμα ἅγιον ἐνυμφαγώγει, ἥλιος καὶ σελήνη παρειστήκεισαν· οἱ χοροὶ τῶν ἀγγέλων περιεκύκλουν· νεφέλαι δροσοβολοῦσαι ἐπεσκίαζον. Εἶτα στέφει αὐτοὺς λέγων …».*

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ἐπικαλοῦμαί σε, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν… Καὶ ἡ εὐχὴ τοῦ ποτηρίου.

Ὁ ε εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκφώνησιν «Καὶ στραφεὶς κατὰ ἀνατολὰς λέγει ὑψηλοτέρᾳ τῇ φωνῇ. Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς…». Ὁ *Σ* 2 μετὰ τὸ Πάτερ ἡμῶν,

Σὺ γὰρ εἶ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, Θεὸς τοῦ ἐλεεῖν καὶ σῴζειν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

N Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς ὁ Θεός.

Τὴν ἡμέραν πᾶσαν, τελείαν, ἁγίαν, εἰρηνικήν.

Ἄγγελον εἰρήνης, πιστὸν ὁδηγόν, φύλακα τῶν ψυχῶν.

Συγγνώμην καὶ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.

Τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα.

Τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς.

Τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως.

Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς, δέσποτα, μετὰ παρρησίας, ἀκατακρίτως, τολμᾷν ἐπικαλεῖσθαι σὲ τὸν ἐπουράνιον Θεὸν Πατέρα καὶ λέγειν.

Ἐκφών. ***H K K Λ Ψ*** *Σὺ γὰρ εἶ Θεὸς ἡμῶν, Θεὸς Q. Ὅτι σὺ εἶ ὁ στέφανος καὶ τὸ καύχημα τῶν ἁγίων μαρτύρων καὶ σοὶ τὴν δόξαν... K καὶ σῴζειν ἡμᾶς Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν* ***Ψ.*** *ὁ Θεὸς ἡμῶν Χριστὲ καὶ σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν καὶ σοὶ* ***Λ.***

Εἰρήνη πᾶσι. Εὐχή. Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου... Χάριτ καὶ οἰκτιρμοῖς... Ὁ ἱερεὺς Πρόσχες, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ. Πρόσχωμεν. Τὰ προηγιασμένα... Καὶ μεταδίδει αὐτοῖς τῆς ζωοποιοῦ κοινωνίας καὶ λέγει εὐχὴν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου».

Μόνον παρὰ τῷ ***N*** αἱ ἀνωτέρω αἰτήσεις. Ἐν τῷ ***Λ*** «Ἀντιλαβοῦ σῶσον. Τῆς Παναγίας ἀχράντου. Καὶ καταξίωσον». Παρὰ τοῖς λοιποῖς κώδιξιν εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκφώνησιν. Σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν... ἐπακολουθεῖ τὸ Καὶ καταξίωσον. Οὕτω οἱ ***H*** Q. «Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν λέγει· Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς δέσποτα... Πάτερ ἡμῶν.» Ὡσαύτως καὶ ἐν τοῖς I K ***M Ψ*** e. Κατὰ τοὺς ***Ψ O*** «Καὶ στραφεὶς πρὸς τὸ ἅγιον βῆμα ἐκφωνεῖ. Καὶ καταξίωσον...»

Μετὰ τὸ Πάτερ ἡμῶν καὶ τὸ Ὅτι σοῦ ἐστιν κατὰ τὸν ***Ψ*** ὁ ἱερεὺς «Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν... κλίνομεν. Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα μελίσας τρία τμήματα ἄρτου μετὰ οἴνου εὐθὺς ἐκφωνεῖ Πρόσχωμεν τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Ὁ λαὸς Εἷς ἅγιος... Πατρὸς Ἀμήν. Ψαλλομένου δὲ τοῦ κοινωνικοῦ ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν ἐντὸς τοῦ ἁγίου βήματος μετὰ τὸ ποιεῖν τὴν ἀρτοκλασίαν μετὰ τοῦ οἴνου. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ πάντα ποιήσας... Καὶ ἐξελθὼν ἀπὸ τοῦ ἁγίου βήματος κοινωνεῖ αὐτοὺς ἐκ τρίτου ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς λέγων καὶ τὸ Ποτήριον σωτηρίου. Πολλάκις

Η Κ *Δ Ψ* Ὁ λαὸς τὸ Πάτερ ἡμῶν.
Λ Ν Ψ Ὁ ἱερεὺς Ὅτι σοῦ ἐστιν.
Λ Ψ Εἰρήνη πᾶσι

δέ τινες δίδωσι μετὰ ταῦτα ἄρτου κλάσματα μετὰ μέλιτος. Εἶτα λέγει ὁ ἱερεὺς Ὀρθοὶ μεταλαβόντες.... Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον καὶ διαφύλαξον αὐτοὺς ὁ Θεός... Τὴν ἡμέραν... αἰτησάμενοι... παραθώμεθα. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν Χριστὲ ὁ Θεὸς». — Κατὰ τὸν *Ν* «Ὁ ἱερεὺς Ὅτι σοῦ ἐστιν Καὶ μεταδιδωσιν αὐτοὺς τοῦ ἄρτου. Εἶτα λέγει τὴν εὐχήν: [ἡ αὐτὴ εὐχὴ καὶ ἐν τῷ ā] Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος καὶ φιλάνθρωπος, ὁ τῇ σῇ οἰκονομίᾳ διοικῶν την τῶν ἀνθρώπων ζωήν, σὺ οὐρανόθεν ἐξαπόστειλον τὴν χάριν τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος ἐπὶ τὴν συζυγίαν ταύτην καὶ ἁγίασον αὐτοὺς και εὐλόγησον αὐτοὺς ἐν τῇ μεταλήψει τοῦ ἁγίου σου σώματος· καὶ ἀντιλαβοῦ αὐτῶν και ὁδηγησον αὐτοὺς ἐν ταῖς ἁγίαις τριβοις σου. Χάρισαι αὐτοῖς ὁ τῶν δυνάμεων Κύριος βίον εὐσχήμονα, πολιτείαν εὐάρεστον· καὶ δώρησαι αὐτοῖς τεκνογονιαν ἀγαθὴν καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομῆσαι ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ σου. Πρεσβειαις τῆς ἁγιας Θεοτόκου καὶ παντων τῶν ἁγίων σου. Ἐκφών. Ὅτι ἅγιον ὑπαρχει τὸ ὄνομα σου τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ μεταδοὺς αὐτοῖς ψάλλει Σῶμα Χριστοῦ μεταλάβετε. Εἶτα λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ ποτηρίου... (ἴδε κατωτέρω). Καὶ μεταδίδωσι τούτοις τοῦ ποτηρίου ψάλλοντος τοῦ λαοῦ Ποτήριον...». Ὡς συνάγεται ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης τὰ προηγιασμένα ἅγια μετεδιδοντο διὰ μόνης τῆς μερίδος τοῦ ἡγιασμένου ἄρτου, τὸ ἐπακολουθοῦν δὲ ποτήριον ἦτο τὸ κοινὸν ποτήριον τὸ ἄχρι τοῦδε εἰς τοὺς νεονύμφους προσφερόμενον. Ἐντεῦθεν, ἐπειδὴ τὸ κοινὸν ποτήριον προσεφέρετο συνδεδεμένως μετὰ τῆς θείας κοινωνίας, καὶ ἡ εὐχὴ τοῦ ποτηρίου φαίνεται παρά τισι κώδιξι πρὸ τῆς κοινωνίας ἀναγινωσκομένη. Οὕτω ἐν τῷ *Ψ*. Ὡσαύτως ἐν τῷ *Δ* ἡ εὐχὴ τοῦ κοινοῦ ποτηριου μετὰ τὸ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Και ἡ ἐκφώνησις τὰ προηγιασμένα ἅγια μετὰ την εὐχὴν τοῦ κοινοῦ ποτηριου. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκφώνησιν. «Ὁ λαος Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος. Καὶ ὁ ἱερεὺς Ποτήριον σωτηρίου. Καὶ ποτίζει αὐτοὺς ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου λέγων: Καινὸν ποτήριον πίνουσιν, δἱ πινοντες ζήσουσι καὶ πολυχρονήσουσι». — Ἐν τῷ Κ ἡ διάκρισις παρὰ τὴν συντομίαν τῆς διατάξεως ἀρκούντως σαφής: «Ὁ διάκονος Πρόσχωμεν. Ὁ ἱερεὺς τὰ προηγιασμένα... Ὁ λαὸς εἷς ἅγιος... Καὶ μεταδιδοὺς αὐτοῖς τῆς ζωοποιοῦ κοινωνίας λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην... [εὐχὴ τοῦ κοινοῦ ποτηριου].. Καὶ ἐπιδιδει ὁ ἱερεὺς τοῖς νεονύμφοις τὸ ποτήριον». Ἔτι σαφῶς ἐν τοῖς *Η* Ϙ, ἔνθα δύο ποτήρια διακρίνονται: «Ὁ λαὸς Πάτερ ἡμῶν. Καὶ κρατῶν τὸ ποτήριον λέγει τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ κοινωνεῖ αὐτούς. Εἶτα ποιεῖ εὐχὴν τοῦ ποτηρίου. Ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα ποιήσας... Εἶτα δίδωσι τῷ ἀνδρὶ πιεῖν αὐτοῦ κατέχοντος τὸ ποτήριον, καὶ αὖθις τῇ γυναικὶ...»

Ἐξ ἴσου σαφῶς καὶ ἐν τῷ *Κ* «Καὶ μεταδίδει αὐτοῖς ἐκ τοῦ ἄρτου. Εὐχὴ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Καὶ ποτίζει αὐτοὺς ὁ ἱερεύς...»

Ὁ *Δ* «Τὰ προηγιασμένα ἅγια... Ὁ λαὸς Εἷς ἅγιος... Ἀμήν. Κοινωνικὸν Γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστός. Ἕτερον. Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι. Καὶ εὐθὺς ὁ ἱερεὺς λέγει πρὸς τὸν λαόν. Μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ πίστεως προσέλ-

Λ Ψ Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν

Κ Ι Μ Λ Εὐχὴ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου

Γενέσ. α 31, Ἱερεμ. ι 11, να 15, Ψαλμ. ξδ 7, ϟ 6 2. Ὁ Θεός, ὁ ***πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου*** καὶ ***στερεώσας τὴν οἰκουμένην*** καὶ κοσμήσας τὸν στέφανον πάντων τῶν πεποιημένων ὑπὸ σοῦ, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο παρεχόμενος τοῖς συναφθεῖσι πρὸς γάμου κοινωνίαν, εὐλόγησον *Ἐφεσ. α 3.* ***εὐλογίᾳ πνευματικῇ.***

Ὅτι ηὐλόγηταί σου τὸ ὄνομα καὶ δεδόξασταί σου ἡ

Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ πάντα ***Ψ*** *τῇ ἰσχύϊ σου τῇ μεγάλῃ* ***Κ*** *ὁ τὰ πάντα* ***Κ*** *τὴν οἰκουμένην καὶ ἑδράσας τὴν γῆν καὶ κοσμήσας* ***Π*** 5 *τῶν στεφάνων* ***Λ*** *πάντων τῶν πιστευόντων εἰς σὲ τὸ ποτήρ.* ***Κ*** *ὑπὸ σοῦ, ὁ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν καὶ ἐμπλήσας τῇ εὐφροσύνῃ τῆς σῆς ἀγαθότητος τοὺς ἐν τῷ γάμῳ ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ τὸ ποτήριον* ***Ρ*** *ὑπὸ σοῦ, ὁ τὸ σῶμά σου τὸ ἅγιον τοῖς ἁγίοις σου ἀποστόλοις χορηγήσας οὗ ἡ ἁγία πλευρὰ ἐπήγασε τὰ ἀγαθὰ καὶ ἀθάνατα νάματα· ὁ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβ καὶ ἐμπλήσας εὐφροσύνην τοῖς δούλοις σου, τοῖς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ τὸ ποτήριον ...* ***Π*** 5 *ὑπὸ σοῦ καὶ ἑδράσας τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, αὐτὸς εὐλόγησον καὶ τὸ ποτήριον* ***Κ*** *ὑπὸ σοῦ, ὁ τῷ πνεύματί σου τὸ ἄχραντον τοῖς ἁγίοις σου ἀποστόλοις χορηγήσας ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα, τὸ κοινὸν ποτήριον τοῦτο* ***Δ*** *τὸ ποτήριον τοῦτο τὸ κοινὸν* ***Δ*** *τὸ κοινὸν τοῦτο κατὰ συνήθειαν ἠτοιμασμένον πρὸς γάμου* ***Κ*** *ποτήριον τοῦτο τοῖς συναφ.* ***Ψ*** *παρεχόμενον* ***Δ Ο*** *τὸ παρεχόμενον* ***Ι Ϙ Λ*** *τὸ κοινὸν τὸ ἐπιδιδόμενον τοῖς συναπτομένοις πρὸς γάμου κοινωνίαν εὐλογίαν πνευματικήν· χάρισαι αὐτοῖς ἀγάπην ἀνυπόκριτον καὶ ὁμόνοιαν ἀδιαίρετον. Ὅτι ...* ***Κ*** *τὸ κοινὸν τοῦτο, ὃ τῇ συνηθείᾳ ἠτοίμασται τοῖς συναπτομένοις, εὐλόγησον εὐλογίαν πνευματικὴν καὶ παράσχου αὐτὸ τοῖς δούλοις σου εἰς πνευματικὴν στοργήν, εἰς σωφροσύνην καὶ ὁμόνοιαν, εἰς διάθεσιν σωτηρίας καὶ ἀνέσεως. Ὅτι ...* ***Ν*** *εὐλογίαν πνευματικὴν* ***Ψ*** *εὐλογίᾳ σου πνευματικῇ* ***Κ*** *εὐλογίαν πνευματικήν. Καὶ εὐλογεῖ αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς Γ'. Ὅτι* ***ε*** *εὐλογίαν πνευματικὴν καὶ παράσχου αὐτὰ τοῖς δούλοις σου εἰς ἑνωτικὴν στοργήν, εἰς εὐφροσύνην συνέσεως* ***Π*** 5 *εὐλογίαν πνευματικὴν καὶ ὁμόνοιαν καὶ σωφροσύνην* ***Λ*** *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν διὰ τῆς σῆς παρουσίας, αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα, εὐλόγησον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο εἰς ἕνωσιν καὶ εὐλογίαν τῆς σῆς ἀγαθότητος. Ὅτι ...* ***Μ*** *(συναφῆς καὶ ἡ ἐν τῷ γ) Ἐκφών.* ***Κ Λ*** *Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν* ***Κ ᾶ*** *Σὺ γὰρ εἶ ὁ βασιλεὺς τῆς εἰρήνης, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ σοὶ* ***Κ*** *Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος* ***Ν*** *Ὅτι ηὐλόγηται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς* ***Μ*** *ὄνομα δεδοξασταί σου ἡ βασ.* ***Ψ.***

θετε. Ὁ λαὸς Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανε. Καὶ μεταδίδωσιν αὐτοῖς τῶν ἁγίων μυστηρίων. Καὶ μετὰ ταῦτα παραδίδωσιν αὐτὴν τῷ γαμβρῷ ὁ ἱερεὺς καὶ λέγει· Παράλαβε αὐτὴν ἐκ ναοῦ Κυρίου,

βασιλεία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ἵνα δῷς περὶ αὐτῆς λόγον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως. Καὶ ταῦτα μὲν λέγει, εἴπερ μέλλει μεταλαμβάνειν αὐτούς. Εἰ δ' οὖν δίδει αὐτοῖς ὁ ἱερεὺς μόνον τὸ κοινὸν ποτήριον. Εὐχὴ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου...Καὶ μεταδίδει αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς τὸ κοινὸν ποτήριον ἐκ τρίτου λέγων Ποτήριον σωτηρίου ... ἐπικαλέσομαι. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγ. Πνεύματος νῦν καὶ ἀεί...Ὁμοίως καὶ τὴν νύμφην μεταλαμβάνει. Καὶ ρίψας τὸ ποτήριον κλᾷ».

Κατὰ τὸν *Ο* «... Πάτερ ἡμῶν. Τούτου δὲ λεγομένου εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ βήματι καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, ἐν ᾧ εἰσι τὰ προηγιασμένα λέγει, Πρόσχωμεν· τὰ προηγιασμένα ἅγια. Καὶ ἐξελθὼν μεταδίδωσιν αὐτοῖς τῶν θείων μυστηρίων τοῦ λαοῦ ψάλλοντος κοινωνικὸν τὸ Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι. Εἶτα τίθησι τὸ ἅγιον ποτήριον ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ καὶ κλίνας πρὸς τὸ κοινὸν ποτήριον ἐπεύχεται μυστικῶς...» Ὁ e τὴν εὐχήν· Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος, ὁ πάσης..., μεθ' ἣν «εἶτα ἅπτεται τῶν ἁγίων ἐκφωνῶν Πρόσχωμεν. Τὰ προηγιασμένα...Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος. Ὁ ἱερεύς· Προσέλθετε. Ὁ λαός. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος. Καὶ μεταδίδωσιν αὐτῶν τῆς ζωοποιοῦ κοινωνίας. Καὶ ψάλλεται κοινωνικὸν Ποτήριον ... Εἶτα ἡ εὐχὴ τοῦ Κ. δεηθῶμεν Κύριε ὁ Θεός, ὁ πάντα ποιήσας... εὐλογίᾳ πνευματικῇ· ὀρθοὶ μεταλαβόντες... Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμός...Καὶ τὴν εὐχήν. Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ συζεύξας ὑμᾶς καὶ εἰπών. Ὅτι οὓς ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω. Αὐτὸς ἡμᾶς εὐλογήσει, σκεπάσει τῇ κραταιᾷ αὐτοῦ χειρὶ καὶ διατηρήσει ἡμᾶς εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Εἶτα ἐξέρχονται τῆς ἐκκλησίας ψαλλόντων τῶν ἱερέων ταῦτα, προπορευομένων τῶν νεονύμφων.»

Ὁ *Π* μετὰ τὸ Πάτερ ἡμῶν...Ὅτι σοῦ ἐστιν. Τὰς κεφαλάς· τὴν εὐχὴν «Ὕψιστε, παντέφορε, ὁ τῷ λόγῳ τοῦ προστάγματός σου τὰ πάντα συστησάμενος, ἔπιδε ἐφ' ἡμᾶς ἐξ ἁγίου σου ὑψώματος καὶ ἐπὶ τοὺς δούλους σου τούτους, ὅτι σῇ χάριτι στεφανώσας αὐτοὺς καὶ θεὶς ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στέφανον γαμικόν· χάρισαι αὐτοῖς καὶ μακρότητα ἡμερῶν. Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία. Εἶτα λέγει Πρόσχωμεν. Τὰ προηγιασμένα... Εἶτα συνθλάπτει ὁ ἱερεὺς τὸ ἀγγεῖον τοῦ οἴνου καὶ ἀναλαμβάνει τὰ κηρία καὶ δίδει αὐτὰ τοῦ προπορεύεσθαι ἔμπροσθεν τῶν νεονύμφων. Καὶ σφραγίζει αὐτοὺς ἐκ Γ'. Ἀδελφοί, χαίρετε. Καὶ οὕτως ἀπολύει αὐτούς».

Ὁ *Π*$_5$ παραλείπων τὴν ἐκφώνησιν συνεχίζει: «Καὶ εὐθὺς ποτίζει αὐτοὺς οἴνου ἀκράτου καὶ λέγει τὴν εὐχὴν Δέσποτα, δέσποτα τῶν ἁπάντων ὁ λαβὼν χοῦν... τῷ σῷ φόβῳ. Ὅτι εὐλογητὸς... Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ἀδελφοί, χαίρετε... καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν. Καὶ γυρίζει αὐτοὺς γ'. Καὶ λέγει· Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου.

Ὁ I μετὰ τὸ Ὅτι σοῦ ἐστιν τὴν εὐχὴν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, μεθ' ἣν «ὁ διάκονος Πρόσχωμεν. Τὰ προηγιασμένα... Μετὰ οὖν τὸ μεταδιδόναι αὐτοὺς τοῦ κοινοῦ ποτηρίου...».

Ὁ *σ*$_4$ μετὰ τὸ Ὅτι σοῦ ἐστὶν... Εἰρήνη πᾶσι... Ὕψιστε παντέφορε... Εἶτα μετὰ τὴν μετάληψιν «μεταδίδει αὐτοῖς μετὰ ἑτέρου ἀγγείου οἶνον ἀνὰ γ'. ἑνὶ ἑκάστῳ καὶ ραίνει ἀπὸ τοῦ οἴνου ἄνω ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ψάλλοντες οἱ

H P Q O Εἶτα δίδωσι τῷ ἀνδρὶ πιεῖν αὐτοῦ κατέχοντος τὸ ποτήριον, καὶ αὖθις τῇ γυναικί. Καὶ μετὰ τοῦτο ἐπιδίδωσι τὸ ποτήριον τῷ ἀνδρὶ καὶ πίνει ἐκεῖνος. Εἶτα δίδωσι τῇ γυναικὶ τὸ ποτήριον

ψάλται· Ποτήριον σωτηρίου... Εἶτα συνθλάττει ὁ ἱερεὺς τὸ ἀγγεῖον τοῦ οἴνου καὶ ἀναλαμβάνει τὰ κηρία καὶ δίδει αὐτὰ προπορεύεσθαι ἔμπροσθεν τῶν νεονύμφων...».

Ὁ *Π* 7 «...λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὸ κοινὸν ποτήριον καὶ ἔρχεται εἰς τοὺς νεονύμφους καὶ μεταλαμβάνει αὐτοὺς ψάλλων· Γεύσασθε καὶ ἴδετε. Καὶ δίδει καθ' ἑνὸς μερίδας μικρὰς γ'. Εἶτα ποτίζει αὐτοὺς γ'. ψάλλοντες. Ποτήριον σωτηρίου... Ὁ δὲ ἱερεύς, ὅταν ποτίζῃ τοὺς νεονύμφους ἐκ γ'. καθ' ἕνα λέγει· Ἐξ ἀμπέλου πολυκάρπου καὶ πηγῆς ἀθανάτου πίῃς, ζῇς, νεόνυμφε· ἡ ἁγία Τριὰς εὐλογήσει σε. Καὶ εἰς τὸ τέλος λέγει· Ζήσατε, οἱ νεόνυμφοι, ἡ ἁγία Τριὰς ἀχωρίστους διαφυλάξει ὑμᾶς πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ... Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ τὸν οὐρανὸν τοῖς ἄστροις κατακοσμήσας...». Ἐπακολουθεῖ ὁ χορός.

Ὁ *Μ* «Πρόσχωμεν. Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Κοινωνικὸν Ποτήριον... ἐπικαλέσομαι. Ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα. Τούτου δὲ ψαλλομένου βαστάζων ὁ ἱερεὺς ποτήριον μετ' οἴνου μεταλαμβάνει τόν τε γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην ἐκ γ'. Εὐχὴ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου... Εἶτα εἰσοδεύει αὐτούς».

Ὁ *Π* 9 «... Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὸ ποτήριον εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ οὐ τοῦ οἴνου, ἀλλὰ πρῶτον τοῦ μέλιτος καὶ ἀμυγδάλων, καὶ λαμβάνει ἓν ἀμύγδαλον μετὰ τοῦ μέλιτος, καὶ ἐπιδίδει πρῶτον τῷ ἀνδρὶ ἐκ τρίτου, ἔπειτα τῇ γυναικὶ καὶ αὐτῇ ἐκ γ'. καὶ πληροῖ τὸ ἓν ἀμύγδαλον εἰς τοὺς δύο, τοῦτ' ἔστιν εἰς τὸν ἄνδρα καὶ εἰς τὴν γυναῖκα καὶ ἐν τῷ μεταλαμβάνειν αὐτοὺς λέγει ὁ ἱερεύς· Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός· καὶ δίδει αὐτῷ μίαν. Καὶ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ δίδει αὐτῷ δύο. Καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ δίδει αὐτῷ τρεῖς, ὁμοίως καὶ τῇ γυναικί. Εἶτα λαμβάνει τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου καὶ μεταλαμβάνει αὐτοὺς πρῶτον τὸν ἄνδρα ἐκ γ' εἶτα τὴν γυναῖκα καὶ αὐτὴν ἐκ γ' λέγων καθὼς ἄνωθεν ἐδιδάχθης. Καὶ μετὰ τὸ μεταλαβεῖν αὐτούς, λέγει· Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ι. Χ. καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ... πάντοτε νῦν...».

Π 3 Μετὰ τὴν θείαν κοινωνίαν «Ποτίζει αὐτοὺς τὸ κοινὸν ποτήριον, λέγει κοινωνικὸν Ποτήριον σωτηρίου... ἄλλο. Γεύσασθε καὶ ἴδετε. Καὶ κρατῶν τὸ ποτήριον τὸ κοινὸν ὁ ἱερεὺς λέγει· Ζήσατε, οἱ νεόνυμφοι· ἡ ἁγία Τριὰς φυλάξει ὑμᾶς ἀχωρίστους. Καὶ χύνει τὸ ἐναπολειφθὲν καὶ οὕτως ψάλλουσι τὸ Ἐπὶ σοὶ χαίρει κεχαριτωμένη... Ἅγιοι μάρτυρες... Καὶ ὅτε ἐγγίσουν...».

Ὁ *Π* 4 «Καὶ μετὰ τὸ ποτίσαι αὐτοὺς λέγει ὁ ἱερεὺς οὕτως· Ὁ τὸ δωδεκάφυλον τοῦ Ἰσραὴλ εὐλογήσας, αὐτὸς ἕνωσον καὶ διαφύλαξον τοὺς δούλους σου τούτους ἀπὸ πάσης ἐπηρείας τοῦ πονηροῦ. Καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν αὐτὸ τσακίζει τὸ ποτήριον ὁ ἱερεὺς λέγει· Ζῇς, νεόγαμε, ἡ Τριὰς ἡ ἁγία φυλάξει σε. Εἶτα ἀναλαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ κηρία ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν καὶ ἐπιδίδει αὐτά τινι τῷ πορεύεσθαι ἔμπροσθεν αὐτῶν. Καὶ εὐθὺς ἐκφωνεῖ· Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ σφραγίζει αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς λέγων οὕτως· Χαίρετε ἐν Κυρίῳ... Καὶ εὐθὺς ἐξέρχονται ἀπὸ τοῦ ἁγίου ναοῦ».

καὶ πίνει κακείνη. Καὶ αὖθις δίδωσι τῷ ἀνδρὶ τὸ ποτήριον, ὁ δὲ ἐκπιὼν ἀποδίδωσι τὸ ποτήριόν τινι.

PQO ἢ ὥς ἔνιοι κλᾷ.

Ὁ ε μετὰ τὴν ἐκφώνησιν Ὅτι ηὐλόγηται ... «Ὁ ἱερεὺς Πρόσχωμεν. Καὶ ψάλλλουσιν ἀμφότεροι τὸ κοινωνικὸν Ποτήριον σωτηρίου. Καὶ μεταλαμβάνει αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς ἐκ γ' τὸ κοινὸν ποτήριον. Καὶ πληρωθέντος τοῦ κοινωνικοῦ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς εἰς ἐπήκοον πάντων· Ἀδελφοί, χαίρετε ... ἔσται μεθ' ἡμῶν πάντοτε νῦν καὶ ἀεί. Εἶτα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τοὺς νεονύμφους ἐκ τῶν χειρῶν ὥς εἰσι πεπλεγμένοι καὶ γυρίζει αὐτοὺς ἀπὸ τὸ τετράποδον τρὶς ψάλλοντες Ἅγιοι μάρτυρες ... Δόξα σοι Χριστέ ... Εἶτα μνημονεύει καὶ τοὺς νεονύμφους σὺν τῷ ἀναδόχῳ, τὸν ἀναλαβόντα τοὺς στεφάνους. Καὶ προσκαλεῖται ὁ ἱερεὺς τοὺς γεννήτορας τῶν νεονύμφων εἰς τὸ ἀσπάσασθαι τοὺς στεφάνους. Ὅτι ἐλεήμων καὶ φιλάνθρωπος. Εἶτα λέγει τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾷ ... Καὶ αἴρει τοὺς στεφάνους ἀπὸ τῶν νεονύμφων λέγων· Δόξα σοι Χριστὲ ὁ Θεός, ἡ ἐλπὶς ἡμῶν, δόξα σοι. Καὶ ἀπόλυσις».

Ὁ σ3 «... Καὶ λαβὼν τὸ κοινὸν ποτήριον ὁ ἱερεὺς δίδει τοῦ ἀνδρὸς μερίδα λέγων· Ἐξ ἀμπέλου πολυκάρπου καὶ πηγῆς ἀθανάτου πίῃς, ζῇς, νεόνυμφε· ἡ ἁγία Τριὰς εὐλογήσει σε. Ὁμοίως καὶ τῆς νύμφης. Καὶ εὐθὺς λέγων· Ζήσατε οἱ νεόνυμφοι, ἡ ἁγία Τριὰς διαφυλάξει πάντοτε. Καὶ εἰσοδεύουσιν οἱ νεόνυμφοι ... ».

Ὁ ὑπ' ἀριθ. 88 τῆς Λαύρας (D 441).

Καὶ κατωτέρω « ... καὶ λαβὼν τὸ ἕτερον ποτήριον, ὅπερ ἔχει τὸν οἶνον, δίδωσι τῷ ἀνδρὶ πιεῖν, αὐτὸς κατέχων τὸ ποτήριον, καὶ αὖθις τῇ γυναικὶ γ'. καὶ μετὰ τοῦτο ἐπιδίδωσι τὸ ποτήριον τῷ ἀνδρὶ καὶ πίνει ἐκεῖνος. Εἶτα δίδωσι τῇ γυναικὶ τὸ ποτήριον καὶ πίνει κακείνη. Καὶ αὖθις δίδωσι τῷ ἀνδρὶ τὸ ποτήριον, ὁ δὲ ἐκπιὼν ἀποδίδωσι τὸ ποτήριόν τινι ἢ λαμβάνει αὐτὸ ὁ ἱερεὺς συνθλάττει αὐτό. Καὶ μετὰ τὸ ψαλθῆναι τὸ Ποτήριον σωτηρίου, λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου· Ὁ Θεός, ὁ πάντα ποιήσας ... ».

Ἐν τῷ **Σ** «Καὶ φέρει ποτήριον οἴνου καὶ ποιεῖ εὐχὴν ὁ ἱερεὺς οὕτως· Ὁ Θεὸς ὁ τὰ πάντα ποιήσας ἐν ἰσχύϊ ... ». Μετ' αὐτὴν Εὐχὴ εἰς τὸ ἀποστεφανῶσαι (Ἴδε ἐν Παραρτήμ. ὑπ' ἀριθ. 24).

Ἐν τῷ ᾱ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκφώνησιν· «Καὶ ψάλλει Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι. Καὶ ἀναφωνεῖ ὁ ἱερεύς· Ζήσεις, νεόνυμφε. Ἡ ἁγία Τριὰς φυλάξει σε. Λέγει αὐτῷ ἐκ Γ'. Εἶτα ἡ εὐχή· Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δώῃ ἡμῖ· ἐκ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐκ τῆς πιότητος τῆς γῆς ἵνα ἔχοντες καὶ περισσευόμενοι μεταδίδωσι τοῖς χρείαν ἔχουσι. Καὶ λέγει ὁ ἱερεύς· Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ. Καὶ ἤξουσιν αὐτοὺς εἰς τὴν ὡραίαν πύλην. Καὶ λέγει· Καλὸν ἰδοῦν. Ὁ λαὸς Πολλὰ τὰ ἔτη. Καὶ εἰσοδεύει αὐτοὺς Γ'. ψάλλοντες· Ἠσαΐα χόρευε ... ».

Ὁ **Σ** 6 «Καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας φέρει ὁ ἱερεὺς ποτήρια δύο ἤτοι καυκία καὶ βάλλει εἰς τὰ ἀμφότερα οἶνον καὶ λέγει τὸν ψαλμὸν τοῦτον· Ἐξομολογησόμεθά σοι, ὁ Θεός, ἐξομολογησόμεθά σοι καὶ ἐπικαλεσόμεθα τὸ ὄνομά σου ... Καὶ μετακινεῖ τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο καὶ λέγει· ἔκλινεν ἐκ τούτου εἰς

Ν Καὶ εἰσοδεύει αὐτοὺς τρίτον ψάλλοντος τοῦ λαοῦ μετὰ τοῦ ἱερέως· Ἡσαΐα χόρευε, ἡ παρθένος. Οἱ πολλοὶ δὲ οὐ τοῦτο ἀλλὰ τὸ Ἅγιοι μάρτυρες ψάλλουσι.

τοῦτο. Καὶ δίδει τὰ ποτήρια τοῖς παρανύμφοις καὶ λέγει τὴν εὐχὴν τῶν ποτηρίων» (ἴδε ἐν Παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 25). Καὶ μετ' αὐτήν· «Εἶτα ἐπιδιδόασιν οἱ παράνυμφοι τοῖς νεονύμφοις τὰ ποτήρια καὶ πίνουσι καὶ εὐθὺς σφραγίζει αὐτοὺς ὁ ἱερεύς, λέγει· Ἐν εἰρήνῃ προέλθετε καὶ ἐν ἀγάπῃ πορεύεσθε. Ὁ λαὸς ἐν ὀνόματι Κυρίου. Καὶ ἀπέρχονται εἰς τὸν παστὸν οἶκον, ἀπέρχεται καὶ ὁ ἱερεὺς λέγων εὐχὴν τῶν στεφάνων...».

Ὁ ***Π***1 «Εὐχὴ ἄλλη τοῦ κοινοῦ ποτηρίου» (ἴδε ἐν Παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 26.

Ὁ ***Σ***2 εὐχὴν τοῦ ποτηρίου: «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εὐλογήσας τὸ ποτήριον τῶν ἁγίων ἀποστόλων εἰς ὁμόνοιαν καὶ ὁμοπιστίαν, καὶ νῦν, Κύριε, τὸ ποτήριον τοῦτο εὐλογηθῆναι παρὰ σοῦ εὐδόκησον τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ μεταλαμβάνοντας ὁμόνοιαν χάρισαι καὶ ἐλέους ἀξίωσον. Ὅτι ηὐλόγηταί σου τὸ ὄνομα. Καὶ μετὰ τὸ ἐκφωνῆσαι ἀποδίδει πρῶτον τῷ νεωτέρῳ ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ἀπογεύεται, εἶθ' οὕτως ἡ νύμφη, καὶ πάλιν δίδει τῷ νεωτέρῳ καὶ τελειοῖ τὸ ποτήριον. Καὶ μετὰ τοῦτο ἐπιδίδει ἀλλήλοις ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας καὶ ἀπολύει ἐν εἰρήνῃ».

Κατὰ τὸν ***Ο*** «Καὶ εὐθέως λαβὼν αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς στρέφει ὡς ἐν σχήματι κύκλου ψάλλων ἐκ τρίτου Ἅγιοι μάρτυρες».

Κατὰ τὸν ***Μ*** «εἶτα εἰσοδεύει αὐτοὺς τρίτον ψάλλων εἰς ἦχον βαρὺν Ἅγιοι Μάρτυρες... Δόξα σοι Χριστέ». Κατὰ τὸν ***Λ*** «Καὶ μετὰ τὸ κοινὸν ποτήριον εἰσοδεύει αὐτοὺς τρὶς ψάλλων. Ἅγιοι μάρτυρες... Δόξα σοι, Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν... Καὶ νῦν. Ἐπὶ σοὶ χαῖρε κεχαριτωμένη... Καὶ ἵστησιν αὐτοὺς ἐν μέσῳ τοῦ ναοῦ καὶ λέγει: ***Λ Ψ Δ Κ Ι Η*** Ω Ἀδελφοί, χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε πάλιν ἐρῶ χαίρετε. Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. Ὁ Κύριος ἐγγύς. Μηδὲν μεριμνᾶτε. Καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης (μεθ' ἡμῶν ἐστὶ ***Λ*** Ι ***Κ***) ἔσται μεθ' ὑμῶν, πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ... Οἱ Ω ***Κ*** χαρακτηρίζουσι ταύτην ὡς εὐχήν. («Εἶτα λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην μεγαλοφώνως»). Οἱ ***Κ Η*** προτάσσουσι καὶ τὸ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ ***Ψ*** ὅμως γράφει «...Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν Χρ. ὁ Θεός. Εἶτα τὸν ἀπόστολον πρὸς Ἑβραίους Ἀδελφοὶ χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε...»

Οἱ α̃ καὶ ε ἔχουσι καὶ ἄλλα τροπάρια, ψαλλόμενα πιθανῶς καθ' ὁδόν, ὅτε ἀπὸ τοῦ ναοῦ συνώδευον τοὺς νεονύμφους εἰς τὸν οἶκον. Ταῦτα ἴδε ἐν παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 27.

Κατὰ τὸ σ3 ψάλλονται τροπάρια Ἅγιοι μάρτυρες... Δόξα σοι Χριστέ... Καὶ ἕτερον εἰς ἦχ. πλ. δ'. Μετὰ φόβου καὶ τρόμου καὶ εὐλαβείας... Ἐπὶ σοὶ χαίρει, κεχαριτωμένη... Δόξα Καὶ μετὰ τοῦτο λέγει ὁ ἱερεὺς Ἀδελφοί, χαίρετε... τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν παράδεισον ἀκαμάτως φυτεύσας... Καὶ μετ' αὐτὴν τὴν εὐχήν: Σὲ ἱκετεύομεν, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐπίβλεψον ἐπὶ τοὺς δούλους σου τούτους, οὓς ηὐδόκησας συναφθῆναι πρὸς γάμου κοινωνίαν καὶ συμβίωσιν, καὶ εὐλόγησον αὐτούς, ὡς εὐλόγησας Ἀβραὰμ καὶ τὴν Σάρραν, Ἰσαὰκ καὶ Ρεβέκκαν, Ἰακὼβ καὶ τὴν Ραχήλ, Ἰωσὴφ

(Κατὰ τὸ ἔντυπον). Εἶτα ἐπαίρει τοὺς στεφάνους ὁ ἱερεύς· καὶ ἐπάρας τὸν στέφανον τοῦ νυμφίου λέγει:

Μεγαλύνθητι, νυμφίε, ὡς ὁ Ἀβραὰμ καὶ εὐλογήθητι ὡς ὁ Ἰσαὰκ καὶ πληθύνθητι ὡς ὁ Ἰακώβ, πορευόμενος ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐργαζόμενος ἐν δικαιοσύνῃ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἐν τῷ τῆς Νύμφης λέγει·

Καὶ σύ, νύμφη, μεγαλύνθητι ὡς ἡ Σάρρα καὶ εὐφράνθητι ὡς ἡ Ρεβέκα καὶ πληθύνθητι ὡς ἡ Ραχήλ, εὐφραινομένη τῷ ἰδίῳ ἀνδρί, φυλάττουσα τοὺς ὅρους τοῦ νόμου, ὅτι οὕτως εὐδόκησεν ὁ Θεός.

καὶ τὴν Ἀσυνέθ. Καὶ δὸς αὐτοῖς ἐπὶ τέκνοις σωφροσύνην καὶ μακροημέρευσιν βίου, καὶ ὑγείαν μετὰ δόξης, καὶ τοὺς παρόντας καταξίωσον εἰς τὴν βασιλείαν σου τὴν ἐπουράνιον. Ἐκφών. Ὅτι εὐλόγηταί σου τὸ ὄνομα, δεδόξασταί...

Ὁ **Π**$_7$ «...Καὶ ποιήσας τὰ στέφανα ὁ σύντεκνος ἢ ἄλλος τις, ὁ δὲ ἱερεὺς πιάνει μετὰ τῆς εὐωνύμου χειρὸς τοὺς νεονύμφους, μετὰ δὲ τῆς δεξιᾶς τὸν θυμιατὸν γυρίζει γύρους γ′. λέγων εἰς ἦχον βαρὺν ἐκ γ′. Ἅγιοι μάρτυρες καὶ τὸ Δόξα σοι Χριστέ. Καὶ ἵστησιν αὐτοὺς κατὰ τάξιν καὶ εἴπερ ἐστὶ μέλι καὶ κάρυα εὐπρεπισμένα γεύει αὐτοὺς λεπτομερῶς ἐκ γ′. καὶ ψάλλοντες εἰς ἦχον πλ. δ. Ἐπὶ σοὶ χαίρει κεχαριτωμένη... Εἶτα λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην ἐκ γ′. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ἀδελφοὶ χαίρετε...» Καὶ ἐπακολουθοῦσιν αἱ εὐχαί. Ὁ Θεός, ὁ τοῦ παντὸς κοσμου δημιουργός, ὁ τῆς φύσεως δεσπότης καὶ τοῦ γάμου νομοθέτης... Σὲ ἱκετεύομεν ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐπίβλεψον ἐπὶ τοὺς δούλους σου.

Ὁ **Π**$_9$ «...ψάλλουν τροπάριον ἦχος βαρὺς Ἅγιοι μάρτυρες... ἐκ γ′. Καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν ἐκ τοῦ ναοῦ ψάλλει θεοτοκίον ἦχ. δ′. Ὁ καθαρώτατος ναός. Εἶτα ἐν τῇ ὁδῷ τὰ τῶν ὀκτὼ ἤχων θεοτοκία».

Ὁ **γ** μετὰ τὴν εὐχὴν τοῦ ποτηρίου κοινωνικὸν Γεύσασθε καὶ ἴδετε... ἐκ γ′. ἐπιδίδει τῷ ἀνδρὶ καὶ τῇ γυναικὶ τὸ κοινὸν ποτήριον ἐκ Γου τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν ὁ παραγενόμενος. Μετ' αὐτὴν ἐπακολουθεῖ ὁ χορὸς ψαλλομένων τῶν Ἡσαΐα χόρευε, Ἅγιοι μάρτυρες... Δόξα σοι, Χριστέ. Ἐπὶ σοὶ χαίρει κεχαριτωμένη. Καὶ μετὰ τὸ γυρίσαι τρὶς λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ Κου δεηθῶμεν. Ἀδελφοὶ χαίρετε... ἔσται μεθ' ὑμῶν πάντοτε νῦν καὶ ἀεί. Εἶτα εὔχονται οἱ γονεῖς. Δώσει ὑμῖν Κύριος ὁ Θεός, τέκνα μου, ἐκ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐκ τῆς πιότητος τῆς γῆς, ἵνα ἐμπλησθῇ ὁ οἶκος ἡμῶν σίτου, οἴνου καὶ ἐλαίου καὶ πάσης ἀγαθωσύνης· ἵνα ἔχετε τοῖς χρείας ἔχουσι καὶ ἡ εὐχὴ τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν καὶ τῶν γονέων ὑμῶν ἔστω μεθ' ὑμῶν πάντοτε. Καὶ ἄρας τὰ στέφανα ἐκ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν. Μεγαλύνθητι νυμφίε... (Ἐπακολουθεῖ ἡ εὐχὴ τοῦ θαλάμου).

Ἐν τῷ **Π**$_7$ πρὸ τῆς ἐπάρσεως τῶν στεφάνων καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν Σὲ ἱκετεύομεν... «Καὶ εἰ ἔχουσι πατέρα ἢ μητέρα εὔχονται οὕτως Δῴη σας, ὁ Θεός, τέκνα ἡμῶν, ἀπὸ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς, καὶ ἴδετε τέκνα τῶν τέκνων ἐν πολλοῖς ἀγαθοῖς καὶ τῷ Κυρίῳ δουλεύσητε. Καὶ ἀσπάζονται αὐτοὺς καὶ τοὺς στεφάνους.»

Δ Μ Ο Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Β' Παραλ. κη 20, Ψαλμ. ξα 1—Ἰωαν β 1. ***Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν***, ὁ παραγενόμενος ***ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας,*** καὶ τὸν ἐκεῖσε γάμον εὐλογήσας, εὐλόγησον καὶ τοὺς δούλους σου τούτους, τοὺς τῇ σῇ προνοίᾳ πρὸς γάμου κοινωνίαν συναφθέντας. Εὐλόγησον ***αὐτῶν***

Ὁ Θεὸς ὁ παραγ ***Δ*** *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παραγ.* ***Κ Δ Κ*** *γάμον εὐλογήσας, εὐλόγησον αὐτῶν εἰσόδους* ***Μ Δ Ι*** *Γαλιλαίας καὶ εὐλογήσας τὸν γάμον αὐτὸς εὐλόγησον καὶ τούτους τοὺς δούλους σου εὐλογῶν αὐτῶν εἰσόδους* ***Κ*** *εὐλόγησον καὶ τούτους τοὺς δούλους σου. Εὐλόγησον αὐτῶν* ***Ο*** *δούλους σου τούτους ἐν εἰσόδοις καὶ ἐξόδοις· πλήθυνον* ***Δ*** *εὐλογήσας, ὁ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλών, εὐλόγησον τὴν ἔπαρσιν τῶν στεφάνων καὶ τὴν στολὴν τοῦ θαλάμου καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου ἐν γήρει πίονι καταντῆσαι ἵνα καὶ δι' αὐτῶν, δοξασθῇ τὸ πανάγιον ὄνομα τοῦ Πατρὸς*

Παρὰ τοῖς ***Η*** Ω εὐθὺς μετὰ τὸ Ἀδελφοί, χαίρετε ἐν Κυρίῳ... «Εἶθ' οὕτως ἐλέησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, δεόμεθά σου. Εὐχὴ τῆς ἐκτενῆς. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν τὴν ἐκτενῆ... Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστ. καὶ θεοφυλ. βασιλέων ἡμῶν. Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβ. καὶ φιλοχρ. βασιλέων. Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ τῶν νεονύμφων (Εἰ βούλει καὶ τὸν ἀνάδοχον Ω) Ὅτι ἐλεήμων. Καὶ γίνεται ἀπόλυσις.» Ἐν τοῖς ***Δ Ι Δ*** μετὰ τὸ χαίρετε ἐπακολουθεῖ ἡ ἀπόλυσις. Ἐν τῷ ***Κ*** περατοῦται ἡ ἀκολουθία εἰς τὸ Ἀδελφοί, χαίρετε... Ἐν μόνῳ τῷ ***Μ*** ἀπαντᾷ ἡ ἀνωτέρω εὐχή. Ὁ Θεός, ὁ θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος...» μεθ' ἣν παρ' αὐτῷ ἐπακολουθεῖ ἡ ἀπόλυσις. Ἐν τῷ ***Δ*** ἡ εὐχὴ εὕρηται μετὰ τὴν ἀπόλυσιν. Ἤτοι ὁ ***Δ*** ἀκολουθεῖ τὴν ἑπομένην σειράν. Μετὰ τὸ Χαίρετε ἐν Κυρίῳ, ἡ ἀπόλυσις. Εἶτα «Καὶ ἀπέρχονται ψάλλοντος τοῦ λαοῦ στιχηρ. ἦχ. βαρὺς Ἅγιοι Μάρτυρες. Δόξα σοι, Χριστέ, ὁ Θεός. Καὶ ὅτε ἔλθωσιν εἰς τὸν παστὸν λέγει ὁ ἱερεὺς εὐχήν. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παραγενόμενος... Καὶ ἀποθεὶς τὰ στέφανα εἰς τὸν παστὸν ἀπέρχεται. Εὐχὴ εἰς τὸ συστεῖλαι τὰ στέφανα μετὰ 7 ἡμέρας...»

Καὶ ὁ Ι μετὰ τὸ χαίρετε ἀπόλυσιν καὶ μετὰ τοῦτο εὐχὴ εἰς τὸ λῦσαι στέφανα ὁ Θεός... καὶ μετ' αὐτὴν εὐχὴ εἰς τὰ παστολύσια Νυμφῶνα καταρτίσαντες... Οὐδὲν ἕτερον. Ἐν τῷ ***Κ*** μετὰ τὸ Ἀδελφοὶ χαίρετε, ἐπακολουθεῖ εὐχὴ εἰς τὸ λῦσαι παστὸν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παραγενόμενος... καὶ εἶτα ἑτέρα εἰς τὸ ἀναλαβεῖν τὰ στέφανα, μεθ' ἣν ἀπόλυσις. Ἐν τῷ ***Δ*** μετὰ τὸ χαίρετε ἐπακολουθεῖ ἀπόλυσις... καὶ μετὰ τὴν ὁποίαν «πολυχρονοῦν τοὺς νεονύμφους καὶ τοὺς λοιποὺς καὶ ἐξέρχονται». Εὐθὺς ἐπακολουθεῖ «Εὐχὴ ἐπιθαλάμιος ἐν τῷ αἴρειν τοὺς στεφάνους», μεθ' ἣν ὡς «εὐχὴ ἑτέρα» ἡ εὐχὴ «ὁ Θεὸς ὁ παραγενόμενος...» Ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ Κ ἡ ἀνωτέρω εὐχὴ ἀπαντᾷ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Εὐχὴ εἰς τὸ λῦσαι παστὸν» ἀναγινωσκομένη μετὰ τὴν ἀπόλυσιν καὶ ἀναχώρησιν. Ἐν τοῖς ***Η*** Ω ***Ψ*** παραλείπεται. Κατὰ τὸν ***Ψ*** μετὰ τὸ Χαίρετε ἐν Κυρίῳ «ψάλλεται τὸ παρὸν τροπάριον Ὁ μήτραν παρθενικήν... ὡς μόνος φιλάνθρωπος. Εἶτα ψάλλει ὁ ἱερεὺς Ἅγιοι μάρτυρες ἐκ γ' ἐρχόμενοι γύρωθεν

εἰσόδους καὶ ἐξόδους· πλήθυνον ἐν ἀγαθοῖς τὴν ζωὴν αὐτῶν· ἀνάλαβε τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ σου ***ἀσπίλους καὶ ἀμώμους*** καὶ ἀνεπιβουλεύτους διατηρῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Β' Βασιλ. γ 25, Ψαλ. ρ κ 8 — Δευτ. κη 11 ια 21, Παροιμ. δ 10. Α' Πετρ. α 19.

Ὁ ἱερεύς· Εἰρήνη πᾶσι.

Ὁ διάκονος· Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν.

Ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἡ παναγία καὶ ὁμοούσιος καὶ ζωαρχικὴ Τριάς, ἡ μία θεότης καὶ βασιλεία, εὐλογήσαι ὑμᾶς καὶ παράσχοι ὑμῖν μακροζωΐαν, εὐτεκνίαν,

---

καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγ. Πνεύμ. **K** *βασιλείᾳ σου καὶ ἐν τῇ ἐπάρσει τῶν στεφάνων αὐτῶν παράσχου αὐτοῖς στεφάνους αἰωνίους, ἀμαραντίνους· ἀνεπιβουλεύτους καὶ ἀσπίλους διατηρῶν αὐτοὺς νῦν καὶ ἀεί. . .* **Δ** *ἐν ἀγαθωσύνῃ τὴν ζωὴν* **I M O K** *καὶ πλήθυνον* **Δ** *ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ* **Δ** *διατηρῶν αὐτοὺς* **M K** *διατηρῶν αὐτοὺς Ἀμὴν* **K** *Μετὰ τὸ «. . . ἀμώμους» ὁ* **M** *προσθέτει «αὐτοῦ ἐβγάζει τὰ στέφανα ἀπὸ τὰ κεφάλια τους».*

ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἵσταντο, προπορευομένου τοῦ ἱερέως ἔμπροσθεν αὐτῶν. Εἶτα ποιεῖ τὴν ἀπόλυσιν... Τέλος τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου. Εὐχὴ λεγομένη εἰς διγάμους...»

Ὁ Σ_4 «Εὐχὴ εἰς τὸ ἐπᾶραι τὰ στεφάνια ἐκ τοῦ θαλάμου» τὴν ἀνωτέρω καὶ μόνον. Ὁ Π_3 «Καὶ ὅτε ἐγγίσουν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῶν, ἐντὸς αἴρει ὁ ἱερεὺς τοὺς στεφάνους μετὰ τὸ εἰπεῖν τὴν εὐχὴν ταύτην. Εὐχὴ τοῦ ἀποστεφανώματος» τὴν ἀνωτέρω εὐχὴν Ὁ Σ_2 δύο εὐχάς. «Εὐχὴ εἰς τὸ ἐπᾶραι στέφανα ἀπὸ τὰς κεφαλὰς τῶν νεονύμφων» καί «Εὐχὴ εἰς τὸ λῦσαι στέφανα» (Ἴδε Παράρτημα ὑπ' ἀριθ. 28).

Ὁ **Δ** «Εὐχὴ ἐπιθαλάμιος ἐν τῷ αἴρειν τοὺς στεφάνους» (Ἴδε Παράρτημ. ὑπ' ἀριθ. 29). Μετ' αὐτὴν ἡ εὐχὴ ὁ Θεὸς ὁ παραγενόμενος καὶ μετὰ ταύτην «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν κτλ.(Ἴδε εὐχὴν ὑπ' ἀριθ. 29).Ἐν δὲ τοῖς **K** καὶ Σ_6 μετὰ τὴν εὐχὴν εἰς τὸ λῦσαι παστὸν (Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παραγενόμενος) ἀναγινώσκεται «ἑτέρα εἰς τὸ ἀναλαβεῖν τὰ στέφανα». (Ἴδε Παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 29).

Ὁ e μετὰ τὰ τροπάρια ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς τὸ τελευταῖον τροπάριον καὶ εὐχὴν (ἴδε Παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 30). Μεθ' ὃ «Καὶ ποιεῖ ἀπόλυσιν «Εὐχὴ εἰς τὸ ἆραι καὶ λῦσαι στέφανα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ» τὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παραγενόμενος.

Ὁ *γ* «Εὐχὴ τοῦ θαλάμου» (Ἴδε Παραρτ. ὑπ' ἀριθ. 31) μεθ' ἣν ἡ εὐχὴ Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν στέφανον... Καὶ μετ' αὐτὴν τὴν ἐν τῷ **Δ** ἐπιθαλάμιον καὶ τὴν εὐχὴν Νυμφῶνα καταντήσαντες οἱ δοῦλοί σου... Καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ ἀπόλυσις.

Ἐν τῷ **N** μετὰ τὸ Ἠσαΐα χόρευε «Εἶτα εὔχεται αὐτοῖς ὁ ἱερεὺς λέγων· Ζήσεται νεόνυμφοι. Ἡ ἁγίας Τριὰς φυλάξει ὑμᾶς. Καὶ εὐλογῶν αὐτοὺς λέγει μεγαλοφώνως: Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δώῃ

προκοπὴν βίου καὶ πίστεως καὶ ἐμπλῆσαι ὑμᾶς πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀγαθῶν καὶ ἀξιώσαι ὑμᾶς καὶ τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν τῆς ἀπολαύσεως· πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

Κ Καὶ μελλόντων ἀναχωρεῖν ἵσταται ὁ ἱερεὺς πρὸ τῶν θυρῶν τοῦ θυσιαστηρίου καὶ λέγει αὐτοῖς τὸν συνήθη παραινετικὸν λόγον καὶ ἀπολύει αὐτούς.

Ω *Ψ* Καὶ ποιεῖ ἀπόλυσιν οὕτως.

Δ Δόξα σοι Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἡ ἐλπὶς ἡμῶν, δόξα σοι.

Μ Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Κύριε, ἐλέησον γ'. Εὐλόγησον.

ὑμῖν ἀπὸ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς ἵνα ἔχοντες καὶ περισσευόμενοι μεταδίδετε τοῖς χρείαν ἔχουσιν. Ὑπάγετε ἐν εἰρήνη. Ὁ Θεὸς μεθ' ὑμῶν. Καὶ εἰσέρχονται εἰς τὸν θάλαμον, ψάλλει δὲ ὁ ἱερεύς· Ὁ μήτραν παρθενικήν. Εἶτα αἴρει τοὺς στεφάνους. Εὐχὴ εἰς τὸ πάραι τὰ στέφανα. (Δυσανάγνωστος)».

Ὁ ***Π***9 μετὰ τὸ κοινὸν ποτήριον ἡ εὐχὴ Νυμφῶνα καταντήσαντες... «Καὶ λέγει ψαλμὸν Μακάριοι πάντες... [τοποθετεῖ τοῦτον ἐνταῦθα καὶ οὐχὶ ἐν τῇ ἀρχῇ]. Εἶθ' οὕτως ψάλλει τροπάριον ἦχος βαρύς· Ζῇ, ζῇ, νεόνυμφοι, ἡ Τριὰς ἡ ἀχώριστος φυλάξῃ σας... ἐκ γ'. Εἶθ' οὕτως βάλλουν οἱ νεόνυμφοι μετάνοιαν ἀμφότεροι μέσον καὶ εἰς τοὺς χορούς πρὸς μίαν καὶ ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτοὺς καὶ λέγει· Κύριος ὁ Θεὸς εὐλογήσει ὑμᾶς καὶ ἐμπλήσει ὑμᾶς παντὸς ἀγαθοῦ καὶ συμβιώσεσθε ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ καὶ ἴδετε υἱοὺς τῶν υἱῶν ὑμῶν. Εἶτα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὴν δεξιὰν χεῖρα τῆς γυναικὸς καὶ παραδίδει αὐτὴν τῷ ἀνδρὶ λέγων οὕτως· Πρόσεχε, ἀδελφέ, ὅτι λαμβάνεις ταύτην τὴν γυναῖκα ἐκ τοῦ ναοῦ Κυρίου· ἄγγελοι γὰρ πάρεισιν ἀοράτως καὶ συμμαρτυροῦσί σου τὴν δρμασίαν, ὅπως δώσῃς λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως δι' αὐτῆς. Καὶ τῇ γυναικὶ λέγει· Ἔπαρε σκοπόν, κόρη μου ἦδε, πῶς πέρνεις τὸν ἄνδρα τοῦτον ὀμπρὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου, ἀπανωθιὸν μαρτυροῦντο ἄγγελοι καὶ κάτω ἄνθρωποι, νὰ τοῦ ὑποτάσσησαι μὲ πάντα φόβον Θεοῦ, ὡς ἀντὶ σοῦ, διατὶ μέλλεις νὰ δώσῃς λόγον Θεοῦ διὰ λόγου του. Εἶτα πέρνει τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα ἐκ τῶν δεξιῶν χειρῶν καὶ εἰσοδεύουν γύρωθεν τοῦ ἀναλογίου σὺν τοῖς παρανύμφοις».

Ὁ ***Ο*** μετὰ τὸ ἅγιοι μάρτυρες «Καὶ γίνεται ἐκτενή, ἐν ᾗ μνημονεύονται οἵ τε νεόνυμφοι καὶ ὁ σύντεκνος, μεθ' ἣν ἐκφωνεῖ· Ὅτι ἐλεήμων... Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ στραφεὶς πρὸς; Ἀδελφοὶ χαίρετε... Καὶ γίνεται ἀπόλυσις λέγοντος τοῦ ἱερέως οὕτως· Ὁ διὰ τῆς ἐν Κανᾷ... (ἴδε ἔντυπον). Καὶ οὕτω στρέφει αὐτοὺς δεξιὰ ἐπὶ δυσμὰς καὶ λέγει τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν καὶ ἐπεύχεται τὴν εὐχὴν τῆς στεφανολύσεως· Ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παραγενόμενος... εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων τὰ σύμπαντα...

Δ Εὐχή.

Ὁ διὰ τῆς ἐν Κανᾷ ἐπιδημίας τίμιον ἀναδείξας τὸν γάμον Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρός, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, τῶν ἁγίων θεοστέπτων βασιλέων καὶ ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Προκοπίου καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐλεῆσαι καὶ σῶσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος.

Δ Καὶ εὐθὺς πολυχρονοῦν τοὺς νεονύμφους καὶ τοὺς λοιπούς.

Μ Πολυχρονίους ποιήσαι ὁ Θεὸς τοὺς νεονύμφους σὺν τῷ ἀναδόχῳ αὐτῶν εἰς πολλὰ ἔτη.

Δ Καὶ ἐξέρχονται.

ΡΗ Q Εὐχὴ εἰς τὴν λύσιν τῶν στεφάνων.

Δ Εὐχὴ ἑτέρα εἰς παστάδος λύσιν.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ***ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν στέφανον εὐλογήσας*** καὶ τοὺς παρόντας στεφάνους ἐπιτίθεσθαι παραδοὺς τοῖς νόμῳ γάμου συναπτομένοις ἀλλήλοις καὶ μισθὸν ὥσπερ ἀπονέμων αὐτοῖς, τὸν τῆς σωφροσύνης, ὅτι ἁγνοὶ *Ψαλ. ζ 1 καὶ ἀλ., ξδ 12.*

Τὸν γάμον διὰ τῆς αὐτοῦ παρουσίας Χριστὸς e *Ὁ ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας τίμιον* ***Δ Ψ*** *ἐπιδημίας σου* ***Δ*** *τὸν γάμον ἐπιφοιτήσας Χριστὸς* ***Ψ*** *μητρὸς δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωοπ. σταυροῦ τῶν ἁγίων καὶ δικαίων θεοπατόρων Ἰωακείμ...* ***Δ*** *μητρὸς τῶν ἁγίων μεγάλων σεπτῶν βασιλέων καὶ ἰσαπ.* ***Μ*** *μητρὸς τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ θεοστέπτων μεγάλων βασ.* Q ***Ο*** *ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἐλεῆσαι καὶ σῶσαι* ***Ψ*** *ἀποστόλων τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μάρτυρος Προκοπίου καὶ πάντων* e *Ἑλένης καὶ πάντων τῶν ἁγίων* ***Μ*** Q ***Ο***.

ὁ τὸν τοῦ ἐνιαυτοῦ στέφ. ***Η*** Q ***Δ*** *αὐτοῖς τοῦτον τῆς* ***Η*** Q *αὐτοῖς τούτων τῆς σωφροσύνης* ***Δ*** *ἁγνὸν* ***Δ*** *ἵνα εὐχαριστῶν σοι* ***Δ*** *τὸ πανάγιον ὄνομά σου τοῦ Πατρὸς* ***Δ***.

καὶ σοὶ τὴν δόξαν... σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου πατρὶ... Καὶ εὐθέως ἐπαίρει τοὺς στεφάνους αὐτῶν, οἱ δὲ ἐξέρχονται».

Ὁ Q μετὰ τὸ φιλάνθρωπος «Εἰ δὲ βούλει ἐν ταὐτῷ λῦσαι τὰ στέφανα ἅμα τῷ εἰπεῖν τὴν εὐχὴν Ἀδελφοί, χαίρετε λέγε τὴν εὐχὴν ταύτην Εὐχὴ εἰς λύσιν στεφάνων ...».

Οἱ Η Q ***Ρ*** μόνον μίαν εὐχὴν εἰς τὴν λύσιν τῶν στεφάνων, τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ ... Ὁ ***Δ*** ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Εὐχὴ εἰς τὸ συστεῖλαι τὰ στέφανα μετὰ ζ'. ἡμέρας ὡσαύτως μίαν τὴν εὐχὴν Εἰς νυμφῶνα καταντήσαντες ... Ὁ ***Δ*** ἀμφοτέρας τὰς εὐχάς. Ὁ Ι ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Εὐχὴ εἰς

πρὸς τὸν ὑπὸ σοῦ νομοθετηθέντα γάμον συνήφθησαν, αὐτὸς καὶ ἐν τῇ λύσει τῶν παρόντων στεφάνων τοὺς συναφθέντας ἀλλήλοις εὐλόγησον καὶ τὴν συνάφειαν αὐτῶν ἀδιάσπαστον διατήρησον· ἵνα εὐχαριστῶσι διαπαντὸς τῷ παναγίῳ ὀνόματί σου, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν κ.τ.λ.

Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνατε. Σύμφωνα καταντήσαντες οἱ δοῦλοί σου, Κύριε, καὶ τὴν ἀκολουθίαν ἐκτελέσαντες τοῦ ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας γάμου, καὶ συστέλλοντες τὰ κατ᾽ αὐτὸν σύμβολα, δόξαν σοι ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Καὶ γίνεται ἀπόλυσις.

Δ Καὶ λαβὼν τὰ στέφανα ὁ ἱερεὺς ἀπέρχεται καὶ ἀποτίθησιν ἐν τῷ ναῷ εἰς δόξαν Θεοῦ. Ἀμήν.

Εὐχὴ ἑτέρα τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν (ἄνευ τοῦ Εἰρήνη πᾶσι κ.λ.π.) ***Δ*** *Νυμφῶνα καταντήσαντες* ***Δ*** *Εἰς νυμφῶνα καταντήσαντες* ***Δ*** *Νυμφῶνα καταρτήσαντες* ***Ι*** *Κανᾷ γάμου τῆς Γαλιλαίας συστέλλοντες* ***Δ Δ Ι*** *οἱ δοῦλοί σου Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν* ***Δ*** *συστέλλοντες κατ᾽ αὐτὸν σύμβολα σοὶ δόξαν ἀναπέμπουσι τῷ Πατρί...* ***Δ*** *σύμβολα δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ...* ***Ι.***

παστολύσια τὴν εὐχὴν Νυμφῶνα καταρτήσαντες... μόνον. Οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν κωδίκων περιέχει ταύτας ἤ τινα ἐξ αὐτῶν.

Ὁ ***Σ*** Εὐχὴ εἰς λύσιν παστοῦ γάμου Νυμφῶνα καταντήσαντες... Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Κύριε ὁ παραγενόμενος... εὐλογήσας, αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα, εὐλόγησον καὶ τὴν λύσιν τοῦ γάμου τούτου καὶ ἐν γήρει συναφθῆναι αὐτοὺς εὐδόκησον, ἵνα καὶ διὰ τῶν δούλων σου τούτων δοξάζηται τὸ πανάγιον ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς...».

Ὁ ***Π*** 3 «Μετὰ δὲ τριῶν ἡμερῶν παρέλευσιν ἀπέρχεται ὁ ἱερεὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν νεονύμφων καὶ ποιεῖ Εὐλογητὸς καὶ λέγει Τρισάγιον τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας καὶ τὴν εὐχὴν Νυμφῶνα καταντήσαντες... Καὶ λύσας τὰ στέφανα καὶ τὴν εὐχὴν ἐκπληρώσας ἀπολύει αὐτοὺς μετ᾽ εἰρήνης».

Ὁ ***Π*** «Τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ποιεῖ ὁ ἱερεὺς εὐλογητὸν Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, Ὅτι σοῦ ἐστιν. Τὰ ἀπολυτίκια τῆς ἡμέρας. Εἶτα τὴν εὐχήν. «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ τὸν γάμον εὐλογήσας, εὐλόγησον καὶ τοὺς δούλους σου τούτους κατὰ τὴν εὐλογίαν τῶν Πατέρων ἡμῶν Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ· χάρισαι αὐτοῖς παιδοποιΐαν ἀγαθήν, γῆρας τίμιον, εὐλόγησον αὐτοὺς εἰσόδους καὶ ἐξόδους· πλήθυνον τὴν

Η Δ ΕΥΧΗ ΕΠΙ ΔΙΓΑΜΟΝ

Ψ ε Ποιεῖ ὁ ἱερεὺς εὐλογητόν, Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν *ε* Καὶ τροπάριον τῆς ἡμέρας. Ἔπειτα τὰ εἰρηνικά.

ε Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν εἰρήνης.

Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος.

Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου.

Ὑπὲρ τῶν νῦν μνηστευομένων εἰς ἕνωσιν συζυγίας καὶ συμβιώσεως τοῦ Κ^ου^ δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ (τοῦδε) καὶ τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ (τῆς δε) καὶ τῆς ἐν Θεῷ συζεύξεως καὶ ἀγάπης καὶ σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κ^ου^ δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὰ μνῆστρα ταῦτα τῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι... Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον.

Τῆς Παναγίας ἀχράντου...

Ὅτι πρέπει σοι...

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διῃρημένα (τὴν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν μνήστρων εὐχήν)...

Q Εὐχὴ ἐπὶ διγάμων Ψ· Εὐχὴ λεγομένη εἰς διγάμους ε Ἀκολουθία ἐπὶ διγαμούντων.

ζωὴν αὐτῶν ἐν ἀγαθωσύνῃ· ἀνάλαβε τοὺς στεφάνους ἐν τῇ βασιλείᾳ σου ἀσπίλους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεπιβουλεύτους εἰς τοὺς αἰῶνας.»

Ἐν τῷ ᾱ μετὰ τὴν ἀπόλυσιν. «Εὐχὴ εἰς τὴν ἔπαρσιν τῶν στεφάνων. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εὐλογήσας τὸν γάμον ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, εὐλόγησον καὶ τοὺς δούλους σου τούτους, ἀνάλαβε τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐν τῇ σῇ βασιλείᾳ, ἵνα δι' αὐτῶν δοξάζηταί σου τὸ πανάγιον ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εὐχὴ ἑτέρα· Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος... Καὶ εἶθ' οὕτω λαμβάνει τὰ στέφανα καὶ δένει αὐτὰ καὶ θέτει ἐπάνω τοῦ παστοῦ αὐτοῦ».

Ἐν τῷ ε «Ὁ ἱερεύς. Εὐλογητὸν καὶ ὁ ἀνάδοχος λύει αὐτά».

Καὶ ἐπιδίδωσιν ὁ ἱερεὺς αὐτῶν τὰ δακτυλίδια. Καὶ ἀλλάσσουσιν ὁ ἄνδρας καὶ ἡ γυνή.

Ἔπειτα ἄρχεται ὁ ἱερεύς:

Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ. Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, Τῆς Παναγίας. Ὅτι πρέπει σοι.

Καὶ ἄρχεται ὁ ἱερεὺς τῆς εὐχῆς.

Ψ Λ ε Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ψαλμ. ζ 1, ***Κύριε ὁ Θεὸς*** ἡμῶν, ὁ ***τὸν Ἀβραὰμ φίλον καλέσας***
Ἰακ. β 23. καὶ τὸν Ἰσαὰκ ὑπεραγαπήσας καὶ τῷ Ἰακὼβ εἰς γυναῖκα τὴν Λείαν συνάψας, οἰκονομήσας δὲ αὐτὸν καὶ δευτέρας κοίτης τῆς ἐν Ραχὴλ κοινωνῆσαι, αὐτὸς καὶ νῦν εὐλόγησον καὶ τοὺς δούλους σου τόνδε καὶ τήνδε καὶ ἁγίασον τοὺς πρὸς δεύτερον συνοικέσιον ἐρχομένους διά τε τὴν τῆς φύσεως ἐπήρειαν καὶ τὴν ἐν νεότητι ἐπισυμβάσαν χηρείαν. Σὺ γάρ, Κύριε, συγκαταβαίνων τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν διὰ Παύ-
Πράξ. θ 15. λου ***τοῦ σκεύους τῆς ἐκλογῆς σου*** ἐνομοθέτησας ***κρεῖσσον***
Α΄ Κορ. ζ 9, 40. εἶναι τῆς σωματικῆς ***πυρώσεως τὸν ἐν Κυρίῳ γάμον·*** ἀστασίαστον αὐτῶν καὶ εἰρηναίαν τὴν ζωὴν διατήρησον.

Μόνοι οἱ ***Ψε Π***$_9$ *τὸ «Ποιεῖ ὁ ἱερεὺς εὐλογητόν...» Ἐν τοῖς* ***Η Q Λε Π*** *μόνη ἡ ἄνω εὐχή, καθὼς καὶ ἐν τῷ* ***Ψ*** *μετὰ τὴν ἀνωτέρω διάταξιν. Οὐδὲν ἕτερον προστίθεται ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ ταύτῃ εἰς τοὺς κώδικας τούτους. Ἰσαὰκ ὑπερασπίσας* ***Ψ*** *Ἰσαὰκ εὐλογήσας καὶ τὸν Ἰακὼβ ἀγαπήσας· ὁ τοῦτον εἰς γυναῖκα* ***ε*** *οἰκονομήσας αὐτῷ* ***ε*** *τῆς Ραχὴλ κοινωνῆσαι αὐτόν· καὶ νῦν* ***ε*** *αὐτοὺς πρὸς δεύτερον* ***Λ*** *ἁγίασον αὐτούς.* ***Ψε*** *τοὺς πρὸς τὸ δεύτερον* ***Ψ*** *εἰς δεύτερον* ***ε*** *Σὺ γὰρ συγκαταβαίνων* ***Ψ*** *κρεῖσσον εἶναι τοῦ πυροῦσθαι τὸν* ***ε*** *γάμον εἰς καταστολὴν τῆς λυσσώδους ὀρέξεως καὶ τοῦ μὴ πειράζεσθαι ἕνεκα ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ· ὁ τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ὅπλοις χρώμενος καθ' ἡμῶν τὴν ἡμῶν συνεδρεύων ζωὴν καὶ εἰρηναίαν καὶ ἀστασίαστον διατήρησον* ***ε*** *διὰ τοῦ σκεύους τῆς ἐκλογῆς σου Παύλου τοῦ ἀποστόλου* ***Ψ*** *ἀστασίαστον καὶ ἀναμάρτητον διατήρησον τὸν βίον αὐτῶν. Εὐλόγησον οὖν αὐτούς, Κύριε, καὶ τὴν συζυγίαν αὐτῶν καὶ τὴν ζωὴν ἀστασίαστον διατήρησον* ***Ψ*** *σωφρόνως αὐτοῖς τὸν βίον ρυθμίζων καὶ χορηγῶν καὶ τοῖς προστάγμασι* ***Ψ*** *μὴ παρεμποδιζομένους δεσμοῦ τῆς σαρκὸς* ***Λ*** *ἐπαγρυπνῶν καὶ ἐργάζεσθαι ἐν τῷ τῆς συζυγίας συνδέσμῳ* ***Ψ*** *ἐπαγρυπνεῖν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῶν. Ὅτι σὸν* ***ε.***

Ὁ ***Π***$_6$ Εὐχὴ ἐπὶ διγαμίας.

Ζήτει τὰς διακονίας τοῦ ἀρραβῶνος. Εἰ μὴ μόνον ἐὰν ἔστι παρθένος ἢ ὁ ἀνὴρ ἢ ἡ γυνή, λέγει τὴν εὐχὴν τῶν στεφάνων διὰ τὸν παρθένον ἢ τὴν παρθένον, τὸν δὲ χῆρον ἢ τὴν χήραν οὐχί· διατὶ ἕνα καὶ μόνον στέφανον ἐποίησεν

σωφρόνως αὐτοὺς βιοῦν εὐδοκῶν καὶ τοῖς προστάγμασί σου ἐπαγρυπνεῖν μὴ παρεμποδιζομένους ἐκ τοῦ τῆς συζυγίας δεσμοῦ.

Ἐκφώνως. Ὅτι σὸν τὸ κράτος.

Ὁ ε μετὰ τὴν στέψιν: «Εἶθ' οὕτως λέγει:

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν· ***ὁ πάντων φειδόμενος*** καὶ ***πάντων προνοούμενος· ὁ τὰ κρυπτὰ ἐπιστάμενος*** καὶ πᾶσαν πρᾶξιν ἀνθρώπων ἐν γνώσει ἔχων· ***ἱλάσθητι*** δέσποτα, ***ταῖς ἁμαρτίαις*** τῶν δούλων σου, ***καλῶν*** αὐτοὺς ***εἰς μετάνοιαν,*** παρέχων αὐτοῖς συγγνώμην ἁμαρτιῶν, ἱλασμὸν πταισμάτων, συγχώρησιν πλημμελημάτων, ἑκουσίων τε καὶ ἀκουσίων·

Ψαλμ. ζ 1 καὶ ἀλ. Ἰεζεκ. λς 21, Ἰωὴλ β 18, Σοφ. Σολ. ια 27, ς 7, Σωσάν. 42, Σοφ. Σολ. ζ 21, Ψαλ. οη 9 Ματθ. θ 13.

ὁ Κύριος τοῖς μονογάμοις, οὐχὶ δύο. Εἶτα λέγων τὴν εὐχὴν ταύτην τῆς διγαμίας..

Ὁ **Π**9 Ἀκολουθία εἰς μνῆστρα διγάμων.

Μετὰ τὸ Εὐλογητός... Τὰ εἰρηνικὰ «... Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὰ μνῆστρα ταῦτα τῶν διγάμων τῇ δυνάμει...» Καὶ ἐπακολουθεῖ μόνη ἡ εὐχὴ «ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διῃρημένα συναγαγὼν εἰς ἑνότητα...»

«Καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια ἐπιδίδει αὐτοῖς πρὸς ἓν καὶ ἀλλάσσει αὐτὰ καὶ δίδει ὁ ἀνὴρ τῆς γυναικός, ἡ δὲ γυνὴ τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀσπάζονται οἱ δύο ὁμοῦ».

Ἀκολουθία εἰς ἱερολογίαν διγάμων.

Μετὰ τὰ εἰρηνικὰ ἡ εὐχὴ Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ τὸν Ἀβραὰμ φίλον...

Ὁ **Π**9 «Εἶτα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ στέφανα καὶ ἐναποτίθησιν αὐτὰ ἐν ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν ἐναλλάσσων καὶ λέγων. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτοὺς καὶ ἔθηκας ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους ἐκ λίθων τιμίων. Τοῦτο ποιεῖ ἐκ γ' σταυροειδῶς, ἐναλλάσσων αὐτοῦ τὰς χεῖρας καὶ οὕτω στέφει αὐτούς. Ἰστέον, ἐὰν μέν εἰσι τὰ δύο μέρη δίγαμα, οὐ στέφονται, ἀλλὰ τὰ εἰρηνικὰ μόνον καὶ αἱ εὐχαὶ εἰς τὴν τάξιν αὐτῶν λέγονται. Εἰ δὲ ἓν μέρος δίγαμον στέφονται». Μετὰ τὴν στέψιν Ἐπακολουθεῖ ἡ εὐχή:

«Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ὁ εὐλογήσας αὐτοὺς καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν εἰς εὐλογίαν τελείαν, ὁ εὐλογήσας τὴν κοίτην Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ τὰς τέσσαρας αὐτοῦ γυναῖκας καὶ ἐξ αὐτῶν δώδεκα πατριάρχας ἔδωκας αὐτῷ, εὐλόγησον τὸν δοῦλόν σου (δεῖνα) καὶ τὴν δούλην σου (δεῖνα) ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ, καὶ δὸς αὐτοὺς σπέρμα εὐλογημένον. Ὅτι Σύ, Κύριε, γινώσκεις τὴν ἀσθενῆ φύσιν τῶν ἀνθρώπων. Ναί, δέσποτα Κύριε, φύλαξον, εὐλόγησον, καθάρισον αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ καὶ ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Ὅτι σὺ ὁ δοτὴρ τῶν ἀγαθῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν...»

Ἰὼβ λζ 7. ὁ εἰδὼς ***τὴν ἀσθένειαν*** τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ὁ πλάστης καὶ δημιουργός· ὁ Ραὰβ τῆς πόρνης τὰς πράξεις συγχωρή-
Ψαλμ. κδ 7. σας καὶ τῷ τελώνῃ τὰ πλημμελήματα, ***μὴ μνησθῇς ἁμαρ-***
ρκθ 3. Ρωμ. γ 20. ***τιῶν ἡμῶν καὶ ἀγνοίας καὶ νεότητος. Ἐὰν γὰρ ἀνομίας παρατηρήσῃς, Κύριε, Κύριε, τὶς ὑποστήσεται· ἢ ποία σὰρξ δικαιωθήσεται ἐνώπιόν σου.*** Διὸ αὐτὸς ὁ μόνος ἀναμάρτητος καὶ ἅγιος, οἰκειωσάμενος τοῖς δούλοις
Ἰωάν. ιγ 35, Α' Πετ. α 22. σου, ἕνωσον τὴν πρὸς ***ἀλλήλους ἀγάπην·*** σύναψον αὐτοὺς τῇ ἐλπίδι καὶ τῇ πίστει· δώρησαι αὐτοῖς τοῦ τελώνου τὴν ἐπιστροφήν, τῆς πόρνης τὰ δάκρυα, τοῦ ληστοῦ τὴν ἐξομολόγησιν· ἵνα διὰ μετανοίας καὶ τοῦ θείου φόβου σου ***ἐξ***
Μαρκ. ιβ 33, Ψαλ. νδ 15. ***ὅλης καρδίας*** αὐτῶν ***ἐν ὁμονοίᾳ*** καὶ εἰρήνῃ τὰς ἐντολάς σου ἐργαζόμενοι καταξιωθῶσι τῆς ἐπουρανίου σου βασιλείας. Ὅτι σὺ εἶ τοῦ γένους ἡμῶν ἱλαστήριον καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

Καὶ πορεύονται ἀμφότεροι...;

***Π*9** Εἶτα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὸ μέλι καὶ μεταλαμβάνει αὐτοὺς ἐκ γ'. Ἔπειτα καὶ οἴνου ὁμοίως μεταλαμβάνει αὐτοὺς ἐκ γ'. Καὶ εἰσοδεύουν αὐτοὺς ψάλλοντες τροπάριον Ἅγιοι μάρτυρες... Εἶτα ποιοῦσιν ὁμοῦ τῷ ἱερεῖ μετανοίαν καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιὰς αὐτῶν καὶ παραδίδει τῷ ἀνδρὶ τὴν γυναῖκα λέγων: Πρόσεχε, ἀδελφέ... Κυρίου καὶ ὑπὸ τοῦ ἱερέως... ταύτην τὴν ὁρμασίαν, ἵνα παραδώσῃς ταύτην τῷ Κυρίῳ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. Πάλιν λέγει τὸ αὐτὸ τῇ γυναικί. Καὶ γίνεται πολυχρονισμὸς τῶν νεονύμφων ἢ τῶν γηραιονύμφων. Σημείωσαι. Τριγαμίαν οὐκ ἔχει, διὸ οὐδὲ εὐχαὶ ἐτυπώθησαν. Εἰ δὲ τύχοι ἐκ πολλῆς ἀνάγκης ἐξ ἐπιτροπῆς τοῦ ἀρχιερέως, εἰπὲ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ διγάμου.

[Οὐδὲν ἕτερον κατὰ τοὺς μνημονευομένους κώδικας].

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1 (κατὰ τὸν ***N***).

«Δέσποτα Κύριε, ἀγαθὲ καὶ φιλάνθρωπε, τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον ποίησον ἰσχυρὸν καὶ βέβαιον καὶ ἀδιάθραυστον, τὴν ὁμόνοιαν διατήρησον, ἵνα γένηται τὸ συνάλλαγμα τοῦτο τῆς συναφείας εὐστάθιον, εἰρηνικόν, πολυχρόνιον καὶ διάλλακτον. Ἐκφώνησις ὅτι σὺ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων.

2 (κατὰ τοὺς ***K*** 1 ***γ***).

Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀποστείλας τὴν ἀλήθειάν σου (ἴδε κατωτέρω ἐν ᾶ)... ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ εὐλόγησον τὰ δακτυλοθέσια αὐτῶν τῇ δεξιᾷ σου χειρὶ καὶ εὐλογηθήσονται ἐν χαρᾷ καὶ εὐφροσύνῃ. Καὶ ἄγγελος ἀγαθὸς ἔστω πρὸ προσώπου αὐτῶν ῥυόμενος αὐτοὺς ἀπὸ πάσης διαβολικῆς ἐνεργείας, πάντοτε...

Εὐχὴ ἑτέρα.

Πάτερ ἀγαθὲ καὶ φιλάνθρωπε, τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον ἰσχυρὸν καὶ βέβαιον διατήρησον, ἵνα γένηται αὐτοῦ τὸ συνάλλαγμα εἰς πολὺν χρόνον καὶ ἀδιάλειπτον. Ὅτι ἐλεήμων.

3 (κατὰ τὸν ***K***[1]).

Δέσποτα φιλάνθρωπε, Κύριε, ὁ διὰ τῆς προφητικῆς φωνῆς ἐνισχύσας [γράφε ἐνηχήσας] ὅτι παρὰ σοὶ ἁρμόζεται ἀνδρὶ γυνή, σὺ καὶ τὴν παροῦσαν μνηστείαν ἀξίωσον τῆς παρὰ σοῦ εὐλογίας καὶ συμπλήρωσον τὴν συζυγίαν τῶν δούλων σου (δεῖνος καὶ ἡ δεῖνα) ἄμεμπτον, εὐάρεστον τῷ ζωοποιῷ σου θελήματι. Σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀπὸ γῆς πλάσας τὸν ἄνθρωπον καὶ ἔδωκας αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτοῦ, τὴν ἐκ πλευρᾶς αὐτοῦ πλασθεῖσαν γυναῖκα καὶ ζεύξας αὐτοὺς εἰς κοινωνίαν καὶ εἰς διαδοχὴν παίδων καὶ αὔξησιν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Καὶ νῦν εὐλόγησον τὴν μνηστείαν τοῦ δούλου σου (δεῖνος καὶ δ.) καὶ ἀξίωσον αὐτοὺς πληθυνθῆναι ἐν τῷ πλήθει τῶν οἰκτιρμῶν σου, καὶ δὸς αὐτοῖς καρπὸν εὐλογίας καὶ τρόπον εὐσεβείας καὶ συμφωνίαν πίστεως καὶ σωφροσύνης, ἵνα κατὰ σάρκα καὶ κατὰ πνεύματα καὶ κατὰ ψυχὴν ἑνωθέντες τῷ φόβῳ σου τῶν παρὰ σοῦ καταξιωθῶσιν εὐλογιῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ...

4 (κατὰ τὸν ᾱ).

Κύριε, ὁ Θεός, ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀποστείλας τὴν ἀλήθειάν σου καὶ τὴν κληρονομίαν σου ἐπὶ τοῖς πατράσιν ἡμῶν, καθ' ἑκάστην γενεὰν καὶ γενεὰν τῶν ἐκλεκτῶν σου, αὐτὸς ἐξαπόστειλον τὴν ἀλήθειάν σου ἐπὶ τοὺς δούλους τούτους καὶ στήριξον τὸν ἀρραβῶνα ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ. Διὰ δακτυλιδίου θησαυροὶ ἀνοιχθήσονται καὶ εὐφρανθήσονται. Διὰ δακτυλιδίου ἐδοξάσθη Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ. Διὰ δακτυλιδίου ἐδοξάσθη Δανιὴλ εἰς Βαβυλῶνα. Διὸ καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ἐλεήμων γέγονε διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ εἶπε· Δότε δακτυλίδιον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῇ δεξιᾷ σου τῇ κραταιᾷ στηριχθήσονται καὶ εὐφροσύνη καὶ χαρμοσύνη στήτω ἐνώπιον αὐτῶν. Ἄγγελος εἰρήνης ἦν ἐν αὐτοῖς ῥυόμενος αὐτοὺς ἐκ τῆς δουλείας τοῦ ἐχθροῦ. Ὅτι πρέπει σοι...

5 (κατὰ τὸν Δ).

Εὐχὴ εἰς τοὺς ἀρραβῶνας. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐπίβλεψον ἐπὶ τοὺς δούλους σου τόνδε καὶ τήνδε καὶ στήριξον τὸν ἀρραβῶνα αὐτῶν ἐν πίστει καὶ ὁμονοίᾳ. Σὺ γάρ, Κύριε, κατέδειξας δίδοσθαι ἀρραβῶνα καὶ στηρίζεσθαι ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν σου διὰ παντός. Διὰ δακτυλιδίου θησαυροὶ σφραγίζονται καὶ φυλάσσονται· διὰ δακτυλιδίου ἐδοξάσθη Δανιὴλ ἐν γῇ Βαβυλῶνος· διὰ δακτυλιδίου ἐφανερώθη ἡ ἀλήθεια τῆς Θάμαρ· διὰ δακτυλιδίου ὁ πατὴρ γέγονεν ἐπὶ τὸν υἱόν· δότε γάρ, φησί, δακτύλιον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ. Αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα, εὐλόγησον καὶ τὸ δακτυλοθέσιον τοῦτο τῶν δούλων σου τοῦδε καὶ τῆσδε εὐλογίαν οὐράνιον καὶ ἄγγελος (κ.τ.λ ὡς ἐν τῷ ἐντύπῳ). Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν...

6 (κατὰ τὸν Δ).

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν Ἰακὼβ ἐξαποστείλας καὶ διὰ Πνεύματος ἁγίου ὁδηγήσας αὐτὸν καὶ προμνηστευσάμενος αὐτὸν Ραχὴλ εἰς γυναῖκα καὶ εὐλογήσας αὐτοὺς διὰ τὴν ἀγαθότητα καὶ φιλανθρωπίαν· αὐτὸς εὐλόγησον καὶ τοὺς δούλους τούτους (ὁ δεῖνα καὶ ἡ δεῖνα) καὶ δὸς αὐτοῖς εὐλογίαν καὶ ζωήν, καὶ διατήρησον αὐτοὺς ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ· ἀνεπιβουλεύτους αὐτοὺς διαμεῖναι εὐδόκησον· καὶ ποίησον τὸ δακτυλίδιον τοῦτο σύνδεσμον ὁμοζυγίας εἰς τελειότητα τοὺς δούλους σου καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ διαμεῖναι εὐδόκησον. Ἐκφώνως. Σοὶ γὰρ πρέπει πᾶσα δόξα...

7 (κατὰ τὸν Σ2).

Ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, ὁ Θεὸς τῶν φώτων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ τὸν οὐρανὸν κρεμάσας καὶ τὰ ὕψη στερεώσας καὶ τὴν χλοηφόρον γῆν ἄνθεσι κατακοσμήσας καὶ τὰς ὀμβροτόκους πηγὰς ποιησάμενος, καὶ τοὺς βλαστοφόρους ποταμοὺς διοδεύσας, καὶ τῷ ὑψηλῷ σου βραχίονι πλάσας τὸν ἄνθρωπον καὶ εἶπας Δέσποτα· οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον ἐπὶ τῆς γῆς, ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ᾽ αὐτὸν διὰ τὸ ἀρέσαι τῇ σῇ μεγαλειότητι καὶ μεγαλοπρεπείᾳ καθ᾽ ὅτι οὐκ ἔλειπε χρείας διάπλασις, ἀλλ᾽ ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ καὶ ἐκ τῶν ὀστῶν ὀστᾶ, ἵνα αὐτῆς τῆς συγγενείας πόθῳ συμπλέκωνται· ἐν τούτῳ γὰρ καταλείπει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθήσεται τῇ ἰδίᾳ γυναικί, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Ὅτε παρεγένετο Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, τότε Μιχαὴλ τὰ νυμφικὰ ηὐτρέπιζεν, ὁ δὲ Γαβριὴλ ταῖς συζυγίαις στέφανα ἔπλεκεν, οἱ ἄγγελοι ἔχαιρον, στρατιαὶ τῶν ἀγγέλων πρὸς εὐφημίαν συνέτρεχον, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη ἀκτινοφόροι παρίστανται, χοροὶ τῶν ἀγγέλων λαμπαδηφόροι παρίστανται, ὁ ἀὴρ ἐστιλβοῦτο ἐπὶ τῇ εὐτρεπίσει τοῦ γάμου, ὅταν τὰ πετεινὰ χαρμονεῖ, τὰ ζῶα εἰς συνάντησιν τοῦ γάμου συνέτρεχον, τὰ δένδρα λυγιζόμενα τοῖς κλάδοις κατεσείουν, ἡ θάλασσα καὶ πᾶσα κτίσις ἐφαιδρύνετο, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνυμφαγώγει, ὁ Πατὴρ τῶν ἁπάντων ἐπευλόγει τότε τῶν ἀχωρήτων χοροὶ ἐπισυνάγονται, τότε ὁ ἕτερος τῇ ἑτέρᾳ ἔλεγε· διὰ σοῦ ὁ οὐρανὸς καὶ διὰ σοῦ ἡ σωτηρία δι᾽ ἀχράντου σου χειρός, τότε ὁ Πλάστης τὸν ἄνθρωπον ηὐλόγει· εὐλογηθεὶς καὶ σύ, νυμφίε, ὡς ὁ Ἀβραάμ, δοξασθεὶς ὡς ὁ Ἰακώβ, δῴη σοι Κύριος τὴν σύνεσιν τοῦ Ἰωσὴφ καὶ ἀγαπήσεις γυναῖκα, ἣν ἔδωκέ σοι Κύριος ὁ Θεός· αὕτη γὰρ ἔσται σοι γυνή, ὡς ἡ ἄμπελος ἀνθοῦσα καὶ ὡς ἡ ἐλαία καλῶς εὐθηνοῦσα, καὶ ὡς τρυγὼν ἡ μονόζυγος, καὶ ἡ περιστερὰ ἄμεμπτος. Εὐλογηθεὶς καὶ σύ, νύμφη, ὡς ἡ Σάρρα, δοξασθεὶς ὡς ἡ Ρεβέκκα, πληθυνθεὶς ὡς ἡ Ραχήλ· δῴη σοι, Κύριος, σύνεσιν τῆς Ἀσυνὲθ καὶ ἀγαπήσεις ἄνδρα, ὃν ἔδωκέ σοι Κύριος ὁ Θεός· αὐτὸς γὰρ σού ἐστιν ἀνήρ, ὡς πόλις ὀχυρὰ καὶ τεῖχος ὀχυρόν. Εὐλόγησον, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ τοὺς παρανύμφους, ὡς εὐλόγησας τὸν οἶκον Ὀνησιφόρου διὰ Παύλου τοῦ ἀγαπητοῦ σου, ἅμα καὶ τὸν συμπαρόντα λαὸν εὐλόγησον, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ἐκφώνως **Σὺ γὰρ πρέπει πᾶσα δόξα...**

8 (κατὰ τὸν **Κ**1).

Εὐλογητὸς εἶ δέσποτα παντοκράτορ, ὁ τῆς ζωῆς ἀρχηγὸς καὶ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν δότηρ, ὁ στιλβώσας τὸ φῶς καὶ καλέσας ἡμέραν, ὁ τῇ μεγάλῃ σου σοφίᾳ συστησάμενος τὸν κόσμον καὶ τῇ ἀρρήτῳ σου βουλῇ παραθεὶς τὴν εὐπρέπειαν τοῦ κόσμου, ὁ τὸν δροσοβόλον οὐρανὸν καμαρώσας καὶ τὸν ἀκτινόμορφον ἥλιον περιβολὴν φωτὸς ἀμφιάσας καὶ τὴν τῶν ἀστέρων μορφὴν συμφαιδρύνας, ὁ τὴν φεγγοειδῆ σελήνην διαυγάσας καὶ ταύτην ὡς νύμφην νυμφῶνος πορεύεσθαι δαδουχήσας... νεφέλας διαπετάσας καὶ τὰ ἄνθη κελεύσας ἐκθάλπειν, ὁ τὴν ζωογόνον γῆν καρποφορεῖν κατὰ καιρὸν τῷ κόσμῳ ἐπαγγειλάμενος, ὁ τὴν μεγάλην... ὁροθετήσας καὶ ἐν αὐτῇ ζῶα ἀναρίθμητα ἐμφωλεύσας, ὁ τοῦ μυστικοῦ γάμου νομοθέτης καὶ τῆς ἱερᾶς καὶ ἀφθάρτου νύμφης νυμφοστόλος καὶ τῆς ἐπ' ἐλπίδι νυμφαγωγός, ὁ τῆς παρθενίας νυμφίος καὶ τοῦ νομικοῦ γάμου στεφανωτὴς καὶ τῆς βιωτικῆς κοινωνίας ἀγαθὸς οἰκονόμος· Αὐτὸς οὖν, φιλάνθρωπε βασιλεῦ, ἔπλασας τὸν ἄνθρωπον καὶ ἔθηκας αὐτὸν ἐπὶ τὸν κόσμον καὶ εἶπας· οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον ἐπὶ τῆς γῆς· ποιήσωμεν οὖν βοηθὸν κατ' αὐτοῦ. Ἐν ἐκστάσει οὖν ὕπνῳ κορέσας αὐτὸν ἔλαβες μίαν τῶν πλευρῶν τοῦ Ἀδὰμ καὶ ἔπλασας αὐτὴν εἰς γυναῖκα καὶ ἰδὼν αὐτὴν Ἀδὰμ εἶπε· Τοῦτο ἦν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου, αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη. Ἕνεκεν τούτου καταλήψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται τῇ ἰδίᾳ γυναικὶ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, καὶ οὓς ὁ Θεὸς συνέζευξεν ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω· αὐτὸς γὰρ εἶπας, Κύριε, αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν κατὰ τὴν λαμπρότητα τῶν ἀστέρων καὶ τὴν σοφίαν. Αὐτός, δέσποτα, ἐξαπόστειλον τὸν ἀρχάγγελόν σου Μιχαήλ, τὸν νυμφῶνα τοῦ παστοῦ εὐτρεπίσαι καὶ τὸν Γαβριὴλ τὰς συζυγίας καὶ τὰ στέφανα συμπλέξαι Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν...

9 (κατὰ τὸν **γ**).

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ τῶν ἁπάντων Πατὴρ χεῖρα πρὸς χεῖρα διδοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς ἐστεφάνωσε· τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνυμφαγώγει· ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη παρίσταντο καὶ πᾶσαι αἱ στρατιαὶ τῶν ἀγγέλων ἔτρεχον ἰδεῖν. Εὐλογήθης νυμφίε, ὡς εὐλογήθη Ἀβραάμ· δοξασθεὶς ὡς ἐδοξάσθη Ἰσαάκ· δοθήσεταί σοι χάρις ὡς τῷ Δαβὶδ καὶ σοφία ὡς τὸν Σολομῶν. Καὶ σὺ νύμφη εὐλογηθεὶς ὡς ἡ

Σάρρα· πληθυνθεὶς ὡς ἡ Ραχήλ· δοθήσεταί σοι χάρις ὡς τῇ Ἄννῃ καὶ σοφία ὡς τὴν Μαριάμ. Καὶ ἔσεσθε εὐλογημένοι ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Αὐξάνεσθαι εἰς χιλιάδας καὶ πληθύνεσθαι εἰς μυριάδας. Καὶ αἰνέσατε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, τὸν συνάξαντα ἡμᾶς. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε, ὡς ηὐλόγησας Ἀβραὰμ καὶ τὴν Σάρα· εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς ηὐλόγησας τὸν Ἰωσὴφ καὶ τὴν Ἀσηνέθ, Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς ηὐλόγησας Μωϋσῆν καὶ τὴν Σεπφώραν. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε, ὡς ηὐλόγησας Δαβὶδ καὶ τὴν Μελχώλ. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε, ὡς ηὐλόγησας Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ, διὸ ἐβλάστησας ἐξ αὐτῶν τὸν Πρόδρομον Ἰωάννην. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε, ὡς ηὐλόγησας τὸν Ἰωακεὶμ καὶ τὴν Ἄνναν, διὸ ἐβλάστησας ἐξ αὐτῶν τὴν ἀειπάρθενον Μαρίαν, ἐξ ἧς κατεδέξω προελθεῖν. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε, ὡς ηὐλόγησας τοὺς ἁγίους σου πάντας. Ὅτι σὺ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων.

10. (κατὰ τὸν γ).

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, ὁ τῶν ἐπουρανίων ἀρχηγὸς καὶ τῶν ἐπιγείων ἀγαθὸς νομοθέτης· ὁ καλέσας τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ τῇ σοφίᾳ σου συμπήξας τὴν οἰκουμένην· ὁ τὸν οὐρανὸν καμαρώσας καὶ τοὺς ἀστέρας εὐμορφίᾳ φαιδρύνας· ὁ τὸν πολύφωτον ἥλιον ἐν ἅρματι ἱππεύσας, ὡς τὴν ἀείφωτον σελήνην ὡς νύμφην ἐκ παστοῦ ἐκπορεύεται δαδουχήσας, ὁ τὰς ὀμβροτόκους νεφέλας ἐν ἀέρι διαπετάσας, ὁ τὴν μεγάλην καὶ εὐρύχωρον θάλασσαν ὁροθετήσας· ὁ τὰ πάντα ἐν σοφίᾳ ποιήσας· σὺ γὰρ Κύριε τοῦ πνευματικοῦ νυμφῶνος παστὸς καὶ τοῦ σωματικοῦ γάμου ἀγαθὸς νομοθέτης· σὺ ἔπλασας τὸν ἄνθρωπον ὡραῖον κάλλει καὶ ἔδωκας αὐτῷ γυναικὶ ἐν τάξει τῆς σελήνης καὶ ἔθου αὐτῆς κατακυριεύειν ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης πρὸς παιδοποιεῖν καὶ συζυγεῖν καὶ πρὸς γάμον προστάξας· τότε ὁ Μιχαὴλ τὸν τῆς παστάδος γάμον ηὐτρέπιζεν, ὁ δὲ Γαβριὴλ τὰ στέφανα ἔπλεκε καὶ ὁ πατὴρ πάντων χειρὶ πάντας εὐλογεῖ.

11 (κατὰ τὸν Σ_4).

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου ... τὰς ἐντολάς σου. Εὐλόγησον αὐτούς, ὁ Θεός, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὴν Ρεβέκκαν. Εὐλόγησον αὐτούς, ὁ Θεός, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἰακὼβ καὶ τὴν Ραχήλ. Εὐλόγησον αὐτούς, ὁ Θεός, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἰωσὴφ

καὶ τὴν Ἀσυνέθ. Εὐλόγησον αὐτούς, ὁ Θεός, ὡς εὐλόγησας τὸν Μωϋσῆν καὶ τὴν Σεπφόραν. Εὐλόγησον, ὁ Θεός, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἐλεάζαρ καὶ τὴν Σαλώμην. Εὐλόγησον αὐτούς, ὁ Θεός, ὡς εὐλόγησας τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ. Καὶ δὸς αὐτοῖς, Κύριε, εὐλογίαν ἀνέκλειπτον καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν πλήθυνον καὶ ἀξίωσον αὐτοὺς τῶν αἰωνίων σου ἀγαθῶν τῆς εὐλογήσεως. (Χρὴ οὖν εἰδέναι, ὅτι ἐὰν ἕνα στεφανῶμεν, τίθενται τὰ στέφανα μετὰ τῶν δακτυλιδίων ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ, ἔνθα κεῖται τὸ ἅγιον ποτήριον καὶ προτίθεται ἡ εὐχὴ αὕτη·) Στεφάνωσον αὐτούς, ὁ Θεός, ὁ στεφανώσας τὸν κύκλον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου. Στεφάνωσον αὐτούς, ὁ Θεός, ὁ στεφανώσας τὴν γῆν τῇ τῶν ποικίλων ἀνθέων εὐκοσμίᾳ καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ διατήρησον αὐτοὺς καὶ εὐλόγησον ἐν ἀγαθοῖς τὴν ζωὴν αὐτῶν, καὶ παράσχου τοῖς δούλοις σου τούτοις καρπὸν κοιλίας ἐνάρετον καὶ παιδοποιίαν εὔτακτον, μακροημέρευσιν εὐεκτέαν καὶ γῆρας τίμιον καὶ πολυχρόνιον, ἵνα ὡς ἐξ ἀγαθῆς ῥίζης ἀγαθὰ καὶ τὰ βλαστήματα ὑπάρχουσιν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ στέφανος καὶ τὸ καύχημα τῶν ἁγίων μαρτύρων...

12 (κατὰ τὸν **Σ**6).

«Εὐχὴ ἑτέρα. Ὁ ὤν, δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ποιήσας κατ᾽ εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν τὸν ἄνθρωπον, ἐποίησας αὐτοὺς ἄρσεν καὶ θῆλυ καὶ εἶπας· Ἕνεκεν τούτου....... εἰς σάρκα μίαν. Οὐ γάρ εἰσι δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία· καὶ οὓς ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω. Ἔτι εὐλόγησας αὐτοὺς καὶ εἶπας· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ νῦν, Δέσποτα Κύριε, ὁ ἀναγαγὼν τοὺς δύο ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς ἕνωσιν ἀδιάκριτον, εἰς πίστιν ἀκαταίσχυντον, εἰς κοίτην ἀνεπιβούλευτον, ἐγκαίνισον εἰς αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, χάριν, πίστιν, ὁμοφροσύνην, εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους, καὶ οὕτως εὐλόγησον τὴν συζυγίαν ταύτην, ὡς εὐλόγησας Ἰωσὴφ καὶ τὴν Ἀσυνέθ. Εὐλόγησον, Κύριε, τὴν συζυγίαν ταύτην, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἐφραὶμ καὶ τὸν Μανασσῆν. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε, ὡς εὐλόγησας τὰ στέφανα τῶν ἁγίων σου ἀποστόλων. Εὐλόγησον, Κύριε, τὴν συζυγίαν ταύτην, ὡς εὐλόγησας τὰ στέφανα τῶν ἁγίων σου μαρτύρων ἐν τοῖς ἀγῶσιν αὐτῶν. Εὐλόγησον, Κύριε, τὴν συζυγίαν ταύτην, ὡς εὐλόγησας τὴν Δέσποιναν Θεοτόκον καὶ ἐβλάστησε τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Δὸς βλαστῆσαι τὴν συζυγίαν ταύτην ὡς ἐλαίαν κατάκαρπον, ὡς ἄμπελον εὐθηνοῦσαν ἐν ταῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου. Ἔτι δὲ ἔλθῃ ἡ εὐλογία σου ἡ πνευμα-

τική, ἣν εἶπεν ὁ προφήτης Δαβίδ· Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα, οἱ υἱοί σου ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλῳ τῆς τραπέζης σου· ἰδοὺ οὕτως εὐλογηθήσεται ἄνθρωπος, ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον. Εὐλογήσαι ὑμᾶς ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ ἰδεῖν τε τὰ ἀγαθὰ Ἱερουσαλὴμ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ὑμῶν ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς. Δός, Κύριε, τῷ γάμῳ τούτῳ εὐλογίαν, τὴν δὲ κοίτην ἀμίαντον διατήρησον, παρασχόμενος αὐτοῖς χάριν καὶ ὁμόνοιαν. Καὶ γὰρ αὐτὸς κατεδέξω, δέσποτα, νυμφίος ὀνομασθῆναι. Τοὺς δὲ παραγενομένους εἰς τὸν γάμον τοῦτον χάρισαι τὸν στέφανον τὸν ἐπουράνιον καὶ πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα εὐχαῖς καὶ πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Ὅτι ηὐλόγηται καὶ δεδόξασται τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ... Εὐχὴ στεφανόνων· Κύριε ὁ Θεός, ὁ βασιλεὺς πάντων ἡμῶν, ὁ πάντοτε πανταχοῦ παρών, ὁ ἐκ ποικίλων καὶ διαφόρων ἀνθέων στεφανῶν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ εὐλογήσας τὸν γάμον, καὶ ἐν αὐτῷ θαυματουργήσας, Θεός· αὐτὸς εὐλόγησον τοὺς στεφάνους τούτους καὶ ἁγίασον αὐτούς, ἵνα καταξιούμενοι τῆς τούτων στέψεως λάβωσιν ἔλεος καὶ χάριν εὕρωσιν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν. Ὅτι ηὐλόγηται καὶ δεδόξασται.

13 (κατὰ τὸν *γ*).

Καὶ εἶτα τὴν εὐχήν· Δέσποτα τῶν ἁπάντων, ὁ λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας ἔργῳ τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰπών· Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον ἐπὶ τῆς γῆς· ποιήσωμεν αὐτοῦ βοηθὸν κατ᾽ αὐτόν· αὐτὸς καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, κατάπεμψον τὴν χεῖρά σου τὴν δεξιὰν καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον καὶ δὸς τῇ παιδίσκῃ σου ταύτῃ ἐν πάσῃ ὑποταγῇ εἶναι τῷ ἀνδρὶ καὶ τῷ δούλῳ σου τούτῳ, τοῦ εἶναι εἰς κεφαλὴν τῇ γυναικὶ αὐτοῦ καὶ βιῶσαι κατὰ τὸ θέλημά σου. Καὶ ὡς ηὐλόγησας τὸν Ἀβραὰμ καὶ τὴν Σάρραν, εὐλόγησον καὶ τοὺς δούλους σου τούτους. Καὶ ὡς ηὐλόγησας Ἰσαὰκ καὶ Ρεβέκκαν, εὐλόγησον καὶ τὴν συζυγίαν ταύτην. Καὶ ὡς ηὐλόγησας Ἰακὼβ καὶ τὴν Ραχήλ, εὐλόγησον καὶ τοὺς δούλους σου τούτους. Καὶ ὡς ηὐλόγησας πάντας τοὺς πατριάρχας, εὐλόγησον καὶ τὴν συζυγίαν ταύτην. Καὶ ὡς ηὐλόγησας τὸν γάμον ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, εὐλόγησον καὶ τοῦτον τὸν γάμον. Ναί, ὁ Θεός, ἐπάκουσόν μου καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου εὐτεκνίαν καὶ καρπὸν κοιλίας· τὴν κοίτην αὐτῶν ἀνεπιβούλευτον διατήρησον. Δὸς οὖν αὐτοῖς, Κύριε, ἀπὸ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ ἄνωθεν καὶ ἀπὸ

τῆς πιότητος τῆς γῆς. Ἔμπλησον τὸν οἶκον αὐτῶν παντὸς ἀγαθοῦ· καὶ κατακόσμησον αὐτοὺς ἐν πάσῃ σωφροσύνῃ τῷ φόβῳ σου, ἵνα διὰ τῶν δούλων σου τούτων καὶ ἡμῶν δοξάζηται τὸ Πανάγιον Ὄνομα πάντοτε νῦν...

14 (κατὰ τὸν *Λ*).

Ὁ ὢν δέσποτα κύριε, ὁ κτίσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν σὺν παντὶ τῷ κόσμῳ αὐτῶν· ὁ ποιήσας ἡμᾶς κατ᾽ εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν· ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ θέμενος ἐν παραδείσῳ τῆς τρυφῆς ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς καὶ λαβὼν μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καὶ οἰκοδομήσας αὐτῷ γυναῖκα βοηθὸν εἶναι κατ᾽ αὐτόν· αὐτὸς Κύριε, εὐλόγησον τὴν συζυγίαν τῶν δούλων σου τῶνδε ὁ δεῖνα καὶ ἡ δεῖνα, ὡς ηὐλόγησας Ἀβραὰμ καὶ τὴν Σάρραν, Ἰσαὰκ καὶ Ρεβέκκα. Ἐλέησον αὐτούς, Κύριε, τῷ σῷ ἐλέει. Βλάστησον καρπὸν κοιλίας αὐτῶν καὶ τὴν κοίτην αὐτῶν διατήρησον. Στήριξον ἐν αὐτοῖς τὴν εἰς ἀλλήλους ἀγάπην καὶ γράψον τὸν φόβον σου ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Ρῦσαι αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐπιβουλευόντων αὐτούς. Ἔμπλησον αὐτοὺς παντὸς ἀγαθοῦ.

Ἐκφώνησις. Ὅτι σὺ εἶ ὁ χορηγὸς τῶν ἀγαθῶν Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

15 (κατὰ τὸν *Λ*).

Ἐπικαλοῦμαί σε, Κύριε Θεέ, Πάτερ παντοκράτορ· σὲ ἐπικαλοῦμαι τὸν μόνον ἀγαθὸν καὶ φιλάνθρωπον, τὸν στερεωτὴν καὶ

Ἐπικαλούμεθά σε Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ· σὲ ἐπικαλούμεθα ***Π***. Ἡ αὐτὴ εὐχὴ καὶ ἐν τῷ ***Ν*** κατωτέρω ἐν ἄλλῳ τόπῳ, μετὰ τὴν ἐκτενῆ τὴν μετὰ τὰ ἀναγνώσματα. Διάφοροι γραφαί:

Ἐπικαλούμεθά σε, Κύριε ὁ Θεός, ὁ παντοκράτωρ, ἐπικαλούμεθά σε τὸν... ἀρχηγὸν καὶ στερεωτήν... τὸν διδόντα σωφροσύνην τοῖς μονογάμοις· καὶ τὰ νῦν, δέσποτα, δώρησαι τοῖς παροῦσι νεογάμοις πορευθῆναι βίον ἄλυπον καὶ ἀσκανδάλιστον ἐν παντὶ τῷ βίῳ αὐτῶν καὶ τὴν συζυγίαν αὐτῶν παντὸς ρύπου ἀμόλυντον διατήρησον. Ἐπὶ σοὶ γὰρ...;; πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἐλπίδα ἀνέθεντο. Σὺ γὰρ εἶ, Κύριε, ὁ κατ᾽ ἀρχὰς πηλῷ πλάσας τὸν ἄνθρωπον... εἶναι μόνον τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς. Ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ᾽ αὐτόν. Ἐκστάσει οὖν ὕπνου κορέσας αὐτὸν λαβὼν μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καὶ ἀνοικοδομήσας γυναῖκα, καθὼς ἐν ἀρχῇ ἐνομοθέτηκας· Ἕνεκεν τούτου καταλείψει... σάρκα μίαν· αὐτός, δέσποτα, ἐπίβλεψον ἐξ ἁγίου κατοικητηρίου σου καὶ εὐλόγησον τὸν δοῦλόν σου τόνδε καὶ τὴν δούλην σου τήνδε. Ὅτι παρὰ σοῦ ἁρμόζεται ἀνδρὶ γυνή. Σύζευξον αὐτοὺς ἐν ὁμοφροσύνῃ· στεφάνωσον αὐτοὺς ἐν ἀγάπῃ·

ἀρχηγὸν τῆς σωφροσύνης, τὸν στεφανοῦντα τοὺς παρθενικοὺς γάμους, τὸν διδοῦντα τὴν σωφροσύνην (τοῖς μονογάμοις ***Π***) τοὺς μονοπαρόχους· αὐτός, Κύριε, διατήρησον καὶ τοὺς δούλους σου τούτους ἄλυπον καὶ ἀσκανδάλιστον τὸν βίον τῆς συζυγίας αὐτῶν. Ἐπὶ σοὶ γὰρ κεκλίκασι τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς καὶ δέονται καὶ σὲ παρακαλοῦσι. Σὺ γὰρ εἶ ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰπών, Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ ποιήσωμεν αὐτὸν βοηθὸν κατ᾽ αὐτόν· καὶ ἐκ τῶν πλευρῶν αὐτοῦ ἀνοικοδομήσας γυναῖκα καὶ ἐν τούτῳ νομοθετήσας, Καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται τῇ ἰδίᾳ γυναικὶ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Αὐτός, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, εὐλόγησον τὸν γάμον τοῦτον, ὡς εὐλόγησας τὴν μήτραν Σάρρας καὶ ἔδωκας αὐτὴν υἱὸν τὸν Ἰσαάκ. Εὐλόγησον, Κύριε, τὸν γάμον τοῦτον, ὡς εὐλόγησας Ἰσαὰκ καὶ Ρεβέκα. Εὐλόγησον, Κύριε τὸν γάμον τοῦτον, ὡς εὐλόγησας Ἰακὼβ καὶ Ραχήλ. Εὐλόγησον, Κύριε, τὸν γάμον τοῦτον, ὡς εὐλόγησας Ἰωσὴφ καὶ τὴν Ἀσινέθ. Εὐλόγησον Κύριε, τὸν γάμον τοῦτον, ὡς εὐλόγησας Μωϋσῆν καὶ τὴν Σεμφώραν. Εὐλόγησον, Κύριε, τὸν γάμον τοῦτον, ὡς ηὐλόγησας τοὺς σοὺς θεράποντας Ἰωακεὶμ καὶ τὴν Ἄνναν· Εὐλόγησον, Κύριε, τὸν γάμον τοῦτον, ὡς ηὐλόγησας Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ. Εὐλόγησον, Κύριε, τὸν γάμον τοῦτον, ὡς ηὐλόγησας τὸν ἐν Κανᾶ γάμον τῆς Γαλιλαίας. Εὐλόγησον, Κύριε, τοὺς δούλους σου τούτους, τόνδε, καὶ τήνδε, καὶ εὔφρανον αὐτοὺς ἐν ὁράσει υἱῶν αὐτῶν καὶ θυγατέρων. Σὺ γὰρ εἶπας, Κύριε, αὐξάνεσθε καὶ

ἕνωσον αὐτοὺς εἰς σάρκα μίαν· χάρισαι αὐτοῖς καρπὸν κοιλίας αὐτῶν, εὐτεκνίας ἀπόλαυσιν καὶ ἀκατάγνωστον διαγωγήν. Εὐλόγησον δή, Κύριε ὁ Θεός, τὸν γάμον τοῦτον ὡς εὐλόγησας Ἀβραὰμ καὶ τὴν Σάρραν δοὺς αὐτοῖς υἱὸν τὸν Ἰσαάκ· τῷ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ, καὶ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας, οἵτινες ; ; ; ; ; ὡς ηὐλόγησας Ἰωακεὶμ καὶ Ἄνναν· ὡς ηὐλόγησας τὸν γάμον ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας. Κατ᾽ ἐκείνην τὴν εὐλογίαν, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, εὐλόγησον καὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε καὶ τὴν δούλην σου τήνδε. Εὔφρανον αὐτοὺς.· εἶπας, δέσποτα, αὐξάνεσθε. . . τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς. Καὶ νῦν. . . ἔχουσιν. Ἐκφών. Εἰς δόξαν σὴν καὶ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ καὶ τοῦ παναγίου καὶ ἀγαθοῦ καὶ ζωοποιοῦ σου Πνεύματος ***Ν***.

Ἡ αὐτὴ εὐχὴ καὶ ἐν τῷ ᾱ ἐν ᾗ θέσει καὶ ἐν τῷ ***Ν*** Ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ ***Π*** ἐν ᾗ ἐσημειώθη ἀνωτέρω θέσει. Καὶ ἐν τῷ σ3 (ὡς ἐν τῷ ***Δ***) μετὰ τὴν στέψιν καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τῷ σωτηριώδει σου. . . καὶ τὰ ἐπακολουθοῦντα ταύτῃ ἀναγνώσματα. Ἵνα μετὰ τὴν ἀνωτέρω εὐχὴν ἐπακολουθήσῃ ἐν τῷ σ3 αἱ αἰτήσεις τὸ Πάτερ ἡμῶν. Καὶ τὸ κοινὸν ποτήριον.

πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. Καὶ νῦν, φιλάνθρωπε Κύριε, δὸς αὐτοῖς ἐκ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐκ τῆς πιότητος τῆς γῆς. Ἔμπλησον τὰ ταμεῖα αὐτῶν ἀπὸ καρποῦ, σίτου, οἴνου, καὶ ἐλαίου καὶ παντὸς ἀγαθοῦ· ἵνα ἔχοντες καὶ περισσευόμενοι μετα δίδωσι καὶ τοῖς χρείαν ἔχουσιν. Ἐκφών. Ὅτι ηὐλόγηται καὶ δεδόξασται...

16 (κατὰ τὸν Σ^2).

Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου καὶ εὐλόγησον τοὺς δούλους σου τούτους...ἐπίθες ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς ἡ ἐλαία κατάκαρπος καὶ ὡς ἡ ἄμπελος εὐθηνοῦσα ἐν ταῖς κλίτεσιν αὐτῆς, οἱ υἱοὶ αὐτῶν ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλῳ τῆς τραπέζης αὐτῶν. Δὸς αὐτοῖς, Κύριε, ἐκ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς πιότητος τῆς γῆς. Ἔμπλησον τὸν οἶκον αὐτῶν ἀπὸ παντὸς ἀγαθοῦ· σίτου, οἴνου καὶ ἐλαίου καὶ πάσης ἀγαθοσύνης πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων πανευφήμων ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Ὅτι ἅγιον ὑπάρχει τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός..

17 (κατὰ τὸν σ^3).

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τῶν ἁπάντων Πατὴρ χεῖρα πρὸς χεῖρα... Στεφάνωσον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς τοὺς ἁγίους παῖδας. Φύλαξον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς διεφύλαξας τὸν προφήτην Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ ἐκ στόματος λεόντων. Καὶ ἔλθοι ἐπ᾿ αὐτοὺς ἡ χάρις ἐκείνη, ἣν μέλλουσι λαμβάνειν οἱ καλῶς εὐαγγελίσαντες ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ. Καὶ διαφύλαξον, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, πάντοτε καὶ τοὺς δούλους σου τοὺς νεονύμφους, καὶ εὔφρανον αὐτοὺς ἐπὶ τέκνα φωτὸς καὶ διαφύλαξον, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, πάντας ἡμᾶς τῆς ἐκ δεξιῶν σου παραστάσεως, ἵνα ἀπαύστως ὑμνοῦμεν σε τὸν μόνον ἀληθινὸν καὶ φιλάνθρωπον Θεὸν ἡμῶν. Ἐκφων. Σὺ γὰρ εἶ ὁ στέφανος, ὁ δοθησόμενος, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν... Καὶ ἄρας τοὺς στεφάνους ἐκ τῆς ἁγίας τραπέζης ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς μυστικῶς: Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εὐλογήσας τὰ στέφανα τῶν ἁγίων σου ἀποστόλων, μαρτύρων καὶ προφητῶν καὶ χαρισάμενος αὐτοῖς πίστιν ἀμώμητον καὶ λόγον μεταδόσεως καὶ δικαιοσύνης, ἵνα, κατὰ τὰς ἐντολάς σου πολιτευσάμενοι καταξιωθῶσι τῆς ἐκ δεξιῶν σου παραστάσεως. Ἐκφών. ὅτι ηὐλόγηται καὶ δεδόξασται...

18 (κατὰ τὸν *γ*).

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου τὴν ἀόρατον καὶ στεφάνωσον τοὺς δούλους σου τούτους λαβὼν κλάδους ἐλαίας καὶ βαΐα φοινίκων καὶ ῥόδα ἐκ τοῦ παραδείσου καὶ βότρυν ἐκ τῆς ἀμπέλου καὶ μαργαρίτας ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ λίθον τίμιον ἐκ τῆς ἐρήμου καὶ πλέξας στέφανον ἐπίθες ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν. Καὶ δὸς αὐτοῖς, Κύριε, ἀπὸ τῆς δρόσου... ἵνα ἔχητε καὶ περισσευόμενοι μεταδίδωσι καὶ τοῖς χρείαν ἔχουσι. Πάντοτε νῦν... Εὐχὴ ἑτέρα· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τοὺς στεφάνους εὐλογήσας τῶν ἁγίων σου ἀποστόλων καὶ χαρισάμενος αὐτοῖς τὴν πίστιν ἀμώμητον· αὐτὸς εὐλόγησον καὶ τὰ στέφανα τῶν δούλων σου (δεῖνα καὶ δεῖνα), ἵνα κατὰ τὰς ἐντολάς σου πολιτευσάμενοι καταξιωθῶσι καὶ τῆς οὐρανίου βασιλείας. Ὅτι εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

19 (κατὰ τὸν **Π** 5).

Εὐχὴ τῶν στεφάνων. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὰ στέφανα τῶν ἁγίων σου μαθητῶν καὶ ἀποστόλων εὐλογήσας καὶ χαρισάμενος αὐτοῖς ἀμώμητον πίστιν καὶ λόγους μεταδόσεως δικαιοσύνης, αὐτός, φιλάνθρωπε Κύριε, τὰ στέφανα τῶν δούλων σου εὐλόγησον καὶ χάρισαι αὐτοῖς λογισμὸν δικαιοσύνης, ἐνάρετον πολιτείαν, ἵνα κατὰ τὰς ἐντολάς σου πολιτευσάμενοι, καταξιωθῶσι τῆς ἐκ δεξιῶν σου στάσεως, τῷ δεσπότῃ Χριστῷ κατὰ τὸ δικαίου Συμεών.

20 (κατὰ τὸν **Σ** 6).

Εὐχὴ ἑτέρα. Ὁ κτίστης καὶ δημιουργὸς τῶν ἁπάντων, ὁ ποιήσας τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν καὶ δοὺς αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὴν συζυγίαν ταύτην καὶ εὐλόγησον αὐτούς, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἀβραὰμ καὶ τὴν Σάρραν, τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὴν Ρεβέκκαν, τὸν Ἰακὼβ καὶ τὴν Λείαν καὶ τὴν Ραχήλ, τὸν Ἰωσὴφ καὶ τὴν Ἀσυνέθ. Παράσχου αὐτοῖς πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα καὶ δώρησαι αὐτοῖς εἰρήνην, ἀγάπην καὶ ὁμόνοιαν, εὐτεκνίαν, γῆρας τίμιον, ἵνα ἐπὶ πᾶσι δοξάζωμέν σου τὸ πανύμνητον κράτος καὶ τὴν ἄφατον φιλανθρωπίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος... Εὐχὴ ἑτέρα. Ὁ Θεός, ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος, ὁ ζῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος, ᾧ παρεστήκεσαν χιλιάδες ἀρχαγγέλων, ὁ ὁδηγῶν καὶ εὐθύνων πάντα ἄνθρωπον, ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ καθοδηγῶν τὴν γῆν τὴν ἀόρατον καὶ ἀκατασκεύαστον, ὁ ἐπιτάξας ἥλιον γενέσθαι τῇ βουλῇ σου, οὐρανόν τε καὶ γῆν ποιή-

σας καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς, ἔπλασας τὸν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν, καὶ λαβὼν μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ ἔπλασας τὴν Εὔαν καὶ ἀγαγὼν αὐτὴν τῷ Ἀδὰμ ἰδεῖν τὶ καλέσει αὐτήν, καὶ εἶπεν Ἀδάμ· τοῦτο νῦν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστῶν μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου, αὕτη κληθήσεται Ζωή, ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον γυνή. Καὶ συναγαγὼν αὐτούς, εἶπας: Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς. Αὐτός, Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ ἐπιδείξας τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων καὶ μετέβαλες τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον, αὐτὸς εὔφρανον αὐτοὺς ἐν ὁράσει υἱῶν αὐτῶν καὶ θυγατέρων. Παράσχου αὐτοῖς ἐκ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐκ τῆς πιότητος τῆς γῆς. Σὺ γὰρ εἶ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τῆς ζωῆς ἀρχηγὸς καὶ τῶν αἰώνων ποιητής, ὁ στιλβώσας τὸ φῶς καὶ ὁρίσας τὴν ἡμέραν, ὁ τὴν μεγάλην καὶ εὐρύχωρον θάλασσαν ὁροθετήσας. Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. Εὐλόγησον αὐτούς, ὡς τὸν Ἀβραὰμ καὶ τὴν Σάρραν, ὡς τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὴν Ρεβέκκαν, ὡς τὸν Ἰακὼβ καὶ τὴν Ραχήλ, ὡς τὸν Ἰωσὴφ καὶ τὴν Ἀσυνέθ. Αὐτὸς εὐλόγησον τὸν γάμον τοῦτον καὶ τοὺς κεκλικότας τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς δέξασθαι τὸν ἀρχικὸν τοῦ κόσμου στέφανον, τοῖς δὲ παρανύμφοις δὸς Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, πίστιν καὶ ὁμόνοιαν καὶ τὸν παρελθόντα λαὸν τῇ μυστικῇ σου ἐκκλησίᾳ, καὶ πάντας τοὺς παραγενομένους εἰρήνευσον ἐν πᾶσι. Εὐλογοῦ, ὦ νυμφίε, ὡς ὁ Ἀβραάμ, μεγαλύνθητι ὡς Ἰσαάκ, δῴη σοι Κύριος κατὰ τὴν καρδίαν σου καὶ πᾶσαν τὴν βουλήν σου πληρῶσαι. Εὐφραίνου, νύμφη, μετὰ τοῦ νυμφίου καὶ τίμα τὸν ἄνδρα σου, ὃν ἡτοίμασέ σοι Κύριος ὁ Θεός, καὶ ἰδεῖν τε υἱοὺς τῶν υἱῶν ὑμῶν, καὶ εὐλογήσατε Κύριον τὸν Θεόν, τὸν συζεύξαντα ὑμᾶς, καὶ ἔστωσαν οἱ εὐλογοῦντες ὑμᾶς εὐλογημένοι ὑπὸ Κυρίου. Ὅτι δεδόξασται ἡ βασιλεία τοῦ Πατρός...»

21 (κατὰ τὸν ***Κ*** 1).

«Ἐπικαλούμεθα... (ὡς ὁ ***Δ*** μέχρι τοῦ οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον...) «... καὶ οὓς ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω· τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Στεφάνωσον, Κύριε ὁ Θεός, τοὺς δούλους σου τούτους, ὡς ἐστεφάνωσας τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην. Στεφάνωσον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς ἐστεφάνωσας τὸν χορὸν τῶν ἁγίων σου ἀποστόλων. Στεφάνωσον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν

ὡς ἐστεφάνωσας τὴν ἁγίαν σου ἐκκλησίαν. Στεφάνωσον αὐτούς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς ἐστεφάνωσας τὸν κύκλον τοῦ ἐνιαυτοῦ. Σύζευξον αὐτοὺς ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ. Χάρισαι αὐτοῖς καρπὸν κοιλίας. Εὐλόγησον αὐτούς, ὡς εὐλόγησας τὸν γάμον τῷ Τωβὶτ τῷ σῷ δούλῳ. Εὐλόγησον, Κύριε ὁ Θεός, τὸν γάμον τοῦτον, ὡς εὐλόγησας τὴν μήτραν Σάρρας καὶ ἔδωκας αὐτῇ υἱὸν τὸν Ἰσαάκ. Εὐλόγησον, Κύριε ὁ Θεός, τὸν γάμον τοῦτον ὡς τὸν ἐν Κανᾷ... (ὡς ***N***)».

22 (κατὰ τὸν $\boldsymbol{\Sigma}_6$).

Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, ὁ τὰ ἐν οὐρανοῖς συστησάμενος καὶ τὰ ἐπὶ γῆς κατειρηνεύσας, ὁ Θεός, ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ εὐλογήσας τὸν γάμον, εὐλόγησον καὶ τούτους τοὺς δούλους σου. Ὁ Θεὸς ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου οἰκονομίᾳ τίμιον αὐτῶν τὸν γάμον ἀνάδειξον διὰ τῆς σῆς παρουσίας, ἀμίαντον αὐτῶν τὴν κοίτην διαφύλαξον, ἀκηλίδωτον... πίονι πᾶσαν αὐτάρκειαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς πληθῆναι, ὥσπερ τοῦ θεράποντός σου Ἰώβ, ἵνα πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες οἱ δοῦλοί σου περισσεύωνται εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν καὶ ποιοῦντες τὸ εὐάρεστον προσθήσεις τοὺς χρόνους αὐτῶν ὡς τοῦ Ἰάρεδ καὶ Ἐζεκίου. Καὶ εὐλόγησον, Κύριε, πάντας τοὺς παραγενομένους ἐπὶ τὸν γάμον τοῦτον, καὶ ἀξίωσον ἡμᾶς ἀγαπᾶν καὶ φοβεῖσθαί σε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ ποιεῖν ἐν πᾶσι τὸ θέλημά σου. Ὅτι ηὐλόγηται καὶ δεδόξασται...

23 (κατὰ τὸν ***Δ***).

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εἰπὼν αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, στεφάνωσον τοὺς δούλους σου τόνδε καὶ τήνδε τῇ σῇ εὐσπλαγχνίᾳ καὶ χάριτι· σύζευξον αὐτοὺς ἐν σωφροσύνῃ καὶ σεμνότητι· εὐλόγησον αὐτοὺς ἐν γήρει πίονι· δώρησαι αὐτοῖς μακρότητα ἡμερῶν καὶ πάντα τὰ ἐπιδέξια. Χάρισαι αὐτοῖς τὸν εἰς σὲ φόβον καὶ τὴν σὴν μελέτην. Δὸς αὐτοὺς καρπὸν κοιλίας. Εὔφρανον αὐτοὺς ἐν ὁράσει υἱῶν αὐτῶν καὶ θυγατέρων. Σκέπασον αὐτοὺς τῇ δεξιᾷ σου. Φρούρησον αὐτοὺς τῇ δυνάμει σου, ἵνα ἐν τοῖς δικαιώμασί σου πορευόμενοι δοξάζωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. Ναί, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐπάκουσον ἡμῶν τῶν ἀναξίων· ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας καὶ τὸν ἐκεῖσε γάμον διὰ τῆς σῆς παρουσίας

τίμιον ἀναδείξας, εὐλόγησον καὶ τὴν συζυγίαν τῶν δούλων σου τοῦδε καὶ τῆσδε, ὁ εὐλογήσας καὶ κελεύσας τὸν πρωτόπλαστον Ἀδὰμ καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Εὔαν ἄρχειν τῆς γῆς καὶ κατακυριεύειν τῆς γῆς· ὧν κατὰ μίμησιν ἐν τῷ παρόντι καὶ δοῦλοι σου τόνδε καὶ τήνδε τοὺς στεφάνους τούτους φοροῦσιν ὡς ἀρχικὸν σύμβολον. Δὸς αὐτοῖς σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην ὡς τοῖς πρωτοπλάστοις, ἵνα ὥσπερ ὁ Ἀδὰμ τὴν Εὔαν μόνην ἔγνω, οὕτω καὶ οἱ δοῦλοί σου ἐν ἀλλήλοις τὴν ἐπιστροφὴν καὶ τὸν πόθον ἔχειν καὶ τὴν συνάφειαν, ἵνα ἐν ἀγάπῃ τῇ πρὸς σὲ καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους διαμένοντες ἀξιωθῶσι καὶ τέκνα εὐάρεστά σοι παραστῆσαι, πεφυτευμένα ἐν τῷ φόβῳ σου καὶ αὐξάνοντα ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου, ἵνα διὰ παντὸς εἰς τὸ θέλημά σου τὸ ἅγιον πορευόμενοι ἀξιωθῶσι γενέσθαι μέτοχοι τῆς ἐπουρανίου σου βασιλείας. Ἔστωσαν οἱ ὀφθαλμοί σου ἀτενίζοντες εἰς αὐτοὺς ἐν ἐλέει διὰ παντὸς καὶ τὰ ὦτά σου τοῦ ἀκούειν τῆς δεήσεως αὐτῶν. Γενηθήτω ἐν αὐτῷ τὸ ρηθὲν διὰ τοῦ προφήτου· Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα ἐν ταῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου, οἱ υἱοί σου ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλῳ τῆς τραπέζης σου· ἰδοὺ οὕτως εὐλογηθήσεται ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον.

24 (κατὰ τὸν *Σ*)·

Εὐχὴ εἰς τὸ ἀποστεφανῶσαι. Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ τὸν παράδεισον ἀκαμάτως φυτεύσας καὶ τὸν ἄνθρωπον οἰκείαις χερσὶ διαπλάσας, καὶ τεθηκὼς αὐτὸν ἐν αὐτῷ καὶ λαβὼν ἀπόνως ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ καὶ ἀνοικοδομήσας αὐτῷ γυναῖκα καὶ ἀγαγὼν αὐτὴν πρὸς αὐτὸν καὶ δεδωκὼς αὐτῷ γνῶσιν τὴν εἴς τε ἀπόπτωσιν γενομένην αὐτῷ, ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ καὶ ἔσονται εἰς συζυγίαν εἰς σάρκα μίαν. Καὶ νῦν, δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς ἔθηκας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν στέφανον γαμικόν, στεφάνωσον αὐτοὺς ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς· καὶ ποίησον αὐτοὺς εἰς σάρκα μίαν, εἰς ὁμόνοιαν ἀδιαίρετον, εἰς ὁμοτροπὴν ἀπαράλλακτον, εἰς ὑγείαν ἀμέριστον, εἰς ζωὴν πολυχρόνιον, εἰς σπέρμα ὅσιον· εὔφρανον αὐτοὺς ἐν ὁράσει υἱῶν αὐτῶν καὶ θυγατέρων, ἵνα καὶ αὐτοὶ διὰ τῆς τεκνογονίας σωθῶσιν, μενόντων παίδων ἐν πίστει, ἁγιασμῷ καὶ δικαιοσύνῃ μετὰ σωφροσύνης. Σὺ γὰρ εἶ Κύριε, ὁ καὶ παρθενίαν ἁγιάσας καὶ μήτραν εὐλογήσας καὶ τοῖς συναφθεῖσι τίμιον τὸν γάμον χαρίσας καὶ τὴν κοίτην ἀμίαντον. Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία.

25 (κατὰ τὸν **Σ**6)·

Ὁ Σωτὴρ τῆς οἰκουμένης, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον μετὰ δόξης πολλῆς, ὁ παραγενόμενος ἐν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ μεταποιήσας τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον, καὶ χαρὰν ποιησάμενος ἐν μέσῳ τοῦ νυμφίου, ἐλθέ, παντοδύναμε Κύριε, ἐπὶ τὴν συγκέρασιν τοῦ οἴνου τούτου καὶ τοῖς ἔχουσι μεταλαβεῖν ἐξ αὐτοῦ στήριξον αὐτοὺς ἐν ἀγάπῃ κραταιᾷ. Καὶ εἰρήνευσον αὐτούς, ἀγαθὲ καὶ φιλάνθρωπε, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ ἅμα τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεί...

26 (κατὰ τὸν **Π**1)·

Εὐχὴ ἄλλη τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Ὁ Θεὸς ὁ φιλάνθρωπος, ὁ τῇ σῇ οἰκονομίᾳ διοικῶν τὰ σύμπαντα, σὺ οὐρανόθεν ἐξαπόστειλον τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐπὶ τὴν συζυγίαν ταύτην καὶ ἁγίασον αὐτούς, καὶ εὐλόγησον τὸ ποτήριον τοῦτο τῇ τούτων μεταλήψει, καὶ ἀντιλαβοῦ αὐτοὺς ἐν ταῖς ἁγίαις τρίβοις σου. Χάρισαι αὐτοῖς, ὁ τῶν δυνάμεων Κύριος, βίον εὐσχήμονα, πολιτείαν σεμνήν, καὶ δώρησαι αὐτοῖς ἐν καιρῷ εὐθέτῳ τεκνογονίαν ἀγαθὴν καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομῆσαι ἐν τῷ Χριστῷ σου, τῇ πρεσβείᾳ τῆς ἀειμνημονεύτου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου νῦν καὶ ἀεί...

27 (κατὰ τοὺς ᾱ καὶ e)·

Ὁ ᾱ ἐκτὸς τοῦ Ἡσαΐα χόρευε καὶ τὰ κατωτέρω:

Τοῦ ἱερέως δεχθῆναι τὴν ἱκεσίαν, καὶ κατὰ χρέος τὸ θεῖον ἐκδυσωποῦμεν, συνερχομένου τοῦ κλήρου τῆς ἐκκλησίας, υἱὲ Θεοῦ εὐλόγησον τοὺς νυμφίους, ἵνα πάντες χαρῶμεν, καὶ δοξάσωμεν τὸν σωτῆρα Κύριον.

Ὁ Θεὸς τὸν γάμον, συστησάμενος τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἐν αὐτῷ ὑποδείξας τὴν τοῦ γάμου παιδοποιΐαν, αὐτὸς καὶ νῦν τοὺς νυμφίους, κέλευσον εὐλογηθῆναι τῇ χειρί σου· ἵνα πάντες χαρῶμεν καὶ δοξάσωμεν τὸν σωτῆρα Κύριον.

Ὁ Θεὸς ὁ τοῖς ἀνθρώποις, (γράφε τῆς Ἄννης) προσδεξάμενος τὰς δεήσεις, καὶ χαρισάμενος αὐτῇ, Σαμουὴλ εἰς παραμυθίαν· αὐτὸς καὶ νῦν τῇ χειρί σου, κέλευσον εὐλογηθῆναι τὸν γάμον τοῦτον ἵνα πάντες... Κύριον.

Ὁ ἐν Κανᾶ Γαλιλαίας, εὐλογήσας ὁ Θεὸς τὸν γάμον, καὶ τὸ

ὕδωρ εἰς οἶνον τῇ δυνάμει σου ἁγιάσας, αὐτὸς καὶ νῦν οἰκείᾳ παλάμῃ κέλευσον εὐλογηθῆναι, ἵνα πάντες...

Εἶθ' οὕτω γίνεται ἀπόλυσις.

Ὁ e ψαλλόμενα τροπάρια τά:

Ἅγιοι μάρτυρες... Δόξα σοι, Χριστέ...

Ἕτερα. Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ.

Ἅγιος ὁ Πατήρ, ἅγιος εἶ ὁ Λόγος, ἅγιον καὶ τὸ Πνεῦμα. Τριὰς ἡ Παναγία τὸν γάμον νῦν εὐλόγησον.

Στιχ. Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος.

Βλέψον νῦν εἰς λαόν, βοῶντα Θεοτόκε, καὶ δέξαι τὰς δεήσεις· εὐλόγησον τὸν γάμον, τῶν τῆδε ὦ πανύμνητε.

Στιχ. Οἱ υἱοί σου ὡς νεόφυτα.

Γάμον τὸν τῆδε νῦν, ἀρχάγγελοι Κυρίου, Μιχαὴλ Γαβριήλ τε, ἐξ ὕψους ἐποφθέντες, αὐτὸν περιφρουρήσατε.

Στιχ. Ἰδοὺ οὕτως εὐλογηθήσεται.

Δέξαι ὦ βαπτιστὰ καὶ πρόδρομε Κυρίου, λιτὰς τῶν ἱερέων, καὶ γάμον νῦν τὸν τῆδε, εὐλόγησον πανάγιε.

Στιχ. Καὶ ἴδοις τὰ ἀγαθά.

Εὐχαῖς τῶν ἱερῶν καὶ θείων ἀποστόλων, υἱὲ Θεοῦ καὶ Λόγε, ὡς ἐν Κανᾷ τὸν γάμον, καὶ τοῦτον νῦν εὐλόγησον.

Στιχ. Καὶ ἴδοις υἱούς.

Ζωὴν εἰρηνικήν, καὶ γῆρας μακροβίον, τοῖς δούλοις σου παράσχου, τοῖς ἄρτι νεονύμφοις, πανάγιε Νικόλαε.

28 (κατὰ τὸν Σ_2)·

Εὐχὴ εἰς τὸ ἐπᾶραι στέφανα ἀπὸ τὰς κεφαλὰς τῶν νεονύμφων.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ θάλαμον εὐπρεπείας διδοὺς καὶ στέφανον εὐφροσύνης ὡς ἐπάθλῳ παρθενίας τούτοις κατακοσμῶν, αὐτὸς εὐλόγησον καὶ τούτους τοὺς δούλους σου κατὰ τὴν εὐλογίαν τῶν πατέρων ἡμῶν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ· χάρισαι αὐτοῖς παιδοποιΐαν ἀγαθὴν καὶ γῆρας τίμιον. Ὅτι ηὐλόγηται...

Εὐχὴ εἰς τὸ λῦσαι στέφανα.

Ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου καὶ στερεώσας τὴν οἰκουμένην καὶ κατακοσμήσας καὶ στεφανώσας πάντα τὰ πεποιημένα ὑπ' αὐτοῦ, αὐτὸς εὐλόγησον καὶ τοὺς δούλους σου τούτους, διαλύων τὰς κατ' αὐτῶν ἐγειρομένας τοῦ διαβόλου πανουργίας ἐπιβλαβεῖς ἐπὶ τῇ λύσει τῶν στεφάνων αὐτῶν. Παράσχου αὐτοῖς τὴν εὐλογίαν σου ἐν τέκνων αὐξήσει καὶ προκοπῇ βίου καὶ ἐκπληρώσει

τῶν προσταγμάτων σου γῆρας τίμιον καὶ τέλος βίου εὔχρηστον αὐτοῖς χαριζόμενος. Ὅτι σόν ἐστι τὸ ἐλεεῖν καὶ σώζειν.

29 (κατὰ τὸν **Δ**)·

«Εὐχὴ ἐπιθαλάμιος ἐν τῷ αἴρειν τοὺς στεφάνους. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ θάλαμον εὐπρεπήσας ἄξιον πάντας τοὺς ἐν τῷ νόμῳ καὶ στέφανον ἀφθαρσίας ἔπαθλον παρθενίας τούτους κατακοσμῶν, αὐτός, δέσποτα, τοὺς δούλους σου τούτους τοὺς νεονύμφους εὐλόγησον τὴν εὐλογίαν τῶν πατέρων καὶ δέξαι αὐτῶν τὰ στέφανα ἐν τῇ βασιλείᾳ σου· χάρισαι αὐτοῖς ὑγείαν ψυχῆς καὶ σώματος· παιδοποιΐαν ἀγαθὴν καὶ γῆρας τίμιον. Ἐκφώνησις ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος. Εὐχὴ ἑτέρα τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Θεὸς ὁ παραγενόμενος... Εὐχὴ ἑτέρα. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριος, ὁ Θεὸς ἡμῶν, κατευθύναι τὰ διαβήματα ὑμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης καὶ δώη ὑμῖν ἐκ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς· καὶ ἔσεσθε εὐλογημένοι πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ὑμῶν· νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων». Ἐν δὲ τῷ **Κ** (καὶ ἐν τῷ **Σ**[6] μετά τινων διαφόρων γραφῶν ἐν ταῖς εὐχαῖς) μετὰ τὴν εὐχὴν εἰς τὸ λῦσαι παστὸν (Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος...) ἀναγινώσκεται «ἑτέρα εἰς τὸ ἀναλαβεῖν τὰ στέφανα. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν Ἠλίαν ἀναλαβὼν ἐν ἅρματι πυρίνῳ καὶ τὸν Ἐνὼχ ἐν ρήματι μετατεθῆναι κελεύσας, ὁ τὸν Ἰωάννην ἐν ἁγνείᾳ καὶ παρθενίᾳ φυλάξας, αὐτὸς ἀνάλαβε τοὺς στεφάνους τῶν δούλων σου ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. Ἐκφών. Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα... Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβείμ. Καὶ γίνεται ἀπόλυσις». Οὐδεμία ἑτέρα εὐχὴ ἐν τῷ **Κ** οὔτε εὐχὴ ἐπὶ λύσιν στεφάνων.

30 (κατὰ τὸν e)·

Μετὰ τὰ τροπάρια. Ἔπειτα ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ. Ἀγάλλου χώρα τῶν ὧδε καὶ σκίρτα εὐφραινομένη τοὺς νεονύμφους ὁρῶσα ὡς ἄνθη εὐώσμα κρίνων. Υἱὲ Θεοῦ, σὺ εὐλόγησον τὸν γάμον τοῦτον.

Καὶ ὁ λαός. Καὶ Κύριε εὐλόγησον αὐτούς.

Καὶ εἰσερχόμεθα ἐν τῇ παστάδι. Καὶ ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχήν. Καὶ αἴρει τὰ στέφανα. Εὐλογητὸς εἶ Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς τῇ εὐλογίᾳ σου τῇ ἁγίᾳ καὶ καταξιώσας ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὸν νυμφῶνα τῶν δούλων σου ὁ δεῖνα καὶ ἡ δεῖνα τῶν φοβουμένων τὸ ὄνομά σου· Σέ, Κύριε, ἐπικαλούμεθα ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ ἡμῶν εἰσέλθῃς καὶ εὐλογήσας τὸν γάμον τοῦτον, καθὼς εὐλόγησας τὸν γάμον

τὸν ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας· τὴν εἰρήνην καὶ τὴν χάριν σου παράσχου ἅμα αὐτοῖς τε καὶ τοῖς συμπαροῦσι καὶ πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα. Ὅτι Θεὸς ἐλέους οἰκτιρμῶν καὶ φιλανθρωπίας... Καὶ ποιεῖ ἀπόλυσιν». Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν. «Εὐχὴ εἰς τὸ ἆραι καὶ λύσαι στέφανα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος...

31 (κατὰ τὸν *γ*)·

Εὐχὴ τοῦ θαλάμου τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος καὶ φιλάνθρωπος, ὁ εὐλογῶν ἔτη δικαίων καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν ἐν γενεαῖς εὐθείαις διατηρῶν, ὁ ταῖς διαδοχαῖς αὐξάνων τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων καὶ ταῖς εὐλογίαις κρατύνων αὐτῶν· αὐτὸς εὐλόγησον καὶ τὴν στρωμνὴν τῶν δούλων σου (ὁ Δ. καὶ ἡ Δ.) καὶ διὰ τῆς σῆς ἀγαθότητος καὶ τὴν συνάφειαν αὐτῶν διατήρησον ὡς τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ περιθέμενος αὐτοῖς μήτραν ἀγαλλιάσεως βλαστάνουσαν καρπὸν ζωῆς. Καὶ ἔνδυσον αὐτοὺς ἔνδυμα φωτεινὸν καὶ στέφανον κάλλους. Καὶ γενοῦ αὐτοῖς Σωτὴρ καὶ πατὴρ καὶ φυλακτήρ. Καὶ εὐλόγησον αὐτῶν τὸν θάλαμον καὶ τὴν κοίτην αὐτῶν ἀμίαντον διατήρησον ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ. Ὅτι σοῦ ἐστιν....

Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ

Η ΠΕΡΙ ΘΕΙΑΣ ΧΑΡΙΤΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

«Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν Αὐτόν, ὅτι Αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς».
1 Ἰωαν. 4 19.

1. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία τῆς χάριτος. Τί εἶναι ἡ θεία χάρις.

Ἡ θεία χάρις κατὰ τὴν πίστιν τῆς ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ βασικὸν παράγοντα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν, διότι ἄνευ αὐτῆς εἶναι ἀκατόρθωτος καὶ ἀπραγματοποίητος ἡ γένεσις, ἡ αὔξησις καὶ ἡ τελείωσις τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς. Ἡ σπουδαιότης ὅμως αὐτῆς καὶ ἀναγκαιότης διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ ἠθικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου προὐκάλεσε ποικίλας συζητήσεις καὶ ἀντιγνωμίας ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον μάλιστα ἐν τῇ Δύσει παρὰ τῇ προτεσταντικῇ Θεολογίᾳ. Ἤδη οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἀπ. Παύλου, οἱ Ἰουδαΐζοντες καὶ ὑπέρμαχοι τῆς διὰ τῶν κατὰ τὸν Νόμον ἔργων σωτηρίας εἰρωνεύοντο τὴν ἐπίμονον ἔξαρσιν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου τῆς χάριτος ἐν τῇ δικαιώσει καὶ σωτηρίᾳ, λέγοντες «ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ» ἢ «ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν»[1]. Μεταγενέστερον ὁ Πελάγιος καὶ μετ' αὐτὸν διάφοροι αἱρετικοὶ καὶ κατὰ κόσμον ἠθικολογοῦντες ἀπέρριπτον τὴν ἀναγκαιότητα τῆς θείας χάριτος ἐν τῇ ἠθικῇ ζωῇ, φρονοῦντες, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται δι' ὧν εἶναι πεπροικισμένος ἠθικῶν δυνάμεων, διὰ τοῦ νοῦ, τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν ἐμφύτων ἠθικῶν ὁρμῶν νὰ διαπαιδαγωγῇ καὶ νὰ τελειοποιῇ ἑαυτὸν ἠθικῶς. Οἱ ἄγαν αὐστηροὶ ἠθικολόγοι οὗτοι καὶ σήμερον ἀκόμη ὑποβλέπουσιν ὑπόπτως τοὺς βαθέως θρησκευομένους καὶ εὐσεβεῖς κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἔξαρσιν ὑπὸ τῶν τελευταίων τῆς σπουδαιότητος τῆς θείας χάριτος ἐν τῇ σωτηρίᾳ καὶ τῇ ἠθικότητι τοῦ ἀνθρώπου, διότι φοβοῦνται μήπως τοιουτοτρόπως θιγῇ ἡ ἠθικὴ αὐτονομία καὶ εὐθύνη

---

[1] Ρωμ. 6, 1. 15.

καὶ ὁ αὐτοπροσδιορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ περὶ χάριτος κήρυγμα, λέγουσιν οἱ οὕτω πως ἠθικολογοῦντες, οὐ μόνον ἐν Φιλοσοφικαῖς Ἠθικαῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν Χριστιανικαῖς τοιαύταις, παραλύει τὴν ἠθικὴν δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐθίζει αὐτοὺς εἰς παθητικὴν ὅλως στάσιν ἐν τῇ ἠθικῇ ζωῇ. Βεβαίως παρετηρήθη συχνότατα μονομέρεια καὶ ἀποκλειστικότης ἐν τῇ παραστάσει τῆς θείας χάριτος ὡς μοναδικοῦ παράγοντος ἐν τῇ σωτηρίᾳ καὶ τῷ ἠθικῷ βίῳ, ὅπως ἔπραξαν ὁ ἱ. Αὐγουστῖνος, ὁ Λούθηρος, ὁ Καλβῖνος, οἱ Ἰανσενισταὶ καὶ ἄλλοι. Ἐξ ἴσου ὅμως μεγάλοι εἶναι καὶ συνηθέστεροι καὶ ἐπιβλαβέστεροι οἱ ἠθικοὶ κίνδυνοι ἐκ τῆς ἐπιδεικνυομένης παρὰ τῶν προαναφερθέντων αὐστηρῶν ἠθικολόγων καὶ αἱρετικῶν (Πελαγίου, Ἀρμινιανῶν, Σωκινιανῶν καὶ λοιπῶν ὀρθολογιστῶν) ὑπερβολικῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης εὐγενείας καὶ ἠθικότητος, μὴ ἀναγνωριζόντων καὶ συναισθανομένων ὅσον πρέπει τὴν βαρύτητα τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἁμαρτίας. Ἐντεῦθεν οἱ τελευταῖοι ἐλάχιστα ποιοῦνται λόγον περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀπολυτρώσεως ἄνωθεν καὶ ἐξιλεώσεως τοῦ Θεοῦ διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ὁρμώμενοι δὲ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἠθικῶν αὐτῶν συστημάτων ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται μόνος νὰ ἐπιτυγχάνῃ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ προαγωγὴν διὰ καθαρῶς ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ δι᾿ ὡρισμένων πρακτικῶν μέσων, ἀποχωρίζουσι τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἠθικὴν καὶ δὲν ἀποδέχονται τὴν θείαν χάριν ὡς ἀπαραίτητον καὶ ζωτικώτατον ὅρον τοῦ ἠθικῶς καὶ τελείως ζῆν[1]. Οὐ μόνον δὲ θεωρητικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πράξει ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι καθ᾿ ὅλα σοβαροὶ καὶ ἔντιμοι, οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζουσι μὲν τὰς ἐλλείψεις καὶ τὴν δύναμιν τοῦ κακοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ᾿ οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦσι καὶ μετέρχονται τὰ μέσα συντόνου αὐτοαγωγῆς καὶ καταπολεμήσεως τῶν παθῶν καὶ ἐλαττωμάτων αὐτῶν μὲ τὴν πεποίθησιν, ὅτι θὰ πραγματοποιήσωσι τελείαν ἠθικὴν ζωὴν διὰ τῶν τοιούτων ἀνθρωπίνων μόνον μέσων. Ἡ τοιαύτη στάσις τούτων ὀφείλεται, ὡς προείπομεν, μόνον εἰς τὴν μὴ προσήκουσαν συναίσθησιν τῆς ἁμαρτίας, καὶ εἰς τὴν ὑπερβολικὴν καὶ ἐπιπολαίαν αἰσιοδοξίαν καὶ αὐτοπεποίθησιν. Λίαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὀνομασία

---

[1] Καθαρῶς Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ εἶναι καὶ ἡ Ἠθικὴ τοῦ ἀοιδίμου Χρ. Ἀνδρούτσου, οὐδαμοῦ ποιοῦντος λόγον περὶ θείας χάριτος, καίτοι διατεινομένου, ὅτι πραγματεύεται ἐν μιᾷ ἑνότητι τὴν Φιλοσοφικὴν καὶ Θεολογικὴν Ἠθικὴν (πρβλ, σελ. 25).

τῆς θρησκείας τῶν αἰσιοδόξων τούτων περὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ὡς «θρησκείας τῆς ὑγιοῦς σκέψεως» (Religion of healthy-mindedness)[1], ἐν ᾧ οἱ περὶ θείας χάριτος ὁμιλοῦντες ὡς ἀπολύτως ἀναγκαίας διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν θεωροῦνται ὡς ἔχοντες νοσηρὰν θρησκευτικότητα καὶ ἠθικότητα.

Καὶ τοιαῦται μὲν ἀκρότητες καὶ μονομέρειαι ἐν τῷ προβλήματι τῆς σχέσεως θείας χάριτος καὶ ἠθικοῦ βίου παρετηρήθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ Δύσει. Οἱ Ἕλληνες Πατέρες δὲν ἠσχολήθησαν εὐρέως μὲ τὸ ἔργον τῆς θείας χάριτος ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ σωτηρίᾳ, διότι ἐθεώρουν λίαν ὀρθῶς σαφεστάτην τὴν περὶ ταύτης διδασκαλίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ ἐφρόνουν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἐν τῇ φυσικῇ αὐτοῦ καταστάσει διατελῶν, δὲν δύναται νὰ κατάρχηται καὶ νὰ τύχῃ τῆς ἰδίας σωτηρίας διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, οὔτε δύναται νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν ἀξιόμισθον, ὥστε νὰ προσλάβῃ ἐκ τοῦ Θεοῦ τὴν θείαν χάριν κατ᾽ ὀφειλὴν καὶ ἀμοιβήν, εἶναι ὅμως εἰς θέσιν, ὡς μὴ στερηθεὶς τελείως τῆς ἰδίας ἐλευθερίας διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, νὰ ἀποδεχθῇ ἢ νὰ ἀποκρούῃ τὴν ἐντελῶς δωρεὰν προσφερομένην χάριν, τὴν τὸ πρῶτον μὲν κινοῦσαν καὶ ὑπεγείρουσαν τὴν ἀνθρωπίνην θέλησιν ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ ἐπὶ τὴν πίστιν καὶ μετὰ ταῦτα δὲ καθ᾽ ὅλην τὴν ζωὴν φωτίζουσαν, ἐνισχύουσαν καὶ ἁγιάζουσαν τὸν ἄνθρωπον, ἵνα πραγματο-

[1] Πρβλ. William James, The varieties of religious experience σελ. 78 ἔκδ. 1935, ἔνθα ἐν σελ. 81 ἀναφέρεται ἡ ἀκόλουθος αὐτοβιογραφία ἑνὸς τοιούτου τύπου, τοῦ Theodor Parker: «Οἱ ὀρθόδοξοι ἐπιστήμονες λέγουσιν: εἰς τοὺς εἰδωλολάτρας κλασσικοὺς δὲν ἀνευρίσκομεν τὴν συνείδησιν τῆς ἁμαρτίας. Τοῦτο εἶναι ἀληθέστατον—καὶ ὀφείλομεν χάριτας εἰς τὸν Θεὸν διὰ τοῦτο. Εἶχον συνείδησιν τῆς ὀργῆς, τῆς σκληρότητος, τῆς πλεονεξίας, τῆς μέθης, τῆς ἀκολασίας, τῆς ὀκνηρίας, τῆς δειλίας, καὶ ἄλλων πραγματικῶν κακιῶν καὶ ἠγωνίζοντο καὶ ἀπηλλάσσοντο ἀπὸ τὰς ἀσχημίας, ἀλλὰ δὲν εἶχον συνείδησιν ἐχθρότητός τινος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ δὲν ἔκυπτον κάτω διὰ νὰ θρηνῶσι καὶ νὰ στενάζωσι δι᾽ ἀνύπαρκτα κακά. Ἔχω πράξῃ πολλὰς ἀδικίας ἐν τῇ ζωῇ μου καὶ κάμνω τοιαύτας ἀκόμη τώρα· ἀποτυγχάνω τοῦ στόχου, ἀλλὰ σύρω πάλιν τὸ βέλος καὶ ἀποπειρῶμαι καὶ πάλιν. Ἀλλὰ δὲν ἔχω συνείδησίν τινα, ὅτι μισῶ τὸν Θεὸν ἢ τὸν ἄνθρωπον ἢ τὸ δίκαιον ἢ τὴν ἀγάπην καὶ ἀναγνωρίζω, ὅτι ὑπάρχει πολὺ τὸ ὑγιὲς ἐν ἐμοί· καὶ ἐν τῷ σώματί μου, ἀκόμη τώρα, οἰκοῦσι πολλὰ καλὰ πράγματι παρὰ τὴν διαφθορὰν καὶ παρὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου». Ἀναφέρων τὴν παραπομπὴν ταύτην ὁ Otto R. («Das Heilige» σελ. 72 ἔκδ. 1929) παρατηρεῖ λίαν χαρακτηριστικῶς: «Nicht roh ist solche Aussage, aber allerdings **flach**. Die Tiefen des Irrationalen müssen erregt sein, um mit Anselm zufinden, quanti ponderis sit pecatum».

ποιήση τὴν ἑαυτοῦ ἠθικὴν τελείωσιν[1]. Ἡμεῖς ἐνταῦθα δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς μεταγενέστερον ἀναπτυχθείσας θεωρίας περὶ θείας χάριτος, ἀλλὰ θὰ ἐξετάσωμεν μόνον τὴν περὶ ταύτης διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης διότι φρονοῦμεν, ὅτι ἡ ἀκριβὴς ἑρμηνεία καὶ κατανόησις τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως ἡμῶν, ὡς ἔχουσι καὶ ἐκτίθενται αὗται ἐν τῇ Ἁγ. Γραφῇ, συντελεῖ εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ὀρθότητος πάσης μετὰ ταῦτα γενομένης διαπτύξεως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν.

Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι κατ᾿ ἐξοχὴν **θρησκεία τῆς χάριτος**, διότι πυρὴν αὐτοῦ εἶναι ἡ διδασκαλία, ὅτι ὁ Θεός, πλήρης ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν ἄνθρωπον ὤν, τρέχει εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἀπολωλότος προβάτου καὶ πραγματοποιεῖ τὴν λύτρωσιν αὐτοῦ διὰ τοῦ βίου, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν. Διὰ τοῦτο ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ καλεῖται χάρις ἅπας ὁ Χριστιανισμός, ὅπως καὶ ἅπασα ἡ ζωὴ τοῦ πιστοῦ, εἴσοδος δὲ εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν σημαίνει εἴσοδον εἰς τὴν χάριν καὶ ἔκπτωσις ἐκ τῆς πίστεως τοῦ Χριστοῦ χαρακτηρίζεται ὡς ἔκπτωσις ἐκ τῆς χάριτος. «Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, λέγει ὁ Ἀπ. Παῦλος, εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾿ οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν ***τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην,*** ἐν ᾗ ἑστήκαμεν». (Ρωμ. 5, 1. ἐπίσης ἐν τῇ πρὸς Γαλ. ἐπιστ. 5, 3. «κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες νόμῳ δικαιοῦσθε, ***τῆς χάριτος ἐξεπέσατε»).*** Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ παρουσιάζεται ἡ εἰκὼν ἑνὸς Θεοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν προσμένει τὴν ἔκκλησιν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἐλεήσῃ καὶ συγχωρήσῃ αὐτούς, ἀλλ᾿ αὐτὸς κάμνει ἔκκλησιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ προσκαλεῖ αὐτοὺς εἰς τοὺς κόλπους του. Ὁ Θεὸς

---

[1] Τὰς γνώμας τῶν ἁγ. Πατέρων καὶ τὴν Ὀρθόδοξον διδασκαλίαν περὶ θείας χάρίστος ἀνευρίσκει ὁ βουλόμενος ἐν τῇ πραγματείᾳ Δ. Μπαλάνου «ἡ περὶ χάριτος διδασκαλία τοῦ Κασσιανοῦ (Ἐπιστημον. Ἐπετηρὶς τῆς θεολογ. Σχολῆς ἔτος 1935-1936 σελ. 60-69). Πρβλ. ὡσαύτως «Zur Geschichte des Begriffen Gnade in der alten Kirche σελ. 101. 1921 ὑπὸ N. Bonwetsch (aus der Festgabe für Dr. A. von Harnack.). Συνοπτικὴν ἔκθεσιν τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας περιέχει ἡ «Ὁμολογ. Δοσιθέου ὅρ. 3: «Ἐννοοῦμεν δὲ τὴν χρῆσιν τοῦ αὐτεξουσίου, οὕτως ὥστε τῆς θείας καὶ φωτιστικῆς χάριτος, ἣν καὶ προκαταρκτικὴν προσαγορεύομεν, οἷον φῶς τοῖς ἐν σκότει, παρὰ τῆς θείας ἀγαθότητος πᾶσι χορηγουμένης τοῖς βουλομένοις ὑπεῖξαι ταύτῃ — καὶ γὰρ οὐ τοὺς μὴ θέλοντας, ἀλλὰ τοὺς θέλοντας ὠφελεῖ — καὶ συγκατατεθῆναι, ἐν οἷς ἐκείνη ἐντέλλεται πρὸς σωτηρίαν οὖσιν ἀναγκαιοτάτοις, δωρεῖσθαι ἑπομένως καὶ εἰδικὴν χάριν».

οὗτος δὲν σπεύδει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ δὲν τείνει χεῖρα βοηθείας πρὸς αὐτοὺς λόγῳ εὐγενείας καὶ θειότητος τῆς ψυχῆς αὐτῶν, οὔτε διότι εἶναι καθαροὶ καὶ ἐνάρετοι, ὅπως ἀπῄτουν ἐκ τῶν προτέρων αἱ σύγχρονοι πρὸς τὸν χριστιανισμὸν μυστηριακαὶ θρησκεῖαι, ἀλλὰ διότι ὁ ἴδιος εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀγαθότης καὶ ἀγάπη, φιλόστοργος πατὴρ πρὸς τοὺς ἀσώτους καὶ παραλύτους, πρὸς τοὺς τελώνας καὶ ἁμαρτωλούς[1]. Οἱ Φαρισαῖοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐμβαθύνωσιν εἰς τὴν ἀγάπην καὶ συγκατάβασιν τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς ἁματωλοὺς καὶ ἠπόρουν, διότι «ἐσθίει μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν» (Ματθ. 9,11. Μαρκ. 2,16). Ἀσυναισθήτως δὲ ἀνεγνώριζον οὗτοι μίαν οὐσιώδη ἰδιότητα τοῦ φιλανθρώπου Σωτῆρος, ὅταν ἔλεγον περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶναι «τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν» (Ματθ. 11, 19).

Ἡ ἀσύλληπτος δὲ καὶ ἀκατανόητος διὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἰδιότης αὕτη τοῦ Θεοῦ τῆς ἀπείρου ἀγάπης καὶ ἀφάτου συγκαταβάσεως πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς — καὶ ἁμαρτωλοὶ εἶναι βεβαίως πάντες οἱ ἄνθρωποι, πολὺ δὲ περισσότερον οἱ πεποιθότες ἐφ᾽ ἑαυτοὺς — ἐκφαίνεται δι᾽ ὅλων τῶν σελίδων τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ εἶναι αἰτία τῆς μεγάλης ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ θυσίας ὑπὲρ τῆς ἁμαρτωλῆς ἀνθρωπότητος, ἐξαγορασθείσης καὶ λυτρωθείσης διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου. Θεὸν λοιπὸν συγχωροῦντα τὸν τεταπεινωμένον ἁμαρτωλόν, προσδεχόμενον ὡς φιλόστοργος πατὴρ τὸν ἄσωτον καὶ τοὺς προσερχομένους ἀκόμη καὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἐκήρυττεν ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ τὸ κήρυγμά του τοῦτο ἀπετέλει κἄτι τὸ πρωτάκουστον διὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, μίαν χαρακτηριστικὴν πρωτοτυπίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, δι᾽ ἧς διακρίνεται πασῶν τῶν θρησκειῶν τοῦ κόσμου καὶ κατέκτησε τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἄνθρωποι δέ, ἀπηλπισμένοι ἐν τῇ ἀθλιότητι αὐτῶν, πληροῦνται χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης, ὅταν

[1] *Ὁ Κέλσος* κατηγόρει τὴν θρησκείαν τῶν χριστιανῶν ἀκριβῶς καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς μυστηριακὰς θρησκείας, εἶχεν ἀνοίξῃ εὐρείας τὰς θύρας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν εἰς τοὺς ἁμαρτωλούς. Οὗτος ἔλεγεν: «οἱ μὲν γὰρ εἰς τὰς ἄλλας τελετὰς καλοῦντες προκηρύττουσι τάδε: ὅστις χεῖρας καθαρὸς καὶ φωνὴν συνετός, καὶ αὖθις ἕτεροι: ὅστις ἁγνὸς ἀπὸ παντὸς μύσους καὶ ὅτῳ ἡ ψυχὴ οὐδὲν σύνοιδε κακὸν καὶ ὅτῳ εὖ καὶ δικαίως βεβίωται· καὶ ταῦτα προκηρύττουσιν οἱ καθάρσια ἁμαρτημάτων ὑπισχνούμενοι. Ἐπακούσωμεν δὲ τίνας ποτὲ οὗτοι (οἱ χριστιανοὶ) καλοῦσιν· ὅστις, φασίν, ἁμαρτωλός, ὅστις ἀσύνετος, ὅστις νήπιος καὶ ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ὅστις κακοδαίμων, τοῦτον ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ δέξεται» (Ὠριγ. κατὰ Κέλσ. III, 59, I, 253. 24 ἔκδ. Kötschau).

αἰσθάνωνται, ὅτι ὁ μέγας Δημιουργὸς τῶν πάντων δὲν ἀποστρέφεται, ἀλλὰ συγχωρεῖ καὶ ἀγαπᾷ αὐτούς, κινούμενοι δὲ ὑπό εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν τοιοῦτον Θεόν, εὐκολώτερον πράττουσι τὸ ἅγιόν του θέλημα καὶ προθυμοποιοῦνται διὰ πᾶσαν θυσίαν χάριν τοῦ ἀγαπήσαντος αὐτοὺς Χριστοῦ, διότι «ᾧ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ» λέγει ὁ Κύριος, καὶ «τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σὲ ἄγει» διεκήρυττεν ὁ Ἀπ. Παῦλος (Λουκ. 7,47. Ρωμ. 2,4.)[1]. Ἡ συγχωροῦσα ἀγάπη τοῦ Θεοῦ κάμνει τὸν πεπτωκότα νὰ αἰσχύνεται διὰ τὰ παραπτώματά του, συνάμα δὲ διεγείρει τὴν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς ἕνα τόσον φιλάνθρωπον Θεόν[2].

Μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐπῆλθε διὰ τῆς ἁμαρτίας μέγα χάσμα, ὅπερ μετεπήδησε ἡ θεία ἀγάπη καὶ ἔσπευσεν εἰς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν τοιαύτην πλήρη ἀγάπης ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἐκδηλωθεῖσαν κυρίως διὰ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας, διὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν, ὀνομάζουσιν οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης χάριν, διότι ἡ προσφερομένη πρὸς πάντας λύτρωσις διὰ τοῦ Κυρίου προσφέρεται δωρεάν, μὴ προσδιοριζομένη ὑπὸ ἀνθρωπίνων ὅρων, ἀλλ᾽ ὀφειλομένη ἀπολύτως εἰς τὴν θείαν πρωτοβουλίαν καὶ ἀγάπην. Χάρις λοιπὸν σημαίνει τὴν ἀπολυτρωτικὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπεκαλύφθη ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Σωτῆρος πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς ἁμαρτωλῆς ἀνθρωπότητος, καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὰς εὐλογίας, ὧν ἀξιοῦνται παρὰ τοῦ Θεοῦ δωρεὰν οἱ πιστοὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς αὐτῶν[3]. Ἐν τῇ θρησκευτικῇ ζωῇ, ὡς ἐκλάμπει αὕτη

[1] Πρβλ. Ἰωήλ 2,13 καὶ Σοφ. Σολομ. 15,1: «Σὺ δὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν χρηστὸς καὶ ἀληθής, μακρόθυμος καὶ ἐν ἐλέει διοικῶν τὰ πάντα. καὶ γὰρ ἐὰν ἁμάρτωμεν, σοί ἐσμεν, εἰδότες σου τὸ κράτος· οὐχ ἁμαρτησόμεθα δέ, εἰδότες, ὅτι σοὶ λελογίσμεθα».

[2] Πρβλ. Ἰωάν. 4, 19: «ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς».

[3] «Χάρις ἐν γένει μὲν εἶναι ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐκδήλωσις τῆς ἀγάπης καὶ εὐνοίας τοῦ Θεοῦ, ἰδίᾳ δὲ σημαίνει τὴν σωτήριον δύναμιν τοῦ Θεοῦ, δι᾽ ἧς οὗτος τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀπολύτρωσιν τὴν τελεσθεῖσαν διὰ πάντας ἰδιοποιεῖ ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ, γεννῶσα ἅμα καὶ καλλιεργοῦσα τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴν καὶ εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν παρασκευάζουσα» (Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Χρ. Ἀνδρούτσου σελ. 219. Ἐπίσης ἐν σελ. 222: «ἡ χάρις εἶναι δωρεά, ὑπ᾽ οὐδεμιᾶς προσδιοριζομένη ἀνθρωπίνης συνθήκης... ἀξιούμεθα τῆς θείας χάριτος οὐχὶ διὰ τὰ ἡμέτερα ἔργα; ἀλλὰ διὰ τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Θεοῦ»). Εἰς τὸ ἔργον «The Ministry and the Sacraments» ἐκδοθὲν ὑπὸ τῆς

εἰς τὰς σελίδας τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, τὸ πᾶν συμβαίνει καὶ κατορθοῦται κατὰ θείαν χάριν, διότι μόνη αὕτη δύναται νά γεφυρώσῃ τὴν ἄπειρον ἀπόστασιν μεταξὺ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀπολύτως ἁγίου Θεοῦ καὶ νὰ ἀναπληρώνῃ τὰ ἐλλείποντα καὶ νὰ θεραπεύῃ τὰ ἀσθενῆ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ. Ἡ θεία χάρις εἶναι ἡ αἰτία ὅλων τῶν ὑπερφυσικῶν γεγονότων, ἅτινα ἀναγράφονται ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ περιστρέφονται περὶ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ θεία χάρις εἶναι φῶς διαφωτίζον τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος καὶ ζωογονοῦν τὴν νενεκρωμένην ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν ἠθικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Δὲν δύναταί τις νὰ ἐμβαθύνῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐάν, ἀπογυμνώσας τοῦτον τῆς περὶ θείας χάριτος ἀληθείας, ἐπιζητῇ εἰς ἄλλα σημεῖα νὰ εὕρῃ τὰ βασικὰ γνωρίσματα αὐτοῦ. Ἀντιθέτως ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς θείας χάριτος διαφωτίζονται καὶ νοοῦνται σαφῶς πάντα τὰ μυστήρια αὐτοῦ, ἅτινα ἀπεκαλύφθησαν διὰ τοῦ Ἰηοοῦ Χριστοῦ καὶ κηρύττονται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον. Ἐντεῦθεν λέγομεν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι κατ᾽ ἐξοχὴν θρησκεία τῆς χάριτος καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ βασίλειον τῆς χάριτος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κόσμου τούτου.

Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς περὶ χάριτος διδασκαλίας τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης εἶναι ἀνάγκη νὰ ρίψωμεν

παγχριστιανικῆς ὀργανώσεως «Faith and Order» καὶ περιέχον πραγματείας ὅλων τῶν δογμάτων «περὶ τῆς ἱερωσύνης καὶ τῶν ἱερῶν μυστηρίων» ἀναγινώσκομεν τὸν ἀκόλουθον ὁρισμὸν τῆς χάριτος (σελ. 4): «Συμφωνοῦμεν ὅτι θεία χάρις, ὡς ἀπεκαλύφθη ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ σημαίνει τὴν εὐδοκίαν καὶ ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐπιδειχθεῖσαν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν δημιουργίαν ἡμῶν, εἰς τὴν συντήρησιν καὶ εἰς ὅλας τὰς εὐλογίας τῆς παρούσης ζωῆς καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν ἡμῶν διὰ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας, διὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν δωρεὰν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἱερῶν μυστηρίων. Συμφωνοῦμεν ὅτι δηλοῖ, ὅτι ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ὁ Θεὸς κινεῖται εἰς τὰς πλήρεις χάριτος ἐνεργείας αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων οὐχὶ λόγῳ ἀξιομισθίας τινὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ μόνον ἕνεκα τῆς ἐλευθέρας ἀγάπης αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον». Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἀνευρίσκει τις καὶ τὴν Ὀρθόδοξον ἄποψιν περὶ τῆς ἱερωσύνης καὶ τῶν μυστηρίων εἰς τρεῖς ἐκτενεῖς καὶ ἐμπεριστατωμένας πραγματείας ὑπὸ τῶν καθηγητῶν κ. ***Ἀμ. Ἀλιβιζάτου*** κ. ***Βουλγάκωφ*** καὶ ***Ἀρσένιεφ,*** καὶ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν τοιαύτην ἐν πραγματείᾳ ὑπὸ τοῦ Marianus Johannes Vetter.

ἓν βλέμμα εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ὅρου «χάρις» εἰς τὴν προχριστιανικὴν ἐποχὴν παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Ἰουδαίοις, ἵνα ἴδωμεν οὕτω τίνι τρόπῳ ἡ λέξις ἀπέκτησε νέον καὶ εὐρύτερον περιεχόμενον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ[1].

2. Ἡ λέξις «χάρις» παρὰ τοῖς κλασσικοῖς καὶ τοῖς συγγραφεῦσι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Ἡ λέξις «χάρις» δὲν ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον παρὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης, ἀλλ᾽ ἀπαντᾷ αὕτη καὶ εἰς τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τοιούτους κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ἀλλ᾽ ὅπως πολλῶν ἄλλων λέξεων, οὕτω καὶ τῆς λέξεως «χάρις» οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς διέπτυξαν καὶ μετεμόρφωσαν τὸ περιεχόμενον, χρησιμοποιήσαντες ταύτην πρὸς ἔκφρασιν ἑνὸς οὐσιώδους γνωρίσματος τῆς ἑαυτῶν πίστεως.

Κάλλος καὶ ἀγαθότης, εὔνοια καὶ χαρὰ καὶ εὐγνωμοσύνη εἶναι αἱ ἔννοιαι καὶ τὰ συναισθήματα, ἅτινα ἐξέφραζον οἱ Ἕλληνες πάντων τῶν χρόνων διὰ τῆς γλυκείας καὶ εὐήχου ταύτης λέξεως. Χάρις ἐν πρώτοις ἐκαλεῖτο πᾶν ὅ,τι θέλγει τὰ ὄμματα καὶ γενικῶς τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ὅπως τὰ θέλγητρα καὶ ἡ ἐρασμία ὄψις ἑνὸς προσώπου, ἡ γλυκύτης τῶν λόγων, μουσικῶν ὀργάνων, τοῦ οἴνου καὶ παντὸς προὐκαλοῦντος χαρὰν καὶ τέρψιν. Οὕτως ὁ Ὅμηρος λέγει ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ περιέβαλε μὲ θεσπεσίαν χάριν τὸν Τηλέμαχον ὅτε παρου-

---

[1] Σύγγράμματα ἄξια μνείας ἀσχολούμενα μὲ τὸ προκείμενον θέμα εἶναι πάμπολλα καὶ εἰς ὅλας τὰς γλώσσας, ἀναφέρομεν δὲ ἐκ τούτων τὰ ἑξῆς κυριώτερα: **E. G. P. Wetter,** Charis, Ein Beitrag zur Geschichte des ältesten Christentums, **A. Rademacher,** Gnade und Nature (1925).

N. P. Williams, the grace of God (1930).

Dr. Tounsend, Grace in the N. Testament.

James Moffat, Grace in the N. Testament (1913).

John Oman, Grace and Peronality (1920).

Dr. Joseph Pohle (Ἀγγλ. μετ.) Grace, actual and habitual (1917).

Ἐπίσης τὰ σχετικὰ κεφάλαια εἰς τὰ συγγράμματα ἐπὶ τῆς Θεολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης» τῶν P. Feine (1934), A. Schlatter (1909), G. Stevens (1899), E. Gould (1900), Maurice Jones (1914), A. Lemonayer (1928) καὶ τὰ σχετικὰ ἄρθρα εἰς τὰ λεξικὰ τοῦ **Hastings:** Dictionary of the Bible, καὶ Encyclopedia of Religion and Ethics. τῶν **Wetzer** und **Welte,** Kirchenlexicon, **Buchberger,** Lexicon für Theologie und Kirche, **Vigouroux,** Dictionnaire de la Bible, **Cheyne and Black,** Encyclopedia Biblica.

σιάσθη πρὸ τῆς ἀγορᾶς τῶν Ἀχαιῶν: «θεσπεσίην δ' ἄρα τῷ γε χάριν κατέχευεν Ἀθήνη» (Ὀδ. Β'. 12). Ὁ Ἡσίοδος ἐξαίρει τὴν δύναμιν τῆς γλώσσης, περὶ ἧς λέγει «πλείστη δὲ χάρις κατὰ μέτρον ἰούσης» (ἔργα καὶ ἡμέραι 720). Ὁ Πίνδαρος ἐκθειάζει τὴν εὐχαρίστησιν ἢ «χάριν ἑπτακτύπου φόρμιγγος» (Πυθ. Β'. 126), ὁ δὲ συγγραφεὺς τοῦ Β'. Μακκαβαίων παραβάλλει τὴν εὐχαρίστησιν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως καλῶς συντεταγμένου βιβλίου μὲ τὴν τέρψιν καὶ τὴν ἡδύτητα τοῦ οἴνου λέγων: «ὃν δὲ τρόπον οἶνος ὕδατι συγκερασθεὶς ἡδὺς καὶ ἐπιτερπῆ τὴν χάριν ἀποτελεῖ, οὕτω καὶ τὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ λόγου τέρπει τὰς ἀκοὰς τῶν ἐντυγχανόντων τῇ συντάξει (2 Μακ. 15, 39.). Πολλάκις συνεκφέρονται ἐν περιφράσει αἱ λέξεις «κάλλος καὶ χάρις», τοῦθ' ὅπερ δεικνύει τὴν στενὴν σχέσιν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὀνομάτων, ὅπως ἐν Ὀδυσ. Ζ'. 236: «κάλλει καὶ χάρισι στίλβων» καὶ ἐν Σοφ. Σειρ. 40, 22: «χάριν καὶ κάλλος ἐπιθυμήσει ὁ ὀφθαλμός σου». Οὐ μόνον δὲ περὶ πραγμάτων τερπόντων τὰ αἰσθητήρια, ἀλλὰ καὶ γενικῶς οἱαδήποτε εὐχαρίστησις καὶ χαρὰ ἐξ οἱουδήποτε λόγου προερχομένη πολλάκις χαρακτηρίζεται ὡς χάρις, ὅπως καὶ εὐχαρίστησις ἐκ τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα ἔχει τις καὶ ἀπολαμβάνει, ἡ χαρὰ ἐκ τῆς ζωῆς, ἀκόμη καὶ ἐκ τοῦ θανάτου, ὅταν οὗτος θέτει τέρμα εἰς πολυπαθῆ βίον καὶ εἶναι τότε εὐπρόσδεκτος. Ὁ Εὐριπίδης παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἰδία πρόκειται εὐχαρίστησις καὶ ὅταν τις χαίρῃ ἐπὶ μεγάλοις καὶ ὅταν ἀπολαμβάνῃ ἡδέως τὰ μικρα[1], ἐν δὲ Σοφ. Οἰδ. Κολ. 1751 ὁ Θησεὺς παρακινεῖ τὰς ἀδελφὰς Ἰσμήνην καὶ Ἀντιγόνην νὰ μὴ θρηνῶσι διὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός των, διότι ὅταν ὁ θάνατος εἶναι εὐεργεσία εἰς τοὺς θνήσκοντας δὲν ἁρμόζουσιν τὸ πένθος καὶ οἱ θρῆνοι:

«παύετε θρήνων παῖδες· ἐν οἷς γὰρ
χάρις ἡ χθονία νὺξ ἐπίκειται
πενθεῖν οὐ χρή· νέμεσις γάρ.

Συνηθεστάτη εἶναι ὡσαύτως ἡ χρῆσις τῆς λέξεως «χάρις» ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς εὐνοίας, ἢ τῆς εὐεργεσίας ἢ τῶν καλῶν διαθέσεων προσώπου τινός, ἰδίως ἀνωτέρων, πρὸς ἄλλους, καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ εὐχαριστίας τοῦ δεχομένου τὴν χάριν. Ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ προσεγγίζει ἡ χρῆσις τῆς λέξεως πρὸς τὴν ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἀπαντῶσαν ἔννοιαν. Ὑπ' ἀμφοτέρας τὰς σημασίας ἤτοι τῆς τε εὐεργεσίας καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης ἀπαντᾷ εἰς τὰς παροιμιώδεις ἐκφράσεις τοῦ

---

[1] Ἴων Εὐριπ. 645: ἴση γὰρ ἡ χάρις μεγάλοισι χαίρειν σμικρὰ θ' ἡδέως ἔχειν.

Σοφοκλέους: «ἡ χάρις χάριν φέρει» (Σοφ. Οἰδ. Κολ. 779) καὶ «χάρις χάριν γὰρ ἐστὶ τίκτουσα ἀεί». (Σοφ. Αἴας 522). Ἡ εὐεργεσία, καὶ μὴ τυγχάνουσα ἀναγνωρίσεως ἢ ἡ ἀναξία εὐγνωμοσύνης χαρακτηρίζεται παρ᾽ Αἰσχύλῳ «χάρις ἄχαρις» (Προμηθ. 545) ὁ δὲ Θεόκριτος παρατηρεῖ ὅτι καὶ μικρὸν δῶρον δύναται νὰ μαρτυρῇ μεγάλην καλωσύνην καὶ εὐμένειαν: «μεγάλα χάρις δώρῳ σὺν ὀλίγῳ» (Εἰδύλλ. κη΄. 24.25). Τοσοῦτον δὲ ἱερὸν ἦτο τὸ καθῆκον τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς ἀνταποδόσεως τῆς χάριτος, ὥστε κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς φιλοσόφους, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἡ ἀνταπόδοσις τῆς χάριτος ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῶν Χαρίτων, τῶν Θεῶν ἐκείνων, αἳ ὁποῖαι εἶχον ὡς προορισμὸν νὰ ὑπενθυμίζωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ καθῆκον τῆς ἀνταποδόσεως τῆς χάριτος ἤτοι τὴν εὐγνωμοσύνην. «Διό, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ Χαρίτων ἱερὸν ἐμποδὼν ποιοῦνται, ἵνα ἀνταπόδοσις ᾖ· τοῦτο γὰρ χάριτος ἴδιον· ἀνθυπηρετῆσαι γὰρ δεῖ τῷ χαρισαμένῳ καὶ πάλιν αὐτὸν ἄρξαι χαριζόμενον» (Ἀριστοτ. Νικομάχ. ε΄ ς΄). Ὁ Θέογνις (105) παρατηρεῖ, ὅτι τὸ εὐεργετεῖν δειλοὺς καὶ ἀγνώμονας εἶναι ὡσὰν νὰ σπείρῃς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης:

δειλοὺς δ᾽ εὖ ἔρδοντι ματαιοτάτη χάρις ἐστίν,
ἴσον καὶ σπείρειν πόντου ἁλὸς πολιῆς..

Ὅταν ἡ εὐμένεια καὶ αἱ καλαὶ διαθέσεις ἐκδηλῶνται παρ᾽ ἀνωτέρων προσώπων, παρὰ βασιλέων, ἀρχόντων, ἀρχηγῶν καὶ ἑξῆς πρὸς κατώτερα πρόσωπα, πολλάκις μὴ ἀξίζοντα νὰ τύχωσι τοιαύτης καλωσύνης, τότε θεωροῦνται ὡς πραγματικὴ χάρις καὶ ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ ἡ λέξις προσεγγίζει πρὸς τὴν θεολογικὴν χάριν. Οὕτως ἡ αἰχμάλωτος τοῦ Αἴαντος Τέκμησσα, μαθοῦσα τὸ διάβημα τοῦ Αἴαντος πρὸς αὐτοκτονίαν, θρηνεῖ ὅτι ἀπέβαλε πλέον τὴν παλαιὰν εὔνοιαν τοῦ ἥρωος πρὸς αὐτήν, καὶ λέγει:

«ἔγνωκα γὰρ δὴ φωτὸς ἠπατημένη
καὶ τῆς παλαιᾶς χάριτος ἐκβεβλημένη» (Σοφ. Αἴας 806.)

Ὁμοίως ἀξία ἰδίας παρατηρήσεως εἶναι ἡ ἐκδοχὴ τῆς χάριτος δυναμικῶς, ὡς ἰδιότητος ἀσκούσης γοητείαν ἀόρατον, ἀλλ᾽ ἰσχυρὰν ἐπὶ τοὺς ἄλλους, ὡσεὶ προήρχετο ἄνωθεν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἡ δύναμις αὐτῆς. Ὑπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην σημασίαν μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ὁ Εὐριπίδης, ὅταν ὁμιλῇ διὰ τὴν δεσμευτικὴν δύναμιν τῶν ὅρκων ἢ τὴν τιμὴν καὶ τὸ σέβας αὐτῶν ἐν Μηδ. 439.

βέβακε δ᾽ ὅρκων χάρις, οὐδ᾽ ἔτι αἰδὼς
Ἑλλάδι τᾷ μεγάλᾳ μένει, αἰθερία δ᾽ ἀπέπτα».

Παρὰ ταῦτα εἴμεθα μακρὰν ἀκόμη ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν ἐκδοχὴν τῆς χάριτος, ὡς ἀγάπης καὶ εὐνοίας τῶν Θεῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, διότι οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ. Οἱ Θεοὶ τῶν ἀρχαίων λαῶν οὐδένα οἶκτον ᾐσθάνοντο πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ πάσχοντας, ὥστε νὰ ἐπιδεικνύωσι χάριν, ἀγάπην καὶ συγγνώμην πρὸς αὐτούς. Ὅταν ὁ Προμηθεὺς ἀνεστέναζεν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν πληγμάτων καὶ ἔλεγεν: ὤμοι! ὁ Ἑρμῆς γελῶν ἀπήντα ὅτι ἡ λέξις αὕτη εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸν Δία:

«ὤμοι! τόδε Ζεὺς τοὔπος οὐκ ἐπίσταται»

(Αἰσχύλ. Προμ. δεσμώτης 980).

Αἱ θρησκεῖαι τῶν Ἀρχαίων δὲν περιέχουσι παραστάσεις καὶ ἰδέας περὶ τῶν Θεῶν τοιαύτας, ὥστε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οὗτοι φύσει ἦσαν ἀγαθοὶ καὶ πλήρεις ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπον. «Ὁ Ἕλλην τὴν εὔνοιαν τοῦ Θεοῦ οὐδόλως ὑπελάμβανεν ὡς ἀεὶ οἴκοθεν ὑπάρχουσαν καὶ ὁ φθόνος τῶν Θεῶν παρ᾽ αὐτῷ δὲν ἦτο ἁπλῶς εἰκονικὴ φράσις. Τούτου ἕνεκα εἶχεν ἀνάγκην νὰ φροντίζῃ σοβαρῶς, ὅπως διαθέσῃ αὐτοὺς ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τὴν ὑπάρχουσαν τυχὸν δυσμένειαν μεταβάλῃ εἰς εὔνοιαν» [1].

3. Ἡ λέξις «χάρις» παρὰ Φίλωνι τῷ Ἰουδαίῳ.

Ὁ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος θεωρεῖται ὡς τὸ τυπικώτερον παράδειγμα Ἰουδαίου φιλοσόφου καὶ Ἑλληνιστοῦ, ὁ ὁποῖος, ἐν ᾧ ὑπέστη βαθύτατα τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἀπέβαλε τὴν ἀφοσίωσίν του πρὸς τὴν πατρῴαν θρησκείαν καὶ τὴν ἐκτίμησίν του πρὸς τὴν σοφίαν, τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀποτεθησαυρισμένην. Ἦτο σύγχρονος τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τὰ συγγράμματά του διακρίνονται διὰ τὴν ἔντονον εὐσέβειαν, ὄντα διαπεποτισμένα ὑπὸ τῆς εὐσεβοῦς σκέψεως, ὅτι τὰ πάντα ὀφείλομεν εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος μόνος ἔχει τὴν ἰδιότητα τοῦ δημιουργεῖν καὶ χορηγεῖν, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ φύσις ὅλη δέχονται τὰς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δωρεὰς καὶ εὐεργεσίας. Ἡ περὶ χάριτος τοῦ Θεοῦ ἔννοιά του συγγενεύει πολὺ πρὸς τὴν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ τοιαύτην. Κατὰ τὸν Φίλωνα χάρις εἶναι τὸ σύνολον τῶν δωρεῶν καὶ εὐεργεσιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπορρέουσιν ἀπὸ τὴν ἀγα-

---

[1] Leopold Schmidt. «Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων» μετάφρασις Δημ. Ἰ. Ὀλυμπίου, τόμ. Β΄. σελ. 21 (Βιβλιοθ. Μαρασλῆ).

θότητα καὶ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Πᾶν πρᾶγμα τοῦ κόσμου τούτου καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος εἶναι χάρις τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποίου τὰς χάριτας συναντῶμεν καὶ ἀπολαμβάνομεν καθ᾽ ἑκάστην ἐν τῇ ζωῇ ἡμῶν. Ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ χάρις πρὸς τὰ δημιουργήματα ἐπιχορηγεῖται ἀφθονώτερον ἢ ὅσον ταῦτα εἶναι ἱκανὰ νὰ ἐπιδέχωνται, διότι ὁ Θεὸς εἶναι κατ᾽ ἐξοχὴν «***φιλόδωρος***»: «ἄφθονοι μέν, ὦ φιλόδωρε, αἱ σαὶ χάριτες καὶ ἀπερίγραφοι, λέγει περὶ τοῦ Θεοῦ ὁ Φίλων, καὶ ὅρον ἢ τελευτὴν οὐκ ἔχουσαι, πηγῶν τρόπον πλείω τῶν ἀπαντλουμένων ἀνομβροῦσαι»[1]. Ἡ ἀγαθότης καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπείρως περισσότερα ἢ ὅσον χρειάζονται οἱ ἄνθρωποι καὶ ὁ Θεὸς ἐπιδεικνύει ταῦτα καὶ εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπωφελοῦνται αὐτῶν, ὅπως ἀκριβῶς ἀποστέλλει τὴν βροχὴν αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς ἀγόνους ἐκτάσεις τῶν ἐρήμων, μολονότι ἐκεῖ εἶναι ἀνωφελὴς καὶ περιττή: «Φιλόδωρος ὢν ὁ Θεός, λέγει, χαρίζεται τὰ ἀγαθὰ πᾶσι καὶ τοῖς μὴ τελείοις, προκαλούμενος αὐτοὺς εἰς μετουσίαν καὶ ζῆλον ἀρετῆς ἅμα καὶ τὸν περιττὸν πλοῦτον ἐπιδεικνύμενος αὐτοῦ, ὅτι ἐξαρκεῖ καὶ τοῖς μὴ λίαν ὠφεληθησομένοις...»[2]. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἀρχὴ πάσης χάριτος καὶ ἐπὶ τῆς πίστεως ταύτης βασίζεται ἡ θρησκευτικότης τῶν εὐσεβῶν, ἡ διαθήκη, ἣν συνῆψεν ὁ Θεὸς μετὰ τοῦ περιουσίου λαοῦ του[3].

Οὐ μόνον τὰ παντὸς εἴδους ἀγαθά, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀρεταὶ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ὀφείλονται εἰς τὴν θείαν χάριν, διότι ἡ φύσις ἄνευ τῆς θείας χάριτος οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἐξ ἑαυτῆς: «Μόνῳ δὲ αὐτῷ χρησάμενος ὁ Θεὸς ἔγνω δεῖν εὐεργετεῖν ἀταμιεύτοις καὶ πλουσίαις χάρισι ***τὴν ἄνευ δωρεᾶς θείας φύσιν οὐδενὸς ἀγαθοῦ δυναμένην*** ἐπιλαχεῖν ἐξ ἑαυτῆς»[4]. Ὁ ἠθικὸς βίος δὲν εἶναι κατορθωτὸς διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ προσπαθειῶν, ἀλλ᾽ ὁ Θεὸς εἶναι «ὁ προκαλούμενος αὐτοὺς (τοὺς μὴ τελείους) εἰς μετουσίαν καὶ ζῆλον ἀρετῆς»[5], καὶ ἐκεῖνος εἶναι ὁ διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἀπομακρύνων τὰς πονηρὰς σκέψεις ἀφ᾽ ἡμῶν καὶ πληρῶν τὴν ψυχὴν δι᾽ ἀγαθῶν τοιούτων[6]. Ὅπως παρὰ τῷ Ἀπ. Παύλῳ, οὕτω καὶ παρὰ τῷ Φίλωνι οὐδε-

[1] «Περὶ τοῦ τίς ὁ τῶν θείων ἐστὶ κληρονόμος» 4, 12.

[2] «Περὶ νόμων ἱερῶν ἀλληγορίας». Βιβλ. Α΄. 13.

[3] Περὶ τῶν μενονομαζομένων καὶ ὧν ἕνεκα μετονομάζεται, 8: «ἡ πασῶν χαρίτων ἀρχή τε καὶ πηγὴ αὐτός εἰμι ἐγώ».

[4] Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιΐας 6.

[5] Νόμων ἱερῶν ἀλληγορ. Βιβλ. Α΄. 13.

[6] Αὐτόθι Βιβλ. Β΄. 9: «Θεοῦ τῇ ἑαυτοῦ χάριτι γλυκὺ νάμα ἀντὶ ἁλμυροῦ ἐπιχέαντος τῇ ψυχῇ».

μία κακία εἶναι ἀντιπαθεστέρα, ὅσον ἡ αὐταρέσκεια καὶ αὐτοδικαίωσις ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ θρησκευτικῷ βίῳ. Ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἔχει, ὅπερ ἐπέτυχε διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, ἀλλὰ τὰ πάντα παρέλαβεν ἐκ τοῦ Θεοῦ: «ἴδιον οὐδὲν ἔχεις ἀγαθόν, λέγει, ἀλλ᾽ ὅ,τι ἂν νομίσῃς ἔχειν, ἕτερος παρέσχηκεν· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι Θεοῦ τοῦ διδόντος κτήματα πάντα» [1]. Πόσον οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ εὐσεβοῦς Φίλωνος ὑπενθυμίζουσιν ὅσα σχετικῶς ἔγραφε καὶ ὁ Ἀπ. Παῦλος πρὸς τοὺς Κορινθίους: «τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;» (1 Κορ. 4, 7.). Μοναδικὸς καὶ ὑπέροχος θρησκευτικὸς φιλόσοφος ὁ Φίλων οὐδέποτε ὁμιλεῖ περὶ ἰδιότητός τινος τοῦ Θεοῦ ἢ περὶ ἐνεργείας τινὸς Αὐτοῦ ἄνευ ἀναφορᾶς αὐτῶν πρὸς τὴν θείαν χάριν καὶ ἀγαθότητα καὶ εἶναι ἀνεξάντλητος ὁ πλοῦτος τῆς περιγραφῆς ὑπ᾽ αὐτοῦ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ὀλίγοι δὲ εἶναι οἱ ἄνθρωποι, κατὰ τὸν Φίλωνα, οἱ ἔχοντες τὰ ὦτα αὐτῶν ἀνοικτὰ «πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἱερῶν τούτων λόγων, οἳ διδάσκουσιν, ὡς ἄρα μόνον Θεοῦ σπείρειν καὶ γεννᾶν τὰ καλὰ ἔργα ἴδιον» [2]. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἄνευ ἐνδοιασμῶν, ὅτι μετὰ τοὺς ἱ. συγγραφεῖς τῆς Κ. Δ. οὐδεὶς ἄλλος τονίζει ἰσχυρότερον τοῦ Φίλωνος καὶ διακηρύττει συχνότερον τούτου τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν θρησκευτικὴν ταύτην ἰδέαν, ὅτι πάντων ὅσα σκέπτεται καὶ πράττει ὁ ἄνθρωπος αἰτία εἶναι ὁ Θεός, διότι τοῦ Θεοῦ εἶναι ἴδιον τὸ ποιεῖν, ὅπως ἴδιον τοῦ πυρὸς εἶναι τὸ καίειν καὶ τῆς χιόνος τὸ ψύχειν. «Παύεται γὰρ οὐδέποτε ποιῶν ὁ Θεός, λέγει, ἀλλ᾽ ὥσπερ ἴδιον τὸ καίειν πυρὸς καὶ χιόνος τὸ ψύχειν, οὕτω καὶ Θεοῦ τὸ ποιεῖν καὶ πολύ γε μᾶλλον ὅσῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀρχὴ τοῦ δρᾶν ἐστιν» [3].

Παρὰ ταῦτα ὑπάρχει ἀκόμη ἀπόστασις μεταξὺ τῆς περὶ χάριτος ἀντιλήψεως τοῦ Φίλωνος καὶ τῆς τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης. Ὁ Φίλων δὲν συνδέει τὴν χάριν κυρίως πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ μάλιστα τὴν ἀπολυτρωτικὴν ἀγάπην, διότι φυσικῷ τῷ λόγῳ δὲν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅπως οἱ Ἀπόστολοι, τὴν κατὰ χάριν καὶ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ βίου, τῆς θυσίας καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι εἴδομεν κοσμικωτέραν ἐκδοχὴν τῆς χάριτος, παρὰ τῷ Φίλωνι αὕτη προσλαμβάνει θρησκευτικωτέραν μορφήν, ἀλλὰ παρ᾽ οὐδενὶ

[1] Περὶ τοῦ τίς ὁ τῶν θείων ἐστὶ κληρονόμος 21.
[2] Περὶ τῶν Μετονομ. 24.
[3] Νομ. Ἀλληγ. Α΄. 2-3.

ἀπαντᾷ ἐν τῇ βαθείᾳ ἐκείνῃ θεολογικῇ ἐκδοχῇ, ὅπως παρὰ τοῖς ἱεροῖς συγγραφεῦσι τῆς Κ. Διαθήκης, καθ᾽ ἣν ἡ χάρις συνδέεται πρὸς τὴν πτῶσιν καὶ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐκ ταύτης ἀπολύτρωσιν παρὰ τοῦ Θεοῦ δωρεάν, ἄνευ τινὸς ἀξιομισθίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐξ ἁπλῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ ἁμαρτωλὸν καὶ ἀπολωλὸς ἀνθρώπινον γένος. Ὁ Φίλων ὁμιλεῖ περὶ χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ ἔχων κυρίως ὑπ᾽ ὄψιν τὰ ἄφθονα καὶ ποικίλα ἀγαθὰ ἐν τῇ φύσει καὶ αὐτὴν τὴν θαυμασίαν δημιουργίαν, ὅπως καὶ πᾶν καλὸν τῆς ζωῆς, οὗ ἀπολαύει ὁ ἄνθρωπος, ἐλάχιστα δὲ τὴν ἁμαρτίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς εὐσπλαγχνίαν καὶ συγχωροῦσαν κατὰ χάριν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Ἀντιθέτως ἡ Κ. Διαθήκη οὐδέποτε τὰ ἐν τῇ φύσει θαυμάσια καὶ καλὰ καὶ τὰ κατὰ κόσμον ἀγαθά τοῦ ἀνθρώπου συσχετίζει πρὸς τὴν χάριν καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ἀλλ᾽ ἡ περὶ χάριτος διδασκαλία αὐτῆς συσχετίζεται ἀποκλειστικῶς μόνον μὲ τὴν ἐκ τῆς ἁμαρτίας ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἐν τῇ Φιλωνείῳ θρησκευτικῇ φιλοσοφίᾳ ὁ Θεὸς εἶναι καὶ νοεῖται πρὸ παντὸς ὡς Δημιουργὸς τῶν πάντων, πλήρης ἀγαθότητος πρὸς τὰ ἑαυτοῦ δημιουργήματα, διὰ τὴν χριστιανικὴν ὅμως πίστιν εἶναι κυρίως Πατὴρ οὐράνιος καὶ λυτρωτὴς τοῦ κόσμου, πλήρης ἀγάπης πρὸς ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους.

Προκειμένου νὰ ἐκθέσωμεν νῦν τὴν περὶ χάριτος διδασκαλίαν τῆς Κ. Διαθήκης ἐπιβάλλεται νὰ ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, ἵνα ἴδωμεν τὶ περὶ τοῦ θέματος τούτου αὕτη διδάσκει, δεδομένου ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη συμπληρώνει τὴν Παλαιὰν καὶ πᾶσαι αἱ χριστιανικαὶ ἀλήθειαι σκιωδῶς διδάσκονται καὶ ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ.

4. Ἡ χάρις ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ.

Ἡ λέξις χάρις ἀπαντᾷ συνηθέστατα ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ἀλλὰ πάντοτε σχεδὸν (46^{κις}) ἐν τῇ ἑβραϊζούσῃ φράσει «εὑρίσκειν χάριν ἐναντίον τοῦ Θεοῦ», ἐν τῇ ὁποίᾳ σημαίνει «τυγχάνειν τῆς εὐνοίας καὶ ἐπιεικείας τοῦ Θεοῦ». Τὸ νόημα ἐνταῦθα τῆς λέξεως εἶναι ἀνάλογον καὶ συναφὲς πρὸς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὰς ἰδέας τῶν Ἰσραηλιτῶν περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ κυριαρχοῦν συναίσθημα ἐν τῇ θρησκευτικῇ ζωῇ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἦτο τὸ

συναίσθημα τῆς μεγίστης ἀποστάσεως τοῦ Ἰαβὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ φόβος. Μέγα χάσμα ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν, διότι ὁ Ἰαβὲ εἶναι παντοδύναμον, ἀπολύτως ἅγιον, καὶ ἐντελῶς ἕτερον ὄν, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀσθενέστατον καὶ ἁμαρτωλὸν ὄν[1]. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐν τῷ οὐρανῷ, ἡμεῖς εἰς τὴν γῆν. Πολλάκις ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ: «ὅτι Θεὸς ἐγώ εἰμι καὶ οὐκ ἄνθρωπος»[2]. Διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι μετὰ φόβου καὶ τρόμου ὀφείλουσι νὰ ἀποβλέπωσιν εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ προκαλεῖ ἀμέσως τὸν φόβον καὶ τὴν ταραχήν, ἐντεῦθεν «μὴ φοβοῦ» εἶναι ὁ πρῶτος λόγος[3], δι' οὗ χαιρετῶσι τοὺς ἀνθρώπους τὰ ὑπερκόσμια ὄντα καὶ αὐτὸς ὁ Θεός, ὁσάκις ἐμφανίζονται και πρόκειται νὰ ὁμιλῶσιν εἰς αὐτούς. Τὸ αἴσθημα τοῦτο τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ ἐχαρακτήριζε τοὺς Ἰσραηλίτας φυσικῷ τῷ λόγῳ καὶ διότι διὰ τῶν συνεχῶν παραβάσεων τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ εἶχον προκαλέσῃ πολλάκις τὴν φοβερὰν ὀργήν του, περὶ ἧς ὁ Ἰεζεκιὴλ γράφει ὅτι ἠφάνιζεν ἐν θλίψεσιν αὐτοὺς «ὃν τρόπον χωνεύεται ἀργύριον ἐν μέσῳ καμίνου»[4]. Συνεχὴς ἦτο ἡ ὑπόμνησις εἰς τὸν Ἰσραηλίτην: «ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεου ὑμῶν πορευθήσεσθε καὶ τοῦτον φοβηθήσεσθε», καὶ «τέλος λόγου, λέγει ὁ Ἐκκλησιαστής, τὸν Θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος»[5]. Τὸ πρώτιστον καθῆκον καὶ τὸ κύριον γνώρισμα τοῦ εὐσεβοῦς Ἰσραηλίτου ἦτο ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ τὸ ἀντίθετον διακρίνει τὸν ἀσεβῆ καὶ ἁμαρτωλόν, τὸν μὴ ἔχοντα συνείδησιν οὔτε τῆς ἰδίας ἁμαρτωλότητος καὶ μηδαμινότητος, οὔτε τῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ[6]. Βεβαίως ἐκ τούτων δὲν ἕπεται, ὅτι διαρκὴς φόβος καὶ ἀνησυχία διέκρινε τὴν ζωὴν τῶν εὐσεβῶν. Ἀντιθέτως ὁ φόβος συνωδεύετο πάντοτε καὶ ὑπό τινος χαρᾶς καὶ ἐμπιστοσύνης εἰς τὸν Θεόν, διότι ἐγνώριζον, ὅτι ὁ Θεὸς προστατεύει τοὺς φοβουμένους αὐτόν, παρέχων εὐημερίαν ἀσφάλειαν καὶ πᾶν ἀγαθὸν ἐν τῇ ζωῇ. Διὰ τοῦτο γίνεται λόγος καὶ περὶ χαρᾶς ἐν τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου: «φόβος Κυρίου, λέγει ὁ Σειρα-

---

[1] Πρβλ. Johannes Hempel, Gott und Mensch im alten Testament» σελ. 4, 8 κ. ἑ. (ἔκδ. 1936).

[2] Ὠσηὲ 11,9, ἐπίσης Ἰεζ. 28,2: «Θεὸς εἰμι ἐγώ... σὺ δὲ εἶ ἄνθρωπος καὶ οὐ Θεός». Ἰεζ. 28,9. Ἡσ. 31, 2.

[3] Γεν. 15,1. 26,24. κ. ἀ. πρβλ. καὶ Λουκ. 1,13.30. Ἀποκ. 1,17.

[4] Δευτ. 13,4. Λευιτ. 19, 14. 32.

[5] Ἐκκλ. 12,13.

[6] Πρβλ. ἰδίως Σοφ. Σειρ. 1, 11 - 21.

χίδης, τέρψει καρδίαν καὶ δώσει εὐφροσύνην καὶ χαρὰν καὶ μακροημέρευσιν»[1].

Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ συναίσθημα τῆς ἀποστάσεως τοῦ Ἰαβὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ φόβου ἐχαρακτήριζε τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἔπρεπεν οὗτοι νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς εὐτυχεῖς, ἐὰν διὰ τοῦ φόβου, διὰ τῶν θυσιῶν καὶ διὰ τῶν καλῶν αὐτῶν ἔργων ἠδύναντο νὰ τύχωσι τῆς εὐνοίας τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ εὕρωσιν ἐπιείκειαν καὶ χάριν παρ' αὐτῷ. Ἡ εὔνοια ὅμως αὕτη τοῦ Ἰαβὲ πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας δὲν ἀποδίδεται διὰ τῆς λέξεως «χάρις» (chên) ὑπὸ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀλλὰ διὰ τοῦ ταυτοσήμου ὀνόματος «ἔλεος» (hesed), ἀπαντῶντος πολλάκις ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ, ὅσον καὶ ἡ «χάρις» ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Ἀκριβῶς οἵαν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν ἔχει ἡ λέξις «χάρις» ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, τὴν αὐτὴν ἔχει καὶ ἡ λέξις «ἔλεος» ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ἐκφράζουσα τὴν ἀγάπην καὶ εὔνοιαν τοῦ Ἰαβὲ πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας. Πᾶσα ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ ἀποδίδεται εἰς τὸ θεῖον ἔλεος. Ἡ μεγίστη ἀπόστασις τοῦ Ἰαβὲ ὡς καὶ ἡ ἰδία αὐτῶν ἁμαρτωλότης ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας οὐ μόνον τὸν φόβον, ἀλλὰ καὶ τὴν πεποίθησιν, ὅτι μόνον εἰς τὸ ἔλεος καὶ τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Θεοῦ ἠδύναντο νὰ στηριχθῶσι διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ εὐημερίαν των. Μία ἀπὸ τὰς οὐσιώδεις λοιπὸν ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν πίστιν τῶν Ἰσραηλιτῶν, εἶναι τὸ ἔλεος αὐτοῦ καὶ ἡ εὐσπλαγχνία. Οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ μάλιστα οἱ ψαλμισταὶ καὶ οἱ προφῆται ἀκαταπαύστως ἐξυμνοῦσι καὶ ἐξαίρουσι τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Θὰ κατανοηθῇ καλύτερον ἡ θρησκεία τῆς Παλ. Διαθήκης καὶ πολλαὶ παρανοήσεις αὐτῆς θὰ ἀπεφεύγοντο, ἐὰν ἀπεδίδετο ἡ προσήκουσα θέσις καὶ σημασία εἰς τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς εὐσεβείας, ἤτοι εἰς τὴν πίστιν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐὰν ἡρμηνεύοντο καὶ τὰ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ θαυμαστὰ γεγονότα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἡ ἀνάδειξις αὐτοῦ εἰς ἔθνος μέγα καὶ περιούσιον ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ μακρὰ καὶ περιπετειώδης ἐθνικὴ καὶ θρησκευτική του ἱστορία μαρτυρεῖ ἀνὰ πᾶν βῆμα τὸ μέγα ἔλεος τοῦ Ἰαβέ. «Οὐχ ὅτι πολυπληθεῖτε παρὰ πάντα τὰ ἔθνη προείλετο Κύριος ὑμᾶς . . . ἀλλὰ παρὰ τὸ ἀγαπᾶν Κύριον ὑμᾶς καὶ διατηρῶν τὸν ὅρκον, ὃν ὤμοσε τοῖς πατρά-

[1] Αὐτόθι 2, 7. 1, 12.

σιν ὑμῶν»[1]. Δὲν προσέλαβεν αὐτοὺς ὁ Κύριος ἐκ τοῦ μέσου πάντων τῶν λαῶν τῆς γῆς διὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὰς ἀρετάς των, ἀλλ' «ἐπιεικῶς ὁ Κύριος προσελάβετο (αὐτοὺς) ἑαυτῷ»[2]. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἂν ἡ διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ Κυρίου ἐγκαινιασθεῖσα ἐποχὴ εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἐν τοῖς χρόνοις τῆς προπαρασκευῆς τῆς χάριτος διὰ τῆς Παλ. Διαθήκης ἔχομεν τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ. «Καθὼς οἰκτείρει πατὴρ υἱούς, ἀναφωνεῖ ὁ ψαλμωδός, ᾠκτείρησε Κύριος τοὺς φοβουμένους αὐτόν, ὅτι αὐτὸς ἔγνω τὸ πλάσμα ἡμῶν, ἐμνήσθη ὅτι χοῦς ἐσμέν»[3]. «Ἐλεήμων ἐγώ εἰμι, λέγει Κύριος, καὶ οὐ μηνιῶ ἡμῖν εἰς τὸν αἰῶνα»[4].

Ἀπὸ τὴν Παλ. Διαθήκην δὲν λείπει ἡ εὐαγγελικὴ ἰδέα, ὅτι τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν του καὶ τὴν δικαίωσιν πρὸ τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ ἀναμένῃ τις μᾶλλον ἀπὸ τὸ θεῖον ἔλεος παρὰ ἀπὸ τὰ ἴδια ἔργα. Διὰ τοῦ 50στοῦ ψαλμοῦ ὁ Δαβὶδ ἐκθειάζει τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ὡς πλούσιον καὶ μέγα καὶ τὸ μόνον ἱκανὸν νὰ ἐξαλείψῃ τὰς ἀνομίας αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἱλάσκων ἁμαρτίας καὶ εἶναι εὐτυχεῖς ἐκεῖνοι οἵτινες προσελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ὁποίων ἀφέθησαν αἱ ἁμαρτίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ»[5]. Διότι ἐὰν κριθῇ τις κατ' ἀξίαν οὐδεὶς θὰ ὑποστῇ ἐπιτυχῶς τὴν δοκιμασίαν, οὐδὲ θὰ εὑρεθῇ τις δίκαιος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὅσην βαθεῖαν συναίσθησιν τῆς ἰδίας ἁμαρτωλότητος εἶχον οἱ Ἰσραηλῖται — καὶ εἶχον ὀξυτάτην αἴσθησιν τῆς ἁμαρτίας ἀφ' ἑνὸς[6] καὶ τῆς ἁγιότητος τοῦ μεγάλου Θεοῦ ἀφ' ἑτέρου — τοσαύτην εἶχον βαθεῖαν πίστιν καὶ ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ: «Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃς Κύριε, ἀναφωνεῖ ὁ εὐσεβὴς ψαλμιστής, τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἱλασμὸς ἐστίν». Καὶ «μὴ εἰσέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου, ὅτι οὐ δικαιωθήσεται

---

[1] Δευτ. 7, 7.

[2] 1 Βασ. 7, 22.

[3] Ψαλμ. 102, 12.

[4] Ἱερεμ. 3, 12. πρβλ. Ἔξοδ. 22, 27: «ἐὰν οὖν καταβοήσῃ πρός με (ὁ ἀδικούμενος), εἰσακούσομαι αὐτοῦ, ἐλεήμων γάρ εἰμι».

[5] Πρβλ. ψαλμ. 31, 1.: μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι. Μακάριος ἀνήρ, ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν». Ἐπίσης ψαλμ. 64, 4. Ἡσ. 45, 22. 26: «ἀπὸ Κυρίου δικαιωθήσεται καὶ ἐν Θεῷ ἐνδοξασθήσεται πᾶν σπέρμα Ἰσραήλ». Ὡς συγχωροῦσα ἀνομίας παρίσταται ἡ θεία εὐσπλαγχνία καὶ ἐν Ἐξοδ. 34, 6 καὶ Ἀριθμ. 14, 19.

[6] Ἰδὲ Β. Βέλλα, «ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν Παλ. Διαθήκην» Δελτίου Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἰούλ. Αὔγ. 1939 σελ. 117.

ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν[1]. Οἱ Ραββῖνοι τῶν χρόνων τοῦ Κυρίου ἐδίδασκον, ὅτι οὐδὲ οἱ Πατριάρχαι Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ θὰ ἠδύναντο νὰ δικαιωθῶσι πρὸ τοῦ Θεοῦ, ἐὰν οὗτος δὲν ἔκρινεν αὐτοὺς μετ' ἐλέους καὶ ἐπιεικείας, ἀλλ' ὡς δίκαιος δικαστής. Συνήθως ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ θρησκεία τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι μόνον νομικὴ θρησκεία, ἀπαιτοῦσα ἀκριβῆ τήρησιν τῶν ἐντολῶν καὶ διατάξεων καὶ ἐξ αὐτῶν ἐξαρτῶσα τὴν σωτηρίαν καὶ δικαίωσιν. Ἐντεῦθεν ἡ σχέσις τῆς Παλ. Διαθήκης πρὸς τὴν Καινὴν Διαθήκην νοεῖται ὡς σχέσις Χάριτος καὶ Νόμου καὶ ἐξαίρεται ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ὑπεράγαν ἡ ἀντίθεσις αὐτῶν, ἐν ᾧ ὁ Κύριος ρητῶς ὁμιλεῖ περὶ συμπληρώσεως, οὐχὶ δὲ περὶ ἀντιθέσεως τῆς διδασκαλίας του πρὸς τὴν Μωσαϊκὴν καὶ προφητικὴν τοιαύτην. Αὐτὸς ὁ Ἀπ. Παῦλος καταπολεμῶν τὴν ἐπὶ τοῖς ἔργοις καὶ τῇ ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ καταγωγῇ αὐτῶν πεποίθησιν τῶν Φαρισαίων καὶ λοιπῶν Ἰουδαίων, ἀρύεται ἐπιχειρήματα ἐξ αὐτῆς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἀναφέρει τὴν διὰ τῆς πίστεως, οὐχὶ δὲ δι' ἔργων, δικαίωσιν καὶ σωτηρίαν τοῦ Ἀβραάμ: «Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην .... καθάπερ καὶ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ᾧ ὁ Θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην, χωρὶς ἔργων· μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι· μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν»[2]. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται καὶ ἡ πίστις τῶν εὐσεβῶν ἐκείνων Ἰσραηλιτῶν, οἱ ὁποῖοι περισσότερον τῶν ἰδίων καλῶν καὶ κατὰ νόμον ἔργων ἀπέδιδον σημασίαν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ἐξ αὐτοῦ ἀναμένοντες τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν. Πᾶς ὀρθόδοξος Ἰουδαῖος ὤφειλε καθ' ἑκάστην πρωΐαν νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὴν ἀκόλουθον προσευχήν, ἀναγομένην κατά τινας εἰς τὸν πρῶτον αἰῶνα, ἤτοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κυρίου: «Δέσποτα τῶν ἁπάντων! δεόμεθά σου καὶ ἱκετεύομεν οὐχὶ πεποιθότες ἐπὶ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλ' ἐπὶ τὰ πλήθη τοῦ ἐλέους σου. Διότι τί εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι; τί εἶναι ἡ ζωὴ ἡμῶν; τί ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν;... τί θὰ παρου-

---

[1] Ψαλμ. 129, 3. 142, 2.

[2] Ρωμ. 4, 3. Γαλ. 3, 6. Γεν. 15, 6. Οἱ σύγχρονοι τῷ Ἀπ. Παύλῳ Ραββῖνοι διετείνοντο, ὅτι λόγῳ τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ οἱ Ἰσραηλῖται εἶναι συνδεδεμένοι ἀρρήκτως μετ' Αὐτοῦ, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἁμαρτήσωσιν, πρβ.χ. Pesikta 38α: «ὅλοι οἱ Ἰσραηλῖται ἔχουσι μερίδιόν τι εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν· Sanhedrin 55: ὁ χείριστος Ἰσραηλίτης δὲν εἶναι ποτὲ βέβηλος ὅσον ὁ ἐθνικός»· Bammidbar rabba 17: «ὁ Ἰσραηλίτης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Γέενναν» Πρβλ. Weber, Altsynagogische Theologie σελ. 51.

σιάσωμεν ἐνώπιόν σου, Κύριε καὶ Θεὲ ἡμῶν καὶ Θεὲ τῶν πατέρων ἡμῶν; Δὲν εἶναι ὁ σοφὸς ὡς μὴ ἔχων γνῶσιν καὶ ὁ συνετὸς ὡς μὴ ἔχων σύνεσιν»[1]. Τοσοῦτον δὲ ἦτο ἐρριζωμένη ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἐλεήμων καὶ μακρόθυμος, ὥστε πολλοὶ κατήντων καὶ νὰ μὴ φοβῶνται τὴν συνεχῶς ἀναβαλλομένην ἐκ μακροθυμίας ὀργὴν καὶ τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ μακροθυμία καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἀντὶ νὰ συγκινῇ καὶ νὰ τρέπῃ εἰς μετάνοιαν, καθίστα τοὺς τοιούτους θρασυτέρους καὶ ἀφοβωτέρους ἐν ταῖς ἀνομίαις αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ὁ Σειρὰχ ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς τοιούτους λέγει: «Μὴ εἴπῃς, ἥμαρτον καὶ τί μοι ἐγένετο; ὁ γὰρ Κύριος ἐστι μακρόθυμος.... καὶ μὴ εἴπῃς· ὁ οἰκτιρμὸς αὐτοῦ πολύς, τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν μου ἐξιλάσεται· ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ' αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς καταπαύσει ὁ θυμὸς αὐτοῦ»[2]. Παρομοίως καὶ ὁ Ἀπ. Παῦλος κατέκρινε δριμέως τοὺς καταχρωμένους τῆς ἀνοχῆς καὶ μακροθυμίας τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ὀφείλουσι νὰ κινῶνται ὑπὸ ταύτης εἰς μετάνοιαν: «ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, λέγει, ἀγνοῶν, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει;»[3]. Τὸ ἔλεος καὶ ἡ μακροθυμία τοῦ Θεοῦ διακηρύττονται ἀπαύστως ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ ὡς πηγὴ συγχωρήσεως τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ καὶ προστασίας αὐτοῦ ἐν πάσαις ταῖς ἀνάγκαις, ἀλλ' ὁ λαὸς δὲν ἐφάνη πάντοτε ἄξιος τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ. Συχνότατα οἱ προφῆται καυτηριάζουσι τὴν ἀγνωμοσύνην τοῦ λαοῦ αὐτῶν, ὁ δὲ προφήτης Ἰεζεκιήλ, ὁ ὁποῖος παρηκολούθησε τὸν λαὸν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ ἐγεύθη τὰς πικρίας αὐτῆς χαρακτηρίζει τὸν Ἰσραὴλ συνεχῶς «***ὡς οἶκον παραπικραίνοντα***»[4]. Ἡ κακία καὶ ἡ ἀποστασία τοῦ λαοῦ ὑπῆρξεν ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον, τὴν θέσιν τοῦ ἐλέους καὶ μακροθυμίας κατέλαβεν ἡ θεία δικαιοσύνη καὶ ἡ θεία ὀργή. Καὶ ἐὰν ἀκόμη ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Σαμουὴλ ἐμεσίτευον πρός με ὑπὲρ αὐτῶν δὲν θὰ ἀγαπήσω τὸν λαὸν τοῦτον, λέγει ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἱερεμίου: «καὶ εἶπε Κύριος πρός με, ἐὰν στῇ Μωϋσῆς καὶ Σαμουὴλ πρὸ προσώπου μου, οὐκ ἔστιν ἡ ψυχή μου πρὸς αὐτόν»[5].

---

[1] Πρβλ. F. Foakes καὶ Kirsopp Lake, The beginnings of Christianity, τομ. Ι. σελ. 69.

[2] Σοφ. Σειρ. 5, 4.

[3] Ρωμ. 2, 4.

[4] Ἰεζεκ. 2, 5 8. 3, 9. 3, 26. 12, 2. 9. 17, 12. 24, 3. 44, 6. Κατὰ τὸν Ed. König δεκαπεντάκις χαρακτηρίζεται ὁ Ἰσραὴλ «ὡς οἶκος πρραπικραίνων» (Geschichte der Alttestamentlichen Religion σελ. 432.

[5] Ἱερεμ. 15, 1.

Ἐὰν λοιπὸν ὁ Θεὸς ἐπέδειξεν εἰδικὴν εὔνοιαν καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν περιούσιον λαόν του, προέβαλε συνάμα καὶ τὸν ὅρον, ὑφ' ὃν ἐξελέγη καὶ κατέστη περιούσιος λαός, τὴν Διαθήκην. Διὰ τῆς διαθήκης ὁ Ἰσραὴλ ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ἐὰν ἤθελε νὰ ἔχῃ τὴν προστασίαν καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Αἱ εὐλογίαι τοῦ Θεοῦ παρείχοντο ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ Νόμου. Ἡ χάρις, τὸ ἔλεος καὶ ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ ἐξυμνοῦνται μετὰ πάθους θρησκευτικοῦ καὶ ἐξακολουθητικῶς ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ [1], ἀλλ' ἡ ἀποκάλυψις αὐτῶν δὲν εἶναι εἰσέτι πλήρης καὶ τελεία. Παραλλήλως καὶ ἐξ ἴσου ἐντόνως ὅσον καὶ τὸ θεῖον ἔλεος δεσπόζει ὁ Νόμος ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ Ἰσραήλ. Ἡ ὑπακοὴ εἰς τὸν Νόμον παρουσιάζεται ὡς πρωταρχικὸς ὅρος τῆς σωτηρίας τοῦ Ἰσραηλίτου. Ἐὰν ὁ Θεὸς ἐπιδεικνύῃ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, πράττει τοῦτο πρὸς τοὺς φοβουμένους αὐτὸν καὶ πρὸς τοὺς ὑποτασσομένους εἰς τὸν Νόμον, κατὰ τῶν ἁμαρτωλῶν ὅμως καὶ ἀσεβῶν ἐκδηλοῦται αὐστηρὰ καὶ ἀμείλικτος ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ὀργὴ αὐτοῦ. Ὅθεν ἐξαίροντες τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ὡς οὐσιώδη ἰδιότητα αὐτοῦ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὀφείλομεν νὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι οὐσιώδης παράγων ρυθμισμοῦ τῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ εἶναι ὡσαύτως ὁ Νόμος καὶ ἡ ὑποταγὴ εἰς τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. Ἡ θρησκεία λοιπὸν ἡ Μωσαϊκὴ εἶναι πρὸ παντὸς θρησκεία τοῦ Νόμου, ἡ δὲ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶναι κατ' ἐξοχὴν θρησκεία τῆς χάριτος, διότι «ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο» [2].

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΠΕΡΙ ΘΕΙΑΣ ΧΑΡΙΤΟΣ

5. Αἱ πηγαὶ ἢ τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια.

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς θεολογικὰς ἐρεύνας τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅταν ἐκτίθεται ἡ διδασκαλία τοῦ Κυρίου, νὰ λαμβάνωνται ὡς βάσις πρῶτον τὰ τρία εὐαγγέλια ὁμοῦ καὶ ἀκολού-

[1] Πρβλ. σὺν ἄλλοις ψαλμ. 117: «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Εἰπάτω δὴ οἶκος Ἰσραήλ, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Εἰπάτω δὴ οἶκος Ἀαρών, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· εἰπάτωσαν δὴ πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθός...».

[2] Ἰωάν. 1, 17.

θως καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Ὁ λόγος εἶναι, ὅτι τὰ τρία πρῶτα εὐαγγέλια περιέχουσιν ὅμοιον ὑλικὸν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ἡ ὁμοιότης ἐξικνεῖται μέχρι τῶν λέξεων. Ἐὰν θέσωμεν τὰ τρία ταῦτα εὐαγγέλια παραπλεύρως εἰς τρεῖς παραλλήλους στήλας καὶ κάμωμεν μίαν σύνοψιν ἤτοι μίαν παράλληλον συνεπισκόπησιν καὶ σύγκρισιν καὶ τῶν τριῶν, θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁλόκληρα χωρία ὁμοιάζουσιν ἐπὶ λέξει καὶ εἰς τὰ τρία ἢ εἰς τὸ κατὰ Μάρκον καὶ εἰς ἓν ἐκ τῶν δύο ἄλλων εὐαγγελίων. Ἐντεῦθεν τὰ τρία πρῶτα εὐαγγέλια λέγονται συνοπτικὰ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς τοσαύτης ὁμοιότητος αὐτῶν συνοπτικὸν πρόβλημα. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται διὰ τῆς παραδοχῆς κοινῶν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ παραδόσεων διὰ τοὺς εὐαγγελιστάς, τοῦθ᾿ ὅπερ ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Λουκᾶς εἰς τὸν πρόλογον τοῦ εὐαγγελίου του. Ὡς βάσις καὶ πηγὴ κατὰ τὴν κρατοῦσαν σήμερον γνώμην ἐχρησίμευσαν τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον ἐν τῇ σημερινῇ αὐτοῦ μορφῇ ἢ ἐν ἁπλουστέρᾳ τινὶ τοιαύτῃ (Ur - Markus) καὶ ἄλλη τις πηγή, φερομένη συνήθως ὑπὸ τὸ ὄνομα Q (τὸ ἀρκτικὸν γράμμα τῆς γερμανικῆς λέξεως Quelle = πηγή). Ἐὰν πράγματι διαιρέσωμεν τὸ κατὰ Μάρκον εἰς ἑκατὸν μέρη θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὰ 75 ἀπαντῶσι καὶ εἰς τοὺς τρεῖς, τὰ 21 εἰς τὸν Μάρκον καὶ εἰς ἕνα τῶν δύο ἄλλων (εἰς τὸν Ματθαῖον δηλ. καὶ Μάρκον ἢ εἰς τὸν Λουκᾶν καὶ Μάρκον), τέσσαρα δὲ μόνον μέρη ἀπαντῶσιν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιον μόνον καὶ εἶναι τὰ τέσσαρα ταῦτα τεμάχια τὰ ἀκόλουθα: 4,26-29 (παρομοίωσις τῆς αὐξήσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ πρὸς γῆν καρποφοροῦσαν αὐτομάτως), 7,32. (θεραπεία τοῦ κωφαλάλου) 8,22 θεραπεία τοῦ τυφλοῦ ἐν Βηθεσδᾷ) καὶ 14, 51 (διήγησις περὶ τοῦ γυμνοῦ νεανίου, τοῦ διαφυγόντος κατὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Κυρίου, ταυτιζομένου ὑπὸ πολλῶν πρὸς αὐτὸν τὸν Μάρκον). Ἐξ ἄλλου τὸ κατὰ Λουκᾶν καὶ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἔχουσιν ὑλικὸν κοινόν, περιλαμβάνον κυρίως λόγους τοῦ Κυρίου, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον, χρησιμοποιησάντων τῶν δύο τούτων εὐαγγελιστῶν κοινήν τινα παράδοσιν ἢ πηγήν, τὴν προαναφερθεῖσαν Q. Ἡ διὰ προφορικῆς παραδόσεως πιστὴ διατήρησις λόγων τοῦ Κυρίου δὲν πρέπει λὰ θεωρῆται ὡς δυσχερὴς καὶ ἀπίθανος μέχρι τῆς καταγραφῆς αὐτῶν, διότι τοιοῦτό τι ἐγίνετο καὶ παρὰ τοῖς συγχρόνοις τῷ Ἰησοῦ Ραββίνοις καὶ μαθηταῖς αὐτῶν. Ἡ ὑπὸ τῶν Γραμματέων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ διδασκαλία τοῦ Νόμου πρὸς τοὺς μαθητὰς συνίστατο συνήθως εἰς τὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν πραγμάτων καὶ γνωμικῶν, ὥστε νὰ διατηρῶσιν οὗτοι

αὐτὰ καλῶς διὰ τῆς μνήμης. Ἡ διδασκαλία ἤτοι ἡ πιστὴ ἐπανάληψις τῶν δεδιδαγμένων (Mishna) ἐγίνετο μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας καὶ αὐστηρότητος, ὥστε ἡ παράλειψις λέξεώς τινος ἐθεωρεῖτο ἁμάρτημα κολάσιμον. Ἦτο λοιπὸν δυνατὸν καὶ οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου νὰ διατηρῶνται πιστῶς καὶ νὰ μεταδίδωνται διὰ στόματος ἀναλλοιώτως ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ τοῦ κύκλου αὐτῶν μέχρι τῆς καταγραφῆς αὐτῶν εἴς τι βιβλίον, περιέχον ἀποκλειστικῶς λόγους καὶ διαλέξεις τοῦ Κυρίου, οἷον εἶναι τὸ οὕτως ὀνομασθὲν Q, ἐξ οὗ ἀρύονται ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Λουκᾶς. Ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος ταύτης τοῦ ὑλικοῦ εἰς τὰ τρία εὐαγγέλια, πολλοὶ κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου λαμβάνουσιν αὐτὰ πρῶτον ὡς βάσιν καὶ κατόπιν τὸ κατὰ Ἰωάννην. Ἀλλὰ καθ' ἡμᾶς καὶ τοῦ Ἰωάννου ἡ χρησιμοποίησις διὰ τοιοῦτον σκοπὸν εἶναι ἀπαραίτητος, διότι ἄνευ αὐτοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχῃ τις ἀκριβῆ καὶ πλήρη εἰκόνα τοῦ πνεύματος τοῦ Κυρίου, ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος ὁ Κύριος οὐδὲν ἔγραψεν· ἅπαξ μόνον ἐχάραξε γραμμάς τινας, καὶ ταύτας ἐπὶ τῆς γῆς, κατὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἁμαρτωλῆς γυναικός, τῆς προσαχθείσης αὐτῷ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πρὸς καταδίκην καὶ λιθοβολισμόν, ἀλλ' οὐδεὶς γνωρίζει τὶ ἦσαν αἱ ὀλίγαι ἐκεῖναι λέξεις: «ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν» (Ἰωάν. 8,7.). Γραφὲν μεταγενεστέρως τὸ τέταρτον εὐαγγέλιον[1], ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ τρία πρῶτα, τὰ ὁποῖα συμπληρώνει ἐν πολλοῖς, περιέχον πολλὰ γεγονότα, θαύματα, λόγους τοῦ Κυρίου, μὴ περιλαμβανόμενα εἰς ἐκεῖνα, καὶ τὰ ὁποῖα ἐκλέγει ἀριστοτεχνικῶς ἐκ τοῦ ἀφθόνου ὑλικοῦ, ὅπερ ὁ συγγραφεύς του εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του, πρὸς ἐπίτευξιν καὶ ἐξυπηρέτησιν τοῦ σκοποῦ τοῦ ἔργου του: «πολλὰ μέν, οὖν, λέγει, καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ· ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχετε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ» (Ἰωάν. 20, 30). Διακρίνεται τὸ ὑπέροχον τοῦτο ἔργον διὰ τὴν ἁπλότητα τοῦ ὕφους καὶ τῆς σκέψεως, ὥστε καὶ ὁ πλέον ἀπαίδευτος δύναται εὐχαρίστως καὶ ἐπωφελῶς νὰ ἀναγινώσκῃ κεφάλαιά τινα αὐτοῦ οἷον τὸ 11, 14, 15, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ

---

[1] Περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ τετάρτου εὐαγγελίου, ὅστις καθ' ἡμᾶς εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, καὶ τῶν διαφορῶν του πρὸς τὰ συνοπτικὰ πρβλ. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην καὶ ὑπομνήματα τοῦ Feine (1923), τοῦ Westcott (1908), τοῦ T. Zahn (1899), τοῦ E. F. Scott (1906), τοῦ Streeter (1924) τοῦ W. Bauer (1925), τοῦ Β. Ἀντωνιάδου (1939) κ. ἄ.

φιλοσοφικὸν βάθος καὶ τὸν μυστικισμόν του διότι ἀναγράφει μὲν γεγονότα, γινόμενα ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, ἀλλὰ διαβλέπει ἐν αὐτοῖς τὸ πνευματικὸν νόημα καὶ ἐν τῷ παροδικῷ τὸ αἰώνιον. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ βλέπομεν τὸν Ἰησοῦν διὰ τῆς ψυχῆς ἑνὸς μαθητοῦ ὅστις ἀνέπεσεν ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ [1], ἀλλὰ πάντως τὸν πραγματικὸν Ἰησοῦν καὶ οὐχὶ δημιούργημα τοῦ Ἰωάννου. Ἐξ ἄλλου τὸ ὑλικὸν τοῦ τετάρτου εὐαγγελίου εἶναι ὅμοιον καὶ συγγενὲς πρὸς τὸ τῶν συνοπτικῶν κατὰ τὰ πλεῖστα αὐτοῦ μέρη, ἐκτίθεται δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου σειράν, καθ᾽ ἣν καὶ εἰς τὰ τρία ἄλλα. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἡ διήγησις τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου περιλαμβάνει τὸ τρίτον τοῦ εὐαγγελίου, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἐν τῷ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίῳ. Διὰ πάντα ταῦτα ἐν τοῖς ἐφεξῆς, ἐκθέτοντες τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου περὶ χάριτος, θὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἀδιακρίτως καὶ τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην πολλῶν ἑρμηνευτῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης [2].

6. Ὁ Θεὸς ὡς Πατὴρ ὅλων, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἁμαρτωλῶν, ἐπιδαψιλεύει τὴν θείαν χάριν εἰς πάντας.

Ἡ λέξις χάρις ἐν τῇ θεολογικῇ αὐτῆς ἐννοίᾳ δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια. Μόνον ἐν τῷ τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ ἐκφράζων τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐπὶ τὴν ψυχὴν τῶν μαθητῶν προυκάλεσεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ, γράφει: «καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας .... καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος· ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο» (Ἰωαν. 1, 14. 16. 17). Ἡ χάρις δηλαδὴ καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ

---

[1] Πρβλ. Ὠριγένην εἰς Ἰωάννην (Φιλοκαλία, ἔκδ. I. Robinson σελ. 85): «Ἐὰν εἰς τὸ στῆθος τοῦ σαρκωθέντος λόγου ἀνακλιθῶμεν καὶ ἀνιόντι αὐτῷ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος ἀκολουθῆσαι δυνηθῶμεν, ἐροῦμεν τό· εἴδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ... Ἰωάννῃ γὰρ καὶ τοῖς ὁμοίοις πρέπουσα αὕτη ἡ φωνή».

[2] Οὕτω μεταξὺ ἄλλων ὁ J. K. Mozley, καίτοι συντηρητικός, γράφει: «Εἷς συγγραφεύς, οἱαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ γνῶμαί του περὶ τοῦ Ἰωαννείου προβλήματος, ὀφείλει ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀπέχῃ ἀπὸ τοῦ νὰ χρησιμοποιῇ τὸ δ΄. εὐαγγέλιον ὅταν στηρίζῃ δογματικὰς ἀπόψεις διὰ μαρτυρίας αὐτοῦ τοῦ Κυρίου». The doctrine of the atonement» J. K. Mozley σελ. 40, 1927.

Πατρὸς εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ πληρώματος πάσης ἀποκαλύψεως καὶ μόνου Μεσίτου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, διότι μόνος ὁ Χριστός, ὡς μονογενὴς υἱός, γινώσκει τὸν Θεὸν («ὁ μονογενὴς υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο» Ἰωαν. 1, 18). Χάρις δὲ καὶ ἀλήθεια ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ Ἰωάννου ἐκφράζουσι πρῶτον τὴν ἀγάπην ἢ τὴν θείαν οὐσίαν, διότι, κατ' αὐτόν, ὁ Θεὸς εἶναι πρὸ παντὸς ἀγάπη, εἶτα τὴν ὑπερφυσικὴν καὶ θείαν ζωήν, ἥτις ἀπεκαλύφθη καὶ μετεδόθη εἰς τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τοῦ Ἰησου Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς εἶναι «πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας» ἤτοι «πλήρης αὐτοπροσφερομένος θείας ζωῆς» [1], ἐκ τῆς ὁποίας συνεχῶς ἀντλοῦσιν οἱ πιστοὶ καὶ δοκιμάζουσι νέας ἑκάστοτε καὶ ἀδιακόπους εὐλογίας καὶ ἀγαθὰ ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνίας («καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος») [2].

Ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις οὐδαμοῦ γίνεται λόγος περὶ χάριτος πλὴν τῶν προαναφερθέντων τούτων χωρίων τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Καίτοι ὅμως ἡ λέξις χάρις δὲν ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου, εἰ μὴ μόνον παρ' ἐκείνων, οἵτινες ὡς ἁμαρτωλοὶ ᾐσθάνθησαν βαθύτατα τὴν ἀπολυτρωτικὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ μονογενοῦς Αὐτοῦ Υἱοῦ, οὐχ ἧττον ἡ πλουσία αὐτῆς θρησκευτικὴ ἔννοια ἐκφράζεται εἰς πολλὰ οὐσιώδη σημεῖα τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς δράσεώς του καὶ μάλιστα εἰς ὅσα ἐδίδαξε περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς πατρὸς τῶν πάντων, καὶ περὶ τῆς πατρικῆς αὐτοῦ ἀγάπης καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἁμαρτωλούς. Δι' ὅλης τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου ἀποκαλύπτεται ὁ Θεὸς ὡς μία ἀπεριόριστος ἀγάπη Πατρὸς πρὸς τὰ ἴδια αὐτοῦ τέκνα. Ἡ σχέσις αὐτη μεταξὺ Θεοῦ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ἀνθρώπων, σχέσις πατρὸς καὶ τέκνων, καθιστᾷ τὴν

---

[1] Πρβλ. Cheyne εἰς τὴν Encyclopaedia Biblica, IV. 5218 καὶ James Moffat, Grace in the N. Test. σελ. 369.

[2] Ὁ Fillion καὶ ἄλλοι ἑρμηνεύουσι τὴν φράσιν «χάριν ἀντὶ χάριτος» εὔνοιαν ἐπὶ εὔνοιαν, συνεχῆ σειρὰν νέων δωρεῶν («une serie perpetuelle de nouvelles faveurs») καὶ αὐτὴν τὴν ἑρμηνείαν ἐδέχθημεν καὶ ἡμεῖς ἀνωτέρω. Ἄλλοι ὅμως, συνδέοντες τὴν φράσιν πρὸς τὰ ἑπόμενα, ἐξηγοῦσιν, ὅτι ἀντὶ τοῦ νόμου τῆς Παλ. Διαθήκης, ἐλάβομεν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ νόμον καὶ τὴν διὰ τῆς θείας χάριτος σωτηρίαν. Οὕτω λ. χ. Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας: «Ἀντὶ ποίας χάριτος ποίαν χάριν ἐλάβομεν; ἀντὶ τῆς πάλαι τὴν καινήν· καὶ γὰρ χάριτι καὶ Ἰουδαῖοι προσεδέχθησαν τότε ..... καὶ ἡμεῖς πάλιν χάριτι ἐσώθημεν, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως, ἀλλὰ μειζόνως διὰ τὴν τοῦ Πνεύματος δωρεάν, καὶ διὰ τὴν ἀπὸ τῆς καταλλαγῆς γενομένην παρρησίαν» (Catena Cramer τομ. II σελ. 188).

ἕνωσιν καὶ οἰκειότητα αὐτῶν στενοτάτην, προσδίδει εἰς τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίαν θερμότητα καὶ ζωηρὸν παλμὸν καὶ ὑποδεικνύει καὶ τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης σχέσεως ἐπιβαλλόμενον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καθῆκον, ἵνα γίνωσι τέλειοι, ὅπως ὁ Πατήρ, καὶ ἐξομοιωθῶσι πρὸς αὐτόν. Ὁ Θεὸς δὲ οὗτος εἶναι πατὴρ ἡμῶν, πλήρης αὐτοθυσιαζούσης ἀγάπης, οὐχὶ λόγῳ οἱασδήποτε ἀξίας ἡμῶν, ἀλλ᾽ ἕνεκα αὐτῆς ταύτης τῆς θείας ἀγάπης, τῆς ἐνεργῶς ἐκδηλωθείσης πρὸς τὰ ἔξω πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου διὰ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν: «οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν .... ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι᾽ αὐτοῦ» [1]. Μετὰ Χριστὸν λοιπὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι «ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος». Οὐδεμία προσωνυμία τοῦ Θεοῦ ἐπανέρχεται εἰς τὰ χείλη τοῦ Κυρίου συχνότερον ταύτης. Ὁ ἁμαρτωλὸς καθίσταται καὶ εἶναι τέκνον τοῦ Θεοῦ! Ἐπανέρχεται πάλιν καὶ λαμβάνει θέσιν διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Πατρός, ὁ ὁποῖος σπεύδει πρὸς συνάντησιν καὶ δέχεται εἰς τὰς ἀγκάλας τὸν ἐπιστρέφοντα ἄσωτον. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ τὴν ἐκθαμβωτικωτέραν ἐκδήλωσιν τῆς θείας ἀγάπης πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν κόσμον, τὴν ὁποίαν δικαίως οἱ λελυτρωμένοι πιστοὶ ὠνόμασαν «χάριν». Ἐντεῦθεν πολλοὶ ἐθεώρησαν τὴν περὶ Θεοῦ, ὡς πατρὸς ἡμῶν ἁπάντων, διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου «ὡς τὴν θεολογικὴν πρωτοτυπίαν τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως, τὴν εἰδοποιὸν αὐτῆς ἀπὸ τῶν λοιπῶν θρησκειῶν διαφοράν» [2], ὡς «αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ σχεδὸν ὡς νέαν ἀποκάλυψιν» [3], ἐφ᾽ ὅσον διὰ τῆς φυσικῆς ὁδοῦ ἤτοι διὰ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ διὰ τῆς μελέτης τῶν δημιουργημάτων θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ φθάσῃ ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὴν πίστιν εἰς ἕνα Θεόν, Πατέρα τῶν πάντων, προσφέροντα καὶ ἑαυτὸν ἐξ ἀγάπης διὰ τὴν λύτρωσιν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ πατρότης τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι μία ἐκ τῶν πολλῶν ἰδιοτήτων καὶ ὀνομάτων αὐτοῦ, ἀλλὰ τόσον οὐσιώδης καὶ δυναμική, ὥστε ἐξ αὐτῆς διαχρωματίζονται πᾶσαι αἱ περὶ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἰδέαι, αἱ μετ᾽ αὐτοῦ σχέσεις καὶ τὰ καθήκοντα ἡμῶν.

Καὶ ἐν ἄλλαις θρησκείαις ἀπονέμεται εἰς τὸν Θεὸν ὁ τίτλος τοῦ Πατρός. Παρ᾽ Ὁμήρῳ λ. χ. ὁ Ζεὺς χαρακτηρίζεται «πατὴρ ἀνδρῶν

[1] Ἰωαν. 3, 16.

[2] Γρηγορίου Παπαμιχαὴλ «Ἡ οὐσία καὶ τὸ βάθος τοῦ Χριστιανισμοῦ» σελ. 7, 1937.

[3] W. Sanday, εἰς τὸ λεξικὸν τῆς Βίβλου τοῦ Hastings τομ. II σελ. 209 (ἄρθρ **God**).

τε θεῶν τε», ἀλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος δὲν ἐκφράζει ἀνάλογον πραγματικὸν περιεχόμενον, διότι ὁ Ζεὺς δὲν διεκρίνετο πολὺ διὰ τὰ πατρικὰ καὶ τρυφερὰ αὐτοῦ αἰσθήματα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἄλλους θεούς. Διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐκφράσεως ὁ Ζεὺς παρίσταται ἁπλῶς ὡς ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγὸς καὶ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ δὲν λείπει ἡ ὀνομασία τοῦ Θεοῦ ὡς πατρός, ἀλλὰ τοῦ Ἰσραὴλ μόνον. Ὁ Μωϋσῆς κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ καθιστᾷ γνωστὸν εἰς τὸν Φαραώ, ὅτι ὁ Ἰσραὴλ εἶναι «πρωτότοκος Υἱὸς» τοῦ Θεοῦ[1], ὑποδηλῶν διὰ τῶν λόγων τούτων τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐκ τοῦ μέσου τῶν ἄλλων λαῶν τῆς γῆς. Λόγῳ τῆς ἐκλογῆς ταύτης καὶ πάντοτε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ταύτην χαρακτηρίζεται ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ τοῦ Ἰσραήλ[2], ἐνίοτε δέ, μάλιστα κατὰ τοὺς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν χρόνους, καὶ ἐπὶ μέρους εὐσεβῆ ἄτομα ἐπικαλοῦνται καὶ προσονομάζουσιν ἐνίοτε τὸν Θεὸν ὡς πατέρα, ὅπως λ. χ. ὁ εὐσεβὴς Σειραχίδης: «Κύριε Πάτερ καὶ δέσποτα τῆς ζωῆς μου»[3]. Καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ ὅμως Διαθήκῃ ἡ πίστις εἰς Θεὸν Πατέρα δὲν ἔχει τὸ βάθος καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἀντιστοίχου διδασκαλίας. Πολὺ σπανίως καὶ λίαν σκιωδῶς καλεῖται ὁ Θεὸς πατὴρ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον, ὡς εἴδομεν, τὰ αἰσθήματα τῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ φόβου κυριαρχοῦσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ εὐσεβοῦς Ἰσραηλίτου μᾶλλον ἢ τὸ αἴσθημα τῆς υἱϊκῆς οἰκειότητος καὶ ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸν Ἰαβέ. Ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ μάλιστα Ἰουδαϊσμῷ ἀπεφεύγετο ἐπιμελῶς ἐκ φόβου καὶ εὐλαβείας καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰαβέ, προσονομαζομένου συνήθως ὁ οὐρανός, ὁ ὕψιστος, ὁ Κύριος καὶ ἑξῆς, ὅπως λ.χ. ἐν 1 Μακ. 4, 10. 24. «καὶ νῦν βοήσωμεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἴ πως ἐλεήσει ἡμᾶς».

Ἀντιθέτως ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πατὴρ ὅλων ἀδιακρίτως καὶ αὐτῶν τῶν ἁμαρτωλῶν, κατέχει κεντρικὴν θέσιν ἐν τῷ κηρύγματι τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος κατὰ προτίμησιν μεταχειρίζεται σχεδὸν πάντοτε διὰ τὸν Θεὸν τὸν χαρακτηρισμὸν **πατὴρ** καὶ μάλιστα ὑπὸ τὸν τύπον **ὁ πατήρ μου**[4], **ὁ πατήρ** μου ὁ **οὐράνιος**[5], ὁ **ὁ πατήρ μου**

---

[1] Ἔξοδ. 4, 22. Δευτ. 14, 1.

[2] Δευτ. 32, 6. Ἱερ. 3, 19. 38, 9. Μαλ. 1, 6. κ. ἑ.

[3] Σοφ. Σειρ. 23, 1. 4. Σοφ. Σολομ. 2, 16. 11, 10. 14, 3. Ἰώβ. 13, 4. 3 Μακ. 6, 3.

[4] Ματθ. 11, 27. 25,34. 26,42. Λουκ. 2,49. 10,22. 22.29. 24,49.

[5] Ματθ. 15,13. 18,35.

ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς[1], ὁ **πατήρ σου**[2], **ὁ πατὴρ ὑμῶν**[3], **ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος**[4], ὁ **πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς**[5] (καὶ ἐν Λουκ. 11,13. «ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ») καὶ ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ «ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς». Ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ ὁ Θεὸς τιτλοφορεῖται ἁπλῶς **ὁ πατὴρ** εἰς ὀγδοήκοντα καὶ πλέον περιπτώσεις ἄνευ προσδιορισμοῦ τινος, ἐν ᾧ εἰς τὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια τρὶς μόνον ἀναφέρεται ὑπὸ τὴν μορφὴν αὐτὴν ἤτοι ἐν Ματθ. 11,27 («οὐδεὶς ἐπιγνώσκει τὸν υἱὸν εἰμὴ ὁ πατὴρ...») ἐν Μαρκ. 13, 32 καὶ ἐν Ματθ. 28,19.

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐννοίας τοῦ Θεοῦ ἐξάγονται πάντα τὰ ἀναγκαῖα μαθήματα διὰ τοὺς χριστιανοὺς καὶ εἰς τὴν πατρικὴν ἀγάπην πρὸς πάντας ἀνάγονται πᾶσαι αἱ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸν κόσμον ὅλον ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ. Τὸ πατρικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ Θεοῦ ἐπεκτείνεται ἐφ᾽ ὅλων τῶν ζητημάτων καὶ ἀναγκῶν, ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν, καὶ ἐπὶ τῶν πλέον ἀσημάντων λεπτομερειῶν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, αἱ ὁποῖαι διεγείρουσι συχνότατα ἀνησυχίας καὶ φόβους εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Ὁ οὐράνιος Πατὴρ λ. χ. γνωρίζει ὅτι χρήζομεν τροφῆς καὶ ἐνδυμασίας καὶ συνιστᾷ, ὅπως ἀναθέσωμεν εἰς αὐτὸν τὴν περὶ τούτων μέριμναν μετ᾽ ἐμπιστοσύνης τοιαύτης, οἵαν ἔχει ὁ υἱὸς εἰς τὸν κατὰ κόσμον πατέρα, ὅταν ζητῇ παρ᾽ αὐτοῦ τὰ τοιαῦτα ἀναγκαῖα διὰ τὴν ζωήν του πράγματα[6]. Ἐπιδεικνύει δὲ τὸ πατρικὸν αὐτοῦ ἐνδιαφέρον περὶ τῶν τοιούτων ζητημάτων περισσότερον ἢ οἱ ἐπὶ τῆς γῆς γονεῖς ἡμῶν, οἱ ὁποῖοι οὐδόλως δύνανται νὰ συγκριθῶσι πρὸς τὴν πατρικὴν ἀγαθότητα τοῦ οὐρανίου Πατρός[7],

[1] Ματθ. 7,21. 10,32.33. 12,50. 16,17. 18,10.19.

[2] Ματθ. 6,4.6.18.

[3] Λουκ. 6,36. 12, 30.32.

[4] Ματθ. 6,14.26.32. 23,9.

[5] Ματθ. 5,16.45. 6,1. 7,11. 18,14. Μαρκ. 11,25.

[6] Ματθ. 6,31 πρβλ. καὶ ψαλμ. 54,22 «ἐπίρριψον ἐπὶ Κύριον τὴν μέριμνάν σου καὶ αὐτὸς σὲ διαθρέψει» ἐπίσης 1 Πετρ. 5,7. «πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ᾽ αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν».

[7] Ματθ. 7,11: «εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;». Πολλοὶ ἑρμηνευταὶ εἰς τὴν φράσιν «πονηροὶ ὄντες» διαβλέπουσι διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου περὶ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν ἐκφράζεται ἐνταῦθα καὶ μάλιστα προκειμένου περὶ τῆς φροντίδος τῶν γονέων διὰ τὰ τέκνα των, καὶ τὴν ὀρθὴν ἔννοιαν, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Lagrange (Evangile selon Matthieu σελ. 148 ἔκδ. 1923), παρέχει ὁ ἱερὸς

οὗτινος ἡ στοργὴ ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ἡμῶν εἶναι ἠριθμημέναι[1].

Ἀλλ' ἡ ἄπειρος ἀγάπη τοῦ οὐρανίου Πατρὸς ἐκδηλοῦται μετ' ἰδιαζούσης τρυφερότητος πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ ἐνόχους. Τὴν τοιαύτην ἀκριβῶς πρὸς ἀναξίους καὶ ἐνόχους ἀγάπην καὶ εὔνοιαν τοῦ Θεοῦ ὁ Ἀπ. Παῦλος καὶ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ ὠνόμασαν «θείαν χάριν». Τοιουτοτρόπως ὁ οὐράνιος Πατὴρ ἐξαποστέλλει τὸν ἥλιον καὶ τὴν βροχὴν ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς. Ἡ τοιαύτη στάσις τοῦ Θεοῦ, φερομένου μετ' ἀγάπης καὶ πρὸς τοὺς ἁμαρτωλούς, καθ' ὃν τρόπον πρὸς τοὺς δικαίους, φαίνεται ἀσυμβίβαστος, κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην κρίσιν, πρὸς τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ θείαν πρόνοιαν, διότι εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ βυθομετρήσῃ τὸν πλοῦτον τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς αἱ καρδίαι αἰχμαλωτίζονται καὶ ἕλκονται πρὸς τὸ ἀγαθὸν εὐκολώτερον ἢ δι' ἀνταποδόσεως καὶ διὰ τιμωριῶν.

Ἡ πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς πατρικὴ ἀγάπη περιγράφεται διὰ ζωηρῶν χρωμάτων εἰς τὸ 15ον κεφ. τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου, ἀφιερωμένον ὅλον εἰς τὸ θέμα τοῦτο καὶ περιέχον τὰς παραβολὰς τοῦ ἀπολωλότος προβάτου, τῆς ἀπολεσθείσης δραχμῆς καὶ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ, τὰς ὁποίας παραβολὰς ὁ Godet ὀρθῶς χαρακτηρίζει «παραβολὰς τῆς χάριτος» («les paraboles de grâce»)[2]. Ὁ Κύριος περικυκλοῦται ἀπὸ τελώνας καὶ ἁμαρτωλούς, οἱ ὁποῖοι ἦλθον, ἵνα ἀκούσωσιν αὐτόν: «ἦσαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀκούειν αὐτοῦ». Οἱ ἄθλιοι οὗτοι, οἱ καταπεφρονημένοι παρὰ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν Φαρισαίων διὰ τὰς ἀδικίας καὶ τὰς παραβάσεις τοῦ Νόμου, διὰ πρώτην φορὰν συναντῶσι Διδάσκαλον, ὁ ὁποῖος φέρεται πρὸς αὐτοὺς μετὰ συμπαθείας καὶ τρυφερότητος, διὰ τοῦτο προσήρχοντο καὶ ἤκουον τὴν θείαν αὐτοῦ διδασκαλίαν. Ὁ δὲ Κύριος ἐκδηλοῖ πρὸς αὐτοὺς ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῆς καρδίας, ὥστε οἱ Φαρισαῖοι ἐσκανδαλίζοντο καὶ ἐγόγγυζον λέγοντες: «οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται καὶ συνεσθίει αὐτοῖς». Οἱ Φαρισαῖοι, φανταζόμενοι τὸν Θεὸν πλήρη ἀγάπης μὲν καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τοὺς δικαίους, ἀποστροφῆς δὲ καὶ ὀργῆς πρὸς τοὺς ἁμαρτω-

---

Χρυσόστομος, λέγων: «τὸ δὲ «πονηροί», εἶπεν, οὐ διαβάλλων τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, οὐδὲ κακίζων τὸ γένος ἡμῶν· μὴ γένοιτο, ἀλλὰ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ εἶπεν».

[1] Ματθ. 10,30. Λουκ. 12,7.

[2] Commentaire sur l' evangile, par F. Godet τομ. 2 σελ. 211.

λούς, εἶχον τὴν ἀξίωσιν, ἵνα, ὅπως αὐτοί, καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀπέχῃ πάσης ἐπαφῆς καὶ ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν. Τοῦτο ἀπῄτουν καὶ αἱ περὶ ἀποχῆς ἀπὸ παντὸς ἀκαθάρτου διατάξεις τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου. Ἠγνόουν ὅτι διὰ τοῦ Κυρίου ἐνεκαινιάζετο μία νέα ἐποχὴ διὰ τὴν ἁμαρτωλὴν ἀνθρωπότητα, ἐποχὴ τῆς θείας χάριτος, ἤτοι ἀγάπης καὶ συμπαθείας πρὸς τοὺς ἁμαρτωλούς, ὁποῖοι εἶναι πάντες οἱ ἄνθρωποι, πολὺ δὲ περισσότερον οἱ ἑαυτοὺς νομίζαντες δικαίους. Πρὸς σωτηρίαν τῶν ἁμαρτωλῶν τούτων ἀπεστάλη ὁ Κύριος εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ὑπὸ τοῦ οὐρανίου Πατρός. Διὰ τῶν προκειμένων λοιπὸν τριῶν παραβολῶν ὁ Κύριος διδάσκει, ὁποίαν σπουδὴν δεικνύει ὁ πολυεύσπλαγχνος Θεὸς πρὸς ἀναζήτησιν τῶν ἀπολωλότων, ὁποίαν δὲ χαρὰν αἰσθάνεται καὶ δι᾽ ἕνα ἀκόμη ἁμαρτωλὸν μετανοοῦντα καὶ ἐπιστρέφοντα. Τὸ νόημα τῶν παραβολῶν τούτων ἀνακύπτει σαφές, ἂν ἔχωμεν ὑπ᾽ ὄψιν καὶ τὰ παρ᾽ ἡμῖν συνήθως συμβαίνοντα εἰς ὁμοίας περιπτώσεις. Ὅταν ποιμὴν ἀπολέσῃ ἓν πρόβατον, ἀφήνει τὰ ἐνενήκοντα ἐννέα καὶ τρέχει εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἀπολωλότος προβάτου καὶ ὅταν ἀνεύρῃ αὐτό, χαίρει καὶ ἐνθουσιᾷ διὰ τὸ γεγονός. Ὁμοίως πράττει καὶ γυνὴ πτωχὴ τοῦ λαοῦ, ὅταν χάσῃ μίαν δραχμὴν ἐκ τῶν δέκα δραχμῶν, τὰς ὁποίας ἐν τῷ συνόλῳ ἔχει, καὶ ἀνεύρῃ αὐτό. Αἱ παραβολαὶ αὗται δὲν πρέπει νὰ συνδέωνται πρὸς τὴν στάσιν τοῦ Θεοῦ ἔναντι τῶν δικαίων, ὅπως πράττουσι πολλοὶ ἑρμηνευταί[1], οἱ ὁποῖοι προσπαθοῦσι μετὰ κόπων νὰ ἐξηγήσωσιν, ἂν ὁ Κύριος εἶχε ὑπ᾽ ὄψιν ἐνενήκοντα ἐννέα πραγματικῶς δικαίους καὶ πῶς παραβλέπει τοσούτους δικαίους ὁ Θεὸς καὶ χαίρει ἰδιαιτέρως δι᾽ ἕνα ἐπιστρέφοντα ἁμαρτωλόν. Οὔτε ἐπιτρέπεται ἐκ τῶν παραβολῶν τούτων νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐσκέπτετο τόσον αἰσιοδόξως περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὥστε ἐπίστευεν, ὅτι ἐπὶ ἑκατὸν ἀνθρώπων, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσιν ἐνενήκοντα ἐννέα δίκαιοι καὶ εἷς μόνον ἁμαρτωλός. Ἀπολωλὸς πρόβατον εἶναι ὅλη ἡ ἀνθρωπότης, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ὁποίας ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὁ Σωτήρ. Ἡ παραβολὴ εἶναι προσηρμοσμένη πρὸς τὰ ἐν τῇ πραγματικότητι συνήθως συμβαίνοντα, διότι εἶναι σύνηθες καὶ δυνατὸν νὰ ἀπολέσῃ τις ἓν ἐκ τῶν ἑκατὸν προβάτων καὶ ἅμα τῇ ἀνευρέσει νὰ αἰσθάνηται χαρὰν τοιαύτην, ἣν πρὶν οὐδέποτε ἐδοκίμασεν, ὅτε εἶχε καὶ τὰ ἑκατόν. Αἱ παραβολαὶ ἀναφέδονται εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς μόνον καὶ τὰς διαθέσεις τοῦ Θεοῦ

[1] Πρβλ. Lagrange, Evangile selon Luc σελ. 418.

ἀπέναντι αὐτῶν. Ὁποῖον τῳόντι μεγαλεῖον ὑπάρχει ἐν τῇ ἁπλῇ καὶ ἀδόλῳ χαρᾷ καὶ τοῦ ποιμένος καὶ τῆς πτωχῆς γυναικός, οἵτινες συνεορτάζουσι καὶ συνδιασκεδαζουσι μετὰ τῶν γειτόνων καὶ τῶν φίλων διὰ τὸ εὐτυχὲς γεγονὸς τῆς ἀνευρέσεως τῶν ἀπολωλότων κατόπιν κοπιωδῶν ἀναζητήσεων! Τοιαύτη πανήγυρις τελεῖται καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, ὁσάκις μετανοεῖ καὶ ἐπιστρέφει καὶ ὁ πλέον φαῦλος ἄνθρωπος: «οὕτω λέγω ὑμῖν χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι». Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἀκτινοβολεῖ ἐν ὅλῳ τῷ μεγαλείῳ αὐτῆς. Οἱ δίκαιοι δὲν δύνανται νὰ ἐννοήσωσι τὴν τοιαύτην ἐκδήλωσιν χαρᾶς ἐν τῷ οὐρανῷ διὰ τὴν μετάνοιαν καὶ ἐπιστροφὴν ἑνὸς ἁμαρτωλοῦ, διότι παρὰ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς αὐτῶν, δὲν ἔχουσιν οὔτε δύνανται νὰ συλλάβωσι διὰ τοῦ πνεύματός των τὸν πλοῦτον τῆς πατρικῆς ἀγάπης τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς Πατρὸς τῶν πάντων.

Κατὰ τὰς παραβολὰς τοῦ ἀπολεσθέντος προβάτου καὶ τῆς ἀπολεσθείσης δραχμῆς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ ἁμαρτωλοῦ κατορθοῦται διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς μερίμνης μόνου τοῦ Οὐρανίου Πατρός, ἀγωνιζομένου μετὰ στοργῆς διὰ τὴν ἀναζήτησιν καὶ σωτηρίαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ τρίτῃ παραβολῇ, τῇ τοῦ ἀσώτου, ἀποκαλύπτονται ἄλλαι πλευραὶ τῆς θείας ἀγάπης πρὸς τὸν ἁμαρτωλόν. Ἡ ἀναζήτησις ἑνὸς προβάτου ἀπολεσθέντος ἢ μιᾶς ἀπολεσθείσης δραχμῆς εἶναι πολὺ φυσική, διότι τὸ πρόβατον καὶ ἡ δραχμὴ ἀντιπροσωπεύουσιν ἀξίαν τινά. Ἀλλ᾿ ἡ ἀναζήτησις ἑνὸς ἐνόχου καὶ ἡ ἐπίδειξις ἀπείρου τρυφερότητος πρὸς αὐτὸν λόγῳ μόνον τῆς ἀπροσμετρήτου ἀγάπης καὶ εὐνοίας τοῦ Οὐρανοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν δύναται νὰ δικαιολογῆται. Αἱ δύο πρῶται παραβολαὶ προβάλλουσι τὰς διαθέσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἐπιστρέφοντας ἁμαρτωλούς, ἀλλ᾿ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀσώτου ὁ Κύριος περιγράφει καὶ τὴν ἐνδόμυχον πάλην τοῦ ἁμαρτωλοῦ εἰς τὸ δρᾶμα τῆς μεταστροφῆς καὶ ἀναγεννήσεως. Αἱ δοκιμασίαι καὶ αἱ θλίψεις φέρουσιν εἰς συναίσθησιν τὸν ἄσωτον καὶ ἀποφασίζει οὗτος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Πατρός του. Πιστεύει,ὅτι ὁ ἀγαθὸς πατήρ του θὰ συγχωρήσῃ καὶ θὰ ἀποδεχθῇ πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον. Ὁ Κύριος περιγράφει ἀκολούθως τὸ μέγεθος τῆς πατρικῆς ἀγάπης καὶ χαρᾶς τοῦ Θεοῦ τόσον ζωηρῶς, ὥστε πολλῶν ἁμαρτωλῶν αἱ καρδίαι συνεκινήθησαν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς παραβολῆς τοῦ ἀσώτου καὶ ἐπέστρεψαν εἰς Θεόν: «ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ εὐσπλαγχνίσθη,

καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ κατεφίλησεν αὐτόν». «Οὐ γὰρ ἀνέμεινε, παρατηρεῖ ὁ ἱ. Χρυσόστομος, τὸν προσκεκρουκότα πλησίον ἐλθεῖν, ἀλλ' αὐτὸς αὐτῷ προσαπήντησεν· ἔθος γὰρ τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ τοῦτο ποιεῖν, τὸ περιπλέκεσθαι τῇ μετανοούσῃ ψυχῇ καὶ ἀσπάζεσθαι αὐτῆς τὴν ὑποταγήν»[1]. Διὰ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ, χολωθέντος διὰ τὰ ὑπὲρ τοῦ ἀσώτου ἀδελφοῦ του γενόμενα ὑπὸ τοῦ πατρός των, δίδεται ἀπάντησις καὶ εἰς τὰς προμνημονευθείσας ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὴν στάσιν τοῦ Θεοῦ ἔναντι τῶν δικαίων, διότι ὁ πατὴρ μετὰ στοργῆς ἀπαντᾷ εἰς τὰ παράπονα τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ: «τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ σά ἐστιν· εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν καὶ ἀνέζησε καὶ ἀπολωλὼς ἦν καὶ εὑρέθη». Ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀσώτου, ἧς πολλοὶ Προτεστάνται ἑρμηνευταὶ ὑποτιμῶσι τὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα, διότι βλέπουσιν ἐν αὐτῇ διδασκομένην τὴν διὰ τῶν ἔργων καὶ διὰ τῶν ἰδίων ἡμῶν προσπαθειῶν σωτηρίαν, οὐχὶ δὲ τὴν ἄνωθεν μόνον καὶ διὰ τῆς θείας χάριτος συντελουμένην, καταφαίνονται τόσον ἡ ἀνησυχία τοῦ Θεοῦ διὰ τὰς τύχας τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ ἡ χαρὰ διὰ τὴν ἐπιστροφήν του, ὅσον καὶ ἡ πίστις τοῦ ἁμαρτωλοῦ εἰς τὴν ἀγαθότητα καὶ ἡμερότητα τοῦ Οὐρανίου Πατρός, ὅστις ἐν τῷ μέσῳ τῆς χαρᾶς ἐπὶ τῇ ἐπιστροφῇ δὲν ἐσκέφθη ποσῶς κυρώσεις καὶ ἀνταπόδοσιν διὰ τὴν μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς ἐπιδειχθεῖσαν ζωὴν τοῦ ἀσώτου, ἀλλ' ἐχάρισεν εἰς αὐτὸν πάντα τὰ παραπτώματα[2].

Ἀλλ' ἡ ἀπροσμέτρητος ἀγάπη καὶ χάρις τοῦ Οὐρανίου Πατρὸς ἐξεδηλώθη περιτράνως πρὸ παντὸς διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, ἑκουσίως θυσιασθέντος διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν ἁμαρτωλῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦ σταυροῦ τοῦ Κυρίου ἐξεχύθη ἡ χάρις καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης καὶ οἱ ἁμαρτωλοί, καταλλαγέντες διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου μετὰ τοῦ Θεοῦ, κατέστησαν πάλιν τέκνα αὐτοῦ. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐξετάσωμεν τὴν δόξαν τὴν θείας χάριτος, τὴν φανερωθεῖσαν ὑπὲρ τῆς ἁμαρτωλοῦ ἀνθρωπότητος ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, ἂς εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς γνώμης, ἣν εἶχεν ὁ Κύριος περὶ τῆς ἁμαρτωλότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἠθικῆς ἀναγεννήσεώς του.

---

[1] Ἑρμην. εἰς τὸ κατὰ Λουκ. Εὐαγγ. (Catena Cramer τομ. 2 σελ. 119).

[2] Κολ. 2, 13.

Ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἁμαρτία καὶ ἡ ἠθικὴ ἀναγέννησις. θεία χάρις καὶ καλὰ ἔργα.

Ὁ Κύριος ἡμῶν δὲν συνηθίζει εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἁμαρτίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος μὲ τὴν σφοδρότητα καὶ τὸ πάθος, μὲ τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ ὁ Ἀπ. Παῦλος, ὁ ὁποῖος συνεχῶς καὶ οἱονεὶ μετὰ σπαραγμοῦ ὑπενθυμίζει ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους ὅτι μακρὰν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου καὶ ἄνευ αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος εἶναι πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλος αὐτῆς, δοῦλος τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ κόσμου τούτου, τέκνον ὀργῆς, πάντοτε πράττων οὐχὶ τὸ ἀγαθόν, ὃ θέλει, ἀλλὰ τὸ κακόν, ὅπερ ἀποδοκιμάζει. Τοὐναντίον ἡ στάσις ταῦ Κυρίου πρὸς τὴν πάσχουσαν ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν ἀνθρωπότητα εἶναι πλήρης συμπαθείας καὶ καλωσύνης καὶ συνηθέστατα παρουσιάζει εἰς τοὺς ἀνθρώπους εὔκολον τὴν μετάνοιαν καὶ ἐπιστροφήν. Ἐν ταῖς ὁμιλίαις αὐτοῦ παρατηρεῖ τις αἰσιόδοξον περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἄποψιν, διότι κάμνει πάντοτε διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν του, δεχόμενος, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ πολλοὶ καλοὶ καὶ δίκαιοι. Οὕτω λ.χ. λέγει ὅτι ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος ἀποστέλλει τὸν ἥλιον καὶ τὴν βροχὴν ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς (Ματθ. 5,45.), ὅτι ὑπάρχουσι πολλοί, οἱ ὁποῖοι ἀκούουσι τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ πράττουσιν αὐτόν, ὁμοιάζοντες πρὸς ἀνθρώπους οἵτινες ἔκτισαν τὴν οἰκίαν αὐτῶν ἐπὶ βράχου (Ματθ. 7, 24.)· ὁ ἀγρὸς τοῦ κόσμου τούτου δὲν ἔχει μόνον ζιζάνια, ἀλλὰ καὶ καλὸν σῖτον, καὶ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, κατὰ τὴν παραβολὴν τοῦ σπορέως, δὲν πίπτει ἐπὶ τὰ πετρώδη μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν καλῇ γῇ, καὶ ἐκ τῶν προσερχομένων εἰς τὸν Κύριον, κατὰ τὴν παραβολὴν τῆς σαγήνης, τοῦ βασιλικοῦ δείπνου καὶ τῶν ταλάντων, ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν κακῶν καὶ πολλοὶ πιστοὶ καὶ ἀγαθοί. Τὸ αὐτὸ μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὰς παραβολὰς τῶν δέκα παρθένων καὶ τῆς κρίσεως τοῦ κόσμου (Ματθ. 25, 1 - 14, 31 - 46), ὅπως καὶ ἀπὸ τοὺς λόγους ἐκείνους, δι᾿ ὧν οἱ ἄνθρωποι διακρίνονται εἰς βλέποντας καὶ μὴ βλέποντας καὶ εἰς ὑγιεῖς καὶ ἀσθενεῖς, εἰς τοὺς ὄντας ἐκ τῆς ἀληθείας καὶ εἰς τοὺς μὴ τοιούτους καὶ ἑξῆς[1]. Ἡ τοιαύτη αἰσιόδοξος καὶ ἐπιεικὴς ἄποψις περὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν ἀνθρώπων δὲν σημαίνει ἀναντιρρήτως

---

[1] Ἰωάν. 3, 21: ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν Θεῷ ἔστιν εἰργασμένα» 18, 37: «πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας ἀκούει μου τῆς φωνῆς».

ὅτι ὁ Κύριος ἐθεώρει ἐλαφροτέραν τὴν πτῶσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὀλιγώτερον ὀλέθρια τὰ ἐκ τῆς ἁμαρτίας ἀποτελέσματα ἐπὶ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν, ἢ ὅσον ὁ Ἀπ. Παῦλος ἐξεδέχετο. Ὁ Κύριος ἔκρινε τὴν κατάστασιν ὡς πολυεύσπλαγχνος Θεὸς καὶ λυτρωτὴς τοῦ κόσμου ὑπὸ τὸ πρῖσμα πάντοτε τοῦ πλούτου τῆς θείας αὐτοῦ ἀγάπης, μάλιστα πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν κόσμον, ὃν ἦλθε νὰ σώσῃ, οὐχὶ δὲ νὰ κρίνῃ: «οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ» (Ἰωάνν. 3, 17). Εἰς τὰς προαναφερθείσας δὲ περιπτώσεις, καθ' ἃς ὁ Κύριος ὁμιλεῖ περὶ δικαίων καὶ ἀδίκων ἀκροατῶν του, περὶ φρονίμων καὶ μωρῶν, περὶ ὑγιῶν καὶ ἀσθενῶν ὁ λόγος εἶναι, ὡς ἐκ τῶν συμφραζομένων ἐξάγεται, εἴτε περὶ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν Φαρισαίων, οἱ ὁποῖοι ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ὑγιεῖς καὶ βλέποντας, εἴτε περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀνθρώπων μετὰ τὴν διάδοσιν τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου ἢ ἀκόμη κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν, διότι διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων ἐκλήθησαν μὲν πάντες, ὡς ἁμαρτωλοί, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς μετανοίας καὶ τῆς πίστεως, ἀλλὰ δὲν ἐφάνησαν πρόθυμοι πάντες νὰ προσέλθωσιν, ἐκ δὲ τῶν κληθέντων καὶ προσελθόντων πάλιν, καίτοι πολλῶν ὄντων τῶν κλητῶν, οἱ ἐκλεκτοὶ εἶναι ὀλίγοι. Ἔπειτα καὶ ὁ Κύριος, ὅπως ἄλλως τε καὶ ὁ Ἀπ. Παῦλος, δὲν ἐδέχετο, ὅτι διὰ τῆς ἁμαρτίας ἀπεσβέσθη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πᾶν ἴχνος ἀγαθοῦ καὶ πᾶσα ὁρμὴ πρὸς τὰ καλά. Τοὐναντίον ἐν τῷ κηρύγματί του καὶ τῇ ὅλῃ δράσει ἐχώρει ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι ἐναπελείφθη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ σπινθήρ τις ἀληθείας καὶ δικαιοσύνης, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸν Κύριον καὶ πρὸς τὸ φῶς τοῦ εὐαγγελίου του ἠδύνατο νὰ ἐναφθῇ καὶ νὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου εἷς ἅγιος ἄνθρωπος καὶ τέλειος, ὡς ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος. Ἐντεῦθεν ἐθεώρει πάντοτε τοὺς ἀνθρώπους ὑπευθύνους τῶν πράξεών των καὶ ὑπολόγους κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως διὰ τὴν στάσιν αὐτῶν ἔναντι τοῦ κηρύγματός του. Διὰ τὸν αὐτὸν ὁμοίως λόγον ἔκαμνεν ἔκκλησιν συχνὰ εἰς τὴν ἔμφυτον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δικαιοσύνην, λέγων: «τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον»[1], ἢ «πάντα οὖν, ὅσα ἂν θέλητε, ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται»[2].

---

[1] Λουκ. 12, 57.

[2] Ματθ. 7, 12. Ὁ ἱ. Χρυσόστομος ἑρμηνεύων τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ

Μετὰ τὰς ἐξηγήσεις ταύτας τῆς αἰσιοδόξου πλευρᾶς ἐν τοῖς λόγοις καὶ τῇ στάσει τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς ἁμαρτωλούς, εἶναι εὐκολώτερον νὰ καταδείξωμεν, ὅτι οὗτος ἐθεώρει πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἁμαρτωλοὺς καὶ προσδεομένους τῆς λυτρώσεως, ἣν αὐτὸς ἔφερεν εἰς τὸν κόσμον. Τὸ κήρυγμά του ἤρχισε διὰ τῆς πρὸς πάντας ἀπευθυνθείσης προτροπῆς: «μετανοεῖτε, ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. 4,17). Διὰ τῆς παραγγελίας ταύτης διελάλει, ὅτι ἄνευ τῆς ἐκ θεμελίων ἐσωτερικῆς μεταβολῆς τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἡμῶν διαθέσεων καὶ φρονημάτων ἦτο ἀδύνατος ἡ εἴσοδος εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἤτοι εἰς τὴν νέαν κατάστασιν, ἣν ἐνεκαινίαζεν ἡ ἔλευσίς του εἰς τὸν κόσμον τοῦτον. Ὁ καρδιογνώστης Κύριος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀγνοῇ, ὅτι ἐκ γενετῆς καὶ φύσει κλίνομεν ἐπὶ τὰ πονηρὰ καὶ συνεχῶς ἁμαρτάνομεν εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὸν Θεόν. Ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ, ἣν διὰ πάντας προέβαλεν ὡς πρότυπον προσευχῆς, παραγγέλλει νὰ ζητῶμεν ἀπὸ τὸν Πατέρα τὸν οὐράνιον τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τὸν τῆς μετανοίας λόγον εἰς πολλὰς περιστάσεις ἐπανέλαβεν εἰς τοὺς πρὸς αὐτὸν προσερχομένους (πρβλ. Ματθ. 12,41. 11,21. Λουκ. 13,3.5). Οἱ πενθοῦντες διὰ τὰς ἰδίας ἁμαρτίας, οἱ ὁμολογοῦντες ταύτας, ὡς ὁ τελώνης τῆς παραβολῆς, εἶναι μακάριοι καὶ δεκτοὶ παρὰ τῷ Θεῷ. Ἐν τῇ μετὰ τοῦ Νικοδήμου πολυσημάντῳ συνομιλίᾳ διακηρύττει ὅτι, ἐὰν δὲν γεννηθῇ τις πάλιν διὰ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος δὲν δύναται νὰ σωθῇ (Ἰωάν. 3,5.). Ὅταν οἱ Φαρισαῖοι προσήγαγον εἰς τὸν Κύριον τὴν ἐπὶ μοιχείᾳ καταληφθεῖσαν γυναῖκα, ἵνα ἴδωσιν, ἐὰν καὶ αὐτὸς θὰ συνίστα, ὅπως ὁ Νόμος ὥριζε, τὴν διὰ τοῦ λιθοβολισμοῦ θανάτωσίν της, εἶπε πρὸς αὐτοὺς μίαν ἀλήθειαν, ἣν πολλάκις λησμονοῦσιν οἱ ἄνθρωποι: «ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν πρῶτος βαλέτω τὸν λίθον ἐπ᾿ αὐτῇ» (Ἰωάν. 8,7.). Οἱ Φαρισαῖοι, φρονίμως ποιοῦντες, ἀπεχώρησαν εἷς καθ᾿ εἷς «καὶ κατελείφθη μόνος ὁ Ἰησοῦς μετὰ τῆς γυναικὸς ἤτοι τὸ ἔλεος καὶ ἡ ἁμαρτία» κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου. Ἀλλὰ καὶ οἱοσδήποτε ἄλλος, ἐὰν ἦτο εἰς τὴν θέσιν τῶν Φαρισαίων καὶ ἤκουε τοὺς λόγους ἐκείνους τοῦ Κυρίου δὲν θὰ ἔπραττε τὸ ἴδιον; Εἰς τὸν πλούσιον νεανίαν δὲν εἶπεν ὁ Κύριος «οὐδεὶς ἀγαθός, εἰμὴ εἷς ὁ Θεός;» (Ματθ. 19,17). Ὅλοι οἱ

Ματθαίου γράφει: «εἰπὼν δὲ ὅτι «οὕτω γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται» ἔδειξεν, ὅτι κατὰ φύσιν ἐστὶν ἡ ἀρετὴ καὶ οἴκοθεν τὰ δέοντα πάντες γινώσκομεν, καὶ οὐχ οἷόν τε εἰς ἄγνοιαν οὐδέποτε καταφυγεῖν» Cat. Cram. I. σελ. 53·

ἄνθρωποι εἶναι πεπλανημένα πρόβατα, ὧν τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἀνεύρεσιν εἶχεν ὁ Σωτὴρ ὡς ἔργον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ χάριν τῶν ὁποίων, ὡς καλὸς ποιμήν, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔδωκεν (Λουκ. 19, 20. Ἰωάν. 10, 11.).

Καίτοι ἐθεώρει ὡς γεγονὸς ἀναντίρρητον καὶ αὐτόδηλον τὴν τρομερὰν πτῶσιν καὶ ἁμαρτωλότητα τῶν ἀνθρώπων ὁ Κύριος, ἀποβλέπων εἰς τὴν τελείαν ἀνακαίνισιν καὶ ἀναδημιουργίαν αὐτῶν, ἠξίωσε παρὰ πάντων τελείαν ἁγιότητα, διότι παρήγγειλε σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως καὶ ἐπὶ ποινῇ αἰωνίου τιμωρίας εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον, νὰ γίνωσιν ὅλοι τέλειοι ὡς ὁ Θεός, νὰ ἀγαπῶσι καὶ νὰ ὑπηρετῶσι τὸν Θεὸν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐν τῇ ζωῇ, νὰ ἀγαπῶσι τοὺς πάντας καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς ὡς ἰδίους ἀδελφούς, νὰ μὴ ὀργίζωνται κατὰ τοῦ πλησίου οὔτε νὰ ρίπτωσιν ἔνοχα βλέμματα εἰς τὴν γυναῖκα καὶ εἰς πᾶν ἀγαθὸν αὐτοῦ, καὶ νὰ ἄρωσι τὸν σταυρὸν οἱ βουλόμενοι νὰ ἀκολουθῶσι τὸν Κύριον, ἀπαρνούμενοι ἑαυτοὺς καὶ πᾶσαν θυσίαν ὑφιστάμενοι ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς, ἥν, ἂν ἀπολέσῃ τις, οὐδὲν ὠφελεῖται καὶ ἂν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ. Τοιαύτην ἀπόλυτον ἁγιότητα ἠξίωσεν ὁ Κύριος ἀπὸ τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἀνθρώπους, ζῶντας εἰς τόσον ἁμαρτωλὸν καὶ ἀτελῆ κόσμον! Καὶ ἡ ἀπόλυτος ἁγιότης αὕτη, ἥτις ὀφείλει νὰ χαρακτηρίζῃ τοὺς μαθητὰς τοῦ Χριστοῦ, δὲν εἶναι μεμονωμένον ἡρωϊκὸν κατόρθωμα εἰς στιγμὰς ἢ ἡμέρας τινὰς μόνον τῆς ζωῆς, τοῦθ᾽ ὅπερ θὰ εἶχε τὴν πιθανότητα τῆς ἐπιτεύξεως, ἀλλὰ δέον νὰ εἶναι ἡ σταθερὰ καὶ μόνιμος κατάστασις τῆς ψυχῆς. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τελείας μεταμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλ᾽ αἱ τοιαῦται μεγάλαι ἀπαιτήσεις καὶ ἐντολαὶ τοῦ Κυρίου ὑποχρεοῦσι πάντα ἔντιμον ἄνθρωπον, ὅστις ἀφ᾽ ἑνὸς αἰσθάνεται καὶ ἐννοεῖ τὰς ἐντολὰς ταύτας εἰς ὅλον τὸ ὕψος αὐτῶν, ἀφ᾽ ἑτέρου συναισθάνεται τὴν ἰδίαν ἀτέλειαν, νὰ δειλιάσῃ ἐξ ἀδυναμίας ἐνώπιον τοιούτου δυσβαστάκτου φορτίου καὶ νὰ εἴπῃ ἐν ἀπορίᾳ μετὰ τῶν μαθητῶν «καὶ τὶς δύναται σωθῆναι» (Μάρκος 10, 26). Καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑπέροχον ἰδεῶδες, ὅπερ προέβαλεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὁ Κύριος, καταδεικνύει πόσον ὑστεροῦμεν πάντες καὶ πόσον βαρεῖα εἶναι ἡ ἐκ τῆς ἁμαρτίας πτῶσις! χρησιμεύει τοῦτο ὡς καθρέπτης, ἐν τῷ ὁποίῳ βλέπομεν τὴν ἐκ τῆς ἁμαρτίας συντελεσθεῖσαν παραμόρφωσιν τῆς ψυχῆς. Συγχρόνως ὅμως καὶ τὸ ἀπόλυτον τοῦ προβαλλομένου ἰδεώδους καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀνθρωπίνης πτώσεως καὶ ἁμαρτωλότητος καθιστῶσιν ἐμφανὲς πόσον ἐπείγουσα καὶ ἀπαραίτητος εἶναι ἡ θεία χάρις ἤτοι ἡ ἄνωθεν ἐνίσχυσις καὶ

βοήθεια διὰ τὴν ἠθικὴν ἀνακαίνισιν καὶ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Κύριος, ὁ ἀξιώσας τοιαύτην ἠθικὴν τελειότητα, οἵαν αὐτὸς ὁ Θεὸς κέκτηται, εἶχεν ὑπ᾿ ὄψιν καὶ τὰ μέσα καὶ τὸ δυνατὸν τῆς πραγματώσεως αὐτῆς. Καὶ τὸ μέσον τοῦτο σὺν τῇ μετανοίᾳ καὶ τῇ πίστει, ἃς ἀδιαλείπτως συνίστα, εἶναι ἡ θεία χάρις, περὶ ἧς δὲν κάμνει μὲν ρητῶς λόγον, ἀλλ᾿ ὑπονοεῖ πάντοτε εἰς ὅλον τὸ κήρυγμά του περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἠθικῆς τελειότητος. Ἡ θεία χάρις ἐκφράζει τὸν θεῖον παράγοντα ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἠθικῆς ἀναγεννήσεως καὶ τελειώσεως, ὁ δὲ Κύριος δὲν παρέλειπεν εὐκαιρίαν νὰ ἐξαίρῃ τοῦτον καὶ νὰ τονίζῃ, ὅτι ἄνευ αὐτοῦ οὐδὲν δυνάμεθα. Οὕτω π. δ. χ. ἔλεγεν: «πᾶσα φυτεία, ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος ἐκριζωθήσεται» ἢ «οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με ἑλκύσῃ αὐτὸν» ἢ «ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα, ὁ μένων ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν, ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδὲν» καὶ ἑξῆς[1].

Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ἠθικῶς αὐτόνομον καὶ αὐτάρκη, διότι δὲν δέχεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἀκολουθῶν τὰς ἐν ἑαυτῷ ἐμφύτους ἠθικὰς δυνάμεις, δύναται νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῶν ἰδίων προσπαθειῶν καὶ ἀγώνων ἐκείνην τὴν ἠθικὴν ἀναγέννησιν καὶ τελείωσιν, ἣν ἀπαιτεῖ ὁ Κύριος. Οὔτε προτίθεται αὕτη νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἠθικῶς ἀνεξάρτητον, ὥστε νὰ δύναταί ποτε μόνος καὶ ἄνευ τῆς θείας χάριτος νὰ φθάσῃ τὴν τελειότητα. Ἡ θεία χάρις εἶναι ἀναγκαία καὶ ἐν τῇ γενέσει καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ λοιπὸν εἶναι ἑτερόνομος καὶ θεοκεντρική, διότι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀρύεται τὸ κῦρος καὶ τὴν δύναμίν της καὶ τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐπιβάλλει. Διὰ τῆς θείας χάριτος, διὰ τῆς ἑνώσεως ἐν πίστει μετὰ τοῦ Χριστοῦ μόνον εἶναι πραγματοποιήσιμον τὸ ἀπόλυτον ἰδεῶδες, ὅπερ προέβαλεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὁ Κύριος, παραστήσας μάλιστα λίαν εὔκολον τὴν πραγματοποίησίν του: «ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ᾿ ὑμᾶς . . . ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρὸν ἐστίν»[2].

Οὐ μόνον ἐξῆρεν ὁ Κύριος τὸν θεῖον παράγοντα ἐν τῇ ἠθικῇ

---

[1] Ματθαῖος 15, 13. Ἰωαν. 6, 44. 15, 5. καὶ Ἰωαν. 3, 27, ἔνθα ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς λέγει: «οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδέν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ».

[2] Ματθ. 11, 30.

ζωῇ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπικίνδυνον ἐκείνην ἄποψιν τῆς διὰ τῶν ἔργων τοῦ νόμου σωτηρίας ἀπέκρουεν ἐντόνως, ὃν τρόπον μεταγενέστερον καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ, ὁ Ἀπ. Παῦλος, ὅστις, μὴ ὢν ἀπ᾿ ἀρχῆς μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ, ἐξέφραζεν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος ἀπόστολος τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Εἶναι γνωστοὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ Κυρίου κατὰ τῶν Φαρισαίων καὶ τοῦ Φαρισαϊσμοῦ, ὁμοιάζοντες κατὰ πολὺ πρὸς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Παύλου κατὰ τῶν ὑποστηριζόντων τὴν ἐξ ἔργων τοῦ νόμου δικαίωσιν. Καὶ ὁ Κύριος ἐκήρυττεν, ὅτι εἰς τοὺς ἠθικοὺς ἀγῶνας ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἄνωθεν βοήθειαν μᾶλλον ἢ εἰς ἑαυτοὺς καὶ νὰ προσδοκῶμεν τὴν λύτρωσιν καὶ τελείωσιν ἀπὸ τὴν θείαν εὐσπλαγχνίαν καὶ χάριν μᾶλλον ἢ ἀπὸ τὴν ἀξίαν τῶν καλῶν ἡμῶν ἔργων. Ὁ πλούσιος νεανίσκος εἶχε διαφυλάξει ἐκ νεότητος πάσας τὰς ἐντολὰς τοῦ Νόμου καὶ ὅμως δὲν ἦτο ἄξιος ἀκόμη νὰ κληρονομήσῃ τὴν αἰώνιον ζωήν. Καὶ ὅταν ὁ Κύριος ὑπέδειξεν εἰς αὐτὸν τὴν πώλησιν τῶν ὑπαρχόντων χάριν τῶν πτωχῶν, ὁ πλούσιος ἀπεχώρησε μετὰ τοιαύτης λύπης καὶ ἀπογοητεύσεως, ὥστε ὁ Κύριος ἀπεφάνθη διὰ τῶν ἀκολούθων σκληρῶν ἐκφράσεων περὶ ὅλων τῶν πλουσίων: «τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ χρήμασιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν. εὐκολώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ραφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν» (Μαρκ. 10, 25). Οἱ μαθηταί, γνωρίζοντες, ὅτι πάντες ἀγαπῶσι τὰ πλούτη καὶ τὰ ἐπίγεια ἀγαθά, εὐλόγως ἠπόρουν καὶ ἔλεγον πρὸς τὸν Κύριον: «καὶ τίς δύναται σωθῆναι;». Τότε ὁ Κύριος ἀποκρίνεται εἰς τοὺς μαθητάς, διακηρύξας μίαν ἀλήθειαν, ἥτις ἀποτελεῖ βασικὸν γνώρισμα τῆς γνησίας θρησκευτικῆς ζωῆς: «παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ᾿ οὐ παρὰ τῷ Θεῷ· πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ» (Μαρκ. 10, 27)· Οἱ λόγοι οὗτοι παριστῶσι σαφέστατα, ὅτι ἄνευ τῆς θείας χάριτος οὐδὲν δύνανται οἱ ἄνθρωποι. Ἀφ᾿ οὗ ἡ σωτηρία ὑπερβαίνει τὰς δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα τῶν πλουσίων, δὲν ὑπολείπεται ἄλλο μέσον σωτηρίας ἢ νὰ ἐμπιστευθῶμεν ἑαυτοὺς εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Οἱ μαθηταὶ δὲν ἀπέχουσι πολὺ ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴν νοοτροπίαν τῆς διὰ τῶν ἔργων σωτηρίας καὶ τῆς πεποιθήσεως ἐπὶ τὰ ἴδια καλὰ ἔργα καὶ λέγουσιν εἰς τὸν Κύριον, ἐὰν ὁ πλούσιος νεανίσκος δὲν ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτὸν «ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;». Ὁ Ἰησοῦς ἀναγνωρίζει μὲν ὅτι ὁ ἀρνηθεὶς καὶ θυσιάσας τὰ πάντα χάριν αὐτοῦ «ἑκατονταπλασίονα λήψεται καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρο-

νομήσει», ἀλλὰ κατακλείει τὸ ὅλον ἐπεισόδιον τοῦ πλουσίου νεανίσκου καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης συνδιάλεξιν μετὰ τῶν μαθητῶν διὰ τῶν λόγων: «πολλοὶ ἔσονται πρῶτοι ἔσχατοι καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι»[1]. Τὴν προτεραιότητά των εἰς τὸ νὰ ἀκολουθήσωσι τὸν Κύριον δὲν πρέπει οἱ μαθηταὶ νὰ θεωρῶσιν ὡς προνόμιον πρὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὀφείλουσι μέχρι τέλους νὰ ἐπιδεικνύωσι τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἀφοσιώσεως πρὸς τὸν Κύριον. Καὶ ὁ Ἰούδας ἦτο εἷς ἐκ τῶν ἀκολουθησάντων πρῶτοι τὸν Κύριον, ἀλλὰ τελικῶς ἐγένετο προδότης. Ὁμοίως οἱ υἱοὶ τοῦ Ζεβεδαίου ἦσαν ἀξιέπαινοι μὲν βεβαιώσαντες τὸν Κύριον, ὅτι δύνανται καὶ θέλουσι νὰ ὑποστῶσι πᾶσαν θυσίαν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὑπελόγιζον κακῶς, ὅταν ἠξίουν ὅπως διὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ καθίσωσιν ὁ εἷς ἐκ δεξιῶν καὶ ὁ ἄλλος ἐξ ἀριστερῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Κύριος κατεσίγασε τὴν φιλοδοξίαν ταύτην εἰπών: «τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω πίεσθε καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται (Μαρκ. 10, 40. Ματθ. 20, 23). Οἱ πράττοντες τὸ ἀγαθὸν καὶ θυσιάζοντες τὸ πᾶν χάριν τῆς πίστεως δὲν πρέπει νὰ ἀξιῶσι δικαιωματικῶς ἀμοιβὴν καὶ εἴσοδον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὰ καλὰ αὐτῶν ἔργα. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Κυρίου ὡς ἀνωτέρα τις κατάστασις, ἣν θὰ ρυθμίσῃ κατὰ βούλησιν ὁ μέγας Θεός. Οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσι νὰ ὑποτάξωσιν ἑαυτοὺς καὶ τὴν δρᾶσιν αὐτῶν εἰς τὴν χάριν καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθὴς εὐσέβεια καὶ ἡ ἀπόλυτος ὑποταγὴ εἰς τὴν θείαν ἀγάπην, ἡ ὁποία ἐπιδαψιλεύεται πλουσιώτερον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἢ ὅσον ἀξίζουσι τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν ἔργα. Αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δικαίων καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι σχέσεις ἐμπορικαί, οὕτως ὥστε οἱ δίκαιοι νὰ ζητῶσιν ἀπὸ τὸν Θεόν, ὅ,τι κατὰ τὴν γνώμην των ἀξίζουσι καὶ προσφέρουσιν αὐτοί, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι σχέσεις τελείας παραδόσεως ἑαυτῶν καὶ ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν θείαν χάριν. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην διδάσκει σαφέστερον καὶ ἐντονώτερον ἡ παραβολὴ τοῦ ἀμπελῶνος, ἐν τῇ ὁποίᾳ βλέπομεν, ὅτι καὶ οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν προσελθόντες εἰς τὴν ἐργασίαν ἐπληρώθησαν, ὅσον καὶ οἱ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας κοπιάσαντες. Ἦτο τοῦτο δίκαιον; Οἱ ἐργάται παραπονοῦνται καὶ ζητοῦσι μισθὸν ἀνάλογον πρὸς τοὺς κόπους καὶ οὐχὶ ἴσον πρὸς τοὺς ἐλάχιστα ἐργασθέντας. Ἀλλ' ἡ ἀξίωσις μισθοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἔργων ἡμῶν εἶναι

---

[1] Μαρκ. 10, 31. Ματθ. 19, 30.

ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀληθῆ θρησκευτικότητα καὶ καταδικάζεται ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Εἰς τοὺς παραπονεθέντας ὁ Θεὸς δίδει τὴν ἁρμόζουσαν εἰς αὐτοὺς ἀπάντησιν: «οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι, ὃ βούλομαι ἐν τοῖς ἐμοῖς;» Αἱ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι δυνατὸν νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὰ τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα ἔργα αὐτῶν; «μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;[1]», θὰ εἴπῃ βραδύτερον ὁ Ἀπ. Παῦλος εἰς παρομοίαν περίστασιν καὶ συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἀνωτέρω λόγων τοῦ διδασκάλου του. Ἡ ἀπάντησις ἐκείνη πρὸς τοὺς ἐργάτας δὲν ἐκφράζει αὐθαίρετον ἐνέργειαν τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ, διότι εἰς πᾶσαν ἐνέργειάν του ὁ Θεὸς κινεῖται ὑπὸ τῆς ἰδίας Αὐτοῦ ἀγαθότητος ὡς φαίνεται τοῦτο ἐκ τῆς συνεχείας τῆς ἀπαντήσεως πρὸς τοὺς ἐργάτας: «ἆρον τὸ σὸν καὶ ὕπαγε· θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί· ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι, ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς, εἰ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν, ***ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;***». Καὶ πρὸς τοὺς πράξαντας δηλ. τὸ καθῆκον ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ κατὰ χάριν καὶ σώζει τούτους ἐξ ἀγάπης καὶ ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἐλέους αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ διότι ὀφείλει τι εἰς αὐτούς. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην καὶ γενικῶς ὅτι τὴν λύτρωσιν ἡμῶν πρέπει νὰ προσδοκῶμεν πάντοτε μᾶλλον ἀπὸ τὴν θείαν χάριν καὶ ἀγάπην οὐχὶ δέ, ὡς οἱ Φαρισαῖοι, ἀπὸ τὰ ἴδια ἡμῶν καλὰ ἔργα διδασκόμεθα καὶ ἀπὸ τὴν παραβολὴν τοῦ δούλου καὶ τοῦ δεσπότου ἐν Λουκ. 17, 7-10.

Ἐν τῇ παραβολῇ ταύτῃ ὁ Κύριος διδάσκει τοὺς πιστοὺς νὰ εἶναι μετριόφρονες ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῶν ἰδίων ἔργων, δεδομένου, ὅτι οὐδὲν πλέον τοῦ καθήκοντος ἔπραξαν: «καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν, ὅτι ὃ ὀφείλομεν ποιῆσαι πεποιήκαμεν»[2]. «Διδάσκει διὰ τούτων, παρατηρεῖ ὁ ἱ. Χρυ-

[1] Ρωμ. 9, 20.

[2] Ἀνωτέρω παραθέτομεν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ βαρυσημάντου τούτου χωρίου παρὰ τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου. Ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ἐκ τοῦ Lagrange (Selon Saint Luke 17, 10) ἐκδοχάς τινας τῆς φράσεως «ἀχρεῖοι δοῦλοί ἐσμεν» παρὰ συγχρόνων ἑρμηνευτῶν. «Ἀχρεῖοι δοῦλοι ἐσμέν... Sur ce mot il y a plusieurs opinions: a) Tout ce que fait l'homme est inutile à Dieu, parce qu'il n'a besoin de personne; idée métaphysique très juste, mais qui n'est-pas suggerée directement par la parabole; elle apprécie les actes des serviteurs selon leurs valeur et non par rapport à Dieu, qui n'est pas même nommé· 2) inutiles, c'est-à-dire qui ne font rien extraordinaire et qui par consequent n'ont pas de recompense à reclamer (B. Weiss, Hahn); ce n'est-pas non plus le point. 3) inutiles parce qu'ils n'ont fait qu'observer les commandements; s'ils avaient fait plus ils auraient été utiles (Mald.); mais quel

σόστομος, ὅτι τῆς δεσποτικῆς ἐξουσίας ἡ δύναμις ὡς ὄφλημα πανταχοῦ παρὰ τῶν οἰκετῶν ζητεῖ τὴν ὑποταγήν...καὶ μὴ πληροῦντος μὲν (τοῦ οἰκέτου) τὸ ὀφειλόμενον κίνδυνος ἕπεται, πληροῦντος δὲ χάρις οὐδεμία, κἂν ὁ δεσπότης Χριστός, ὑπάρχων ἀγαθὸς καὶ φιλότιμος καὶ φιλάνθρωπος, οὐ μόνον ἰσοδύναμα γέρα τοῖς κάμνουσιν ἐπαγγέλλεται, ἀλλὰ καὶ πολλῷ πλέον τοὺς πόνους ὑπερβαίνοντα...»[1]. Ὁ χριστιανὸς εἶναι, κατὰ τὴν συνήθη ἔκφρασιν τοῦ Ἀπ. Παύλου, δοῦλος τοῦ Θεοῦ καὶ ἴδιον τοῦ καλοῦ δούλου εἶναι νὰ ὑπηρετῇ πιστῶς χωρὶς νὰ ἀποβλέπῃ εἰς ἀμοιβὰς καὶ δῶρα. Τοῦτο ἐτονίζετο καὶ παρὰ τῶν Ραββίνων τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου: «μὴ γίνεσαι, ἔλεγον, ὅπως οἱ δοῦλοι, οἱ ὁποῖοι ὑπηρετοῦσι τοὺς κυρίους μόνον, ὅταν λαμβάνωσιν ἀμοιβὰς καὶ δῶρα, ἀλλ' ὡς δοῦλοι, οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται χωρὶς νὰ ἀποβλέπωσιν εἰς δῶρα καὶ ὁ φόβος τοῦ Οὐρανοῦ ἂς εἶναι μεθ' ὑμῶν»[2]. Ὑπὸ τοιούτου πνεύματος ταπεινόφρονος ἐμφορούμενος καὶ ὁ εὐσεβὴς χριστιανός, δὲν ὑπερτιμᾷ τὰ ἴδια καλὰ ἔργα, καὶ δὲν προσδοκᾷ ἐξ αὐτῶν τὴν ἰδίαν λύτρωσιν καὶ τελείωσιν, ὅπως οἱ Φαρισαῖοι καὶ ὅπως ὁ πλούσιος νεανίσκος, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Οἱ Φαρισαΐζοντες Ἰουδαῖοι ἐξεδέχοντο τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον ὡς κώδικα ὡρισμένων ἠθικῶν ἐντολῶν καὶ διατάξεων, ὧν ἡ τυπικὴ ἐκπλήρωσις ἐγέννα ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν τοιοῦτο πνεῦμα ἀλαζονείας καὶ αὐταρεσκείας, ὥστε ἔλεγον: «πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου· τί ἔτι ὑστερῶ;»[3] ἢ «ποῖαι εἶναι αἱ ὑποχρεώσεις μου καὶ θὰ συμμορφωθῶ πρὸς αὐτάς»[4]. Ταῦτα προϋποθέτουσιν ἐπιπολαίαν ἀντίληψιν καὶ τῶν ἰδίων ἀδυναμιῶν καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Ἅγιον Θεόν. Ὁ ἀληθὴς πιστὸς ἀντιθέτως, κατα-

---

serviteur de Dieu oserait se dire utile? 4) ἀχρεῖοι n'st pas non plus incapable de faire ce qu'on attendait de lui (Math 25, 30). 5) il faut donc s'en tenir à l'expression de Bengel: «miser est quem Dominus servum inutile appela (Mat. 25, 30), beatus qui se ipse». Le mot ne doit pas être analysé en toute rigueur ni surtout comme un verdict de la part de Dieu. Les serviteurs de la parabole n'avaient point été inutiles, dans la rigueur du terme, mais ils devaient s'estimer inutiles, et comme l'humilité doit avoir un fondement réel, ce fondement est indiqué: «nous avons fait ce que nous devons faire» (Jülicher) On n'a point coutume de s'enfler pour cela».

[1] Χρυσοστ. εἰς Λουκ. 17,7. Cat. Cram. II σελ. 128.

[2] Pirke Aboth I. 3. ἐκ τοῦ A. Loisy (selon st. Luke σελ. 424, ὅστις πάλιν παραπέμπει εἰς Klostermann).

[3] Ματθ. 19,20.

[4] Klausner, Jesus of Nazareth σελ. 213.

ναλίσκων ἑαυτὸν συνεχῶς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ «τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος[1]» λέγει πάντοτε: «ἀχρεῖοι δοῦλοί ἐσμεν, ὅτι ὃ ὀφείλομεν ποιῆσαι πεποιήκαμεν». Ὅπως δὲ παρατηρεῖ ὁ Bengel, «δυστυχὴς εἶναι ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἀποκαλεῖ μηδαμινὸν καὶ ἄχρηστον, εὐτυχὴς δὲ ἐκεῖνος, ὅστις ὁ ἴδιος θεωρεῖ ἑαυτὸν μηδαμινόν»[2]. Διότι ὁμολογῶν ἑαυτὸν μηδαμινὸν πρὸ τοῦ Θεοῦ μεθ᾽ ὅλα τὰ καλὰ ἔργα, ἅτινα τυχὸν ἔχει πράξῃ, ἔχει τὰ βλέμματά του καὶ τὰς ἐλπίδας του εἰς τὴν θείαν χάριν καὶ τὸ θεῖον ἔλεος μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν ζωὴν καὶ τὰ ἴδια ἔργα εὐσεβείας. Ὅσον ἅγιος εἶναί τις, τόσον περισσότερον αἰσθάνεται τὴν ἰδίαν ἁμαρτωλότητα καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς θείας χάριτος πρὸς σωτηρίαν του, ἐν ᾧ ὅσον νομίζει ὅτι βλέπει καὶ ἠθικῶς εὐσταθεῖ, τόσον μένει ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ: «εἰ τυφλοὶ ἦτε, ἔλεγεν ὁ Κύριος πρὸς τοὺς Φαρισαίους, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε ὅτι βλέπομεν· ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει»[3].

Συνοψίζοντες τὰ ἀνωτέρω παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Κύριος ἐν τῷ κηρύγματι καὶ τῇ δημοσίᾳ αὐτοῦ δράσει εἶχεν ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀσθενεῖς καὶ ἔχουσιν ἀνάγκην ἰατροῦ· ὅτι δὲν δύνανται νὰ θεραπεύσωσι μόνοι ἑαυτούς, οὔτε χρειάζονται ἁπλῆν μόνον διαφώτισιν καὶ ἐνίσχυσιν, ἀλλ᾽ ἔχουσιν ἀνάγκην ἀπολυτρώσεως ἀπὸ ἀπαισίαν δουλείαν εἰς ἰσχυρότατον τύραννον, τὴν ἁμαρτίαν. Οὐ μόνον οὐδεμίαν ἠθικὴν ζωὴν ἀναπτύσσουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ ζῶσι διεστραμμένην ἐντελῶς ζωήν, συνεπῶς δὲν ὠφελεῖ εἰς οὐδὲν ἡ ἁπλῆ διαφώτισις αὐτῶν περὶ τοῦ πρέποντος, ἀλλ᾽ εἶναι ἀνάγκη νὰ γεννηθῶσιν ἐκ νέου ἄνωθεν, νὰ ἀναγεννηθῶσι διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Ἀθλιώτεροι δὲ πάντων ἦσαν εἰς τὰ ὄμματα τοῦ Κυρίου οἱ μὴ βλέποντες, ὅτι εἶχον ἀνάγκην μετανοίας καὶ ἀναγεννήσεως, οἱ πεποιθότες εἰς ἑαυτούς, οἱ παρουσιαζόμενοι πρὸ τοῦ Θεοῦ μὲ ἕνα σάκκον πλήρη καλῶν ἔργων καὶ ἀξιοῦντες νὰ πληρώσωσι μὲ αὐτὰ τὸ εἰσιτήριον διὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ἡ τοιαύτη κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀντέκειτο πρὸς τὴν ἀξίωσιν τοῦ Κυρίου περὶ ἀδιασπάστου κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων μετὰ τοῦ οὐρανίου Πατρὸς καὶ περὶ τελειότητος αὐτῶν, ὁμοίας πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀπόστασις αὕτη μεταξὺ ἰδεώδους καὶ πραγματικότητος, μεταξὺ τῆς θείας ἀξιώσεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς δυναμικότητος ἐπληρώθη ὑπὸ τῆς δημιουργικῆς καὶ

---

[1] Φιλ. 3,13. [2] Ἰδὲ σημ. σελ. 236. [3] Ἰωάν. 9, 41.

ἀπολυτρωτικῆς ἀγάπης αὐτοῦ, ὑπὸ τῆς θείας αὐτοῦ χάριτος, ἥτις ἐξεχύθη ἐν τῷ κόσμῳ διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου καὶ διὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἑνώσει μόνον μετὰ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς πίστεως θὰ εὕρωσιν οἱ ἁμαρτωλοὶ ὅλας τὰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις πρὸς ἀναγέννησίν των: «ἐὰν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε» [1]. Ἐν τῇ καινῇ ταύτῃ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων, ἐν τῇ ἀναδημιουργίᾳ ταύτῃ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τὸ πᾶν εἶναι ἡ θεία χάρις, ἡ μόνη σῴζουσα ἐκείνους, οἵτινες ἀνοίγουσι τὰς καρδίας αὐτῶν εἰς αὐτήν. Οὐδεὶς δύναται νὰ πλησιάσῃ τὸν Χριστὸν καὶ νὰ σωθῇ, ἐὰν δὲν ἀναγνωρίζῃ ὅτι ὁ Θεὸς μὲν καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ εἶναι τὸ πᾶν, αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ ἁμαρτωλότερος πάντων [2], εἷς ἀχρεῖος δοῦλος, ὁσαδήποτε καλὰ ἔργα καὶ ἂν πράξῃ, διότι «οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, εἶπεν ὁ Κύριος, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου» [3].

Ἡ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἐκδηλωθεῖσα θεία χάρις καὶ ἀγάπη.

Ἀλλὰ τὸ κορύφωμα τῆς ἀπολυτρωτικῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, δι᾽ ἧς ἐξεδηλώθη ἐμφανέστερον ἡ ἄπειρος αὐτοῦ ἀγάπη καὶ χάρις πρὸς τοὺς ἁμαρτωλούς, εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θυσία τοῦ υἱοῦ Αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας. Ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐκ τῆς δουλείας εἰς τὴν ἁμαρτίαν δὲν συνετελέσθη βεβαίως διὰ ταύτης ἢ ἐκείνης μόνον τῆς ἐνεργείας τοῦ Κυρίου κατὰ τὸν ἐπίγειόν του βίον, ὅπως οὐδὲ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν παθήματα αὐτοῦ περιορίζονται ἐν τῇ σταυρώσει αὐτοῦ μόνον. Ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως ἡ Ἐκκλησία διετύπωσε τὰς ἀκολούθους ἀληθείας κατὰ τὰς Ἁγίας Γραφάς: ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐνεσαρκώθη ἐκ Παρθένου Μαρίας καὶ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν καὶ ἐνηνθρώπησεν, ἐσταυρώθη τε ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἀνεστήθη τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφὰς καὶ ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανούς. Ἐκ τῶν ἄρθρων τούτων προκύπτει, ὅτι ἡ ἀπολύτρωσις εἶναι ἔργον τοῦ ὅλου βίου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Τὰ ὑπὲρ ἡμῶν παθήματά του ἤρξαντο ἀφ᾽ ὅτου κατῆλθεν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἀνεστράφη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνθρώπων, λαβὼν

[1] Ἰωάν. 8,36.
[2] Πρβλ. 1. Τιμ. 1,15. «Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ».
[3] Ἰωάν. 6,65.

μορφὴν δούλου κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἀπ. Παύλου. Τόσον ὁ βίος ὅσον καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασίς του, κατὰ τὴν θείαν βουλήν, ἀπῃτοῦντο διὰ τὴν ἀνάπλασιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Παρὰ ταῦτα ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Κυρίου ἀποτελεῖ βασικὸν σημεῖον ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς ἀπολυτρώσεως[1]. Ὁ Ἰησοῦς ἐτερμάτισε τὸν ἐπίγειον βίον ὅπως ἤρχισεν αὐτόν: ἤρχισεν αὐτὸν μὲ τὴν πρόσκλησιν πάντων εἰς μετάνοιαν, καὶ ἐτερμάτισεν αὐτὸν μὲ τήν σταυρικὴν θυσίαν, δι᾽ ἧς παρέχεται ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐξιλεοῦται ὁ Θεός, καταλλασσόμενος μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἔνοχοι, ὡς προσβαλόντες τὸ ἅγιον θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὅπου γίνεται προσβολή τις κατά τινος, δὲν ἀρκεῖ νὰ παύσῃ τις προσβάλλων, ἵνα ἐπανέλθωσιν αἱ πρὶν ἁρμονικαὶ σχέσεις, ἀλλ᾽ ἀπαιτεῖται ἀναγνώρισις, καὶ ἐπανόρθωσις τῆς γενομένης προσβολῆς. Ἡ ἀπόλυτος ἁγιότης καὶ δικαιοσύνη ἀπήτουν τὴν αἰωνίαν καταδίκην τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλ᾽ ὁ Θεὸς δὲν ἤθελε τὴν ἀπώλειαν αὐτοῦ καὶ εὗρεν ἐν τῇ ἀπείρῳ αὐτοῦ ἀγάπῃ ὡς τὴν ἐνδεδειγμένην ὁδὸν τῆς σωτηρίας αὐτοῦ τὴν θυσίαν αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, παραδόντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὡς λύτρον ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ κόσμου ἐκ τῆς δυναστείας τῶν ἁμαρτιῶν. «Ἐννόησον, λέγει ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος, ὅσης ἀγαθότητος, τὸ καὶ τοῦ ἰδίου υἱοῦ μὴ φείσασθαι, ἀλλὰ καὶ ἐκδοῦναι, καὶ ὑπὲρ πάντων ἐκδοῦναι, καὶ εὐτελῶν καὶ ἀγνωμόνων καὶ ἐχθρῶν καὶ βλασφήμων»[2]. Ἡ ἑκουσία προσφορὰ τοῦ Κυρίου, ὅπως θυσιάσῃ ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ χάριν τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἀποτελεῖ τὴν λαμπροτέραν ἐκδήλωσιν τῆς θείας χάριτος καὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν κόσμον. Τοῦτο ἐννοοῦμεν καλύτερον ἂν λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν τὴν προθυμίαν, μεθ᾽ ἧς ὁ Κύριος, ὡς καλὸς ποιμήν, ἐθυσίασεν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν προβάτων, καὶ τὰς τραγικὰς περιστασεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας διῆλθε τὴν θάλασσαν τῶν παθῶν αὐτοῦ[3].

---

[1] Πρβλ. **A. Seeberg,** der Tod Christi in seiner Bedentung für die Erlösung. 1895. — **Vincent Taylor,** Jesus and his sacrifice· a study of the passion sayings of the Gospel. London 1937.

[2] Ἰ. Χρυσοστ. ἑρμ. καὶ Ρωμ. 8, 32. Ὁμιλ. 16.

[3] Αἱ μοναδικαὶ καὶ πρωτοφανεῖς εἰς σκληρότητα περιστάσεις τοῦ πάθους τοῦ Κυριου ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι: ἡ προδοσία αὐτοῦ ὑπὸ ἑνὸς τῶν μαθητῶν του, ἡ δειλία καὶ φυγὴ τῶν λοιπῶν μαθητῶν, ἐν ᾧ ὤφειλον νὰ παρίστανται παρ᾽ αὐτῷ κατὰ τὰ πάθη του, ἡ κραυγὴ ὑπὲρ τῆς σταυρώσεώς του ἐκείνων, οἵτινες πρὸ ὀλίγου ὑπεδεχοντο αὐτὸν μετὰ βαΐων καὶ κλάδων, ἡ ἐξέγερσις τῶν

Κατὰ τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια ὁποίαν γνώμην ἐφαίνετο ἔχων ὁ Κύριος διὰ τὸν σταυρικὸν θάνατόν του καὶ τὴν σημασίαν τούτου; Ἤδη ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς ἅμα τῇ δημοσίᾳ ἐμφανίσει τοῦ Κυρίου προλέγει τὸν θάνατον τούτου καὶ τὴν σημασίαν του διὰ τῶν λόγων: «ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου» (Ἰωαν. 1, 29). Τοιαύτην ἰδέαν εἶχε καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος περὶ τοῦ θανάτου του καὶ πολλάκις προεῖπε τοῦτο.

Ἐν πρώτοις ὁ Κύριος διὰ πολλῶν σημείων κατέδειξεν εἰς τοὺς περὶ αὐτόν, ὅτι ἦτο ὁ Μεσσίας, ὁ λυτρωτὴς τοῦ κόσμου, ὃν εἶχον προκαταγγείλῃ οἱ προφῆται καὶ προσεδόκων οἱ Ἰσραηλῖται, ἀλλ᾽ ουχὶ τοιοῦτος, οἷον ἀνέμενον αὐτὸν οἱ σύγχρονοί του Ἰουδαῖοι ἤτοι ἐν δόξῃ καὶ τιμῇ, πεπροικισμένος δι᾽ ὑπερφυσικῶν χαρισμάτων καὶ ὡς ἱδρυτὴς ἰσχυροῦ δαβιδικοῦ κράτους, ἀλλὰ πρᾶος καὶ ταπεινός, οἷον εἶχε περιγράψῃ αὐτὸν ὁ προφήτης Ζαχαρίας ἐν Κεφ. 9, 9. Ἐπίσης διεκήρυττεν ὁ Κύριος, ὅτι ὡς Μεσσίας ἔδει νὰ προσφέρῃ ἑαυτὸν θυσίαν ὑπὲρ τοῦ κόσμου καὶ νὰ ὑποφέρῃ ὡς ἄνομος ὑπὲρ τῶν ἀνόμων, οἷον εἶχε περιγράψῃ τοῦτον ὁ προφήτης Ἡσαΐας ἐν κεφ. 53, 2-12 διὰ τοῦ ἑξῆς ζωηροῦ χαρακτηρισμοῦ[1]: «οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ δόξα· καὶ εἴδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος...... Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ᾽ αὐτόν, τῷ μώλωπι

θρησκευτικῶν ἡγετῶν τοῦ λαοῦ ἐναντίον ἑνός, ποὺ ἐδίδασκε τὴν ὑψηλοτέραν καὶ καθαρωτέραν θρησκείαν, ἡ κωμικότης μιᾶς ἐσπευσμένης καὶ πρωτακούστου δίκης ἡ ἄρνησις αὐτοῦ τοῦ κατηγορουμένου, ὅπως ὑπερασπίσῃ ἑαυτὸν διὰ ἀπολογίας τινὸς ἢ διὰ λεγεῶνος ἀγγέλων, ποὺ τὴν διαταγήν του μόνον ἀνέμενον, καὶ ὅλοι οἱ φρικτοὶ ἐξευτελισμοὶ καὶ οἱ σωματικοὶ πόνοι πρὸ καὶ κατὰ τὴν σταύρωσιν. Ὁ νοῦς δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ τραγικωτέρας τούτων περιστάσεις. Παραβάλλουσι πολλοὶ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους πρὸς τὴν σταύρωσιν τοῦ Κυρίου, ἀλλ᾽ ἐν τῇ πραγματικότητι οὐ μόνον παραλληλισμός τις δὲν εἰσχωρεῖ, ἀλλ᾽ ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις καὶ διαφορά, ὁ δὲ θάνατος τοῦ Σωκράτους δύναται νὰ χρησιμεύσῃ μόνον πρὸς ἔξαρσιν τῆς ἀτιμώσεως τοῦ σταυροῦ τοῦ Κυρίου. (Πρβλ. **Kenneth B. Kirk,** The Atonement, πραγματείαν ἐν τῷ Essays Catholic and Critical, ὑπὸ E. Selwin. S. P. C. K. σελ. 261).

[1] Πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, «Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως» ἐκδ. Robertson σελ. 50 καὶ ἑξῆς παράθεσιν τῶν προφητειῶν τῆς Παλ. Διαθ. περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ ὡς ἐξιλαστικῆς θυσίας: «Οὐ σεσιώπηται δὲ οὐδὲ ὁ τούτου θάνατος· ἀλλὰ καὶ λίαν τηλαυγῶς ἐν ταῖς θείαις σημαίνεται γραφαῖς. Καὶ γὰρ καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου, ὅτι μὴ δι᾽ ἑαυτόν, ἀλλ᾽ ὑπὲρ τῆς τῶν πάντων ἀθανασίας καὶ σωτηρίας ὑπομένει, καὶ τὴν Ἰουδαίων ἐπιβουλὴν καὶ τὰς ὕβρεις οὐκ ἐφοβήθησαν εἰπεῖν .....».

αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν . . . καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη». Εἰς τὴν θαυμασίαν ταύτην προφητικὴν περικοπήν, τὴν τόσον προσαρμοζομένην πρὸς ὅσα συνέβησαν εἰς τὸν Κύριον[1], ἄμεσον καὶ ἐπὶ λέξει παραπομπὴν παρὰ τοῦ Κυρίου δὲν ἔχομεν ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις, οὐχ ἧττον ὁσάκις ὡμίλει περὶ τοῦ θανάτου του, ἐξεφράζετο δὲ ἐκφράσεων παρεμφερῶν πρὸς τοὺς ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ, ἅπαξ δὲ ἀναφέρει ἐπὶ λέξει μέρος αὐτῆς ἐν Λουκ. 22, 37: «λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τὸ καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη». Ἐν τῇ περικοπῇ γίνεται σαφῶς λόγος περὶ τοῦ πάθους τοῦ Μεσσίου ὡς ἐξιλαστικῆς θυσίας ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου. Ὁ Κύριος ἐγνώριζεν, ὅτι πάντα ταῦτα ἀνεφέροντο εἰς αὐτόν, διὰ τοῦτο προέβλεπε καὶ προέλεγε τὸ μαρτύριόν του. Προέλεγε δὲ τὸν μαρτυρικὸν θάνατόν του οὐχί, ὡς φρονοῦσιν οἱ ὀρθολογισταί, διότι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν φόνον τῶν προφητῶν, ἢ τὴν πρόσφατον ἀποκεφάλισιν τοῦ Ἰωάννου ἢ τὴν μῆνιν τῶν ἀρχόντων τοῦ λαοῦ, ἣν αὐτὸς εἶχε προκαλέσει ἢ τὰς ἄλλας ἱστορικὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ διότι ἐγνώριζεν, ὅτι ὁ μαρτυρικὸς θάνατός του κατὰ θείαν βουλὴν ἦτο ἀναγκαία θυσία πρὸς ἐξιλασμὸν τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου.

Καὶ εἴς τινας μὲν ρήσεις τοῦ Κυρίου προλέγεται ἁπλῶς τὸ ἐπικείμενον πάθος καὶ ὁ θάνατός του, εἰς ἄλλας ὅμως ρήσεις θεωρεῖται ὑπ᾽ αὐτοῦ ὁ θάνατός του ὡς ἀναγκαία ἐξιλαστικὴ θυσία. Τὸν θάνατόν του προλέγει ὁ Κύριος ἐκεῖ, ἔνθα ὁμιλεῖ περὶ ἄρσεως τοῦ νυμφίου ἐκ τοῦ μέσου τῶν μαθητῶν (Ματθ. 9, 15), περὶ τοῦ σημείου τοῦ Ἰωνᾶ (Ματθ. 12, 40), περὶ τοῦ φόνου του παρὰ τῶν ἀρχόντων, ὃν τρόπον ὁ Ἠλίας καὶ οἱ ἄλλοι προφῆται ἐφονεύθησαν (Ματθ. 17, 12), περὶ τοῦ ποτηρίου, ὅπερ ἔμελλον καὶ οἱ μαθηταί, ὅπως αὐτός, νὰ πίωσιν (Μαρκ. 10, 38), περὶ τοῦ βαπτίσματος τοῦ θανάτου, ὅπερ ἔμελλε νὰ βαπτισθῇ (Λουκ. 12, 50), περὶ τοῦ υἱοῦ, ὃν ἀπέκτειναν οἱ κακοὶ γεωργοὶ (Ματθ. 21, 39. Μαρκ. 12, 6-8. Λουκ. 20, 13-15)

---

[1] Ἰδὲ ***Π. Τρεμπέλα***, «Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρὲτ» σελ. 313. (ἔκδ. 2α) ἀνάπτυξιν τοῦ ζητήματος κατὰ πόσον ἐπραγματοποιήθη ἡ προφητεία αὕτη τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου καὶ ἀνασκευὴν τῶν ἀπόψεων, ὅτι αὕτη δὲν ἀναφέρεται εἰς Χριστόν.

καὶ μάλιστα ἐν Καισαρείᾳ τῆς Φιλίππου, ὅτε ρητῶς εἶπε διὰ πρώτην φορὰν εἰς τοὺς μαθητάς του: «ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν γραμματέων καὶ ἀποκτανθῆναι καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι»[1]. Ἐπειδὴ ὅμως εἰς ἄλλας ρήσεις ὁ θάνατός του θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὡς ἀναγκαία ἐξιλαστήριος θυσία ὑπὲρ τοῦ κόσμου, γιγνομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τὰς Γραφάς[2], πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ εἰς τὰ προμνημονευθέντα χωρία, ὅπου δὲν χαρακτηρίζεται ὁ θάνατος ὡς θυσία ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου, ὁ Κύριος εἶχε κατὰ νοῦν ἀσφαλῶς τὴν τοιαύτην σημασίαν τοῦ θανάτου του. Οὕτως ἐν Ματθ. 20, 28. ἀναγινώσκομεν: «ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν». Λύτρον εἶναι τὸ ἀντίτιμον, ὅπερ ἐδίδετο ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως αἰχμαλώτου. Ἡ ζωὴ λοιπὸν τοῦ Κυρίου προσφέρεται δωρεὰν θυσία ὑπὲρ ἀπολυτρώσεως τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ ζυγοῦ τῆς ἁμαρτίας. Ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν σύστασιν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας χαρακτηρίζεται σαφῶς ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου ὡς θυσία ὑπὲρ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν: «λάβετε, φάγετε· τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμα μου, εἶπεν ὁ Κύριος καί.. τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον» (Μαρκ. 14, 23. Λουκ. 22, 19. Ματθ. 26, 26). Ὅπως ἡ σύναψις τῆς Παλ. Διαθήκης ἐγένετο διὰ θυσιῶν, οὕτω γίνεται καὶ ἡ Κ. Διαθήκη (Ἔξοδ. 24, 5. Ἱερεμ. 31, 31 34). Αἱ θυσίαι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶχον ὡς σκοπὸν τὴν ὑπόμνησιν εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας, ὅτι ἦσαν ἔνοχοι πρὸ τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τῶν θυσιῶν ἐζήτουν οὗτοι ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, τιμωρουμένου ἀντ' αὐτῶν τοῦ θυσιαζομένου ζῴου, καὶ οὕτως ἀποκαθίσταντο ὁμαλαὶ σχέσεις πάλιν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ

[1] Μαρκ. 8, 31. ἡ πρόρρησις αὕτη ἐπανελήφθη δὶς εἰσέτι κατὰ τὰς μέχρι τοῦ πάθους ἡμέρας πρβλ. Μαρκ. 9, 31 καὶ 10, 33. Ἐπίσης ἐν Λουκ. 13, 12 καὶ Ἰωαν. 12, 23-55 ἔχομεν τὰς αὐτὰς προρρήσεις περὶ τοῦ ἐπικειμένου θανάτου του.

[2] Μαρκ. 14, 21. 49. Ματθ. 26, 54. 56. Λουκ. 22, 37. Ὡς ἀνάγκη παρίσταται ὁ θάνατός του ἐκεῖ, ἔνθα μεταχειρίζεται τὸ ρῆμα δεῖν π.δ.χ. «οὕτως ὑψωθῆναι *δεῖ* τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου» (Ἰωαν. 3, 14) «οὐχὶ ταῦτα *ἔδει* παθεῖν τὸν Χριστὸν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτόν;» (Λουκ. 24, 26). Ἐπίσης ὡς ἑκούσιος παρίσταται πολλάκις ὁ θάνατός του ἰδίᾳ ἐν Ἰωαν. 10, 18: «διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ, ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν· οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν».

Θεοῦ. Ἡ θυσία τοῦ Κυρίου προεικονίσθη ὑπὸ τῶν ἱλαστικῶν θυσιῶν τῆς Παλ. Διαθήκης καὶ μάλιστα ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἐξιλασμοῦ τελουμένης ἅπαξ του ἔτους ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως.

Τὴν ἑκουσίαν προσφορὰν τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς παρὰ τοῦ Κυρίου ὁ Θεὸς δέχεται καὶ ἀμείβει, ἀλλὰ τὴν ἀμοιβήν, τὴν ἐκ τοῦ σταυροῦ εὐλογίαν καὶ χάριν, μεταβιβάζει εἰς τοὺς μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἡνωμένους διὰ τῆς πίστεως καὶ ἀγάπης, χαριζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα. Ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ἀπολύτρωσιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ μαρτυρεῖ τὴν ἄφατον φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ. Ἦτο μία ἀναγκαία θυσία πρὸς ἐξαγνισμὸν τῆς ἁμαρτωλοῦ ἀνθρωπότητος καὶ τὸ κίνητρον διὰ τὴν θυσίαν ταύτην ὑπῆρξε μόνη ἡ ἀπολυτρωτικὴ ἀγάπη καὶ ἡ θεία χάρις[1]. Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου ἐτάφη ἓν ἁμαρτωλὸν παρελθόν, ἡ ἁμαρτία καὶ αἱ δυνάμεις αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀπενεκρώθησαν, καὶ οἱ ἄνθρωποι ζῶσιν πλέον ἐντὸς ἄλλης

[1] Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἔχει δίκαιον ὁ Rashdall καὶ ἄλλοι, ὅταν λέγωσιν ὅτι «οὐδεὶς ἄλλος τερματισμὸς τοῦ ἐπιγείου βιου τοῦ Χριστοῦ ἠδύνατο νὰ καταδειξῃ καὶ νὰ συμβουλίσῃ πληρέστερον τὴν θεμελιώδη ταύτην ἀλήθειαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαπη» (H. Rashdall, The idea of Atonement» σελ. 361). Σκοπὸς ὅλου τοῦ ἀνωτέρου κεφαλαίου μας εἶναι νὰ καταδείξωμεν ἀκριβῶς, ὅτι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην θείαν ἐνέργειαν ἐν τῇ ἀπολυτρώσει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἡ σταύρωσις διαλαλεῖ ἐμφαντικώτερον τὴν ἄφατον φιλανθρωπίαν καὶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀγάπη αὕτη τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἤγαγε τὸν υἱόν του τὸν μονογενῆ εἰς τὸν σταυρόν. Ἐξ ἄλλου ὅμως ὁ σταυρὸς ἦτο ἀναγκαία ἐξιλαστικὴ θυσία ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀπολύτρωσις, καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀρνοῦνται οἱ ὀρθολογισταί, φρονοῦντες, ὅτι ἡ σταύρωσις δὲν ἦτο ἀπαραίτητος, διότι δὲν προσέθεσέ τι εἰς τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Σωτῆρος. Ὁ σταυρός, λέγουσιν, εἶναι μία φυσικὴ συνέπεια τοῦ ἠθικοῦ βιου τοῦ Κυρίου, ἐπισφραγίσαντος τὸν ὑπέροχον βίον του δι' ὑπερόχου θανάτου καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ μόνον ὡς χρησιμώτατον παράδειγμα διὰ τοὺς θνητοὺς (Rashdalll αὐτόθι σελ. 46, 149). Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου ὑπῆρξεν εἷς ἡρωϊκὸς θάνατος ἑνὸς μεγάλου προφήτου, ὅπως ὁ θάνατος καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων καὶ προφητῶν. Ἀνωτέρω κατεδείξαμεν ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κύριος ἐθεώρει τὸν θάνατόν του ὡς ἀναγκαίαν θυσίαν ἐξιλαστικὴν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦθ' ὅπερ οὐδεὶς προφήτης ἢ ἅγιος διισχυρίσθη. Ὅτι δὲ ὑποβιβάζεται ἡ σημασία τοῦ σταυροῦ εἰς ἀσήμαντον γεγονὸς ἂν θεωρηθῇ ὡς ἁπλοῦν ἀξιομίμητον παράδειγμα καὶ οὐδὲν πλέον, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσωμεν ἐνταῦθα. Τὸ καλὸν παράδειγμα ἑνὸς ἀρχηγοῦ ἐμπνέει συνήθως τοὺς ὀπαδούς του, ὅταν οὗτοι ζῶσι πλησίον του χρονικῶς καὶ τοπικῶς, καὶ ὅταν ἔχωσι φαντασίαν καὶ ζωηρὸν αἴσθημα, ἐν ᾧ ἡ Ἐκκλησία δέχεται ρεαλιστικῶς, ὅτι διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἀπενίφθησαν αἱ ἁμαρτίαι τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὁ σταυρὸς εἶναι

ἀτμοσφαίρας ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς, οὐχὶ ὡς τέκνα ὀργῆς, ἀλλ' ὡς οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ καὶ συμπολῖται τῶν ἁγίων.

Ποίαν δὲ ἐγγύησιν εἶχον οἱ Ἀπόστολοι καὶ ὅλοι οἱ πιστοὶ ὅτι ὁ ἀγὼν τοῦ Κυρίου κατὰ τῆς ἁμαρτίας ἐν τῷ κόσμῳ ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας; Αἱ δυνάμεις τοῦ σκότους συνεσπειρώθησαν, ἵνα σύρωσι τὸν Κύριον εἰς τὸν σταυρὸν καὶ ἐκεῖθεν εἰς ἕνα ἄσημον τάφον· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐσήμαινε τὴν ἐπικράτησιν καὶ τὴν νίκην αὐτῶν; Ἡ νίκη ὅμως αὐτῶν ἦτο μόνον φαινομενική. Ἡ θυσία δὲν εἶναι ποτὲ σημεῖον ἀποτυχίας καὶ ἥττης. Ἡ ἐγγύησις, ὅτι διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου κατενικήθη ἡ ἁμαρτία καὶ ὁ θάνατος, ἐδόθη ὑπὸ τῆς ἐνδόξου ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Δι' αὐτῆς ἐπεκυρώθη ἡ θεία ἀποστολή του, καὶ ἐπιστοποιήθη ὅτι εἶναι ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς καὶ σωτήρ: «Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου· τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν» (Πραξ. 5, 30). Ὁ ἀγὼν κατὰ τῆς ἁμαρτίας δὲν ἔληξε μὲ τὴν σταύρωσιν, ἀλλ' ἐπεστέφθη ὑφ' ἑνὸς θριαμβευτικοῦ γεγονότος, ὑπὸ τῆς ἀναστάσεως. Ὁ σταυρικὸς λοιπὸν θάνατος τοῦ Κυρίου δὲν ἦτο πλέον διὰ τοὺς πιστοὺς σημεῖον ἥττης καὶ ἀποτυχίας, ἀλλὰ θυσία ἀναγκαία διὰ τὴν νίκην. Τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς εὐλογίας τῆς νίκης ταύτης κατὰ τῆς ἁμαρτίας οἰκειοποιοῦνται οἱ πιστοί. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀπ. Παῦλος καὶ οἱ λοιποὶ Ἀπόστολοι ἐκήρυττον μὲ παρρησίαν «τὸν λόγον τοῦ σταυροῦ» καὶ ἐχαρακτήριζον τὸν σταυρὸν «δύναμιν Θεοῦ». Ἡ ἐκ τοῦ σταυροῦ ἀπορρεύσασα θεία δύναμις καὶ χάρις ᾐχμαλώτιζε τὰς καρδίας τῶν πιστῶν εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, διότι συνῃσθάνοντο, ὅτι διὰ τοῦ σταυροῦ ἀπηλλάγησαν ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν, κατηλλάγησαν τῷ Θεῷ καὶ ἔζων ὑπὸ χάριν. Συνεπῶς ὅταν ἔλεγον οἱ Ἀπόστολοι «ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν», ἐξέφραζον κάτι, ὅπερ ἐνέπνεεν αὐτοὺς ἐν τῇ καινῇ κατὰ Χριστὸν ζωῇ καὶ ἐνίσχυεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀγάπην ἐκείνου, ὅστις ἐξ ἀγάπης παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ αὐτῶν: «ἐν πίστει ζῶ, γράφει εἷς ἐξ αὐτῶν, τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀγαπήσαντός με καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ» (Γαλ. 2, 20).

πηγὴ δυνάμεως καὶ χάριτος διὰ τοὺς πιστεύοντας, οἱ ὁποῖοι οὕτω θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀκολουθήσωσι τὸν Κύριον καὶ νὰ ἄρωσι καὶ αὐτοὶ τὸν σταυρὸν αὐτῶν (Via Crucis).

Ἡ ἰδέα τῆς χάριτος εἰς τὰ ἄλλα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης.

Μέχρι τοῦδε διηρευνήσαμεν τὴν περὶ χάριτος διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, τὴν περισωθεῖσαν εἰς τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια καὶ εἴδομεν ὅτι ὁ Κύριος ἀπεκάλυψεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἕνα Θεὸν πλήρη τοιαύτης ἀγάπης πρὸς τὴν ἁμαρτωλὸν ἀνθρωπότητα, ὥστε καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ προσήνεγκεν ὡς λύτρον καὶ ἐξιλαστικὴν θυσίαν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου καὶ ὅτι εἰς ἕνα τοιοῦτον πολυεύσπλαγχνον Θεὸν ὀφείλομεν, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, νὰ ἀναθέτωμεν τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας καὶ τελειώσεως ἡμῶν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἠθικότητα καὶ ἀξιομισθίαν. Εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸν μικρὸν καὶ ἁμαρτωλὸν ἄνθρωπον νὰ ἀντικρύζῃ τὸν ἀπολύτως ἅγιον καὶ ἄπειρον Θεὸν μὲ τὸ θάρρος τῶν ἀσημάντων καλῶν ἔργων του. Οἱ μαθηταί, καθοδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἔργου, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Διδασκάλου αὐτῶν, ἠκολούθησαν τὸ πνεῦμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ καὶ ᾐσθάνθησαν τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπολύτρωσιν ἑαυτῶν καὶ τοῦ κόσμου ὅλου ὡς χάριν θείαν πρὸς πάντας. Ἰδίᾳ ὁ Ἀπ. Παῦλος περισσότερον πάντων ἐπανέρχεται συχνότατα ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, εἰς τὴν κατὰ χάριν δηλαδὴ σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Ὃν τρόπον εἴθισται νὰ θεωρῆται ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ὡς ὁ ἀπόστολος τῆς ἀγάπης οὕτω δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὸν Παῦλον ὡς τὸν ἀπόστολον τῆς χάριτος. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ μεγάλου Παύλου περὶ τῆς ἐν πᾶσιν ἐξαρτήσεως ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἔχομεν ἐξετάσει εἰς δύο ἔργα ἡμῶν ἐν ἐκτάσει[1] διὰ τοῦτο ἐνταῦθα ἀκροθιγῶς μόνον μνημονεύομεν σημεῖά τινα τῆς περὶ χάριτος διδασκαλίας του.

Ὁ Ἀπ. Παῦλος, ᾐσθάνθη τὸν Κύριον πρὸ παντὸς ὡς λυτρωτὴν τοῦ κόσμου ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τοῦ θανάτου καὶ ὡς μεσίτην μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, δι᾽ οὗ κατηλλάγη ὁ κόσμος τῷ Θεῷ καὶ ἀνεκαινίσθησαν τὰ πάντα. Εἶχε δὲ οὗτος καὶ προσωπικοὺς λόγους νὰ ἐκθειάζῃ τὴν ὀφειλὴν καὶ τὴν χάριν πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ θαῦμα τῆς

---

[1] «Ὁ Ἀπ. Παῦλος καὶ οἱ Στωϊκοὶ φιλόσαφοι. Αἱ ἰδέαι αὐτῶν περὶ θείου προορισμοῦ καὶ περὶ ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας» Θεσσαλονίκη 1934. «Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ τάσεις τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων» Ἀθῆναι, 1936.

ἐπιστροφῆς του ἦτο ἔργον τοῦ Θεοῦ. Ἔγινεν ἀπόστολος διὰ τῆς ἄνωθεν κλήσεως ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς τὴν Δαμασκὸν καὶ διὰ τοῦτο διαρκῶς χαρακτηρίζει ἑαυτὸν ἀπόστολον «κλητόν», «οὐκ ἀπ᾿ ἀνθρώπων οὐδὲ δι᾿ ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ πατρὸς» «διὰ θελήματος Θεοῦ» ἢ «κατ᾿ ἐπιταγὴν Θεοῦ» καὶ «ἀφωρισμένον ἐκ κοιλίας μητρός»[1]. Τὴν ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν τῶν πιστῶν ἀποδίδει πάντοτε εἰς τὸν Θεόν, παραβάλλει δὲ τὴν διὰ Χριστοῦ ἀπολύτρωσιν πρὸς ἀναδημιουργίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅταν λέγῃ: «ὥστε εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα»[2]. Κατὰ ταῦτα ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τοῦ τε κόσμου καὶ τῆς μεταμορφώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ[3]. Τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ μόνον προέρχονται καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα ὀφείλομεν: «τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, λέγει, τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» ἢ «τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ»[4]. Ἐπίσης συνεχῶς τονίζει ὁ Παῦλος τὴν ἰδίαν ἀνεπάρκειαν καὶ μηδαμινότητα, χαίρων δι᾿ αὐτάς, διότι οὕτως ἐκλάμπει περισσότερον ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ἡ θαυματουργοῦσα διὰ μέσου ἀσθενῶν καὶ ἀσήμων ἀνθρώπων: «οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ᾿ ἑαυτῶν λογίσασθαί τι ὡς ἐξ ἑαυτῶν, γράφει, ἀλλ᾿ ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ.. ἢ «διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ Χριστοῦ· ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι»[5]. Ἡ ζωὴ τοῦ θείου τούτου ἀνδρὸς κατεκλύζετο τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ θείου ὥστε ἔλεγε: «ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς» (Γαλ. 2, 20). Ὁ Θεὸς κατεργάζεται τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ κάμνει τοὺς πιστοὺς ἀξίους τῆς ἄνωθεν κλήσεως, δι᾿ ὃ θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου οὗτοι «Θεοῦ οἰκοδομὴ» «ἔργον τοῦ Θεοῦ» ἢ «ποίημα τοῦ Θεοῦ»[6]. Σώζει δὲ καὶ δικαιοῖ τοὺς πιστοὺς κατὰ χάριν, οὐχὶ δὲ διὰ τὴν λαμπρότητα

[1] Γαλ. 1, 1. 16. 1 Κορ. 1, 1. 2 Κορ. 1, 1. κτλ.

[2] 2 Κορ. 5, 17.

[3] πρβλ. καὶ Μ. Ἀθανασίου «περὶ ἐνανθρωπίσεως» (σελ. 7 ἔκδ. Robertson): «ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ μόνον ἐξ οὐκ ὄντων ἡμᾶς πεποίηκεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν ζῆν ἡμῖν ἐχαρίσατο τῇ τοῦ Λόγου χάριτι».

[4] 2 Κορ 5, 18. Ἐφ. 1, 11.

[5] Κορ. 3, 5. 12, 10.

[6] 1 Κορ. 3, 9. Ρωμ. 14, 20. Ἐφ. 2, 10. καὶ 2 Τιμ. 1, 9: «κατὰ δύναμιν Θεοῦ τοῦ σώσαντος ἡμᾶς καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ, οὐ *κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ᾿ ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν...*» ἐπίσης Τιτ. 3, 5.

τῶν καλῶν των ἔργων, διότι ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει ἡ σωτηρία θὰ ἐγίνετο κατ᾽ ὀφειλὴν οὐχὶ κατὰ χάριν: «τῇ γὰρ χάριτι ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ **τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον**»[1]. Ἡ ἰδέα τέλος, ὅτι οἱ πιστοὶ εἶναι Θεοῦ ποίημα καὶ οἰκοδομὴ παριστάνεται ζωηρότερον διὰ τῆς συχνῆς παρομοιώσεως τοῦ πιστοῦ ὡς μέλους τοῦ σώματος, οὗτινος κεφαλὴ εἶναι ὁ Κύριος. Μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν χριστιανῶν διὰ τῆς πίστεως καὶ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἡ ζωή του ὁρίζεται πλέον καὶ αὐξάνεται διὰ τῆς θείας ἐνεργείας, ἥτις ἀπὸ τῆς κεφαλῆς κατέρχεται εἰς ὅλα τὰ μέλη τοῦ σώματος[2].

Ἐν τῇ λαμπρᾷ καὶ καλλιεπεστάτῃ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ δεσπόζει ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ καινὴ διαθήκη, ἡ συναφθεῖσα διὰ τῆς θυσίας τοῦ Κυρίου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων εἶναι πολὺ κρείττων τῆς παλαιᾶς διαθήκης, ὁ δὲ Ἰησοῦς Χριστὸς θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως αὐτῆς ὡς ὁ μέγας Ἀρχιερεύς, ὁ προσενεγκὼν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου καὶ ἱδρύσας τὴν νέαν καὶ αἰωνίαν διαθήκην ἤτοι τὴν νέαν θρησκευτικὴν κατάστασιν ἐν τῷ κόσμῳ, τὰς νέας σχέσεις τούτου πρὸς τὸν Θεόν. Ἀλλ᾽ αὐτὴ αὕτη ἡ ἔννοια τῆς διαθήκης, μάλιστα μεταξὺ δύο ἀνυπολογίστου ἀνισότητος μερῶν, προϋποθέτει καὶ ἐπιμαρτυρεῖ τὴν χάριν καὶ συγκατάβασιν τοῦ Θεοῦ, ὅστις ηὐδόκησεν ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ φιλανθρωπίᾳ νὰ συνάψῃ τελειοτέραν τῆς πρώτης διαθήκην διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, παρασχὼν αὐτὸς πάλιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ μέσα καὶ δείξας τὴν ὁδὸν τῆς ἀναγεννήσεως καὶ σωτηρίας αὐτῶν. Οὐχ ἧττον δὲν ἐλλείπουσι καὶ χωρία, ἐν οἷς σαφέστερον καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐκφράζεται ἡ ἰδέα τῆς χάριτος. Περὶ ταύτης γίνεται λόγος κυρίως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ πρὸς τὰς δοκιμασίας καὶ τὰς θλίψεις τῶν πιστῶν. Οἱ διωκόμενοι νῦν πιστοὶ ὀφείλουσι νὰ ἔχωσιν ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι πρῶτος ὁ Σωτὴρ αὐτῶν ἔπαθεν ὑπὲρ αὐτῶν «χάριτι Θεοῦ» καὶ ἐδοξάσθη οὕτω διὰ τοῦ πάθους αὐτοῦ: «βλέπομεν Ἰησοῦν, γράφει, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον, ὅπως ***χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται*** θανάτου» (2, 9). Εἰς τὸ βάθος ὅλων τῶν γεγονότων, ἅτινα ἐπισυνέβησαν εἰς τὸν Κύριον ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἐνανθρωπήσεώς του, ὑπόκειται ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐνήργει δι᾽ αὐτῶν τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ κόσμου. Τοιοῦτον λοιπὸν

---

[1] Ἐφ. 2, 8. Ρωμ. 9, 12.
[2] Ἐφ. 4, 16. 5, 30. Κολ. 2, 19.

ἀρχιερέα ἔχοντες, ὅστις ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν ἐξ ἀγάπης καὶ συντρέχει ἡμᾶς εἰς τὰς ἀσθενείας, ἂς προσερχώμεθα μετὰ παρρησίας εἰς τὸν θρόνον τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἐκεῖθεν ἔλεος καὶ χάριν πρὸς ἐνίσχυσιν ἐν ταῖς ἀνάγκαις ἡμῶν: «οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειραμένον δὲ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας· προσερχώμεθα οὖν μετὰ παρρησίας ***τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος,*** ἵνα λάβωμεν ἔλεος καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν» (4, 15). Θρόνος τῆς χάριτος χαρακτηρίζεται ὁ θρόνος, ἐφ' οὗ κάθηται ὁ Θεός, ὅστις ἀπεκαλύφθη διὰ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου. Ἡ ἔκφρασις αὕτη παριστᾷ τὸν Θεὸν καὶ ὡς βασιλέα καὶ ὡς πατέρα πλήρη συμπαθείας καὶ ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἶναι συνεπῶς ἐπιτυχεστέρα ἀναλόγων ἐκφράσεων, ἐν αἷς λέγεται: ὁ θρόνος τῆς δόξης ἢ θρόνος τῆς μεγαλωσύνης (1 Τιμ. 1,17. 6,15. Ἑβρ. 8,1. Ματθ. 19,28. 25,31). Καλεῖται δὲ θρόνος τῆς χάριτος, διότι ὁ ἐπ' αὐτοῦ ἐπικαθήμενος Θεὸς πάντοτε καὶ ἄνευ τινος ἀξιομισθίας ἡμῶν ἐπιδεικνύει καὶ χορηγεῖ ἡμῖν εὐλογίας καὶ παντὸς εἴδους ἀγαθὰ ἐξ ἀγάπης μόνον καὶ κατὰ χάριν. Διὰ τοῦτο ὁ συγγραφεὺς εἰς ἄλλο μέρος συνιστᾷ εἰς τοὺς πιστούς, ὅπως ἐπαγρυπνῶσιν, ἵνα μὴ ἀπομακρύνωνται ἀπὸ τῆς χάριτος ταύτης τοῦ Θεοῦ, τῆς τόσον ἀπαραιτήτου διὰ τὴν ζωὴν αὐτῶν («ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ» 12, 15.). Πόσον ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἐξαίρεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἡ ἀνάγκη τῆς θείας χάριτος διὰ τὴν ἠθικὴν κατάρτισιν τῶν πιστῶν καὶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἐνεργῶν ἐν ἡμῖν πᾶν ἀγαθὸν καταφαίνεται ἀπὸ τὴν ὡραίαν ἐν τῷ τέλει εὐχήν του πρὸς τοὺς ἀναγνώστας: «ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης...καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ***ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ,*** ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμὴν (13, 20).

Ἡ πρώτη ἐκ τῶν καθολικῶν ἐπιστολῶν, ἡ τοῦ ἀδελφοθέου Ἰακώβου, περιλαμβάνει ἐντελῶς πρακτικὰ ζητήματα τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν πιστῶν, μὴ θίγουσα θεολογικὰ τοιαῦτα[1]. Αὕτη κηρύττει οὕτως

---

[1] Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ του ἔργου οὐδὲν ἀναφέρει, καὶ ὡς παράδειγμα ἐν τοῖς διωγμοῖς καὶ ταῖς θλίψεσι προβάλλει τὰ παθήματα τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Ἰὼβ (5, 10) οὐχὶ δὲ τὰ πάθη τοῦ Κυρίου. Τοῦτο ἤγαγε τὸν Spitta (der Brief des Iakobus 1896) νὰ ὑποστηρίζῃ, ὅτι, ἂν ἀφαιρέσωμεν τὰς φράσεις ἐν 1, 1 καὶ 2, 1. «Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ», δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν ὡς ἔργον

εἰπεῖν ἕνα τελείως πρακτικὸν χριστιανισμόν, μίαν θρησκείαν τῶν ἔργων μᾶλλον ἢ τῆς θεωρίας[1]. Παρὰ ταῦτα ἡ θρησκευτικὴ πνοὴ διήκει καὶ διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης,διότι πάντοτε ὁ ἱερὸς συγγραφεὺς πρὸς τὸν τέλειον Θεὸν ἔχει ἐστραμμένα τὰ βλέμματα καὶ ἐκεῖ ἐπιζητεῖ νὰ κατευθύνῃ καὶ τὰς καρδίας τῶν πιστῶν. Τὸν Θεὸν θεωρεῖ ὡς αἰτίαν καὶ πηγὴν πάσης σοφίας καὶ παντὸς ἀγαθοῦ καὶ τελείου διὰ τοὺς πιστούς: «εἰ δέ τις ὑμῶν, γράφει, λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ ***τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν*** ἁπλῶς καὶ μὴ ὀνειδίζοντος καὶ δοθήσεται αὐτῷ (1,5) ἢ «πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων» (1,16). Ἡ ἀναγέννησις τῶν πιστῶν διὰ τοῦ ἱ. εὐαγγελίου ἀποδίδεται ἐν 1, 17· εἰς τὸν Θεόν, ὅστις «βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων». Τοιαῦται ἐκφράσεις ἐκφράζουσι πλήρως τὴν ἰδέαν τῆς χάριτος καίτοι ἡ λέξις δὲν χρησιμοποιεῖται. Εἴς τι ὅμως χωρίον, εἰς τὸ 4, 5., λίαν περίπλοκον, διότι συνδέεται ἀορίστως πρὸς ἀναλόγους ῥήσεις τῆς Π. Διαθήκης, ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον, «χάρις» λέγων, ὅτι ὁ Θεὸς ἐπιποθεῖ μέχρι ζηλοτυπίας τὴν ψυχὴν ἡμῶν καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς καί, διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ σωτηρία αὕτη, χορηγεῖ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν χάριν αὐτοῦ: «ἢ δοκεῖτε, ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα, ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν; ***μείζονα δὲ δίδωσι χάριν***· διὸ λέγει· ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν· ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ». Μία τοιαύτη τελεία ὑποταγὴ εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀνάθεσις τῆς ζωῆς ἡμῶν εἰς Αὐτὸν συν-

---

Ἰουδαϊκὸν προχριστιανικὸν παρεμφερὲς πρὸς τὰς Παροιμίας, τὴν Σοφίαν Σολομῶντος, Σειρὰχ κ. ἑ. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ὀρθόν. Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν καὶ τὰς ἄλλας ὁμιλίας τοῦ Κυρίου· ἐν 5,7 ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Κυρίου, ἐν 2,7 περὶ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος, καὶ ἐν 1,17 περὶ τής ἀναγεννήσεως διὰ τοῦ Εὐαγγελίου.

[1] Παρεμπιπτόντως ἐν 2,14 - 16 θίγει τὸ περὶ δικαιώσεως διὰ τῶν ἔργων καὶ οὐχὶ διὰ τῆς πίστεως μόνον ζήτημα, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐν συνδέσμῳ πρὸς τὴν κεντρικὴν σκέψιν τῆς ἐπιστολῆς, ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ συνοδεύηται πάντοτε ἀπὸ ἔργα. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἤγαγε πολλοὺς νὰ τοποθετῶσι τὸν Ἰάκωβον εἰς τὸ ἀντίθετον μέρος τοῦ δρόμου μὲ τὸν Παῦλον, τοῦθ' ὅπερ οὐδόλως εἶναι ὀρθόν, διότι οὐδέποτε ἠννόει ὁ Ἀπ. Παῦλος τὴν πίστιν, δι' ἧς δικαιοῦταί τις, ξηρὰν καὶ ἄνευ καλῶν ἔργων, ἀλλὰ πίστιν, δι' ἧς ἑνοῦταί τις τελείως μὲ τὸν Θεόν, ταυτιζομένης ἀπολύτως τῆς θελήσεως πρὸς τὸ θεῖον θέλημα, ὅτε μόνον ἀγαθὰ καὶ τέλεια ἔργα θὰ πράττῃ.Ἐνταῦθα ἰσχύει τὸ τῶν Μυστικῶν Θεολόγων: «ἀγάπα τὸν Χριστὸν ἐξ ὅλης καρδίας πρῶτον καὶ κάμνε ὕστερον ὅ,τι θέλεις».

τελεῖ εἰς τὴν χορήγησιν μείζονος χάριτος καὶ εὐλογιῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἐγωϊστὴς ἐξ ἄλλου καὶ ὑπερήφανος φρονεῖ, ὅτι τὸ πᾶν ὀφείλει εἰς ἑαυτὸν καὶ τὰς ἑαυτοῦ προσπαθείας, τοιοῦτον ὅμως φρόνημα ἀντίκειται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς χάριτος καὶ τὴν γνησίαν θρησκευτικότητα: «πᾶσα δόσις ἀγαθή, λέγει ὁ Ἰάκωβος, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων», συνεπῶς δὲν ἔχει τις τι διὰ τὸ ὁποῖον νὰ καυχᾶται. Ἔτι ἐντονώτερον καταπολεμεῖ τὴν τοιαύτην καύχησιν, ὡς γνωστόν, ὁ Ἀπ. Παῦλος λέγων: «τί δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;» (1 Κορ. 4, 7).

Αἱ δύο καθολικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀπ. Πέτρου—ἰδιαίτατα ἡ πρώτη—διανθίζονται ἀφθόνως ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς θείας χάριτος καὶ συνήθως, ὅπως εἴδομεν καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ, ἐν συνδέσμῳ πρὸς τὰς δοκιμασίας τῶν διωκομένων χριστιανῶν, διότι αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἔχουσι γραφῇ ἐν καιρῷ διωγμῶν ἐπὶ τῇ σκοπῷ ἐνισχύσεως τῶν πιστῶν, ἵνα ἐμμείνωσιν ἐν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔζων (1 Πέτρ. 5, 12). Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Bede, ἀρχίζουσιν αὗται καὶ τελειώνουσι μὲ τὴν μνείαν τῆς θείας χάριτος καὶ διὰ μέσου αὐτῶν διήκει πανταχοῦ ἡ θεία χάρις[1]. Ὁ Θεὸς χαρακτηρίζεται ἐν αὐταῖς «Θεὸς πάσης χάριτος», διότι ὅλα τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν ὀφείλουσιν οἱ πιστοὶ εἰς Αὐτὸν (1 Πέτρ. 5, 12). Ἀρχόμενος τῆς ἐπιστολῆς του ὁ κορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων δοξολογεῖ τὸν Θεόν, διότι κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἐγένετο αἴτιος τῆς ἀναγεννήσεως τῶν πιστῶν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (1 Πέτρ. 1, 3). Ὅπως ὁ Θεὸς καλεῖται Θεὸς τῆς χάριτος οὕτω καὶ ἡ ἐν τῷ Χριστῷ ἀπολύτρωσις, περὶ ἧς καὶ αὐτοὶ οἱ προφῆται προεφήτευσαν, θεωρεῖται «ἀληθὴς χάρις» ἢ ἁπλῶς «χάρις», διότι ἠξιώθησαν ταύτης καὶ ἀπολαύουσι τῶν εὐλογιῶν αὐτῆς οἱ ἄνθρωποι κατὰ χάριν καὶ λόγῳ τῆς ἀπείρου ἀγαθότητος καὶ φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ (1 Πετρ. 1, 10. 5, 12). Πάντα τὰ πρὸς εὐσέβειαν καὶ ζωὴν ὀφείλουσιν οἱ πιστοὶ εἰς τὴν θείαν δύναμιν καὶ ἐπιτελοῦσιν διὰ τῆς ἰσχύος, ἣν χορηγεῖ εἰς αὐτοὺς ὁ Θεός, διὰ τοῦτο οἱ χριστιανοὶ πρέπει νὰ ζῶσιν «ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ»[2]

---

[1] Παρὰ Moffatt, Grace in the New Testament σελ. 320.

[2] 2 Πετρ. 1, 3. 1 Πετρ. 4, 10: «ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ· εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ· εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος, ἧς χορηγεῖ ὁ Θεός· ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.....». πρβλ. 1 Κορ. 7, 7: «ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως».

Διαρκῶς λοιπὸν καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Πέτρου ὅπως καὶ παρὰ τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐκθειάζεται ἡ ἐξάρτησις τῶν πιστῶν ἐν πᾶσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ «τοῦ ἐκ σκότους καλέσαντος (αὐτοὺς) εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς» (1 Πετρ. 2, 10). Αἱ ἰδέαι τῆς θείας χάριτος, τῆς ἄνωθεν κλήσεως καὶ ἐκλογῆς, τῆς ἀναγεννήσεως, τῆς θείας δόξης, αἱ τόσον χαρακτηριστικαὶ τῆς βαθείας θρησκευτικότητος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀπαντῶσι μετ᾽ ἴσης σχεδὸν δυνάμεως καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀπ. Πέτρου. Ἐν αὐταῖς τὸ σῶμα τῶν πιστῶν θεωρεῖται ὡς ὀχυρόν, φρουρούμενον ὑπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ [1] καὶ χαρακτηρίζονται οὗτοι λόγῳ τῆς ἰδιαιτέρας ὑπὲρ αὐτῶν μερίμνης καὶ προστασίας, τοῦ Θεοῦ: «γένος ἐκλεκτόν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν ..... οἵ ποτε οὐ λαός, νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ, οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες» (1 Πέτρ. 2, 9). Ἐντεῦθεν μετὰ ταπεινοφροσύνης ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ ἐμπιστεύωνται τὴν ζωὴν αὐτῶν κατὰ τὰς δυσκόλους περιστάσεις, ὑφ᾽ ἃς διατελοῦσιν, εἰς τὸν Θεόν: «ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ, πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ᾽ αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν» (1 Πετρ. 5, 6). Αἱ διώξεις καὶ τὸ βάρος τῆς σκληρᾶς ζωῆς δὲν θὰ κάμψωσι τοὺς πιστούς, διότι «ὁ Θεὸς πάσης χάριτος, λέγει, ὁ καλέσας ὑμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ***ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσει ὑμᾶς, στηρίξει, σθενώσει, θεμελιώσει***» (1 Πέτρ. 5, 10). Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁ Ἀπόστ. Πέτρος οὐ μόνον τὰ παρόντα ἀγαθὰ καὶ τὰς εὐλογίας τῆς ἐν Χριστῳ σωτηρίας θεωρεῖ ὡς χάριν, ἀλλὰ καὶ τὴν μέλλουσαν δόξαν, ἧς θὰ ἀξιωθῶσιν οἱ εὐσεβεῖς, χαρακτηρίζει ὡς «χάριν» προσδίδων οὕτω πρῶτος αὐτὸς καὶ ἐσχατολογικὴν σημασίαν εἰς αὐτήν. Ἡ ἐξαιρετικὴ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἐκλεκτούς του δὲν περιορίζεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ μόνον, ἀλλ᾽ ἐξακολουθεῖ ἐπιδεικνυομένη καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ, τῆς ὁποίας αἱ εὐλογίαι εἶναι μία χάρις πρὸς αὐτοὺς παρὰ τοῦ Θεοῦ: «τελείως ἐλπίσατε, λέγει, ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ» (1 Πέτρ. 1, 13. ἐπίσης 3, 7: «ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς»).

Σκοπὸς τῆς μικρᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰούδα, τοῦ ἀδελφοθέου, εἶναι νὰ στηρίξῃ τοὺς ἀναγνώστας «τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει» ἐναντίον ἐπικινδύνων αἱρετικῶν — θεοσόφων καὶ γνωστικῶν —

---

[1] 1 Πέτρ. 1, 5: «τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως εἰς σωτηρίαν ....».

οἱ ὁποῖοι ἐκαυχῶντο ὅτι εἶναι πνευματικώτεροι τῶν λοιπῶν καὶ ὅτι βλέπουσιν ὁράματα, κατανοθεύοντες οὕτω τὴν πραγματικὴν ἠθικὴν ζωήν, τὴν στηριζομένην εἰς «τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν» (3. 4. 8). Ὁ ἔλεγχος τῶν ἐπικινδύνων τούτων αἱρετικῶν εἶναι πλήρης δυνάμεως καὶ δριμύτητος, οὕτως ὥστε ἡ ἐπιστολὴ ὁμοιάζει κατὰ τὸ ὕφος καὶ συγκρίνεται παρὰ πολλῶν πρὸς ἔργον προφήτου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ μόνον περὶ τὸ τέλος μετριάζεται ἡ αὐστηρότης καὶ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐλέους καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῷ τέλει συνιστᾷ εἰς τοὺς ἀδελφούς, ὅπως ἐποικοδομῶσιν ἑαυτοὺς «ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ αὐτῶν πίστει» προσευχόμενοι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου (20. 21), ἐν δὲ τῇ δοξολογίᾳ (25) ὁμολογεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἣν ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ διαπτύσσομεν, ὅτι ὁ σοφὸς Θεὸς μόνον εἶναι ὁ δυνάμενος νὰ φυλάττῃ αὐτοὺς ἀπταίστους καὶ νὰ παραστήσῃ ἀμώμους κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ [1].

Περὶ τῆς ἰδέας τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἐξαρτήσεως τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἄνωθεν ἐνισχύσεως καὶ καθοδηγήσεως ἐν τῷ τετάρτῳ εὐαγγελίῳ ἐξητάσαμεν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια, διότι φρονοῦμεν ὅτι ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης κατὰ τὸν ἰδικόν του τρόπον καὶ μὲ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὸν μυστικὴν γλῶσσαν ἀναπαράγει πιστῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, ὅσον καὶ οἱ ἄλλοι τρεῖς εὐαγγελισταί, συμπληρῶν μάλιστα ἐν πολλοῖς αὐτούς [2]. Ὁ Ἰωάννης ἀντὶ τῆς χάριτος χρησιμοποιεῖ τοὺς ὅρους «ἀγάπη, ζωή,

---

[1] Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔχει, κατὰ τὴν παρατήρησιν καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ συγχρόνων ἑρμηνευτῶν, πολλὰ παράλληλα χωρία καὶ ρήσεις πρὸς Ἰουδαϊκὰ ἀπόκρυφα καὶ ἀποκαλυπτικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου. Τοῦτο δὲν ἀποκλείεται, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἦσαν ἀφθονώτατα και περιεῖχον καὶ πολλὰς ἀληθεῖς παραδόσεις. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν γνώμην ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δέχονται μεγίστην συγγένειαν ταύτης πρὸς τὴν 2 Πέτρου ἐπιστολήν, τοιαύτη μεγάλη ὁμοιότης πράγματι ὑπάρχει ἐξικνουμένη μέχρι τῶν λέξεων, πιθανώτερον δὲ εἶναι ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς 2 Πέτρου εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν τοῦ Ἰούδα ἐπιστολήν, γράψας ἐπιεικεστέραν καὶ ἠπιωτέραν ἐπιστολὴν τῆς τοῦ Ἰούδα ἐναντίον τῶν αὐτῶν ἢ παρεμφερῶν αἱρέσεων. Παράλληλα χωρία εἶναι :

Ἰοὺδ. 4	πρὸς 2 Πέτρ.	2, 1.	Ἰοὺδ. 12, 13	πρὸς 2 Πέτρ.	2, 17 - 19.
6	» » »	2, 4.	16	» » »	2, 18.
7	» » »	2, 6, 10.	17	» » »	3, 2.
8, 9	» » »	2, 11.	18	» » »	3, 3.
10	» » »	2, 12.			

Πρβλ. **Bigg** S. Peter and St. Jude (1901. The Intern. Critical Commentary) καὶ **Mayor,** the epistle of St. Jude and the 2nd of St. Peter (1907).

[2] Ἰδὲ σελ. 219 ἀνωτέρω.

φῶς, ἀλήθεια» ἵνα ἐκφράση πᾶν ὅ,τι εἶναι καὶ ἔκαμε διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Περιγράφει δὲ μετὰ τοσαύτης δυνάμεως, ὅτι ἄνευ τοῦ Θεοῦ οὐδὲν δυνάμεθα καὶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ὁρίζων τὰ πρὸς ζωὴν καὶ σωτηρίαν ἡμῶν, ὥστε ἐν πολλοῖς ἐγγίζει καὶ αὐτός, ὅπως ὁ Ἀπόστολος Παῦλος τὰ ὅρια τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ (Determinismus)[1]. Ἐν ταῖς τρισὶ καθολικαῖς τοῦ Ἰωάννου ἐπιστολαῖς ἔχομεν τὸ αὐτὸ ὕφος εἰς τὴν ἔκφρασιν, τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ τὴν αὐτὴν θρησκευτικὴν πνοήν, ἅτινα ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸ τέταρτον εὐαγγέλιον. Καὶ ἐν αὐταῖς λέγεται ὅτι μόνον ὁ ἄνωθεν γεγεννημένος καὶ ὁ μένων ἐν τῷ Χριστῷ ἔχει ζωὴν καὶ σώζεται. Συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται ἡ σκέψις: «πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ (ἐν τῷ Χριστῷ) μένων οὐχ ἁμαρτάνει» ἢ «πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ» (1 Ἰωαν. 3, 6. 9.—5, 12. 18.—2 Ἰωαν. 9). Ἡ νίκη κατὰ τῆς κακίας διὰ τοὺς πιστοὺς εἶναι ἀσφαλὴς καὶ ἡ τέλεσις τῶν θείων ἐντολῶν, ὅσον δήποτε καὶ ἂν εἶναι βαρεῖαι, εἶναι δυνατή,

---

[1] Ὡς ἀπόλυτος προορισμὸς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῶσι τὰ λεγόμενα διὰ τῶν χωρίων Ἰωαν. 6,37,44.65: «πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατὴρ πρὸς ἐμὲ ἥξει» «οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με ἑλκύσῃ αὐτὸν» «οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρὸς» ἐπίσης Ἰααν. 5,21: ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς ***οὓς θέλει*** ζωοποιεῖ». Ἐπίσης ὅσα λέγονται περὶ τῶν ἀπιστούντων, ὅτι δὲν δύνανται οὗτοι νὰ προσέλθωσι πρὸς τὸν Κύριον: «ὁ κόσμος ***οὐ δύναται*** λαβεῖν (τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας), ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ οὐδὲ γινώσκει αὐτὸ» «***οὐ δύνασθε*** ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμὸν» «ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς ***οὐ δύνασθε*** ἐλθεῖν» (14, 17.—8,43.—8,21.) καὶ ἑξῆς πρβλ. P, Feine, Theologie des Neuen Testaments (1934, σελ. 366: Johannes Stellung zum Determinismus und Dualismus). Ἀνωτέρω πρόκειται περὶ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔχουσι τὴν διάθεσιν καὶ κατὰ τὰς δυνάμεις αὐτῶν φροντίζουσι νὰ πιστεύωσιν εἰς τὸν Κύριον καὶ ὡς τοιούτους ὁ Θεὸς ἑλκύει, ἵνα πλησιάσωσι τὸν Κύριον καὶ πιστεύσωσιν εἰς αὐτόν. Περὶ τῶν ἀπιστούντων ἄλλως τε λέγει ὁ Κύριος ῥητῶς, ὅτι ἡ εὐθύνη ἀνήκει τελείως εἰς αὐτοὺς καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἔλευσίν του οὐδεμίαν πρόφασιν ἔχουσιν εἰς τὸ νὰ ἐμμένωσιν ἐν τῇ ἀπιστίᾳ καὶ ἁμαρτίᾳ: «εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν» (Ἰωαν. 3, 19.) Δὲν προωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τινὲς μόνον, ἵνα σωθῶσι διὰ τῆς θυσίας τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ἅπας ὁ κόσμος, ὁ ὁποῖος καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἀκόμη διατελῶν ἀνήκει εἰς τὸν Θεόν: «κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτὸν» (12, 32. πρβλ. 1 Ἰωαν. 2., 2. «καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ ***καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου»*** καὶ Ἰωαν. 1, 6. 11. «ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει ***πάντα ἄνθρωπον*** ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον... εἰς τὰ ***ἴδια ἦλθε καὶ*** οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον».

διότι ἡ θεία χάρις καὶ δύναμις, ἡ ἐνοικοῦσα ἐν τῇ ψυχῇ των, εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς ἐν τῷ κόσμῳ κακίας[1]. Ἡ σωτηρία ἡμῶν εἶναι ὑπόθεσις τῆς προαιωνίου βουλῆς τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ πρωτοβουλία τῆς ἀπολυτρώσεως ἡμῶν προῆλθεν ἀπὸ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς Θεοῦ, οὐχὶ δὲ ἐξ ἡμῶν, συνεπῶς οὐδὲν δύναται νὰ ματαιώσῃ τὰ σχέδια τῆς θείας ἀγάπης ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ βεβαιότης περὶ τῆς τελικῆς νίκης κατὰ τοῦ κακοῦ ἐν ἡμῖν καὶ ἐν τῷ κόσμῳ ἔγκειται ἀκριβῶς ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπολύτρωσιν τοῦ κόσμου: «οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν» ἢ «ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς» (1 Ἰωαν. 4, 10.19.). Καὶ ἄν τις, γενόμενος χριστιανός, ἁμαρτήσῃ, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς πάλιν εἶναι πάντοτε παρὼν ὡς μεσίτης παρὰ τῷ Πατρὶ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, οὕτως ὥστε αὕτη νὰ εἶναι βεβαία καὶ ἡ ἕνωσις ἡμῶν μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἀδιάρρηκτος: «ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμάρτητε· καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον» (1 Ἰωαν. 2, 1.).

Τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως ἀποτελεῖ ἀντάξιον καὶ κατάλληλον ἐπισφράγισμα ἑνὸς τοιούτου θρησκευτικοῦ βιβλίου, οἷον ἡ Ἁγία Γραφή, ὅπερ ἀρχόμενον μὲ τὴν διήγησιν τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ διαλαλοῦν εἰς πᾶσαν σελίδα, ὅτι ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχουσι καὶ κινοῦνται τὰ πάντα, τερματίζεται μὲ μίαν μεγαλοπρεπῆ προοπτικὴν περὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου κατὰ τὰς βουλὰς τοῦ Θεοῦ. Τὸ βιβλίον τοῦτο, γραφὲν ἐν καιρῷ διωγμῶν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ, ἐγχαράττει εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν τὴν πίστιν, ὅτι καὶ ἐν ταῖς θυέλλαις ὁ Θεὸς εἶναι παρών, κατευθύνων διὰ μέσου τῶν δοκιμασιῶν καὶ θλίψεων τοὺς πιστοὺς πρὸς τελειότερον κόσμον[2]. Οἱ αἰῶνες ἐξελίσσονται κατὰ τὰς βουλὰς τοῦ Θεοῦ διὰ νὰ φθάσωσιν εἰς τὸ τέρμα ἐκεῖνο, ὅτε ἐν μέσῳ καινοῦ οὐρανοῦ καὶ καινῆς γῆς οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ θὰ ἀναπέμπωσιν ὕμνον καὶ δόξαν πρὸς τὸν Παντοκράτορα «ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λεγόντων «ἀλληλουΐα» (19, 1. 3. 4. 6). Ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἐντονώτερον καὶ ζωηρότερον ἢ εἰς ἄλλο βιβλίον τῆς Ἁγ. Γραφῆς

[1] 1 Ἰωαν. 4, 4: «ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε, τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτούς, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ» καὶ 5, 3: «καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν, ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον».

[2] Ἰδὲ ἡμέτερον ἄρθρον: «Ἀποκάλυψις Ἰωάννου» ἐν Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Τόμ. 1 σελ. 1310.

διακηρύττεται, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ πᾶν, τὸ Ἄ καὶ τὸ Ὦ (1,8.21,6. 22,13.), ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος» «ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος» «ὁ βασιλεὺς τῶν αἰώνων» (1,17.22,13.15, 3.7.). Τὰ πάντα ἐκτίσθησαν καὶ ὑπάρχουσι διὰ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ[1], ὅστις ἐπίσης εἶναι καὶ ὁ αἴτιος τῆς σωτηρίας καὶ ἀνακαινίσεως αὐτῶν[2]. Ἡ θυσία τοῦ Κυρίου ἀναφέρεται ὡς τὸ ὕψιστον δεῖγμα τῆς δόξης Αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, χαρακτηριστικώτατα δὲ ὀνομάζεται συνήθως ὁ Κύριος, τὸ ἐσφαγμένον ἀρνίον, ἢ ἁπλῶς «τὸ ἀρνίον»[3]. Τέλος καὶ αὐτὴ ἡ ἐν τῷ μέλλοντι τελεία ζωὴ τῶν ἐκλεκτῶν θεωρεῖται ὡς ἔργον τοῦ παντοκράτορος καὶ παναγάθου Θεοῦ καὶ περιγράφεται ὡς καινὴ Ἱερουσαλήμ, ἡτοιμασμένη καὶ κεκοσμημένη ὡς νύμφη τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, καὶ καταβαίνουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς σκηνή, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Θεὸς θὰ οἰκῇ μετὰ τῶν ἁγίων, ὅτε θὰ ἐξαλείψῃ πᾶν δάκρυον ἀπ᾽ αὐτῶν «καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγή, οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι· ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον» (21,1 5).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Εἴδομεν μέχρι τοῦδε τί διδάσκουσι τὰ ἱερὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ μάλιστα τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια περὶ τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς οὐσιώδους σημασίας αὐτῆς διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν καὶ τὴν τελείαν ἀναγέννησιν τῶν χριστιανῶν. Δὲν ἔγινε λόγος ἐνταῦθα περὶ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀπ. Παύλου, τοῦ κατ᾽ ἐξοχὴν διαπρυσίου κήρυκος τῆς θείας χάριτος, οὔτε περὶ τῆς σχέσεως τῆς θείας χάριτος πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, διότι ἠσχολήθημεν ἀλλαχοῦ ἐκτενῶς περὶ τῶν ζητημάτων τούτων[4]. Ὡσαύτως δὲν ἐθίξαμεν πῶς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν σωτήριον ἀγάπην καὶ χάριν τοῦ Θεοῦ, ἤτοι δὲν ἔγινε λόγος περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος ἐν τῇ ἠθικῇ ζωῇ καὶ τῇ ἀπολυτρώσει, ἀλλὰ διεπραγματεύθημεν μόνον περὶ τοῦ θείου παράγοντος, καταδείξαντες ὅτι, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, μόνον διὰ τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἄνωθεν ἐπενεργείας εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτύχωμεν τὸν ἁγια-

[1] Ἀποκ. 4,11. «σὺ ἔκτισας τὰ πάντα καὶ διὰ τὸ θέλημά σου ἦσαν καὶ ἐκτίσθησαν».

[2] Ἀποκ. 21,5: «ἰδοὺ καινὰ ποιῶ τὰ πάντα».

[3] 7,10. 1,5. 5,9.

[4] Πρβλ. «Ὁ Ἀπ. Παύλος καὶ οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι» σελ. 147, 153 κ.ἑ.

σμὸν τῆς ζωῆς καὶ τὴν διαμόρφωσιν μιᾶς τελείας καὶ ἁγίας προσωπικότητος κατὰ τὸ χριστιανικὸν ἰδεῶδες, κατὰ τὴν μορφὴν τοῦ Χριστοῦ. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ παιδαγωγικὴ θεωροῦσι τὴν διάπλασιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς τελείας προσωπικότητος ὡς ἀποτέλεσμα καλῶν φυσικῶν κλίσεων ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καλοῦ κοινωνικοῦ καὶ φυσικοῦ περιβάλλοντος, καὶ καταλλήλου ἀσκήσεως ἐν τῇ κατὰ λόγον καὶ κατ᾽ ἀρετὴν ζωῇ. Τοῦτο εἶναι ὀρθότατον ἀλλὰ δὲν ἐκφράζει τὴν ὅλην ἀλήθειαν. Τὸ κακὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ εἶναι τόσον ριζικὸν καὶ βαθύ, ὥστε ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἀντιμετωπίσῃ μόνος αὐτὸ καὶ νὰ καταβάλῃ. Οἱ ἀπαισιόδοξοι ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ ἀρύονται τὰ ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών των καὶ ἡ πεῖρα καὶ ἡ ἱστορία μαρτυροῦσιν ἀφθόνως καὶ ἀναντιρρήτως ὅτι διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς προόδου δὲν ἐπετεύχθη σπουδαῖόν τι ἀποτέλεσμα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἴδιος οἷος καὶ ἄλλοτε. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ πρόοδος εἶναι βεβαίως ἓν φῶς ἐν τῇ ζωῇ, ἀλλ᾽ ὁ ἀσθενὴς καὶ τετραυματισμένος δὲν δύναται νὰ περιπατήσῃ μόνος εἴτε ἡμέρα εἶναι εἴτε νύξ. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, Θεάνθρωπος ὢν κατὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς θείας ἀγάπης, ἵνα θεραπεύσῃ τὸν τραυματίαν καὶ νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τὸν νενεκρωμένον ἀνθρώπινον ὀργανισμὸν «ὁ δὲ Θεός, πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ· χάριτι ἐστε σεσωσμένοι» (Ἐφ. 1, 4). Τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Κυρίου δὲν ὑπῆρξεν ἁπλῶς μία ἰσχυρὰ κίνησις ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς ἀνορθώσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἀλλὰ μία ἀναδημιουργία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνακαίνισις τῆς φύσεώς του, οὕτως ὥστε ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ εἶναι μία «καινὴ κτίσις». Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ δεύτερος Ἀδὰμ ἐκ τοῦ ὁποίου λαμβάνομεν τὴν θείαν χάριν καὶ τὴν δύναμιν διὰ τὴν νέαν ζωήν, ὅπως ἐκ τοῦ πρώτου Ἀδὰμ καὶ ἐκ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντός μας ἔχομεν τὰς ἀτελείας. Διὰ τοῦ Χριστοῦ λοιπὸν ἐδημιουργήθη μία νέα τάξις πραγμάτων, μία κοινωνία ἁγίων, εἰς ἣν διὰ τῆς πίστεως καὶ τοῦ βαπτίσματος εἰσέρχεταί τις καὶ ζῇ πλέον ὑπὸ χάριν. Ἐν τῷ περιβάλλοντι ἢ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ οἱ ἄνθρωποι δὲν δουλεύουσι τῇ σαρκὶ καὶ τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ τῷ Χριστῷ: «ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ» ἤ, (οἱ χριστιανοὶ εἶναι) «νεκροὶ μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντες δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ».

(Ρωμ. 6, 6. 11). Ἡ ἀναδημιουργία αὕτη τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ὕπαρξις τῆς κοινωνίας ταύτης τῶν ἁγίων εἶναι μία πραγματικότης, καίτοι οὐχὶ εἰς πάντα τόσον ἁπτὴ καὶ αἰσθητή, ὅσον ἡ ἄλλη φυσικὴ πραγματικότης, ἐκ τῆς ὁποίας δεχόμεθα τὰς κακὰς ἐπιδράσεις Ἀλλ' ὅσον ἔχει ὁ χριστιανὸς σαφῆ καὶ ἰσχυρὰν συνείδησιν, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἁγίαν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, καὶ ὅτι ζῇ ὑπὸ χάριν, τόσον τρέπεται προθυμότερον ἐπὶ τὰ καλὰ καὶ ἅγια, τόσον εὐκολώτερον κατανικᾷ πᾶσαν ἐκ τῆς ἄλλης πραγματικότητος, ἐκ τοῦ κόσμου δηλαδὴ τούτου, κακὴν ἐπίδρασιν. Ἡ θεία χάρις εἰσάγει αὐτὸν ἐντὸς εὐσεβοῦς ἀτμοσφαίρας, γεννᾷ ἐν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἀγαθῶν, ἁγιάζει τὰς σκέψεις καὶ ἐπιθυμίας του καὶ ὠθεῖ καὶ ἐνισχύει αὐτὸν εἰς τὸν δρόμον πρὸς τὴν τελειότητα «ἄχρις οὗ μορφωθῇ (ἐν αὐτῷ) ὁ Χριστὸς» (Γαλ. 4, 19). Τότε, ὅπως γράφει ὁ Ἀπ. Παῦλος εἰς τοὺς ἀγνώστους αὐτῷ πιστοὺς τῆς ἐν Ρώμῃ Ἐκκλησίας «ἁμαρτία ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν» (Ρωμ. 6, 14).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ
Ἐπικουρικὸς Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
ἐν τῇ Ἕδρᾳ τῆς Καινῆς Διαθήκης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ

N. Peters, Die soziale Fürsorge im Alten Testament. Paderborn. Bonifacius-Druckerei 1936 (92 S). RM. I. 80.

Ὁ ῥωμαιοκαθολικὸς συγγραφεὺς τῆς μετὰ χεῖρας μελέτης, εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων Γερμανῶν ἐρευνητῶν τῆς Π. Διαθήκης ἐν τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς χρόνοις, στηριζόμενος ἐπὶ τῶν πηγῶν, ὧν τυγχάνει κάτοχος ὅσον ὀλίγοι, πραγματεύεται περὶ τῆς κοινωνικῆς προνοίας ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ. Σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ δεσπόζοντος ζωηροτάτου κοινωνικοῦ διαφέροντος ἐπὶ τὸ ἐν τῷ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἐπικρατοῦν κοινωνικὸν πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης, ἅτινα, ὡς παρατηρεῖ, θὰ ἀποτελῶσιν ἐσαεὶ τὴν βάσιν τῆς κοινωνικῆς προνοίας καὶ τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης παντὸς λαοῦ καὶ πάσης χώρας. Τοῦτο ἀποτελεῖ καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς πραγματείας ταύτης, ἥτις διαιρεῖται εἰς ἓξ κεφάλαια. Καὶ ἐν μὲν τῷ α´ τούτων ἐξετάζεται τὸ κοινωνικὸν δίκαιον καθόλου, ἐν δὲ τῷ β´ γίνεται λόγος περὶ ἰδιοκτησίας καὶ τῆς διανομῆς αὐτῆς κατὰ τὴν Π. Δ., ἐν τῷ γ´ περὶ τοῦ ἐν τῷ ἐδαφικῷ δικαίῳ τῆς Π. Δ. ἐκδηλουμένου κοινωνικοῦ πνεύματος, ἐν τῷ δ´ περὶ τῆς οἰκογενειακῆς προνοίας, ἐν τῷ ε´ περὶ τῆς ἀτομικῆς προνοίας καὶ ἐν τῷ ς´ περὶ τῆς προνοίας διὰ τὰς διαφόρους τάξεις τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν Π. Δ. Ἐπακολουθοῦσι τὸ συμπέρασμα τῆς μελέτης, παρατηρήσεις, βιβλιογραφία καὶ πίναξ πραγμάτων. Τῆς ἀμέσου ἀπολογητικῆς καὶ πολεμικῆς ὁ σ. θεωρεῖ, εὐλόγως, προτιμοτέραν τὴν ἁπλῆν καὶ ὅσον ἔνεστιν ἀντικειμενικὴν ἔκθεσιν τῶν πραγμάτων, τοὐλάχιστον διὰ τοὺς ἐντίμους ἀντιπάλους. Καίτοι ἡ πραγματεία προορίζεται δι᾽ εὐρυτέρους κύκλους, οὐχ ἧττον ὅμως ἱκανοποιεῖ ἐπαρκῶς καὶ τὸ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν διαφέρον τοῦ εἰδικοῦ καὶ ἀναγινώσκεται ὑπὸ πάντων εὐαρέστως καὶ μετὰ ὠφελείας πολλῆς.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

M. Rehm, Textkritische Untersuchungen zu den Parallelstellen der Samuel-Königsbücher und der Chronik (Alttestam. Abhandlungen herausgegeben von Prof Dr A. Schulz. B. XIII, Heft 3). 1937. Münster, Aschendorff (X + 148 S) RM 7.50.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς μετὰ χεῖρας διατριβῆς, τῇ προτροπῇ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ J. Goettsberger, τοῦ διαπρεποῦς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου ῥωμαιοκαθολικοῦ καθηγητοῦ τῆς Π. Διαθήκης, ἀσχολεῖται ἐνταῦθα περὶ τὸ γνωστὸν φαινόμενον τῶν παραλλήλων χωρίων τῶν βιβλίων Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων ἀφ' ἑνὸς καὶ Παραλειπομένων ἀφ' ἑτέρου καὶ κυρίως περὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις σχέσεως τῆς μεταφράσεως τῶν Ο´ πρὸς τὸ Μασοριτικὸν κείμενον. Ἡ πραγματεία διαιρεῖται εἰς ἓξ κεφάλαια, ἐν μὲν τῷ α´ τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ἡ μορφὴ τοῦ λουκιανείου κειμένου, συγκρινομένων τῶν διαφερουσῶν γραφῶν τῶν ἐν λόγῳ παραλλήλων χωρίων πρὸς τὸ Μασορ. καὶ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ κωδ. B (σ. 1-42), ἐν δὲ τῷ β´ ἀνακρίνεται διὰ πολλῶν ἡ ἰδιορρυθμία τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' (σ. 13-33), ἐν τῷ γ´ ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῶν βιβλίων Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Παραλειπομένων (σ. 34-52), ἐν τῷ δ' σημειοῦνται τὰ σφάλματα τοῦ προτύπου τῆς μεταφράσεως τῶν Ο´ (53-62), ἐν τῷ ε' ἀποπειρᾶται ὁ σ. νὰ ἐπωφεληθῇ τοὺς Ο' διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου τῶν ἐν λόγῳ βιβλίων (63-101) καὶ τέλος ἐν τῷ ς´ ἐξετάζει τὴν ἰδιορρυθμίαν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῶν Παραλειπομένων καὶ τὴν φιλολογικὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰ βιβλία Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων. Τὰ κυριώτερα συμπεράσματα, εἰς ἃ καταλήγει ὁ σ. εἶναι τὰ ἑξῆς: Τὸ λουκιάνειον κείμενον ἀποτελοῦν ἐπεξεργασίαν τοῦ ἀρχετύπου κειμένου τῶν Ο´ πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται μετὰ πολλῆς προσοχῆς. Ὁ τὰ Παραλειπόμενα εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφράσας εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῶν Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων καὶ ἐδέχθη τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς, ἐν πολλοῖς ὅμως διέσωσε πιστῶς τὸ ἑβραϊκὸν πρωτότυπον τῶν Παραλειπομένων. Ὁ ἐπιχειρῶν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ Παραλειπόμενα πρὸς πρὸς ἀποκατάστασιν παρεφθαρμένου κειμένου ἐν τοῖς πρὸς αὐτὰ παραλλήλοις τῶν βιβλίων Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων πρέπει νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν Παραλειπομένων ἐκ λόγων ὕφους ἐπενεχθείσας ἐπὶ παλαιοτέρων κειμένων μεταβολάς. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐξάρτησις τῶν Παραλειπομένων ἀπὸ τῶν βιβλίων Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων, εἴτε ἄμεσος εἴτε ἔμμεσος ὑπῆρξεν, δὲν δύναται νὰ διακριβωθῇ ἀσφαλῶς μόνον διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου, ἀλλ' ὑπάρχει ἀνάγκη καὶ τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς.

Ἡ διατριβὴ αὕτη συντεταγμένη μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ ἱκανῆς εὐθυκρισίας, ἐφωδιασμένη δὲ καὶ διὰ πίνακος λεπτομεροῦς τῶν

ἐξεταζομένων χωρίων, ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν συγκριτικὴν μελέτην τοῦ κειμένου τῶν βιβλίων Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων καὶ Παραλειπομένων, δὸς δ' εἰπεῖν καὶ εἰς τὴν φιλολογικὴν καὶ κριτικὴν (τοῦ κειμένου) ἐξερεύνησιν τῆς μεταφράσεως τῶν Ο΄.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

H. Bückers, Die Unsterblichkeitslehre des Weisheitsbuches. Ihr Ursprung und ihre Bedeutung (Alttestam. Abhandlungen, herausg. von Prof. Dr A. Schulz XIII Band, 4 H.) 1938 Münster. Aschendorff. (XII+193 S.) RM 7.30.

Τὰ θεολογικὰ προβλήματα τῆς Σοφίας Σολομῶντος, τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου τῆς Π. Διαθήκης βιβλίου, πόρρω ἀπέχουσι τοῦ νὰ δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς ἐξηντλημένα. Διὰ τοῦτο μετὰ χαρᾶς πρέπει νὰ χαιρετισθῇ ἡ δημοσίευσις τοῦ παρόντος ἔργου, θέμα τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ θανάτου διδασκαλία τῆς Σοφίας Σολομῶντος κατὰ τὴν καταγωγὴν καὶ σημασίαν αὐτῆς. Ἐν πρώτοις ἐκθέτει ὁ σ. πιστῶς τὰς περὶ ἀθανασίας, θανάτου, μέσης καταστάσεως, ἀναστάσεως καὶ κρίσεως ἰδέας τῆς Σοφίας Σολομῶντος (σ. 10 - 47), ἔπειτα ἀσχολεῖται περὶ τὰς σχέσεις τῆς περὶ ἀθανασίας καὶ θανάτου διδασκαλίας πρὸς τὴν Π. Διαθήκην (48 - 85), μετὰ ταῦτα ἐξετάζει τὰς περὶ τοῦ ἐπέκεινα βίου παραστάσεις τῆς ἀποκρύφου καὶ τῆς ῥαββινικῆς γραμματείας (86 - 135) καὶ ἀκολούθως συγκρίνει τὴν περὶ ἀθανασίας καὶ θανάτου διδασκαλίαν τῆς Σοφίας Σολομῶντος πρὸς τὰς σχετικὰς ἰδέας τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβάλλοντος, τοῦ Παρσισμοῦ, τῆς αἰγυπτιακῆς καὶ τῆς βαβυλωνιακῆς θρησκείας (136 - 176). Ἐπακολουθεῖ τὸ συμπέρασμα τῆς πραγματείας (177 - 181) δυνάμενον νὰ συνοψισθῇ εἰς τὰ ἑξῆς. Ἡ περὶ ἀθανασίας καὶ θανάτου διδασκαλία τῆς Σοφίας Σολομῶντος κατέχει ἰδιάζουσαν καὶ δὴ καὶ ὑπέροχον θέσιν ἐν τῇ ἐσχατολογίᾳ τῆς Π. Διαθήκης, ἀποτελοῦσα πρόοδον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ προηγούμενα βιβλία αὐτῆς. Μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ἐξωβιβλικῆς ἰουδαϊκῆς γραμματείας, ὡς καὶ τῆς ἐσχατολογίας ἄλλων λαῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὑπάρχουσιν ὁμοιότητές τινες, ἀλλὰ καὶ πολλαὶ καὶ δὴ καὶ σπουδαῖαι διαφοραί. Καὶ ἡ μὲν περὶ ἀθανασίας διδασκαλία τῆς Σοφίας Σολομῶντος ἀποτελεῖ περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν τῆς Π. Διαθήκης ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ ἐν τῷ μέσῳ δ' ὅμως τοσούτων σχολῶν καὶ γνωμῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβάλλοντος διατήρησις τῆς διαυγείας τῆς

ἐσχατολογικῆς διδασκαλίας τοῦ βιβλίου τούτου, ὀφείλεται εἰς ἐπίδρασιν τοῦ ἐμπνέοντος τὸν ἱερὸν συγγραφέα θείου Πνεύματος.

Καίτοι δὲ ἡ πραγματεία αὕτη ἀποτελεῖ μόλις τὰ πρωτόλεια τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ συγγραφέως, οὖσα διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, ἐγκριθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐν Ρώμῃ παπικοῦ βιβλίου Ἰνστιτούτου, οὐχ ἧττον ὅμως ἀποτελεῖ σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν βιβλικὴν ἐσχατολογίαν, διαλύει πολλὰς πλάνας ἐπικρατούσας περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλίας τῆς Σοφίας Σολομῶντος καὶ μαρτυρεῖ περὶ τελείας κατοχῆς τῶν τε πηγῶν καὶ τῆς ὑπαρχούσης γραμματείας, ἔτι δὲ καὶ περὶ πνεύματος μεθοδικοῦ καὶ κρίσεως νηφαλίου τοῦ συγγραφέως, ἀπὸ τὸν ὁποῖον πολλὰ δύναται νὰ ἀναμένῃ ἡ βιβλικὴ ἐπιστήμη. Ἡ λαμπρὰ αὕτη μονογραφία κατακλείεται διὰ τῶν ἀπαραιτήτων πινάκων προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ τῶν χρησιμοποιουμένων βιβλικῶν χωρίων.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

A. Allgeier, Die Chester Beatty-Papyri zum Pentateuch. Untersuchungen z. älteren Überlieferungsgeschichte der LXX. (Studien z. Geschichte u. Kultur des Altertums, XXI Band, 2 Heft) 1938. F. Schöningh-Verlag. Paderborn. (142 S.).

Ἐν ἔτει 1930 ἐπληροφορεῖτο ἄσμενος ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος περὶ τῆς ἀνευρέσεως παπύρων ἀνερχομένων μέχρι τοῦ β΄ μ. Χ. αἰῶνος καὶ περιεχόντων τμήματα ἐκ πολλῶν βιβλίων τῆς Ἑλληνικῆς Βίβλου, ὧν ἤρξατο μετά τινα ἔτη ἡ δημοσίευσις ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τοῦ Kenyon, ὑπὸ τὸν τίτλον Chester Beatty-Papyri. Ἐκ τῆς Π. Διαθήκης ἐδημοσιεύθησαν τῷ μὲν 1935 τεμάχια τῆς Γενέσεως (Fasciculus IV), τῷ δὲ 1936 τεμάχια τῶν Ἀριθμῶν καὶ τοῦ Δευτερονομίου (Fascic. V), ἐφοδιασθέντα διὰ προλεγομένων, apparatus criticus καί τινων παρατηρήσεων τοῦ σοφοῦ ἐκδότου. Τὴν κριτικὴν ἐργασίαν ἐπὶ τῶν σπουδαιοτάτων τούτων, εἰς λόγον τοὐλάχιστον ἀρχαιότητος (δ΄ καὶ β΄ μ. Χ. αἰῶνος), εὑρημάτων, ἀνέλαβεν ἐν τῇ μετὰ χεῖρας πραγματείᾳ νὰ συνεχίσῃ καὶ συμπληρώσῃ ὁ γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων περισπουδάστων ἔργων αὐτοῦ καθηγητὴς τῆς ἑρμηνείας τῆς Π. Δ. ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Freiburg i. Br. κ. Allgeier. Μὴ συμμεριζόμενος ἐντελῶς τὰς κριτικὰς πρὸς ἀνασυγκρότησιν τοῦ κειμένου τῶν Ο΄ ἀρχάς τοῦ Paul de Lagarde, φρονεῖ εὐλόγως, ὅτι δὲν πρέπει ἐν τῇ ἐξερευνήσει τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου νὰ λησμονῆται, ὅτι πρόκειται περὶ μεταφράσεως ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ καὶ ὅτι ἐν ἑκάστῳ χειρογράφῳ πρέπει νὰ λαμβάνηται πρὸ ὀφθαλμῶν καταλλήλως δια-

κριβούμενος καὶ ὁ γλωσσικὸς μεταφραστικὸς ἑκάστου βιβλίου χαρακτήρ. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν δὲ ταύτην μετὰ πλείστης ἐπιμελείας καὶ κριτικῆς ἐπιστάσεως ἐργαζόμενος, ἀποσκοπεῖ οὐχὶ εἰς τὴν συσσώρευσιν ὑλικοῦ, ἀλλὰ εἰς τὴν μεθοδικὴν διονύχισιν ἐπιλογὴν καὶ στάθμησιν, ἄρα δὲ καὶ ἁπλοποίησιν τοῦ συσσωρευθέντος ἀπειραρίθμου ὑλικοῦ. Ἡ πραγματεία διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ἐν μὲν τῷ α΄ τῶν ὁποίων ἐξετάζονται οἱ δύο πάπυροι τῆς Γενέσεως ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρός τε τὴν μέχρι τοῦδε γνωστὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου καὶ πρὸς ἀλλήλους (σελ. 16-56), ἐν δὲ τῷ β΄ ἀνακρίνεται ἡ κριτικὴ ἀξία τοῦ περιέχοντος τεμάχια τῶν Ἀριθμῶν καὶ τοῦ Δευτερονομίου παπύρου, προτασσομένης φιλολογικῆς ἐξετάσεως τοῦ μεταφραστικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐν λόγῳ βιβλίων, ἔπειτα συγκρινομένης τῆς ἐν τῷ παπύρῳ τούτῳ μορφῆς τοῦ κειμένου πρὸς τὴν ἄλλοθεν γνωστὴν ἡμῖν παράδοσιν καὶ μάλιστα τὴν ἐν τοῖς κωδ. Α καὶ Β ἀντιπροσωπευομένην (σ. 57-133) καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ περιέχουσα τὴν σύνοψιν καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης παράγραφος (134-140). Τὸ συμπέρασμα τῆς ἐρεύνης ταύτης, συμπῖπτον πρὸς τὸ τοῦ Kenyon, εἶναι ὅτι ἅπαντες οἱ πάπυροι οὗτοι, παρὰ τὴν ἀρχαιότητα αὐτῶν, ἀναγομένων κατὰ τὸ πλεῖστον μέχρι τοῦ β΄ μ. Χ. αἰῶνος, δὲν προσφέρουσιν οὐσιώδεις διαφορὰς ἀπὸ τοῦ κειμένου τῶν κωδ. Α καὶ Β, καὶ ὅτι ἐντεῦθεν συνάγεται ἔνθεν μὲν ἡ ἀρχαιότης τῆς ἐν τοῖς κώδ. τούτοις περιεχομένης παραδόσεως τοῦ κειμένου τῶν Ο΄, ἔνθεν δὲ ἡ ἀξιοπιστία τῆς παραδόσεως ταύτης. Ὅπως δήποτε τὸν μῖτον τῆς Ἀριάδνης διὰ μέσου τοῦ λαβυρίνθου τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου τῶν Ο΄ δὲν προσφέρουσιν οὐδὲ οἱ πάπυροι οὗτοι, ἡ δὲ σισύφειος προσπάθεια τῶν ἐρευνητῶν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ μίτου τούτου καὶ πρὸς ἀνασυγκρότησιν τοῦ ἀρχετύπου ἐν λόγῳ κειμένου θὰ ἐξακολουθήσῃ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς δυσμενεῖς ὅρους, ὑφ' οὓς καὶ μέχρι τοῦδε διεξάγεται, μέχρι τῆς ἀνευρέσεως παπυρίνων ἢ ἄλλων χειρογράφων παλαιοτέρων καὶ ἐπαρκεστέρων. Τοῦτο πᾶν ἄλλο σημαίνει ἢ ὑποτίμησιν τῆς ἀξίας εἴτε τῶν παπύρων Chester Beatty εἴτε ἐργασιῶν, ὡς ἡ μετὰ χεῖρας, ἥτις ἀποτελεῖ σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τῶν κριτικῶν προβλημάτων τοῦ κειμένου τῶν Ο΄ ἀπό τε μεθοδολογικῆς καὶ ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως. Ἰδιαιτέρας ἀναδείξεως χρήζει ὁ ἐνταῦθα ὑποδεικνυόμενος καὶ ἐφαρμοζόμενος συνδυασμὸς τῆς καθαρῶς κριτικῆς ἐπὶ τοῦ κειμένου ἐργασίας μετὰ τῆς φιλολογικῆς ἐργασίας ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ χαρακτῆρος τῆς μεταφράσεως τῶν Ο΄.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

H. Junker, Gott und Mensch. 14 S. Sonderdruck aus Pastor bonus. Heft 3/4. 1938.

Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ, ἥτις ἀποτελεῖ διάλεξιν τοῦ γνωστοῦ ἐκ περισπουδάστων ἔργων καὶ δὴ καὶ ἐκ τῶν ὑπομνημάτων εἰς τὸ Δευτερονόμιον καὶ τοὺς Ἐλάσσονας προφήτας, καθηγητοῦ τῆς ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ Ἐκκλησιαστικῇ Σχολῇ τοῦ Trier, ἐξετάζεται ἐν τοῖς κυριωτάτοις καὶ χαρακτηριστικωτάτοις σημείοις αὐτῆς ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ σχέσει αὐτῶν διδασκαλία τῆς Π. Διαθήκης. Τὸ θεμελιῶδες γνώρισμα τῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας τῆς Π. Δ. ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας ἀρχαίας θρησκείας, δὲν εἶναι κυρίως ἡ μονοθεΐα, ἀλλ' ἡ ἰδέα περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς δημιουργοῦ τοῦ σύμπαντος ἐκ τοῦ μηδενός, ἥτις δὲν ἀπαντᾷ ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ παλαιᾷ θρησκείᾳ. Ὁ δὲ ἄνθρωπος, ἕκαστος ἄνθρωπος, εἶναι ἐν τῇ Π. Δ. ἄμεσον δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, ἐνώπιον τῆς πανσοφίας καὶ παντοδυναμίας τοῦ ὁποίου ὁ εὐσεβὴς αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὡς γῆν καὶ σποδὸν καὶ ἐνώπιον τῆς ἁγιότητος τοῦ ὁποίου συναισθάνεται τὴν ἁμαρτωλότητα αὐτοῦ καὶ ζῇ «ἐν τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου». Ὁ Θεὸς ὅμως τῆς Π. Δ. δὲν εἶναι μόνον ἅγιος καὶ δίκαιος, ἀλλὰ καὶ οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, τοῦ ὁποίου ἡ μεγίστη πρὸς τὸν ἄνθρωπον εὐεργεσία εἶναι ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν, ἄφεσις οὐχὶ ἐξωτερική, ἀλλ' ἐσωτερική, πνευματική, καὶ δὴ οὐ μόνον ἀρνητική, ἀλλὰ καὶ θετική, οἱονεὶ ἠθική τις ἀναδημιουργία διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐργασία αὕτη, ἀποτελοῦσα περίληψιν μακροτέρας ἐργασίας τοῦ σ. δημοσιευθείσης ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ, φέρει τὸ γνωρίσματα τῆς ἐμβριθείας, ἐφ' ᾗ διακρίνονται πάντα τὰ δημοσιεύματα αὐτοῦ.

Π. Ι. Μ.

J. Goettsberger, Die Bücher der Chronik oder Paralipomenon. Bonn 1939.

Μετὰ πολλοῦ τῷ ὄντι ἐνδιαφέροντος ἀνεμένετο ἐν τῇ ὡραίᾳ ἑρμηνευτικῇ σειρᾷ τῶν βιβλίων τῆς Π. Δ., τῇ γνωσιῇ ὑπὸ τὸ ὄνομα Bonner Bibelwerk, ἡ προαγγελθεῖσα ἔκδοσις τῆς ἑρμηνείας τῶν βιβλίων τῶν Παραλειπομένων, ἥτις εἶχεν ἀνατεθῇ εἰς τὸν δόκιμον ἑρμηνευτικὸν κάλαμον τοῦ Καθηγητοῦ J. Goettsberger. Εὔλογον δὲ ἦτο τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ βιβλία τῶν Παραλειπομένων καὶ δεδικαιολογημένη ἡ χαρά, μεθ' ἧς ἐχαιρετίσθη ἡ πρὸ ὀλίγου γενομένη ἔκδοσις τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος ὑπομνήματος εἰς τὰ

βιβλία τῶν Παραλειπομένων, καθ᾽ ὅσον ἐλάχιστα ἦσαν τὰ μέχρι τοῦδε γραφέντα ὑπομνήματα εἰς τὰ βιβλία ταῦτα, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα εἶχέ πως παραμεληθῇ, διότι ἐν αὐτοῖς περιλαμβάνονται γεγονότα, ἅτινα ἐξιστοροῦνται ἤδη ἐν τοῖς βιβλίοις τῶν Βασιλειῶν. Ἀλλ᾽ ἀκριβῶς αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι πολλὰ ἐξιστορούμενα ἐν τοῖς βιβλίοις τῶν Βασιλειῶν ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις, παρέχει πλείστας δυσχερείας, πολλάκις ἀνυπερβλήτους, καθ᾽ ὅσον διάφορος ἐν πολλοῖς εἶναι ἡ ἔκθεσις καὶ ἐξιστόρησις ἐν τοῖς βιβλίοις τῶν Παραλειπομένων. Πολλάκις ὁ ἑρμηνευτὴς εὑρίσκεται εἰς δυσχερῆ τῷ ὄντι θέσιν ἐκεῖ, ἔνθα ἡ ἑρμηνεία ἀδυνατεῖ νὰ ἄρῃ τὰς παρουσιαζομένας ἀνωμαλίας καὶ διαφοράς. Πολλὰς δὲ τοιαύτας δυσχερείας παρουσιάζουν τὰ βιβλία τῶν Παραλειπομένων καὶ ἕνεκα τοῦ μακροῦ χρόνου, ὅστις χωρίζει τὸν συγγραφέα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐξιστορουμένων γεγονότων, καὶ ἕνεκα τῆς ἀπωλείας τῶν πηγῶν, ὧν χρῆσιν ποιεῖται ὁ σ., καὶ ἕνεκα ἀκόμη τοῦ προδήλου χαρακτῆρος, ὃν ὁ σ. ζητεῖ νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ ἔργον, ἐκθέτων γεγονότα, ἀναφερόμενα ἰδίως εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν λατρείαν, ὑπὸ ὡρισμένον πρῖσμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον καὶ τὰς πηγὰς καθορᾷ καὶ χρησιμοποιεῖ. Ἡ τάσις ἀφ᾽ ἑτέρου τοῦ σ. τῶν Παραλειπομένων, ὅπως συμπληρώσῃ τὰ βιβλία τῶν Βασιλειῶν, προσφέρων τι νέον ἢ διάφορον, πιστοποιουμένη ἐν πολλοῖς χωρίοις, γεννᾷ δυσεπίλυτα προβλήματα. Ἀπὸ τοῦ Ἱερωνύμου μέχρι τῶν νεωτέρων ἑρμηνευτῶν πάντες οἱ περὶ τὸ βιβλίον τῶν Παραλειπομένων ἀσχοληθέντες σημειώνουν τὸ πλῆθος καὶ τὸ δύσκολον τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων. Διὸ καὶ πᾶσα σχετικὴ ἐργασία ἐνέχει ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν.

Τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος ὀγκώδους ὑπομνήματος εἰς τὸ βιβλίον τῶν Παραλειπομένων ὁ σ. προτάσσει ἀξιόλογον εἰσαγωγήν, ἐν ᾗ ἐξετάζει τὸ ὄνομα τοῦ βιβλίου, τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῷ κανόνι, τὸ περιεχόμενον, τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς, τὰς χρησιμοποιηθείσας πηγάς, τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν ἐξιστορουμένων, τὴν περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν τῶν βιβλίων, τὸ κείμενον καὶ τὴν συντελεσθεῖσαν περὶ τὸ βιβλίον ἐργασίαν, ἀρχαιοτέραν καὶ νεωτέραν. Ἡ ἐξέτασις πάντων τῶν εἰσαγωγικῶν ζητημάτων γίνεται μετὰ πολλῆς ἀντικειμενικότητος. Κάτοχος τῶν ζητημάτων ὁ σ. καὶ γνώστης τῶν δοθεισῶν λύσεων, ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων, δὲν παρασύρεται ὑπὸ ὑποθέσεων καὶ εἰκασιῶν, ἀλλ᾽ ὅπου ὑπάρχουν θετικὰ στοιχεῖα, ἐκεῖ καὶ ἡ σαφὴς καὶ θετικὴ τοῦ σ. θέσις διατυποῦται. Κατὰ τὸν σ. τὸ βιβλίον τῶν Παραλειπομένων ἐγράφη κατὰ τὸ 300-200 π.Χ. Ἀποκρούει κατ᾽ ἀκολου-

θίαν τὸν Ἔσδραν ἢ Νεεμίαν ὡς συγγραφέα, ὅστις κατὰ τὸν J. Goettsberger παραμένει ἄγνωστος, προέρχεται ὅμως ἐκ Λευϊτικῶν κύκλων.

Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἀκολουθεῖ ἡ ἀπόδοσις τοῦ κειμένου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἑβραϊκοῦ, ἐν ᾗ ἰδία προσπάθεια καταβάλλεται, ὅπως διὰ διορθώσεων ἀρθοῦν αἱ γλωσσικαὶ ἀνωμαλίαι τοῦ κειμένου, παρεχομένου οὕτω κειμένου βασιζομένου ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῆς ἐπιστήμης. Κάτωθεν τοῦ κειμένου παρατίθενται σπουδαιότατα ἑρμηνευτικὰ σχόλια. Ἐδῶ δὲ ἀκριβῶς παρατηρεῖ τις τὸν ἔμπειρον ἑρμηνευτικὸν κάλαμον, ὅστις ἐν συντομίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀξιοθαυμάστῳ σαφηνείᾳ ζητεῖ νὰ διαλευκάνῃ τὰ σκοτεινὰ κείμενα. Πλεῖσται εἶναι αἱ ἐπιχειρούμεναι νέαι ἑρμηνεῖαι καὶ λύσεις τῶν εἰς ἕκαστον σχεδὸν στίχον ἀναφαινομένων προβλημάτων, διατυπούμεναι πολλάκις μετὰ πειστικῆς δυνάμεως. Ὁ σ. δὲν εἶναι ἐκ τῶν στενῶν φιλολόγων ἀλλά, χωρὶς νὰ παραμελῇ οὐδαμῶς καὶ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου ἐπεξεργασίαν καὶ χωρὶς νὰ ἀποφεύγῃ τὴν βάσανον τῶν λέξεων καὶ τὰς λεξικολογικὰς παρατηρήσεις, παρέχει πλεῖστα σχόλια διαφόρου φύσεως πρὸς κατανόησιν τοῦ κειμένου ἀπὸ πάσης πλευρᾶς καὶ ἀνάδειξιν πλήρη τῆς προσωπικότητος τοῦ συγγραφέως. Ἀξιοθαύμαστος τῷ ὄντι εἶναι ἡ ἐνημερότης τοῦ σ. περὶ τὴν συντελεσθεῖσαν ἐργασίαν εἰς ἕκαστον πρόβλημα. Ὑπ᾽ ὄψιν δὲ λαμβάνεται οὐ μόνον ἡ Γερμανικὴ φιλολογία, ἀλλὰ ὁλόκληρος ἡ διεθνής. Μὴ ὅμως νομισθῇ, ὅτι ὁ σ. συσσωρεύει τίτλους μόνον ἐργασιῶν. Τοὐναντίον ὁ σ. ἀνακρίνει ἐν δυνατῇ συντομίᾳ τὰς δοθείσας λύσεις καὶ λαμβάνει ὡρισμένην θέσιν ἀπέναντι αὐτῶν, δεχόμενος ἢ ἀπορρίπτων ἢ νέαν ἰδίαν προσκομίζων λύσιν. Οὕτω κατηρτισμένον τὸ ὑπόμνημα προώρισται νὰ καταλάβῃ ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ διεθνεῖ ἑρμηνευτικῇ φιλολογίᾳ καὶ προσφέρει μεγίστην τῷ ὄντι θετικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἐπιστήμην διὰ τὰς ἐπιχειρουμένας λύσεις, τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν μεθοδικότητα τῆς ἐκθέσεως. Πλὴν δὲ τούτων τὸ ὑπόμνημαα τοῦτο παρέχει πλείστας ἀφορμὰς πρὸς μελέτην προβλημάτων, ἅτινα μέχρι τοῦδε ἢ ἐλάχιστα ἢ οὐδόλως ἔχουν ἐξετασθῇ.

Β. ΒΕΛΛΑΣ

W. Michaelis, Das hochzeitliche Kleid. Eine Einführung in die Gleichnisse Jesu über die rechte Jüngerschaft (S. 288). Furche-Verlag. Berlin. 1939 (M. 4.80).

Τὸ μετὰ χεῖρας νέον ἔργον τοῦ ἐν Βέρνῃ καθηγητοῦ τῆς ἑρμηνείας τῆς Κ. Δ. ἀποτελεῖ τὸ β΄ τεῦχος τῆς εἰσαγωγῆς τούτου εἰς τὰς

παραβολὰς τοῦ Κυρίου, περὶ τοῦ α΄ τεύχους τῆς ὁποίας ἐγένετο ἤδη λόγος ἐν τῷ προηγουμένῳ τόμῳ τῆς «Θεολογίας». Ἐν μὲν τῷ α΄ τεύχει ἐξητάσθησαν αἱ περὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς ἐκκλησίας παραβολαί, τοῦ δὲ β΄ θέματα εἶναι αἱ περὶ τῶν ἀληθινῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου δώδεκα παραβολαί, καὶ δὴ αἱ περὶ τοῦ βασιλικοῦ γαμηλίου δείπνου, ὑπὸ τὴν δῆθεν διπλῆν αὐτῶν μορφὴν παρά τε τῷ Ματθαίῳ καὶ τῷ Λουκᾷ, καὶ αἱ παρὰ μόνῳ τῷ Λουκᾷ ἀπαντῶσαι παραβολαὶ περὶ τῆς σειρᾶς ἐν τῷ δείπνῳ καὶ περὶ τῶν ἀξίων προσκεκλημένων, περὶ τῶν ἐργατῶν τοῦ ἀμπελῶνος, περὶ τοῦ ἀχρήστου δούλου, περὶ τοῦ ἀχαρίστου δούλου, περὶ τῶν δύο ὀφειλετῶν, περὶ τοῦ εὐσπλάγχνου Σαμαρείτου, περὶ τοῦ πλουσίου καὶ πτωχοῦ Λαζάρου, περὶ τοῦ ἄφρονος πλουσίου, περὶ τοῦ ἀδίκου οἰκονόμου, περὶ τοῦ παρακαλοῦντος φίλου καὶ τῆς παρακαλούσης χήρας καὶ περὶ τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου. Προτάσσεται τὸ κείμενον τῆς παραβολῆς ἐν μεταφράσει τοῦ συγγραφέως καὶ ἐπακολουθοῦσι φιλολογικὴ ἀνάλυσις μετὰ κριτικῶν παρατηρήσεων καὶ συσχετίσεως τῶν παραβολῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ δὴ καὶ μετὰ θεολογικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐμβαθύνσεως, κατακλειομένης διὰ καταλλήλων ῥητῶν τῆς Κ. Διαθήκης ἐκφραζόντων τὰ νοήματα τῆς ἐξετασθείσης παραβολῆς. Ἡ ἐπεξεργασία τῶν παραβολῶν τούτων, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἱκανοποίησιν οὐ μόνον τοῦ ἐπιστημονικοῦ, φιλολογικοῦ τε καὶ θεολογικοῦ διαφέροντος τοῦ ἀναγνώστου, ἀλλὰ καὶ τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν τῆς κατηχήσεως καὶ τοῦ κηρύγματος, διεξάγεται κατὰ τρόπον συνδυάζοντα ἐμβρίθειαν φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς ἐρεύνης μετὰ σαφηνείας καὶ ὕφῆς πρακτικῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν συναφεῖς εἶναι ἡ ἀποφυγὴ μὲν τοῦ συνήθους φόρτου ὀνομάτων καὶ παραπομπῶν, ὁ συγχρονισμὸς δὲ πρὸς τὰς σημερινὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀφ' ἑτέρου. Τὰς ἀρετὰς ταύτας, δι' ὧν τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον καθίσταται πολύτιμον βοήθημα εἰς τὴν κατανόησιν τῶν βαθυστοχάστων παραβολῶν τοῦ Κυρίου, ὀφείλομεν νὰ ἀναδείξωμεν, εἰ καὶ δὲν συμφωνοῦμεν οὔτε ἐν πάσαις ταῖς λεπτομερείαις (π. χ. ἀρνούμεθα ὅτι ἐν ταῖς παραβολαῖς Ματθ. κβ΄ 1 - 4 καὶ Λουκ. ιδ΄ 15 - 24 πρόκειται περὶ διπλῆς μορφῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς παραβολῆς καὶ ὅτι ἡ ἀντίληψις περὶ μεσσιακοῦ γαμηλίου δείπνου ἐμφανίζεται βραδύτερον ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ κλπ.) οὔτε ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως υἱοθετουμένῃ γνώμῃ περὶ ἀλλοιωτικῆς ἐκ μέρους τῶν Εὐαγγελιστῶν ἐπεξεργασίας τῆς ἀρχικῆς παραδόσεως τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων τοῦ Κυρίου. Πάντως, παρὰ ταῦτα, ὡς παρετηρήσαμεν

καὶ ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ α΄ τεύχους τῆς περὶ παραβολῶν ἐργασίας τοῦ Michaelis, ἡ περὶ τούτων ἐκδοχὴ καὶ ἡ διαπραγμάτευσις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ καθηγητοῦ, γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων περισπουδάστων ἔργων, τυγχάνει προσεκτικωτέρα καὶ συντηρητικωτέρα τοῦ περιφήμου περὶ παραβολῶν ἔργου τοῦ Ad. Jülicher [1]. Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Karl. L. Schmidt, Die Polis in Kirche und Welt. Eine lexikographische und exegetische Studie (111 S.) Evangel. Verlag. Zollikon-Zürich 1940 (Ἑλβ. φρ. 5).

Ἡ σοφὴ αὕτη μελέτη τοῦ τέως ἐν Βόννῃ καὶ νῦν ἐν Βασιλείᾳ καθηγητοῦ τῆς ἑρμηνείας τῆς Κ. Διαθήκης, γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων σπουδαίων ἔργων, ἥτις ἐδημοσιεύθη ὡς Rektoratsprogramm τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βασιλείας, ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη (κυρίως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1933) ζωηρῶν συζητήσεων περὶ τῆς σχέσεως ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, ὅπερ ὑπῆρξε καὶ τὸ γενικὸν θέμα τοῦ παγκοσμίου χριστιανικοῦ συνεδρίου τῆς Ὀξφόρδης (1937). Μετὰ πάσης ἐπιμελείας ἀνακρίνεται ἐν αὐτῇ ἡ ἔννοια τῆς λέξεως ***πόλις*** καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς παραγώγων ἔν τε τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ καὶ ἐν τῇ ἑλληνιστικῇ ἰουδαϊκῇ καὶ τῇ παλαιᾷ χριστιανικῇ γραμματείᾳ, ἔπειτα ἐξετάζεται ἡ περὶ πόλεως ἑλληνικὴ καὶ ῥωμαϊκὴ διδασκαλία καὶ ἀκολούθως συνάγονται τὰ συμπεράσματα. Ἐν τοῖς σχετικοῖς χωρίοις τῆς Κ. Διαθήκης, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν Παλαιάν, πρόκειται, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, περὶ ἐσχατολογικῆς καὶ χριστολογικῆς πραγματικότητος, δηλ. περὶ τῆς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ προφητευομένης καὶ ἐν τῇ Καινῇ πληρουμένης ἐπουρανίου πόλεως. Ἡ τοιαύτη γνησία χριστιανικὴ ἐκδοχὴ τῆς πόλεως εὕρηται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προχριστιανικήν, δυστυχῶς δέ, κατ᾽ αὐτόν, ἀντιτίθεται οὐ μόνον πρὸς τὴν ἑλληνιστικὴν ἰουδαϊκὴν (Ἰώσηπος, Φίλων), ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν παλαιοτάτην ἑλληνικὴν χριστιανικὴν γραμματείαν, διατελοῦσαν δῆθεν ὑπὸ τὴν ζωηροτάτην ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἡ δὲ κατακλεὶς τῆς μελέτης ταύτης εἶναι ὅτι «ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ θὰ ἔλθῃ, ὅταν δὲν θὰ ὑπάρχωσι πλέον πολιτεῖαι» καὶ ὅτι «ἡ Ἐκκλησία, εἰς ἣν εἶναι ὑπεσχημένη ἡ βασιλεία αὕτη, εὕρηται κατάντικρυ τῆς πολιτείας, διότι καταρτίζεται διὰ τὴν ἀληθινὴν πολιτείαν, τὴν οὐράνιον πόλιν». Οὕτω κατὰ

[1] Πρβ. ἡμετέραν πραγματείαν «Αἱ παραβολαὶ τοῦ Κυρίου καὶ ἡ νεωτέρα κριτική» ἐν Ἐπετηρίδι Θεολογ. Σχολῆς ἔτους 1924.

τὴν παρατήρησιν τοῦ πρυτάνεως E. Staehelin, προλογίζοντος τὸ βιβλίον, ἡ πραγματεία αὕτη «ὁρμωμένη ἀπὸ λεπτεπιλέπτου φιλολογικῆς ἐρεύνης, ἀνυψοῦται τέλος εἰς τὴν διαφώτισιν μεγάλων καὶ μεγίστων κόσμων». Καίτοι διαφωνοῦμεν πρὸς τὸν συγγραφέα ἔν τισι σημείοις, καὶ δὴ καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπ᾿ αὐτοῦ ἐξ ἐπιδράσεως, ὡς φαίνεται, τοῦ Ad. Harnack ὑποστηριζομένην γνώμην περὶ ὑπερβολικῆς ἐξαρτήσεως τῆς παλαιοτάτης ἑλληνικῆς χριστιανικῆς γραμματείας ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἣν γνώμην θεωροῦμεν ὡς ἀδικοῦσαν ἄνδρας τῆς περιωπῆς τῶν ἀπολογητῶν, Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ Ὠριγένους καὶ ὡς παραγνωρίζουσαν τὴν τόσον ἐπιτυχῆ αὐτῶν προσπάθειαν πρὸς σύνθεσιν χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, οὐχ ἧττον ὅμως ὀφείλομεν νὰ ἀναδείξωμεν τὴν πολλαπλῆν ἀξίαν τῆς ἐργασίας ταύτης διαφωτιζούσης θεμελιώδη βιβλικὴν ἔννοιαν οὐ μόνον μετὰ φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς ἐμβριθείας, βιβλιογραφικῆς ἐνημερότητος, ἐξηγητικῆς ἀκριβείας καὶ νηφαλιότητος κρίσεως οὐ τῆς τυχούσης, ἀλλὰ καὶ μετὰ ζήλου χριστιανικοῦ ἀξιοσημειώτου. Ἰδιαιτέρως σημειοῦμεν τὴν ἐνταῦθα παρατηρουμένην χρησιμοποίησιν καὶ τοῦ φωτὸς τῆς νέας ἑλληνικῆς διὰ τὴν κατανόησιν τῆς Κ. Διαθήκης. Ἐν γένει ἡ ἐργασία εἶναι ἀξία συστάσεως εἰς μελέτην οὐ μόνον τῶν θεολόγων, ἀλλὰ καὶ τῶν φιλολόγων καὶ αὐτῶν τῶν νομικῶν. Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ

Γρ. Π. Κασιμάτη, Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ κοινωνικὴ διδασκαλία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Θεσσαλονίκη 1940 (σελ. 29).

Τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, στοιχοῦν παλαιῷ ἑλληνικῷ σχολικῷ ἔθει, συνεορτάζει μετὰ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὴν ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ὡς πανεπιστημιακὴν ἑορτήν, καθ᾿ ἣν ἐκφωνοῦνται ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν ἐπίκαιροι λόγοι, οἵτινες ἐνδιαφέρουσι πάντα λόγιον καὶ ἰδιαιτέρως τὸν θεολόγον, καθ᾿ ὅσον, καὶ ὅσοι δὲν σχετίζονται ἀμέσως πρὸς τὴν κυρίαν τῆς ἑορτῆς ὑπόθεσιν, πάντως ἀσχολοῦνται περὶ θέματα σχετικὰ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Εἷς ἐκ τῶν μάλιστα ἐνδιαφερόντων τοιούτων λόγων εἶναι καὶ ὁ μετὰ χεῖρας λόγος τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Ἀστικοῦ δικαίου κ. Γρηγ. Κασιμάτη, ἐκφωνηθεὶς τῇ 30/1/1938, ἔνθα οὗτος ὑποστηρίζει τὴν ὑπὸ Εὐρωπαίων λογίων διατυπωθεῖσαν γνώμην, ὅτι ὁ Χριστιανισμός, οἴκοθεν ὢν ἀτομικὸς καὶ «ἀντικοινωνικός», καθίστατο σὺν τῷ χρόνῳ κοινωνικώτερος, καὶ ὅτι εἰς τοῦτο συνετέλεσεν «ἡ πελωρία ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύ-

ματος» ἐν τῷ προσώπῳ μάλιστα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Ἂς ἐπιτρέψῃ ὅμως εἰς ἡμᾶς ὁ κ. συνάδελφος νὰ διαφωνήσωμεν πρός τε τὴν θέσιν ταύτην καὶ πρὸς ἄλλους τινὰς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ, μὴ στηριζομένους ἐπὶ τῶν πραγμάτων καθ' ἡμᾶς. Ἐν πρώτοις εἶναι ἀσύστατος ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς εὐαγγελικῆς ἐποχῆς, ὡς καθαρῶς θρησκευτικὸς καὶ ψυχικός, εἶναι «ἀντιϊστορικὸς καὶ ἀντικοινωνικὸς». Τοῦτο διατείνεται ὁ κ. Κασιμάτης, παραπέμπων εἰς τὸ γνωστὸν βιβλίον τοῦ Unamuno, L'agonie du Christianisme. Ἀλλὰ πῶς δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «ἀντιιστορικὸς» ὁ Χριστιανισμὸς τοῦ Ἰησοῦ, ἀφ' οὗ τυγχάνει γνωστόν, ὅτι οὗτος εἶναι θρησκεία ἱστορική, ἀφ' οὗ ὁ ἱδρυτής του εἶναι πρόσωπον ἱστορικόν, ἀφ' οὗ, συμφώνως πρὸς τὴν τελικὴν παραγγελίαν ἐκείνου (πορευθέντες μαθητεύσαντες πάντα τὰ ἔθνη Ματθ. κη´ 19, Λουκ. κδ´ 47, πρβ. καὶ Ἰωάννου ι´ 16 κλπ.) εἶναι θρησκεία παγκόσμιος καὶ ἀφ' οὗ, συμφώνως πρὸς τὴν πρόβλεψιν τοῦ ἀρχηγοῦ του ὑπόκειται εἰς ἀνάπτυξιν καὶ συνυφαίνεται μετὰ τῆς ἱστορίας (Μαρκ. δ´ 23 κλπ.); Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ρῶσος φιλόσοφος N. Berdiajew [1], «ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι κατ' οὐσίαν ἱστορικός, ἀναγνωρίζει τὸ νόημα τῆς ἱστορίας καὶ ἀναπτύσσει τὴν δρᾶσίν του ἐν τῇ ἱστορίᾳ» καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ «καὶ αὐτὴ ἡ ἐπίγνωσις τοῦ νοήματος τῆς ἱστορίας εἶναι ἔργον τοῦ Χριστιανισμοῦ». Πολὺ περισσότερον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρίζηται ὁ Χριστιανισμὸς ὡς «ἀντικοινωνικὸς», αὐτὸς τοῦ ὁποίου ὁ ἱδρυτὴς «διῆλθεν εὐεργετῶν» (Πραξ. Ἀπ. ι´ 38), αὐτὸς ὅστις εἶναι ἡ θρησκεία τῆς ἀγάπης, ἡ θρησκεία ἐν τῇ ὁποίᾳ ἄριστα συνδυάζεται ἀτομισμὸς καὶ κοινωνισμός; Ἢ μήπως ὑπάρχει δύναμις κοινωνικωτέρα τῆς ἀγάπης; Εἶναι ἀληθές, ὅτι θεμελιώδη θέσιν κατέχει ἐν τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ ἡ ἰδέα τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐξαρτᾶται, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης, ὅπως βλέπομεν πρὸ παντὸς ἐν τῇ γνωστῇ περικοπῇ τοῦ Ματθαίου περὶ μελλούσης κρίσεως (Ματθ. κε´ 31-46). Καὶ μόνον δὲ τὴν περικοπὴν ταύτην, ὅταν ἔχῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν, δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι τὸν Χριστιανισμὸν τοῦ Ἰησοῦ «ἀφίνει ἀδιάφορον ἡ κοινωνικὴ πραγματικότης» (πρβ. σελ. 11)[2]. Καὶ ὅμως καὶ αὐτὸς ὁ κ. Κασιμάτης

[1] Das Schicksal des Menschen in unserer Zeit, 1935 σελ. 10 καὶ 8.

[2] Τὰς κοινωνικὰς ἰδέας τοῦ Εὐαγγελίου ἐφροντίσαμεν νὰ προτάξωμεν τῆς πραγματείας ἡμῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὸ κοινωνικὸν πρό-

ἀναγνωρίζει (σελ. 16), ὅτι «ἡ ἀρχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ ἀγάπη ὡς μέσον πρὸς τελειοποίησιν καὶ σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀντάλλαγμα διὰ τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς» καὶ προσθέτει εὐθὺς ἀμέσως· «ὁ Ἰησοῦς ἀνέπτυξε τὴν ἀρχὴν αὐτὴν μὲ τοὺς προσφορωτέρους τῶν λόγων καὶ τὴν ἐθεμελίωσε μὲ τὸ παράδειγμα». Ἐπίσης γνωρίζει ὁ κ. Κασιμάτης ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (δ´ 44), ὅτι πάντες οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ» (σελ. 19), ὅπερ ἀναμφιβόλως ἦτο ἀπόρροια τῆς περὶ ἀγάπης ἐντολῆς τοῦ Σωτῆρος. Ἄρα ὁ Χριστιανισμὸς ἦτο οἴκοθεν κοινωνικὸς καὶ ἑπομένως οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ «ἀρχίσῃ ἤδη ὁ Παῦλος νὰ προσδίδῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας περιεχόμενον κοινωνικὸν» (σελ. 17), οὐδὲ ἀνέμεμεν ὁ Χριστιανισμὸς τὴν ἐξάπλωσιν καὶ κραταίωσιν αὐτοῦ διὰ νὰ «παύσῃ ἡ πίστις μοιραίως νὰ ἀδιαφορῇ διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν» καὶ διὰ νὰ πλησιάσῃ «τὸν ζωντανόν, τὸν πονοῦντα καὶ ἀγωνιζόμενον ἄνθρωπον» (σελ. 12) καὶ νὰ προσλάβῃ «κοινωνικὸν περιεχόμενον» (σελ. 13). Ἀλλ᾽ ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας εἶναι ἱστορία διωγμῶν καὶ αὐτοθυσίας ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ ἐντατικῆς ἐξασκήσεως τῆς «κοινῆς ἐντολῆς τῆς ἀγάπης» ἀφ᾽ ἑτέρου, κατὰ τρόπον προκαλοῦντα τὸν θαυμασμὸν τῶν ἐθνικῶν, ἀναφωνούντων περὶ τῶν χριστιανῶν «ἴδετε πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἕτοιμοι νὰ θυσιασθῶσιν ὑπὲρ ἀλλήλων». Αἱ ὑπάρχουσαι σχετικαὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μαρτυρίαι εἶναι ἀναρίθμητοι καὶ παρέλκει, νομίζομεν, ἡ μνεία αὐτῶν. Ὅσον δ᾽ ἀφορᾷ εἰς τὴν κοινωνικὴν διδασκαλίαν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, νομίζομεν, ὅτι ἐπαρκῶς ἀπεδείξαμεν τὴν χριστιανικότητα (οὐχὶ ἑλληνικότητα) αὐτῆς ἐν τῇ μνημονευθείσῃ μελέτῃ ἡμῶν, ὥστε νὰ εἶναι περιττὸν ἐνταῦθα

βλημα» 1930, (β´ ἔκδ. 1939), θεωρήσαντες τοὺς ἄνδρας ἐκείνους ὡς μαθητὰς τῆς «κοινωνιολογικῆς *οὕτως εἰπεῖν* σχολῆς τοῦ Ἰησοῦ», ἀλλὰ ῥητῶς παρατηρήσαντες (α´ ἔκδ. σελ. 8, β´ ἔκδ. σελ. 7), ὅτι «κοινωνιολογικὴν σχολὴν λέγοντες, μεταχειριζόμεθα τὸν ὅρον ***καταχρηστικῶς*** καὶ κατ᾽ ἀναλογίαν καὶ δὴ ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὴν συνήθη σήμερον ἔννοιαν, διότι οὐ μόνον κοινωνιολογικὴν σχολὴν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, ἐν ᾗ δεσπόζει τὸ οἰκονομικὸν στοιχεῖον, ***ἀλλ᾽ οὐδεμίαν πραγματικὴν σχολὴν δὲν ἵδρυσεν ὁ Ἰησοῦς***». Καὶ ὅμως ὁ κ. Κασιμάτης παραβλέπων τὴν ῥητὴν ἡμῶν ταύτην καὶ κατηγορηματικὴν δήλωσιν, παρατηρεῖ ἐν τῇ ὑποσημ. τῆς σελ. 11 τοῦ μετὰ χεῖρας λόγου του· «Πρέπει ἐντούτοις νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ὅλη διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ ἔχουσα ὡς βάσιν τὴν ἐσωτερικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀνθρώπου, ἰδίως ὡς πρὸς τὰς σχέσεις του μὲ τὸν Θεόν, ***δὲν δικαιολογεῖ τὴν ἄποψιν τῆς ὑπάρξεως ἰδίας κοινωνιολογικῆς σχολῆς***».

ἡ ἐπανάληψις τῶν ὅσων εἴπομεν ἐκεῖ. Τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ποιούμεθα περὶ πλείστου καὶ ἡμεῖς, καὶ εἰς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας ἀναγνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς (βλ. ἡμέτερον λόγον. «Ἡ διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐπιβίωσις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν», 1938) τὴν μεγάλην ὑπηρεσίαν τοῦ συνδυασμοῦ χριστιανικῆς καὶ ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν φώτων τῆς παιδείας ταύτης πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ ἐμπέδωσιν τοῦ θείου περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὅπερ δὲν διστάζομεν νὰ παραδεχθῶμεν προκειμένου καὶ περὶ τῆς κοινωνικῆς αὐτῶν διδασκαλίας. Ἀπὸ τοῦ σημείου ὅμως τούτου μέχρι τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐδανείσθη τὸ κοινωνικόν του περιεχόμενον ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸν ὑπάρχει τεραστία ἀπόστασις. Ἀλλ᾽ οὔτε εἰς τὸν ***πραγματισμὸν*** τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος δεχόμεθα, ὡς θέλει ὁ κ. Κασιμάτης, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὁ πραγματισμὸς οὗτος εἶναι προϊὸν τῆς ὀρθοφροσύνης τῶν πατέρων τούτων ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ γνησίου Χριστιανισμοῦ ἀφ᾽ ἑτέρου, παρὰ τῷ ὁποίῳ, ὡς παρετήρησεν ὀρθῶς ὁ φιλόσοφος καὶ παιδαγωγὸς Fr. W. Förster (Autorität und Freiheit[3] σελ. 40 ἑξ.), ἄριστα συνεδυάθη πραγματισμὸς καὶ ἰδεαλισμός. Ἡ ὀρθοφροσύνη καὶ τὸ γνήσιον χριστιανικὸν φρόνημα, ὁμοῦ μετὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων, καθωδήγησαν καὶ τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν, ἵνα τηρήσῃ τὴν γνωστὴν συντηρητικήν της στάσιν ἔναντι τοῦ τε ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τῶν κοινωνικῶν αὐτοῦ θεσμῶν, οἷοι ἦσαν ἡ ἰδιοκτησία καὶ ἡ δουλεία. Οὔτε ἑλληνικὸς οὔτε νομικὸς τοῦ σκέπτεσθαι τρόπος, ὡς νομίζει ὁ κ. Κασ., ἀλλ᾽ ἁπλούστατα χριστιανικὸς καὶ λογικός.

Δὲν θὰ ἐποιούμεθα τὰς παρατηρήσεις ταύτας, ἐὰν μὴ ἐξελαμβάνομεν τοῦτο ὡς καθῆκον ἡμῶν, προκειμένου μάλιστα περὶ θέματος κατὰ μέγα μέρος θεολογικοῦ, εἰς τὴν μελέτην τοῦ ὁποίου ἔτυχε νὰ ἔχωμεν ἐγκύψει ἰδιαιτέρως[1]. Παρὰ πάντα ταῦτα ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸν σεβασμὸν τοῦ κ. Κασιμάτη πρός τε τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου καὶ πρὸς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας, οὓς ἀναγνωρίζει ὡς «μεγάλους ἄνδρας», τῶν ὁποίων τὸ παράδειγμα ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων νομίζει πολὺ ὀρθῶς, ὅτι ὀφείλομεν καὶ σήμερον νὰ ἀκολουθήσωμεν (σελ. 29).

Π. Ι. Μ.

---

[1] Βλ. καὶ τὸ περὶ δουλείας παράρτημα τοῦ ἡμετέρου ὑπομνήματος εἰς τὴν πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολὴν (Ἀθην. 1923).

Mönch Wassilij (im Kloster St. Panteleimon auf dem Athos). Die asketische und theologische Lehre des hl. Gregorius Palamas (1296-1359). Aus dem Russischen übersetzt von P. Hugolin **Landvogt** O. E. S. A. Würzburg 1939 (Das östliche Cristentum-Heft 8) σ. 91.

Ὁ πατὴρ ***Βασίλειος***, ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος ἐν Ἄθῳ ἐφησυχάζων, ἀνέλαβε νὰ πραγματευθῇ τὴν περὶ Θεοῦ καὶ ἀσκητικοῦ βίου διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον τῷ 1936 ἐν ῥωσσικῇ γλώσσῃ, δημοσιευθὲν ἐν τῇ γνωστῇ σειρᾷ «Seminarium Kondakovianum» (Recueil d'études d'Archéologie, Histoire de l'art, Études Byzantines) ἐν Πράγᾳ, ἐξ ἧς καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ τοῦ P. Hugolin Landvogt O.E.S.A. Διαιρεῖται εἰς τέσσαρα κεφάλαια, ἐν οἷς ἐξετάζονται: Κεφ. I: Ἡ ἀσκητικὴ—γνωσιολογικοθεωρητικὴ βάσις τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ. Κεφ. II: Οὐσία καὶ ἐνέργεια. Κεφ. III: Τὸ ἄκτιστον θεῖον Φῶς. Κεφ. IV: Ἡ σημασία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ διὰ τὴν ὀρθόδοξον Θεολογίαν.

Παρ' ἡμῖν ἡ προσωπογραφία τοῦ ἐξέχοντος τούτου μυστικοῦ θεολόγου καὶ ἀσκητικοῦ συγγραφέως Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ΙΔ' ἑκατοντ. ἀκμάσαντος, εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον γνωστὴ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ καθηγητοῦ Γρ. Παπαμιχαήλ, Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς (Πετρούπολις-Ἀλεξάνδρεια 1911), ἂν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν μυστικῶν καὶ ἀσκητικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἀπόκεινται καὶ σήμερον ἔτι ἀνέκδοτα ἐν διαφόροις χώραις. Ἡ ἐργασία τοῦ πατρὸς Βασιλείου εἶναι ἔτι μᾶλλον εὐπρόσδεκτος, διότι δι' αὐτῆς διαλευκαίνεται ἡ θεωρητικὴ ὄψις τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος, τῆς συνταραξάσης τὸ μοναχικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν πλήρωμα κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατοντ. Ἀλλ' ἡ μελέτη προσκτᾶται καὶ ἰδιαιτέραν θεολογικὴν καθόλου σπουδαιότητα, διότι διὰ τοῦ θεολογοῦντος ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐμφανίζεται ἥ τε μυστικὴ καὶ ἡ ἀσκητική, ὡς καὶ ἡ θεολογικὴ γενικώτερον παράδοσις ὑπὸ νέαν ἐκδήλωσιν καὶ ζωήν.

Ἡ μελέτη συνετάχθη μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας καὶ γνώσεως τῆς σπουδαιοτέρας ἐπὶ τοῦ θέματος φιλολογίας. Ὁ πατὴρ Βασίλειος εἶναι πολλαπλῶς ἄξιος συγχαρητηρίων διὰ τὴν ὡραίαν καὶ πρωτότυπον ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν, ἐν ᾗ ἔκδηλος εἶναι καὶ ἡ ἰδία τοῦ συντάξαντος ἐσωτερικὴ πρὸς τὰ ἐκτιθέμενα συμμετοχὴ καὶ πίστις. Ὁ εὐσεβὴς ἐπιστήμων μοναχὸς τοῦ ἁγίου Ὄρους ἀπέδειξε διὰ τῆς ὑπ' ὄψιν μελέτης του, ὅτι καὶ τὸν καιρὸν «ἡσυχίας» αὐτοῦ ἐπωφελῶς

ἐχρησιμοποίησε καὶ τὴν θεολογίαν τὴν ὀρθόδοξον ἐπλούτισε καὶ γνωστὴν εἰς τοὺς ξένους κατέστησε μίαν ἀξιολογωτάτην θεολογικὴν καὶ μυστικὴν προσωπικότητα τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μελέτη θὰ ἦτο λίαν χρήσιμος καὶ ὠφέλιμος καὶ διὰ τοὺς πολλοὺς ἐν Ἑλλάδι περὶ τὴν Θεολογίαν ἀσχολουμένους, ἐὰν μετεφράζετο καὶ εἰς τὴν ἑλληνικήν. ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ

Curt R. A. Georgi, Die Confessio Dosithei (Jerusalem 1672). Geschichte, Jnhalt und Bedeutung. München. E. Reinhardt. 1940 (σ. 110) R.M. 4,50.

Εἶναι εὐχάριστος ἡ διαπίστωσις, ὅτι ἡ Συμβολικὴ Θεολογία ἐπλουτίσθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δι᾽ ἐπιστημονικῶν μονογραφιῶν περιστρεφομένων περὶ τὰς γνωστὰς τέσσαρας ἑλληνικὰς Ὁμολογίας πίστεως τῆς ΙΖ´ ἑκατονταετηρίδος. Οὕτως ἐν ἔτει 1927 εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος δύο μονογραφίαι, μία μὲν περὶ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Πέτρου Μογίλα ὑπὸ A. Malvy καὶ M. Viller («La confession orthodoxe de Pierre Moghila»), ἑτέρα δὲ περὶ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ὑπὸ R. Schlier («Der Patriarch Kyrill Lukaris von Konstantinopel. Sein Leben unt sein Glaubensbekenntnis»), προστεθεῖσα εἰς πολλὰς παλαιοτέρας ὁμοίας καὶ μάλιστα τὰς τοῦ Καθηγητοῦ κ. Δ. Σ. Μπαλάνου. Περὶ δὲ τῶν δύο ὑπολοίπων Ὁμολογιῶν ἐδημοσιεύθησαν νεωστὶ δύο ἕτεραι μονογραφίαι, μία μὲν περὶ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου ὑπὸ Ι. Ν. Καρμίρη («Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γῶδον Ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία αὐτοῦ»), ἑτέρα δὲ περὶ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, ἡ ὡς ἄνω ὑπὸ κρίσιν τοιαύτη τοῦ C. R. A. Georgi. Οὗτος πληροῖ διὰ τῆς ἀξιολογωτάτης ταύτης μελέτης του λίαν αἰσθητὸν κενὸν ἐν τῇ συμβολικῇ φιλολογίᾳ, ἡ πλήρωσις τοῦ ὁποίου ἀπησχόλει καὶ ἡμᾶς ἐπ᾽ ἐσχάτων, καθόσον ἔλειπεν ἀρτία τις καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης πληροῦσα μελέτη παρὶ τῆς σπουδαιοτάτης ὀρθοδόξου Ὁμολογίας τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου.

Ὁ σ., διαιρῶν τὴν μελέτην του εἰς τρία τμήματα, πραγματεύεται, μετὰ σύντομον πρόλογον, ἐν μὲν τῷ πρώτῳ (σ. 11-30) διὰ βραχέων περὶ τῆς ἱστορικῆς καταστάσεως τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸν ΙΖ´ αἰῶνα καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὰς δύο ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως, ὡς καὶ περὶ τοῦ

βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου καὶ τῆς ὑπ᾽ αὐτοῦ συγκληθείσης ἐν Ἱεροσολύμοις τοπικῆς Συνόδου τῷ 1672. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ, τῷ καὶ μεγαλυτέρῳ καὶ σπουδαιοτέρῳ, τμήματι (σ. 31-91), προβαίνει εἰς ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῶν πρακτικῶν τῆς Συνόδου καὶ κυρίως τῆς ὑπ᾽ αὐτῆς ἐγκριθείσης καὶ υἱοθετηθείσης Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς ὁποίας συγκρίνει ἐπιμελῶς πρὸς τὴν τῆς Ὀρθοδόξου, τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ τῆς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας. Νομίζομεν ὅμως, ὅτι οὐχὶ ὀρθῶς προτάσσεται τοῦ συστηματικοῦ τούτου τμήματος ἡ περὶ τῶν ἐκδόσεων καὶ μεταφράσεων τῶν πρακτικῶν τῆς Συνόδου παράγραφος, ἥτις μᾶλλον εἶχε τὴν θέσιν της ἐν τέλει τοῦ προηγουμένου ἱστορικοῦ τμήματος. Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ καὶ τελευταίῳ τμήματι (σ. 92-105) ὁμιλεῖ περὶ τῆς σημασίας τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, ἀναφέρων τὰς περὶ αὐτῆς κρίσεις τῆς Ὀρθοδόξου, τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ τῆς Προτεσταντικῆς Θεολογίας. Ἡ μελέτη κατακλείεται διὰ τῆς ἐκθέσεως τῶν συμπερασμάτων τοῦ σ. (σ. 106 - 107) καὶ τῆς προσθήκης ἐν τέλει τῆς βιβλιογραφίας τοῦ θέματος (σ. 108 - 110)· δυστυχῶς ὅμως στερεῖται ἀναλυτικῶν πινάκων.

Κρίνοντες γενικῶς τὴν ἐργασίαν τοῦ κ. Georgi παρατηροῦμεν, ὅτι αὕτη ἐν τῷ συνόλῳ ἀποτελεῖ σοβαρὰν συμβολὴν εἰς τὴν ἀπὸ ἱστορικοδογματικῆς ἐπόψεως γνῶσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα. Οὕτως ὁ σ. καταλήγει εἰς τὸ ὀρθὸν συμπέρασμα, ὅτι εἶναι ἀβάσιμος ἡ θέσις ἑτεροδόξων τινῶν θεολόγων, καθ᾽ ἣν δῆθεν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχε περιπέσει εἰς κατάστασιν ἀπαιδευσίας, νάρκης καὶ ἀπομονώσεως ἀπὸ τῆς Δύσεως· ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, προελθοῦσα ἐκ τῆς συναντήσεως τῶν τριῶν μεγάλων χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν, μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ἐναντίου (σ. 12 - 13, 106). Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ Ὁμολογία αὕτη ὑπέστη ἔν τισι δόγμασι τὴν ἐπίδρασιν τῆς λατινικῆς σχολαστικῆς Θεολογίας· τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἐγράφη ἐν μεγάλῃ σπουδῇ ὑπὸ τοῦ νέου ἀκόμη τὴν ἡλικίαν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντός του διατελοῦντος Δοσιθέου πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἀπειλητικοῦ καὶ ἐπικινδύνου Προτεσταντισμοῦ (σ. 24, 91 κ.ἀλ.). Ἐντεῦθεν, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι σύγχρονοι, οὕτω καὶ ἡ Ὁμολογία αὕτη δὲν εἶναι κανονιστικὸν σύμβολον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας· εἶναι ὅμως ἱστορικὸν μνημεῖον ὑψίστου διαφέροντος διά τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος καθόλου (σ. 107).

Παρὰ τὰ ἀναμφισβήτητα ὅμως πλεονεκτήματα, ἡ πραγματεία τοῦ κ. Georgi παρουσιάζει καὶ ὡρισμένα μειονεκτήματα, ἐξ ὧν ἀναφέρομέν τινα: Ἐν πρώτοις, ἐνῷ ὁ σ. ἐπιμελῶς συνέλεξε καὶ ἔλαβεν ὑπ᾿ ὄψιν πᾶσαν τὴν περὶ τὸ θέμα τοῦτο ὑπάρχουσαν ἑτερόδοξον βιβλιογραφίαν, δὲν ἠδυνήθη δυστυχῶς νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ὡς πρὸς τὴν ὀρθόδοξον βιβλιογραφίαν. Παρεκτὸς εὐαρίθμων ὀρθοδόξων συγγραφῶν, καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐν γερμανικῇ καὶ γαλλικῇ γλώσσῃ, ἃς χρησιμοποιεῖ, δὲν φαίνεται ὅτι γνωρίζει πᾶσαν τὴν εἰς τὸν ΙΖ´ αἰῶνα ἀναφερομένην ὀρθόδοξον φιλολογίαν, οὐδὲ τὰς γενικωτέρας δογματικοσυμβολικὰς συγγραφὰς τῶν νεωτέρων ὀρθοδόξων θεολόγων καὶ μάλιστα τῶν Ἑλλήνων, ὧν τινων τὰς γνώμας παραλαμβάνει ἐκ δευτέρας καὶ τρίτης χειρός. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας γινώσκει μᾶλλον διὰ μέσου τῶν περὶ αὐτὴν ἀσχοληθέντων ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων θεολόγων, τῶν ὁποίων τὰς ἐξ ἀγνοίας ἢ ἀντιπαθείας (κληρονομηθείσης ἐκ τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνος) προκαταλήψεις καὶ ἡμαρτημένας κρίσεις ἄλλας μὲν υἱοθετεῖ, ὀλίγας δέ τινας ἐπιτυχῶς διορθοῖ. Ἐν μέρει εἰς τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ἐν μέρει εἰς τὸ ὅτι ὁ σ. εἶναι ἑτερόδοξος, νοῶν καὶ κρίνων ἐξ ἰδίων τὰ ἀλλότρια, ὀφείλεται καὶ ἡ εὐδιάκριτος τάσις αὐτοῦ, ὅπως ὑπερβάλῃ τὰς ἐπὶ τὸν Δοσίθεον ἀσκηθείσας εὐαρίθμους ἑτεροδόξους ἐπιδράσεις, ὡς π. χ. ἐν σ. 42, 75 κ. ἀλ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Δοσίθεος, ἐξαπίνης καὶ ἀπροπαράσκευος καὶ ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ ἀναγκασθεὶς νὰ γράψῃ ἐν μεγάλῃ σπουδῇ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ προτεσταντικοῦ κινδύνου τὴν Ὁμολογίαν του, εἶδεν ἑαυτὸν ὑποχρεωμένον νὰ προσφύγῃ πρὸς τὴν ἀπὸ μακροῦ ἐπιτυχως διεξάγουσαν τὸν ἀντιπροτεσταντικὸν ἐν τῇ Δύσει ἀγῶνα καὶ ἐγγύτερον τῇ Ὀρθοδόξῳ ἱσταμένην Λατινικὴν Θεολογίαν καὶ ἐκ ταύτης νὰ δανεισθῇ τὰ πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν νέων θεωριῶν πνευματικὰ ὅπλα· τοῦτο κυρίως ἔπραξεν ἐν οἷς δόγμασιν ἐνόμιζεν ὅτι ὑφίσταται συμφωνία τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς πρὸς τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν, ἐν οἷς ἄρα κοιναὶ θὰ ἦσαν καὶ αἱ πρὸς τὸν Προτεσταντισμὸν διαφοραί, ἃς εἶχεν ἀποσαφηνίσει τότε ἡ Ῥωμαιοκαθολικὴ Θεολογία καὶ ἃς φαίνεται ὑπερτονίζων οὗτος ἐξ ἀντιθέσεως μᾶλλον πρὸς τὸν Προτεσταντισμόν. Ἀλλ᾿ ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τοῦ νὰ ἀναζητῇ τις πανταχοῦ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου λατινικὰς ἐπιδράσεις, ὑπάρχει βεβαίως μεγάλη ἀπόστασις. Εἶναι τῷ ὄντι ἄκρως ἐπισφαλὲς νὰ ἐφευρίσκηται ἑκάστοτε ἑτερόδοξος ἐπίδρασις ἐπὶ πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν ἡμῶν, ὁμοιάζουσαν ἢ καὶ ταυτιζομένην

ἔτι πρὸς τὴν ἀντίστοιχον ῥωμαιοκαθολικὴν ἢ προτεσταντικὴν διδασκαλίαν, διότι ἡ ὁμοιότης ἢ ταυτότης πολλῶν ἐξ αὐτῶν ὀφείλεται ἀδιαμφισβητήτως εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἥ τε ὀρθόδοξος καὶ ἡ ἑτερόδοξος Θεολογία ἤντλησαν αὐτὰς ἐκ τῆς αὐτῆς κοινῆς πηγῆς, ἤτοι τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἐνῷ ἡ ἑτερόδοξος Θεολογία ἀνέπτυξε θεωρητικῶς αὐτὰς ἐνωρίτερον, ἡ ὀρθόδοξος — διὰ τοὺς γνωστοὺς ἱστορικοὺς λόγους — ἔπραξε τοῦτο βραδύτερον στηριχθεῖσα οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἑτεροδόξου Θεολογίας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀρχαίας καὶ ἐν τῇ πράξει καὶ τῇ συνειδήσει τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας συνεχιζομένης καὶ ἀείποτε ζώσης ὀρθοδόξου παραδόσεως.

Περαιτέρω δὲν εἶναι ἀκριβεῖς δύο ἰσχυρισμοὶ τοῦ σ., ἀναφερόμενοι εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄ καὶ τῶν Βυρττεμβεργίων Λουθηρανῶν θεολόγων γνωστὴν θεολογικὴν ἀλληλογραφίαν, ὅτι δηλ. συγγραφεῖς ταύτης εἶναι ὁ Θεοδόσιος καὶ ὁ Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς καὶ ὅτι αὕτη εἶναι παντελῶς ἄμοιρος προσηλυτιστικοῦ σκοποῦ (σ. 15, 80), δι' οὓς λόγους ἀνεπτύξαμεν ἐν τῷ ἔργῳ ἡμῶν «Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς» σ. 81 κ. ἑξ. καὶ 122 κ. ἑξ. Ὁμοίως τὸν Κύριλλον Λούκαριν προσωπικῶς ἀνεθεμάτισε μόνον ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος τοῦ 1638, οὐχὶ δὲ καὶ αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἰασίῳ τοῦ 1642 Σύνοδοι (πρόκειται περὶ δύο Συνόδων καὶ οὐχὶ περὶ μιᾶς), ὡς ἀνακριβῶς γράφει ὁ σ. ἐν σελ. 16, παρὰ τὴν ῥητὴν περὶ τούτου μαρτυρίαν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις τοῦ 1672 Συνόδου: «Οὐκ ἀνεθεμάτισε δὲ τὸν Κύριλλον οὔτε ἡ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τῆς ἐπιστολῆς Σύνοδος οὔτε ἡ ἐν Γιασίῳ, οὗ χάριν ποιοῦντες Κυρίλλῳ . . . » (Παρὰ E. Kimmel, Monumenta fidei Ecclesiae orientalis, Jenae 1850, I, 429). Τέλος δὲν εἶναι ἀκριβής, ἢ τοὐλάχιστον σαφής, ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ σ., ὅτι ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος, ὡς Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἡγήθη μερίδος ἐναντίον τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως (σ. 17), ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους ἑτεροδόξους συγγραφεῖς ὅλως τἀναντία ὑποστηρίζοντας. Ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ ὑποκειμενικῶν γνωμῶν τῶν διαφόρων θεολόγων, ἐνῷ ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ στάσις τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου πρὸς τὸν Κύριλλον Λούκαριν ἦτο οἵαν ἐπέβαλεν αὐτῷ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ πρὸς τὸν εὐεργέτην του καθῆκον τῆς εὐγνωμοσύνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καθῆκον τοῦ ὀρθοδόξου ἐκείνου ἱεράρχου καὶ θεολόγου, τοῦ θέσαντος ὡς ἔμβλημα τοῦ βίου του τὸ «μηδὲν κατὰ τῆς συνειδήσεως», ὡς ἀλλαχοῦ ἐδεί-

ξαμεν («Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος καὶ ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ» ἴδ. σ. 159 κ.ἑξ. καὶ 166 κ.ἑξ.).

Ι. Ν. ΚΑΡΜΙΡΗΣ

ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ

Karl Barth, Die Kirchliche Dogmatik I 2. Die Lehre vom Wort Gottes. Prolegomena zur kirchlichen Dogmatik. Verlag Zollikon. Zürich 1939. (1020 S.) Ἑλβ. φρ. 37.

Ὁ παρὼν τόμος εἶναι ὁ β΄ ἡμίτομος τοῦ Α΄ τόμου τῆς μεγάλης «Ἐκκλησιαστικῆς Δογματικῆς» τοῦ ἤδη ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Basel διδάσκοντος μεγάλου Ἑλβετοῦ θεολόγου Karl Barth, τοῦ γνωστοῦ ἀρχηγοῦ τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας[1]. Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἡμιτόμοις τούτοις ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται ἀπὸ περιωπῆς καὶ ἐν εἴδει «προλεγομένων», ἀλλὰ καὶ ἀναλυτικώτατα καὶ διεξοδικώτατα περὶ τῶν μεγάλων τῆς Δογματικῆς προβλημάτων, περιλαμβάνων αὐτὰ ὑπὸ τὸν γενικὸν και χαρακτηριστικὸν τίτλον «Die Lehre vom Wort Gottes» (Ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ), τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ θεωρουμένου ὡς τῆς πηγῆς καὶ τοῦ γνώμονος πάσης ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Πραγματευθεὶς ἐν τῷ α΄ ἡμιτόμῳ[2] περὶ τοῦ ἔργου τῆς τε Δογματικῆς καὶ τῶν Προλεγομένων αὐτῆς περὶ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ὡς κριτηρίου τῆς Δογματικῆς καὶ περὶ τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, ἔρχεται ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσῃ τὰ ὑπόλοιπα δογματικὰ προβλήματα, οἷα εἶναι τὰ περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου (ἡ ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὁ χρόνος τῆς ἀποκαλύψεως, τὸ μυστήριον τῆς ἀποκαλύψεως), περὶ τῆς ἐκχύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος (ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν Θεόν, ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ὡς ἄρσις τῆς θρησκείας, ἡ ζωὴ τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ), περὶ τῆς Ἁγ. Γραφῆς (ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν Ἐκλησίαν, ἡ αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐλευθερία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ) καὶ περὶ τοῦ κηρύγματος τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ δογματικῆς ἐπόψεως (τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Δογματικὴ ὡς λειτουργία τῆς τε ἀκροωμένης καὶ τῆς διδασκούσης Ἐκκλησίας).

Αἱ ἐνταῦθα ἀναπτυσσόμεναι κυριώτεραι ἰδέαι εἶναι αἱ ἑξῆς: Ἡ

---

[1] Ὅρα ἡμετέραν πραγματείαν δημοσιευθεῖσαν ἐν τοῖς «Ἐναισίμοις» τοῦ ἀοιδίμου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (1930) ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ διαλεκτικὴ θεολογία τοῦ Karl Barth καὶ τῶν περὶ αὐτόν».

[2] Περὶ τὸν α΄ ἡμίτομον ἠσχολήθημεν διὰ μακρῶν ἐν τῇ *Θεολογίᾳ* (1933 σελ. 279-88) καὶ ἐκεῖ παραπέμπομεν τὸν βουλόμενον νὰ ἐννοήσῃ κάλλιον τὴν παροῦσαν βιβλιοκρισίαν.

ἐνσάρκωσις τοῦ αἰωνίου Λόγου, ὁ Ἰησοῦς Χριστός, εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ· ἐν τῇ πραγματικότητι δὲ τοῦ γεγονότος τούτου ἀποδεικνύει ὁ Θεὸς τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ νὰ εἶναι ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ χρόνος τοῦ Θεοῦ δι' ἡμᾶς, χρόνος προσδοκίας ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ καὶ ἀναμνήσεως ἐν τῇ Καινῇ. Τὸ μυστήριον τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ αἰώνιος Λόγος τοῦ Θεοῦ προσέλαβεν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ ὕπαρξιν, γενόμενος τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος, ὅπως ἀποκαταλλάξῃ τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ Θεοῦ. Τὸ σημεῖον τοῦ ἐν τῇ ἀναστάσει τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (ἀναστάσει πραγματικῇ, σωματικῇ) ἀποκαλυφθέντος μυστηρίου τούτου εἶναι τὸ θαῦμα τῆς ἐκ τῆς Μαρίας γεννήσεως αὐτοῦ. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ συμβαίνει, καθ' ὅσον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ φωτίζει ἡμᾶς πρὸς ἐπίγνωσιν τοῦ Λόγου αὐτοῦ. Ἐν τῇ πραγματικότητι τοῦ γεγονότος τῆς ἐκχύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ἡμᾶς ἔγκειται ἡ ἐλευθερία ἡμῶν τοῦ νὰ εἴμεθα τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἐπιγιγνώσκωμεν, ἀγαπῶμεν καὶ αἰνῶμεν αὐτὸν ἐν τῇ ἀποκαλύψει αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἐν τῇ ἐκχύσει τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ δικάζουσα, ἅμα δὲ καὶ ἀποκαταλλάσσουσα παρουσία τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἀνθωπίνης θρησκείας. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ χώρα τῆς ἀληθινῆς θρησκείας, πάσης ἄλλης θρησκείας ἀποτελούσης ἄρσιν τῆς θείας ἀποκαλύψεως καὶ ταύτης ἀποτελούσης ἄρσιν πάσης θρησκείας. Πᾶσα ἄλλη θρησκεία καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ὑπερτάτῃ βαθμίδι τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, ἐκτὸς τῆς ἀποκεκαλυμμένης θρησκείας, εἶναι εἰδωλολατρία καὶ προσπάθεια δικαιώσεως διὰ τῶν ἔργων. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ, ὅπου πιστεύεται καὶ ἐπιγιγνώσκεται ἐν τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, ἀναδεικνύει τοὺς ἀνθρώπους εἰς τέκνα Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ὁ λαλήσας πρὸς τὸν Μωϋσέα καὶ τοὺς προφήτας, πρὸς τοὺς Εὐαγγελιστὰς καὶ Ἀποστόλους, ἐξακολουθεῖ νὰ λαλῇ διὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου τούτων πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ Γραφὴ εἶναι ἁγία καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἀποβαίνουσα τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἰς μαρτυρίαν περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἀποκεκρυμμένου Θεοῦ. Ἡ αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας περιορίζεται ὡς ἔμμεσος, σχετικὴ καὶ μορφολογικὴ αὐθεντία διὰ τῆς αὐθεντίας τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας καὶ στηρίζεται. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλευθερία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ περιορίζεται ἐπίσης ὡς ἔμμεσος, σχετικὴ καὶ μορφολογικὴ ἐλευθερία διὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς Γραφῆς, ἐφ' ἧς ἑδράζεται. Καθ' ὅσον ὁ Θεὸς ἐντέλλεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν νὰ λαλῇ περὶ αὐτοῦ, αὕτη δ' ἐκτελεῖ τὴν ἐν λόγῳ ἐντολήν, κηρύττει

αὐτὸς οὗτος τὴν ἀποκάλυψίν του. Τὸ κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι καθαρὰ διδασκαλία καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἰδιάζον καὶ ἄμεσον ἀντικείμενον τῆς δογματικῆς ἐργασίας τότε, ὅταν ὁ ἐν αὐτῇ ἐκφραζόμενος ἀνθρώπινος λόγος, κατ᾿ ἐπιβεβαίωσιν τῆς βιβλικῆς μαρτυρίας, παρέχει καὶ δημιουργεῖ ὑπακοὴν εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ Δογματικὴ εἶναι λειτουργία (Funktion) ἅμα μὲν τῆς ἀκροωμένης, ἅμα δὲ τῆς διδασκούσης Ἐκκλησίας. Ἡ Δογματικὴ εἶναι, ὀφείλει νὰ εἶναι ἅμα καὶ Ἠθικὴ καὶ τἀνάπαλιν.

Αἱ ἰδέαι αὗται ἀναπτύσσονται ἐνταῦθα μετὰ τοσαύτης εὐρυμαθείας, πρωτοτυπίας, ἀκριβολογίας δογματικῆς καὶ πίστεως καὶ λόγου δυνάμεως, ὥστε νὰ ἐπιβάλληται ὁ σεβασμὸς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἄλλως φρονοῦντας. Τὸ θεολογικὸν πάθος καὶ καθόλου εἰπεῖν ὁ τρόπος τοῦ θεολογεῖν ὑπενθυμίζει ἐν μέρει μὲν τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ἐν μέρει δὲ τοὺς θεολόγους τοῦ Μεσαίωνος καὶ μάλιστα τοὺς σχολαστικούς. Ἰδιαιτέραν δὲ ἱκανοποίησιν αἰσθάνεται ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης τοῦ ἔργου τούτου συναντῶν ἀνὰ πᾶν βῆμα χωρία ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πατερικῆς θεολογίας καὶ ἐν γένει διαπιστῶν τὴν οἰκειότητα τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν θεολογίαν. Καὶ ὑπάρχουσι μὲν οὐκ ὀλίγα σημεῖα, ἐν οἷς ἔχει νὰ διαφωνήσῃ ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης πρὸς τὸν αὐστηρὸν διαμαρτυρόμενον καὶ δὴ καὶ καλβίνειον τοῦτον θεολόγον, ἐν ἄλλοις ὅμως σημείοις διαλάμπει τὸ ὀρθόδοξον φρόνημα καὶ θεμελιώδη χριστιανικὰ δόγματα (ἐν οἷς καὶ τὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας καὶ δὴ καὶ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου) ὑποστηρίζονται μετὰ μεγάλης δυνάμεως, καὶ δὴ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Χριστολογίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Τὰ μέρη ταῦτα τοῦ ἔργου εἶναι καὶ τὰ πρὸ παντὸς ἄλλου ἐνδιαφέροντα τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον. Μεγάλως ὅμως ἐνδιαφέρουσιν αὐτὸν καὶ αἱ παράγραφοι περὶ θρησκείας καὶ Ἐκκλησίας, περὶ τῆς Δογματικῆς ὡς ἐπιστήμης καὶ περὶ τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ δὴ καὶ περὶ τοῦ φλέγοντος σήμερον ζητήματος τῆς σχέσεως τῆς Καινῆς πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ σελὶς μὴ ἐνδιαφέρουσα τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον. Καὶ κυρίως μὲν εἰπεῖν παρακολουθεῖ ὁ σοφὸς συγγραφεὺς ἐνταῦθα κατὰ πόδας καὶ συζητεῖ πρὸς τὴν ῥωμαιοκαθολικὴν ἀφ᾿ ἑνὸς καὶ τὴν «ἐκκεκοσμικευμένην» νεοπροτεσταντικὴν θεολογίαν ἀφ᾿ ἑτέρου, πρὸς ἣν δὲν παύεται διαδηλῶν τὴν ἀντίθεσιν αὐτοῦ, παρά τινας παραχωρήσεις πρὸς αὐτήν. Τὴν δὲ νεωτέραν ὀρθόδοξον θεολογίαν, ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον, οὐδαμοῦ ἀναφέρει οὗτος. Ὅμως καὶ παρὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην καὶ παρὰ τὸ πλῆθος

τῶν ἀντιρρήσεων, αἵτινες ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου δύνανται νὰ προβληθῶσι κατὰ πολλῶν σημείων αὐτοῦ, καὶ δὴ καὶ παρὰ τὸ οὐχὶ πολὺ εὔχρηστον αὐτοῦ, τὸ μνημειῶδες τοῦτο ἔργον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀπουσιάσῃ ἀπὸ οὐδεμιᾶς ὀρθοδόξου θεολογικῆς βιβλιοθήκης. Ἀποτελεῖ τοῦτο πηγὴν ἀνεξάντλητον μαθήσεως καὶ σοφίας θεολογικῆς.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

W. Engelmann, Unser Werk. Ein ABC der Inneren Mission 1939. Eckart-Verlag. Berlin. 297 S.

Τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον, εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου μετέσχον περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα συνεργάται τῆς ἐν τῇ προτεσταντικῇ Γερμανίᾳ ἐσωτερικῆς ἱεραποστολῆς, ἀποτελεῖ εἶδος λεξικοῦ τῆς μεγάλης ταύτης χριστιανικῆς ὀργανώσεως, ἥτις τὰς ῥίζας αὐτῆς σχοῦσα ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, συστηματοποιηθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ J. Wichern καὶ τυχοῦσα μιμήσεως ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον, περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸ χριστιανικὸν ὄνομα. Τοῦ ἔργου προτάσσεται ὡραῖος καὶ θερμὸς πρόλογος τοῦ γνωστοῦ Γερμανοῦ ποιητοῦ Rudolf Alex. Schröder ὑπὸ τὸν τίτλον «Werk und Glaube» καὶ ἕπονται ἄρθρα κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν, ἐν οἷς διαφωτίζεται ἐπαρκῶς ἡ ἱστορία καὶ ἡ παροῦσα μορφὴ τῆς ἐσωτερικῆς ἱεραποστολῆς τῆς Γερμανικῆς εὐαγγελικῆς ἐκκλησίας. Τὸ βιβλίον τετυπωμένον ἐπὶ ἀρίστου χάρτου καὶ κοσμούμενον καὶ διὰ πολλῶν καὶ καλλίστων εἰκόνων ἀποτελεῖ καὶ ἀπὸ ἐξωτερικῆς ἀπόψεως ἀπόκτημα. Π. Ι. Μ.

Π. Ι. Παναγιωτάκου, Γάμοι πρώτων ἐξαδέλφων κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς Ἀνατολ. Ὀρθοδ. Ἐκκλησίας καὶ τὸ ἰσχῦον ἐν Ἑλλάδι καὶ κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Ἀστ. κώδικος. Ἀθήνησι 1939 (σελ. 62).

Τοῦ αὐτοῦ, Ἀστικὸς κῶδιξ καὶ Ἐκκλησία. Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου. Ἀθήνησι 1940 (σελ. 210).

Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ γάμου καὶ τῆς ἀγαμίας τῶν κληρικῶν. Ἀθήνησι 1940 (σελ. 132).

Ἐν ταῖς πραγματείαις ταύταις ὁ φιλόπονος συγγραφεύς, διδάκτωρ τοῦ Δικαίου καὶ δικηγόρος ἐν Ἀθήναις, πραγματεύεται ἀπὸ ἐπόψεως ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου περὶ σπουδαίων ζητημάτων ἀφορώντων εἰς τὸ δίκαιον τοῦ γάμου, καὶ δὴ καὶ τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν, μετὰ

πολλῆς μαθήσεως καὶ μεγάλου ζήλου, ἐν πνεύματι δὲ συντηρητικωτάτῳ καὶ συμφώνῳ πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Π. Ι. Μ.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Archimandrit Dr. **Averkios Th. Papadopulos,** Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453. Dissert. München 1938 σ. XVI + 107 (μετὰ γενεαλογικοῦ πίνακος).

Ἡ γενεαλογικὴ ἔρευνα τοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων καὶ δὴ κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τῶν 300 περίπου ἐτῶν 1259-1453 εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ὑπ᾽ ὄψιν μελέτης. Αὕτη φέρει τὴν σφραγῖδα τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς μεθόδου τῆς Βυζαντινῆς Σχολῆς τοῦ Μονάχου, τῆς ὑπὸ τοῦ ἐξαιρέτου βυζαντιολόγου καθηγητοῦ F. Dölger διευθυνομένης, καὶ ἐκ τῆς ὁποίας πλεῖσται ἄρισται ἐπιστημονικαὶ μελέται καὶ διατριβαὶ προῆλθον, εἰς πάντα κλάδον τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἀφορῶσαι.

Ὁ πρῶτος περὶ τὸ θέμα ἀσχοληθεὶς εἶναι ὁ γνωστὸς Ducange, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον: Familiae Byzantinae, Lutetiae Parisiorum 1680, θεωρεῖται μέχρι καὶ τῆς σήμερον κλασικόν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἡ ἔλλειψις τοῦ πλήθους τῶν πηγῶν, ὡς αὗται πρόκεινται ἡμῖν σήμερον, τὸ δὲ τὰ προελθόντα ἐκ τούτου σφάλματα καὶ χάσματα, καθίστων ἀναγκαίαν μίαν νέαν μετ᾽ ἐπιστασίας τῶν πηγῶν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ θέματος. Ταύτην δ᾽ ἀνέλαβεν, μετὰ ζήλου καὶ ἐπιμελείας περατώσας, ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἀβέρκιος Παπαδόπουλος. Τὸ θέμα εἶναι ἐκ τῶν δυσχερεστάτων. Οὐ μόνον διότι ἔδει νὰ μελετηθῶσιν ἄφθονοι πηγαί, ἀπὸ τῶν Ἱστοριῶν μέχρι καὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἐγγράφων, ἀλλά, τὸ καὶ σπουδαιότερον, ἀπῃτεῖτο ὀρθὴ παρατήρησις, θετικὴ σύγκρισις καὶ ἀσφαλὴς ἐξαγωγὴ ἱστορικῶν εἰδήσεων διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν πλήρη προσωπογραφίαν ἑκάστου ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων καὶ τὸν καθορισμὸν τέλος τῆς χρονολογίας τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡ ἐργασία διῃρέθη εἰς δύο τμήματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν πραγματεύεται τὰ πρόσωπα τῆς οἰκογενείας, τῶν ὁποίων ἡ γενεαλογία ἠδύνατο ἱστορικῶς νὰ καθορισθῇ, τὸ δὲ δεύτερον τὰ ὀνόματα τοῦ οἴκου, τῶν ὁποίων δὲν ἦτο δυνατὸς ὁ ἀκριβὴς ἱστορικὸς καθορισμός. Τὸ πρῶτον τμῆμα, τὸ καὶ σπουδαιότερον, διῃρέθη εἰς ἑπτὰ (A - G) μέρη, ἐν ἑκάστῳ τῶν ὁποίων ἐρευνᾶται ἡ γενεαλογία τῶν οἰκογενειῶν τῶν αὐτοκρατόρων: Μιχαὴλ

VIII (1259/82), Ἀνδρονίκου II (1282-1328), Ἀνδρονίκου III (1328/41), Ἰωάννου V (1341/76), Ἀνδρονίκου IV (1376/79), Μανουὴλ II (1391-1425) καὶ Ἰωάννου VIII (1425/48).

Ἐν τῇ μελέτῃ ἐρευνᾶται ἡ γενεαλογία προσώπων ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων κατανεμομένων εἰς ὁμάδας ἠριθμημένας ἀπὸ τοῦ Nr. 1-195. Ἡ ἐντὸς τοῦ κειμένου δὲ σχηματικὴ παράστασις τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου πλείστων ὁμάδων, καθιστᾷ ἄνετον τὴν ταχεῖαν γνῶσιν τῆς καταγωγῆς τῶν προσώπων. Ἀλλ᾿ ἔτι ὑποβοηθητικώτεροι εἶναι οἱ ἐν τέλει τῆς πραγματείας ἀκολουθοῦντες πίνακες: α) πάντων τῶν Παλαιολόγων, κατ᾿ ἀλφαβητικὴν σειρὰν τοῦ μικροῦ αὐτῶν ὀνόματος, β) τῶν συναντωμένων οἰκογενειακῶν ἑκάστου ὀνομάτων (κατ᾿ ἀλφαβητικὴν ὁμοίως σειράν), ὡς καὶ ὁ ἀλφαβητικὸς πίναξ τῶν τίτλων ἑκάστου προσώπου. Ὁ προσαρτηθεὶς δὲ γενικὸς σχηματικὸς πίναξ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων καθόλου, ἐν τέλει τῆς μελέτης, καθιστᾷ ἄνετον καὶ θετικὸν τὸν ἔλεγχον τῆς καταγωγῆς ἑκάστου τῶν προσώπων καὶ ἀποδεικνύει τὴν ἐργατικότητα καὶ ἐπιμέλειαν τοῦ συγγραφέως καὶ τὴν ἐπαινετὴν αὐτοῦ προσπάθειαν, ὅπως καταστήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ οὐ μόνον ἐπιστημονικῶς πλῆρες καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀκριβές, ἀλλὰ καὶ μεθοδικῶς τέλειον.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

Σελ. 42, 2α γραμμὴ κάτωθεν
ἀντὶ «ἔγκυρον» γράφε «ἔγκαιρον»

44, 1η γραμμὴ ἄνωθεν
ἀντὶ «9ης», γράφε «8ης».

» » Ἐν τῇ 18η γραμμῇ ἄνωθεν, μετὰ τὴν λέξιν «᾿Αλβανίας», προστεθήτω ἡ ἐκπεσοῦσα φράσις «καὶ 13) ἡ Ἐκκλησία Βουλγαρίας παρὰ τὸ ὑφιστάμενον σχίσμα».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πατρολογία:

Γρ. Π. Κασιμάτη, Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ κοινωνικὴ διδασκαλία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν *(Π. Ι. Μ.).*

Mönch Wassilij, (im Kloster St. Panteleimon auf dem Athos). Die asketische und theologische Lehre des hl. Gregorius Palamas (1296-1939) *(Κων. Γ. Μπόνης).*

Συμβολική:

Curt. R. A. Georgi, Die Confessio Dosithei (Jerusalem 1672) *(Ι. Ν. Καρμίρης).*

Δογματική:

Karl Barth, Die Kirchliche Dogmatik I 2. Die Lehre vom Wort Gottes *(Π. Ι. Μπρατσιώτης).*

Πρακτικὴ Θεολογία:

W. Engelmann, Unser Werk. Ein. ABC der Inneren Mission *(Π.Ι.Μ.).*

Π. Ι. Παναγιωτάκου, Γάμοι πρώτων ἐξαδέλφων. *Τοῦ αὐτοῦ,* Ἀστικὸς κῶδιξ καὶ Ἐκκλησία. *Τοῦ αὐτοῦ,* Περὶ τοῦ Γάμου καὶ τῆς ἀγαμίας τῶν κληρικῶν *(Π. Ι. Μ.).*

Ἱστορία:

Arch. *Averkios Th. Papadopulos,* Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1359-1453 *(Κων. Γ. Μπόνης).*

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,, ΜΑΪΣΝΕΡ ΚΑΙ ΣΙΑ - 8736